

OGRAFSKE BELEŠKE

RAD
USTAVNOG ODBORA
USTAVOTVORNE SKUPŠTINE

KRALJEVINE
SRBA, HRVATA I SLOVENACA

II.

Debata u pojedinostima o nacrtu Ustava

Odeljak I-VI. (Član 1-56.) — Sednica XIII. do XXV.

Sp. 18.9.1952-72

STENOGRAFSKE BELEŠKE

RAD USTAVNOG ODBORA USTAVOTVORNE SKUPŠTINE

**KRALJEVINE
SRBA, HRVATA I SLOVENACA**

II.

Debata u pojedinostima o nacrtu Ustava

Odeljak I-VI. (Član 1-56.) — Sednica XIII. do XXV.

STENOGRAFSKE BELEŠKE

RAD

USTAVNOG ODBORA

IZJAVLJIVORNE SKRISTINE

KVALITETNE

SRBA. HRVATA I SLOVENACA

Debiti u pojedinostima o ugovoru Ustavu

Ustavni sud (Cao 155/292222) 2007. 2007. 2007.

H 4275

SADRŽAJ

XIII. sednica, 18. februara 1921.

Strana

Dnevni red: Diskusija u pojedinostima o nacrtu Ustava, odeljak I. Opšte odredbe, član 1.

Govornici: dr. Laza Marković, Jovan Gjonović, Milorad Vujičić, dr. Janko Šimrak, dr. Bogumil Vošnjak, Ljuba Jovanović, dr. Matko Laginja, Mihajlo Avramović, dr. Halilbeg Hrasnica, Anton Sušnik, Nedeljko Divac . . .

1

XIV. sednica, 19. februara 1921.

Dnevni red: Nastavak diskusije u pojedinostima o nacrtu Ustava, odeljak I. Opšte odredbe, član 1.—3., odeljak II. Osnovna građanska prava, član 4. i 5.

Govornici: dr. Ante Dulibić, dr. Sima Marković, Ljuba Jovanović, Ministar za Konstituantu Marko Trifković, Podpredsednik dr. Tomislav Tomljenović, dr. Matko Laginja, dr. Halilbeg Hrasnica, dr. Janko Šimrak, Nedeljko Divac, Anton Sušnik, Živko Jovanović, Milorad Vujičić, dr. Laza Marković, Miloš Trifunović, Mihajlo Avramović, Jovan Gjonović, Fehim Kurbegović . . .

19

XV. sednica, 21. februara 1921.

Dnevni red: Nastavak diskusije u pojedinostima o nacrtu Ustava, odeljak II. Osnovna građanska prava, član 5.—11.

Govornici: Ministar pravde Marko Gjuričić, Mihajlo Avramović, Nedeljko Divac, Fehim Kurbegović, dr. Sima Marković, Ljuba Jovanović, Pavle Pavlović, Milorad Vujičić, Jovan Gjonović, Živko Jovanović, dr. Ante Dulibić, dr. Matko Laginja, dr. Laza Marković, dr. Voja Marinković, Podpredsednik dr. Tomislav Tomljenović . . .

35

XVI. sednica, 22. februara 1921.

Saopštenje telegrama dalmatinskih opština Sipanj, Kuna, Slano, Cavtat, Lopud i Ston, koje traže da glavni grad oblasti dubrovačko-hercegovačke bude Dubrovnik.

Dnevni red: Nastavak diskusije u pojedinostima o nacrtu Ustava, odeljak II. Osnovna građanske prava, član 12.—13.

Govornici: Mihajlo Avramović, dr. Sima Marković, Jovan Gjonović, Nedeljko Divac, Juraj Demetrović, dr. Janko Šimrak, Živko Jovanović, Halilbeg Hrasnica, Ministar pravde Marko Gjuričić . . .

51

XVII. sednica, 23. februara 1921.

Strana

Dnevni red: Nastavak diskusije u pojedinostima o nacrtu Ustava, odeljak II. Osnovna građanska prava, član 13.—14.

Govornici: Ljuba Jovanović, Ministar pravde Marko Gjuričić, Mihajlo Avramović, Jovan Gjonović, Nedeljko Divac, dr. Bogumil Vošnjak, Života Milojković, dr. Ante Dulibić, Podpredsednik dr. Tomislav Tomljenović, Živko Jovanović, dr. Sima Marković, Milorad Vujičić, Sahib Korkut, dr. Ivan Pavičić, dr. Voja Marinković . . .

58

XVIII. sednica, 24. februara 1921

Dnevni red: Nastavak diskusije u pojedinostima o nacrtu Ustava, odeljak II. Osnovna građanska prava, član 15. i 16.

Govornici: Predsednik Momčilo Ninčić, dr. Sima Marković, Nedeljko Divac, Milorad Vujičić, dr. Ante Dulibić, dr. Ivan Pavičić, dr. Žarko Miladinović, Jovan Jovanović, Pavle Pavlović, Fehim Kurbegović, Milosav Rajčević, dr. Laza Marković, Ministar pravde Marko Gjuričić, Podpredsednik dr. Tomislav Tomljenović, Mihajlo Avramović, dr. Gregor Žerjav, dr. Jovan Radonić, Ismet beg Karabegović, Mihajlo Živković, Muftija Mehmed Alija, Anton Sušnik, Fehim Kurbegović. . .

79

XIX. sednica. 25. februara 1921.

Dnevni red: Nastavak diskusije u pojedinostima o nacrtu Ustava, odeljak II. Osnovna građanska prava, član 16.—19.

Govornici: dr. Sima Marković, dr. Ivan Pavičić, Ljuba Jovanović, Jovan Gjonović, Ministar prosvete Svetozar Pribičević, Milorad Vujičić, Mihajlo Avramović, Anton Sušnik, dr. Žarko Miladinović, Ministar pravde Marko Gjuričić, Živko Jovanović, dr. Ante Dulibić, dr. Laza Marković, dr. Vojislav Marinković, Nedeljko Divac . . .

98

XX. sednica, 26 februara 1921.

Dnevni red: nastavak diskusije u pojedinostima o nacrtu Ustava, dopune odeljku II. Osnovna građanska prava, odeljak III. Državne oblasti, član 20.—23 odeljak IV. Kralj. član 24.—28.

Govornici: Dr. Bogumil Vošnjak, Mihajlo Avramović, Nedeljko Divac, Ministar za Konstituantu Marko Trifković, dr. Sima Marković, dr. Ivan Pavičić, Živko Jovanović, dr. Jovan Jovanović, Raja Filipović, Jovan Gjonović, dr. Ivan Pavičić, dr. Jovan Radonić, dr. Ante Dulibić. . .

114

XXI. sednica, 28. februara 1921.

Dnevni red: Nastavak diskusije u pojedinostima o nacrtu Ustava, odeljak IV. Krali. član 29.—34., odeljak V. Namesništvo, član 35.—41., odeljak VI. Narodno Predstavništvo, član 42.

Govornici: Jovan Gjonović, dr. Ivan Pavičić, Ljuba Jovanović, Predsednik dr. Momčilo Ninčić, dr. Ante Dulibić, Nedeljko Divac, dr. Jovan Jovanović, Milorad Vujičić, Ministar za Konstituantu Marko Trifković, dr. Jovan Radonić, Mihajlo Avramović, Živko Jovanović 129

XXII. sednica, 1. marta 1921.

Dnevni red: Nastavak diskusije u pojedinostima o nacrtu Ustava, odeljak VI. Narodno Predstavništvo, član 42,

Govornici: Jovan Gjonović, dr. Janko Simrak, Nedeljko Divac, dr. Vojislav Marinković, dr. Bogumil Vošnjak, dr. Ivan Pavičić, dr. Žarko Miladinović, Pera Marković, Ministar za Konstituantu Marko Trifković. 143

XXIII. sednica, 2. marta 1921.

Dnevni red: Nastavak diskusije u pojedinostima o nacrtu Ustava, odeljak VI. Narodno Predstavništvo, član 42

Govornici: Ljuba Jovanović, dr. Jovan Radonić, Milorad Vujičić, Ministar za Konstituantu Marko Trifković dr. Voja Veljković. Izbor užeg odbora za redakciju odeljka VI. 160

XXIV. sednica, 3. marta 1921.

Dnevni red: Nastavak diskusije u pojedinostima o nacrtu Ustava, odeljak IV. Narodno Predstavništvo, član 42.

Pošto uži odbor za redakciju odeljka VI. Narodno predstavništvo nije svršio posao, sednica zaključena 164

XXV. sednica 4. marta 1921.

Dnevni red: Nastavak diskusije u pojedinostima o nacrtu Ustava, odeljak VI. Narodna Skupština po predlogu užeg odbora, član 45.—62.

Govornici: dr. Sima Marković, Juraj Demetrović, dr. Mehmed Spaho, Nedeljko Divac, Anton Sušnik, dr. Žarko Miladinović, Ljuba Jovanović, dr. Janko Simrak, dr. Ivan Pavičić, dr. Jovan Radonić, Ministar za Konstituantu: Marko Trifković, Milosav Rajčević, dr. Pavle Čubrović, dr. Bogumil Vošnjak, Milorad Vujičić, Fehim Kurbegović, dr. Ante Dulibić, Živko Jovanović, Mihajlo Avramović, Jovan Gjonović, 651

STENOGRAFSKE BELEŠKE

USTAVNOG ODBORA

KRALJEVINE

SRBA, HRVATA i SLOVENACA

XIII. SEDNICA

USTAVNOG ODBORA

USTAVOTVORNE SKUPŠTINE

KRALJEVINE

SRBA, HRVATA i SLOVENACA

držana 18. februara 1921. god. u Beogradu.

Predsedavao Predsednik dr. Momčilo Ninčić.

Sekretar Milan Bošković.

Početak u 16 časova.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Otvaram 13. sednicu Ustavnog Odbora. Na dnevnom redu je specijalni pretres nacrtu Ustava Vladinog. Čitaćemo i rešavati član po član. Ja molim gospodu, koja žele da se jave za reč kod prvog odeljka, da to po mogućnosti učine što pre, da bismo mogli učiniti raspored govornika po grupama.

Pošto po poslovniku treba da rešavamo član po član, to ćemo i čitati član po član. Medjutim ko se bude javio za prvi član da govori, on će imati pravo da govori i u celom odeljku.

Molim g. sekretara, da čita prvi odeljak, član po član.

Sekretar Milan Bošković čita prvi odeljak vladinog nacrtu Ustava.

Odeljak I. Opšte odredbe.

Član 1. Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca je ustavna, parlamentarna i nasledna monarhija.

Član 2. Grb je Kraljevine Dvoglavi Beli Orao u poletu, na crvenom štitu. Vrh obe glave Dvoglavoga Belog Orla stoji Kruna Kraljevine. Na prsinia mu je štit, na kome su grbovi srpski: beo krst na crvenom štitu sa po jednim ognjilom u svakom kraku; hrvatski: štit sa 20 polja crvenih i srebrnastih naizmenice; i slovenački: na plavome štitu bela petokrata zvezda, a ispod nje beli polumesec.

Državna je zastava plava, bela, crvena u vodoravnom položaju prema uspravnom koplju.

Član 3. Službeni jezik Kraljevine je srpsko-hrvatski. U slovenačkim krajevima vredi kao službeni jezik i slovenački dijalekat.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč gospodin dr. Laza Marković.

Dr. Laza Marković: Gospodo, ja ću da govorim samo o članu 1. i želim jedino da učinim jedan predlog; naime da se propis člana 1. odeli u dva dela: u jedan deo koji je važniji, osnovniji i koji se tiče oblika državnog i oblika vladavine, — i u drugi deo koji govori o nazivu države. I za to predlažem da ovaj član 1. glasi ovako:

Prvi stav: »Država Srba, Hrvata i Slovenaca je ustavna, parlamentarna i nasledna monarhija«. Drugi stav: »Službeni naziv državi jest: Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca«. Molim da se po poslovniku glasa o svakom ovom odeljku odvojeno.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: ima reč g. Djonović.

Jovan Djonović: Gospodo poslanici! Ja mislim da govorim ne samo o članu 1., nego i o celom prvom odeljku Ustava, stoga što mi se cela njegova struktura čini da nije dobra i želeo bih da predložim drugu.

Gospodo, i ja, kao i vi ovi ovde, želim da se naša zemlja što pre konsoliduje i da što pre dodje do dobrog Ustava. Ja sam stoga moju načelnu reč o projektu Ustava vlade g. Pašića skratio do najveće mere. Smatrao sam da je u krugu inteligentnih ljudi dovoljno reći osnovna načela na kojima stojimo moja stranka i ja, da će se razumeti i bez naročitog obrazložavanja. Ali, posle mene čuo sam nekoliko govornika, nakon kojih otvoreno izjavljujem, da sam pogrešio i nalazim da sam trebao poentirati još nekoliko stvari, da sam trebao dati razloga za naš republikanizam više nego što sam ih dao.

Neka su gospoda, malo lojalno interpretirala naš republikanizam i republikanizam masa koje su poslale znatan broj poslanika u ovaj dom. I baš danas, kad je potrebno da se odlučimo o prvom članu prvog odeljka Ustava, a to znači o republici ili mo-

narhiji, nalazim da sam dužan kazati ovih nekoliko reči:

Onaj koji smatra da je republikanizam importiran u našu zemlju sa strane i da ima jedan antidržavni karakter, taj ili ne zna što govori ili namerno vredja i inteligenciju i narodne mase republikanski raspoložene. A evo zašto:

Posle rata raspoloženje mnogih školovanih ljudi, kao i masa narodnih, sasvim prirodno evoluira ka republikanizmu, kao jednoj savremenoj formi uprave, koja narodu omogućava neposrednije upravljanje sobom i efikasniju kontrolu nad onima, koji upravljaju njima. To se opaža u svim zemljama posle rata, pa i kod nas. To je jedno.

Drugo: Ne treba zaboravljati, da je veliki deo naših sugrađana — radnog sveta — naročito iz siromašnih krajeva naše zemlje, išao u pečalbu u Ameriku. Oni su radili i živeli u jednoj velikoj republici. Živeli su tamo relativno dobro, čak vrlo dobro, i sasvim je prirodno što su zavoleli tu zemlju, kao formu vladavine, koju ona ima.

Ja sam smatrao za dužnost, da ovo rečem sa još jednom napomenom, da su oni čijim poverenjem imam čast biti u ovom domu, jedni od naših sugrađana, koji su podneli zajedno sa građanima Srbije najveće žrtve za naše narodno ujedinjenje; a od časa kad je ono izvršeno najveće napore i najveće žrtve da se ono održi. I radi toga odbijam sa indignacijom tvrdnju, kao da je i kod njih republikanizam importiran sa strane i da ima antidržavni karakter.

Smatram za dužnost da odbijem i od sebe i od svojih drugova, kao neku plemensku ili pokrajinsku nameru »da junačkoj Srbiji nametnemo našu volju, da je prisiljavamo da zbací svoju dinastiju«, kako to reče jedan od gospode, koja su govorila u ovom odboru.

Ja i sa ovog, kao i sa svakog drugog mesta, kažem: Neka je hvala i čast namučenoj i herojskoj Srbiji za velike napore i žrtve, koje je podnela za stvaranje ove naše države. Ali, gospodo, mi se ovde nismo okupili kao predstavnici plemena ili nacija, mi smo prestavnici naroda. I ja, koji sam izabran u Crnoj Gori, poslanik sam i Srbijin, kao i Crne Gore i cele zemlje. Mi smo, dakle, gospodo, došli ovde ne u ime pokrajine i nacije da naturamo volju Srbiji, nego da vodimo idejnu borbu i da posle nje, svi mi zajedno, i iz Srbije i iz Crne Gore i iz Hrvatske i iz Slovenije, dadnemo zemlji Ustav, kakav joj najbolje odgovara.

Po našem shvatanju republika je teoriski bolja, demokratskija forma državne organizacije. Narod u republikama sve pravo i svu vlast zadržava za sebe, ne deli ih ni sa kim drugim, on je potpuni i neograničeni gospodar svoj. Stoga stranka kojoj pripadam, kao god i ja, smatramo da je našem narodu, koji se je toliko napatío i dao dokaza o svojoj visokoj svesti, potrebno dati formu vladavine u kojoj može najbolje i najefikasnije upotrebiti svoje dobre osebine na

upravu sobom. Zato smo protiv toga, da naša zemlja bude monarhija. Pored toga, po mom dubokom uverenju, mir i poredak, stabilitet države, i dobro raspoloženje delova našeg naroda jednih prema drugima, u prvom redu, zavisi da li će naša zemlja biti monarhija ili republika. Ako učvrstimo monarhiju, onda trvenja i antagonizam mora biti daleko više, nego ako budemo republika.

No, pored ovih razloga, koji govore načelno za republikansku formu vladavine, ima i drugih, koje za ocenu našeg shvatanja i za odluku u ovom pitanju ne treba gubiti iz vida. Te razloge ja ću potražiti nigde drugo nego u političkoj istoriji naših dosadašnjih monarhija, bilo u Crnoj Gori, bilo u Srbiji.

Poznato nam je, da je Crna Gora 1905. godine postala ustavna monarhija. I od tada, da ne idemo dalje, stvorena su dva politička procesa: 1908 i 1909. godine. Osuđeno je na smrt i robiju oko 100 građana crnogorskih, od kojih je pet streljano. A sve za to, što je narod tražio političke slobode i pravo upravljanja sobom. I za to vreme, 1905 do 1915. godine, a to je za 10 godina, ona stranka, koja je imala nesumnjivu većinu naroda uza se, bila je na vladi svega 10 meseci! Nije bez interesa da napomenem da su od dva svetovna vladara Crne Gore jedan ubijen, a drugi zbačen.

Sigurno nećete reći, da je narod s njima postupio tako, što su bili dobri i što su sa njim dobro upravljali!

No rećićete: to se je dešavalo u Crnoj Gori, a ona nije bila zemlja parlamentarizma, ona je živela pod drugim prilikama. Priznajem, da Crna Gora nije bila parlamentarna zemlja i da je živela pod drugim uslovima. Pa zato, dozvolite, da učinimo jedan politički bilans vladavine u Srbiji, i to od 1880. godine, od kad ulazi u red evropskih parlamentarnih monarhija, pa do danas, a to je za poslednjih 40 godina.

Prvo: Kralj Milan vladao je, od 1880 do abdikacije, oko 8 godina. Za to vreme zabeleženi su: atentat na Kralja Milana; zatim zagonetna smrt dve žene: Knićarke i Markovićke: tajni ugovori sa Austro-ugarskom, kojim su, radi osiguranja dinastije Obrenovića, žrtvovani najbitniji nacionalni interesi; Slivnicu; i rasterivanje niške skupštine oružanom silom. Za to vreme stranka, koja je imala nesumnjivu većinu u narodu, vladala je svega 4 meseca!

Drugo: za vlade njegova sina Aleksandra imate: državni udar 1893. i udar 1894. godine. Jedan od njih je nazvan dobrim, a drugi rdjavim, ali su oba državni udari i zato oba rdjavi. Zatim imate: Čebinčevu aferu; atentat na kralja Milana i bezdušno, nečovečno proganjanje radikala; oktroisanje ustava 1901. godine, krvave martovske demonstracije; i udar 1903. godine. Aleksandar je vladao 10 godina i za sve to vreme stranka, koja je imala apsolutnu i sigurnu većinu u narodu, a to je radikalna stranka, bila je na vladi svega 9 i po meseci!

Sada da vidimo kako se je vladalo od 1903. godine, od nove ere, nove parlamentarne monarhije.

U tom periodu imamo: nišku kontrazaveru; kragujevačku kontrazaveru; ulične napade oficira na narodne poslanike radi novinarskih beležaka krivo protumačenih; ubistvo dva Novakovića u zatvoru; Solunski Proces, i tajne vojničke organizacije, od kojih jedna i sada postoji. Za sve ovo vreme, od 1903 godine do sada, izvršeni su jedni potpuno slobodni izbori, kojima ni opozicija nije imala što zameriti, i stranka, koja je na tim izborima dobila većinu, vladala je Srbijom od 17 godina svega 11 meseci.

Za nekih, gotovo, četrdeset godina parlamentarne vladavine većine su u Srbiji vladale nepunih 30 meseci, a sve ostalo vreme vladalo se je bilo sa manjinama, bilo po neko vreme koalicijama. Da ne upisujemo u bilans monarhijama razne političke i čisto materijalne afere, koje su takve, da mogu uprljati i narod i državu, a ni jedna nije progonjena i ni jedna zakonski završena za svih poslednjih 40 godina, — dovoljne su i ove koje su specifično monarhističke afere.

Nije bez interesa da konstatujemo, da je narod u Srbiji za 65 poslednjih godina: prisilio jednog vladara na abdikaciju, tri prognao, a dva ubio. Sigurno ne iz ljubavi i ne radi dobrog rada. I, eto, gospodo, zašto se ljudi okreću republikanizmu, a protiv monarhije!

Zatim, gospodo, ja se ne slažem da naša zajednica, kao država, zadrži naziv, koji je do sada imala. Samo ime: Država Srba, Hrvata i Slovenaca, kaže da mi nismo jedno, da smo različiti i to u tolikoj meri, da ne možemo napraviti ni jedno zajedničko ime za našu državu. Priznajem, među nama ima razlika, ali te razlike nisu ni toliko velike, ni tako duboke, da se moraju otisnuti svuda, pa i u nazivu države. Koliko se meni čini potrebno bi bilo težiti šta više ujedinjavanju, što više tražiti jedan srednji put, jedno ime koje treba da nas sjedini. Narod se može zvati: narod Srba, Hrvata i Slovenaca, ali država treba da nosi jednostavan naziv. Ona je simbol ujedinjenja a od nje neka otpočne proces stapanja. Ujedinjena Nemačka nije se nazvala država Bavaraca, Prusa, Saksonaca itd. Italija, takodje, nije nazvana: Pijemontom, Rimom, Sardinijom i Neapoljskom Kraljevinom itd. Nego, prva se nazvala Nemačkom a druga Italijom. Ni jedan kraj nije tim ništa izgubio od svoje časti, lepote, svoga imena, svojih tradicija, što su uzeli jedno zajedničko ime. Njima je svima ostala lokalna pokrajinska čast, a svi su oni zajedno dali svojoj državi svoj ponos i svoje dobro i svoje tradicije. Ne znam, uopšte zašto bismo mi bežali od jednog opšteg, zajedničkog imena?

Ako smo jedno, a ja kažem da jesmo, i ako hoćemo da budemo jedno, a mislim da treba da budemo jedno, onda nazovimo i državu jednim zajedničkim imenom. Počnimo stapanje odatle. Nazovimo državu jugoslovenskom što bi odgovaralo, ako ne

teritorijalnom, a ono geografsko-etničkom pojmu. Mi smo svi Južni Sloveni i nazovimo, dakle, našu državu Jugoslovenskom.

To su prvi i načelni prigovori, koje činim prvom odeljku vladinog nacrtu Ustava.

Druga je zamerka, što nije obeležena državna teritorija. Ja mislim da je nužno u svakom ustavu pomenuti koja je to državna teritorija, za koju se donosi ustav. Ne želim da se ova napomena smatra kao da bi se telo da se precizno unesu geografske granice, ali je potrebno naglasiti bar toliko, da je to teritorija odredjena međunarodnim ugovorom o miru. Tako isto potrebno je naglasiti, da se ne odričemo onih teritorija, koje su pripale za momenat tudjinu.

Treća zamerka je ta, što je neophodno nužno u opštim odredbama ustava uneti odredbu, da se državna teritorija ne može otudjiti ili razmeniti bez pristanka narodnog. Ja mislim, gospodo, da nema ni jedne važnije odluke po interese države nego zaštititi i osigurati integritet države od svih eventualno rdjavih ljudi i rdjavih uprava. Svi srpski ustavi i do sada su imali jednu takvu preciznu odredbu. Ova vlada napravila je jednu ustavnu novinu, koja vrlo malo ide u prilog njenoj uvidjavnosti.

Možda će mi se prigovoriti, da se ne može postaviti da će kralj i vlada biti toliko nepatriotični da će prodavati ili otudjivati državne teritorije. Ja bih tu gospodu, koja bi napravila takav prigovor zapitao: zašto su onda u ustav od 1903. godine uneli takvu odredbu, kad su i današnji kralj i, gotovo, oni isti pravili taj ustav Srbijin? Ako onda nije bilo bojazni da se to može desiti, onda je, možda, nema ni sad, ali ako je bilo onda, ima je i sad još više. Pored toga, ako bi se pošlo od postavke, da u one, koji upravljaju zemljom, treba imati poverenja, da treba verovati njihovim dobrim namerama, onda ne znam zašto bi se i donosio ustav? Verujemo da će oni upravljati nama i zašto da im mećemo ograde! Ja sam, vidite, nevernik, ja neverujem da će se svagda raditi dobro, naročito ako se ostavi i sve poveruje dobroj volji upravnih faktora. Zato nalazim: bolje je napisati, bolje ih ograditi. To i vi, čini mi se, mislite o mnogim stvarima, zato ih i unosite u ustav. I onda zašto ne uneti i jednu odredbu, koja je isto tako važna, ako ne i važnija, od mnogih kojima dajete mesto u ustavu? Po tome shvatanju uvek je bolje reći što je potrebno, nego posle nekog rdjavog čina trčati za krivcima i optuživati ih. Ja sam za to, da se u interesu spokojstva građana unese takva odredba. Jer, onaj koji se poziva da brani i da gine za otadžbinu treba da zna, da se državna teritorija ne može ni otudjiti ni izmeniti, ni smanjiti bez njegovog pristanka.

Četvrto: Mislim, da je baš u prvom odeljku ustava potrebno naglasiti, pored forme uprave, pored odredbe o teritoriji i deobu zemlje na oblasti. To su osnovne stvari i treba ih reći jedne pored drugih. O strukturi i kompetenciji njihovoj govoriće se

posebno, ali da se država deli na oblasti i kolika će njihova veličina biti, to treba odmah u početku reći. Ako se neće, kao što je rečeno u ovom vladinom nacrtu ustava, na jednom drugom mestu, da je broj tih oblasti 35, onda se može na ovome mestu odrediti, koliki najveći broj populacije može ili treba da bude u oblastima.

Peto: Ja sam rekao i u načelnoj debati da je potrebno odmah u početku, u prvoj napisanoj reči, naglasiti i istaći, da se narod po svojoj volji ujedinio i obrazovao suverenu državu, i prema tome, da je on svojom suverenom voljom doneo i ovaj ustav, koji bude donešen. Stoga bih bio zato, da ovaj prvi odeljak bude stilizovan po projektu ustava, koji je podnela republikanska stranka, jer je raspored mnogo precizniji i logičniji nego u vladinom nacrtu i molim vas da mi dopustite da ga pročitam, pa ako se složite sa mnom, onda se po njemu diskutuje o prvom odeljku ustava. Evo kako glasi naš prvi odeljak:

USTAV ZA JUGOSLOVENSKU DRŽAVU.

I. Oblik vladavine i državna vlast.

Čl. 1. Srbi, Hrvati i Slovenci ujedinjuju se po svojoj slobodnoj volji u jednu državu, koja će se zvati Jugoslovenska. Ta će država imati republikanski oblik vladavine.

Čl. 2. Državna je teritorija ova sadašnja, koja je određena međunarodnim ugovorom o miru. Ali se Jugoslovenska država ne odriče prava koja ima na neke druge svoje oblasti.

Čl. 3. Državna oblast Jugoslovenska ne može se ni razmeniti, ni smanjivati, ni povećavati bez rešenja velike narodne skupštine. Manje ispravke granica rešava narodno predstavništvo. U svima rešavanjima ove vrste odluke se donose sa dve trećine prisutnih poslanika. A na sednicama na kojima se to rešava mora prisustvovati najmanje tri četvrtine od celokupnog ustavom određenog broja poslanika.

Čl. 4. Ako se ne bi mogla dobiti većina predviđena u čl. 3. onda se pitanje stavlja narodu na tajno glasanje i tada odlučuje apsolutna većina onih, koji su glasali.

Čl. 5. Jugoslovenska država deli se na oblasti. Njihov broj određuje se specijalnim zakonom o oblastima. Ali ni jedna oblast ni u kojem slučaju ne može biti manja od 1.000.000 stanovnika.

Čl. 6. Jedna veća oblast može se razdeliti na dve ili više manjih i dve ili više manjih spojiti u jednu veću. O tome rešava narod tajnim glasanjem. Bliže odredbe o tome doneće se u Ustavnom zakonu o oblastima.

Državni (službeni) je jezik u Jugoslovenskoj državi Srpsko-Hrvatski, ali se u oblastima slovenačkim može upotrebljavati kao službeni jezik i slovenački dijalekat.

Ovako bi, gospodo, glasio prvi odeljak ustava, prema nacrtu ustava Republikanske Stranke. Ja vas

i molim i predlažem vam da ga uzmete kao osnovicu za diskusiju, u protivnom slučaju izjavljujem, da ću, onako isto, kao što sam u načelu glasao protiv, da se vladin nacrt ustava uzme kao osnovica za specijalnu diskusiju. — tako isto glasaću i protivu prvog odeljka i protiv člana vladinog ustavnog projekta.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Ima reč g. Milorad Vujičić.

Milorad Vujičić: Ja smatram, gospodo, da ovim opštim delom, projektom ovoga Ustava koji je došao u opšte, da nije obuhvaćeno sve ono što ima opšti karakter, i zato sam ja mišljenja, da u ovaj opšti deo, u opšte odredbe treba da uđe ovo:

1. naziv države i oblik vladavine, 2. grb i zastava, 3. državne oblasti, 4. podela državnih oblasti, 5. službeni jezik i službena azbuka, 6. državna vera.

U ovom projektu govori se samo o nazivu države i o obliku; govori se o grbu i o službenom jeziku, a svi drugi članovi koji imaju opšti karakter, izostavljeni su. Mislim, da će biti praznine u Ustavu ako ne bismo predvideli, da se državna oblast ne može ni po čijoj volji menjati niti cepati, ovo u toliko pre što je i samim prelaznim naredjenjima stavljeno, da se Vladalac prilikom polaganja zakletve zaklinje da će čuvati celinu državne oblasti. Pa kad je to stavljeno u zakletvi, sasvim je logično da se predvidi i u Ustavu, da se državna oblast ne može menjati niti cepati. Ma da s obzirom na današnje prilike to se donekle ne može ni pretpostaviti, ali, štono se kaže »zlu ne trebalo«, bolje je da to stoji u Ustavu kao osnovnom zakonu, kad je stajalo i u našem Ustavu od 1888. godine.

Što se tiče podele državne oblasti, držim, da je njoj mesto u ovom opštem delu, jer drugo je pitanje, kako će biti uređene samoupravne vlasti i uopšte organizacija vlasti, a drugo je, kako se deli oblast. Kako oblast treba da bude podeljena, o tome ne ću sada govoriti, već onda, kad to dodje na red.

Treće, u projektu se ništa ne veli o službenoj azbuci. Medjutim, u Krfskoj Deklaraciji je predviđeno, koja je službena azbuka, a mi smo uzeli, da je jedan od osnova za sastav naše države Krfska Deklaracija. Prema tome nalazim, da i to treba predvideti u Ustavu, i da cirilica i latinica budu službena državna azbuka.

Četvrto, takodje o državnoj veri u ovom projektu Ustava ne veli se, koja je vera državna, već se samo govori o verama, koje su priznate. S toga mislim, da i to treba da se predvidi u opštem delu Ustava. I o tome ćemo posebno govoriti, kad taj član bude došao na red.

To je, što sam imao da kažem onako uopšte, šta bi trebalo da bude uzeto u ovaj opšti deo i opšte odredbe Ustava.

Sada, što se tiče ovog prvog člana, koji je predložio g. Laza Marković, ja bi ga molio, da primi jednu dopunu, koju ću ja predložiti. Ja mislim, da bi prvi član Ustava trebao da glasi ovako: »Država Srba, Hrvata i Slovenaca, koju sastavljaju ujedinjene

zemlje srpske, hrvatske i slovenačke, je ustavna, parlamentarna i nasljedna monarhija.« Držim, da bi ovo trebalo primiti za to, što je, kad se već iz samoga naslova naše države vidi, da je to država Srba, Hrvata i Slovenaca, umesno, da u Ustav, kao osnovni naš zakon, to udje, i da se vidi, koje su to zemlje, koje sastavljaju našu današnju državu, a to su zemlje srpske, hrvatske i slovenačke. To bih molio g. predlagачa, da primi.

To je, što sam imao zasada da kažem u ovom opštem delu Ustava.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. dr. Šimrak.

Dr. Janko Šimrak: Gospodo narodni poslanici, mi stojimo na stanovištu narodnog i državnog jedinstva, i za to predlažemo, da se u prvom članu našeg Ustava u samomu imenu istakne to naše narodno jedinstvo u Jugoslaviji. Ime »Država Srba, Hrvata i Slovenaca« krije u sebi nekako papke separatizma, i ja se čudim, da su ovo ime predložile baš one stranke, koje su u plenumu ne samo govorile, nego i duge pjesme pjevale narodnom i državnom jedinstvu. (Dr. L. Marković: Pa vi ste u Zagrebu tako krstili vašu kvazi državu, koja je trajala 32 sata!) U onoj državi još nije bio sav naš narod hrvatski, slovenački i srpski, g. Markoviću. Iz samoga ovoga imena vidi se, kako je vaša centralistička politika neiskrena, i kako se za ovom centralističkom politikom skrivaju stanovite političke tendencije. Vi niste imali prava, da kažete opozicionalnim grupama, u prvom redu Jugoslovenskom i Narodnom Klubu, da se iza naše legislativne autonomije kriju kakve političke tendencije, a ovdje je istina, da se iza ove vaše stvari kriju političke tendencije, o kojima sam ja, kao među braćom, kad sam prvi put govorio u plenumu, bistro i jasno govorio. Čini se, da su Vama, gospodo, ekvivalentni pojmovi centralizam i apsolutizam. (Dr. Laza Marković: To se samo Vama čini.) Vi danas idete ravnim putem, da stvorite vladu, oprostite mi riječi, oligarhiju pomiješanu sa plutokracijom.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Molim, da govorite o predmetu, i da se ne udaljavate od stvari.

Janko Šimrak: Ja govorim o imenu države. Ime države S. H. S. je veoma nepraktično i nespretno. Bilo je ljudi, koji su govorili, da je to nekakva kemijska formula, a drugi su tumačili na nekakav smešan način. Pa ćete dozvoliti, da naslov i ime ove države ne smijemo izvrći javnom ruglu. Za izvanji svijet je apsolutno potrebno, da naša država imade jedno kratko ime, pa tako nas danas zovu i Francuzi, tako nas zovu Englezi i Talijani i svi ostali narodi, a jedino mi ne ćemo tako da se zovemo, nego hoćemo, da budemo nekakva država S. H. S., Srba, Hrvata, Slovenaca. Prigovara se imenu Jugoslavija, da je nekakav samo geografski pojam. Jeste, istina je, Jugoslavija je geografski pojam, ali upravo za to, jer je Jugoslavija geografski pojam, koji ima obuhvatiti sve južne Slovene i koji znači, da se na Bal-

kanu mora stvoriti jaka jugoslovenska država, i baš za to mi hoćemo, da se ona prozove Jugoslavija. Gospodo, dozvolite jednu iskrenu riječ. Sigurno je, da je danas prerano o tome raditi, da dodjemo, da ujedininimo sve sveslovenske narode na Balkanu u jednu državu, a prerano je o tome i raditi, jer nisu zacjeljene teške rane, a ipak je potrebno, da na to mislimo. Zato se mi nikako ne slažemo i možemo označiti pogrešnom onu politiku, da se naša država ni diplomatski ne približava Bugarskoj, nego mi dopuštamo, da je susjedi i nesusjedi izrabljuju protiv nas. Neki su predlagali, kao n. pr. dr. Smodlaka, u svome nacrtu Ustava, da se država zove Jugoslovenska država. »Jugoslovenski« je jedan adjektiv i nikako nije zgodan za ime jedne države. On veli, da se ne smije upotrebiti »Jugoslavija« radi ovoga »a«, jer je tudjinski korijen »Sklavus«, »Sklavonia«, kao što se dugo vremena zvala čitava zemlja, na kojoj naš narod stanuje. Medjutim, jugoslovenski, Jugosloveni, Jugoslavija, nama je prešlo tako u krv, da to za nas nije više tudje, nego da ga mi smatramo svojim. Pa, gospodo moja, na koncu doći će Hrvat ili Sloven ili Srbin u tudjinu, pa će ga pitati, a čiji si državljanin? On će reći, ja sam državljanin države Srba, Hrvata i Slovenaca. Vrlo bi kratko mogao odgovoriti, ja sam državljanin Jugoslavije i stvar je svršena.

Zato će naš klub predložiti, da prvi članak glasi: »Jugoslavija, država Srba, Hrvata i Slovenaca, je ustavna, parlamentarna i nasljedna monarhija.«

Ja ću sada, gospodo moja, progovoriti o drugoj riječi, koja dolazi u prvomu članu, a to je monarhija.

Pokojni Krek je medju svojim zapisima ostavio i ovo. Pitali su ga medju ostalim: da li hoćete monarhiju ili republiku? Odgovorio je: »Prilično mi je svejedno. Ja sam u srcu republikanac, ali ako dodje kod nas do monarhije, mora to biti forma tako zvane republičke monarhije kao u Norveškoj. Kralj je samo nasljednik predsjednik republike i njezin reprezentant, ali nema pravo sankcije zakona. Ipak tri su principa ovog troimenog naroda, koji ga moraju voditi u budućnosti: jedan narod, jedan vladar, jedna država od Beljaka do Soluna i mnogo, mnogo slobode!« To je, držim, najispravnije stanovište u rješavanju ovoga pitanja. (Dr. Svet. Popović: O organizaciji crkve ne mislite!) Gospodine, kad dodje na red organizacija crkve, onda ćemo se o tome podrobno razgovarati. Ja mislim sada, kad govorim o ovoj stvari, da ovdje apsolutno nema smisla ova upadica o organizaciji crkve. (Predsednik dr. Momčilo Ninčić: G. poslanik ima apsolutno pravo. Ja molim gg. poslanike, da ne upadaju u reč i ne pokreću nova pitanja.)

Glavno je za nas vlada naroda. Nakon sredovječne staleške monarhije došla je apsolutistička monarhija na evropskom kontinentu. U 17. vijeku u Engleskoj i nakon francuske revolucije pojavile su se tako zvane ustavne ili parlamentarne monarhije. Prije ovoga svjetskoga rata mi smo imali u glavnom

dva tipa monarhije. Jedan tip je bio njemačko-austrijski, drugi je bio englesko-belgijski ili belgijsko-engleski. Njemačko-austrijski tip ustavne monarhije bio je posve sakriven plaštom apsolutizma. Nakon svjetskoga rata porušene su apsolutističke monarhije, nastala je velika reakcija i imala sva vlada da predje u ruke naroda. Medjutim, ta vlada prešla je demokratiji, koja se osnovala kod nas na individualističkom principu. U Rusiji naprotiv pokazala se tendencija, da se vlada naroda organizira na osnovu organiziranih radnih staleža. Za ovu vladu jedino je to fatalno, što se ora pretvorila u diktaturu radničke klase. Mi smo uvjereni, da će konačnu pobjedu odnesti ona politika vlade, koja će se osnivati na solidarizmu interesa svih organiziranih radničkih staleža i da će se konačno morati ne samo priznati, nego i srušiti nesposobnost sadašnjeg parlamentarizma, kao što su to lijepo istaknuli neki govornici u načelnoj debati o nacrtu Ustava.

Što se tiče pitanja Republike ili Monarhije, naš Klub još nije stvorio konačnu odluku, da li će biti glede ovog pitanja solidaran ili će dati pojedinim članovima slobodu glasanja. Nakon trećeg člana mi predlažemo, da se uvrsti kao 4. član ovaj:

»Država Srba, Hrvata i Slovenaca dijeli se na pokrajine, okruge i opštine. Pokrajine su ove: Srbija, Hrvatska i Slavonija sa Medjumurjem, Bosna i Hercegovina sa Dalmacijom, Crna Gora, Vojvodina, Slovenačka sa Prekomurjem.«

U načelnoj debati izneseni su sa naše strane mnogi dokazi za ovakvu razdiobu naše države.

Predsjednik dr. M. Ninčić: Ja molim g. govornika, da ne govori o predmetu, koji nije na dnevnom redu. Kad se počne govoriti o oblastima, onda će moći u toj diskusiji i govoriti.

Dr. Janko Šimrak: I gospoda, koja su govorila predamnom, iznosila su svoje predloge i ja moram ovaj moj predlog da obrazložim.

Predsjednik dr. M. Ninčić: O oblastima diskusija će biti kod čl. 62., a ako mi počnemo i sada o tome da govorimo, onda ne znam, šta ćemo posle govoriti.

Dr. Janko Šimrak: I predjašnji govornici govorili su o ovom istom i ja o tome imam da podnesem svoj predlog, zato molim, da i ja obrazložim naš predlog.

Predsjednik dr. M. Ninčić: Gospodo, na dnevnom je redu pretres vladinog predloga i o njemu ima da se diskusuje. Zato molim g. govornika, da i u interesu opšte stvari, a i u interesu svoga predloga ne govori o tome sad, jer je to vrlo važna stvar, o kojoj će se naročito govoriti, i prema tome, kad se o toj stvari bude rešavalo, onda će ovaj njegov predlog biti bez efekta.

Dr. Janko Šimrak: Ali, g. predsjedniče, ja imam ovdje da podnesem nov predlog, ja ću taj predlog da stavim kao 4. član ove glave, inače, ako vi nama ne dozvoljavate, da govorimo ništa drugo, osim o vladinom predlogu, onda treba da idemo kući.

Dr. Sima Marković: G. govornik može o tome i sad da govori i da podnosi svoje predloge. Mi možemo da predložimo još 19 članova kod ove glave.

Predsjednik dr. M. Ninčić: Ja molim gospodu, da ne razgovaramo i da dozvole, da se čujemo, a g. govornika molim, da govori o predmetu.

Dr. Janko Šimrak: Mi smo, gospodo moja, dva puta naglasili ovdje, da kad mi tražimo istorijske granice, da to nije radi kakvog državnopravnog pitanja, nego je to za to, što se baš ove istorijske granice poklapaju sa ekonomskim jedinicama, poklapaju se sa kulturnim jedinicama, i u tim jedinicama treba da bude isto zakonodavstvo. Pitao sam, gospodo, naše juriste, kad ćemo moći sprovesti unificiranje zakona, i onda su mi jedni kazali, da će to zakonodavstvo biti uređeno istom nakon 10 godina, a drugi su kazali, da će biti riješeno nakon tek 20 godina. Svakako stoji to, da u ovim pokrajinama, koje mi predlažemo, vlada isto zakonodavstvo i da ne će u tom pogledu nastati nikakva zbrka.

Da ne mislite, gospodo, da je to onako mišljenje jednoga separatiste prema vašem stanovištu, evo ovdje brošure g. Ljube Stojanovića, u kojoj se na strani 17. kaže ovo: »Medju našim pokrajinama su velike razlike u kulturnom i ekonomskom pogledu. I njihove su potrebe različite, pa je i donošenje jednakih zakona nemoguće, jer što je za jednu pokrajinu neodložna potreba to je za drugu pokrajinu luksus, bez koga se ona za neko vrijeme može običi.«

Predsjednik dr. Momčilo Ninčić: Ja opominjem gospodina govornika, da govori o stvarima, koje su na dnevnom redu. O pokrajinama gospodin dr. Šimrak imaće prilike da govori.

Dr. Janko Šimrak: Gospodine predsjedniče, nakon vaše prve opomene vi ste mi dozvolili, da govorim o pokrajinama, a sada mi dajete i drugu opomenu, premda ste dvojici govornika dozvolili, da stavljaju svoje zasebne predloge. Ja imam prava, da protestujem najodlučnije protivu ovakvog vašeg postupanja, jer mi ne date nikakvu slobodu kretanja. Ja sam stavio ova dva predloga. Prvi je predlog bio što se tiče imena Jugoslavije, drugi je stanovište o Republici i Monariji, a treći predlog stavljam što se tiče razdiobe naše države u pokrajine.

Predsjednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč gospodin dr. Vošnjak.

Dr. Bogumil Vošnjak: Na prvi dan ovog našeg detaljnog pretresa, ja mislim ipak da vas podsetim i da se setim jedne činjenice, činjenice, da je srpski Ustav bio taj, koji je bio osnova našoj diskusiji na Krfu i da ovom prilikom treba da se setimo velikog ustavnog rada srpskoga dela našega naroda; da se setimo, da je taj Ustav produkt jedne velike borbe za slobodu srpskoga dela našega naroda.

Ovde se toliko puta spominje Krf, i kad sam čuo to, što je predložio gospodin dr. Laza Marković, kad sam čuo njegovu redakciju, ja bi se skoro setio onoga, što je u krfskoj deklaraciji: »da će država Srba, Hrvata i Slovenaca biti ustavna, demokrat-

ska i parlamentarna monarhija na čelu sa dinastijom Karagjorgjevića.»

Ovde se tvrdilo, da je naša država postala nekim slučajem kao produkt svetskoga rata. Ja tvrdim, da to nije i ko tako govori, taj nema osećaja za žrtve, na osnovu kojih smo došli u ovu zajednicu. (Dr. Sima Marković: Ja bih voleo, da vidim vaše žrtve.) Gde ste vi bili, kad smo mi sastavljali krfsku deklaraciju?

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Molim gospodina govornika, da se tačno drži dnevnoga reda.

Dr. Bogumil Vošnjak: Ja ću se tačno držati svih tačaka na dnevnom redu, ali je ovo, što sada iznosim, u jednoj logičnoj vezi.

Ja hoću da govorim bez bizantinizma. Moram da tvrdim, da smo mi preuzeli na Krfu za Hrvate i Slovence jednu veliku odgovornost prema svome narodu, mi smo bili potpuno uvereni, da smo to učinili za dobro našeg naroda i naše države. Mi tada na Krfu nismo mogli sumnjati o tome, da ima dinastičkih osećaja u srpskom delu našeg naroda. Kako bismo mi došli do jedne ustavne konstrukcije, ako bismo zaboravili, da Kraljevina Srbija i ako faktički slomljena, ipak je bila Kraljevina Srbija. Činilo, koji su apsolutno tražili od nas, da smo prihvatili na Krfu monarhiju, bili su dinastički osećaji Srba. Činjenica, da smo mi bar u prošlosti živeli razdvojeni kao plemena, koja se tek spajaju u jednu naciju i, ta konačno, gospodo, kako smo mi mogli na Krfu inače raditi nego što smo radili s obzirom na spoljni položaj našega naroda? Kada su američke kolonije stvarale svoj Ustav, napisali su njihovi ustavotvorci »federalista«, to sveto pismo federalizma. Ta ima duga poglavlja o tome, šta znači spoljna opasnost za konstrukciju jedne države. Mi smo morali to uraditi i pogledom na ono tadašnje teško stanje jadranskog pitanja. Ovde se je kazalo, što je trebalo. da se prihvati monarhija: »Monarhija nam nije spasila Primorje.« Na to je moj odgovor: Monarhija nije kriva. Zar nismo mi to sami skrivili? Oni, koji su doveli Talijane u luke našeg Primorja. Oni, koji se nisu brinuli god. 1918. za to, da imamo vojsku, da branimo našu zemlju protiv Talijana.

Ne ću da duljim, nego samo konstatiram, da smo već na Krfu proglasili monarhiju.

Idealizovala se je republika mnogo više u svet-skoj istoriji, nego monarhija, mnogo više, nego republika zaslužuje. Idealizovala se je radi toga, jer je republika bila uvek nešto racionalističnije, nešto, što ne daje teškoće onima, koji konstruišu teoretski državu. Ali kod ovih sviiju kritika monarhije ne zaboravimo nikad, da ove kritike mogu isto tako vredeti i za republiku. Ako je Monteski je kazao: »Monarhija ne poznaje ljubav za domovinu, ne poznaje želju za pravo, niti žrtve u korist najdražim interesima«, za Boga miloga, to su generaliteti i ništa drugo. Isto može se kazati i o toj ili onoj republici. Ja ne ću da govorim ovde o tipu monarha, ne ću ni o tom da govorim, kako je vladar Engleske bio onaj

uzor za stvaranje tipa američanskoga predsednika u Sjedinjenim Državama. Ne ću da govorim o položaju predsednika, o tipovima onih republika, kakva je republika Francuska. Ne ću o svemu tome da govorim.

Ali, gospodo, samo nešto bih ovde primetio. U svetskom ratu, kad su prestoli bili bačeni u prašinu, ostali su neki prestoli potpuno nedirnuti, i to baš oni prestoli, kod kojih je dinastija saradnjivala na pobe-di; ostali su oni prestoli država, koje su pobedile u svet-skom ratu. Ostali su prestoli Rumunjske, Grčke, Belgije, čak i Bugarske, koja nije prestala da bude monarhija i imate izjavu Stambolinskog, u kojoj je kazao, šta misli o monarhiji.

Da bih ja ove o tom govorio, treba da kažem, da je potreban u našem državnom životu jedan državni simbol, koji je potreban i boljševicima, kao i drugima. Ako idete, gospodo, u parlamentarne monarhije, ako odete n. pr. u Englesku, u Australiju, u Kanadu, vi ćete videti jedan dinastički osećaj, koji se potpuno poklapa sa građanskim slobodama tih monarhija. Koji put se javlja zebnja pred demagogijom. Ako se tako govori, kao što ja govorim, ja se toga ne bojim, jer oni, koji su mere birali, znaju, da su birali onoga, koji je prihvatio već na Krfu monarhiju. Ja napominjem taj strah. Ja znam vrlo dobro, da je na severnim našim granicama zaista republika jedan importirani produkt.

Ako smo za monarhiju, mi možemo samo biti za monarhiju, koja je strogo parlamentarna, koja daje garanciju potpune ravnopravnosti Srba, Hrvata i Slovenaca u svim oblastima državnoga života. I mogu kazati, gospodo, za jednu monarhiju, i to je načelo krfske deklaracije, u kojoj je priznata potpuna jednakost konfesija, veroispovesti.

Monarh treba da bude izvršilac javne službe, on treba da bude javni funkcioner. U jednoj državi, koja će biti pravna država, i mi svi radimo na tome, da Jugoslavija bude pravna država, nema zebnje od parlamentarne monarhije. (Dobacivanje komunista: Vi ste predje agitirali za republiku.) Ja sam bar lično veran svojoj prošlosti onome smeru, koji nas je oslobodio Austro-Ugarske monarhije i Habsburgovaca, te nas ujedinio u jednu slobodnu zajednicu. Prema tome, ja moram glasati za čl. 1.

Što se tiče čl. 2., moram izjaviti, da ja nisam heraldičar i da nisam nikada voleo heraldiku, da Slovenci imaju malo volje, da razabiraju o tome, kakav je grb, te da ne znaju, je li je tako zvani slovenski grb ispravan. Zato bih predložio, da se ispusti reč »slovenački«, te da ostanu na plavom štitu petokratna zvezda i polumesec. Ja se sećam, da sam video polumesec na jednoj zastavi iz doba srpskih careva u jednom srpskom manastiru, a ova nas zvezda nekako podseća na celjske grofove, koji su imali tu zvezdu na grbovima. Ali neki heraldičari kažu, da ovi znakovi ne odgovaraju istini. Ja dakle molim, da se ispusti reč »slovenački« i da se inače ništa drugo ne promeni na grbu naše države.

Sad ja dolazim na jedno pitanje, koje je mnogo krupnije, to je pitanje službenog jezika kraljevine. Ja se vrlo radujem, da ćemo danas moći na kratko da apsolviramo nešto, što je u Austro-Ugarskoj izazivalo burne diskusije, a to je službeni narodni jezik. Ma da se nije sve tako idealno realiziralo, kako smo mi mislili, ipak je, što se tiče jezika, zavladała ovakova jedna liberalnost u pravom smislu reči, da ne može biti nikakva straha, ako bi se uzelo kao službeni jezik ove države srpsko-hrvatsko-slovenački. Ja bih begao od toga, da se ovde govori o dijalektu slovenačkom, i to radi toga, što mi imamo među nekim slovenačkim intelektualcima jedan separatizam i ja bih dao ovome separatizmu oružje u ruke, a ja to ne ću. Ima jedan smer među intelektualcima slovenačkim, koji beže od toga, da dodje do jednog našeg literarnog jezika koji beže, da se pripravi ovo spajanje i udruživanje. Ali u isto vreme moram kazati, da moramo priznati današnje stanje, koje je, da i mi imamo slovenački literarni jezik, ali to nikako ne isključuje, da se ipak službeni jezik države zove jezik srpsko-hrvatsko-slovenački. Nije bilo nikakvih konflikata, hvala Bogu, do sada u tom pogledu, pa ne će ih ni biti.

Ja sam bio pre kratkog vremena saslušan od jednog suca u Beogradu, koji je imao slovenački akt i zbog koga sam ja bio kao svedok, odnosno tumač, i to je prošlo uopšte bez ikakvog formaliteta, kako je to bilo samo po sebi razumljivo. Zato je moj predlog, da se skрати član 3. u sledećim rečima: »Službeni jezik je srpsko-hrvatsko-slovenački.«

Ja sam zaboravio, govoreći o članu drugom, da se je jedna heraldička pogreška potkrala. Meni je profesija biti heraldičar, a ona je u tome, što tamo, gde je govor o hrvatskom grbu, pominju 25 polja, kako se to pogrešno potkralo. Ja vas molim, da prihvatite moju redakciju člana 3., jer mislim, da je ova redakcija mnogo podesnija, nego sadašnja, da dodjemo do toga, što je nama svima na srcu, da će biti jedna nacija, koja će imati jedan službeni jezik i u kojoj će se moći razvijati i slovenačka literatura, dok jednog dana će biti samo jedna kultura jugoslovenskoga naroda.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ja ću moliti g. poslanika, da podnese pismeni predlog.

Ljuba Jovanović: Ja bih molio za reč, da govorim o poslovniku.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Ljuba Jovanović, da govori o poslovniku.

Ljuba Jovanović: Molim vas, gospodo, ja smatram, da se način, kako se vodi, ili kako smo počeli voditi diskusiju, ne će pokazati plodan. Vi vidite, da se govori o mnogobrojnim pitanjima, koje mi ne možemo da skoncentrišemo na jedno pitanje, a to je zato, što je g. predsednik shvatio poslovnik tako, da mi moramo rešavati po odeljcima, kako je to u plenumu skupštinskom. Za plenum to stoji. Tako je u poslovniku zapisano. Ali kako se u odboru ima postupati, nije poslovníkom predviđeno i prema tome

odboru su određene ruke, da postupi, kako za dobro nadje u interesu posla, a u interesu je posla, da mi pretresemo čisto i jasno svako pitanje. Ovde u odeljcima nije jedno pitanje, nego je skup pitanja. Evo, čujte, šta je u odeljku od tri člana iskršlo, a mi imamo odeljaka, koji su više od pet puta veći, no što je ovaj odeljak, i zamislite, kakva će biti naša diskusija, kad predjemo na dugačke i velike odeljke. Ona će biti besplodna i svršiće se onim, što mi ne ćemo ili bar što ne ćemo tako da se svrši, a to je nadglasavanjem. Ne može tu biti onoga, što mi hoćemo, a to je sporazumevanje, ako mi ne radimo član po član. Ako se u jednom članu složimo, onda možemo dalje članove doterivati. Zato bih molio i odbor i g. predsednika, da mi ovu započetu metodu prekinemo i predjemo na članove, da predjemo na prvi član odeljka i da to pitanje svršimo, pa kad svršimo jedan član, da predjemo na drugi, jer će onda diskusija biti mnogo jasnija, a za mene je jasna stvar, da se je ovako stvar već zaplela. Onaj, ko nije mučio muku sa predsedavanjem, to ne može da zna. Ali ima ljudi, koji su predsedavali i koji znaju, da je vrlo teško rešiti pravilno pitanje, kad se ima masa predmeta za glasanje.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Gospodin poslanik je govorio pet minuta. Ja sam kazao još i prošle sednice, da bi, u koliko poslovnik nema odredaba za rad u odboru, mogli da se pridržavamo poslovnika, u koliko odbor drukčije ne bude rešio. Ako poslanici misle, da će za diskusiju biti zgodno ovo, što predlaže Jovanović, ma da bih ja savetovao, ako se većina složila, da to učinimo samo kao pokušaj, jer postoji druga opasnost, da u tome slučaju diskusija ne traje suviše dugo, jer nemamo postavljen izvesni rok, onda možemo da tako i uradimo. Ako se gospoda slažu, ja bih učinio pokušaj po predlogu, koji predlaže g. Jovanović, pa da probamo i ako vidimo, da od njega ima štete i da se diskusija suviše rasplinjuje, da mi onda tu praksu ukinemo.

Ima reč g. Laginja radi iste stvari.

Dr. Matko Laginja: Mi stojimo u raspravi pred slijedećim činjenicama. Tek danas, a u najboljem slučaju juče, prekuče, djelimice mi poznajemo sve projekte, izmjene i dopune, koje su predložene za raspravu Ustava. To je jedno.

Drugo je, da je sa svih strana tijekom rasprave — i ovaj čas od gospodina predsjednika našeg odbora naglašeno, da je ipak neka — neka — tendencija jednog sporazuma moguća. I ja mislim, da to mnijenje u istinu dijelimo svi i da će na plenarnoj sjednici Skupštine doći na vidjelo valjda samo neka načela protimbe između jednog velikog i drugog velikog bloka. Ako je tačno jedno i drugo, onda je naravna konzekvencija toga, da mi tražimo, da kod rasprave pojedinih odeljaka — ili kako bi savršenije bilo ili barem manje prikorno — kod rasprave pojedinih članova, kako to predlaže neposredni moj predgovornik, moramo da uzmemo u obzir sve ono, što je pojedina stranka ili grupa ili pojedinac donio, da

se u stanoviti član ili paragraf umetne, promijeni ili ispusti. To je u ovoj formi rasprave po mome sudu i mom osvjedočenju nemoguće, i ja mislim, da ćemo se mi onoj tendenciji i onom pravom putu jedino tako približiti, ako se odlučimo na jedan pododbor, u kojem bi od svake grupe po jedan bio članom toga pododbora, pa da kušamo studijem svih tih nacrtu prema onom nacrtu, koji je malenom većinom, ali ipak primljen kao osnovica našeg raspravljanja, da vidimo, možemo li što izmijeniti, dopuniti ili ispustiti prema predlozima pojedinih nacrtu.

Ja ne stavljam ovdje predloga, jer nemam većine za sobom, ali ja vam to stavljam na srce.

Predsjednik dr. Momčilo Ninčić: Gospodo, ja mislim, da mi završimo ovu diskusiju, a ja ću na kraju sednice staviti na glasanje predlog gospodina Jovanovića. Pošto smo počeli na ovaj način, to bi trebalo, da na taj način i produžimo, pa ćemo na kraju sednice staviti predlog gospodina Jovanovića na glasanje.

Ima reč gospodin Mihailo Avramović.

Mihajlo Avramović: Gospodo, ja ću govoriti u ime one grupe zemljoradničkoga kluba, koja je ovde podnela svoj naročiti nacrt Ustava. U svom govoru prilikom načelne debate ja sam bio slobodan u ime te grupe naročito da ovde naglasim, da pored političkih pitanja u organizaciji države postoje i pitanja privrednog i socijalnog karaktera, mnogo važnija, ili ako nisu mnogo važnija, a ono su barem u jednakom redu sa pitanjima o političkoj organizaciji naše države. U toku daljih govora, a sve prilikom načelne debate, jedan dobar deo govornika u ime svojih grupa i od svoje strane uvideli su važnost toga pitanja, i gotovo vrlo približno zemljoradničkoj stranci stali su na gleđište, da se i privrednoj organizaciji države i socijalnoj njenoj organizaciji mora pokloniti u ravnoj meri pažnja. Doduše, bilo je i prigovora, i ti prigovori, koji su ovde bili, pozivali su se na primere iz drugih zemalja, pitalo se, da li tako nešto ima u drugim zemljama. Ja mislim, gospodo, da se ta pitanja ne mogu sa mnogo razloga postavljati, i baš kad i ne bi bilo primera u drugim zemljama za takav sklop ustava — ako je stvar sama po sebi dobra i ako odgovara suštini moderne države — ja mislim, da bi to bio dovoljan razlog, da podjemo tim putem, bez obzira na to, da li imamo za to razloga ili ga nemamo u drugim zemljama.

Predsjednik dr. Momčilo Ninčić: Ja obraćam pažnju gospodinu govorniku, da je ovo specijalno, što je praktičnije za saobraćaj i za život u društvu. Samo što bih vas molio, što bih naročito skrenuo vašu pažnju na stilizaciju o sastavu države onako kako mi mislimo, ne samo da treba po našem nahođenju da bude, nego kako mislimo da je država danas i u istinu. Ona je i u istini danas i politička organizacija, i ekonomska organizacija, i kulturna organizacija, samo što to kroz Ustav, koji je uvek bio jedan politički akt i koji na sebi uvek nosi mnogo čega istorijskog, mnogo zaostavštine, kroz moderan Ustav

Mihajlo Avramović: Ja velim, da je to u direktnoj vezi s predmetom, o kojem se sada ovde govori. Mi tako poimamo sklop i konstrukciju države. Mogu li govoriti, gospodine predsedniče?

Predsjednik dr. Momčilo Ninčić: Možete samo u koliko je u vezi s predmetom.

Mihajlo Avramović: Da je ovo u direktnoj vezi s predmetom, o kojem se ovde radi, vi ćete to i sami videti. Bez obzira, da li ima tome primera u drugoj zemlji, ako je stvar dobra, mi treba da se kod nje zadržimo i da govorimo o njoj.

Pala je doduše jedna primedba, ako taj primer nije iz sredine, koja je nama politički simpatična, da baš ne moramo mnogo voditi računa o tome. Ali ja mislim, gospodo, da bi to bio vrlo rđav primer i vrlo rđav ugled, ako bi izostavljali ono, što je dobro, pa makar to došlo iz nama najneprijateljskije zemlje. Ovo na sreću je primer iz jedne zemlje, koja je bila veliki neprijatelj, ali koja nije nama barem diplomatski neprijatelj.

Da država ne može da bude danas samo jedna politička organizacija, kao što se to u predlogu nacrtu Ustava vladinoga kaže u članu 1., kao što se uopšte u prvom odeljku govori, nego da treba da država bude i privredna i kulturna organizacija, ja ću biti slobodan navesti samo nekoliko razloga. U prvom redu hoću da govorim o privrednim pitanjima s privrednoj strani uredjenja naše države. Važnost privrednih pitanja je toliko velika, toliko su eminentna ta pitanja, da ja ne znam i ne mislim, da bi se mogao navesti jedan primer političke radnje, političke akcije, koji se ne bi zasnivao na ma kakvom ekonomskom rezonu, na ma kakvom ekonomskom pitanju ili ekonomskom razvoju. Mi danas vidimo, da se čitavi politički pokreti zasnivaju i kreću isključivo na ekonomskoj bazi, i ne samo to, nego vidimo u specijalnim pokretima, vidimo i u političkim formacijama jedan proces, koji svakome, koji hoće da gleda, očito kazuje i dokazuje, da su te formacije svršile svoju ulogu, da je nešto drugo, što njima treba, što u njima radi, što polako vrši jedno rastvaranje tih formacija, ili neke pojave, koje se spominju pod imenom disidenti, nezadovoljnici ili ma kakvim drugim imenima.

Za mene je jasno, da su ekonomski uzroci u današnjim političkim formacijama ti glavni uzroci, koji vrše rastvaranje današnjih formacija.

Ne samo da ekonomski računi i ekonomski razlozi vrše grupisanje, nove funkcije, nego počinju da se razvijaju i baziraju na jednostranim ekonomskim računima, ekonomskim interesima, koji od svoje strane izazivaju sve veći otpor i nova grupisanja radi odbrane.

Što se socijalnih pitanja tiče, kod nas, u našoj zemlji, do sedamdesetih godina, pa, gotovo mogu da kažem i do osamdesetih godina, mi nismo imali drugih socijalnih pitanja sem zemljoradničkog pitanja. U prvo vreme našeg državnog života za nas je bilo prvo i najvažnije pitanje, da zemljoradnika

obezbedimo zemljom. I zato uskoro postepeno, kao što je proizvodnja našega seljaka prelazila iz naturalne u novčano tržište, kao što je postepeno ovaj prelaz izazivao napade na zemljoradnikovu svojinu, na zemljoradnikov rad od strane zelenaa i izazivao potrebu, da se zemljoradnik u svome posedu, u svome radu zaštititi od tih napada, mi smo u drugoj etapi socijalnoga pitanja, kako je tada kod nas bilo, pristupili jednom naročitom zakonodavstvu zaštite zemljoradničkog poseda i zemljoradničkog rada od zelenaa. To su bila naša socijalna pitanja do provođenja željeznica kroz našu zemlju, do dolaska u dodir naše zemlje sa drugim privrednim i socijalnim sredinama, do onog momenta, kad smo mi počeli da izvirgavamo naš privredni život uticaju tuđih tržišta i tuđih kapitala. Od toga doba kod nas se počelo da vrši rastvaranje, propadanje sitne proizvođačke grane, pojavilo se je beskućništvo po gradovima, pojavili su se oni, koji nemaju ničega sem svoje radne snage.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ja bih molio g. poslanika, da se ne udaljuje od predmeta, koji je na dnevnome redu. O svima tim pitanjima može biti reči i docnije, kad bude reči o državnom gazdinstvu.

Mihajlo Avramović: Ako gospodin predsednik misli, da ovo, što govorim, nije u vezi s prvim odeljkom, upravo s orim, kako mi zamišljamo, da treba da bude ovaj prvi odeljak Ustava, onda ja bih mogao da prestanem, sa daljnim razlaganjem, pa samo da pročitam, kako mi zamišljamo, kako treba da bude ovaj prvi odeljak, ali se bojim, da gospoda ne će biti dovoljno obaveštena o našem stanovištu, o tome da ovaj prvi odeljak treba da bude drukčiji, a ne onakav, kako ga vlada predlaže. Ako vi mislite, da je ovo što sam kazao dovoljno, za mene je prostije i kraće da samo pročitam kako mi zamišljamo da ovaj prvi odeljak treba da glasi, pa da uputim gospodu na članove i novine, pa da tamo o tome razgovaramo. Ja ću smatrati, da mi nije dozvoljeno da objasnim naše stanovište za uređenje države, pa ću se obratiti samo na to, da pročitam naš predlog kako mi zamišljamo da treba da glasi.

Naš, dakle, predlog o prvom odeljku ovakav je: Uvereni da su ekonomska i socijalna pitanja u svakoj modernoj državi, pa i u našoj državi, pitanja od prvoklasne važnosti za narod i državu, koja je podvrgnuta jednom neobičnom kapitalizmu, kakav nikad u našoj zemlji nije bio; gde je bankama priznato pravo da organizuju industriju, da organizuju saobraćaj i trgovinu, a gde je masa naroda u najvećoj meri ugrožena u svome radu, gde je preradivač ugrožen u svome radu. Mi mislimo, da se u toj zemlji moraju dobiti garancije za masu naroda, da ta zemlja mora biti privredno zaštićena, da masa narodna u njoj mora biti privredno zaštićena.

Ja sam mislio, da drugim riječima to obrazložim, ali kad me u tome sprečava g. predsednik, onda ću preko mnogih stvari preći. Ja 30 godina parlamen-

tarišem i u skupštinama od 5.000 ljudi govorio sam, ali ovo mi je prvi put danas, da mi se uskraćuje reč.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ja vam nisam uskratilo reč, nego sam vas umolio da govorite o predmetu, koji je na dnevnom redu. Moj je utisak bio, da ste se vi udaljili od predmeta. Mi smo kazali, da poslanik mora da podnese predlog i da ga obrazloži, i gospodinu Avramoviću stoji na volju da svoj predlog obrazloži.

Mihajlo Avramović: Ja imam prava da govorim čitav sat, gospodine predsedniče.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Da imate, ali o predmetu, koji je na dnevnom redu. Naravno da je kratko obrazloženje vašega predloga dopušteno.

Mihajlo Avramović: Gospodo, mi nalazimo, da nije dovoljna ona uteha, koja nam je nekoliko puta kazata, da se strpimo i da pričekamo zakon, koji će ta pitanja regulisati. Kod ovakvog starja, kakvo je kod nas, i kod ovakvih privrednih prilika, kako se u našoj zemlji razvijaju, kod pojave ovih novih činilaca, koji ugrožavaju, kao što sam rekao, svojinu i prihode radnoga naroda, a u posljednje vreme, koji su u jakoj meri ugrožavali i svojinu i prihode zemljoradnika — najmnogobrojnijeg reda u našoj zemlji — jer se zemljoradnicima danas ne dopušta ni lična ni organizovana prodaja njegovih proizvoda, da ih prodaje po međunarodnoj ceni, po kojoj on sve što ima, treba da kupuje. U takvim prilikama, — a mi se u takvim prilikama nalazimo, u prilikama ekonomskog tutorstva, mi se ne možemo zadovoljiti da se ta pitanja i te garancije očekuju kroz zakon, jer ne znamo kakvi će uticaji preovladati kad se ti zakoni treba da donesu. Stoga je za nas zemljoradnike, odnosno poslanike, koji ih predstavljamo, ovo pitanje od životne vrednosti, te tražimo, da ta pitanja, da te garancije o radu zemljoradničkom i o privredjivanju njegovom, dobijemo kroz ustav tako, da ono što on bude svojom privrednom proizvodnjom uradio, da se ne sme oduzimati od njega sem onolike, koliko se po opštim finansijskim zakonima uzima i traži od sviju građana. Stoga, gospodo, ja svoj govor skraćujem i neću iznositi sve detalje, koje sam mislio u svome govoru da istaknem, no ću vam samo pročitati, kako mi zamišljamo da treba prvi član da glasi, koji govori o organizaciji naše države. Taj član glasi ovako:

»Ujedinjen u svoju jednotnu državu, troimeni narod srpsko-hrvatsko-slovenački dao je sebi u punoj slobodi ovaj ustav:

mnijenje u istinu dijelimo svi i da će na plenarnoj sjednici Skupštine doći na vidjelo valjda samo neka načela protimbe izmedju jednog velikog i drugog velikog bloka. Ako je tačno jedno i drugo, onda je naravna konzekvencija toga, da mi tražimo, da kod rasprave pojedinih odeljaka — ili kako bi savršenije bilo ili barem manje prikorno — kod rasprave pojedinih članova, kako to predlaže neposredni moj predgovornik, moramo da uzmemo u obzir sve ono, što je pojedina stranka ili grupa ili pojedinac donio, da

sto naravno, ker ozemlje, iz katerega je sestavljena današnja Slovenija, ni nikdar tvorilo one same velote, ampak so posamezne pokrajine živele svoje posebno upravno in gospodarsko življenje. Zato bi bilo primerno, če bi vzeli za grb Slovenije tisti grb, ki naj-

Ja bih molio, gospodo, da mi ni za trenutak ne ostanemo pod ovom impresijom, mi koji predstavljamo najširi radni narod, da smo mi u zabludi, kad stojimo na gledištu mirnoga razvijanja.

Član 5. Grb je državni Dvoglavi Beli Orao u poletu, na crvenom štitu. Orh obe glave Dvoglavog Belog Orla stoji Kraljevska kruna. Na prsima mu je štit, na kome su grbovi, Srpski: Beo krst na crvenom štitu sa po jednim ognjilom u svakom kraku; Hrvatski: Štit sa 25 polja crvenih i belih na izmenice, i Slovenački: Na plavome štitu bela petokraka zvezda, a ispod nje beli polumesec. Državna je zastava modra bela i crvena u vodoravnom položaju prema uspravnome koplju.

Državni je jezik srpsko-hrvatski ili slovenački.

To je kao što je i kod vladinog predloga, samo što smo mi kod hrvatskog štita stavili 25 polja. Ja sam uvek brojao ovde na hrvatskom grbu, i nikad nisam našao dvadeset nego 25 polja.

Član 6. Državu čine svi Srbi, Hrvati i Slovenci u međunarodno priznatoj svojoj oblasti. Oni su državljani njeni. Njeni državljani su i članovi druge narodnosti, ako su ispunili zakonske uslove. Državljanstvo je jedno i ono se dobija, napušta i gubi na zakonom odredjeni način.

Što se mene tiče, mi mislimo, gospodo, kao što ste bili čuli i od drugih govornika, da mi treba da vodimo računa ne samo o ekonomskom jeziku, nego treba da vodimo računa i o onome što je u istinu. Mi smo Jugoslavenska država. Doista, na našoj teritoriji pretežno žive Srbi, Hrvati i Slovenci, ali i mi u običnom govoru, a i u inostranstvu ne zovu nas državom Srba, Hrvata i Slovenaca, sem samo u zvaničnoj prepisci, nego i mi sami o sebi govorimo kad sa stranim svetom opštimo: Jugoslaveni, i na kraju krajeva to će ime da preovlada i da pobedi. Mi se mirimo sa tim faktom. Zadovoljava se i ona istorijska osetljivost, ona osetljivost koja dolazi i prolazi i istorijska prošlost, zadovoljava se i osetljivost pojedinih plemena, i zadržava, da je Jugoslavija država Srba, Hrvata i Slovenaca, ali u isto preme dajemo joj jedno zbirno ime u duhu našega jezika, dajemo prilike da pobedi ono što je prilagodnije, ono što je bolje, što je praktičnije za saobraćaj i za život u društvu. Samo što bih vas molio, što bih naročito skrenuo vašu pažnju na stilizaciju o sastavu države onako kako mi mislimo, ne samo da treba po našem nahođenju da bude, nego kako mislimo da je država danas i u istinu. Ona je i u istini danas i politička organizacija, i ekonomska organizacija, i kulturna organizacija, samo što to kroz Ustav, koji je uvek bio jedan politički akt i koji na sebi uvek nosi mnogo čega istorijskog, mnogo zaostavštine, kroz moderan Ustav

treba da se prizna i kaže od reči do reči. A ja Vas molim i naročito privlačim Vašu pažnju na taj deo; molim Vas da se na ovome zaustavite, i da prilikom svoga odlučivanja primite ono, što nalazite da je opravdano, ono što nalazite da odgovara istini, ono što nalazite da je potrebno.

Predsednik **dr. M. Ninčić**: Ja molim gosp. poslanika da podnese i pismeni svoj predlog.

Mihajlo Avramović: Pa naš je pismeni predlog u našem nacrtu Ustava. To je naš predlog.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Ima reč g. Hrasnica.

Dr. Halil-beg Hrasnica: Gospodo poslanici, g. Laza Marković je podneo jednu izmenu čl. 1. Vladinog nacrtu Ustava, i ova izmena je podijeljena na dva dijela. Prvi dio glasi: »Država Srba, Hrvata i Slovenca je ustavna, parlamentarna i nasljedna monarhija«. A drugi odjeljak je: »Službeni naziv države je Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca«. Dok prvom dijelu njegova predloga ne bih imao ništa prigovoriti, dotle držim, da je drugi dio ovoga člana manjkav. Manjkav je stoga, što je ispuštena riječ, koja označuje takodjer na neki način i teritoriju naše države. Držim da bi nakon ovih riječi: »Srba, Hrvata i Slovenaca« trebalo dodati, nakon poteza, riječ: »Jugoslavija«. Za ovu riječ govorili su gospoda predgovornici, i ja ne bih imao šta puno da rečem u njeno opravdanje; samo hoću to da istaknem, da je ova riječ i u društvu, i izvan granica naše države, stekla neko građansko pravo, a i najkraća je, upravo onako kako je moj predgovornik sada istakao.

Gospoda predgovornici su još rekli i to, da je cio ovaj odjeljak manjkav stoga, što ne označava teritoriju. Ovom riječi bi se donekle i ta manjkavost popunila, tim više, što su neka gospoda, a i ja i moja grupa predlažemo u četvrtom članu: da se država dijeli na pokrajine i označujemo tačno te pokrajine. Ako s ovom riječi dodje u savez član četvrti, kako je stilizovan u predlogu Jugoslavenske Muslimanske Organizacije, koji ne moram sada ponavljati, jer gospoda imaju u rukama naš nacrt — a to iznosim ovde kao predlog — onda će se, ako se ovo primi, time označiti ne samo narod, nego i teritorija. Stoga, gospodo, držim, kako su već i prvašnji predgovornici rekli, da je ovaj dodatak potreban, i zbog toga moji drugovi i ja nećemo glasovati za drugi odeljak Vladinog predloga. Ja sam svršio.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Ima reč g. Susnik.

Poslanec **Anton Sušnik**: Gospodje! Govoriti hočem samo o čleru 2. našega ustavnog nacrtu: o grbu. (Medklic: »O grbu?«) To je važno ker imamo mi svoj predlog glede slovenskega grba. (Ministar Pribičević: »Čujmo!«) Mislim, da imam pravico o tem govoriti, ker je vendar tudi določitev grba posebna točka Ustava.

Gospodje! Grb, ki ga nam predlaga vladin nacrt, nam je služil doslejško državni grb, naš ustavni odbor ima nalogo, da odloči, ali predloži ta grb kot de-

finitivum ustavotvorni skupščini ali pa ga izpremeni.

Kot grb se nam predlaga dvoglavi orel s ščitom na katerem so srbski, hrvaški in slovenski grb. Kakor veste, so grbi nastali iz ščitov. Že narodi starega veka so imeli ščite, ki so bili lepo pobarvani in poslikani, Vsem Vam je znan Ahilov ščit. Prav tako nam pripoveduje tudi Tacit o umetno izdelanih ščitih, ki so jih nosili Germani.

V srednjem veku so nosili poslikane ščite vitezi, da so se med seboj poznali, ker so bili v oklopih. Iz teh ščitov so nastali grbi, ki so služili posameznim osebam, pa tudi rodbinam, udruženjem, sodiščem in celim deželam.

Po tem uvodu pridem najprej do srbskega belega orla. Znamenje orla je starodavno in pomeni carstvo. Ta znak so poznali še stari Rimljani. O bizantinskih carjih beremo, da so nosili dolge haljine, na katerih so bili naslikani in v zlato vezani dvoglavi orli. Prav tako najdemo dvoglavoga orla na slikah srbskih vladarjev iz početka 15. stoletja, ki se nahajajo po srbskih cerkvah.

Prvo heraldično sliko belega orla pa najdemo v početku 14. stoletja ob času carja Dušana na nekem novcu. Zanimivo je, da ta novc ni bil kovani od carja Dušana, ampak od njegovega vlastelina Olivera. Kakor veste, so prišli pod vladu carja Dušana posamezni vlastelini do tako velike moči, da so imeli pravico kovati svoj denar. (Medklic: »Pa Oliver se je zval despotom!«) Da, on se je imenoval despot. Baš prevelika moč teh despotov je upropastila srbsko carstvo. (Medklic: »Kao sada pokrajine!« Veselo.) Gospod kolega, to je pa nekaj čisto drugega. Prav tako se je tudi v zadušbini, ki jo je sezidal Oliver v Lesnovu, nahajala slika Oliverjeva, ki ga predstavlja kot krtorja v dragoceni dolami. Ta dolama je okičena od vrata do nog z dvoglavimi orli.

Od Oliverja so prevzeli dvoglavega orla njegovi nasledniki. Tako dobivamo ta znak na novcih kneza Lazarja in Štefana Dečanskega. Nojpogostejše pa najdemo dvoglavega orla v arhitekturnih spomenikih kneza Lazarja, in sicer včasih s spuščeni krili, včasih pa z razpetimi. Tako spomenike imamo v pampertu v Silendaru, dalje v samostanu Ravanici, v cerkvi kneza Lazarja v Kruševcu in drugje. Posebno pa se je posluževala dvoglavega orla porodica Lazarjeva. Ob času te rodbine je postal dvoglavi orel zemaljski grb in je pomenil narodno in državno edinstvo in pa vladarjevo dostojanstvo med Srbi.

Tudi znamenje, ki sega še v ono dobo, ko je prišla Srbija kot kneževina samostojno življenje, najstarejši grb srbskega dela našega naroda, ki ga vidimo sedaj kot krbski grb na predlaganem državnem ščitu: križ s štirimi ognjili, najdemo že v tej dobi in sicer v dečanski cerkvi na sliki, ki jo je dala napraviti carica Milica.

Tako je ta beli orel videl najslavnejši čas srbske zgodovine, ko se je srbsko carstvo razprostiralo do Olimpa in Mesta, spremljal je srbski narod v vseh težkih bojih z neprijatelji, ki so navalili nanj od vseh

tarišem i u skupštinama od 5.000 ljudi govorio sam, ali ovo mi je prvi put danas, da mi se uskračuje reč.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ja vam nisam uskratilo reč, nego sam vas umelio da govorite o predmetu, koji je na dnevnom redu. Moj je utisak da »bani se« vi udalili od predmeta. Mi smo kazali, v Pakracu, pozneje pa v Zagrebu. (Zanimivo je, da se še danas v Bosni in Dalmaciji zove droben srebrni novc banovec, banica.) Na tem novcu vidimo grb, ki predstavlja kuno na begu med dvema šesterokrakima zvezdama. To je grb stare Slavonije, ker so se bani takrat imenovali »bani Slavonije«.

Na istem novcu se nahajata na nasprotni strani polumesec in zvezda; to je starodavni grb Dalmacije.

Šele v drugi polovici 15. stoletja dobimo na slikah in na neki kolajni kralja Ludvika II. pravi grb Hrvaške, namreč šahovo polje, sestavljeno iz petih vrst menjajočih se srebrnih in rdečih polj.

Grb Dalmacije (tri leopardske glave) datira šele iz dobe okoli l. 1400. Ta grb je brezdvomno iz dobe kralja Zigmunda.

Hrvaški grb se nahaja sicer, pozno, a je vendar brez dvoma jako star, ker je zelo enostaven; čim enostavnejši je grb, tem dalje sega v staro dobo nazaj. Tako tudi hrvatski grb odgovarja zgodovini in tradiciji.

Kar se pak tiče Slovenije, predlaga ustavni načrt za Slovenijo poseben znak, ki predstavlja zvezdo in polumesec. Rad priznam, da se to ni storilo morebiti iz kakega zlobnega namena, ampak to je bilo samo nepoznanje. Ta zvezda in polumesec nimata namreč s Slovenijo nikake posebne zgodovinske zveze, razen da nas spominjata na strašne boje s sovražniki, ki so prihajali iz Azije. Zgodovinsko dejstvo je, da so to znamenje imeli že stari Tračani in Iliri, ki so bivali na Balkanu. Od teh so ga prevzeli Bizantinci, od Bizantincev pa Osmani, ki so napravili iz njega svoje versko znamenje. Danes je faktično zvezda in polumesec na šrafiranem ovalu grb turške države. Mislim da bi ne bilo primerno, če bi mi sprejeli kot sestavni del našega državnega simbola neprijateljske države.

Od Bizantincev so prevzeli simbol zvezde in polumeseca tudi drugi slovanski narodi, ki so bili pod kulturnim vplivom Bizanca. Tako najdemo polumesec z zvezdo ali pa s solncem v grbu raznih mest (ta grb imajo n. pr. Imotski, Šibenik, Pečuh, Sombotelj, Brod, Varaždin, Karlovec, Zagreb, Gyöngyös, György, Szent-Miklos, Temešvar i dr.) Tudi mesto Kalusz v Galiciji nosi v svojem grbu polumesec kot spomin na slavno zmago Sobieskega.

Zlato zvezdo s srebrnim polumesecem poleg bivilske glave nosi v svojem grbu tudi Moldavija (Vlaška).

Če pa nekateri imenijo, da so v dobi ilirskega preporeda prevzeli tudi Slovenci polumesec in zvezdo kot narodni grb, moram temu ugovarjati. Naši zgodovinarji in heraldiki namreč trdijo, da je to znamenje za slovenske kraje popolnoma novo in tuje.

Slovenija kot taka nima svojega grba. To je čí-

sto naravno, ker ozemlje, iz katerega je sestavljena današnja Slovenija, ni nikdar tvorilo one same velote, ampak so posamezne pokrajine živele svoje posebno upravno in gospodarsko življenje. Zato bi bilo primerno, če bi vzeli za grb Slovenije tisti grb, ki najbolj odgovarja preteklosti Slovenije, to je grb onih pokrajin, ki danes sestavljajo Slovenijo. To sta Kranjska in Štajerska. Če bi mi vzeli za podlago slovanškega grba kranjski in štajerski grb, bi imeli nekak aliančni ali skombinirani grb, ki bi imel na oni strani enoglavega višnjevega orla na srebrnom (belem) polju (kranjski grb), na drugi strani pa na zelenom polju belega (srebrnega) panterja, ki bljuva ogenj (štajerski grb). Seveda pa bi bil, kakor rečeno, ta grb kombiniran in bi bilo treba posebne komisije heraldikov, da bi lepo heraldično izdelali.

Pri tem grbu pa bi ne bilo vpoštevano Prekmurje in tisti del Koroške, ki spada k naši državi. Koroška kot taka žalibog ne pride več v poštev. Prekmurje pa je bilo vedno sestavni del Ogerske in ni imelo nikdar lastnega grba.

Pri tem bi odpadli tudi grbi Goriške, Trsta in Istre. Vendar pa se zaradi tega ne smemo razburjati, ker ti kraji danas ne pripadajo k naši državi in bi iz zunanje političkih razlogov sploh ne bilo pametno, da bi sprejeli ta grb v svoj državni grb; ker bi naša država s tem javno dokumentirala, da ne priznava rapalske pogodbe.

Če bi pa ta kombinirani grb ne prijal, bi bilo najpravičnejši in najbolj enostavno, če bi vzeli za podlago grba za Slovenijo oni grb, ki so ga nosili celjski grofje. Celjski grofje so bili namreč gospodarji skoro vsega ozemlja, ki pripada danes k Sloveniji. Imeli so tudi mnogo stikov s hrvaškim plemstvom, ter so bili v tesnih rodbinskih zvezah s srbskimi vladarji iz Bosne. Ko bi celjski grofje ne bili izumrli, bi bili igrazli brez dvoma še veliko vlogo v naši zgodovini. Njih grb so bile tri zlate zvezde na modrem polju. Ko so celjski grofji izumrli, je prevzelo njihov grb mesto Celje. Tri zlate zvezde na modrem polju so danes faktično grb mesta Celja, ki je danes geografično središče Slovenije.

Da se izognemo očitkom, da smo prevzeli grb enega mesta za celo Slovenijo, bi morda kazalo, da one tri zvezde (dve se nahajajo zgoraj, ena pa spodaj) napravilo mesto zlatih srebrne. Tako bi dobili za grb Slovenije tri srebrne zvezde (dve zgoraj in eno spodaj) na modrem polju. Tri zvezde bi značile naše narodno edinstvo ter bi nas spominjale na našo zgodovino. Tak grb bi tudi odgovarjal tudi heraldičnim zahtevam. Zato predlagam, da se določi v ustavi, da tvorijo grb Slovenije tri srebrne šesterokrake zvezde na modrem polju in da se odkloni tozadevni predlog v vladnem načrtu.

Na ta način bi mi imeli v našem grbu najstarejša grba Srbije in Hrvatske in kot grb Slovenije zgodovinski starodavni grb celjskih grofov. Tako bi nas spominjal naš skupni državni grb na dobo, ki smo živeli Srbi, Hrvatje in Slovenci kot Sloveni še skupno

življenje, spominjal bi nas na dobo naše slave in našega trpljenja in na dobo oslobodjenja in ujedinjanja. Obenem naj bi nam bil ta grb spomin, da dobimo svobodoljubni in ponosni, kakor so bili nekdanji naši predniki, o katerih nam poroča zgodovinar Menander, da so odgovorili tujcem, ki so prišli k njim zahtevat davke in pokorščino.

»Kdo izmed ljudi, ki jih grejejo solnčni žarki, je tako ustvarjen, da bi mogel našo moč podvreči sebi? Mi smo navajeni, da vladamo nad drugima, a ne, da vladajo drugi nad nami«.

Predsednik dr. Momčilo Ninčič: Ima reč gospodin poslanik dr. Laginja.

Dr. Matko Laginja: Poštovani odbore, mi od Narodnoga kluba, mislimo, da bi trebalo ovome nacrtu Ustava, kako mu god bude konačna redakcija, ipak dati jedan kratak posve kratak uvod, u kojem bi bilo konstatovano, da se sada, »s a d a« može značiti i 1. decembar 1918. ne mari ništa, sada kad smo prvi put sastavljeni kao narodno-pravi poslanici na temelju opšteg jednakog izbornog prava, da smo se ujedinili, oslobodili se tudjega gospodstva i da uslijed toga želeći jednu trajnu, jednu normu našem narodu po kojoj će se vladati, želeći trajno jedan red, damo državi našoj i narodu našem ovaj Ustav. To nije, gospodo, naša originalna ideja, ideja jednoga t. zv. preambula, iliti jednoga uvoda u Ustav, pre §-a 1. došao je u izražaj i od gospode, koja su stvarala, koja su sačinjavala komisiju, sazvanu od bivšeg ministra g. Protića, i koja je baš imala da sastavi jedan nacrt Ustava. Ja mislim da ne treba da čitam taj uvod, dosta je da ga spomenem.

Drugi jedan, koji je pokušao dati potpuno kodifikaciju našem Ustavu, poznati nam gospodin dr. Josip Smodlaka, čiji je nacrt Ustava po mome sudu vrlo duhovit i mogao nam je poslužiti možda kao vrlo dobar i jedini temelj daljnjih naših raspravljanja, i on je kažem, predmetnuo jedan uvod toj svojoj pokušanoj kodifikaciji. I taj ucod glasi: g. predsjednik neka bude tako dobar, da mi dozvoli, nije dug, da kažem.

Predsednik dr. Momčilo Ninčič: Dozvoljavam, ali ja ću moliti g. poslanika, da je ovo specijalna diskusija i da se drži specijalne debate.

Dr. Matko Laginja: Pre početka teksta, koji nam je vlada predložila g. Smodlaka bi bio metnuo ovo: »Pošto se Srbi, Hrvati i Slovenci oslobodiše tudjega gospodstva i svojom slobodnom voljom ujedinili složno i dugotrajno stvoriše od prošle kraljevine Srbije i Crne Gore, od Bosne i Hercegovine od predjašnje kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije i od ostalih jugoslavenskih zemalja bivše austro-ugarske, jednu nezavisnu jedinstvenu državu Jugoslavensku, oni joj po svojim narodnim predstavnicima u Narodnoj Skupštini sakupljenim, dadoše ovaj državni Ustav«.

Kako rekoh, pred nama je već prije sastava našeg nacrtu, nacrtu, kojim je poznat pod imenom nacrtu narodnog kluba, bila misao, da i mi primimo jedan takav uvod. Naš bi uvod glasio ovako:

»Mi, narod Srba, Hrvata i Slovenca oslobodivši se tudjega gospodstva i ujedinivši se u jednu narodnu državu slobodnom voljom izraženom u saglasnim zaključcima Srpske Narodne Skupštine, Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskog Sabora i Narodnog Vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba i Crnogorske Narodne Skupštine, a hoteći udariti trajne temelje jedinstva i nezavisnosti prema inostranstvu kao i zajamčiti sebi i potomstvu slobodu, napredak i blagostanje u zemlji, dajemo po izabranoj za to Ustavotvornoj Skupštini ovaj Ustav«, i onda slijedi dalje.

Za drugo, gospodo, držim, da ćemo se lako pogoditi sa svima strankama ovoga poštovanoga odbora. Naša je dikcija prema vladinom nacrtu u čl. 1. kako je jur predloženo i kako vam je poznato, država i pokrajine. Čl. 1. glasi po našem nacrtu: »Jugoslavija, Kraljestvo Srba, Hrvata i Slovenaca, jest jedna nedeljiva narodna država. Ona je monarhija sa parlamentarnom vladavinom«. Imam odmah da izjavim gospodo, da je moja dužnost braniti, dokle mogu, tačan tekst, koji je Narodni Klub smatrao da mora predložiti, ali mi se nećemo razbijati na tome, ako većina bude složna, da se tekstu priloženom, također, ima uz monarhiju adjektiv pridavnik njezin da je ustavna monarhija. Mi ćemo naravno tome pristati da je nasledna. O tome naš nacrt ustava govori kasnije, kad govori o Kralju i dinastiji. Mislim ipak da je možda tačnije bar prema čudi našeg jezika reći da smo mi monarhija sa parlamentarnom vladavinom nego reći da smo parlamentarna monarhija.

Ustavna Monarhija, gospodo, to dobro ide, ali parlamentarna monarhija ne ide nikako, gospodo, Parlamentarna vladavina to je dobro kazano, jer parlamentarna vlada treba uvijek takva da bude, ali parlamentarna monarhija ne izražuje po mome mišljenju ono što treba.

Glede čl. 2., osim malih stilističkih promjena kakve su donesene u našem nacrtu, moram da ispravim vladin predlog što se tiče onih polja crveno, belo itd. Dakle treba da bude na 25 polja, i ja se u ostalom na to pozivam na ono što su druga gospoda govorila, a ne bi pristao da nam i na ovako nevinoj stvari uzmete 25%. (Smijeh, Čuje se: to je ispravljeno).

Što se tiče slovenačkog grba, gospodo, na plavom štitu bela petokrata zvijezda i ispod nje bijeli polumjesec ja se klanjam tome izumu koji je sa tako žarkim rodoljubljem uznesen od strane poštovanog druga i profesora Sušnika. Ali, gospodo, pošto već dvije godine to tako radimo, ja mislim da bi to moglo ostati kao što je u našem nacrtu, a i u vladinom nacrtu, jer polumjesec i zvijezda ako nisu istorijski specijalni grb onih zemalja i onih krajeva naše države koju danas razumijemo pod imenom Slovenije, dozvolite mi opasku koliko ja znam da je to jedan vrlo simpatični amblem i simbol naše narodnosti općenite onako isto kao što je ime slovensko bilo kod onih koji kažu za mlijeko »mliko« u Slovenačkoj; ili u Hercegovini »slovjenski«, tako isto i ovo označuje neku

unutrašnju silu ili našu ukupnu narodnost slovensku. Označuje i više, gospodo, i tu naši poštovani drugovi muslimanskog zakona neće naći nikakve zamerke nego će sigurno pristati uza me, sjećajući se na svoju krv iz ranije i zemlju koja ih je porodila. Polumjesec i zvijezda znači da smo preuzeli onaj mladi mjesec i koji ima da zaokruži ono što je nekad njihov Padišah imao kao svoj znak i kad je htio cijelim svijetom da zavlada. Mi idemo, gospodo, za našim narodnim jedinstvom i ako ono još nije svuda na zapadu provedeno. Neka Slovencima i drugim Slovencima iz Dalmacije, koji su se s njima sporazumjeli, to bude u buduće štit i znamenje onoga što sam pre spomenuo.

Osim toga, ako se ne varam, i na nekim kapama u Kotoru i dalje nosi se taj znak, i on više nije znak separatizma narodnog, nego jeste jedan dio onoga ukupnog našeg grba (čuje se: valja ispraviti da je to na modrom štitu). Neću kapricirati, ja moram da branim nacrt kako mi je narodni klub predložio. Ja sam samo dobri sluga gospodara Narodnoga Kluba.

Onda, gospodo, mi imamo čl. 3., koji smo u našem nacrtu Ustava metnuli između čl. 2. i 3. nacrta. Pre nego li govorimo o službenom jeziku, mi imamo članove 3. i 4. koji govore o pokrajinama.

Ja neću to nadalje rastezati ovdje, niti dalje o tome govoriti, da me ne bi stigla sudbina kolege dr. Šimraka. Ja se samo usudjujem pozvati se na naš predlog i upozoriti vas, gospodo drugovi, a i umoliti gospodina predsjednika da uzme u posve ozbiljan obzir ono što sam ja pre rekao, nakon onoga predloga gospodina druga Jovanovića.

Nećemo moći, gospodo, ovo pravo raspraviti, ako ne budemo onako kako pojedini nacrti i pojedine promjene i ini predlozi nose, ako dakle ne budemo sve to skupa raspravili i pretresali u jednom manjem zboru, jer ćemo se tu naći u mnogim slučajevima ili u manjim nebitnim stvarima, ili u stilističkim promjenama i tako ćemo izvaditi iz glavne bitne stvari mnogo toga što ne treba da bude predmet daljih rasprava.

Evo n. pr. ovo pitanje: je li ovdje bolje stoji ustavni nacrt, o tome kako će biti podeljena naša država, je li to mora da dodje baš u § 62. gdje, za pravo govoreći, nije govor o tome, nego je govor o upravnim oblastima itd. To je jedno pitanje koje treba pretresati odmah ovde, inače se ne će doći do kraja.

Zatim treba da spomenem nešto glede službenog jezika. Nacrt vladin kaže, kako vam je znano: »Službeni jezik Kraljevine je srpsko-hrvatski. U slovenačkim krajevima vrijedi kao službeni jezik i slovenački dijalekat.«

Gospodo ja ovde nalazim dve zamerke koje treba učiniti ovome čl. 3. Jedna je zamerka u tome što ja ne poznajem, a ni narod ne poznaje jezik srpsko-hrvatski. Narod poznaje srpski jezik i narod poznaje hrvatski jezik, makar bio tako reći i jeste jedan te isti jezik podeljen u ove dijalekte.

Druga je zamerka ta što se ovde spominje slo-

duhu našega jezika ne znači ono što se kaže »nacionalitet«. drukčije u političkom smislu, narod kod nas znači u prvom redu generaciju, ono što se narodilo i kod mene, gdje smo čisti čakavci, čujete poslovicu: mi toga nećemo doživeti ali drugi narod će to doživeti, znači, druga generacija, koja se rodi iza nas. Dakle iz svih tih razloga mi smo za dikciju: Jugoslaviju. Da ne idem i suviše, da razložim pojedine možda male i minimalne razlike, za koje ćemo se lako pogoditi, kako sam kazao, ja sam tako slobodan gospodinu našem predjedniku dati na koncu i u svemu kratku noticu.

»Dr. Laginja u prvom odeljku vladinog nacarta obrazlaže i predlaže:

1. Da se predpostavi uvod u zakon o Ustavu;
2. Da se umetne član 3. i 4. umesto sadašnjega člana 3. pošto sadašnji član 3. naravno postaje član 5;

3. Da se provede stilizacija u projektu vladinom i to po predloženom nacrtu Ustava Narodnog kluba«.

Za sad ja ne bi imao šta drugo da kažem.

Predjednik **dr. Momčilo Ninčić**: Ina reč g Nedeljko Divac.

Nedeljko Divac: Gospodo, ja ću se starati da ostanem tačno u granicama predloga koji je učinio klub socijal-demokratske stranke u prvom odeljku svoga nacarta Ustava.

Pre svega ja moram da izjavim, da smo mi socijal-demokrati načelno protiv monarhije i da smo za republikanski sistem vladavine. Ali da se rdjavo ne razumemo, mi smo daleko od toga, da nam bude ideal sistem buržoaske republikanske vladavine, kakav danas postoji u mnogim zemljama, jer ako hoćemo ozbiljno, da se govori sa pravom može se kazati, da zaista ima monarhija, koje su u političkom i u socijalnom pogledu isto tako dobre, ako ne i bolje, nego mnoge građanske republike. Kad bi bilo pitanje, da se bira između jedne monarhije kao što je Engleska i Belgija i jedne republike kao što je Meksiko i Portugalija, onda ja kao socijal-demokrata uvek bi se pre rešio i odlučio za ono stanje kakvo vlada u Engleskoj i Belgiji nego u Meksiku i Portugaliji.

S toga gospodo, mi koliko smo god protiv monarhijskog sistema vladavine, isto tako smo odlučni protivnici i buržoaskom republikanskom sistemu vladavine. Mi smo za jedan republikanski sistem vladavine, u kome bi vladala potpuna jednakost ne samo politička već u isto vreme i ekonomska, a to bi bio jedino socijalni republikanski sistem vladavine. Taj sistem ovim putem parlamentarnim nije moguće, bar za danas, kod nas dobiti.

Dakle, gospodo, ako bi bilo pitanje još da se bira između jednog dobrog i snošljivog monarhijskog sistema vladavine i jednog istog takvog republikanskog sistema vladavine, onda bi se ja odlučio za republikanski sistem vladavine. Razlog je ovaj. Monarhije su sve gotovo, koliko ih ima, nasledne i u tom pogledu one su gore nego republike. Čak i je-

dan dobar vladalac, koji možda može zadovoljavati isto tako kao i jedan dobar predjednik republike, često puta, i to se u istoriji dešavalo gotovo obično, može da ostavi rdjave potomke. Stoga i kad možemo sa jednim vladaocem, koji je dobar, biti sasvim zadovoljni, ne znamo kakvog ćemo sutra vladaoca imati, i sasvim je prirodno, da je mnogo lakše smeniti i osloboditi se jednog lošeg predjednika republike, nego jednog lošeg naslednog vladaoca, kad ima da se bira između jednog dobrog monarhističkog sistema vladavine, potpuno ustavnog, sa potpuno parlamentarnim načinom vladavine, i između jednog dobrog republikanskog građanskog sistema vladavine, ja bi se izjasnio za jedan dobar građanski republikanski sistem vladavine pre nego za dobar monarhistički sistem.

Gospodo, ima puno razloga i iz naše istorije, koji nas upućuju, da budemo protiv monarhijskog sistema vladavine, a imamo još više iz opšte istorije. Gotovo najgore uspomene u opšte u istoriji sveta vezane su za monarhijski sistem vladavine. Najgore stvari u opšte odigrale su se u zemljama sa monarhijskim sistemom vladavine. To je bilo kod sviju naroda, pa to je bilo, gospodo, ako hoćete i kod nas. Možda je u daljoj prošlosti i bilo opravdanja za jedan monarhijski sistem vladavine, zbog toga, što je vladalac u tom vremenu kao stalni šef narodni vodja mogao bolje da posluži za narodno organizovanje, nego da se moralo stalno da pribegava s vremena na vreme biranju novoga vodje. Ali ja mislim, da ti razlozi danas ne postoje.

Što se tiče specijalno našega naroda, meni izgleda da je on bio daleko srećniji u svojoj teškoj istoriji baš sa vodjama koje je birao, nego sa vodjama koji su bili nasledni. Mi dugujemo za slobode koje danas uživamo ne vladaocima iz nasljednih dinastija, već baš vodjama koje je narod sam birao. Karagjorgie i Miloš su bili izabranici naroda, oni su bili ljudi koje je narod najbolje ocenio, za koje je narod našao da će najbolje umeti da odgovore zadacima, koji su se našem narodu u to vreme postavljali.

Dalje, gospodo, ja bih mogao u korist republikanskog sistema vladavine navesti i jedan lep možda najlepši primer baš iz istorije našeg naroda.

Uzmite dubrovačku republiku. Nigde naš narod nije možda bolje pokazao, da ume lepo da se razvija pod tim sistemom vladavine nego što je to pokazao u dubrovačkoj republici. (Dr. Radonić: To je bila čisto aristokratska republika). U toliko bi bila još bolja da je bila demokratska republika. I dok je naša Dušanova carevina podlegla u borbi koju je imala da vodi s jedne strane sa najezdom turskom, a s druge strane usled unutrašnjih rasprava, koje su se vodile ne između naroda nego između pojedinih krajeva, između pojedinih vodja i vlastele, dotle je dubrovačka republika mogla održati svoju samostalnost i nezavisnost. Ne samo da se ona mogla održati samostalno i nezavisno, nego se u njoj razvijala i naša visoka civilizacija.

venački dijalekat. Gospodo, ako ovde uzmemo jednu istorijsku činjenicu, da su u vreme Luterove reformacije dakle recimo u istorijskom dobu kad su novi narodi počeli stvarati svoje literature — istodobno prevadjane na narodni jezik i recenzije hrvatsko — srpske i recenzije slovenačkog svetog pisma, a skoro po istim ljudima ili bar po istim prijateljima, našim učenjacima onoga doba, onda treba da priznamo i iskreno kažemo, da u jednom takvom dokumentu ovaj izraz kao što je nacrt nazvao »dijalekat slovenski« prema našem jeziku srpskom ili hrvatskom, skoro treba reći, dakako nehotičan ili uvreda. Ovo treba izmeniti.

Ovo treba, gospodo, izmeniti a ja priznajem, da je velika poteškoća i veliko i teško pitanje izmeniti naziv sa par reči. Mi smo u našem nacrtu, a reći ću odmah, za nevolju primili ovako: službeni jezik je srpsko-hrvatsko-slovenački. To je ako hoćete gospodo, sa lingvističke strane i sa istorijske strane, i sa strane narodne porabe imena našeg jezika u istinu nešto posve neobično. Ali, ako već imamo rečeno u našem Ustavu da smo kraljestvo Srba, Hrvata i Slovenaca, da smo narod Srba, Hrvata i Slovenaca, onda kažimo, za nevolju recimo, takodjer, da je naš službeni jezik srpsko-hrvatsko-slovenački ili srpski ili hrvatski ili slovenski. To zato, gospodo, jer time ne činimo nikakve razlike a u drugom redu dajemo jednako pravo svima trima imenima. Nego pošto nema, u istini, srpsko-hrvatsko-slovenačkog jezika, ja ne bih bio protivan tome da odustanemo od ovog našeg predloženog naziva. U tom slučaju, ako se poštovani Odbor složi da možda rečemo: službeni jezik jeste narodni jezik Srba, Hrvata i Slovenaca.

Ja za se držim, da bih mogao s time prestati, samo moram da nešto spomenem u pogledu ovoga našega mešanja, da se jednom kaže slovenski, drugi put slovenački i ime Jugoslavija je s time u vezi. Vi, odnosno mi, koji se služimo štokavskim narečjem u našim pismima i govoru, mi smo vični od nekoliko godina govoriti, kad govorimo o zapadnom delu našeg naroda, slovenački a ne slovenski. Oni kod kuće i u svojoj literaturi uvek rabe izraz slovenski. A slovenski, gospodo, to je samo stabilizacija u jednom delu našeg naroda općeg našeg slovenskog imena. Gospodo, to je ista reč, isto znamenovanje, ista stvar, ako ekavac kaže slovenski, ikavac slovinski, a jekavac sovjenski. To je prvobitna opšta oznaka našeg slovenskog ili slavenskog jezika. Vi ćete se sećati onoga što smo još u gimnaziji učili. To se odnosi na čitav slovenski ili slovinski ili slavjanski narod.

Sad molim, gospodo, zamerke se čine imenu Jugoslavije. Da to tobož nije način rečenice čisto slovenske, nego da je to nešto tudje. Ali gospodo, uzmimo na pamet ako je i tudje, uzmimo na pamet da veliki ruski narod, u koliko se ja sećam, mislim da kaže nama svima i sebi samom da smo mi slavjani. Uzmimo na pamet, da Česi naša najbliža braća i politički i

geografski, jer ih deli od nas nego željeni a ne dobijeni koridor, Česi ne zaziru od toga imena. Imadu pod imenom Slavija svih ustanova. To je naše opće ime. Jugoslavija je gospodo, po našem mišljenju izraz koji mi kao oznaku naše države ni na jedan način ne smemo da izpustimo. Nama je vrlo drago bilo, kad smo pre više vremena čuli i čitali po novinama kako je srpska jedna vrlo važna i mnogobrojna stranka Konstituante, odlučila da ovo ime prihvati kao ime naše države. To su, gospodo, demokraci koji se sigurno bar u ovako važnom pitanju neće. kako bih rekao, prevrnuti.

Ne bi smeli to učiniti, jer je ovo ime, koje će nas u istini i kod naše kuće označiti jednim imenom, ravnim onome, što jesmo. Jer budimo iskreni, gospodo, kod kuće još jesmo i Srbi, i Hrvati i Slovenci, i tako ćemo biti dugo vremena to troje, svaki u svom delu gde smo bliži našoj kući. Prema inozemstvu već je poštovani drug g. Avramović i neko drugi spomenuo, da nas faktički inozemstvo tako i naziva, a to je istina. A koliko sam imao mnogo tešnjeg dodira pre rata sa susedima na zapadu, znam da su nas već onda nazivali Jugoslavija (dr. Jovan Radenjić: To je ime Jugoslavija izmislio Šafarik).

Dakle, gospodo, ja mislim u istinu, da to ime Jugoslavija treba da predmetnemo, uzmemo za naziv naše države. U ostalom g. Josip Smolaka je vrlo duhovito u tom pogledu u svom nacrtu proveo to, samo je on namesto naziva Slovenska Država rabio naziv Jugoslavenska država, jer je napisao svoj nacrt ustava u jekavskom narječju.

Dalje g. Josip Smolaka kralju je zadržao ovo trojno svojstvo da označi kako je sastavljena naša država od ova tri imena, recimo jednog istog naroda. Kralj je kralj Srba, Hrvata i Slovenaca, a država je Jugoslavenska država, i zato Smolaka konzekventno tome načelu u svome nacrtu Ustava kaže vladalac gde ne treba da označi da je kralj, uvek kaže da je vladalac. Ima to smisla, gospodo, da ustanovimo ime Jugoslavija i radi nečega drugoga, što je neki gospodin pre mene spomenuo da u službenom nazivu ovo trojstvo pokazuje neku delivost, i da pokazuje takodjer nešto što nije uobičajeno u diplomaciji. Ja sam slučajno doznao od jednoga gospodina, koji je nedavno bio u Ženevi ili u Brislu, da se sa podsmehom propačća, kad se citira taj naziv države kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, dočim je naziv Jugoslavija priznat.

Osim toga ima jedan drugi važan razlog, a to je, gospodo, u tome što mi treba da stvorimo jedno ime prema inostranstvu, dok genetičnog jedinstva u narodu nema, a to je fakt koji mi možemo žaliti, ali toga nema, mi treba prema inostranstvu da stvorimo jedno jedino ime našega državnoga nacionaliteta, t. j. mi ćemo biti nacija Jugoslavenska, a država će biti Jugoslavija, koja ima jedno državno građanstvo, jedno državno podanstvo, koje je prihvaćeno.

Jer ovo što mi zovemo narod, gospodo, to znam, osobito Srbi dobro znaju, da to baš u narodu i po

Dubrovačka republika uspjela je usred najbur-
nijih i najkrvavijih događaja, koje je preživio naš
narod u toku svoje istorije, da sačuva i održi svoju
samostalnost i ako je ta republika bila ograničena na
jedan veoma mali i uzak prostor. I u ono doba, kad
je ceo naš narod bio u ropstvu, nigde civilizacija na-
šega naroda nije se popela do tog stepena i do te vi-
sine, kao što je u dubrovačkoj republici. Ono što je
dubrovačka republika dala u ono vreme, kad su os-
tali delovi našeg naroda bili porobljeni, što je dala
na polju civilizacije i kulture, to su stvari, kojima se
možemo ponositi ne samo mi među sobom nego i
pre celim svetom. I ja mislim da se za to ima naj-
više blagodariti sistemu vladavine, koji se tamo odr-
žao. Doduše, kao što je primetio uvaženi gospodin
profesor Radonić to je bila aristokratska republika.
Jest aristokratska republika. I ja sam to hteo da napo-
menem. Dubrovačka republika je bila u istinu aristo-
kratska republika, ali ono što je mogla dati jedna
aristokratska republika, neosporno će dati još pre
jedna republika u kojoj ne bi učestvovao samo jedan
deo naroda, nego ceo narod.

I danas izgleda da ima više razloga za republi-
kanski sistem vladavine stoga, što se monarhiski si-
stem vladavine izživeo gotovo u celom svetom. Mo-
narhija ostaje, tako da kažem, jedna vrsta arhaizma.
To je jedan preživio sistem vladavine. On je morao
da poklekne i da propadne u Rusiji, gde se mislilo
da je najjači i najčvršći. On je morao da poklekne i
posrne i u Nemačkoj i u Austro-Ugarskoj. Jednim
većim delom baš taj sistem vladavine bio je uzrok
što je Austrija morala i da propadne. (Glas: A Engle-
ska?) U Engleskoj on se održava, On je tu uspeo da
se do izvesnih granica prilagodi vremenu u kom se
nalazimo, ali i tom prilagodjivanju neosporno će biti
kraj, jer se neće moći prilagodjivati do krajnjih gra-
nica i morat će se i tamo najzad sa tim sistemom li-
kvidirati. U Francuskoj krajem predprošloga veka,
s njim se likvidiralo na isto takav krvav način, kao
što se to dešava danas i u Rusiji. Iz svih tih razloga
pored ostalih mi socijaldemokrate moramo biti pro-
tiv monarhiskom sistemu vladavine.

Taj sistem dalje predstavlja sam po sebi još
jednu vrstu prastare nejednakosti. Vi znate, da se
danas u najdemokratskim zemljama vladavine mo-
raju činiti posebne počasti, i to ne samo one, koje se
čine predsednicima republike, nego daleko veće.
Predsednik republike nije danas nigde veličanstvo,
a vladalac jeste. Vi ste se našli pobudjeni, da pred-
vidite u Ustavu ukidanje titula, ukidanje plemstva.
Kad se kaže Veličanstvo, što to znači drugo, nego
priznavanje bar u nekom delu baš tih titula. Mi mo-
ramo biti načelno protiv toga, jer je to jedan arhai-
zam i jedan znak nejednakosti, koji se ne može iz-
miriti sa vremenom, u kojem mi danas živimo. Da-
nas nema veličanstava. Mi danas stojimo na tom gle-
dištu, da su u tom pogledu svi ljudi jednaki, a u ko-
liko nisu, da treba to da budu.

Mene bi lično, pravo da kažem, ženiralo, da

vladaoca oslovljujem sa jednom titulom, koja i za
njega više znači danas jednu uvredu, nego jednu
počast. To je jedna stara stvar, stara etiketa, koja
treba sasvim da otpadne. To je što se tiče samog
sistema vladavine.

Dalje, gospodo, ima jedno drugo pitanje, koje
se nalazi u prvom odeljku, a to je pitanje našeg imena
Za to se pitanje stalno vezuje i pitanje našeg narod-
nog jedinstva. Ja ću odmah kazati, da ja i svi čla-
novi kluba, kojemu imam čast pripadati, socijalno-
demokratskoga, stojimo na gledištu potpunoga na-
rodnoga jedinstva. Prema tome ja, gospodo, ne ra-
zumem, da danas, u vremenu kad sve više i više
nastaju težnje za stvaranjem širokih međunarodnih
zajednica, da se uopšte može stajati na jednom par-
tikularističkom gledištu. Ono je bilo razumljivo u
prvim danima naše istorije, ono je bilo razumljivo
onda, jer je tada vladao taj partikularizam ne samo
kod nas, nego i u celome svetom. Ali danas, kad su i
nacionalne granice uske i kada se teži, da se stvori
jedna nacionalna zajednica, mi ne razumemo, kako
se može stajati na gledištu, bilo to plemenskih bilo
pokrajinskih autonomija. Jer ako se prizna pravo
plemenskih autonomija, onda dosledno tome mo-
ramo priznati i pravo pokrajinskih autonomija. A sa
gledišta na kome mi stojimo, t. j. da treba težiti ne
samo ujedinjenju nacionalnih celina, nego i širih me-
đunarodnih zajednica, to bi značilo vraćanje nazad,
vraćanje u prošlost. I u koliko bi ime naše države
»Država Srba, Hrvata i Slovenaca« označivalo taj
partikularizam, a to ono delom označuje, onda smo
mi odlučno protiv toga imena. Zbog toga smatram,
da bi bio zgodniji zvaničan raziv za našu državu
»Država Jugoslavija« ili »Republika Jugoslavija«. Ja
ne mislim, da bi mi na taj način mogli otkloniti imena
narodna, koja se upotrebljavaju u pojedinim kraje-
vima, ime Srba, Hrvata i Slovenaca. Ona se silom
ne mogu ukloniti i to ne treba ni pokušavati. Ali to
mogu i treba da ostanu samo kao narodna imena.
Neka se zove kako je kome ugodnije, Srbinom, Hr-
vatom ili Slovencom, a državno ime treba da bude
jedinstveno. Stoga mislim da bi bilo daleko zgodnije
da se primi jedno ime »Jugoslavija«.

I mi smo za to ime baš i zbog toga, što nam iz-
gleda, da se sa mnogih strana hoće troimeni naziv
vladinog nacrtu upotrebiti i da se iskoristi baš kao
znak nekog separatizma, protiv koga mi socijal-
demokrati moramo biti odlučno protiv.

Gospodo, u svom nacrtu u prvom odeljku mi
smo pitanje o državnim znacima, kome je vlada iz-
gleda poklonila mnogo veću pažnju, nego svima
ostalim članovima, smatrali kao jedno od najspored-
nijih i da nije trebalo ni da udje u Ustav, već da ga
je prosto trebalo ostaviti zakonu. Ja moram izjaviti
svoje čudjenje, a vi ćete me zato izviniti, da je jedna
vlada u današnjem vremenu mogla da misli čak i na
to koliko polja crvenih i srebrenastih najmanje treba
da udje u taj grb, a nije se setila da treba regulisati
odnose između rada i kapitala, da treba regulisati

to pitanje, koje danas potresa organizam ne samo našeg naroda nego i celoga sveta. I čudi me, gospodo, da se neko čak u ovome uvaženom domu seća i toga, da je 20% tih polja izostavljeno, a niko se ne seća toga, da danas 20, 30 pa možda i 50% našega naroda u ovoj zemlji živi pod najgorim okolnostima. I to Ustav ipak nije hteo da predvidi. To, gospodo, prilično podseća na vrlo veliku senilnost, na jedno staračko shvaćanje, podseća na staračko gledanje na stvari.

Dalje, gospodo, u prvom odeljku mi smo takodje uneli odredbu o jeziku kao što je to učinjeno i u vladinom nacrtu Ustava. To pitanje za nas ne izgleda tako komplikovano i složeno. Sasvim prirodno službeni jezik treba da bude srpsko-hrvatski a tamo gde je potrebno i slovenački. Manje više tako je u Ustavu i predviđeno. Ali ja ću biti slobodan da obratim pažnju još na jednu stvar, koja stoji u vezi baš s tim članom o jeziku a koje se vladin Ustav ne dotiče. Mi pored Srba, Hrvata i Slovenaca imamo u našoj zemlji i nacionalnih manjina, imamo Nemce, Mađare i druge.

Mnogi od tih Nemaca i mnogi od tih Mađara za sad bar ne znaju ni srpsko-hrvatski ni slovenački, već znaju samo svoj jezik i onda je u Ustavu trebalo takodje predvideti regulisanje toga pitanja, kako će se i kojim jezikom služiti i te nacionalne manjine. Ne mora ništa u Ustavu izrično da se kaže, ali je trebalo bar toliko naglasiti, da će se to pitanje regulisati zakonom. Jer svi vi znate, kad smo mi bili, odnosno izvesni delovi našeg naroda, pod austro-ugarskom vlašću, jedna od najtežih stvari bila je ta, što nam se nije dopuštalo da govorimo svojim materinim jezikom. I, gospodo, nemojte da mi danas činimo i ponavljamo onu istu nepravdu prema drugima, koju su drugi činili prema nama. Ja to govorim, gospodo, koliko iz obzira prema tim nacionalnim manjinama, koje će takodje biti sastavni delovi naše državne zajednice, tako govorim i iz obzira prema nama samima. Mi treba da se pokažemo u tome pogledu mnogo viši, nego što je bila ona država, na koju su se izvesni delovi našega naroda sa puno razloga žalili. I stoga je ta država uz druge razloge morala da propadne. Stoga mi tražimo da se to pitanje, koje se odnosi uopšte na jezik nacionalnih manjina reguliše kako to pravda zahteva. Naš narod u tom pogledu bio je uvek na visini. Na toj istoj visini treba da se pokažu i njegovi predstavnici i ja bih molio baš ovde na ovome mestu, odnosno u ovaj član, gde se govori o službenom jeziku naše države, da se predvidi i to, da će se pitanje jezika — upotreba jezika nacionalnih u našoj državi regulisati jednim posebnim zakonom, kako preko toga pitanja,

ne bi ćutke prešli. U naš nacrt Ustava, gospodo, mi smo smatrali za potrebno da u prvi odeljak udje i pitanje o drž. oblasti. To pitanje ne traži nikakvu širu diskusiju, nikakovo široko objašnjenje. Trebalo je, mislim, naprosto označiti šta sačinjava našu državnu oblast i trebalo je to istaći baš u prvom odeljku i pobrajati sve krajeve, koji su nam priznati po dosadašnjim međunarodnim ugovorima.

Isto tako je trebalo, gospodo, baš u prvom odeljku označiti i glavni grad naše države. To nije učinjeno. Ja smatram, da je i to jedna greška i jedan nedostatak i da i ovo trebalo bi se popraviti time, što će se u Ustav, i to baš u ovaj odeljak, staviti, da je glavni grad naše države Beograd, a da u slučaju takvih i takvih eventualnosti može se odrediti koja druga varoš, pošto potreba zato može da se ukaže, jer smo već u tome pogledu imali iskustva u našoj skoroj prošlosti.

To su, gospodo, namere, koje sam ja smatrao za potrebno da učinim povodom ovoga prvog odeljka vladinog nacrtu Ustava i u smislu ovih napomena, mi ćemo tražiti takodje, da se učine izmene u tom pogledu. U isto vreme ja činim predlog, da se uzme nacrt Ustava socijal-demokratskog kluba kao osnova za debatu u pojedinostima.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima, gospodo, još tri prijavljena govornika: gg. dr. Duličić, Sima Marković i dr. Tomljenović. Da li ste voljni da večeras završimo diskusiju ili da je produžimo sutra, a da zaključimo listu govornika. (Čuje se: da se produži sutra, a da se lista govornika zaključi.). Dakle, ovu ću sednicu zaključiti, ali pre toga imamo da rešimo o predlogu g. Ljube Jovanovića. Medjutim, lista govornika je zaključena.

Ljuba Jovanović: I ja se javljam da udjem u tu listu.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Imam sad da Vam saopštim, da je g. Nastas Petrović poslao akt, da zbog bolesti ne može prisustvovati sednici Ustavnog Odbora, i moli da se pozove zamenik sa radikalne liste po redu.

Je li Odbor raspoložen, da vodimo diskusiju po članovima privremeno, da probamo, da vidimo neće li tako diskusija da se mnogo otegne i da mi nećemo moći ispuniti onu našu obavezu, da do odredjenoga roka svršimo celokupan naš posao. Je li Odbor raspoložen da probamo tako, pa ako vidimo da nije dobro, mi ćemo promeniti taj način. (Jeste.)

Dakle današnju sjednicu zaključujem, a drugu kazujem u 3½ časa po podne.

Sednica je zaključena u 19 časova.

XIV. SEDNICA

USTAVNOG ODBORA

USTAVOTVORNE SKUPŠTINE

KRALJEVINE
SRBA, HRVATA I SLOVENACA

držana 19. februara 1921. godine u Beogradu

Predsedavao Predsednik **dr. Momčilo Ninčić.**

Sekretar **Milan Bošković.**

Početak u 16 časova.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Otvaram, gospodo, današnji sastanak. (Dr. Simo Marković: Nema kvoruma, g. predsedniče! Treba da ima 14 poslanika). Da li imamo kvoruma videćemo prilikom glasanja.

Na redu je da govori g. dr. Dulibić.

Dr. Ante Dulibić: Slavni odbore, dužnost je najpre da pri članku I. poduprem predlog Jugoslaven-skog Kluba i predlog, što su ga druge stranke postavile glede naziva naše države. Naziv države, ova-kav, kakav stoji u članku I., nije ni praktičan niti odgovara onome, što mi želimo. Mi vazda naglašava-mo, da smo jedan narod i jedna država, ali u sam naziv države mi dokumentujemo, da to baš nismo. Zato, pošto taj takav naziv nije praktičan, nije uopšte podesan za običnu porabu, zato treba izbeći formu SHS, koja daje povoda raznim ironijama. Ko čita razne novine strane, on će videti, da one nazivaju našu državu SHS, on dobro vidi neku ironiju i ja mislim, da to treba izbeći. Sve će se to izbeći nazi-vom, što ga mi predlažemo, jer se tim nazivom najpre dokazujemo, da smo zbilja jedan narod, a taj je naziv, koji je postigao domovinsko pravo u celom svetu. To je nešto, što je naš narod prigrlilo i tim se imenom oduševljava. Treba da istaknemo ovde, ka-ko su svi političari sa one strane Drine i Save agi-tirali sa imenom Jugoslavija. To je ime doprlo do najzabitnije kolibe i narod očekuje, da će se tim imenom okoristiti i naša država. Sad svi ti političari, koji su agitovali i oduševljavali narod, za kojim je zbilja ceo naš narod pošao, sad oni svi ostaju od na-roda izlišni. Šta će narod sada reći, ako toga naziva ne vidi u Ustavu? On će reći, da su ga njegovi vo-dje izdali, ja mislim, da i to treba izbeći i da se do-bro promislimo, pre nego što se ovako dogodi. Na-ziv Jugoslavija predstavlja, po mome mišljenju, jednu vrstu kompromisa izmedju delova našeg na-roda. Taj kompromis nije, dakako, pismeno sastav-ljen, nije utvrdjen jednim pismenim dokumentom. Ali je taj kompromis utvrdjen konkludentnim činom prisvajanja našeg velikog dela naroda. S toga i sa onih mnogobrojnih razloga koji su već bili iznešeni, ja vas molim da taj naziv države primite. I danas sam mogao čitati u današnjim novinama kako se odmah odbor jedne stranke u Zagrebu sastao i kako

je većao o tome pitanju naziva naše države, te po-slao Demokratskom Klubu naše skupštine jedan br-zojav kojim ga poziva da se založi, te da ovaj naziv naše države bude i konačno prihvaćen. I po tome će se videti kakvo je stanovište u narodu i kako na-rod očekuje da se ime Jugoslavija primi i da se tim dokumentuje naše jedinstvo. Pri članu 2. slobodan sam napomenuti da nam fali nešto i mi bismo želeli da taj član drugi, osim državne zastave predvideti i trgovačku zastavu. Doduše ja znam da ima država koje nemaju te trgovačke zastave, Trgovačka za-stava je glavno obeležje trgovačke mornarice, i ja mislim, da će naša Skupština dobro učiniti, ako po-kaže nešto pažnje našoj trgovačkoj mornarici, koja je tek u povelju, ali koja će doći do velikog razvoja.

Neću vam sada ovde ocrtavati povest naše tr-go-vačke mornarice. Vi znate dobro n. pr. Boku Ko-torsku, onaj maleni kraj, koji je dao toliko pomora-ca, dao toliko kapetana na glasu. Vi znate iz povi-jesti Dubrovnika, kako je mali Dubrovnik imao je-dnu mornaricu, koja se mogla takmiti sa mornari-com i same Venecije a da ne spominjem Senj, Ba-ka i naša dalmatinska otočja, gde je bilo pohvata ljudi, koji su se bavili pomorstvom od vekova i ve-kova. Tu, u svemu tome, vi ćete videti da ima jedan skup tolike energije, jedan skup tolikih talenata, to-likih smelih i odvažnih pohvata, da nema dvojbe i ne može biti dvojbe da će se sva ta tradicija moći sada nesmetano da razvije u našoj državi. Ima da-nas stoleće već da se trgovačka mornarica naša nije mogla razviti. Sva narodna energija u tom po-gledu bila je ometana, jer Austro-Ugarska je, kako vam je dobro poznato, radila samo u tome pravcu da sve usredotoči u Trstu, a nešto kasnije i na Ri-jeci, Austro-Ugarska je podupirala velike pohvate, velika austrijska društva, i trošila silne milijone po-dupirući time tuđji kapital i tuđu inicijativu. Na-ravna stvar, da naša domaća mornarica nije mogla konkurisati takvoj povlašćenoj austrijskoj mornarici. Ali i pored toga mi vidimo, da tradicije kod naše mornarice nije nestalo, i uvereni smo da će se ona nastaviti velikim poletom u interesu naše države. Ja mislim da nije teška stvar, urediti ovo pitanje i zato bih ja predložio, da se drugome članu dodaju ove reči: trgovačka zastava biće državna zastava sa državnim grbom posred plavoga polja. Ovo bi bila jedna vrsta dara, što ga Ustavotvorna Skupšti-na na neki način čini našoj mornarici. Jer poželjno je, da se baš naša Ustavotvorna Skupština seti naše

mornarice, seti važnosti koje je naša domaća mornarica imala u povjesti i da se seti kojih silnih zadataka je povereno ovoj trgovačkoj mornarici za naš narodni, trgovački i gospodarski život.

Pri članu 3. slažem se sa predlogom: da službeni jezik Kraljevine bude srpsko-hrvatski ili slovenski. Kažem slovenski, a ne slovenački, jer i sami Slovenci tako nazivaju svoj jezik, pa zato ne vidim razloga zašto bi ga sad mi krstili imenom slovenački, i kad taj naziv slovenski i lep i lagan tako, da se lako može izgovoriti.

Kao dodatak članu 3. predlažem pak ovo: u koliko je gde potreban u uredovnim poslovima sa strankama mogu se prepustiti i drugi jezici.

Ovo je potrebno, mislim, jer imamo i drugih narodnosti u našoj zemlji i pitanje je pravednosti, da se ostavi još u Ustavu jedna mogućnost, da se i njima nešto u prilog uradi. Ali sem toga pitanja pravednosti ima i drugo pitanje i shodnosti, da se ovo učini sa obzirom na međunarodne ugovore u kojima smo primili razne obavaze. A ima još jedan drugi razlog, a to je, da mi imamo naš narod kao što znate pod tuđom upravom i razne države vladaju se po načelu reciprociteta, pa je i zato zgodno, da se ovde u Ustavu predvidi mogućnost, da se drugim narodnostima na ovaj način učini pogodnost u pogledu upotrebe jezika u redovnim prilikama, jer time ćemo zaštititi i sve naše sunarodnike, koji su pod tuđom upravom i time stvoriti mogućnost, da se posle eventualno mogu činiti i intervencije za eventualne slučajeve, ako druge države imaju naše suplemenike pod svojom vlašću. Slažem se takodjer sa time, da se pri ovoj tački, pri ovome članu, da se takodjer utvrdi, da su oba pisma i ćirilica i latinica ravnopravni. Pošto i u tome pogledu već iskazan jedan predlog, to ja ne iskazujem naročiti predlog u tome pogledu.

Imao bi još da govorim o jednom novom članu, koji mi želimo, da bude prihvaćen u ovom odeljku pošto sadrži nešto pragmatično, a to je pitanje podela naše države u pokrajine. Ali kako je gospodin predsednik izjavio juče, da će se o tome pitanju raspravljati onda, kad dodje do onoga člana, koji govori o oblastima, to se onda i ja tome pokoravam ali se pokoravam uz izrično uzdržanje da nam time ne će biti ništa prejudicirano, te da izglasanjem prvoga odeljka neće učiniti da se kasnije zaključuje, da se ovo pitanje, ova odredba o podeli naše države u pokrajine, stavi kao nešto pragmatično, da se stavi u ovaj opšti deo, u ovaj deo opštih odredaba, koje su sadržane u prvom odeljku.

Time sam svršio.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Ima reč gospodin Sima Marković.

Dr. Sima Marković. Kad je reč o obliku vladavine, mi smo komunisti principijelno za sovjetsku republiku i u načelnoj debati mi smo imali zadovoljstvo da na ovom mestu iznesemo principe i osnove sovjetskog državnog uređenja. Mi smo imali prilike

da pokažemo, da je sovjetska republika država radenika i seljaka, vladavina radnoga naroda organizovanog u radnička seljačka i vojnička veća. Mi smo izneli prilično opširne sve principe na kojima se zasniva takva jedna radnička i seljačka država, koja predstavlja momentalni ideal za koji se borimo i za koji patimo.

Ali, pogrešno bi bilo, gospodo, pretpostaviti, da je nama, dok nemamo sovjetske republike, sasvim svejedno hoćemo li živeti u jednoj apsolutističkoj monarhiji ili u jednoj demokratskoj republici. To nam ni u kojem slučaju ne može biti svejedno, i zbog toga, mi, komunisti, nikako nismo ravnodušni prema tome, kakav će Ustav dobiti i ova buržoaska država, u kojoj smo mi prinudjeni da još za izvesno vreme, nadamo se ne tako dugo, ipak živimo. Mi ćemo zbog toga, gospodo, učestvujući u specijalnoj debati, od svoje strane činiti sve, da se reakcionarni projekat Ustava vlade g. Nikole Pašića što je moguće više izmeni, kako bi naša zemlja dobila što bolji i što slobodumniji Ustav. Pitanje uređenja buržoaske države nije za nas komuniste pitanje principa, nego pitanje praktične politike, i mi ćemo, zbog toga, u specijalnoj debati raspravljati o svima pitanjima sa čisto praktičnog stanovišta.

Nekoliko govornika se izjasnilo u pitanju oblika vladavine naše države za republiku, a nekoliko za monarhiju. Ja ne mislim, da ponavljam sve one razloge, koji su u prilog republike protiv monarhije izneli, i to vrlo dobro, gospoda Gjonović i Divac. Ali, od svoje strane, ipak smatram za potrebno da nekoliko momenata podvučem.

G. Gjonović je vrlo dobro izneo iz istorije naše srbijarske monarhije u kakvim je odnosima ta monarhija bila prema narodu. I ono što je karakteristično uopšte, kad je reč o argumentima, koji se ovde iznose u korist monarhije protiv republike, ili obrnuto, jeste ovaj fakt. Svi oni, koji govore u prilog monarhije protiv republike, pozivaju se na tuđu istoriju, pozivaju se na Englesku i na Belgiju, izbegavajući vrlo brižljivo da govore o našoj monarhiji. Medjutim, gospodo, republikanci, naročito g. Gjonović, crpao je svoje argumente iz bogatoga izvora našeg sopstvenog iskustva, jer za nas, gospodo, ni u kojem slučaju se ne postavlja pitanje: da li je bolja engleska monarhija ili francuska republika. Ja mislim, da bismo se mi u tom pogledu svi složili u korist engleske monarhije. Ali za nas se postavlja neposredno pitanje: jugoslovenska monarhija ili jugoslovenska republika, a kad se tako postavi pitanje, onda na to pitanje ima samo jedan odgovor: za republiku protiv monarhije.

Gospodin Gjonović je baš iz istorije naše monarhije izneo nekoliko vrlo karakterističnih primera, koji su jasno ilustrovali svu suprotnost, koja je baš u našoj zemlji postojala od uvek između dvora i naroda. Nije potrebno ponavljati u kakvom je odnosu bio kralj Milan prema radikalnoj stranci, dok je ona doista bila narodna stranka. Nije potrebno na-

ročito naglašavati, da kralj Milan nikada nije uživao poverenje naroda, nego je vladao nasilnički, oslanjajući se na bajonete svoje vojske. U tim tradicijama odgojen je i kralj Aleksandar. I on nije uživao poverenje naroda. I on se oslanjao na vojsku, koja mu je, najзад, i glave došla. I kralj Milan i kralj Aleksandar prošli su onako, kako su radili. Došao je 29. maj. To nije bila nikakva revolucija. To je bio jedan oficirski puč. Jedna mala grupa nezadovoljnih oficira izvršila je jedan puč, koji je narod vrlo radosno pozdravio zbog toga, što je taj puč učinio kraj doista jednom odvratnom režimu, režimu koji je bio najširim slojevima našeg naroda dodijao.

Ali gospodo, odnos monarhije prema narodu nije se izmenio ni posle 29. maja u osnovi. Ja vas podsećam na one razne trvenke između raznih oficirskih klika, koje su se vodile i koje se još vode i posle 29. maja. Ja vas podsećam na borbu između zaverenika i kontrazaverenika, koja je dovela u opasnost jedno vreme i naš međunarodni položaj. (Glas: To nema veze sa narodom). Ima veze. Ja vas podsećam na organizaciju crne ruke i na njezinu ulogu, koju je aktivno igrala u političkom životu u našoj zemlji. Ja nemam potrebe, da vam obraćam pažnju na belu ruku, čiji pritisak mi svi osećamo, oni, koji su u opoziciji i oni, koji potpomažu današnju vladajuću kliku. Te razne vojničke klike, koje su u tradiciji naše zemlji, naše monarhije, žive i razvijaju svoju pogubnu delatnost još uvek. I one ne će prestati sve dotle, dok se ne uništi monarhija. One su nerazdvojne sa samim sistemom monarhije. I zbog toga svi oni, koji su pristalice prave demokratije, moraju biti protiv monarhije i moraju biti i radi toga, što u jednoj monarhiji, kakova je naša uvek se razne vojničke klike izdižu iznad civilne vlasti i uvek pokazuju pretorijanske tendencije. Onaj, koji je protiv pretorijanstva raznih vojničkih klika, taj mora biti i protiv monarhije, koja omogućava vojničke klike, onaj koji je protiv pretorijanstva mora biti protiv monarhije a za republiku.

Pitanje oblika vladavine u našoj državi, gospodo, posmatralo se sa gledišta narodnoga jedinstva. Ima gospode, među njima je i dr. Vošnjak, koja tvrde, da je monarhija emblem — simbol narodnoga jedinstva, i zbog toga treba zadržati monarhiju. To je jedna od onih fatalnih fiksnih ideja, vodilja državne politike, koja se vodila u našoj zemlji od našega ujedinjenja pa do danas. Fiks ideja je, da je narodno jedinstvo moguće samo u jednoj centralistički uređenoj državi, baš kao što je fiks ideja, da se narodno jedinstvo može ostvariti samo u monarhiji. A te dve fiks ideje obeležavaju osnovni ton antinarodne politike, koja se vodila u našoj zemlji i one su dovele narodno jedinstvo u tešku krizu, koju sada preživljava.

Po našem mišljenju, ja držim da je to jedan fakat koji mora svak uvideti da je monarhija danas jedna od najglavnijih, ako nije najglavnija, smetnja narodnom jedinstvu. Dovoljno je ukazati samo na široki pokret

hrvatske seljačke republikanske stranke. Već na ovim izborima ogromna većina hrvatskoga dela našega naroda izjasnila se protiv monarhije, a za republiku. Oni koji vrlo dobro poznavaju raspoloženje Slovenaca tvrde, da su i Slovenci republikanski raspoloženi. Ja medjutim tvrdim, nasuprot tvrdnji gospodina ministra za konstituantu, da i u našoj Šumadiji predvладava republikansko raspoloženje i kad bi se stavilo našem narodu u Šumadiji na glasanje za monarhiju ili republiku, ja tvrdim, da bi se naš narod izjasnio protiv monarhije, a za republiku. (Min. za konst. Marko Trifković: To je najlepše reći.) Da probamo.

Da ostavimo da se narod referendumom izjasni za republiku ili monarhiju. To je vrlo prost izlaz. (Ministar privrede: Možda za sovjetsku republiku). Možda ne za sovjetsku republiku ovoga puta, ali za republiku to je sigurna stvar. Baš sa gledišta narodnog jedinstva danas se ne može i ne smije biti za monarhiju pošto je kao što sam kazao monarhija danas jedna od najglavnijih smetnja narodnom jedinstvu i zbog toga oni kojima je odista na srcu narodno jedinstvo moraju biti protiv monarhije za republiku.

Najзад, gospodo, ja želim da istaknem još jedan razlog koji nas komuniste opredeljuje da budemo protiv monarhije za republiku. To je razlog koji će vam u isto vreme pokazati kako se sa raznih strana i iz raznih možda sasvim kontradiktornih motiva može isticati jedan isti zahtev. Ja mislim ovde na razlog koji ću pokazati u pobudama zbog kojih gospoda republikanci reformisti plediraju za republiku i zbog kojih mi komunisti plediramo za republiku. Gospoda republikanci reformisti veruju da republikanski oblik vladavine ne donosi mir i spokojstvo, socijalnu pravdu i ublažava klasnu borbu, Mi gospodo, u to ne verujemo. Ne verujemo zbog toga što je dovoljno baciti samo jedan pogled na savremene događaje pa uvideti da to nije tačno. Bitna karakteristika današnje internacionalne situacije gospodo jeste giganska borba koja se vodi između internacionalne revolucije, i čiji je centar u Moskvi, i internacionalne reakcije čiji je centar u Parizu glavnom gradu Francuske Republike (Jedan glas: nismo znali da je Pariz glavni grad Francuske). Ja želim ako niste znali ali šta ću! Francuska Republika gospodo, odnosno francuska oligarija koja danas vlada francuskim narodom, nesumnjivo vodi kolo svet-ske reakcije. Francuska je ta koja neprekidno organizuje i potpomaže sve kontra-revolucionarne pohode protiv naše sovjetske Rusije. Ruska revolucija koja je ruske radnike i seljake oslobodila kapitalističkog robstva i na taj način otvorila novu epohu u istoriji čovečanstva, ruska revolucija imala je za poslednje tri godine da izdrži nekoliko silnih napada koje je sve organizovala u stvari Francuska.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Molim g. poslanika da se drži strogo dnevnoga reda, nije reč o Ruskoj sovjetskoj politici.

Dr. Simo Marković: Jeste g. predsjedniče i ovo je dnevni red (Ministar za konstituantu: Da li je važnije vaše ili predsjednikovo?) Ja mislim da ja imam pravo, važnije je onoga koji ima pravo i molim g. predsjednika da opomene g. Ministra za Konstituantu da mi ne upada u reč (Ministar za Konstituantu: g. predsjednik kaže da nije reč o sovjetskoj republici, i vi kažete jeste, ja pitam koje je važnije?) Moje je važnije, jer je reč o obliku vladavine.

Medjutim svi ti pokušaji koje je Francuska na čelu svetske reakcije organizovala protiv sovjetske Rusije pretrpeli su potpun poraz. Sovjetska Rusija je za tri godine pobedila sve svoje neprijatelje . . .

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ja ponovno opominjem govornika da se drži dnevnoga reda.

Dr. Sima Marković: i pobeđiće u buduće sve one koji budu pokušavali da je napadnu.

Francuska republika jeste u ovome momentu ta koja i dan danji pokušava da u svoj imperijalistički jaram upregne vrlo mnoge zemlje. Francuska republika je ta, koja baš ovih dana pokušava i našu zemlju da uvuče u jednu opasnu avanturu-invenenciju protiv sovjetske Rusije koja se sprema.

Predsednik dr. M. Ninčić: Ja obraćam pažnju gospodinu govorniku, ako se ne drži dnevnoga reda da ću mu oduzeti reč.

Dr. Sima Marković: Ja govorim o tome, da republika nije garancija za mir i spokojstvo naroda, pa držim da vi monarhiste ne treba da budete toliko nervozni, a ja polemišem sa gospodom republikancima u ovome momentu, i hoću da dokažem, da republikanski oblik vladavine ni u koliko ne garantuje mir i spokojstvo narodima, kao što su tvrdili i tvrde gospoda republikanci.

Mir i spokojstvo narodima, gospodo, ne može doneti republikanski oblik vladavine. Ekonomske i socijalne bede i nevolje, s kojih pate široki slojevi radnog naroda u svima zemljama, ne potiču iz ovog ili onog oblika vladavine, nego iz kapitalističkoga načina proizvodnje i potrošnje. U kapitalističkom načinu proizvodnje i potrošnje leži izvor sve one ekonomske i socijalne bede, u kojima danas široki slojevi radnog naroda u svima zemljama žive. I zbog toga, dok se taj sistem kapitalističkog načina proizvodnje i potrošnje ne izmeni, dotle će trajati i ekonomska i socijalna beda pa makar kakvu formu vi daval današnjoj buržoaskoj državi, monarhijsku ili republikansku. (Jedan glas: Sada glasujte za monarhiju). Izvinićete.

Socijalne pravde, gospodo, ne može biti sve dotle, dokle postoji ekonomska nejednakost, a ekonomsku jednakost ne može doneti obična republika, nju donosi samo sovjetska republika. I oni, koji su za republiku zbog toga, što očekuju da će ona doneti socijalnu pravdu, oni su u zabludi. Socijalne pravde, pa i političke jednakosti nema bez ekonomske jednakosti. Ekonomsku jednakost garantuje jedino sovjetska republika. I samo oni, koji su za sovjetsku republiku, ti su u stvari i za punu

socijalnu pravdu. Socijalne pravde sve dotle neće biti dok ideja sovjetske vlasti ne pobeđi u svima zemljama.

Najzad, gospoda republikanci tvrde da republikanski oblik vladavine ublažava klasnu borbu. Ni to, gospodo, nije tačno. Klasna borba se ne može ublažiti, ona postoji i razvitak kapitalističkog društva nju sve više udubljuje i sve više zaoštrava. Ono što opsežne socijalne reforme mogu u tome pogledu da postignu, to nije ublažavanje klasne borbe nego kanalizovanje klasne borbe i to se odista sa mnogo više uspeha vrši u demokratskim republikama nego u mnogim, naročito reakcionarnim monarhijama. Medjutim, to je takodje jedna vrlo važna stvar i nesumnjivo jedno vrlo važno preimućstvo republikanskog oblika vladavine nad monarhijom. U jednoj republici nisu moguća taka drastična sredstva i nisu moguće varvarske mere, kao što je na primer »Obznana«. U režimu republikansko-demokratskom jedna varvarska mera, kao što je »Obznana« vlade g. Vesnića i g. Draškovića nije moguća, pošto zbog toga, što je u apsolutnoj protivnosti sa osnovnim principima demokratske vladavine. Republikansko-demokratska vladavina ne može da uništi klasnu borbu, ne može ni da je ublaži, ona pokušava samo da je kanalizuje.

Mi komuniste predstavnici radničkog pokreta, imamo takodje vrlo mnogo interesa zato, da se klasna borba kanalizuje. Gospoda koja misle putem Obznane da unište klasnu borbu, ta se nalaze u užasnoj zabludi. Klasna borba ne može da se uništi sve dotle, dok se ne unište i njeni uzroci; a uzroci njeni leže u samom sistemu kapitalističkog društva. Obznana može samo onemogućiti jednu organizovanu i kanalizovanu klasnu borbu; za najkraće vreme čim počnu poslovi na proljeće to naročito kažem vama, gospodo, koji podržavate vladu! (nastaje prigovaranje . . .) Umjesto organizovanih štrajkova, umesto organizovane borbe za koju odgovaraju organizacije radničke, vi ćete imati na svim stranama neorganizovane štrajkove koji će izbijati elementarnom snagom, imaćete štrajkove sa anarhističkom tendencijom, koji će potencirati ovaj strahoviti privredni kaos u kom se nalazi naša zemlja. (Min. Pribićević: Ne radi se o klasnoj borbi nego o antidržavnoj propagandi koju vi terate). Mi vas pozivamo gospodine Pribićeviću, da publikujete dokumente o toj našoj antidržavnoj propagandi! Vi medjutim bežite od javnosti.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Molim vas, gospodine poslaniče ne obraćajte pažnju na pojedine ispade.

Dr. Sima Marković: Mi najodlučnije od sebe odbijamo ovu insinuaciju i klevetu, koju je sebi dopustio gospodin Pribićević, da smo vodili antidržavnu propagandu. Ja molim gospodina predsjednika da me u buduće zaštiti od takvih napada. (Svetozar Pribićević: Vaš govor u Vukovaru to dokazuje). Moj govor, koji je propustila vaša cenzura!

Predsjednik dr. Momčilo Ninčić: Molim gospodina govornika, da ne govori o Obznani, jer to nije na dnevnom redu.

Dr. Sima Marković: To je u najtešnjoj vezi sa dnevnim redom.

Predsjednik dr. Momčilo Ninčić: Sve može da se dovede u sklad sa dnevnim redom, kad se hoće da se diskusija sabotira.

Dr. Sima Marković: Ja protiv toga protestujem, gospodine Predsedniče, da mi sabotiramo diskusiju.

Mi smo za republiku protiv monarhije zbog toga, što je republikanski oblik vladavine onaj oblik vladavine, koji omogućava najčistiju klasnu borbu; ne zbog toga što ublažava klasnu borbu, nego zbog toga, što omogućava vođenje najčistije klasne borbe. Republikanski oblik vladavine je u isto vreme onaj oblik vladavine, koji omogućava najpuniju vladavinu buržoazije kao klase. U jednoj republici buržoazija ne može da se krije iza Krune i monarhije kao što to inače vrlo često čini. Ona je ta, koja prima svu odgovornost za svoju djelatnost i za celokupnu politiku, koja se u dotičnoj zemlji vodi.

Kao što vidite, gospodo, razlika između republike i monarhije s našeg komunističkog gledišta nije principijelna, nego gradualna. Republika ipak predstavlja jedan niz preimućstava nad monarhijom; i zbog toga smo mi za republiku a protiv monarhije.

Kad je reč o obliku vladavine a ne mogu a da se ne osvrnem sa nekoliko reči na rešenje, koje je po tom pitanju pružio nacrt Ustava Zemljoradničke stranke. Ja nalazim da je to rešenje vrlo interesantno, da zaslužuje naročitu pažnju, i da bi grupe koje potpomažu današnju vladu mogle odista vrlo mnogo da se pouče iz toga nacrtu Ustava. Taj nacrt Ustava po celokupnoj svojoj strukturi nesumnjivo pokazuje, da je Zemljoradnička stranka jednim velikim delom raskrstila sa tradicijama kapitalističkog-buržoaskog društva, ili dosledna svome osnovnom principu lagane evolucije, ona još vrlo obazrivo korača u napred. U pitanju oblika vladavine ona teži jednom kompromisnom rešenju između republike i monarhije. Ja mislim, da bi se taj sistem mogao nazvati Republikanska Monarhija, da se izrazim rečima jednoga od najvećih jugoslovena dr. Kreka. Toliko o prvom članu.

Što se tiče samoga naziva naše države, gospodo, mi smo za to, da se ona zove Jugoslavija. I mi smo taj naziv upotreбили još na prvom kongresu naše partije, još početkom 1919. — Naša se partija i u zemlji i van zemlje zove Komunistička Partija Jugoslavije. I u tom pogledu, za stvar narodnog jedinstva, naša Partija je učinila mnogo više nego one partije koje imaju danas smelosti da nas krste anti-državnim i anti-narodnim elementima.

Što se tiče drugog člana, koji govori o grbu, ja o njemu neću da govorim i ako mi je Gospodin Ministar za Konstituantu tako velikodušno izjavio, da je voljan da nam izadje u susret ako bi tu imali reke

specijalne želje. Meni je žao da ne mogu G. Ministru da pružim ovoga puta prilike da pokaže svoju velikodušnost. (Smeh.) To je pitanje, gospodo, za nas sa svim indiferentno.

Ali nije tako, gospodo, i sa trećim članom. Treći član nacrtu Ustava Vlade g. Pašića degradira slovenački jezik, na jedan običan dijalekat srpsko-hrvatskog jezika. To nije tako, gospodo, i ja se bojim da vrlo mnogo od onih koji kažu da je tako nisu nikad bili u Sloveniji, ili bar nisu nikad imali prilike da razgovaraju sa radnicima i seljacima iz Slovenije.

Ja sam, gospodo, imao prilike da se o tome uverim i govorim o tome najobjektivnije (Ministar Marko Trifković: Zar do sad niste bili objektivni.) Uvek sam bio objektivn i ranije a i sada. Ja sam imao prilike da za ovo dve i po godine proputujem celu Sloveniju, i ja vas mogu uveriti da to nije samo moje iskustvo, nego i svih nas Srba koji smo imali prilike da putujemo po Slovenačkoj, da se mi zadugo nismo mogli sa našim drugovima Slovencima da sporazumemo na slovenačkom, nego da smo morali vrlo često da govorimo nemački jezik. (Ministar S. Pribičević: to je žalosno.) To nije žalosno, jer je to fakt, g. Pribičeviću. Ja sam u tom pogledu pravio i anketu, i to širu anketu. To je opšte iskustvo koje smo imali mi svi Srbi šumadinci koji smo dolazili u dodir sa drugovima iz Slovenačke. (Čuje se: meni se to nije desilo.) Može biti da se vama to nije desilo koji ste stalno imali veze sa Slovencima koji su ovde u Parlamentu i koji govore vrlo lepo srpski kao što je na pr. slučaj sa g. Kristanom i g. Vošnjakom i ostalima koji govore vrlo lepo srpski, ali nemajte vi po njima da cenite sve Slovence. Vi se varate ako po njima cenite i slovenački jezik.

Slovenački jezik ni u kom slučaju nije bliži srpskom jeziku nego bugarski jezik. Šta više, ja tvrdim, da je za nas Šumadince bugarski jezik razumljiviji nego slovenački. To je opšte iskustvo, gospodo. Zašto bežite od jednoga fakta. On ne sadržava ničega strašnoga. (Svet. Pribičević: Prepustite to filolozima.) Da, da, ja sam konzultirao i filologe i nijedan srpski šoven nije se nikada usudio da bugarski jezik degradira na običan dialekat srpsko-hrvatski, a to gospoda centralisti, pristalice najpunijeg narodnog jedinstva, čine sa slovenačkim jezikom.

Držim, da bi u tome pitanju bilo najbolje prihvatiti formulu, koja je izneta u nacrtu Ustava Zemljoradničke stranke, gde je državni jezik srpsko-hrvatski ili slovenački. I ako se i može kazati da su srpski i hrvatski jedan jezik, to se izvesno ne može kazati za slovenački. Slovenački je jezik samostalan, literarni izradjen jezik, i ni u kom slučaju se ne može degradirati na običan dialekat srpsko-hrvatski. Prema tome, gospodo, ponavljam, da je najbolja ona formula, koja je sadržina u nacrtu Ustava Zemljoradničke stranke, gde je državni jezik srpsko-hrvatski ili slovenački. Imja još jedna stvar.

Ja sam u načelnoj debati istakao kao jedan od

velikih nedostataka nacarta Ustava vlade g. Pašića: što u njemu nigde nije našao princip zaštite nacionalnih manjina, kojih ima vrlo mnogo u našoj zemlji.

U pitanju jezika, gospodo, dolazimo u priliku, da jedan deo toga rešenja odmah i primenimo. Ne bih se mogao složiti sa g. Divcem, da to pitanje treba pomenuti u Ustavu samo toliko, da će se ono zakonom rešiti. Smatram da je to pitanje toliko važno da ga treba Ustavom rešiti. Onim stanovnicima, koji ne govore srpsko-hrvatski i slovenački, a koji u kompaktnim masama žive u izvesnim krajevima naše zemlje, treba zagarantovati pravo, da se u opštenju sa svima vlastima u zemlji mogu služiti svojim materinim jezikom, a to je pravo toliko važno, da njega treba zagarantovati Ustavom, a nikako ostaviti zakonodavcu da ga on reguliše.

Najzad ja se slažem i sa onom gospodom, koja tvrde, da u opšte odredbe ovoga prvog odeljka treba uneti još po koju stvar. Ja mislim naročito na administrativnu podelu zemlje. I taj član, o administrativnoj podeli zemlje, našao je mesta odista u prvom odeljku nacarta Ustava počam od nacarta g. Stojana Protića, nacarta Ustavne komisije i svih ostalih osim u nacrtu vlade gospodina Pašića. Još samo jednu napomenu, pa da završim.

Ovde se vrlo često isticala potreba za sporazumnim radom i palo je vrlo mnogo lepih reči o sporazumu. Ja sam slobodan da upozorim gospodu na posledna dva broja »Demokratije«, glavnog organa jedne od stranaka, koje vladaju, i na ovaj pasus iz njih: »U jučerašnjem broju se kaže da je nacrt vladinog Ustava je d i n a mogućnost rešenja ustavnog pitanja«.

U današnjem broju kaže se na pr. ovo: nema, dakle, da se bira između vladinog nacarta i nekakvog boljeg nacarta, nego između vladinog nacarta i nikakvog. To, gospodo, nije politika sporazuma. To je ultimatum koji vlada postavlja Ustavnom Odboru. (Dr. Laza Marković: Ne vlada, nego pisac, koji je napisao članak.) Gospodo, ako jedna stranka u svome glavnom organu demantuje svoje najbolje predstavnike u Ustavnom Odboru, to onda nije stranka. Ja smatram da postoji koordinacija između glavnog urednika i predstavnika te stranke u jednom telu kao što je Ustavni Odbor. Ja sam hteo ovom napomenom da ukažem na sve one zakulisane momente, koji se na ovaj način manifestuju, i kad je reč o tako važnom pitanju kao što je ustavno pitanje. Taj fakat najjasnije pokazuje da ovaj nacrt Ustava diktuju upravo samo interesi jedne dvorsko-militarističko-bankokratske klike koja vlada ovom zemljom a nikako interesi naroda, koji nas je poslao da mu donesemo jedan slobodouman i dobar Ustav.

Predsednik Momčilo Ninčić: Govor g. Markovića pokazuje da ni opomene predsednika ne vrede mnogo kad se poslanik reši, pošto poto, da se ne drži poslovnika. Ima reč g. Ljuba Jovanović.

Ljuba Jovanović: Ja ću, gospodo, ovde izložiti svoje gledište na neka pokrenuta pitanja redom kako ih postavlja vladin predlog.

O obliku vladavine neću govoriti u opširnosti u kojoj su gospoda govorila.

Tačno je svakako ono, što je kazao g. Sima Marković o obliku vladavine, ne treba govoriti teorijski bez obzira na konkretno stanje, da može biti u jednim zemljama, na pr. u Engleskoj, bolja monarhija nego što je u nekim drugim zemljama, na pr. u Francuskoj, republika. Tačno je da nema nikakvog savršenog oblika vladavine. To su više djačka mišljenja i školske fraze kako je ovaj ili onaj oblik savršeniji. Države i njihovi oblici i njihova uređenja su rezultat ne neke ankete političke i profesorske, nego rezultat mnogih i mnogih činilaca istorijskih i društvenih, pa je tako i kod nas, tako u Francuskoj, tako u Americi, a tako i u Engleskoj. Vrlo je često bivalo, to je gotovo po pravilu bivalo, kad je neka država pretrpela neki veliki neuspeh u unutrašnjoj ili spoljnoj politici, da je došla kao reakcija promena vladavine. Tako je bivalo u Francuskoj, tako je bivalo i po drugim zemljama.

A što mi, koji smo za predlog vladin, nismo govorili o našim domaćim prilikama, jasno je da to nismo uradili zato što nismo mogli govoriti, što ne bismo imali što govoriti, nego što smo hteli da protivnike našega mišljenja ne navodimo na teren, za njih nezgodan, pa da se posle žale, kako smo ih naveli da govore o šakljivim za njih pitanjima. Tako treba tumačiti naše držanje, naše ćutanje, a imalo je mnogo što da se ispravi u onome što je s protivne strane rečeno ne samo u opšte o obliku vladavine, nego i o monarhiji u nas. Tako je bio naveden, kao vanredno lep primer i dokaz, da bi i u našem narodu republika cvetala, Dubrovnik, kao da je Dubrovnik nekada bio republika. Dubrovnik je bio mala slobodna opštinska oblast, a ako pisci dubrovački, i mi ostali često uz njih kažemo da je bilo dubrovačke republike, to je malo natezanje, navijanje istorije. Dubrovnik je nazivao sam sebe »općinom« u našem jeziku, pa su ga i drugi tako nazivali. Dubrovnik nije bio nikada nezavisan. Do 1358. godine bio najpre pod Vizantijom, pa pod oligarhijskom mletačkom republikom, a od 1358. godine on je bio pod raznim suverenima, monarsima, najpre pod ugarskim kraljevima, zatim pod sultanima i posle pod Absburzima. To je trajalo sve dok nije došao veliki slom od francuske revolucije i Napoleona.

Kad bismo na taj način prešli noviju istoriju i pretresli našu kako je ovde izlagana, moglo bi se mnogo što šta ispraviti u govorima gospode predgovornika. Ovde je naročito sa najvećim zadovoljstvom isticao g. Sima Marković oficirske poslove i oficirske smutnje i to je isto kao specijalitet monarhije. (Dr. Sima Marković: Ne u svima monarhijama, nego specijalitet naše monarhije.) Milo mi je što g. dr. Sima Marković dodaje, da je to specijalitet naše monarhije i da toga ne mora biti u svima. A molim vas, gospodo, recite mi: da li je bilo u Francuskoj republici od njenoga postanka, upravo od 1878. go-

dine pa do danas krupnijeg potresa nego što su Bulanžeoova afeta i Dreifussova afeta? Nisu li i te bile čisto oficirske stvari ili oficirske stvari, iza kojih su bili drugi činioči, pa ti drugi upotreбили oficire u svoje svrhe? Pa recite mi, gospodo: koja je monarhija imala da izdrži veće potrebe nego što je francuska republika te dve krize izdržala od svoje vojske? Što se tiče južno-američkih i srednoameričkih republika, i njihovih generala predsednika, to je sasvim suvišno spominjati ih. A i sovjetska republika nije ništa drugo nego seljačka i radnička republika koja se drži na bajonetama. I kad bismo uzeli za primer najlepšu i najmoćniju republiku u svetskoj istoriji, koja je u svom razvijanju imala svoj pravilan početak, apogej i kraj — to je rimska republika — treba li se zapitati: pa čime je završila? Završila se jednim strahovitim militarizmom, pretorijanstvom i imperijalizmom. A možemo li mi zamisliti da smo u takvom međunarodnom položaju da smemo biti bez vojske, bez oficira, kao što je Severna Amerika dosada bila, a u budućnosti, posle nas, videće se šta će i tamo biti? Mi, gospodo, koji moramo imati vojsku, koji moramo imati jaku vojsku, nesumnjivo je, da moramo obratiti pažnju da nam ta vojska ne postane izvor unutrašnjih nevolja. Ja vam danas ovde kažem: ako nemadnemo jaku krunu, jakih vladalaca, naša će zemlja biti poprište velikih vojničkih nereda. (Dobacivanje od strane komunista: Ko jamči za jakog vladaoča?) Narod jamči. Narod jamči da će imati glave dostojne sebe. Ako narod ne uredne obezbediti sebi dostojne poglavare, on će biti kriv, i on će to da plati. A ovaj je narod baš birao vladaoča 1903. godine pa gospodo, bilo je jedno biranje i sad 28. novembra, jer g. Marković traži plebiscit i kaže: ja tvrdim da je tako, inače izvolite na plebiscit. Taj plebiscit je u istini bio 28. novembra i narod se izjasnio na njemu.

A kad bi, gospodo, kod nas bila ta republikanska ideja tako jaka, kako se ovde tvrdi, ona bi pred narod izašla kao čista republikanska ideja, a ne kao ideja seljačke republike ili sovjetske republike. Jer zna se da je u tim programima ono drugo glavno, a republika ima samo da posluži tome drugome. A oni političari, koji su se poslužili čisto republikanskim programom, vi ste videli kako su prošli, i ako je medju republikanskim kandidatima i vodjama kod nas bilo vrlo jakih političkih ljudi. Ili morate poći kao Radić da tražite miske apetite seljačkog Hrvatsva, ili morate poći putem obećanja idealnog stanja kako bi u Rusiji trebalo biti i kako na žalost, i ja to kažem, nije. Bez tih seljačkih i sovjetskičkih supstrata sama republikanska ideja u nas nije uspela. Pošto je dakle taj referendum u stvari već bio, ja mislim da nema potrebe primiti predlog g. Markovića. U opšte zna se, da je to samo lepa reč, jer se mi nismo sastali da rešavamo o referendumu, te ga za sad nećemo primiti. (Mir. Prosvete Svet. Pirbićević: Ja mislim da bi on voleo da se ne raspusti ova Skupština — larma.) U opšte g. Marković je bio

danas savim iskren i on je kazao da su to državne forme, tek onako, a glavno je sovjetska republika. U isto vreme on nam otvoreno kaže, da bi ta buržoaska republika bila samo ugodan teren sa koga bi se prešlo na sovjetsku republiku. To je ono što treba svaki član tako zvane buržoazije, svi oni koji nisu prijatelji sovjetskog režima, da ozbiljno prime znanju, jer sad doista to jedno iz drugog izlazi. G. Marković je kazao, da je on za republiku, zato što republika dopušta da najpotpunije dobije izraza klasna borba. Jeste, i naravno ko želi najpotpuniju klasnu borbu u ovome narodu, do krajnjih njenih granica, taj treba da želi i republiku, jer ja priznajem: u monarhiji ima jedan regulator, koji neće i ne treba da dopusti da izmedju klasa dodje do ogorčene borbe. Gospoda polaze od Markovih ideja da je u državi u društvu samo klasna borba izmedju radnika i kapitalizma, i ja ulazeći u njihove ideje anališem ih na brzu ruku, jer se dugo ne mogu zadržavati kao što znate i moram preći na ostale tačke vladinog nacrtu.

Ja bih vrlo rado govorio i o radnim predlozima koji su ovde pali, ali kako je malo vremena, moram se ograničiti da učinim jedan predlog i uputim jednu molbu nekim od gospode predlažača. Nekoliko grupa i gospode ovde predložili su jedan naročiti član za koji ću priznati da može imati smisla i imalo bi smisla da bude unesen u prvi odeljak. To je član koji govori o tome kako se naša kraljevina deli na pokrajine ili oblasti, okruge srezove i opštine. Isto tako g. Vujičić je predložio još dva člana. Jedan je da se državna oblast ne može smanjivati ili delovi njeni razmenjivati bez Narodne Skupštine. Drugo je predloženo o državnim merama; može biti i još nešto drugo, ali o tome drugom ja neću govoriti. (G. Avramović upada u reč). G. Avramović se seća šta sam vam ja govorio u onom svome govoru prilikom vladinoga pretresa u smislu u kom on veli, i ja ostajem i sada tome dosljedan. I o tome kao i ovome drugom može se govoriti i na ovom mestu a i posle, a ja nisam nekakav generalredner da govorim o svačemu, nego sam izabrao samo nekoliko pitanja o kojima sam smatrao za potrebno govoriti.

Naročito konkretno pitanje o oblastima je takvo pitanje, da bismo se mi ogrešili kad bismo mi ga sada preko kolena prekršili i uzgredno o njemu doneli odluku. To je pitanje krupno, koje treba šire pretresati u duhu bratskog sporazumevanja, o kome bismo mnogi od nas ovde govorili, i koje je u vezi sa onim drugim odredbama ovoga istog nacrtu Ustava. Jer nije dovoljno reći: hoćemo da bude pokrajina i sve ostalo, nego treba da vidimo kako mi to izblize zamisljamo, koliko će i sa kakvom nadležnošću biti sve te oblasti, i tek ako se mi složimo i o nadležnosti i o prostornosti tih oblasti, možemo doći do toga da se sporazumemo i da onda o njima sve sporazumno donesemo i da tome članu mesto u nacrtu Ustava odredimo. Onda se možemo razgovarati da i za to i za ono drugo što sam spomenuo, i za ono što inte-

resuje naročito g. Avramovića učinimo premeštanje, to jest sve to premestimo, jer ništa nas neće vezivati da, kad svršimo ustavni posao, učinimo raspored sa gradnjom koju budemo rešili. (Čuje se: Tako je!) Zato sam mislio predložiti vam da izaberemo jedan odbor kome ćemo poveriti da rediguje ovo što bismo uradili. Sem toga taj odbor mora da spremi i motivacije našim predlozima inače, inače bismo izašli pred Skupštinu bez motivacije, a to ne bi bilo lepo od nas. Ali o tome ćemo posle govoriti. Ja bih dakle sada zamolio gospodu da ta pitanja odlože i na njih opet povrate kod odeljaka i članova kod kojih o tim pitanjima govori nacrt vladinog Ustava, s tim da ćemo izvršiti raspored na kraju, kad ceo posao budemo svršili. Sad, ako se vi s time slažete, a ja apelujem u tom pogledu na gospodu predlažače, onda mi dopustite da ja sad nekoliko reči kažem za druga dva pitanja.

Jedno je da imam prosto izjaviti da se slažem sa predlogom g. Vošnjaka da službeni jezik u našoj kraljevini bude srpsko-hrvatsko-slovenački. To najbolje izražava misao jedinstva narodnog i u isto vreme, bar sa gledišta ustavnog rada, priprema put k tome jedinstvu. A svakako ni oni koji su drukčije predložili nisu imali nameru degradirati slovenački jezik, jer mi svi gospodo, znamo da on ima svoju književnost svoja prava i svoje predstavnike. Druga je stvar, da li je sa gledišta filološkog to jedan dijalekt južno-slovenački ili jedan posebni jezik, i kad o tome govorim, ja mislim da ćemo se svi složiti da su svi jezici od Triglava do Crnoga Mora u stvari jedan jezik. Vidite: ja se tu slažem sa g. S. Markovićem, ali za ono što je preko Timoka nije vreme sada da govorimo, nego da se ograničimo na teren naše kuće i mislim, da predlog g. Vošnjaka baš tome vodi (S. Avramović: g. Vošnjak ima dva predloga, i zato bih voleo da znam koji je predlog?) Dakle, predlažem, da je naš službeni jezik srpsko-hrvatski-slovenački, i to ovu izjavu ne dajem samo u svoje ime, nego i u ime odbornika kako radikalne tako i demokratske grupe.

Tako isto i u ime odbornika ove grupe imam da izjavim, da mi prihvatamo gledište, koje su izneli gospodin Vošnjak i g. Sušnik o onom delu grba, koji je u predlogu i na dosadašnjoj praksi bio obeležen kao slovenački grb. Da ne bih o tome mnogo govorio, dopustite mi, da vam predložim i da vam pročitam kako ceo ovaj član treba da glasi: »Grb je Kraljevine Dvoglatvi beli orao u poletu, na crvenom štitu. Vrh obe glave dvoglavoga belog orla stoji kruna kraljevine. Na prsima mu je štit, na kome su grbovi, srpski: beo krst na crvenom štitu sa po jednim ognjilom u svakom kraku; hrvatski: štit sa 25 polja crvenih i srebrnastih naizmence; i slovenački: na plavom štitu tri zlatne šestokrake zvezde, ispod toga beli polumesec. Državna je zastava plava, bela, crvena u horizontalnom položaju prema uspravnom koplju«.

Dakle, ovo što se tiče slovenačke tri zvezde, to

odgovara onome, o čem je specijalno govorio gosp. Sušnik. Polumesec smo zadržali ispod sva ova tri grba u smislu onoga što su neka gospoda govorila, i želeli smo time odati pravdu onoj našoj braći u našoj državi i onim našim građanima, koji u polumesecu gledaju jedno svoje obeležje, a poreklo polumeseca obeležio je već i g. Sušnik naglasivši da je ono vizantijsko, pa je posle taj znak prešao i u druge grbove na Istoku.

To mi predlažemo, i ja bih molio g. ministra za Konstituantu, da se izjasni prima li ovaj predlog 2. člana.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Imaće reč g. ministar za Konstituantu.

Ministar za konstituantu Marko Tričković: Imam da izjavim, da u pogledu člana 1. ovog ustavnog nacrta primam predlog g. dra. Markovića. I član 1. glasi: »Država Srba, Hrvata i Slovenaca je ustavna, parlamentarna i nasledna monarhija. Službeni je naziv države: Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca«.

U članu 2. primam predlog g. Vošnjaka, u vezi sa onim predlogom g. Ljube Jovanovića, da grb Kraljevine bude onakav, kako je g. Ljuba Jovanović sada izvoleo reći, da, dakle mesto onih 20 polja, koja su u nacrtu predviđena, bude 25, i da slovenački grb umesto onoga, kako je ovde u nacrtu označeno, bude: na plavom štitu trokraka plava zvezda itd.

Tako isto kod člana 3. primam: da službeni jezik bude srpsko-hrvatski-slovenački. To je predlog i g. Vošnjaka.

Ja gospodo nisam mislio uzimati učešća u ovoj diskusiji, jer mislim da je ova stvar i u pogledu oblika vladavine svršena, i da gospoda koja su o tome govorila, ona su govorila, ne zato što su mislila, da bi ovde nekoga ubedjivala, nego samo da obeleže svoje stanovište. Tako isto mislim, da ne govorim ni o nazivu države, jer je i to stvar svršena. Ja mislim da dam ovde samo jednu izjavu u ime Vlade odnosno naziva države. Upotreba ovoga naziva opravdava se time, što se upravo dokumentuje, da su sva imena, koja predstavljaju delove našega naroda, podjednako voljena i medju sobom ravnopravna. O tome je vlada vodila računa, a Narodno Veće, koje je organizovano i koje je provizorno upravljalo zemljom, zvalo je državu istim imenom. Vlada pravi pitanje od toga, da taj naziv ostane kao službeni naziv države, a razume se, da to ne obuhvata privatne političke odnose.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Imaće reč g. dr. Tomljenović.

Dr. Tomislav Tomljenović: Gospodo poslanici! po mome nemerodavnom mjenju, ime: »Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca« nije jedno sretno rešenje imena naše jedinstvene države. Naša je država snovana i osnovana na velikoj misli narodnog i državnog jedinstva, a vladin nacrt Ustava provodi tu veliku misao u svima konzekvencijama. To delo i taj pojam jedinstva može da predstavlja valjano samo ime jugoslavensko, pa je ono drugo složeno ime SHS

bez sumnje na štetu i narodnome i državnom jedinstvu.

Drugo je pitanje, gospodo poslanici, od kad i odakud je potekla ta pogreška. Ja mislim, da vlada gospodina Nikole Pašića, upravo tu nalazi, da nalazi u tome nesretnom poreklu svoje glavno opravdanje. Tako svaki objektivni čovjek mora da prizna, da ta pogreška datira od Krfske deklaracije, da je ta pogreška našla svoju potvrdu u Narodnome Veću u Zagrebu i konačno, da je dobila izvesnu sankciju, izvesno rešenje u aktu ujedinjenja od 1. XII. 1918. kao i jedinstvenost države i njena monarhijska forma.

Vlada g. Nikole Pašića obznanila je malo pre u ustavnom odboru na usta ministra za Konstituantu g. Marka Trifkovića, da ona pravi kabinetsko pitanje, ako se ovo ranije rešeno pitanje o imenu države ponovno otvori i sada drukčije reši. Vlada gospodina Pašića obrazlaže to gledište posve načelno, da je njena zadaća u tome, da za ona osnovna pitanja, koja su rešena kod stvaranja naše Kraljevine, pribavi potvrdu ustavotvorne Skupštine, a samo za nerešena pitanja, za daljnju izgradnju državnog organizma, da se u Ustavotvornoj Skupštini obavi nezvezani pretres i rešenje po toj osnovici. Kako vlada gospodina Pašića zastupa gledište, da je i pitanje imena države ranije rešeno sa pitanjima državnog jedinstva i monarhijske forme, to preostaje onim poslanicima, koji tu vladu podupiru da uskrate Vladi poverenje sa nužnim konsekvencijama sadanjeg političkog položaja ili im ostaje druga mogućnost, da to vladino gledište odobre.

Da se isključe sve moguće kombinacije i sumnjičenja o pogodovanju jednog takvog imena, koje ne bi odgovaralo cilju narodnog i državnog jedinstva na osnovu plemenske jednakosti, odnosno da se onemoguću potiskivanje Jugoslavenskoga imena u dnevnom životu, Vlada je g. Nikole Pašića na moj poticaj pristala, da se u drugom stavu čl. 1. nacrtu ustava naglasi, da je ime: Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca samo službeno ime državno. Iz toga sledi, a u potkrepu toga izjavio je u ime Vlade g. Ministar za Konstituantu, da u svima privatnim i političkim odnosima može slobodno da se rabi i drugo ime, pa je tako osigurana sloboda i imenu Jugoslavenskom.

Vlada g. Nikole Pašića preuzela je zadaću, da izgradi veliku misao narodnog i državnog jedinstva do kraja i u svima konsekvencama i ima da se bori još sa mnogo teškoća nutarnjih i vanjskih. Moje je duboko uverenje koje dele i moji politički drugovi, da u ovim političkim prilikama ne bi mogla ni jedna druga vlada da provede taj veliki zadatak, pa bi sada kriza ove vlade verovatno nastupila i jedna teška kriza državna, sa svima nedoglednim štetama u nutarnjim i vanjskim odnosajima naše Kraljevine.

Kako po mome mnjenju jedna stvarna i konsekventna izgradnja Ustava u pravcu potpunog jedinstva državnog predstavlja najveću narodnu korist a i najveći nutarnji stvarni progres jugoslavenstva, to smatram za dužnost, da podupirem vladu g. Nikole

Pašića i primim upotpunjeni predlog njegove vlade za član 1. Ustava sa vladinom izjavom, verujući u srećnu zvezdu naše Kraljevine, samo kao potpuno jedinstvene države, i verujući u sigurnu budućnost Jugoslavenstva.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Gospodo, lista govornika je zaključena treba da predjemo na glasanje. Glasaćemo član po član. Ali pre nego što pristupimo glasanju, ja bih molio, da gospoda, koja su došla kao zamenici odsutnih članova Ustav. Odbora, da se prijave predsedništvu, da bismo mogli sastaviti spiskove za glasanje prisutnih članova Ustavnog Odbora. (Mihajlo Avramović: Šta je sa predlozima, g. predsedniče?)

Molim gospodu da zauzmu svoja mesta, i da sede na svojim mestima. Pošto će se, gospodo, kao što Poslovník propisuje, glasati ustajanjem i sedenjem, ja molim onu gospodu poslanike, koja nisu članovi Ustavnoga Odbora, te nemaju pravo glasa, da se izdvoje. Gospodu članove vlade molim, da zauzmu svoja mesta, a gospodu poslanike, koji nisu članovi Ustavnog Odbora, molim, da zauzmu mesta na desnici i na levisi tako, da može pregled za predsednika da bude jasan.

Izvolite čuti spisak članova Ustavnog Odbora i njihovih zamenika.

Sekretar Milan Bošković pročita spisak članova Ustavnog Odbora i njihovih zamenika.

Predsednik dr. M. Ninčić: Ima reč g. Ministar za Konstituantu.

Ministar Pripreme za Ustavotvornu Skupštinu i Izjednačenje Zakona **Marko Trifković:** Gospodo, pre nego što bi se prešlo na glasanje, imam da izjavim, u ime Vlade, da će Vlada uneti u Ustav odredbe, posebne odredbe o kulturnim i privrednim pitanjima, po međusobnom sporazumu sa grupama, koje su učinile izvesne predloge.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Gospodo, da pristupimo glasanju. Kod 1. člana imamo predlog g. dr. Laze Markovića, koji glasi ovako (čita): »Država Srba, Hrvata i Slovenaca je ustavna, parlamentarna i nasledna monarhija«. A drugi stav glasi (čita): »Službeni naziv države jest Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca«.

U smislu poslovníka treba da glasamo za svaki stav zasebno. Ja ću s toga staviti na glasanje 1. stav koji glasi: »Država Srba, Hrvata i Slovenaca je ustavna, parlamentarna i nasledna monarhija«. Ko je za taj stav neka izvoli sedeti, a ko je protivan neka izvoli ustati (ustaje manjina). Konstatujem da je ustalo svega 9 članova ustavnog odbora a da su svi ostali t. j. njih 33 sedeli.

Sada treba da glasamo o drugom stavu koji glasi: Službeni je naziv države: »Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca«. Gospoda koja su »za« neka sede, a gospoda koja su protivna neka izvole ustati, (ustaje manjina) Objavljujem, da je ovaj predlog prim-

ljen pošto je bilo samo 16 članova Ustavnog Odbora »protiv«.

Sada dozvolite da vam pročitam drugi plan po predlogu vladinom (čita): »Grb je kraljevine dvoglavi beli orao u poletu, na crvenom štitu, Vrh obe glave dvoglavoga beloga orla stoji Kruna Kraljevine. Na prsima mu je štit na kome su grbovi srpski: beo krst na crvenom štitu sa po jednim ognjilom u svakom kraku; hrvatski: štit sa 20 polja crvenih i srebrnastih naizmenice; i slovenački: na plavome štitu bela petokraka zvezda, a ispod nje beli polumesec.

Državna je zastava plava, bela, crvena u vodoravnom položaju prema uspravnom koplju.

Kod ovoga člana imate dva predloga koje je vlada primila. Ima predlog g. Vošnjaka da umesto 20 polja bude: 25 polja; i predlog g. Jovanovića da ovaj član glasi sa izmenom g. Vošnjaka, Prema tome bi ovako glasio ovaj član po predlogu g. Jovanovića. (čita): »Grb je kraljevine dvoglavi beli orao u poletu na crvenom štitu. Vrh obe glave dvoglavoga belog orla stoji Kruna Kraljevine. Na prsima mu je štit na kome su grbovi srpski: beo krst na crvenom štitu sa po jednim ognjilom u svakom kraku: hrvatski: štit sa 25 polja crvenih i srebrnastih naizmenice; i slovenački: na plavome štitu tri zlatne šestokrake zvezde a ispod nje beli polumesec.

Državna je zastava plava, bela, crvena u vodoravnom položaju prema uspravnom koplju.

Ona gospoda koja su za ovaj predlog ovako izmenjen prema predlogu g. Jovanovića, koji je vlada usvojila neka izvole sedeti, a koja su protivna, neka izvole ustati. (Ustaje manjina). Izjavljujem, da je ovaj predlog primljen pošto su ustala samo devetorica članova Ustavnog Odbora.

Član 3. po vladinom predlogu glasi: (citira član 3. vladinog predloga). Kod ovoga člana ima predlog gospodina Vošnjaka, koji je vlada primila da se izmeni i da glasi ovako (čita): »Službeni jezik Kraljevine je srpsko-hrvatsko-slovenački«. Ona gospoda koja primaju ovaj predlog ovako izmenjen, neka izvole sedeti. (Ostaju sedeti svi osim komunista.).

Izjavljujem da je ovaj predlog primljen sa izuzetkom gospode iz komunističke grupe.

Prema ovim gospodo, ovako usvojenim člancima otpadaju svi predlozi, ne svi, nego oni, kojima se predlaže druga forma vladavine ili drugi nacrt države. Ali ima izvesnih predloga, u kojima se neki novi članovi dodaju ili se čine dodaci članovima, koje smo usvojili.

Ja mislim, da se gospodin Sušnik slaže u pogledu grba sa ovim predlogom, koji je usvojen, pa prema tomu njegov predlog otpada.

Imate predlog g. Dulibića, koji se uz član 2. dodaje, a koji glasi (čita): »Trgovačka zastava biće državna zastava sa državnim grbom posred plavoga polja«. (Glasovi: Primili smo član 2. pa nemožemo više glasati). Ja sam mislio, pošto predjemo celi odelak, da glasujemo o naročitim dodacima. Ako gospoda misle, da otpadaju svi predlozi, neka izvole

reći. (Glasovi: Svi otpadaju). ili da o tom raspravljamo? Molim gospodu, koja hoće da govore, da se prijave. Ima reč gospodin dr. Laza Marković.

Dr. Laza Marković: Gospodo, mi imamo da glasujemo o predlozima, koji predlažu nešto nova, a ne diraju ona pitanja, koja su raspravljena i konačno rešena prijemom člana 1., 2. i 3. Ima novih predloga za nešto novo, i o njima treba da glasujemo.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ovo je nova stvar. Govori se o trgovačkoj zastavi. (Dr. Laza Marković: To je zaseban član. To ne može ući u drugi član.) Onda može gospodin Dulibić da predloži to kao novi član, ako hoćemo da dopustimo glasanje.

Dakle gospodo, pristajete li, da taj predlog stavimo na glasanje kao novi član? (Glasovi: Pristajemo. Dr. Ante Dulibić: Ja bi učinio jednu opasku, da mi glede zastave nismo ni glasali).

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Dakle, sva ona gospoda koja su za ovaj predlog neka izvole sedeti, a koja su protiv neka izvole ustati. (Glasovi: da čujemo predlog, ne znamo predlog).

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Pročitao sam dvaputa predlog. Predlog g. Dulibića glasi ovako: trgovačka zastava biće državna zastava sa državnim grbom posred plavoga polja.

Laza Marković: da čujemo mišljenje vladino, da li prima vlada ovaj predlog, mi to ne znamo.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Vlada ne prima predlog. Molim svu gospodu koja su »za« da izvole sedeti, koja su protiv, da izvole ustati (većina ustaje). Molim vas gospodo 22 su protiv predloga, a 20 su za. Prema tome ovaj je predlog odbačen.

G. dr. Laginja predlaže da se umetnu član 3. i 4. prema predlogu narodnog kluba. Gospodo, član 3. da se umetne kao nov član. Prema predlogu narodnog kluba to je član koji govori o pokrajinama. Da li g. Laginja ostaje pri tome da se o tome njegovom predlogu sada rešava?

G. dr. Matko Laginja: Dozvolite g. predsedniče, da sam tako slobodan upozoriti vas, da prema mome usmenom postavljenom predlogu i prema štampanom nacrtu Ustava Narodnog kluba u članu 3. ostavimo sledeći dodatak: Državna je zastava jedna i ratna i trgovačka. O tome se nije glasovalo i pošto je to samo jedan dodatak članu 2. držim da bi se o tome moralo glasovati. To je jedno.

Što se 3. člana tiče, na ime razdeobe države ili sastanja njezinog iz pojedinih pokrajina ili razdeljka u pojedine pokrajine ako vlada ovde autoritativno izjavi da je voljna i da pristaje na to da se eventualno konačnoj redakciji pridruži, hoće li ona konačna odluka o deobi države biti ovde već u prvom odeljku kao neki sledeći član dodata ili će biti u nekom drugom odeljku. Na taj način za taj slučaj ja bih odustao od predloga da se ovde metne treći odnosno 4 član, to isto vredi i za odeljak o našem 4. članu koji je s tim u savezu, na ime o budućim promenama i na razdeobu koje bi se sada u Ustavu učinile.

Halilbeg Hrasnica: Ja se pridružujem govoru g. Laginja ako vlada ovu izjavu daje u odeljku, koji sam ja predložio u nacrtu Ustava muslimanske organizacije u članu 4. da se onda umetne na kome drugom mestu.

Dr. Janko Šimrak: Ja pristajem na to, da se ovaj naš član, koji govori o podeli naše države na pokrajine, odgodi na kasnije raspravljanje, ako vlada izjavi, da će kodificirati na onome mestu, na kome se nalazi, i ako se izjavi predsednik, da se o njemu može raspravljati kod § 42. vladinog nacrtu.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. ministar za Konstituantu.

Ministar za Konstituantu Marko Trifković: Ja gg. poslanike mogu da zadovoljim. Nalazim, da, zbilja, nema mesta, da se o tome pitanju sada vodi diskusija. Ali kad dodje pitanje o podeli na oblasti, a gospoda čine predloge, da podela bude na pokrajine, onda ćemo mi to uzeti u specijalni pretres.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Gospodo, pošto gg. predlagači, računam, prema ovoj izjavi g. Ministra, da gospoda predlagači odustaju od svojih predloga, pošto gg. predlagači za sada odustaju posle izjave g. ministra od svojih predloga, to te predloge neću stavljati na glasanje. Prema ovome objavljujem, da su članovi 1. 2 i 3 ili ceo prvi odeljak primljeni u Ustavnom Odboru onako, kako je vlada predložila.

Dr. Sima Marković: G. predsedniče, šta je sa mojim predlogom o pravu nacionalnih manjina da se u opštenju sa vlastima mogu služiti maternjim jezikom? Ja sam predložio da to dodje kao zaseban član.

Predsednik dr. M. Ninčić: Vi ste, g. poslanice, predložili zaseban čl. 3. gde je govor o jeziku.

Čl. 3. po vašem predlogu glasi: »Državni je jezik srpski-hrvatski ili slovenački. U krajevima, u kojima žive kompaktne mase drugog stanovništva, dopušta se, da se u opštenju sa svima vlastima služe maternjim jezikom«. Gospodo, malo pre čuli ste da je usvojen čl. 3. po vladinom predlogu, i podrazumeva se g. Markoviću da je vaš predlog odbijen.

Dr. Sima Marković: To se ne podrazumeva, o tome ne može biti razgovora. da se to podrazumeva. To treba staviti na glasanje.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Molim vas da predjemo sada na drugi odeljak.

Nedeljko Divac: Molim za reč, g. predsedniče.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: O čemu ste radi da govorite?

Nedeljko Divac: O prvom odeljku, o jednom novom članu. Ja sam učinio jedan predlog, odnosno primetio, da prvi odeljak ima jedan nedostatak, ne određuje gde je glavno mesto države. Ja smatram da je to nedostatak koji bi trebalo popuniti novim članom, i tako je u našem nacrtu ustava u učinjeno.

Predsednik dr. M. Ninčić: Predlog može biti dobar ili ne, ali predlozi se mogu činiti samo dokle ne počne glasanje.

Nedeljko Divac: U našem nacrtu Ustava stoji ne glavni grad republike nego glavni grad države je Beograd.

Predsednik dr. M. Ninčić: Vi ste učinili to kao naročiti predlog, a glasanje je svršeno i ja, na žalost, ne mogu staviti vaš predlog na glasanje.

Nedeljko Divac: Glasano je o prvom, 2 i 3 članu, a ovo će doći kao četvrti član.

Predsednik dr. M. Ninčić: Ima reč g. dr. Laginja.

Dr. Matko Laginja: Vi g. predsedniče, još niste iscrpli moju opasku. Mi imamo u § 2. jedan dodatak koji glasi: da je državna zastava ujedno i ratna i trgovačka zastava, i o tome se predlogu nije glasalo.

Predsednik dr. M. Ninčić: Rešenje o 2. članu je svršeno nikako se više ne može da glasa o drugom članu zato vas molim, gospodo, da predjemo sad dalje na drugi odeljak.

Dr. Matko Laginja: Ja ću u Skupštini da iznesem naš predlog kao odvojeno mišljenje.

Predsednik dr. M. Ninčić: Prema sporazumu koji smo učinili prošle sednice mi ćemo kod ovog drugog odeljka čitati član po član, da vidimo da li ćemo na sigurniji i jasniji način doći do cilja, a to je da u odredjenom roku svršimo ustavni predlog; izradimo svoj izveštaj.

Molim g. sekretera da pročita član 4.

Sekretar Milan Bošković: Pročita čl. 4. po predlogu vladinom.

Predsednik dr. M. Ninčić: Molim gg. poslanike koja žele da se jave za reč kod ovog člana neka izvole to učiniti? (Niko se ne javlja za reč). Pošto se niko ne javlja reč stavljam na glasanje ko je za ovaj član da se primi, neka izvoli sedeti, a ko je protivan neka izvoli ustati? (Niko se ne ustaje). Objavljujem da je ovaj član primljen. Izvolite čuti dalje.

Sekretar Milan Bošković: Počinje da čita član 5.

Nedeljko Divac: Molim vas, gospodo, ja imam da govorim o članu 4.

Predsednik dr. M. Ninčić: G. poslanice, taj je član svršen glasanje je o njemu svršeno.

Nedeljko Divac: Ali mi smo, g. predsedniče, podneli predlog za dopunu toga člana.

Predsednik dr. M. Ninčić: Kad je čl. 4. pročitao, ja sam pitao ima li ko da se javi za reč, i niko se nije javio, a dopustite mi g. poslanice, da je ovaj član takve prirode, da niko nije imao račun da ma kome sprečava reč, niti naročito da navaljuje da se on što pre svrši. (Čuje se bila je galama).

Nedeljko Divac: Ja vas molim g. predsedniče, da mi dozvolite da o tom članu 4. govorim. On ne može biti svršen pošto je moj klub podneo pismen predlog za dopunu toga člana, i ja oću da branim taj naš predlog. Vi niste ni uzimali u obzir taj naš predlog. Ja ne stvaram ovde nikakvu novu situaciju, nego vezujem svoj postupak za situaciju, koja već postoji. Od naše strane je podnesen pismen predlog za dopunu toga člana i ja želim o tome našem pred-

logu da govorim. To je samo bila može biti zabuna, da ste vi tako brzo svršili sa glasanjem.

Predsednik dr. M. Ninčić: Ovaj član svršen je i primljen i o tome ne može biti više govora.

Nedeljko Divac: Zašto vi g. predsedniče niste izneli naš predlog na glasanje i meni mora da se da reč da govorim o tom članu.

Predsednik dr. M. Ninčić: Molim vas gospodo, pristaje li Odbor da krivicom one gospode poslanika koji su razgovarali te g. poslanik nije čuo kad sam ja postavio pitanje da li ima ko da se javi da govori o tom članu, da mu se ovoga puta izuzetno, a to je prvi i poslednji put, što činimo izuzetak, da mu se dozvoli da govori? (Pristaje) Dakle molim g. poslanika da govori ali mu obraćam pažnju da drugi put sluša kad ja postavljam pitanja.

Nedeljko Divac: Gospodo, u predlogu nacrtu Ustava, koji je učinila grupa socijal-demokratska ima ova dopuna: da se ukidaju sva odlikovanja, svi ordeni itd. Nijedan državljanin ne sme primiti nikakovo odlikovanje, takodjer ni od strane države. Ja imam da napomenem ovo.

Naša sojal-demokratska grupa načelno uopšte stoji protivu odlikovanja i u toliko više imamo razloga da danas ustanemo protiv odlikovanja što su se ona i suviše diskreditovala i profanisala. Taj slučaj nije samo sa odlikovanjima građanskih lica, nego je isti slučaj i sa odlikovanjima vojničkim; taj slučaj nije samo sa odlikovanjima mirnodobskim, nego i sa odlikovanjima ratnim. Iz tih razloga, gospodo, ja smatram da bi uopšte trebalo ukinuti tu vrstu pažnje, koja se ukazuje pojedinim građanima za njihove zasluge. (Čuje se: Onda bi trebalo ukinuti i doktorate!) Izgleda, gospodo, da bi se teško moglo uporediti ukidanje doktorata sa ukidanjem odlikovanja, jer doktorati, kakvi su da su, ipak se polažu pred jednom komisijom, koja na sebe uzima svu odgovornost. Ali što se tiče odlikovanja, ja znam, slučaja, gospodo, da je jedan niz tih odlikovanja dodeljen čisto prema ličnom raspoloženju onih, koji ta odlikovanja čine i ako bismo od onih, koji nose ta odlikovanja potražili razloge na osnovu kojih su ih dobili ili zaslužili, ja tvrdo verujem, da bismo medjunjima našli najmanje 70% onih, koji i sami ne bi znali da odgovore na osnovu čega su ih zaslužili. Ja znam, gospodo, niz slučajeva, gde su zaslužni ljudi ostali neodlikovani, pored mnogih drugih, koji su odlikovani, pa idu i kažu: »Molim vas, predložite i mene«. Kad ih pitate zašto i osnovu čega, odgovaraju: »Pa da imam i ja jedno odlikovanje«. I tako radeći na taj način, desilo se to, da su odlikovanja sada uopšte profanisana i onda ako mislite ili ne da treba da ostanu neka vrsta odlikovanja, kojima bi se ukazivala pažnja onim ljudima, koji zaista imaju izvesnih izuzetnih zasluga za društvo, onda bi trebalo tu stvar postaviti bar na jednu solidniju osnovicu nego što je danas. I sami znate, gospodo, da to nije slučaj samo sa našim domaćim odlikovanjima, već je isti slučaj taj i sa stranim odlikovanjima. Ko-

liko juče mi smo ovde imali jednu veliku opštinsku svečanost i u vezi sa tom svečanošću, izvršeno je odlikovanje izvesnog broja naših oficira sa »Francuskom Legijom Časti«. Kad je to svršeno, gotovo cela javnost je ustala protivu odlikovanja, tvrdeći, da su odlikovane ličnosti, koje ne samo nemaju nikakvih zasluga za odbranu Beograda, za koju je bila vezana svečanost, nego uopšte da su odlikovane ličnosti, koje to ničim nisu zaslužile, a nisu odlikovani ljudi, koji su za odbranu Beograda stvarno zaslužni. Ti su ljudi ostali u pozadini, dok su odlikovane čisto administrativne ličnosti iz ministarstva Vojnog. Takvih slučajeva, gospodo, ima čitav niz i onda zašto ne bismo razčistili sa takvom vrstom pažnje, koju treba ukazati prema zaslužnim ličnostima, jer vidite, da se sa 70% ta pažnja ukazuje prema onim ličnostima, koje nju ne zaslužuju. A to, gospodo, čini da oni, koji su se žrtvovali za ovu zajednicu posle manje imaju sposobnosti, jer se osećaju uvredjeni, pa je, prema tome, u interesu opštem, da se ta odlikovanja ukinu.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Molim gospodu, da obrate pažnju i da vode računa o poslovniku koji kaže da kod svakog predloga mogu govoriti po dva govornika od svake grupe i na taj način će odbor najbolje sporediti svoj rad.

Ima reč g. Ante Dulibić.

Dr. Ante Dulibić: Najpre dozvolite, kad uzimam reč, da prvo konstatujem, da se u pogledu jednog dodatka, što sam ja predložio odnosno člana 3. uopšte nije glasalo. Taj je dodatak isključen od onoga dela člana 3., koji je bio izglasan. A o tome dodatku mora biti glasanja, da se vidi, da li je primljen od strane Ustavnog Odbora ili nije. Ovako postupanje je protivno običajima svakog parlamenta. Ja ne mogu shvatiti kad se glasa o jednom, da se ne glasa o drugom. Odbor može primiti ili ne primiti ali se mora glasati. Kad se prešlo na glasanje, konstatovano je prvo, da je većina za moj predlog a posle je konstatovano, da je većina protiv. Ja proti takvom postupanju protestujem.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: To ste mogli konstatovati onda, kad je glasanje bilo završeno.

Dr. Ante Dulibić: O članu 4. moram izjaviti, da ima neke manjkavosti i da bi trebalo učiniti izvesne izmene. Što se tiče prvoga stava: U čitavoj kraljevini svi su jednaki pred zakonima, o tome nema prigovora. Takodjer nemamo prigovora u pogledu one druge tačke, koja kaže, da se ne priznaje plemstvo, niti kakve titule po rođenju. Gospodo, kad se kaže titula moralo bi se naglasiti, da ima titula, koje nisu porođene, daju se svakojačke titule, naslovi, savetnik itd. Stoga ja bih predložio da se ovome delu doda, da se priznaju samo oni naslovi, koji znače jednu funkciju i da se izbegne svako loše tumačenje. Drugo bih želeo, da se učini dodatak za fidejkomise. Ima titula, kojima su bivše države htele da privežu onima, kojima pripadaju izvesna dobra, izvesna ima-

nja. Ja mislim, da bi najbolje bilo, da se ta pitanja uredi zakonima. Treće imao bi da učinim predlog, da se za članove kraljevskog doma kaže, da imaju ista prava kao i ostali građani, da se izbegne svako lažno tumačenje, da mi zbilja nismo jedna liberalna i slobodna država.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. dr. Matko Laginja.

Dr. Matko Laginja: Nacrt Ustava Narodnoga Kluba ima jedan podeljen materijal različito od onoga jedinstva u nacrtu Ustava što nam ga je vlada g. Pašića predložila. Drugi odeljak vladinoga nacrtu odgovara 4 odeljku nacrtu Ustava Narodnoga Kluba i mesto napisa u vladinoj osnovi koja glasi: »Osnovna građanska prava« u našem nacrtu Ustava glasi osnovna prava i dužnosti državljanina. To su te poglavite ustanove sadržane u članku 23. do zaključnog članka 54. našeg nacrtu Ustava. Tu ima načelne razlike, o kojima gospoda članovi odbora ne treba da budu posledice izveštavanja, pošto već imaju u rukama nacrt ustava narodnoga kluba.

Samo u stilističkom pogledu imam da primetim ovo: Reč građanin, koja je rabljena u osnovi vladinoga nacrtu, treba na svaki način makar se prihvatila druga osnova, makar u kojem članku treba da bude promenjena u reč državljanin. Ja držim da je reč građanin u nacrtu Ustava vladinog uzeta što je po mogućnosti htelo da se ovaj Ustav vladin oslanja na predjašnji Ustav kraljevine Srbije. Ustav kraljevine Srbije bez dvojbe u svoje doba sastavljen je prema ustavima evropskih država koje su rabile jezik francuski. Pa meni se čini gospodo da je za to rabljena reč građanin prema tome što u francuskom jeziku nema drugoga izraza, jedinstvene reči nego citoyen-građanin a to je za današnje doba pogrešan način označivanja onoga što se upravo prema našem jeziku mora označiti sa rečju državljanin, tj. pripadnik države. To tim više što u našem jeziku građanin u današnje doba odviše odskače prema reči seljanin ili kojoj drugoj reči. Te u istini po mom sudu u ustavu nema mesta reči građanin osim u onom slučaju, kad toj reči ima da se suprotstavi druga reč seljanin koja bi označivala državljanina, koji živi na selu.

Prema tome ja sam slobodan predložiti, da se ustanova vladinog nacrtu Ustava u odeljku 2. »osnovna građanska prava« iznesen u osnovi »osnovna prava i dužnosti državljanina« i da se mesto vladinog teksta uzme tekst nacrtu Ustava Narodnog Kluba deo 2. sadržan od članka 23—54.

Još sam tako slobodan učiniti jednu primedbu i formalan predlog koji bi bio ovde u poretku takodjer na mestu kao što bi bio na mestu na koncu za konačnu kodifikaciju. Ali pošto mi je ovoga časa došlo na pamet, držim da bi trebao to spomenuti. Mi smo mišljenja, naime, da reč »član« ne odgovara onome što se mislilo kazati. »Članovi« su u običnoj upotrebi kod nas, u upotrebi našeg jezika, ono što je ortak, socius- mitglied, dočim je ovo kako je po-

deljen ceo nacrt Ustava trebalo da bude ovako, da se svuda stavi paragraf, ali ako bi to značilo ono što je »artikl« u drugim jezicima onda bi svuda trebalo staviti »članak«. To je samo jedna stilizacija, stilistička izmena i promena za koju mislimo, da može da se primi.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Sušnik.

Poslenec Antun Sušnik: Čast mi je predlagati v imenu Jugoslavenskoga kluba, da se v članu 2. dostavi za besedami, »Osnovna građanska prava« še besedica: »i dužnosti«.

Gospodje! Živimo v veliki dobi socijalizma in socialna ideja mora prekvasiti vse naše življenje. Vsak posameznik mora priti do zavesti, da je član družbe in da ima kot tak pravice, pa tudi dolžnosti do družbe. Enkrat za vselej mora prenehati individualistički nazor, da je vsak pojedinac sam zase vpravičen, da dela, kar hoče, in uporablja svoje premoženje, kakor se mu ljubi.

Fabrikant bi lahko postopal proti delavcu, kakor bi hotel, ako ni že po zakonu ugotovljeno, da ima on dolžnosti do delavca. Prav tako se pa mora tudi delavec zavedati, da ima on v gotovem pomenu dolžnosti do delodajalca. Starši imajo dolžnosti do otrok, vsak državljan ima dolžnosti do države (n. pr. vojaško dolžnost) itd.

Ker bomo pozneje še posebe govorili o dolžnostih ki jih nalaga svojina, in drugih dolžnosti, predlagam, da se za besedami: »osnovna građanska prava« dostavi še: »i dužnosti«.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč gospodin dr. Živko Jovanović.

Živko Jovanović: Gospodo, u članu 4 kaže se: »Svi su građani pred zakonom jednaki«. Ako bi to značilo da treba da ostane onako kako je do sad bilo i onako kako su dosada svakaka tumačenja Ustava, onda bi ispalo da žene i dalje nisu pred zakonom jednake sa ljudima. A Vi znate svi, i u trgovačkom pravu i u političkom pravu i u nasljednom pravu onako isto kao i u političkim odnosima, dakle i u javnom i u privatnom pravu ima masa slučajeva u kojima je naša žena stavljena u nejednaki položaj pred zakonom u uporedjenju sa čovekom. To je jedan zaostatak iz prošlosti, jedna ustanova koja je preživela odnose pod kojima je nikla i kao jedan zaostatak i nepravda iz prošlosti ja mislim, da treba da se ukine i treba da se jasno naglasi da se baš zakonodavci, kad se bude došlo na red da se o svima tim zakonima govori i da se svi ti odnosi u kojima se pokazuje nejednakost u Ustavu jasno još naglasi kako imaju i u kojem pravcu da se normiraju. Zato bi predložio da ovaj stav glasi: »Svi su građani oba spola pred zakonom jednaki«. Ovoga puta Ustav, koji niče posle rata, u kome je i naša radenica, i naša seljanka i naša majka po varošima tačno pokazala da je kadra da nosi najteže terete i da odgovori najtežim dužnostima, — treba i toj ženskoj strani da da podjednaka prava

sa ljudima zajedno i u ovome momentu kad se Ustav pravi bila bi nova nepravda, ako se ta stvar ne bi primila. S toga predlažem da se unesu reči: oba spola.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Vujičić.

Milorad Vujičić: Gospodo, ovde treba jednu reč izmeniti. Ovde gde se kaže da građani uživaju jednaku zaštitu vlasti ja mislim da bi trebalo reći ovako: da oni uživaju jednaku zaštitu zakona. Po mome mišljenju bolje je da bude reč: »zakona« nego »vlasti«, jer je tako stilizacija mnogo bolja i jasnija. Zakon je jedno a vlasti su drugo. Mi hoćemo ovde da građani uživaju svi zaštitu zakona a ne vlasti.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Molim g. Jovanovića da mi da svoj predlog. Ima reč g. Ministar za Konstituantu.

Ministar za Ustavotvornu Skupštinu g. Marko Trifković: Meni je žao što ne mogu primiti ni jedan od podnetih predloga, jer nalazim, da je stilizacija ovoga člana, kako je vlada podnela, dovoljno jasna i ne bi trebalo govoriti ni više precizirati niti šta više popunjavati. Predlog g. Dulibića, koji traži, da članovi Kraljevskog Doma, u koliko Ustavom nisu naročito detaljisana prava i dužnosti, imaju ista prava kao i svi ostali građani, mislim da nije zgodan i da mu nije mesto da se ovde govori. Kad se bude govorilo o članovima Kralj. Doma onda ćemo kazati tamo šta imamo o tome da kažemo.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Pošto je završena diskusija ja ću staviti na glasanje predlog kako ga je vlada predložila. Ako se on primi ovakav kakav je, onda otpadaju sve druge dopune koje su tražili gg. poslanici.

(Fehim Kurbegović: G. ministar se nije izjasnio o predlogu g. Jovanovića. Ministar za Ustavotvornu Skupštinu **Marko Trifković:** Kazao sam da žalim što ne mogu rimiti ni jedan predlog.)

To je gospodo stvar redakcije i odbor za redakciju će to već ispraviti.

Prema tome, gospodo, stavljam na glasanje čl. 4. Ona gospoda koja ga primaju onako kako je predložen, neka izvole sediti, a gospoda koja su »protiv« neka ustanu. (Većina sedi.) Pošto većina sedi objavljujem da je ovaj predlog usvojen. **(Dr. Matko Laginja:** Molim za reč o poslovniku g. predsednika.) Izvolite.

Dr. Matko Laginja: Vi ste ovoga časa objavili rezultat glasanja o čl. 4. Dozvolite mi da se bez ikakve potrebe ne inatimo i da u buduće tako ne radimo.

Ja ipak držim uza sve tobožnje ustanove u našem Poslovniku, koga se ne držimo, jer se apsolutno i ne možemo držati, ja velim držim, da bi trebalo da na jedan drugi pravedniji i zgodniji način da sprovodimo svoje glasanje. Evo na pr., gospodine predsjedničke i gospodo članovi Odbora. ja sam bio tako slobodan, da čas pre predložim jednu reč u nacrtu Vladinoga Ustava, naime, da se reč građanin

zameni rečju: državljani. Ja sam taj svoj predlog i obrazložio rekavši da se pod rečju građanin ne mogu obuhvatiti i seljaci, te bi tako izišlo da oni ne uživaju prava koja su ogarantovana onima koji žive u varoši. Ja sam, velim, to obrazložio i ne vidim da bi država ili da bi vlada propala kad bi mi glasovali jedan takav ispravak vladinog teksta kojim se ne menja u suštini ni malo ono što je ona predložila. Ja mislim dakle da se je trebalo prvo glasati o ovoj stvari koju sam ja predložio pa onda da se glasa o nacrtu onako kako je predložen, ako bi moj predlog propao. U ostalom ovde je na svome mestu da spomenem i ovo: pošto je jedan zamašan deo predloga Narodnoga Kluba prema ovom glasanju otpao, da se onda ovaj predlog stilizira onako kako ga je Narodni Klub stilizirao u odeljku 4. i zato prijavljujem ovaj moj predlog kao odvojeno mišljenje.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: U poslovniku nije ništa rečeno šta će biti u ovakom slučaju sa podnesenim predlozima. Ja nalazim da ovaj poslovnik treba liberalnije tumačiti, i da ne treba glasati samo o članu, koji se predlaže nego i o predlozima kojima se dodaje nov stav, kojima se vladin predlog dopunjuje ali ne i kojima se menja. Ti predlozi kojima se ono što je predloženo menja, ne mogu se staviti na glasanje, zato što je član usvojen, ali onaj deo kojima se on dopunjuje mogu se staviti.

Dakle mi imamo predlog gospodina Divca, koji predlaže da se ukinu odlikovanja i ordeni i da ih ni jedan državljani ne može primiti. Gospoda koja primaju ovaj predlog neka sede a koja su mu protivna neka ustanu. (Većina ustaje). Konstatujem da je većina ustala; prema tome predlog je odbačen. Dalje imate predlog g. Dulibića koji predlaže da se ukinu titule i fidski komisi i koji traži da članovi kraljevskog Doma imaju ista prava kao i ostali građani u koliko Ustavom nije drugčije naredjeno. (Glasovi: neka se pročita ceo predlog kako je stiliziran od samog predlagača). Gospodine Tomljenoviću, molim vas pročitajte predlog g. Dulibića.

Podpredsednik dr. Tomislav Tomljenović, čita:

Član 4. Državljanstvo je u čitavoj kraljevini jedno. Svi su građani pred zakonom jednaki. Svi uživaju jednaku zaštitu vlasti.

Ne priznaje se plemstvo, titule, niti ikakva preimućstva po rođenju.

Fidei Komisi razrešavat će se na osnovu posebnog zakona. Članovi Kraljevskog doma u koliko ovim ustavom nije drukče odredjeno, imaju ista prava, kao i ostali građani. Priznaju se samo naslovi koji znače funkcije.

Ljuba Jovanović: Ja predlažem, da se ovaj datak podeli na dva dela. Prvi da bude o fideikomisima, a drugi o članovima Kraljevskog Doma. Gospodin ministar za Konstituantu nije pristao na ovaj dodatak, koji se odnosi na članove Kraljevskog Doma, a što se tiče fideikomisa, o tome pitanju trebalo bi naročito da rešavamo.

Predsjednik dr. Momčilo Ninčić: Gospodo, Vlada izjavljuje, da ne prima ovaj predlog.

Dakle molim, da gospoda, koja su za ovaj predlog, izvole sedeti, a koji su protiv, da izvole ustati. (Većina ustaje). Dakle izjavljujem, da je predlog ovaj odbačen, pošto je većina ustala.

Ima reč g. dr. Laza Marković.

Dr. Laza Marković: Gospodo, ja smatram, da je neophodno potrebno, da budemo načisto o izvesnim pravilima za donošenje odluke. Izgleda mi, da lutamo i da čas postupamo na jedan, a čas na drugi način. Ima nekoliko stvari, koje treba utvrditi, pa posle o njima da ne bude diskusije. Tako na prvom mestu, ako je jedna grupa podnela svoj nacrt Ustava, samo taj fakat nije dovoljan da se o svakom njihovom predlogu iz njihovog nacrtu glasa. Taj nacrt služi kao materijal svakom od poslanika i svakom od članova odbora, da se opredeli hoće li glasati ovako ili onako. Ovde u odboru prilikom diskusije o pojedinim članovima mogu se podnositi samo posebni predlozi i samo onaj predlog, koji se podnese, o njemu može biti diskusije i o njemu može biti glasanje.

Druga je stvar, kako će biti glasanje. Gospodo, u svakome parlamentu, ako se izglasa jedan predlog ili jedan član bilo da je predlog jednog poslanika, bilo da je vladin predlog o jednom pitanju, onda apsolutno svi drugi predlozi, koji sa njime stoje u vezi otpadaju i o njima ne može biti glasanja.

Evo baš primera sa ovim predlogom g. Dulibića. Mi glasamo ponova po čl. 4. koji smo jedanput primili. Zamislite da je sad za taj predlog bilo većine. Izišlo bi, da smo primili i predlog Vladin i predlog g. Dulibića, tako ne može da se radi, jer to stvara zabunu. I diskusija i glasanje vodi se po članovima. Svaki član za sebe je jedna celina. Ne možete Vi taj član da delite pa kad se izglasa da kažete: Ovo je dopuna. To nigde nema, nego se podnose predlozi, i kad Vi podnesete predlog uz član 4., a član 4. bude primljen bez Vašeg predloga, to znači, da se Odbor izjasnio protiv Vašeg predloga. (Jedan glas: treba da predsedništvo predloge pročita.) Molim Vas malo.

Što se tiče reda glasanja i to je predviđeno poslovníkom. Član 56. kaže: O svima dopunama glasa se ako Skupština odnosno Odbor drukčije ne reši. Pošto se glasa o vladinom predlogu. Prema tome ima Odbor prvo da reši očeli se glasati prvo o vladinom predlogu, ili će se glasati prvo o pojedinim dopunama. Po čl. 56. kad se držimo poslovníka, a poslovník je analogijom obavezan i za nas, za Odbor, ako Odbor reši, da se prvo glasa o vladinom predlogu, onda ako taj predlog bude primljen samim tim otpadaju drugi predlozi, a ako odbor reši, da se glasa o pojedinim predlozima, onda po mome shvatanju, ima da se glasa redom o svima predlozima, i ako koji od njih bude usvojen onda otpada vladin predlog, a ako ni jedan od njih ne bude usvojen, onda se prima vladin predlog. Ja bih želio da se tako postupi, jer ovako idemo u jednu zabludu.

Dr. Ante Dulibić: Molim za reč.

Stenografske beleške

Predsjednik dr. Momčilo Ninčić: Ako je o ovom istom predmetu onda o jednoj povredi poslovníka može govoriti samo jedan poslanik. Povodom govora g. Markovića hoću da kažem ovo: Doista ovaj poslovník je nepotpun, naročito je nepotpun u pogledu rada Ustavnog Odbora. Ma koliko mi analogijom želeli da ga proširimo, mi ćemo svaki čas morati biti u položaju da sami sebi stvaramo poslovník.

U ostalom mi ćemo i u toku nekoliko sednica samo praksom pronaći najbolji put. Ako je dobre volje sa sviju strana, mi ćemo se posle kratkog vremena naći zajedno. G. Marković ima prava u ovome što treba odvojiti kod svakoga člana predlog o izmenama od predloga o dopunama. Kad se usvoji vladin predlog, sve izmene toga člana su odbijene. Ali o dopunama se mora naročito glasati, jer tim što je vladin predlog usvojen ne znači da su sve dopune odbijene. Medjutim kod predloga g. Dulibića u jednom istom predlogu sružene su izmene i dopune i u toliko g. Marković ima pravo. Ja sam stavio na glasanje onu prvu odredbu, kojom se dopunjava ovaj član. Prema tome, ja molim g. predlagачe, da se toga drže, inače ako u istoj odredbi budu i izmene i dopune, mi ćemo morati smatrati, da su primanjem vladinog predloga još ostali predlozi odbačeni.

Ima reč g. Miša Trifunović.

Miloš Trifunović: Meni se čini da možemo ovde izbeći da ne bude nesporazuma medju nama i da gospoda koja podnose predloge budu zadovoljna. G. predsjednik bi trebao da ovako postupi. Kad dodje na rešavanje jedan član, g. predsjednik ima da pročita onda sve posebne predloge, koji se toga člana tiču, jer je potrebno da se zna, da su pojedini predlozi podneti. To je jedno. Druga stvar je ova. G. predsjednik treba onda da kaže: kod ovoga člana, kod koga postoje posebni predlozi, Vlada prima ovakvu i ovakvu redakciju, i da pročita potpuni tekst te redakcije, bilo da je ona iz predloga vladinog, bilo da je iz posebnog predloga, koji je vlada primila i svome tekstu prisajedinila. Kad g. predsjednik tako pročita tekst člana na koji je vlada pristala i prima ga kao svoj, a prethodno je pročitao sve posebne predloge, i kad nam stavi na glasanje taj član, onda je logično, ako odbor primi taj član onako kako je pročitao, onda svi oni ostali posebni predlozi, otpadaju. Kazano je, da su oni podneti; pročitao je tekst na koji vlada pristaje, i kad odbor primi taj tekst, razume se samo po sebi da onda svi posebni predlozi otpadaju. Na taj način biće zadovoljna sva ona gospoda, koja podnose posebne predloge jer su njihovi predlozi ovde pročitani, o njima je odbor rešavao, i primio je jedan tekst, a posebne predloge odbacio.

Predsjednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. dr. Dulibić.

Dr. Ante Dulibić: Ono što je kazao g. Predsjednik o izmenama, to može da stoji. Ali, gospodo, ako su same izmene, predložene od nas, šire od vladinog predloga, onda se prvo one moraju staviti na glasanje, pa ako se one odbace, onda dolazi na red vladin

predlog. To može biti preporno. Što se tiče drugog pitanja, koje se odnosi na dopune, nikako ne stoji ono, što je kazao g. Laza Marković. Ako nadjete jedan parlamenat ili i jedan mali sabor, u kome se postupa glede ovih predloženih dopuna tako, da se o njima ne može glasovati iza kako je glasamo o predlogu vladinom, onda je zaludu stavljati i predlagati dopune. Jer, ako ja ne činim nikakve izmene u tekstu vladinom, nego samo predlažem dopunu, onda predsednik mora staviti na glasanje vladin predlog, u koliko nema nikakvih izmena; ali, u koliko ja činim jednu dopunu vladinom predlogu, onda se posle vladinog predloga mora glasati o svima pojedininim dopunama.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Mi ćemo, dakle, nastaviti rad na toj osnovi, da ćemo o dopunama glasati zasebno, a izmene će se smatrati da su odbačene, ako se primi vladin predlog.

Sad imamo da glasamo o dopuni g. dr. Laginje. Izvolite čuti tu dopunu.

Podpredsednik dr. T. Tomljenović (čita): »Predlog dra Laginje kod vladinog nacrtu Odeljka II.: Da se ustanova vladinog nacrtu u Odeljku II. »Osnovna građanska prava« izmeni u naslov: »Osnovna prava i dužnosti državljana«, i da se mesto vladinog teksta uzme tekst nacrtu narodnog kluba Deo IV. od članka 23. do uključivo članka 54.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ona gospoda koja primaju ovaj predlog, ovu dopunu, neka izvole sedeti, a gospoda koja su protiv neka izvole ustati. (Većina ustaje.) Većina je ustala. Prema tome objavljujem, da je ovaj predlog odbačen. (Glasovi: To je izmena, a ne dopuna.)

Izvolite čuti dopunu g. Živka Jovanovića članu 4. (Glasovi: ne treba) po toj dopuni treba dodati, da su »svi građani oba spola pred zakonom jednaki«.

Ja ću moliti, gospodo, da u buduće gospoda predlagači prave razliku između izmena i dopuna, da se u buduće zabune ne stvaraju. (Glas: To su dopune, a ne izmene.) Izvolite čuti član 5.

Sekretar Milan Bošković tiho čita član 5. po projektu vladinom.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Da li se ko javlja za reč (Dr. Dulibić: Ja molim reč.) Ima reč g. dr. Dulibić.

Dr. Dulibić: Gospodo, ja bi molio ako bi bilo moguće da bi mi još večeras svršili po želji mnoge gospode, jer smo izmučeni. Ako imamo govoriti o čl. 5., malo bi se možda s moje strane dalo štogod prigovoriti, jer ako se kaže u prvom stavu da se ujemčava lična sloboda, onda bi se tu moralo reći: da se ujemčava i nepovredivost tela, u koliko je to skopčano sa principom slobode. Bilo je raznih pritužba i po novinama i u našoj Skupštini, da se ovome pitanju nepovredivosti tela ne daje dovoljno pažnje, t. j. da se ova stvar uzimlje sasvim na laku ruku. I mi smo imali radi toga neugodnih trzavica i neugodnih napadaja na vladu, i ja mislim, da bi bilo zgodnije, da

se stavi u Ustav, da je zajamčena takodjer i nepovredivost tela.

Što se tiče zatvora od 6 dana što ga čovek mora da pretrpi po ovome članu, jer 48 sati ima pravo redarstvena vlast da drži u apsu jednog čoveka; onda drugi 24 č. ima vremena da dotični bude predan sudu, onda napokon sud ima tri dana vremena da stvori svoje rešenje. Ja mislim da je to previše i da bi se to moglo skratiti, ali od toga ne pravim nikakvog pitanja s toga razloga jer znam, da u našoj državi nema tako lakih komunikacija, da se može stvar tako brzo urediti iz toga razloga što mislim da ima slučajeva, gde će policijski organi biti u materijalnoj nemogućnosti da se drže jednog kraćeg roka. Mislim da zakon predvidi kao što je predvidio jedan veći rok, da predvidi manji rok pa da redarstvena oblast taj rok prekrši i da se poziva na fizičku nemogućnost održavanja toga roka. Tome članu treba to dodati.

Što fali ovome članu, mislim, da je to sankcija, što će se dogoditi onome, koji bude prekršio ove odredbe, koji će policajac držati čoveka više od 24 sata, dotično šta će se dogoditi onome sucu, koji bude čoveka više držao od 3 dana. Zato ja predlažem ovaj dodatak, što nije izmena ovoga člana (čita): »Ko skrivi proti ovih odredaba, kazniće se sudbeno za nezakonito lišenje slobode na tužbu ma kojega građanina u roku od 6 meseci po učinjenom delu«.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč gospodin Avramović.

Mihajlo Avramović: Ja bi, gospodine predsedniče, kod čl. 5. predložio, da se mesto rečenice: »ovo rešenje mora se saopštiti licu, koje se pritvara, ili u času pritvaranja, ili ako to nije moguće, najdalje u roku od 48 časova, od časa pritvaranja«, drugu rečenicu. Meni nije dovoljno objašnjivo kako je to moguće, da se nekomu licu u času pritvaranja može saopštiti rešenje. Ja predlažem drugu rečenicu, koja bi glasila: (čita): »Ovo rešenje mora se saopštiti licu, koje se pritvara u samom času pritvaranja. Samo kad je krivac uhvaćen na delu, može se odmah pritvoriti ali mu se rešenje o pritvoru mora saopštiti najdalje za 24 časa od kako je pritvoren. Protiv rešenja o pritvoru ima mesta žalbi nadležnoj sudskoj vlasti u roku od 3 dana. Ako nema žalbe, istražna vlast mora rešenje poslati sudu u roku od 24 časa. Sud mora u roku od 24 časa od dana prijema to rešenje osnažiti ili poništiti. Ovo je sudsko rešenje izvršno. Organi vlasti, koji bi skrivili protiv ovih odredaba kazniće se za nezakonito lišenje slobode«. Ja ću ovaj predlog i pismeno podneti.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč gospodin Gjonović.

Jovan Gjonović: Ja sam protiv ovakve stilizacije čl. 5. zato što nalazim, da svaki građanin, ako hoće da mu se ujemče građanska prava i sloboda, mora biti zaštićen od svakog šikaniranja vlasti. To će biti samo onda, ako se ne bude mogao lišiti slobode na kakav drugi način, nego samo onako, kako je zakon predvideo.

Ja ne znam: zašto jedna vlast ne bi htela nekome koji je kriv odmah u času pritvaranja dati rešenje o pritvoru? Zato, gospodo, ja nalazim da je rok koji je po ovom ustavu ostavljen sudu da donese rešenje o osnaženju pritvora vrlo veliki. Stvar lišavanja jednoga građanina slobode vrlo je važna stvar, i sud je dužan da u najkraćem roku donese svoje rešenje. U starom srpskom Ustavu bolje je bila predviđena ta stvar: sud je bio dužan u roku od 24 časa doneti svoje rešenje. Zato izjavljujem, da se slažem sa predlogom koji je učinio g. Avramović, da ne bi pravio naročiti predlog. Samo učinio bih dodatak, a to je u stavu: »da niko ne može biti lišen slobode, osim u slučajevima, koje je zakon predvideo,« da se naglasi, da to može biti samo načinom kako je zakon odredio. Toliko sam imao da kažem.

Dr. Sima Marković: Ja sam hteo da kažem to isto što je kazao g. Avramović i da ukažem na nekoliko momenata koji su na svaki način u interesu građana, lične slobode građana u našoj državi da treba izmeniti ovaj član. Pre svega sasvim je ispravno gledište g. Avramovića da je nerazumljivo, kako to može neka vlast pritvoriti građanina a da u momentu pritvora ne može u isto vreme da izda rešenje o tome pritvorenju osim slučaja, kad se desi da ga vlast uhvati na delu. U tome slučaju samo izuzetno zašto se ostavlja vlasti mogućnost da tek u roku od 48 časova, od časa pritvora, izda rešenje o tome pritvorenomu. U tome izuzetnom slučaju dovoljno je, da se ostavi rok od 24 časa vlasti, da mora izdati rešenje o pritvaranju dotičnog lica, koje je uhvaćeno na delu, ja mislim, da je u istome momentu, kad se onome, koji je lišen slobode, izdaje rešenje o tome, da u tome istome momentu policijska vlast treba to rešenje po zvaničnoj dužnosti da sprovede i sudu. (Ljubomir Davidović: A kako ćemo noću?) Kad saopšti na onome, može da saopšti ovome. Istoga toga momenta treba vlast, koja izdaje rešenje o pritvoru, da pošlje to rešenje i sudu. Inače ni u kom slučaju ne treba ostaviti tri dana roka, da donese svoju odluku u toj stvari. Dovoljno je i jedan dan. Trebalo bi dakle uneti, da sud u roku od 24 sata treba da donese svoju odluku o tome pitanju. Najzad još jedna stvar, koja ovde sasvim ne dostaje, a to je sankcija za one činovnike, koji budu lišavali građane, bez ikakvog zakonskog oslonca, slobode. To

je ono, što je neizostavno i što je vrlo dobro stilizovano u čl. 25. nacrtu Ustava narodnog kluba. Ta sankcija trebala bi da glasi ovako: »Ko skrivi protiv ovih odredaba, kazniće se sudbeno na tužbu dotičnog građanina u roku od 6 meseci prema odredbama kaznenog zakona.« To su te stvari, koje bi trebalo uneti, ako se želi, da se Ustavom zagarantuje sloboda građana države Srba, Hrvata i Slovenaca.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč Fehim Kurbegović.

F. Kurbegović: Pošto držim, da su izmene, koje je predložio g. Avramović, od velike važnosti, a vidim, da se g. Ministar za Konstituantu drži vladinog predloga kao pijan plota, molim vas, gospodo, ovde imade tako važnih izmena, tako važnih predloga, koji bi se morali usvojiti od strane vlade, kao na primer predlog, da se reč »vlasti« na kraju prvog odeljka člana 4. zameni rečju »zakona«, — ja mislim, da bi bilo potrebno, da se ti predlozi od strane vlade uzmu u pretres i da se po njima onda odluči: da li će se te pripreme primiti. Ja, kao sudija, dobro znam, da, što se tiče čl. 5., imade mnogo slučajeva, kako je ovde predviđeno i u samom nacrtu, da to nije fizički izvršljivo. Dodje, recimo, na jedamput sudu jedan osumnjičeni u ponoći. Podvornik ga primi i ja vas pitam: je li moguće sudiji da dodje i da odmah dotičnog osumnjičenog obavesti, da li će mu odrediti pritvor ili ne će i zašto se odluči. To nije moguće po gotovu kad se radi o velikom deliktu, o velikom zločinom delu. Stoga držim, da je potrebno, da se pre no što se predje na glasanje o ovom članu, ova sednica odloži i da se onda prekositra o ovome članu odluči sa nadopunom g. Avramovića.

Gospodo, vidite, danas da smo ja i moji drugovi glasali za odlikovanje. (Ministar za Konstituantu: Glasali ste protiv odlikovanja.) Ja vas, gospodo, molim, da se ova sednica zaključi i da se glasanje o ovome članu odloži.

Predsednik dr. M. Ninčić: Gospodo, lista govornika je zaključena. Ja mislim, da je umestan predlog g. Kurbegovića i da glasanje o ovome članu odložimo za iduću sednicu. Prema tome ovu sednicu zaključujem, a iduću zakazujem za ponedjeljak u 9 časova pre podne.

Sednica je zaključena u 19 časova.

XV. SEDNICA

USTAVNOG ODBORA

USTAVOTVORNE SKUPŠTINE

KRALJEVINE

SRBA, HRVATA I SLOVENACA

održana 21. februara 1921 godine u Beogradu.

Početak u 9 i 15 časova pre podne.

Predsedavao predsednik **dr. Momčilo Ninčić.**

Sekretar **Milan Bošković.**

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Otvaram današnji sastanak. Na redu je glasanje o članu 5. Ali pre glasanja tražio je reč gospodin Ministar Pravde. Ima reč g. Ministar Pravde.

Ministar Pravde **Marko Gjuričić:** Gospodo, ja sam bio prošle sednice odsutan, kad je bilo govora

o članu 5., kad je podnet predlog gospodina Avramovića. Dozvolite mi, da u kratko kažem svoje gledište o ovome članu 5. i učinjenom predlogu.

Nema sumnje, da je pravilna težnja, da se pritvori krivca rešavaju što pre, ali treba da bude, gospodo, i težnje, da se ti pritvori i istrage vrše pravilno i po zakonu, tako da onaj, koji nije kriv, ne trpi, a onaj, od koga pati društvo, da može da bude kažnjen. Gospodo, institucije zaštite, pod prilikama, u kojima se nalazi naše društvo, država, ja držim, ne

ćete predstaviti sebi, ne ćete tvrditi, da smo mi, naročito posle ovoga dugotrajnoga rata, koji je poremetio sve državne vlasti i odnose, da smo mi u takvome stanju, da možemo vršiti državne poslove onako brzo kako bi se to želelo. Ja bih, gospodo, želeo i bio bih priklonjen, da se što brže, baš onako, kao što je predloženo, te istrage mogu činiti. Ali to, gospodo, ne može biti. Budite uvereni, ko zna prilike u zemlji, on će biti siguran, da to ne može da bude. Mi nismo spremni za to. To sve zavisi i od kvalitete istražnih vlasti i od drugih pogodaba u jednoj zemlji. Ima još nešto, gospodo. Ako vi obvežete sudiju, da on mora u jednom vrlo kratkom roku da reši jednu stvar, inače je odgovoran, ako to ne učini, vi reskirate, da sudija reši stvar rdjavo. On će, gospodo, rešiti u onome roku, ali ne će imati dovoljno vremena, da obrati pažnju, da ispita sadržinu sviju akata, koji se odnose na predmet i doneće jedno rešenje rdjavo. Vi tu gubite, a ne dobijate. Ja mogu to potvrditi kao dugogodišnji sudija, koji sam imao prilike, da vidim. Na posletku, gospodo, sudije su ljudi, koji imaju takodje svojih poslova, a sudovi su preopterećeni. Vi od njih ne možete tražiti u ovako kratkom roku, kao što je predloženo, da oni to mogu svršiti. Uzmite primer, gospodo, u jednome sudu ima samo jedan kolegium. Dobijate 5—6 rešenja o pritvoru. To vrlo često biva. Ja to kao dugogodišnji sudija i predsednik, gospodo, tvrdim. Te sudije su zauzete toga dana jednim pretresom. Sudi se nekome, koji je u pritvoru. Tu se mora obratiti svakolika pažnja na isledjenje, jer je tu u pitanju jedan čovek, kome se sudi. Sada dolaze pet pritvora. Vi obvezujete sud, ako ostavite ovako, kao što je predloženo, da rok bude 24 časa da on tih 5 pritvora za 24 časa reši. Šta će da radi kad ne može sa dovoljno pažnje da ih reši. On će da osnaži te pritvore. On mora da ih reši, jer ste ga obavezali. Jeste li tu dobili, gospodo? Dakle, gospodo, ja ne znam za krajeve, koji su bili pod Austro-Ugarskom, ali za bivšu Kraljevinu Srbiju mogu pouzdano tvrditi, da su sudije bili na visini svoga položaja i da nikada nije bilo u ovome pogledu ma kakve žalbe, da se kod suda to odugovlači.

Nu, gospodo, ja sam rasmotrio podneti predlog, želeći da u koliko je god moguće izidjem na susret, a opet gledajući da se ne poremeti mogućnost pravilne istrage, jer sam u mnogome usvojio i gotovo sam usvojio ceo podneti predlog, tako da bi član 5. imao sada da glasi ovako (čita):

»Nitko ne može biti pritvoren za kakvu krivicu bez pismenog i razlozima potkrepljenog rešenja nadležne vlasti« To dakle ostaje kao što je bilo. Dalje: »Ovo rešenje mora se saopštiti licu, koje se pritvara, ili u času pritvaranja, ali ako to nije moguće, najdalje u roku od 24 časa od časa pritvaranja«. Tu sam primio, da mesto 48 časova bude rok 24 časa. Primio sam i ovo: »Protiv rešenja o pritvoru ima mesta žalbi nadležnom sudu u roku od tri dana. Ako u ovom roku ne bi bilo žalbe, istražna vlast mora rešenje poslati sudu u roku od 24 časa.« To je sve,

kao što je i u vašem predlogu. Sad samo ovo: Sud je dužan doneti svoju odluku u roku od dva dana od dana prijema rešenja«. Time se, gospodo, ništa ne gubi, nego se po mom dubokom uverenju samo dobija. Jer, gospodo, ako sud bude u stanju da donese rešenje u roku od 24 časa, on će ga i doneti. Nemojte ga naterati, jer time ne ćete ništa dobiti, nego možete samo izgubiti, ako ga naterate, da u svakome slučaju mora doneti rešenje u roku od 24 časa. Nije sada tome vreme, ali ja ću vam u svoje vreme izložiti teško stanje, u kome se nalaze naši sudovi posle ovog dugotrajnog rata, i vi ćete videti, da sudovi ne mogu ni iz daleka da funkcionišu kako bi trebalo i da ne će moći još za duže vreme pravilno funkcionisati. Ja mislim, da gospoda predlagači mogu biti potpuno zadovoljni s ovim, jer sam im ja potpuno izišao na susret, i nalazim, da će ovaj član ovako, kako sam vam ga pročitao, biti potpuno dobar.

Jovan Jovanović: Mi smo u naš predlog stavili i ovo: »Organi vlasti, koji bi skrivili protiv ovih odredaba, kazniće se za nezakonito lišenje slobode.«

Ministar Pravde **Marko Gjuričić:** To ne ulazi u Ustav. Svaki organ vlasti, koji povredi zakon, on za to odgovara. To ima u krivičnom zakoniku i mora ga tamo biti. Ako želite, ja vam mogu naći tu odredbu u krivičnom zakoniku.

Jovan Jovanović: Znam, g. Ministre, da ima, ali dobro bi bilo, da to udje u Ustav.

Ministar Pravde **Marko Gjuričić:** Ja vam kažem, da je to izlišno, jer takva odredba postoji u zakonu; ali ako vi naročito insistirate na tome, ja ću to primiti.

Predsednik dr. M. Ninčić: Pošto je g. Ministar velikim delom primio predlog g. Avramovića, ja mislim, da se predlagač može s tim složiti.

Mihajlo Avramović: Mi možemo da primimo razloge g. Ministra tim pre, što je on s malim izuzecima pristao na predlog, koji sam ja podneo u ime naše grupe. Razlika je sada samo u 24 časa. Ali ja bih molio, da ne ostanemo pod ovom impresijom, da se ovaj Ustav kroji za mesec dana ili za godinu dana. Gosp. Ministar se poziva na teškoće, koje su nastale u sudovima posle rata. Mi smo svesni svih teškoća, ali znamo, da se Ustav ne kroji za mesec dana ili za godinu dana i da tih teškoća ne će biti posle šest meseci ili posle godinu dve dana. Ako g. Ministar polaže svu težinu svojih razloga na tu osnovicu, ja mislim, da bi ta osnovica bila odveć slaba. Stoga bih molio, da mi u opšte u govoru o garancijama, koje treba dati građanima, da bi se ujemčila njihova građanska prava i njihove političke slobode, polazimo od toga, da će ovaj Ustav trajati dugo i dugo i da prema tome budemo liberalniji u tom pogledu, pa da učinimo sve, što treba, da građanima zagarantujemo potpuno njihove političke slobode i prava.

Ministar Pravde **Marko Gjuričić:** Mi smo velika zemlja, koja je otvorena celome svetu. Mi nismo više mala Srbija. Mi stojimo pred velikim ekonomskim problemima, koji će se razviti.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Koliko sam shvatio, g. Ministar nije dao samo razloge zbog današnjeg stanja, nego i zbog stanja, koje će nastati.

Ona gospoda, koja primaju ovaj član sa izmenama, na koje je pristao i g. Ministar Pravde, neka izvole sedeti, a ona, koja su protivna, neka izvole ustati. (Niko ne ustaje.) Dakle objavljujem, da je ovaj član jednoglasno primljen sa izmenama, na koje je pristao g. Ministar Pravde.

Izvolite čuti član 6.

Sekretar **Milan Bošković** čita član 6., koji glasi: »Nikome ne može suditi nenadležan sud.«

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Javlja li se ko za reč? Ima reč g. Divac.

Nedeljko Divac: Ovde bi trebalo predvideti i ovo, da se dosadašnja nadležnost vojnih i duhovnih sudova oduzme i da se prenese na njihove građanske sudove, i ja bih preložio, da se ovaj član 6. dopuni sa ovim: »Ukida se nadležnost vojnih i duhovnih sudova za rešenje drugih pitanja same vojne, odnosno sveštenikove discipline.«

Vi znate, gospodo, da su vojni sudovi sudili gotovo po svim krivicama vojnicima i oficirima, izuzev neke slučajeve, ako su krivice učinjene u vezi sa izvesnim građanskim licima, i da se je u praksi pokazalo, da vojni sudovi nisu bili na onoj visini, na kojoj bi trebalo da budu. Oni su daleko stajali u pravdnosti i nadležnosti ispod građanskih sudova. I na osnovu iskustva, koje smo mi imali, vojnim sudovima trebalo bi oduzeti sudjenje i ostaviti im nadležnost u pitanju vojne discipline.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ako dopusti g. poslanik, da mu skrenem pažnju. O tome ovde ne treba diskutovati kod ovoga člana. Ima jedan odeljak, koji uopšte govori o sudskoj vlasti, pa se tamo o tome može diskutovati.

Nedeljko Divac: Ja to prihvatom vrlo rado. Smatrate li vi, g. predsedniče, da se može ovo vezati kod onoga odeljka?

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Da, o tome se može tamo diskutovati.

Nedeljko Divac: Dobro, ja to prihvatom.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima li još ko da se javi za reč? Pošto se niko ne javlja za reč, objavljujem, da je diskusija dovršena.

Ona gospoda, koja su za ovaj član, kako ga je vlada predložila, neka izvole sedeti, a ona gospoda, koja su protiv, neka izvole ustati. (Ustaje manjina.)

Objavljujem, da je ovaj član primljen.

Izvolite čuti član 7., koji glasi: »Niko ne može biti osuđen, dok ne bude nadležno saslušan ili zakonom načinom pozvan, da se brani.«

Kod ovog člana imate predlog g. Kurbegovića. Izvolite ga čuti.

Podpredsednik dr. Tomljenović (čita): »Niko ne može biti osuđen, dok ne bude nadležno saslušan, ali, ako se radi samo o prestupcima ili manjim krivicama, zakonom načinom pozvan da se brani.«

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Kurbegović.

Fehim Kurbegović: Ja sam u ime našeg kluba predložio, da se član 7. modificira tako, da se kaže (čita): »Niko ne može biti osuđen, dok ne bude nadležno saslušan ili ako se radi samo o prestupcima ili manjim krivicama, zakonom načinom pozvan, da se brani.«

U vladinom nacrtu je drukčija stilizacija, koja glasi (čita): »Niko ne može biti osuđen, dok ne bude nadležno saslušan, ili zakonom načinom pozvan, da se brani.« Prema vladinom nacrtu Ustava, ovde je jasno, da čovek za delikt, gdje je predviđena kazna smrtna, može biti osuđen »in kontumaciam«. Neka se desi, da jedan čovek ode iz svoje domovine i da ne bude u stanju, da se sam brani i onda sud ima pravo, da izreče smrtnu osudu, jer nismo predvideli, da se smrtna osuda ukida, nego da su politički delikti, gde se ima ta osuda da potvrdi, i sada najedamput dodje taj čovek, a da ne dodje u priliku, da se brani, smrtna osuda bude izvršena. Kasnije se ispostavi, da je on nevin i onda obnova postupka može biti samo radi časti njegovih naslednika, ali nema više mogućnosti, da se dodje do restitucije in integrum. Društvo ima pravo, da se brani od delikvenata i da se privremeno kroz neko vreme ogradi od njih ili trajno prema veličini delikta, prema opasnosti delikvenata; ali kako ima društvo pravo, da svojim članovima dade slobodu, ono ima pravo i da se brani od tih članova. Kad je to tako, kad zajednica nema te moći, niti je u stanju, da dade čoveku život i da mu ga oduzme, i ako se ne sme uvesti smrtna kazna, onda barem treba da se to stavi pod neke stepene. I mi smo u našem članu 7. napravili tu modifikaciju tako, da, gde se radi o zločinu, gde bi mogla doći smrtna osuda, ili veća kazna lišenjem slobode, da se ne može niko osuditi, dok ne bude nadležno saslušan. A ako se radi o manjim prestupcima ili manjim krivicama, dok ne bude pozvan, da se brani. Ovde je veća mogućnost povrate u prijašnje stanje, nego u prvom slučaju. Stoga mislim, da bi se naša modifikacija morala usvojiti. Mnogo se prigovara Turskoj, da je u nazatku sa svojim zakonodavstvom, a ona je već pred 2 godine ukinula osudu in kontumaciam. Stoga predlažem, da se naš predlog usvoji.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Ministar Pravde.

Ministar Pravde **Marko Gjuričić:** Ova bojazan, koju je izneo g. Kurbegović, posve je neumesna. Prema § 319. našeg krivičnog postupka, koji vredi za Kraljevinu Srbiju, stoji, da (čita): »Ako se pobešli posle izrečene presude dobavi, narediće se iznova isledjenje i sudjenje bez priznenja na već izrečenu presudu.«

Izrečena presuda in kontumaciam nema nikakve vrednosti. To je samo jedna moralna sankcija, da društvo vidi, da jedna teška krivica ne ostaje nekažnjena, ali kad se vrati, njemu se mora iznova suditi, on se sasluša i nema bojazni, da se može pre-

suda izvršiti. (Kurbegović: To treba da unutra udje.)

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Pošto se niko nije javio za reč, izjavljujem, da je diskusija svršena. Molim onu gospodu, koja su za to, da se član 7. primi onako, kako ga je vlada predložila, da izvole sedeti, a onu gospodu, koja su tomu protivna, da izvole ustati. (Ustaje samo g. Kurbegović.) Izjavljujem, da je većinom glasova ovaj član primljen onako, kako ga je vlada predložila. Izvolite čuti član 8.

Sekretar **Milan Bošković** čita član 8. vladinog nacрта.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Da li se ko javlja za reč kod ovog člana? Ima reč g. dr. Sima Marković.

Dr. Sima Marković: Ja bih predložio, da se ovaj član dopuni ovom dopunom: »Telesne su kazne isključene.« Ovde se govori, da se kazna može ustanoviti samo zakonom i da se može primeniti jedino na dela, za koja je zakon unapred rekao, da će se tom kaznom kazniti.

Neophodno je potrebno, da u Ustav dodje jedna odredba, da su telesne kazne isključene i da ih zakonodavac ne može nikako akceptovati. Ja ne znam, da li je pred ovim forumom potrebno govoriti o telesnim kaznama, ali na žalost, one se u veliko na jedan varvarski način praktikuju. Praktikuju se u Beogradu pred licem gospodina Ministra Pravde. Njihov je vrhunac postignut u Sremu i Vojvodini. Ono, što se radi prema našim drugovima, specijalno radnicima, prelazi metod najodvratnije inkvizicije srednjega veka. Ako bi hteo navesti sve primere, što se radilo, ja bih trebao da čitam sve novine kroz dve godine. Mi smo iznosili strahovite primere o tim stvarima. Čovjeku se kosa ježi, kad pomisli na one divljačke kazne, koje su počinjene na našim drugovima, naročito u Vojvodini i Sremu. Da ne bi navedao one strahovite slučajeve, koji su bili počinjeni, ja bi molio, da se unese u Ustav taj dodatak, da su telesne kazne isključene. Mislim, da i gospodin Ministar Pravde ne će biti protiv toga, da se ova dopuna primi.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Ministar Pravde.

Ministar Pravde **Marko Gjuričić:** Gosp. dr. Sima Marković predlaže, da se unese u Ustav, da su telesne kazne isključene. Mi, gospodo, nemamo telesnih kazna u zakonu. Ja ne znam za slučajeve, koje navadja g. Sima Marković, i ako ima takvih slučajeva, to je jedna zloupotreba, a ako ima kakve zloupotrebe, to zakon nije dozvolio. Nema nikakve bojazni, da će se uvoditi u našoj državi telesna kazna. To je jedna anomalija. Medjutim ja hoću da kažem, da ima država, gde postoji telesna kazna. U Engleskoj postoji telesna kazna za krivice učinjene u surovosti, n. pr. silovanje. Ali ja ne ću da to branim. Mi za to nismo. U Srbiji te kazne nema. Medjutim, to su zloupotrebe, i ko čini takve zloupotrebe, taj

mora biti kažnjen. Nema nikakve bojazni, da će ova zemlja uvoditi telesnu kaznu, kad ju je ukinula pre toliko decenija, a posle se niko nije javio i tražio, da se uvede. (Dr. Sima Marković: Zašto ne primite, kad nema bojazni?)

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Javlja li se još ko za reč? Ima reč g. Divac.

Andjeljko Divac: Ja mislim, da ima jedan razlog, da se prihvati ovaj predlog, a to je taj, što je Ustav kod nas smatran kao jedan od najvećih autoriteta. I to je i kod vlasti tako, i ako bi se to izrično u Ustav uvelo, ja ne očekujem, da bi te zloupotrebe odmah nestale. Ali bi ih bilo daleko manje, nego što će ih inače biti. I to bi bila jedna vrlo velika dobit, koja bi nam služila na čast. I ja mislim, da g. Ministar Pravde iz toga razloga ne bi trebao da se odupre tome i mogli bismo ovu dopunu sasvim lepo primiti. Mi, koji smo odrasli i odnjegovani ovde u Srbiji, znamo, koliko je naš prost seljački narod lepo vaspitan pod uticajem našeg Ustava i tako je narod umeo lepo u svim prilikama, da se poziva na taj Ustav, a i vlasti same, ma koliko da su često puta sklone, često zavisi od ličnosti, okolnosti i naravi, da učine neku zloupotrebu, kad znaju, da se Ustavom zabranjuje i predviđaju kazne, onda će se više uzdržavati, nego što bi inače, ako to u zakon bude uneseno. Iz toga razloga bih bio za ovu dopunu.

Ljuba Jovanović: Gospodo, ovo zlo, koje je pokrenuo g. Sima Marković, postoji, i što je gore, nije ograničeno na teritorije, koje je on spomenuo, ono je mnogo više rašireno. Pitanje je, šta da radimo? Ja moram priznati, da sam mislio, kad nastane zakonodavni rad, da to pitanje pokrenem parlamentarnim putem. Ali, kad je g. Sima Marković pokrenuo to pitanje danas, ja mislim, da vredi, da se o tome pozabavimo, i ako bi bilo zgodnije sad, da se ne govori na javnom skupu, malo bi bilo nezgodno, da ono prođe u javnost. Ali kad je pokrenuto, dopustite mi, da nešto rečem o tome.

Tačno je onako, kako je kazao gosp. Ministar Pravde, da to nije primljeno zakonom to batinjanje, taj boj, nego da je to zloupotreba vlasti i prema tome mi nemamo razloga ograničavati budućeg zakonodavca, jer mi bi takvom odredbom, koju predlaže g. Marković, ograničavali zakonodavca, a to je prema ovdašnjem stanju i nesumnjivo prema budućem izlišno, nego je reč, gospodo, o zloupotrebama vlasti. Ja mislim, bar smatram za svoju dužnost, da ovu priliku ne propustim, nego da zamolim g. Ministra Pravde, da kod svojih drugova bude tumač ovih pojava u odboru, i da on predloži svojim drugovima u vlasti i Vladi, da se zauzmu za to, da vlada preduzme vrlo energične mere, koje bi tim bezakonim pojavama stale na put. Ti su postupci jedan od glavnih dušmana našeg jedinstva, gospodo. Oni su bili za ove dve godine, pa se je bojati, da se ne produže i dalje. Naša je dužnost, da sa svoje strane učinimo što treba protiv toga. Vladi ne će biti teško, gospodo, da to suzbije, ona ima mogućnosti, da sazna i neka, go-

spodo, jedan jedini organ vlasti bude kažnjen onako, kako treba, za prekoračenje i zloupotrebe svojih vlasti, vidjećete, kako će to prestati po sebi. Ali dok se to vrši javno, bilo je to u Crnoj Gori, javno su polagani ljudi na mačke i batinjani, onda ne treba se čuditi, što vidite reakciju protiv toga.

Ja ne činim odgovornim ni jednog od Ministara, ni od sadašnjih, ni od predjašnjih, i ne mogu da kažem, da je to metod upravljanja — ja sam daleko od toga, da to rečem. Nego ja govorim o jednom žalosnom faktu, i ako može biti odgovornosti kod Ministara, to je, što nisu bili dovoljno energični, da suzbiju zlo i da ga leče, i ja mislim, da ćemo mi od g. Ministra Pravde dobiti u tom pogledu izjave, koje nas moraju i koje će nas umiriti, što se postupaka tih tiče, a što se tiče ograničenja budućeg zakonodavca, mislim, da bi mere, koje predlaže g. Marković, bile izlišne.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Ministar Pravde.

Ministar Pravde Marko Gjuričić: Gospodo, ovo, što je govorio g. Marković, nije tačno. I ako sam slušao, da se govori, da je neko bio tučen, to, gospodo, nije bilo; a ako je bilo, to za najveću osudu i sažaljenje. To ne treba da bude. Nema nikakove sumnje, ja vas mogu uveriti, da ne će biti ne samo tendencije, da se to radi kod vlade, nego da će biti staranje, da se to spreči. Verujte, da i sam verujem, da nekih slučajeva ima. Ali, verujem, gospodo, da se govori tako i gde toga nije bilo. Ja ću vam spomenuti jedan primer iz svoje prakse kao predsednika suda u Beogradu. Slušao sam, govorilo se po varoši u ono doba, da se po nekad pritvorenici, lopovi, kesaroši tuku tamo, da bi učinili priznanje. Gospodo, kad je došao kod mene jedan takav krivac, kad je sproveden, nisam ga upućivao pisaru ili sudiji, da mu saopšti rešenje, nego sam ga lično primao, pročitao sam akta njegove krivice i kazao: ti si tužen za to i za to, sud je rešio, da se staviš pod sud. Davao sam mu mogućnosti, da mi izjavi, da vidim, da nije premlaćen, da mi izjavi, ako je tučen od policije, da ga mogu pregledati lekarski. Takav postupak, koji je zloupotreba vlasti, kao što kaže g. Jovanović, za svaku je osudu.

Ja mogu uveriti gg. poslanike, da će se vlada starati, da spreči takve slučajeve, koji mogu škoditi ugledu države.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Pavle Pavlović.

Pavle Pavlović: Gospodo, mi komuniste, ne bismo mogli drukčije shvatiti odbijanje ove dopune moga druga Sime Markovića od strane ovoga odbora, nego samo kao posledicu jednog već ustaljenog, jednog nepromenljivog raspoloženja vladajućih grupa, da se komunisti mogu i dalje batinati. (Dr. L. Marković: G. Pavloviću, nemojte da vredjate!)

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: G. Pavloviću, nemate prava, da tumačite pobude vaših drugova. Daleko će se otići, ako se ulazi u to. Molim, da ne govorite o pobudama vaših drugova.

Ljuba Davidović: Mi ne ćemo da primimo sramotu za zemlju.

Dr. J. Šimrak: Ne sme se ni govoriti, ako je ko batinan. Čitava su sela batinana i izlupana.

Ljuba Davidović: Da je toga bilo, vi ne biste čutali.

Pavle Pavlović: Po pravilu, do sada je u praksi tako bilo. Po pravilu, komuniste su batinali u zatvoru. Ovoga momenta ima batinanih ljudi. U jednome listu prekjuče jedan narodni poslanik ove Skupštine napisao je pod svojim potpisom tri članka, u kojima je izneo inkvizitorski način mučenja ljudi ovih dana u Vojvodini. Samo inteligentne ljude, kako se to kaže i kako je to uobičajeno, da se cení u današnjici, samo inteligentne ljude iz naše partije ne tuku. Medjutim, pravilo je, da svaki čovek počev od šamara, pa završujući kod mnogih batinanjem po tabanima, štapovima i inkvizicijama, svaki naš čovek prolazi kroz tu žalosnu i strašnu proceduru u pritvoru. (Dr. I. Šumenković: Vaš je poslanik tukao jednog čoveka.) Vi ste, gospodine, pravnik, i ako te stvari upoređujete, vama profesori treba da vrate pare, koje su vam uzeli za učenje.

Gospodo, vi znate, da je uobičajeno u praksi kod istrage, bez obzira na vrstu krivice, da se ljudi zlostavljaju i tuku u pritvorima, i zašto u Ustav ne bi uneli jednu dopunu, koja te svari zabranjuje. Zašto ne bi zakonodavcu u tome pogledu dali direktivu, da u specijalni zakon, koji će o tome biti verovatno donet, da u taj specijalni zakon udje direktiva razrađena i detaljsana. (Ministar Pravde: Ima u zakonu.) Pardon, g. Ministre, ako ima za to zakon, pa se ipak praktikuje ovako protiv zakona, onda je ipak to jedan dokaz više, da ako je moguće, da to unesemo i u Jevangjelje, pa i u samom Ustavu, da to podvučemo, pa ako je moguće i po deset puta, da to unesemo u razne zakone, da se tuča zabranjuje. Gospodo, vi svi znate, kakve organe u policiji mi danas imamo. Gospodin Drašković bi nam mogao o tome vrlo mnogo da govori. Vi, gospodo, svi znate za slučaj, koji je bio sa Kneževićem, kao i za tolike druge ljude, gde su vlasti činile zloupotrebe. Mi tražimo, da se to naročito unese u Ustav i to ne samo da se ograničimo na prostu zabranu tuče, nego da se mi svi toga indigniramo i da se naročito zabrani, da se to u buduće radi. U svakom drugom slučaju mi ćemo znati, da je i ovome režimu mila ta metoda, da se ljudi upravo samo opozicionari batinaju, i mi ćemo se prema tome kao klasa opredeljivati u buduće.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Vujičić.

Milorad Vujičić: Gospodo, ja smatram, da se ovde brkaju dve stvari. Drugo je zakon o ukidanju telesne kazne, a drugo je zloupotreba vlasti. Ovo, što su gospoda navela, to je zloupotreba vlasti. Na žalost, takvih slučajeva je bilo uvek, i oni su za najveću osudu. Telesna kazna je ukinuta kod nas zakonom i Ustavom od 1888. i 1893. Prema tome, kada bismo se mi danas vraćali, da se u ovaj Ustav stavi,

da se ukida telesna kazna, izgledalo bi, kao da ona postoji u zakonima i mi bismo onda izgledali, da smo vrlo nazadni. Kod nas je to jedan pojam, koji je izbačen iz zakona, i zato nema smisla, da se to naročito u Ustav naglašava. To bi bilo isto tako, kao kad bismo unosili u Ustav, da se ukida ropstvo, a vama je poznato, da je ropstvo davno ukinuto zakonima sviju zemalja, i onda ne treba to unositi naročitom odredbom u ovaj Ustav. Ovo, što su gospoda navela, to su prosto slučajevi zloupotrebe vlasti i zakonodavac je dao dovoljno sredstava i mogućnosti građanima, da se od tih zloupotreba vlasti mogu braniti. I po našem današnjem Ustavu postoji odredba, koja je odredba ušla u ovaj projekat, po kojoj svaki građanin ima prava, da tuži nezavisnom sudu svakog organa vlasti, koji mu učini neko zloupotrebu. A sud je nezavisan i on će svakog takvog činovnika da osudi. Ta je odredba ušla, kao što rekoh, u ovaj Ustav i to je dovoljna garancija protiv tih zloupotreba vlasti, jer se ljudima ostavlja pravo, da takve činovnike tuže direktno sudu. (Pavle Pavlović: Povodom takvih slučajeva mi smo tražili jednu anketu, da izvidi te stvari.) To ste pogrešili, jer ja da sam bio na vašem mestu, ja bih previo tabak, pa tužio direktno sudu te organe vlasti i time bi pravda najbolje bila zadovoljena.

Mihajlo Avramović: Zalud je, gospodo, izbegavati od jednog fakta, koji na žalost postoji. Ja ne samo da sam čitao, da je bilo batinjanja, nego sam imao prilike i da lično gledam, kako druge batinaju, pa je u malo falilo, da i ja sam budem batinan zato, što sam molio jednog austrougarskog činovnika, koji je sada naš srpski načelnik, što sam ga molio, da u prisustvu dva do tri naša građana, među kojima je bio i dr. Mika Popović, da ne bije jednog čoveka i što sam kazao, da se takva sredstva ne slažu sa civilizacijom i tom sam mu prilikom kazao, da je to kod nas nekada postojalo, ali da je to još pok. kralj Milan ukinuo te telesne kazne. Dakle, taj fakt postoji, da ima zloupotrebe vlasti, ali on ne postoji po tome, što je to tako zakon ili propis zakonski naredio, da pojedini organi mogu da batinaju pojedine ljude, već on postoji iz proste navike tih organa vlasti, i ja se bojim, da će ona postojati i dalje i onda, ako se usvoji predlog g. Sime Markovića. Ništa se ne će učiniti time, ako se stavi u Ustav ograda, kojom se zabranjuje batinanje. Ljudi, koji su naučili, da se telesno obračunavaju, uvek će pribegavati tim svojim čudima i mi ih od toga ne ćemo odvratiti pretnjom ili strahom od kakve kazne.

Ako bismo to uneli u Ustav, onda bi to značilo isto što se i u hrišćanskom evanđelju propoveda: to ne treba činiti, treba ovako činiti. Pa ipak i ako smo više od hiljadu i nekoliko stotina godina hrišćanski činimo stvari koje su suprotne hrišćanskom učenju.

Stoga i ja mislim, isto tako kao što je kazao g. Vujičić a to je upravo i naš stav u tome pitanju da se u Ustav unesu odredbe koje predviđaju sankciju za one, koji zloupotrebljavaju vlast. Te će odredbe

mnogo više naterati ljude da se odvrte od onih nedela nego jedna prosta naredba »to je zabranjeno«.

Ja izjavljujem, da ćemo mi kod naročitog člana imati svoj predlog po kojem se svakome građaninu daje pravo kontrole nad svima organima vlasti tako da svaki građanin iz svoje sopstvene inicijative i bez ičijeg naredjenja može da tuži svakog organa, koji zloupotrebljuje vlast. (Pavle Pavlović: To je već sistem). Ja mislim, da će se i taj sistem ovim putem mnogo bolje lečiti nego jednom prostom i platonskom izjavom »to je zabranjeno«.

Predsednik dr. M. Ninčić: Gospodo, pošto se nitko za reč nije javio objavljujem, da je diskusija po ovome čl. 8 završena. Stavljam na glasanje vladin predlog čl. 8: gospoda koja su zato, da se ovaj čl. primi onako, kako je u vladinom nacrtu predložen, neka izvole sedeti a gg. koja su ovom predlogu protivna neka izvole ustati. (Manjina ustaje). Gospodo, većina sedi. Prema tome objavljujem, da je čl. 8. po vladinom predlogu većinom glasova usvojen. Izvolite čuti čl. 9.

Sekretar Milan Bošković: Pročita čl. 9. po predlogu vladinom.

Predsednik dr. M. Ninčić: Ima reč Nedeljko Divac.

Nedeljko Divac: Gospodo, ja bih predložio, da ovaj čl. 9. glasi ovako: »Smrtna kazna se ukida za sve vrste krivice«. Razlozi su ovi: prvo, što je smrtna kazna jedna od najsvirepijih kazna koje se zamisliti mogu, a drugo gospodo, što često puta bivaju kažnjeni čak i nevini, pa se čak dešava da se i nevini kazne smrtnom kaznom. Ako bi, gospodo, neko bio kažnjen osudom nekom pa ma koliko ona velika bila ipak ima mogućnosti, da se učinjena pogreška popravi. Ali, gospodo, kad neko jedared bude kažnjen smrtnom kaznom i kada ta kazna bude izvršena, onda prestaje svaka mogućnost da se jedna strahovita greška prema jednoj osobi popravi.

Ja mislim, kad bi se potražilo kod nas, mi bismo našli takvih slučajeva, ali ću vas, gospodo, posetiti samo na neke slučajeve u Francuskoj. Vi znate da je tu skoro bilo u javnosti da su 6 nevino osuđenih i pogubljenih vojnika francuskih bili pomilovani. Kako se to desilo? U početku rata ti vojnici bili su na svojoj vojnoj dužnosti i u momentu kad su se Francuzi nalazili u jednoj teškoj situaciji, oni su se bili nalazili na najtežim položajima, bili su u prednjim redovima, na predstraži i pod neodoljivim pritiskom neprijatelja francuskih se je vojska morala povući i ti vojnici takodje po naredjenju, u vezi sa svojom jedinicom povukli su se. Ali šta se je desilo? Komandi se, koja nije bilo dovoljno obaveštena, učinilo da su ti vojnici napustili svoj položaj samovoljno i da su učinili prestup koji se kazni smrtnom kaznom i najkraćim putem donesena je presuda i izvršena. Tek sada po svršetku rata, uspelo se da se utvrdi da su ti vojnici ne samo nevino kažnjeni i da tu kaznu nisu zaslužili već i da su zaslužili pohvalu jer su se tako držali, da se čak dok neprijateljski redovi

nisu došli do njih nisu hteli povući a onda razume se tih 6 vojnika videći da ne mogu da učine ništa predpostavili su da se povuku a nisu hteli neprijatelju da se predađu.

Gospodo, kad je već ta stvar utvrđena, sada tek pošto su ti ljudi platili svojim životom, onda se našlo za potrebno da se izvrši pomilovanje, i to posle smrti i to gospodo može imati izvesnu satisfakciju za njihove porodice ali se tim ljudima ne može život da povрати.

Ja vam navodim ovaj primer za to što nalazim za potrebno da istaknem takve slučajeve. Dopustite gospodo, da takvih slučajeva ima i kod nas vrlo mnogo, a to će najbolje znati gospoda koja se bave sudskom praksom, da ima jedan niz presuda 5—10% gde su ljudi, u potpunoj nemogućnosti da im se tačno utvrdi krivica, nevino osudjeni. Lakše je svaku drugu kaznu popraviti, ali je smrtnu kaznu sasvim nemoguće. I ako ne bi bilo prvog razloga da iz obzira čovečnosti ne treba izvršivati smrtnu kaznu, onda bi bio drugi što država mora da učini grešku. Zar država nije zločinac kad izvrši kaznu nad nevinim, zar ona nije kao onaj zločinac koji izadje sa puškom u ruci i ubije čoveka? Zar država ne bi imala takve odgovornosti? Država ne treba da se stavlja u položaj da može postati jedan od najtežih i najvećih u opšte, jer mi smatramo, da je jedan od najtežih zločina kad čovek ubije čoveka, i iz toga razloga, gospodo, ja predlažem da se smrtna kazna ukine za sve vrste krivica bez razloga.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Pavle Pavlović.

Pavle Pavlović: U ovome članu govori se o tome kako se za političke krivice ne može primeniti smrtna kazna. Medjutim u docnijim članovima dajete mogućnost da se zloupotrebi ocena, da li je neko politički krivac ili ima i drugu krivicu. Npr. tamo u daljem članu gde se govori i o pokušaju atentata, ubijstva koga člana iz kraljevog doma, kaže se da može biti osudjen na smrt takav politički krivac. Vi znate iz prošlosti kakav je Ivan danski atentat. Vi znate da se atentati mogu naveštati. Mi smo imali najodvratnije laži u građanskoj štampi protiv komunista, kako su komuniste tobož osudili ministre na smrt i nosioca krune. U takvom vremenu mraka i podzemnog pakovanja nije isključena mogućnost, da se smrtna kazna izvrši i nad političkim krivicama. Vi znate da je naša dinastička istorija bila strašna i gadna da se ne može lako zaboraviti. Prema tome, bilo bi potrebno da Ustavni Odbor, koji ne može ni sa leve ni sa desne ni u centru da govori o krupnim stvarima, a da ne konstatuje da smo u periodu oštre potencirane borbe socijalne i političke i da može da postoji mogućnost da se nameštaju krivice ljudima, koje se mogu podvrći pod krivice da se politički krivci mogu suditi na smrtnu kaznu. Zbog svega toga, i pored ostalih razloga koje je predgovornik g. Divac spomenuo, mi komuniste tražimo da se ima na umu da

nije korisno i nije dopušteno ako se ima snage, da se može učiniti zloupotreba prema političkom protivniku.

Ja vas podsećam na slučaj, koji pokazuje kako i nevin može biti osudjen pa i na smrtnu kaznu. Imate slučaj u Crnoj Gori, koji je iznesen u štampi, da je osudjen jedan čovek zbog blagajne prilikom povlačenja. On je neprekidno uveravao sud da je nevin, i zbilja ovih dana utvrđeno je da je nevin, jer se pravi krivac javio vlasti. Ovaj čovek mogao je biti osudjen na smrt, ako mogućnosti prema zakonu ima, i onda vas pitam, gospodo, ko bi tome čoveku nadoknadio ono što se ne može vratiti, a to je život? Prema tome, tražimo da se o tome vodi računa i unese napomena da se onemogućiti smrtna kazna za ma koji slučaj.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Jovan Gjonović.

Jovan Gjonović: Ja se slažem potpuno sa gosp. Divcem i g. Pavlom Pavlovićem i tražim da se smrtna kazna ukine. Ja mislim da nemamo prava u ime države da kaznimo jednoga čoveka sa onim što mu država ne može dati. Sve druge kazne, oduzimanje imanja, oduzimanje časti, oduzimanje slobode sasvim su drugo. Imanje se može naknaditi, zaraditi, čast se može povratiti i uživanje sloboda se može takodje povratiti, ali kad se život oduzme popravke nema. Iz tih razloga ja sam za ukidanje smrtne kazne.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Živko Jovanović.

Živko Jovanović: Gospodo ja smatram, da je ovo pitanje o smrtnoj kazni dovoljno pretreseno čak i više rečeno pre nego što je došlo na pretres u Ustavni Odbor. U pravnoj literaturi i suviše je jasno i prosto dokazano da je smrtna kazna ne samo nepravedna i ne samo da ne postigne ono što treba da postigne, nego je ona zaostala kao jedan od onih ostataka iz prošlosti koji mogu biti samo sramni. Ja zbog toga neću se upuštati u dokazivanje toga mišljenja koje je u pravnoj literaturi utvrđeno, nego ću samo reći da se slažem sa predlogom g. Divca da se smrtna kazna za ma koje delo ukine. Ali, gospodo, ja sem toga želim, da naglasim jednu činjenicu povodom ovoga pitanja o političkim krivicama. Da je tačna ta prezumcija, da se ovde u ovome stavu poslednjem misli da se uz političku krivicu nekome podmetne i prišljamači i neka krivica druge vrste, za koju se može izreći smrtna kazna, ja imam jedan poseban dokaz i mislim da se on oboriti ne može, ma da bi želeo da ko obori i razuveri me u tome. Ako je tačno da se za političke krivice ne kazni smrću, ili da se kazni smrću, ako se uz čisto političku krivicu učini još i druga krivica, za koju je krivičnim zakonom određena smrtna kazna, onda zašto će nam to da tu stvar stavljamo naročito ovde kod pitanja političkih krivica, kad se to samo po sebi razume i kad onaj koji je učinio takvu krivicu, za koju zakon predviđa smrt, odgovara za nju i

bez obzira na učinjenu političku krivicu? Uvek u onome slučaju, kad je neko sem političke krivice učinio i drugu krivicu, koja se kazni po zakonu smrću, on će biti tužen i izveden pred sud za tu krivicu po krivičnom zakonu, koja nema nikakve veze sa njegovom političkom krivicom. Ne znam, dakle, zašto bi se uopšte ta odredba unosila u Ustav i vezivala sa političkim krivicama, nego jedino svakako zato da se onima, koji učine političku krivicu, a želi se da se kazne smrću, da se tim ljudima na neki način doda još i neka druga krivica koja će učiniti da oni odu na smrt.

Zbog toga, gospodo, ja smatram od dve stvari jednu: ili treba ostaviti prema vašem shvatanju da ima smrtnu kaznu i za političke krivice, i onda to reći jasno i otvoreno, ili ćete doneti odredbu da se ukine smrtna kazna za sve političke krivice i onda je i ovaj poslednji stav nepotreban.

Sa ovih razloga, gospodo, ako ostajemo pri tome da se smrtna kazna ne može ustanoviti za političke krivice, onda je neophodno potrebno da se izbací ova poslednja rečenica, u kojoj je rečeno, da se kažnjava smrću onaj koji je uz političku krivicu učinio delo druge vrste koje se po krivičnom zakonu kažnjava smrću.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Dulibić.

Dr. Ante Dulibić: Gospodo, ja neću govoriti opširnije o smrtnoj kazni, jer to je jedno pitanje koje je sporno u literaturi i u zakonodavstvu. Svakako samo hoću da naglasim, da ćemo mi glasati za ukinuće smrtnu kaznu. Zato bih ja molio gospodina predsednika da kad bude stavljao na glasanje član 9. da stavi na glasanje najpre prvi stav ovoga člana i da izvoli uzeti u obzir naše stanovište, kako mi ne bismo bili prisiljeni na glasanje protivu nečega, zašto bismo inače glasali, jer bismo inače morali glasati protivu celoga ovoga člana, dok međutim za jedan najveći deo toga člana mi bismo po našem stanovištu glasali u prilog njegovu. Stoga ja bih molio gospodina predsednika, da najpre stavi na glasanje prvi stav ovoga člana, »da se smrtna kazna ne može ustanoviti za čisto političke krivice«, pa za tim da stavi na glasanje dalje stavove ovoga člana.

Čast mi je dalje predložiti, da se drugi i treći stav ovoga člana potpuno izbrišu, jer po mome mišljenju može nastati jedna velika zbrka u tome pitanju, ako ti stavovi ostanu. Naime, ovde se govori o »čisto političkim zločinima«, a mi nemamo još ni u literaturi ni u praksi tačno razjašnjeno, šta je to »čisto politički zločin«. Prema stilizaciji drugoga i trećega stava izgledalo bi da je ovde u pitanju atentat dakle umorstvo, ma da se ovde govori samo o vladocu, te bi značilo da umorstvo koje je učinjeno iz čisto političkih motiva, da je to čisto politička krivica.

Ja kažem Ustav tako shvata. On kaže: »Smrtna se kazna ne može ustanoviti za čisto političke krivice. Izuzimaju se slučajevi izvršenja ili pokušaja

atentata na ličnost Vladaočevu i za članove Kraljevskog Doma«. To znači i može značiti, da zakonodavac predviđa i misli, da i umorstvo Vladara, da je politički zločin. Meni se čini, da iz celog teksta samo to izlazi.

Ja bih dakle predložio, da se drugi i treći stav ovoga člana izbriše, pošto daje tumačenje koje može biti monstruozno. Treći stav ovoga član glasi: »Izuzimaju se sem toga i slučajevi, kojima je uz čisto političku krivicu učinjeno još neko kažnjivo delo...« Ovak treći stav poništava potpuno svu važnost onoga prvoga stava, jer izuzeti političke zločine, koji nisu učinjeni, i koji ne dovode do konkretnog dela izuzev tih slučajeva, koji se učine rečima ili štampom, a da nije došlo do konkretnog izvršenja dela, izuzeti te slučajeve, onda uopšte nije čisto politička krivica.

Ja mislim, da je dovoljan član 8. koji govori, kako se ta kazna može ustanoviti, da je dosta, pošto se u članu 9. kaže, da se smrtna kazna ne može ustanoviti, za političke krivice. Onda će sud i pravnici praktičari, kad je došlo pred sud čisto politički zločin videti da li je politički zločin ili ne, Zato sam slobodan predložiti, da se drugi i treći stav ukine, a prvi stav ovoga člana stavi na glasanje u smislu ovoga predloga, da se smrtna kazna u opšte isključi.

Dr. Matko Laginja: Gospodo, ja bi bio protiv svake smrtnu kaznu. Pošto imam dužnost da zastupam nacrt Ustava Narodnog Kluba i pošto smo već u predjašnjoj sednici stvorili formulu — predlog da se sve ove ustanove uzmu onako, kako ih u članu 4. nacrtu Ustava predlaže narodni Klub, — to držim da bi bilo suviše, da se s obzirom na sastav ustavnog odbora, da se pri svakom članu, odnosno pri svakom delu pojedinih članova, ima podneti formalni predlog. Ograničicu se stoga samo na jednu refleksiju, koja netraži sa spomenutih razloga posebno glasovanje, ali na koju mi je čast svratiti pozornost g. ministra pravde, da on nebi u vlastitom interesu dao dometnuti u ovaj član 9. u drugi stav posle reči: »Članovi Kraljevskog Doma«, da se bar jedna velika krivica otme iz teksta zakona, pošto na žalost predviđam, da će ovaj član 9. od većine članova odbora biti prihvaćen, kako ga Vlada predlaže. Ovdje se, gospodo, dopušta smrtna kazna za izvršeni ili za samo pokušani atentat ne samo na vladaooca, nego i na članove Kraljevskog Doma u opšte. To je po mome mišljenju za svaki slučaj i za onu gospodu koja apsolutno stoje na tome, da se u opšte smrtna kazna može dopustiti protiv onoga, koji je čak samo pokušao atentat na ličnost vladaočevu, pa da se to protegne još u opšte na članove Kraljevskog Doma, bez ikakve njihove bliže oznake, to je neosnovano. Ja držim da je namjera zakonodavca, iil onoga koji nam to predlaže, mogla biti samo ta, da se dopustivost smrtnu kaznu protegne takodje i na one, koji su izvršili ili pokušali atentat na članove Kraljevskog Doma, ali da se to ima ograničiti samo u toliko u koliko u danom slučaju dotični član Kraljevskog

Doma, nad kojim je izvršen, ili bar i samo pokušani atentat, ima one kvalifikacije, koje ga po Ustavu čine da dolazi u obzir eventualno kao nasljednik prestolja. Jer ja držim, gospodo, da, ako je ovaj zločin kažnjiv smrću, to je kažnjivo jedino sa toga razloga, što se presumira, uzima se kao stalno, da je vladalac sa svojom ličnošću onaj, koji nosi delimice ili posve suverenitet države i suverenitet naroda; te po tome, samo oni, koji, za slučaj njegove smrti, dolaze neposredno u obzir, kao eventualni nasljednici prestolja, kao eventualni neposredni nosioci iza njega toga suvereniteta naroda ili države, kako hoćete, samo oni mogu biti zaštićeni ovom jačom sankcijom kaznenom, to jest, da zločinac protiv njima može biti sudjen na smrt. Ali mi znamo, da može biti jedna kraljevska obitelj, kojoj su članovi rasštrkani Bog zna kuda po svijetu; da može biti i takvih članova, koji imaju vrlo malo ili nikakvog faktičnog dodira sa vladavcem i sa neposrednim njegovim dvorom, zbog čega nalazim da je predaleko, na svaki način predaleko, ako se i u prilog ovih posljednjih, ili obzirom na ove posljednje, takodje može kazniti sa kaznom smrti dotični počinilac ili samo pokušalac takvog atentata.

Predsjednik dr. M. Ninčić: Pošto se niko više ne javlja za reč, objavljujem da je diskusija o ovome čalnu završena. Ima reč g. Ministar Pravde.

Ministar Pravde Marko Gjuričić: Gospodo ovde se govori o smrtnoj kazni. To je jedno pitanje, koje je vazda stajalo otvoreno i u kome se ne slažu ni najodlučniji pravnici. Gospoda predlažu, da se to pitanje reši ovde, prilikom donošenja Ustava, Mi, gospodo, imamo jednu stručnu komisiju koja radi nov krivični zakon. Ta komisija postoji još od 1908. godine. Imao sam čast da budem član te komisije, i mi smo se tamo u komisiji podelili. Ja i još jedan moj kolega bili smo za to, da se smrtna kazna ukine. Druga dvojica članova bili su da se zadrži. Kad po tom izašli u plenum, koji je sastavljen bio od više lica, nas je svega četiri bilo koji smo bili redaktori — onda je ogromna većina bila da se smrtna kazna zadrži. Ostali smo samo nas dvojica, koji smo bili u redakcionom odboru, koji je radio projekat, da se smrtna kazna ukine.

Ponovno se radi o novom projektu krivičnog zakona za celu državu, gde je odbor odnosno komisija sastavljena i od naših pravika i od pravika iz pokrajina, koje su se s nama ujedinile. To je pitanje, koje će biti predmet najozbiljnijih ocena te komisije. To će pitanje po tome doći pred Narodno Predstavništvo. Ne bi bilo dobro, da mi sada ukidamo ovde smrtnu osudu i da kažemo, da se ona ukida. To valja ostaviti ozbiljnom studiju i oceni Narodnog Predstavništva, koje će imati da o tome odluči, kad bude imalo pred sobom sva mišljenja stručnih lica. Rad kojim bi sada tu smrtnu osudu ukinuli bio bi pogrešan. Ništa ne smeta, što ovde stoji da se ne ukida smrtna kazna. Ako se ukine smrtna kazna po krivičnom zakonu, onda je neće biti. Krivični zakon ne mora uvesti smrtnu kaznu.

Dozvolite mi, gospodo, da bacim pogled na neke primedbe.

Gospodin poslanik Dulibić u svome sadanjem govoru bio je protiv 2. i 3. stava ovog čl. 9., dok međutim u nacrtu Ustava koji je podneo, on nije protiv toga. Isto tako i gospodin dr. Laginja u projektu Ustava Kluba Narodnog čl. 27. potpuno usvaja gledište koje je izneto i u čl. 9. Sada je govorio u nekoliko protiv toga tražeći ograničenje za pojedine članove Kraljevskog Doma. Držim da ovo njegovo ograničenje, koje je sada tražio, nije potrebno i da ne bi odgovaralo prilikama koje postoje u svim državama. Sudovi kad sude nisu obvezani izreći smrtnu kaznu i kad je slučaj prema vladinom nacrtu, onda . . . (nastaje prigovaranje).

Gospoda su pravila primedbe ovde protiv stilizacije stava 2. i 3. Ona je metnuta tako, da se izbegnu pogrešna tumačenja, kojih tumačenja imade dosta. A kad se na pr. ubije jedan Vladar, to je onda ubijstvo, to ne treba da bude i nije politička krivica, ali ih ima koji tumače i dokazuju da tu nije bila celj da se ubije Vladar kao čovek, nego da je tu celj politička krivica. Da bi se izbeglo takvom tumačenju, stavlja se ovde da, kad se ubije Vladar, da je to ubijstvo. Isto tako i onaj slučaj kad se pored političke krivice počinu prosto zločinstvo, ipak se kaže on je učinio kradju ili razbojništvo zato, da bi došao do toga da učini na pr. prevrat. To je politička krivica, jer je tu celj politika. Da bi se izbeglo takvo rdjavo tumačenje zato se to dodaje. Zato ja izjavljujem, da ostajem pri redakciji, koju je podnela Vlada.

Predsjednik dr. M. Ninčić: Stavljam na glasanje ovaj član po Vladinom predlogu. Ona gospoda koja su za to da se taj Vladin predlog primi neka izvole sedeti, a ona gospoda koja su protiv njega neka izvole ustati. (Glas: rešeno je da se predlozi moraju pročitati. Dr. Laza Marković: Nije tako rešeno). Ja, gospodo, najbolje znam kako je rešeno zato, što je to rešavano prema predlogu Vladinom. Ja sam predložio da se izmene pojedinih članova smatraju, da su odbijene kad se jedanput usvoji predlog Vladin. Ja ću pročitati predloge gospode pa će gospoda videti da li su to dopune ili izmene. Prema predlogu gosp. Djonovića i Divca koji glase: smrtna kazna ukida se za sve krivice, a prema predlogu g. Dulibića drugi i treći stav treba da otpadne. Prema tome, ako se usvoji Vladin predlog, ova se oba predloga smatraju kao odbijena. Zato ponovno izjavljujem da ona gospoda, koja su za to da se predlog Vladin usvoji, neka izvole sedeti, a ona gospoda koja su protiv njega neka izvole ustati. (Ustaje manjina). Objavljujem da je većinom glasova Vladin predlog čl. 9. usvojen. Izvolite čuti čl. 10.

Sekretar Milan Bošković pročita čl. 10. po projektu vladinom.

Predsjednik dr. M. Ninčić: Ima reč gosp. Milorad Vujičić.

Milorad Vujičić: Ja smatram da se ovaj član 10. koji glasi (čita): »Ni jedan građanin ne može biti

izagnan iz države« treba da dopuni time što treba da se kaže, da ni jedan građanin ne može biti proterivan ni u zemlji iz jednog mesta u drugo niti može biti zatočen (interniran). Ovo tražimo zbog toga, jer znamo da kod nas imade masa slučajeva, gde se pojedini građani proganjaju iz jednog mesta u drugo. Ovo se naročito primenjuje na radnike koji nemaju svojih kuća ni svojih imanja, nego se bave zanatom i onda vlast ih progoni zbog manjih prestupa iz jednog mesta na drugo. Ova se praksa uobičajila. To na prvi pogled ne izgleda tako strašno, ali u praksi je to drukčije. Baciti čoveka i oterati ga na jedno mesto gde on nema nikoga, to je za njega vrlo osetna kazna. Zato bi ja predložio i molio da se ovaj član dopuni ovim kao što sam rekao, da se ni jedan građanin ne može proteravati iz jednog mesta u drugo niti da se može zatočiti odnosno internirati.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Avramović.

Mihajlo Avramović: Ovo je posve tačno, što je g. Vučić kazao i kao da je uzeo iz našega predloga one reči, jer doslovce i mi isto tražimo. Ja neću ponoviti sve razloge, što ih je naveo g. Vučić, nego ću uzeti slobodu, da iznesem kako mi zamišljavamo da treba da glasi član 10. (čita): Kod člana 10. umesto predloženoga teksta, predlažem, da se usvoje ovakove odredbe: »Svaki državljanin može po volji odabrati u zemlji mesto prebivanja i boravljenja. Ni jedan građanin ne može biti prognan iz zemlje. On se ne može proterati u zemlji iz jednoga mesta u drugo i zatočiti (internirati) u jednom mestu. Svaki državljanin uživa zaštitu države u stranim državama. Svakome je državljaninu slobodno da istupi iz državljanstva pošto odgovori svojoj obavezi ličnoga rada.

Zabranjuje se izdavanje državljana stranih država niti se mogu izdavati za čisto političke krivice«.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. dr. Sima Marković.

Dr. Sima Marković: Gospodo, mi u celini potpomažemo predlog g. Avramovića. On u sebi sadržava ono što je najbitnije i što je za nas najvažnije a to je onaj deo, o kojem je govorio g. Vučić. On je samo potpuniji i zbog toga u celini potpomažemo predlog g. Avramovića.

U ovoj našoj zemlji ima jedna čudnovata stvar. Vi znate, da po našem Ustavu u Srbiji uopšte je zabranjeno progonjenje s jednoga mesta u drugo. To nam je donelo ujedinjenje. To su te crno žute metode, o kojima se ovde govori, a koje se u veliko primenjuju sa strane naše vlasti. Dešavalo se često, da se radnici proteruju bez ikakvog razloga u svoje mesto rođenja. Jedan kvalifikovani radnik, n. pr. elektrotehničar mora ići u svoje mesto rođenja, u neko selo na Zlatiboru, gde on nema opstanka, gde se on osudjuje na glad, jer ne može doći do posla. Proteruju se Slovenci iz Bosne kao stranci, kao tudjinci. Prilikom rudarskog štrajka u Bosni svi su Slovenci bili proterani kao stranci, svi su Slovenci bili proterani

i iz Vrdnika, policija iz Beograda proteruje sve radnike, koji bez svoje krivice ostanu bez posla, tera ih i proganja u mesto rođenja. Tamo u mestu rođenja nemaju oni nikoga, apsolutno nikoga, i to im mesto ne pruža i ne može pružiti nikakve mogućnosti, da zaradjuje, jer on kao kvalifikovani radnik u malom mestu zarade ne može naći. Ipak zakon ima tako drastične mere protiv svih tih radnika. To strahovito pogadja teško u prvom redu radničku klasu, a nesumnjivo da se time i sama privreda teško pogadja. Ja pominjem slučajeve u Bosni, gde su bili zaposleni sami kvalifikovani radnici, medju kojima je bilo i Slovenaca i Čeha i Nemaca. Oni su kao kvalifikovani radnici podržavali privredu. Prigodom štrajka željezničkoga svi su oni prognani iz Bosne, a time je sama privreda zadobila težak udarac. Prilikom rudarskoga štrajka svi kvalifikovani radnici, koji su bili najspособniji, da drže poduzeće na visini, bili su kao stranci prognani. Time se nanela velika šteta ne samo radnicima, nego je od toga stradao u velike i privredni život. Ova je odredba ne samo reakcionarna, ne samo antidemokratska, nego je i anti-privredna. Zbog tih razloga mi pomažemo predlog g. Avramovića.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Gjonović.

Jovan Gjonović: Potpuno se slažem sa predlogom g. Avramovića, odnosno sa njegovom redakcijom člana 10. Ja smatram, da je jedno od najosnovnijih prava građanina, da izabere mesto življenja i rada gde sam hoće, ako mu to ne bude dozvoljeno, onda je njegovo najosnovnije pravo uništeno. To je jedna vrlo važna stvar i o njoj bi trebalo promisliti malo više.

Ja mislim, da ne bi ništa smetalo, ako unesemo odluku, kao što je to predložio g. Avramović, da ljudi ne mogu biti progonjeni iz jednoga mesta u drugo. Jer, ako ostane ovakav čl. 10., onda naročito radnici neće biti zaštićeni od progona, a tako isto ni politički ljudi.

Vi, gospodo, koji ste vodili političku borbu u Srbiji znate, a možda se i vama dešavalo da su vas pa i druge građane policijske vlasti naterivale da menjate mesta gde ste bili savili ognjište i počeli da radite. Radi toga ja nalazim da bi bilo u interesu građanskih sloboda stilizovati član 10. ovoga projekta Ustava onako kako je predložio gosp. Avramović.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Divac.

Nedeljko Divac: Gospodo, ja polažem mnogo na to da se zaista da nova redakcija ovome članu. Ja bih bio sada raspoložen da se prihvati predlog koji je učinio g. Avramović. Ali, ako vlada i gospoda iz većine ne mogu odmah da se reše na to, ja bih molio, da se glasanje u ovom članu odloži, da se izradi jedna nova redakcija, koja bi bila u smislu ovih mišljenja koja su pala od naše strane. Moglo se videti i ovde, da su napomene i naše želje bile sasvim os-

novane i opravdane. Vi ste mogli videti da ovako stiliziran ovaj član ostavlja otvorena vrata za mnoge zloupotrebe, za mnogobrojne zloupotrebe, koje posle mogu da pohode veliki broj naših građana, naročito radnika. Pa onda te zloupotrebe ne idu u korist ni našem narodu, a ni u korist našim prilikama. Iz toga razloga ja bih molio da se prihvati ili redakcija koju je g. Avramović predložio, ili da ostane ovaj član pa da izradimo novu redakciju, koja bi bila svakako bolja nego ova, jer ovo ne vredi ništa, prazno je i nepotpuno, pa tek onda da predjemo na glasanje. Ja polažem veoma mnogo na to.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. dr. Laza Marković.

Dr. Laza Marković: Gospodo, nesumnjivo je, ako nema nikakve odredbe, da može to da izazove prilikom tumačenja Ustava i takve posledice, da nastupi ono, što mi nismo hteli. Ali s druge strane priznaće i gospoda koja čine primedbe, da se to ne može dopustiti, to krajnje individualističko gledište, i da se slobodna kretanja uzme tako apsolutno da nikakva otpustanja od toga ne mogu biti. Kad bi svi građani bili ispravni i kad bi svaki pojedinac svoje dužnosti prema celini užoj ili široj vršio onako kako treba, onda bismo mogli mi ovako apsolutno rajsko carstvo slobode kretanja predvideti. A ja mislim zato da se u ovome pitanju može naći jedno rešenje koje će isključiti zloupotrebe, a mislim da se to rešenje sastoji u ovome, da se kaže da slučajevi proterivanja moraju izrično biti zakonom predviđeni i dopušteni, i onda bih ja predložio dodatak članu ovome koji bi glasio ovako: Prvi stav ostaviti kako je u vladinom predlogu prva rečenica: »Ni jedan građanin ne može biti izagnan iz države«, a druga rečenica po mome predlogu glasila bi ovako: »On se ne može proterati u zemlji iz jednoga mesta u drugo ni zatočiti u jednom mestu sem u slučajevima koje zakon izrično predviđa.« Ja molim g. Vuičića i g. Avramovića da to prime, jer, gospodo, ne možete odbraniti varoš od skitnica. (Dr. Sima Marković: Šta su to skitnice? Vi nezaposlene radnike, koji su ostali bez posla bez svoje krivice smatrate kao skitnice.) Skitnica nije onaj koji je građanin jedne opštine, a zakon o opštinama predvideo je kako se stiče pravo građanstva. Na prvom mestu građanin ne može da se smatra skitnica. Drugo, vi me pitate šta su skitnice, ja ne mogu da vam dam definiciju skitnice u ovome momentu, ali ima takvih ljudi koji se nalaze u povratu, koji vrše krivična dela, koji su osuđivani nekoliko puta policijski i koji se nalaze u varoši tražeći prilike da vrše krivična dela, a vi nam ne date da takve ljude uklonimo. (N. Divac: Šta ćete postići time, ako ga oterate iz jednoga mesta u drugo, ako je kriv neka se kazni.) Ja predlažem da se ovo što sam pročitao doda u čl. 13. kao druga rečenica.

Dr. Ante Dulibić: Što se tiče člana 10. koji kaže: Da nijedan građanin ne može biti izagnan iz države, mi se sa ovim članom potpuno slažemo. Ali ova

odredba nije potpuno i s obzirom na tumačenje glede glasovanja da se te izmene u jednome članu ne donasaju. Glasovanje ne govori samo da se glasuje za nadodatke, za nadopune, u koliko one mogu stati skupa sa istim vladinim predlogom. Ja sam bio slobodan da sastavim jednu takvu nadopunu, ali su me druga gospoda pretekla i predložila su u suštini ono što bih ja hteo da predložim. Gospodin Marković pristaje da se primi ova stavka koja bi glasila da se jedan državljanin ne može proterati u zemlji iz jednog mesta u drugo, ni zatočiti u jedno mesto izuzevši slučajeve koje je sam zakon izrično predvideo, tako nešto slično. Ja se s tim potpuno slažem, ali mislim da jedna stvar nije potpuna, jer u Ustav treba da dodje, a ja mislim da toga ima u ovome Ustavu i ovaj stav, da svaki državljanin može po volji i želji izabrati mesto prebivanja i bavljenja, zbog toga ova je odredba nepotpuna. Ovde se govori da se jedan građanin ne može progoniti iz države, a to je stvar po sebi razumljiva. Ne može se jedan građanin iz naše države baciti u drugu državu, jer, ako je zao čovek neće ga druga država primiti. Ja bih želeo da se prakticira, kao što se čini danas, nego da se i danas držimo čl. 10. da ne bi građane gonili iz države, i da ne bi niti zavičajnike danas iz svoga zavičaja izgonili, zato smatram da je neophodno potrebno, da se takodje nadoda ova stavka po kojoj jedan državljanin može protiv volje da si izabere mesto prebivanja i bavljenja.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. dr. Voja Marinković.

Dr. Voja Marinković: Gospodo, ja mislim da je vrlo nezgodno zadirati ovom dopunom u celo zakonodavstvo. Preterivanje kao kazna može biti samo na osnovu zakona, jer se kazne samo zakonom ustanovljavaju. To se po sebi razume. (Sima Marković: U Ustavu). Nije to običaj unositi u Ustav. Možemo zavesti da kazne propišemo i u Ustavu. Ima sličnih predloga što se predlaže da sve udje u Ustav, i moglo bi i to ući. Tako isto, gospodo, pitanje o stanovanju može i to biti posao zakonodavca. Ja ću samo da napomenem ovo. U posljednje doba usled teškoća stanbenih koje su nastupile u varoši da su se morale preduzeti i preporučivale su se u većini razne mere kako bi se preterano i nepotrebno nagomilavanje sprečilo. To bi presto predloženom odredbom bilo sprečeno da se ma šta može preduzeti.

G. Marković je rekao, da smo mi u ranijim Ustavima bili zaštićeni i da nam je oslobodjenje i ujedinjenje donelo ovo proterivanje iz mesta u mesto. Pa, gospodo, po ranijim Ustavima proterivanje iz mesta u mesto moglo je biti u slučajevima, gde je zakon to izrično predvideo. Ta odredba bila je izrično predviđena u Ustavu, i kako je bilo izlišno da bude izrečena u Ustavu, a svaku kaznu zakon mora izrično predvideti, inače ne može da se primenjuje. I u tome pogledu ova odredba sadašnjeg člana 10. potpuno je dovoljna. Proterivanje od onoga dana, kad Ustav

stupi na snagu, ni po ovoj odredbi proterivanja iz mesta u mesto ne bi moglo biti, ako zakon tu kaznu nije izrično predvideo.

Pošto ovde ima tri do četiri izmene i pošto se bojim, da mi ovako, na brzu ruku, ne donesemo odluku, koja bi se docnije pokazala kao vrlo nezgodna za zakonodavca, koja ne bi i suviše, i onde, gde nije potrebno, vezivala ruke, ja bih se pridružio predlogu g. Divca, da, ako ćemo već odstupati od ove redakcije čl. 10., to učinimo sa razmišljanjem stvari, a ne ovako na pretrg i iznenadjenje. Ja, gospodo, naravno, kad govorim o iznenadjenju, ne mislim na predlog g. Avramovića, na predlog zemljoradničke stranke, jer taj predlog za mene nije nikakvo iznenadjenje. Ja sam taj predlog proučio i ja bih protiv toga njihovog predloga glasao, ali ja mislim na druge predloge, koji su se za tim čuli i koji su faktički jedno iznenadjenje. I ja bih se, radi savesnosti u glasanju, pridružio predlogu g. Divca, da mi glasanje o ovome predlogu odložimo, da bi se našla jedna redakcija, za koju ćemo moći glasati i biti sigurni, da ne ćemo time učiniti nešto, što će posle zakonodavcu vrlo mnogo da smeta. Dok je u pitanju jedan vrlo veliki princip, kao što je to, da se neko iz zemlje ne može izagnati, tu, gospodo, mi možemo da vežemo zakonodavcu ruke; ali kad predjemo u detalje, u pitanje o tome, hoće li neko sedeti na ovome ili onome mestu, hoće li ovde biti pod policijskim nadzorom, jer je to interniranje, biti pod policijskim nadzorom, a vi znate, koliko je predviđena ta kazna, o takvom detalju da rešavamo na brzu ruku, ja mislim, da je vrlo nezgodno, i ja bih molio, da se rešavanje po ovome članu odloži, da se predje na druge članove i da potražimo jednu definitivnu redakciju. Molim, da glasamo u idućoj sednici o ovome članu.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ja ne bih bio zato, da se glasanje o ovome članku odloži, jer može kod svakoga člana da se traži odlaganje, i držim, da bi dovoljno bilo, da dam jednu pauzu od 5 minuta, da se gospoda o toj stvari sporazumeju.

Nastaje odmor.

Posle odmora.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Molim vas, gospodo, da nastavimo rad. Imamo ovde predlog g. dra. Markovića, i ja mislim, da ga treba pročitati, jer će možda njim biti skraćena ova diskusija.

Dr. Laza Marković: Moj je predlog, da član 10. glasi ovako:

»Ni jedan gradjanin ne može biti izagnan iz države.

On se ne može proterati u zemlji iz jednog mesta u drugo, ni zatočiti u jednom mestu, sem u slučajevima, koje je zakon izrično predvideo.« I poslednja rečenica po pristanku g. Ministra: »Niko se ne može nasilno proterati iz svoga zavičajnog mesta bez sudske presude.«

Ministar Pravde Marko Gjuričić: Primam ovaj predlog koji je izneo g. Laza Marković, i mislim da je tim predlogom potpuno izvedeno obezbedjenje

lične slobode, koja je bila predmet ovoga člana i da gospoda imaju razloga, da za ovaj predlog glasaju.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Da li ostaje g. dr. Labinja pri svome predlogu?

Dr. Matko Labinja: Pošto naš predlog Narodnog Kluba koincidira sa predlogom g. Avramovića, to ja o ovom članu ne ću govoriti.

Mih. Avramović: A za ovu drugu stvar?

Ministar Pravde Marko Gjuričić: Tu ćemo stvar metnuti na drugo mesto.

Mih. Avramović: Ali se u nacrtu vladinom nigde o toj stvari ne govori.

Ministar Pravde Marko Gjuričić: Ako se nigde ne govori, mi ćemo videti, gde ćemo je staviti.

Mih. Avramović: Ja bih molio, da se vodi računa o dvema stvarima. G. Marković je govorio o skitnicama, dakle o ljudima, koji su nešto grešili i greše protiv društva, protiv reda u društvu, dok ja mislim na protiv, da je ovde reč o Ustavu o ispravnim gradjanima. Ja bih želeo, gospodo, da mi ovde podvučemo ovu jednu stvar: da se ne sme ostaviti na volju vlastima, da one sve ljude podvrgnu pod rubriku »skitnica«, koji ne mogu sebi naći posao u jednom mestu. Mi imamo, gospodo, ovde stalnih prizora, kako se masa zdravih ljudi pred žandarima tera neznamo kuda. Mi ovde imamo jedan pečala primer, da vidimo, kako se masa mladih zdravih ljudi od žandarma tera neznam kud. Nekoliko puta sam pitao, zašto je to bilo. Žandarm mi kaže: »Besposličari«. Gospodo, to su mahom bednici iz siromašnih naših krajeva iz Dalmacije i Hercegovine. I ja bih želeo, da skrenem pažnju na taj fakt, da se socijalnije postupa s tim bednicima, koji su prinudjeni, da svoju radnu snagu prodaju onde, gde misle, da nadju pazar za nju, da se socijalnije postupa s njima, a ne da se podvrgavaju pod rubriku »skitnice« i pod rubriku, da ih žandarmi premeštaju iz mesta u mesto.

Što se tiče skitnica, mi imamo dovoljno propisa u Krivičnome Zakonu o tome, kako se postupa sa njima. Po njima može državna vlast takve ljude da premešta. Država može da ga premesti iz Beograda u Požarevac ili iz Beograda u Mitrovicu, ili tamo, gde ima kaznenih zavoda. »Kaznionica«, tamo, gde hoće, ali o njima ovde nije reč, nego je reč ovde, da se ne može čovek, koji ne može sebi da nadje rada, proterati iz jednog mesta u drugo. Zato bih molio, da se ovde dve stvari dele jedna od druge.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Debata je po ovome članu. Ima dva predloga, koja ću pročitati. Da li gosp. Dulibić ostaje kod svoga predloga? (Odustajem.) Onda ima da se pročita član 10. po predlogu gospodina Laze Markovića.

Podpredsednik dr. Tomislav Tomljenović: Čita redakciju čl. 10. po predlogu dra. Laze Markovića, koji glasi:

Član 10. (Druga i treća rečenica.) »On se ne može proteravati u zemlji iz jednoga mesta u drugo, ni zatočiti u jednome mestu sem u slučajevima, koje je zakon izrično predvideo.«

»Niko se ne može ni u kome slučaju proterati iz svoga zavičajnog mesta bez sudske presude.«

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ona gospoda, koja su za ovu redakciju člana 10., neka izvole sedeti, a koja su protivna, neka izvole ustati. (Svi sede.) Izjavljujem, da je odbor jednoglasno primio član 10. po predlogu g. dra. Laze Markovića.

Izvolite čuti član 11.

Sekretar Milan Bošković pročita član 11. po predlogu vladinom.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Gospodin poslanik Kurbegović podneo je ovaj predlog povodom ovoga člana.

Izvolite čuti.

Podpredsednik dr. T. Tomljenović: čita predlog g. Kurbegovića povodom ovoga člana, a koji glasi ovako: »Predlažem, da se član 11. vladina nacrt Ustava ovako promijeni i nadopuni:

Iza riječi: »koji su predviđeni zakonom«, treba da se dometnu: »Pri ovakvim službenim djelima treba uvijek da sudjeluje predstavnik opštine ili, ako se ne može za vreme prizvati, jedan punoletan sused.«

»Noću mogu policijski organi ući u privatni stan jedino u slučajevima, kad budu u pomoć pozvani, ali ako su pretresi za videla početi, mogu se svršiti.«

»Izuzimaju se privatne prostorije, koje su po nameni svojoj pristupačne publici.«

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ko se javlja za diskusiju? Reč ima g. Mihajlo Avramović.

Mihajlo Avramović: Kod ovoga člana ja bih učinio jednu malu izmenu. Kod člana 11. umesto rečenice: »Noću mogu policijski organi itd.« predlažem ovaku rečenicu: »Noću mogu policijski organi ući u privatni stan jedino kada budu iz stana u pomoć pozvani.« Poslednja rečenica: »Izuzimlju se itd.« da ostane po predlogu vladinom. Zatim predlažem, da se doda jedan nov stav: »Odmah po svršenom pretresu vlast je dužna predati licu, čiji je stan pretresan, uverenje o ishodu pretresa i potpisan spisak stvari oduzetih radi dalje istrage.«

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. dr. Sima Marković.

Dr. Sima Marković: Pored napomena, koje je učinio g. Mihajlo Avramović, koje ja potpuno akceptiram, ja bih želeo, da se kod ovoga člana 11. unese odredba, koja je bila u Ustavu od 1888. godine i u Ustavu od 1903. godine. Ta odredba iz ranijeg Ustava glasi: »Po pretresu dužna je vlast predati licu, čiji se stan pretresa, rešenje istražne vlasti, na osnovu koga se preduzima pretres.« Zašto je to izostalo? To je bilo u ranijem Ustavu i to treba da ostane. Zatim se, gospodo, dalje kaže: »Protiv ovoga rešenja ima mesta žalbi prvostepenom sudu, ali žalba ne isključuje produženje pretresa i pretres vršiće se u prisustvu dva građanina.«

To je, gospodo, ta odredba iz Ustava od 1888. godine. Dakle pored ovih napomena ja bih molio, da se unese u ovaj član i alineja 3. iz staroga Ustava od 1888. godine i 1903. godine.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Fehim Kurbegović.

Fehim Kurbegović: Predlažući ovu izmenu, mi smo se rukovodili, da policijski organi mogu ući u stan jednoga građanina radi privatnoga dela, koje se može vršiti.

Dakle tu se radi o tome, kad mogu policijski organi ući u privatni stan. Mi smo nadodali, da pri ovakvim slučajevima uvek prisustvuje predsednik opštine ili jedan punoljetan sused. Vi znate naš porodični život. Vi znate, da smo mi vrlo osetljivi pri ovakvim pretresima od strane vlade. Dogadjalo se, gospodo, a i danas se dogadja, da oružnik bude ne-taktičan, da nasrne i ulazi u stan, pravi premetačinu bez poziva muktara ili kneza, čini premetačinu pred ženskim osobljem i dolazi do zloupotreba. Ja znam, da će se na to prigovoriti: To su detalji i to se može predvideti u zakonu. Ja mislim, gospodo, da je to od velike važnosti za nas Bosance i treba u Ustavu da se predvidi. Jer običaj je kod nas u Bosni, da se za predsednika opštine bira bolji čovek, koji svoju dužnost savesnije vrši.

Što se tiče promene drugog stava, u vladinom nacrtu stoji, da »policijski organi mogu ući u privatni stan jedino u slučajevima preke nužde i onda, kad budu iz stana u pomoć pozvani.«

Gospodo, mi smo ovde »u slučajevima preke nužde« prebrisali. Ja sam, gospodo, još i ranije kazao, da se nikako ne sme dopustiti policijskim organima, da oni prosudjuju kada je preka nužda. To isto važi i ovde, kao i kod člana 4., gde je propisano, da svi građani uživaju jednaku zaštitu vlasti. Molim vas, gospodo, i ovde se može nešto slično desiti. Može se desiti, da sam ja došao u Beograd i slučajno se dese demonstracije protivu neke osobe i policijski organi dodju, da nas pritvore. Ja protivu toga protestvujem, ali oni odgovaraju: mi imamo takvo naredjenje, jer je to preka nužda. Vi, gospodo, znate, da su policijski činovnici obično ljudi osobite vrste, jer čestit čovek nerado se prima te službe, i kod nas se obično kaže: gde je lopov — otišao u žandare.

Stoga ja držim, da bi trebalo ostaviti, da policijski organi mogu ući u privatni stan jedino kad su pozvani iz kuće; jer ako je preka nužda, zapalila se kuća itd., policijski organi ne će ući unutra, dokle god ne budu pozvani od ukućana, — ali dopustiti, da policijski organi ulaze u stan noću, kad ga ja ne zovem, to se nikako ne može dozvoliti. Stoga sam predložio, da se iz nacrt Ustava ono »preke nužde« izbriše, pa da ostane samo ona rečenica »izuzimaju se privatne prostorije, koje su po nameni svojoj pristupačne publici.«

Sa ovih razloga, gospodo, ja molim, da se naše nadopune i promene kod čl. 11. izvole primiti.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč gospodin Gjonović.

Jovan Gjonović: Posle ove napomene, a to je, da se stan ne može pretresati bez rešenja, na koje

ima mesta žalbi, i drugo, da se pretres vrši u prisustvu dva gradjanina i da se o pretresu odmah da rešenje o svemu, što je nadjeno ili oduzeto, — ja bih predložio još jedan dodatak, a to je: da se pretres stana noću u opšte ne može vršiti. Zatim slažem se sa g. Kurbegovićem, da policija u stan ne može noću ulaziti, dok se ne pozove. Prama tome ja bih predložio jednu drugu redakciju člana 11., ona bi glasila:

»Stan je nepovredan.

Vlast ne može poduzeti nikakvo pretresanje ni istraživanje u stanu gradjana, osim u slučajevima, koje je zakon predvideo, i načinom, kako je zakon propisao.

Pre pretresa dužna je vlast predati licu, čiji se stan pretresa, pismeno rešenje istražne vlasti, na osnovu kojega se preduzima pretres. Protiv ovog rešenja ima mesta žalbi u Prvosepenom Sudu. Ali žalba ne zadržava izvršenje pretresa. Pretres će se vršiti uvek u prisustvu dva gradjanina.

Odmah po svršenom pretresu vlast je dužna predati licu, čiji je stan pretresen, uverenje o ishodu pretresa i potpisani spisak stvari oduzetih radi dalje istrage. Ni u kom slučaju pretres stana ne može se vršiti noću. U privatni stan vlast može ući noću samo u slučaju kakve opasnosti i to samo na poziv stanovnika.

Ja mislim, da bi ovakva redakcija mnogo bolje odgovarala stvarnim potrebama, jer, ako se dopusti, da policijski organi sami ocenjuju, kad je nastupio slučaj opasnosti i kad treba da udju u stan gradjanina, onda treba da se setimo, kakvih imamo policijskih organa u našoj policijskoj službi. Setimo se samo pisara Kneževića i njegovih shvatanja moralnih i gradjanskih sloboda! Setimo se i onih zloupotreba, koje je priznao i sam g. Ministar: da vlasti batinaju i ponašaju se prema gradjanima tako, kako nije dozvoljeno u jednoj pravnoj zemlji, — i onda takvim vlastima ostaviti na volju, da one ulaze u stanove, kad same ocene, da je slučaj opasnosti, a to znači, kad hoće, — i onda će biti jasno, da bi to bilo direktno opasno, da bi to bilo i protiv javnoga reda i protiv javnoga morala.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Nedeljko Divac.

Nedeljko Divac: Ja mislim, da kod ovoga člana treba obratiti malo veću pažnju i da treba prihvatiti ovo: da se pretres vrši uvek u prisutnosti svedoka. Taj je predlog pao sa mnogih strana i veoma je važan, pa zato nalazim, da se i o tome članu treba da sporazumemo onako isto, kao što smo se i sporazumeli kod prethodnoga člana. Jer mi baš sada nailazimo na odeljak, koji je ponajvažniji, to je odeljak, u kojemu su članovi, kojima se ide na to, da se regulišu prava i slobode gradjana, pa zato ne treba žuriti preko ovoga člana, kad ćemo naići na druge odeljke, u kojima ćemo lako doći do sporazuma i gde ćemo lakše moći da akceptiramo ono, što se predlaže, te ne ćemo imati potrebe ni da se duže zadržavamo radi sporazumljivanja. Tamo iz tih razloga ne ćemo

praviti pitanje od predloženih redakcija, ali ovde, gde ima da se regulišu prava i slobode gradjana i gde se govori o promenama tih prava, treba da se zadržimo malo duže i da nadjemo jednu redakciju, koja će biti što je moguće bolja.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. dr. Živko Jovanović.

Dr. Živko Jovanović: Gospodo, pošto su moji predgovornici g. Divac, gospodin Gjonović i gosp. Marković već kazali ono, što sam ja hteo reći, ja mogu da naglasim ovo: Ne možemo i ne znamo razloga, zašto da se iz ove redakcije, kako nam je predložena, izbacimo ono, što je kao opravdano bilo već uneto u Ustav od 1903. godine, t. j. da pre pretresa vlast mora da preda licu, nad kojim vrši pretres, pismeno rešenje i da isto tako po završenom pretresu, a u prisustvu dva gradjana, pred kojima je pretres vršen, ima da izda rešenje, upravo da da izveštaje o nadjenom stanju stvari, tako da ne bi bile moguće zloupotrebe, koje se sada u tom pogledu vrše, naročito u poslednje vreme. Ali ja moram da pomenem i predlog g. Kurbegovića, koji traži: da se zabrani organima, da mogu ući u stan, onako, kako to redakcija kaže: »U slučaju preke potrebe.« Ovde se daje jedno diskrecionarno pravo organima vlasti, a koliko je to opasno, dopustiti, da u ovakvim slučajevima organi vlasti, naročito policijske vlasti, tumače, kad je taj slučaj preke potrebe, preke nužde, to i sami možete shvatiti. Zato ja smatram kod ovog odeljka kao najvažniju stvar, da ovu rečenicu iz vladinog nacrtu treba izbaciti.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Voja Marinković.

Dr. Voja Marinković: Ja ne ću da govorim o predlogu g. dra. Sime Markovića, jer se s njime slažem i mislim, da će se i ostala gospoda s njime složiti, jer je za taj predlog izneto dovoljno razloga.

Što se tiče one druge stvari o pitanju: kad vlast može ući noću u stan, mislim, da je potrebno izvesno objašnjenje. Gospoda smatraju, da se takvom redakcijom, kakvu vlada predlaže, policijski organi postavljaju u položaj, da oni cene, kad je slučaj nužde. To, gospodo, nije tačno: ovom se redakcijom ne ostavlja ništa policijskim organima, nego se stavlja zakonodavcu, da on bliže propiše: koji su to slučajevi preke nužde.

Ja ću da vam napomenem, da ovakvih slučajeva može biti. Ja ne verujem, da bi to bilo dobro za slobodu gradjana, kad bi se policija morala mirno šetati pored jednoga stana, u kome bi se čuo pucanj iz revolvera ili bi se čuo jauk, ali niko ne poziva, da se u stan udje. Ja dakle mislim, da ne bi bilo celishodno, da se podneti predlog primi. To je ono, što ja kažem, da ne može biti ostavljeno policijskoj vlasti, kad je preka nužda, nego tumačenje zakona, koji će moći bolje da udje u detalje tih stvari, pa da pobroji, što mi u Ustavu ne možemo učiniti. Na primer nezgodno je kazati u Ustavu: »Osim, ako se u dotičnom stanu čuje pucanj iz revolvera ili se po-

javi vatra, a policija zna, da tamo u stanu nema nikoga.« To može da udje u zakon, ali ne u Ustav. (Živko Jovanović: Onda neka se kaže: »U zakonom predviđenim slučajevima nužde«.) Ja nisam pledirao za vladinu redakciju, nego sam protiv primedaba, koje su ranije iznete, jer ja nalazim, ako ima neke opasnosti za ovu redakciju: »U slučajevima preke nužde«, ja nalazim, da će biti još veće opasnosti, ako se ova rečenica potpuno izbací. Svim je treća stvar, da li ima neka treća redakcija, koja bi bila bolja od vladine i od ove predložene izmene. Ja samo kažem, da između ove dve redakcije, koje su pomenute, trebalo bi pre da glasamo za vladinu redakciju, koja ne isključuje, da policija u slučajevima stvarne potrebe može ući u stan i bez formalnog rešenja. Ona je bolja od izmene, koje se traže. Gospodo, ja sam već spomenuo, za ovu formulu, koju je pomenio g. Jovanović, i ako nalazim, da je izlišna, jer se ona svuda u Ustavu razume, ali pošto je izlišna po jednoj čuvenoj formuli Talerana, da se ono, što se razume, ne mora da se kaže, a još bolje je, kad se kaže, — ja nemam ništa protiv toga, da ona udje unutra. Istina, malo je nezgodno ono, što je g. Sima Marković u predjašnjem govoru svome kazao, kako onda Ustav dolazi ispred zakona, kad se neprestano citiraju slučajevi, koji zakonom treba da su predviđeni.

Ja samo molim, da se iz ove redakcije izostavi: »U slučajevima preke nužde«.

Ima treća stvar g. Kurbegovića. Ja ne znam, koliko se on može zadovoljiti onom redakcijom gospodina Sime Markovića. Ja mislim, da se on njom može zadovoljiti. Ali, kako on predstavlja jedan kraj, u kome ima specijalnih prilika, mi o tim prilikama moramo voditi računa, i ja mislim, da bi trebalo, da se s njim sporazumemo, da li bi tu trebalo drugo nešto naći sem onoga, što je pomenuto, pa da smatramo za dovoljnu garanciju i za te krajeve. Prema tome i ja se pridružujem predlogu gospodina Divca, da se da mali odmor, pa da stilizujemo jednu takvu redakciju.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Milorad Vujičić.

Milorad Vujičić: Ja smatram, gospodo, da je onaj predlog, što ga je učinio g. Sima Marković, odnosno toga, da se prilikom pretresa da rešenje i da se pretres vrši u prisustvu dva građanina, opravdan i umestan, jer se time štiti sloboda i čast naših građana. Ja znam iz iskustva, da ljudi, kadgod im je davano rešenje o izvršenju pretresa, niko nije protiv stao vlasti, kad mu se da rešenje, zašto se vrši pretres, a isto tako svi su bili zadovoljni, kad mu je dat spisak, šta je nadjeno prilikom pretresa.

Što se tiče navoda »u slučaju preke nužde«, ja mislim, da treba da ostane ovako, kako je predloženo. Često puta ima slučajeva, da se mora noću da udje u stan bez obzira na to, da li je kogod iz stana zvao policiju u pomoć ili nije, i da li je ko dozvolio policiji, da udje. Policija tera krivca i on udje u stan,

i onda od stanovnika revolverom u ruci zahteva, da ga zaštite od policije, da policija ne udje u stan. U takvom slučaju mesto da bude krivac uhvaćen, biće učinjena nepravda prema ispravnim građanima. Takvih slučajeva imate masu. Ili može da se desi slučaj, da prsne cev u stanu i potrefi ne samo onu familiju, nego celu kuću. Prema tome on ne bi mogao pozvati policiju, koja bi mogla samo s polja da gleda tu stvar. Takvih prizora ima danas masa. Stoga mislim, da ova redakcija treba da ostane. Zaštita postoji, ako jedan činovnik zloupotrebi to pravo, koje mu daje Ustav, jer on zato i odgovara.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. dr. Dulibić.

Dr. Ane Dulibić: Gospodo, ja bih želio, da se ovome članu dade sankcija. Ali već unapred izjavljujem, da se potpuno slažem sa predlozima gospodina Avramovića i dra. Sime Markovića i Kurbegovića i da ćemo mi glasati za njih. Sankcija je potrebna i stoga predlažem, da dodamo na kraj člana (čita): »Organi vlasti, koji bi skrivili proti ovim odredbama, kazniće se za nezakonitu povredu stana«. Ja mislim, da je to svakako potrebno, da se poštiri ova strogost u Ustavu.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. dr. Tomljenović.

Dr. Tomislav Tomljenović: Gospodo, ja mislim, da je debaa o ovom članu tako iscrpena, da bi bilo suviše iznositi i opetovati one stvari, koje su istaknute. Ja sam slobodan predložiti, da se dodje u susret zahtevima gospode poslanika u toliko, da se u čl. 11. iza reči: »U pomoć prizvani« dodade nova rečenica: »Pretresu prisustvovaće predstavnik opštine ili dva prizvana građanina«. Ja mislim, da bi time bilo dovoljno zagarantovano, da se ne će događati nikakve veksacije niti sa strane policije, a ni sa strane drugih organa.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Pošto se nije niko javio za reč, to je diskusija o ovome članu zaključena. Ima reč g. Ministar Pravde.

Ministar Pravde g. Marko Gjuričić: Hteo bih da učinim jednu primedbu. Mnogo se ide u detalje. Evo vam, gospodo, primera Ustava nemačkog, socijalističkog, u kojem ovaj član glasi ovako (čita): »Stan je svakog Nemca jedno slobodno mesto i nepovredan. Izuzetci su dozvoljeni samo po zakonu.« To je ceo stav, koji govori o nepovredivosti stana. Mi, gospodo, ovde donosimo masu ograničenja, ali se i preko toga ide dalje sa podnetim predlozima. Ovde je spomenuto, da će se ući noću u stan u slučaju preke nužde, koja mora biti svakako predviđena zakonom. Ali sada nam je baš spomenuo jedan slučaj g. Vujičić. Takvih slučajeva ima više. Ne mogu se oni ovde izrično prebrojati; a kad može nastupiti da vlast u interesu celine, u interesu građana, treba da udje u stan, onda vlast taj ulazak ima da opravda, taj ulazak treba da bude zakonom dozvoljen. Uzmite, da se goni jedan zločinac, jedan zločinac, koji je počinio obično ubijstvo, i skloni se

u jednu kuću, od kuda može pobeći. vlast se nalazi pred kućom, u koju ne smije da udje, to bi bilo vrlo nezgodno, jer će zločinac da pobegne. Uzmite slučaj nesreće, koja se desila, niko nije javio, a vlast ne sme ući u kuću, da ne povredi stan. Nemojte bacati u osnovnu odredbu nešto, što bi činilo poteškoća kasnijemu zakonodavstvu u pogledu stana. (M. Avramović: Zbog nekoliko slučajeva može biti hiljadu i hiljadu zloupotreba.)

Ja ću primiti dodatak, koji je učinio gospodin poslanik Dulibić, koji je dodatak jedna garancija, zatim ono, što je predloženo od gospode komunista, da će se prizvati predstavnik opštine ili dva gradjanina. To je ta garancija. Dalje primam predlog gospodina Avramovića, i to poslednji stav, koji glasi (čita): »Odmah po svršenom pretresu vlast je dužna predati licu, čiji je stan pretresan, uverenje o ishodu pretresa i potpisati spisak stvari oduzetih radi dalje istrage.«

Ovo je jedna garancija, koja će potpuno obezbediti onoga, kod kojega je pretres izvršen, od svakih zloupotreba.

Ja mislim, da se s ovom redakcijom izašlo u susret svima zahtevima, koji obezbeđuju nepovredljivost stana i da se može onda s ovim izmenama ovaj član primiti.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Pošto je pretres zaključen, ja ću staviti na glasanje ovaj član sa izmenama, koje je gospodin Ministar Pravde prihvatio, te mislim, da će time zadovoljna biti i većina Odbora. Prema tome, ko se slaže s predlogom vladinim člana 11.... (Glasovi: Treba da se pročita cela redakcija.) Imate pravo, ja pristajem, da se pročita cela redakcija. Ima reč gospodin dr. Tomljenović.

Dr. Tomislav Tomljenović: Gospodo, ja sam stavio jedan predlog u sporazumu sa gospodinom Ministrom Pravde. Nu kako su me upozorili neki poslanici, da riječ pretres kod ovoga mogega predloga nije dosta iscrpana, nego da bi imalo stajati, da će tomu uređivanju prisustvovati predstavnik opštine ili dva gradjanina, onda ja preinačujem predlog onamo, da bi glasio: »Tome radu vlasti prisustvovaće predstavnik opštine ili dva prizvana gradjanina.«

Ministar Pravde Marko Gjuričić: Ceo član 11. glasio bi ovako (čita): »Stan je nepovredan.

Radi krivične istrage može se izvršiti pretresanje i istraživanje u stanu gradjanina samo u slučajevima, koje je zakon predvideo, ali uvek načinom, kako je to zakon propisao.

Policijski organi mogu danju ući u privatni stan jedino radi kakvog službenog dela, koje se po prirodi svojoj može samo tu izvršiti, a radi pregledanja i nadziranja, jedino u slučajevima, koji su predviđeni zakonom. Noću mogu policijski organi ući u privatni stan jedino u slučajevima preke nužde i onda, kad budu iz stana u pomoć pozvani.«

To ostaje, kako je predloženo. Onda dolazi do-

datak (čita): »Tome radu vlasti prisustvovaće predstavnik opštine ili dva prizvana gradjanina.«

Onda iz predloga gospodina Avramovića (čita):

Iz predloga g. Avramovića ja sam primio ovo: »Odmah po svršenom pretresu vlast je dužna predati licu, čiji je stan pretresan, uverenje o ishodu pretresa i potpisani spisak stvari, oduzetih radi dalje istrage.« To bi bio celi član.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Pretres je zaključen.

Nedeljko Divac: U prvom stavu trebalo je dodati reči: »U prisustvu dva ispravna i nezainteresovana svedoka.«

Ministar Pravde Marko Gjuričić: To je već uzeto u onom stavku, gde se kaže, da će tome radu vlasti prisustvovati kao svedoci pozvani gradjanini. (Dr. S. Marković: Da li se to odnosi i na pretrese, koji se vrše danju?) Razume se, da se odnosi.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Pretres je završen. Staviću na glasanje ovaj član. Koja su gospoda za to, da se ovaj član primi po predlogu vladinom, s izmenama, na koje je pristao g. Ministar Pravde, neka izvole sedeti, a koja su gospoda protiv, neka izvole ustati. (Većina sedi.) Većina je sedela. Objavljujem, da je ovaj član primljen većinom glasova.

Pre no što predjemo na član 12., obraćam pažnju gospodi, da ćemo morati, pri kraju sednice, izabrati jedan redakcioni odbor, koji će se starati o redakciji Ustava. Izvolite čuti član 12.

Mihajlo Avramović: Povodom člana 12., pre no što se pročita, ja bih molio za reč, ako je moguće.

Fehin Kurbegović: Ja bih predložio, da se zaključi sednica, jer će o članu 12. biti velika diskusija.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Još je rano. Mi ne možemo završiti danas diskusiju o članu 12., već ćemo je samo početi. Ima reč g. Avramović.

Mihajlo Avramović: Onomad je, u jednoj prilici, g. Ministar za Konstituantu izvoleo izjaviti: da Vlada pristaje, da se odredbe privredne i socijalne ili kulturne prirode unesu u posebne odredbe u posebni odeljak ovoga Ustava. On nije upotrebio reč odeljak, ali je upotrebio reči: »u posebne odredbe«. Kako je pitanje o svojini i ova druga odredba, koja iza nje stoji, o ukidanju feudalnih odnosa, eminentno pitanje socijalne i privredne prirode, ja bih predložio, da se ta odredba i diskusija o njoj prebaci u one posebne odredbe, na koje je g. Ministar pristao, pa da tamo diskutujemo o ovoj odredbi, kad budemo diskutovali o ostalim socijalnim i privrednim odredbama, jer ćemo o ovom pitanju imati mnogo i mnogo da govorimo, jer ono stoji u tesnoj vezi sa mnogim drugim privrednim i mnogim drugim socijalnim odredbama i pitanjima.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ako se gospoda slažu s tim, ja nemam ništa protiv toga, da ovaj član diskutujemo na kraju.

Mihajlo Avramović: Predsedniče, ja nisam dovršio.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Avramović.

Mihajlo Avramović: I onda dosledno ovome mome predlogu ja bih predložio, da se član 13. tako isto prebaci za docniju diskusiju, kad dodju na red privredna socijalna pitanja i da sada predjemo na čisto politički deo, na pitanje o štampi.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Za član 12. slažem se, ali za član 13. da ostavimo, pa da rešimo u idućoj sednici.

Gospoda sa svih strana traže, da se današnja

sednica prekine za to, što je važan član Ustava, ali ja ću moliti gospodu, da dolaze tačno u 9 sati, jer jutros nismo mogli početi rad u 9 sati za to, što nije bilo kvoruma. Ja bih počeo rad i bez toga, ali poslovníkom smo vezani na kvorum i dok ne bude 14 poslanika, ne možemo početi rad. Ja molim gospodu, da sutra dodju tačno u 9 sati, kako bismo mogli početi na vreme posao. (G j o n o v i ć: G. predsedniče, šta je sa redakcionim odborom?) Onda ćemo sutra početkom sednice izabrati redakcioni odbor.

Današnju sednicu zaključujem, a drugu zakazujem za sutra u 9 sati.

Sednica je zaključena u 12 i četvrt sata.

XVI. SEDNICA USTAVNOG ODBORA USTAVOTVORNE SKUPŠTINE KRALJEVINE SRBA, HRVATA I SLOVENACA držana 22. februara 1921. god. u Beogradu.

(Početak u 9 sati 30 min.)

Predsedavao predsednik **dr. Momčilo Ninčić.**

Sekretar **Milan Bošković.**

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Otvaram današnji sastanak. Ustavni Odbor je dobio nekoliko telegrama sa više strana, u kojima se traži, da glavni grad oblasti Dubrovačko-hercegovačke bude Dubrovnik. (Glasovi: Da pročitamo.) Izvolite čuti telegrame.

Podpredsednik dr. Tomislav Tomljenović (čita):

»Pridružujemo se predstavnici dubrovačke deputacije i apelujemo, da sijelo oblasti bude Dubrovnik s obzirom razloga, što je pretežnije utjecajem na politički i kulturni i ekonomski život našeg jedinstvenog naroda. — Općina Sipanj.«

»Ova općina pridružuje se delegaciji općine grada Dubrovnika, tražeći, da Dubrovnik bude glavnim gradom oblasti dubrovačko-hercegovačke. — Općina Kuna.«

»Ova općina pridružuje se delegaciji grada Dubrovnika, traži, da Dubrovnik bude glavni grad oblasti dubrovačko-hercegovačke. — Općina Slano.«

»Ova općina pridružuje se delegaciji općine grada Dubrovnika, tražeći, da Dubrovnik bude glavnim gradom oblasti dubrovačko-hercegovačke. — Općina Cavtat.«

»Ova općina pridružuje se delegaciji općine grada Dubrovnika, tražeći, da Dubrovnik bude glavni grad oblasti dubrovačko-hercegovačke. — Općina Lopud.«

»Ova općina pridružuje se delegaciji općine

grada Dubrovnika, tražeći, da Dubrovnik bude glavnim gradom oblasti dubrovačko-hercegovačke. — Općina Ston.«

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Gospodo, mi smo ostavili da izvršimo izbor užeg redakcionog odbora. Ja sam smatram, da je odbor potreban, da predsedniku pomogne u svršavanju tehničkog posla, izrade redakcije pojedinih članova, kako se oni prime. Ako bi se pokazalo kasnije, da bi trebalo, da se taj odbor proširi, mi bismo onda izabrali jedan širi redakcioni odbor. Ja sada mislim, da će biti dovoljno, ako izaberemo samo dvojicu. Ako primete, ja bih predložio dvojicu, koji bi taj tehnički posao svršavali. Ja bih kandidovao gospodina dra. Lazu Markovića i gospodina Jurja Demetrovića. (Prima se.)

Mi smo jučer stali kod člana 13., pošto smo čl. 12. ostavili za docnije. Izvolite čuti čl. 13.

Sekretar Milan Bošković (čita):

»Ujemčava se sloboda vere i savesti. Niko ne sme sprečavati građane u vršenju verskih obreda, ako se tim vršenjem ne vredja javni red ili morai. Uživanje građanskih i političkih prava nezavisno je od ispovedanja vere.

Usvajaju se one vere, koje su u ma kojem delu Kraljevine već dobile zakonito priznanje.

Druge vere mogu biti priznate samo zakonom.

Sve priznate veroispovesti ravnopravne su. Priznate veroispovesti mogu svoj verozakon javno ispovedati.«

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Da li se ko javlja za reč kod ovoga člana? Ima reč gospodin Avramović.

Mihajlo Avramović: Meni se čini, gospode, da ovaj predloženi član, ovako, kako je predložen, nije dovoljno obuhvatio sve slučajeve, koje bi po našem mišljenju trebao da obuhvati. Stoga sam mišljenja, da bi trebalo ovaj član malo jasnije redigovati. Kako po predlogu zemljoradničke grupe ima već gotova redakcija, koja je veoma jasna, ja ću biti slobodan, da predložim, kako bi trebalo po mom shvatanju da bude ovaj član redigovan. (Čita:)

Kod čl. 13. a u mesto rečenice u prvome stavu »niko ne sme itd.« da se umetne ovakav tekst:

»Sve priznate veroispovesti ravnopravne su pred zakonom i mogu svoj verozakon ispovedati, u koliko se time ne čine kažnjiva dela.«

U mesto drugog stava »uživanje građanskih i političkih itd.« predlažem ovakvu rečenicu:

»Niko se ne može osloboditi svojih građanskih, državnih i vojnih obaveza, pozivajući se na propise svoje vere.«

Treći stav da se izmeni ovim tekstom:

»Veroispovesti samostalno uređuju svoje unutrašnje verske poslove i upravljaju njima u granicama zakona.«

Na mesto četvrtoga stava predlažem ovu redakciju:

»Verske organizacije i njihovi članovi ne smeju upotrebljavati svoju duhovnu vlast na partijsko političke smerove.«

To je, gospodo, moj predlog.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč gospodin dr. Sima Marković.

Dr. Sima Marković: Gospodo, po našem socijalističko-komunističkom mišljenju čl. 13. treba da konstatuje, da je vera privatna stvar i da crkvu treba odvojiti od države. Verske organizacije treba da imaju punu slobodu svoga stvaranja o pravu udruživanja. Neka se svi, koji veruju, udružuju po zakonu o udruženju i na taj način imaju punu slobodu, da sami rešavaju sva verska pitanja. Odvajanje crkve od države nije samo jedan od postulata demokratije, nego se baš s obzirom na specijalne verske prilike u našoj zemlji nameće nam jedna nužna potreba. Mi smo imali muke i sa jednom crkvom, koja je bila državna. Sada tri crkve pretendiraju, da budu državne. Na taj način će se izroditi jedan sukob, ne samo između njih, nego između svake od njih i države. Najbolje bi rešenje prema tome bilo, da se crkva odvoji od države. Ja napominjem ovde, da ima i vrlo uglednih svešteničkih lica, koja plediraju za to, da se crkva odvoji od države. Takvih je lica bilo i u našoj zemlji, i ja vas podsećam samo na prethodnika u vodstvu Jugosl. pučke stranke Korošceve, na pok. dra. Kreka. Dr. Krek je otvoreno pledirao za odvajanje crkve od države, i ako su ga zbog toga napadali mnogi, on je ostao dosledan tome svome gledištu i smatrao je, da u našoj novoj državi ne treba da bude ni jedna crkva državna. Princip mu je bio, da crkvu treba odvojiti od države, jer svako treba da ima punu slobodu ispovedanja ove

ili one vere po pravu udruženja, ali isto tako treba uneti u ovaj član i to, da niko ne može biti primoran, da slavi verske akte i verozakonske svečanosti, ako se to protivi njegovoj savesti. Ima slučajeva, gde se čitave organizacije i izvesni građani prosto prinudjuju, da protiv svoje vere i protiv svoje savesti vrše izvesne verozakonske akte i odredbe i ako nemaju ne samo simpatija, nego što više i odvratnosti od dotičnog verozakonskog obreda. Zašto i u kakvu korist se prinudjava njega na taj obred vere? Zbog toga ja držim, da bi u mesto ovoga, što čl. 13. predviđa, trebalo kazati, da se sloboda vere i savesti ujemčava kao privatna stvar. Crkva se odvaja od države i niko ne može biti primoran, da sudeluje u verozakonskim aktima i obredima, niti da sledi verozakonske svečanosti, ako se to protivi njegovoj savesti. Verske organizacije mogu razvijati svoju delatnost po pravu slobodnog udruživanja i regulisati sva pitanja, koja ih interesuju. Ni jedna crkva nije državna.

To bi ukratko bio predlog, koji ćemo mi formulisati i podneti predsedništvu, kad je reč o ovom članu, koji govori o veri.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Gjonović.

Jovan Gjonović: Gospodo, ja mislim, da to nije potrebno reći i da verovanje ne treba zabranjivati. Neka veruje kako ko hoće, neka veruje po Hristosu, Muhamedu, Budi ili Konfučiju. To je stvar svakoga pojedinca a ne države. Država može da se interesuje, što se tiče vere, samo u toliko, koliko verski obredi ne bi vredjali javni red i javni moral. Po mome mišljenju crkva treba da bude odeljena od države kao što reče g. Marković, ali ako se to neće iz nekih razloga državne politike, onda bar neka se kaže da će odnosi između crkve i države biti regulisani zakonom. Radi toga ja bih predložio redakciju člana 13. ovakvu: »Sloboda je savesti i mišljenja neograničena. Sve vere su slobodne i stoje pod zaštitom zakona u koliko vršenje njihovih obreda ne vredja javni red i moral. Naročitim zakonom urediće se odnos između crkve i države«.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Divac.

Nedeljko Divac: Ja bih predložio da član 13. glasi ovako: »Ujemčava se potpuna sloboda vere i savesti. Vera je privatna stvar svakoga građanina. Niko ne može biti sprečen u vršenju verskih obreda, ako se to vršenje ne protivi opštim zakonskim propisima. Verske zajednice smatraju se kao privatna udruženja i za njih važe opšti zakonski i ustavni propisi o udruženjima. Nema priznatih i nepriznatih vera. Versko uverenje ne može ni u koliko uticati na politička prava građana«. Ja to radim iz ovih razloga: to stoji takodje dosledno programu i učenju doktrine socijalne demokratije, da vera zaista treba da bude stvar srca, ako ona nije stvar srca onda nije vera. Svi vi znate, gospodo, na koji se način dolazi do vere. Nama se vera nameće, da je ona

hrišćanska ili muslimanska, pravoslavna ili katolička, još u onome dobu našega života kad mi savršeno nismo sposobni da ma šta razmišljamo i da ma šta ozbiljno razumemo o tim stvarima. Nema apstraktnije stvari nego što je sama vera, ona je apstraktnija možda nego najapstraktnija filozofija. I ja znam, gospodo, kroz kakve sam sve fraze u tom verskom pogledu prošao. Kao dete, ja sam primao kao apsolutno tačno sve one tako reći bezmislene stvari koje sam morao da učim iz veronauke, naročito staroga zaveta, koji nije ništa drugo nego jedna vrsta istorije jevrejskoga naroda. Ne treba mnogo, pa da se vidi koliko je to besmislica, treba uzeti samo udžbenik za I raz. gimnazije i tamo se priča o čudima, i ja sam zaista verovao u sva ta čuda, kad mi je bilo 10—12 godina i 8 godina. Tamo stoji da treba čovek da ima vere koliko gorušično zrno, i ako čovek ima vere kao gorušično zrno, treba samo da kaže jednom brdu da predje na drugo, i ono će preći i moram priznati da se moja mašta toliko zanosila da sam ja imao toliko vere i zahtevao od jednoga brda da predje na drugo, ali se brdo nije micalo. Docnije, pod uticajem socijalističkoga učenja ja sam postao, ako ne možda po dubini duše, ono po formi jedan bezverniki. Ja sam odricao svaki značaj veri, ako ne po dubini duše, a ono po formi, jer je došlo jedno drugo učenje o tome da nema Boga, nema prirodnih sila: da o svemu ovome što se oko mene dešava upravljaju samo prirodni zakoni i da se vrši sve po izvesnim prirodnim zakonima. Gospodo, to je bila jedna reakcija, krajna reakcija na ono što sam ja u dečinstvu osećao i na ono što su mi u detinjstvu govorili. Docnije kad sam izašao iz te faze, kad sam se nešto dalje i više razvijao, ja sam svoju veru ovako formulirao: nisam bio više niti verski fanatik niti apsolutni bezverniki. Ja sam sebi stvorio jednu versku filozofiju i ja je imam, ona je moja, ali ona ne može da udje u kalup ni jedne postojeće vere, niti može ući u kalup muslimanske vere, niti u kalup hrišćanske vere, bilo katoličke ili pravoslavne. I pravo da vam kažem i danas, mada imam jednu veru koja ima čisto filozofsku formu, kad me teraju da vršim izvesne verske obrede, smatram to kao vrstu nasilja, jer je to protivno mojim unutrašnjim osećajima. Iz tih razloga ja mislim, kako je sa mnom tako je sa celim svetom, i iz obzira prema jednom ogromnom broju školovanog sveta i prosvećenog sveta, koji nije u stanju da veruje na prost način, na koji to veruju lica i na koji se način deci utiskuje u glavu vera, iz obzira prema tome svetu treba prosto veru učiniti privatnom stvarju. Nju treba ostaviti onima, koji hoće da veruju u nju i treba ostaviti slobodnu volju svima građanima, bez razlike, da se odredjuju za onu versku ispovest koja najviše odgovara njihovom shvatanju i njihovom osećaju. Mi imamo, kao što je na pr. g. Marković napomenuo, baš naročito iz razloga da stanemo na to stanovište da vera potpuno treba da bude privatna stvar, stvar srca, upravo to što je baš našoj državi potrebno, i

ako imamo jedan narod, jer ja ne mogu da odvojim katolike od pravoslavnih, muslimane od katolika. Za mene su, ma kako se lično nazivali i smatrali, za mene su oni jedan isti narod, i ja kažem zbog toga što imamo tri vere, između kojih će postojati neprestano jedna surevnjivost, jedna ljubomora, naročito ako vera bude pod kontrolom države, i ma koliko mi izlazili na susret i jednoj i drugoj i trećoj od tih verskih ispovesti, svaka će se od njih smatrati za zapostavljenu i svaka će od njih izazivati mržnju jedna prema drugoj i na taj način i posrednim putem prema samoj državi. Ako ih ostavimo samima sebi, onda će se država na taj način osloboditi sviju prekora, koji mogu s te strane dolaziti.

Zbog toga, gospodo, ja predlažem u ime Kluba sojal-demokratskog, da se ova redakcija člana 13. primi.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Demetrović.

Juraj Demetrović: Ja bih bio tako slobodan, da predložim jednu stilizaciju ovoga člana. Pre svega treba da stilizujemo taj član tako kako će sloboda vere i savesti biti u isto vreme garantovana. Stilizacija treba da bude takva, da prema njoj može svaki da imade versko osvedočenje kako hoće da imade, i treba da bude garantovan mir, verski mir u našoj državi. Moja stilizacija glasila bi ovako:

»Ujemčava se sloboda vere i savesti. Niko ne sme sprečavati građane u vršenju verskih obreda, ako se tim vršenjem ne vredja javni red i moral. Niko nije dužan da svoje versko osvedočenje javno ispoveda i da sudeluje u verozakonskim aktima, svečanostima ili obrednim vežbama, sem u koliko to odredi zakon za osobe koje su podložene očinskoj, tutorskoj ili vojnoj vlasti.

Uživanje građanskih i političkih prava nezavisno je od ispovedanja vere.

Priznate su sve one veroispovesti koje su u ma kojem delu Kraljevine već dobile zakonito priznanje. Sve priznate veroispovesti ravnopravne su. Dopušteno je ustanovljavati i druge veroispovesti u granicama zakona o pravu udruživanja; njihovo izjednačenje sa već priznatim veroispovestima može biti samo na temelju zakona.

Verske organizacije i njihovi članovi ne smeju upotrebljavati svoju duhovnu vlast u političke svrhe ili za posticanje verske netrpeljivosti«.

Ovde su neki novi momenti unešeni, gospodo. Tako je unešeno razlikovanje izvesnih veroispovesti i drugih veroispovesti koje mogu da nastanu, Projekat vladin predvidja: druge vere mogu biti priznate samo . . . Dakle, dopušta se da mogu i druge vere da postoje. Prema tome, treba dati mogućnosti prema principu, što je dolično, vere i savesti da se u granicama opšteg zakona o društvima mogu stvoriti nove veroispovesti, t. j. da može svaki da ispoveda svoje versko osvedočenje kakvo imade.

Medjutim izjednačenje sa ovim veroispovestima koje su ovde, koje postoje, koje su priznate i kojima

se želi omogućiti njihovo delovanje, njihov, verski rad i život, i te druge veroispovesti mogu biti izjednačene sa zakonom što znači da im se mogu priznati beneficije koje i ove druge veroispovesti imaju što u ostalom iz samoga toga sledi. Jedina je razlika u tome što ovaj zakonski projekat već priznaje ove postojeće veroispovesti da se one mogu baviti svojim radom, to je jedno ujemčavanje principima gde se kaže ujemčava se sloboda vere i savesti, a to je da svaki može ispovedati svoje verovanje, prema tome i ovo je samo jedna konzekvenca principa koje mislimo da usvojimo. To je u ostalom jedna stilizacija koja je donekle slična sa predlogom Zemljoradničke Stranke, da versku netrpeljivost ne mogu političke stranke da upotrebljuju. Tome bih imao ja još da dodam samo princip tolerancije koji treba da postignemo da bi izbegli princip netrpeljivosti a to s obzirom na to što mi živimo u državi, u kojoj naš narod ima toliko vera, i što bi bila opasna mogućnost da se može doći do neprijatnih stvari između pojedinih vera i stoga treba naročito u Ustavu da se kaže da jedna vera ne sme da bude smetana od druge vere. Mi treba sve da upotrebimo, da se spreči netrpeljivost verska, jer bi to moglo da izazove verske nemire, koji bi mogli da dovedu našu državu do nedoglednih trzavica i posledica. Stoga bih ja molio g. predsednika da odredi jednu malu pauzu kako bismo mogli doneti što bolju redakciju ovoga člana.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. dr. Šimrak.

Dr. Janko Šimrak: Gospodo, dozvolite mi, da se samo sa nekoliko reči obratim na govor g. Divca. Ja ne bih bio rad da pretvorimo Ustavotvorni Odbor u jednu teološku školu i zato neću da opširnije raspravljam o onim stvarima na koje se on pozvao. Verujte mi, bilo bi mi neugodno da raspravljam sa jednim čovekom, osobito s inteligentnijim čovekom, kad on nabacuje ovde neke stvari, koje nikad nije studirao i kojih nikad nije osetio dalekosrnost. Gosp. Divac kaže da je vera stvar srca, (Nedeljko Divac: Tako je i samo tako ona može biti) ali je zaboravio da kaže — a ja ovde govorim sa hrišćanske strane — kad bi vera bila samo stvar srca, da veru niko ne bi prihvatio. Naša religija, gospodo, ne znači samo stvar čuvstva i srca, nego je ono u prvom redu stvar uma. Drugo je vršenje religije i religijske ceremonije, a drugo je osnova religije. Gospodo moja, poznata je stvar svima da su motivi religije osnovani na filozofiji i to još počevši od Aristotela i Sokrata do Kanta. Bilo je doduše ljudi koji su prelazili njihove granice kao na pr. Darwin i drugi, ali, gospodo, svi ljudi misleni znaju da je temelj vere um. Kad vera ne bi bila na temelju umnog istraživanja ni jedan čovek ne bi mogao doći do toga saznanja da egzistira neko više biće, i onda ni jedna religija ne bi imala svoju svrhu i onda bi svaka religija bila samo jedna glupost, jer bi u svome fundamentu bila pogreška. Vi svi, go-

spodo, znate Kantove razloge i principe, vi svi znate sve one razloge koji su u tom pravcu do sad bili izneseni. Na tim razlozima temelji se religija, stoga ona nema osnova u srcu nego u umu. Medjutim, gospodo, ja sam kazao da ovo nije nikakvo mesto za ikakva teološka raspetavljanja i držim da g. predsednik, koji inače prema meni nije toliko liberalan, ne bi dozvolio da se u ovu stvar duže upušta, već sam hteo samo reći da je za mene zbilja smešno da se ovakve stvari tretiraju u jednom ozbiljnom odboru, kao što je Ustavni Odbor i u jednom parlamentarnom telu sa jednim vicem.

Gospodo moja, ima ljudi koji upotrebljavaju viceve onda kad nemaju sadržine da nešto kažu. Mi smo nedavno čuli ovde gospodina Etbina Kristana koji se — oprostite, ali kao hrišćanin moram otvoreno reći — nabacivao vicevima! Vi morate u buduću da naglasite slobodu vere i savesti, a nikako se ne možete igrati. Dakle to je stvar naše savesti. (Nedeljko Divac: To i mi hoćemo). Ne možete se vi igrati, a ne smete time ni da vredjate.

Što se tiče daljeg pitanja, Vi ste kazali da ste u pučkoj školi učinili neke besmeslice. To mi je žao da ste učinili, a i da ste verovali. Na primer, vrlo mi je žao, da ima još i danas ljudi, koji decu uče da je zemlja ravna. To znači jednu reakciju, to znači da g. koji vam je predavao nije imao znanosti. Vi ste učili kako je za vreme Nojevog potopa najveće brdo bilo 15.000 metara. Ako se neki sveštenik u tome rdjavo razumevao, onda zato nije krivo hrišćanstvo. Vi ste trebali studirati da hrišćanstvo danas priznaje teoriju Kant-Laplasovu.

Mi priznajemo teoriju što se tiče evolucije, što se tiče stvaranja sveta. Vi ne mislite valjda da Biblija tvrdi da je Najviše Biće nešto bacilo pa stvorilo sunce, zemlju ili zvezde. Nismo mi toliko naivni, a to što Vi govorite, to je, oprostite, običan vic, koji spada za neko drugo mesto a ne ovde.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ovo je delikatno pitanje i razumljivo je što g. dr. Šimrak, izazivan, otišao u govoru daleko. Ali ja ipak molim g. dr. Šimraka, da se vrati na predmet.

Dr. Janko Šimrak: G. Divac će mi oprostiti. Ja ga nisam vredjao kao on mene. A što se tiče govora g. Sime Markovića, on je posve dobro kazao da je pitanje razdvoja crkve zbilja jedno važno pitanje. To pitanje nije samo tretirano u političkim krugovima, nego je to pitanje isto tako tretirano, a i danas se tretira i u bogoslovskim krugovima. Jedni su za razvoj crkve od države, a drugi su protiv. Isto je tako i što se tiče politike. Ja se neću sa tom stvari principijelno baviti, ja samo naglašujem da Jugoslovenska pučka stranka stoji na stanovištu što veće slobode vere i savesti. Mi tražimo autonomiju pravoslavne crkve, tražimo autonomiju katoličke crkve i autonomiju muslimanske crkvene organizacije, koje su najjače i u ovoj državi. Tražimo da se ne događa kad vere ono što se događalo za vreme Austrije.

da su nam mogli doći za episkope ljudi koji nisu ne samo nacionalno osećali sa narodom nego proganjali narod i bili prosti eksponenti Beča i Pešte. Ja neću navadjati pojedine primere, držim da i ovde važi: de mortuis nihil nisi bene, ali ne smemo dozvoliti da se događa ako se ministru ne sviđa episkop da ga, bez obzira na njegov kvalitet, kakav je čovek, da ga radi političkih i partijskih obzira može namestiti na drugo mesto. Dakle mi tražimo verske autonomije.

Gospodin Demetrović je stavio jedan predlog u kome je ostala stara redakcija, koja je bila još čini mi se, u starom Srpskom Ustavu. Tamo se kaže: niko ne sme sprečavati građane u vršenju verskih obreda, ako se tim vršenjem ne vredja javni red i moral. Ja mislim da ćete prihvatiti moju argumentaciju kad vam kažem jedan slučaj. Imade u jednom selu sto pravoslavnih, a ostali su većinom katolici ili obratno, ili sto muslimana, a ostali katolici i pravoslavni. I sad hoće učiniti jedan javni verski obhod, a većina veli: ne damo vam, mi ćemo načiniti demonstraciju, nered, i vlast dotična će zabraniti obhod, jer se može pozvati na Ustav da se vredja javni red. Mi smo, gospodo, o ovoj stvari razgovarali na jednoj konferenciji i svi su kazali da bi se zbilja cva reč javni red mogla tako tumačiti. Ja želim da se ispuste reči: »ako se tim vršenjem ne vredjaju javni red i moral«, jer je nepotrebno, pošto se ponajprije priznaje sloboda vere i savesti. Dalje se vrši razlika između priznatih i nepriznatih veroispovesti, naravno one veroispovesti koje vršenjem svojih obreda krše red i moral, one su samim tim isključene, te je nepotrebno da se kaže da priznate veroispovesti vršenjem svojih dužnosti mogu vredjati red i moral. Imate u rečima i u predlogu gospodina Juraja Demetrovića nešto na što se moram da obazrem. On kaže: da prihvaća predlog Zemljoradničkoga Kluba koji veli: verske organizacije i njihovi članovi ne smeju upotrebljavati svoju duhovnu vlast na političke smerove. (Mihajlo Avramović: Partijsko-političke smerove). Ja, gospodo, verujte mi ne znam zašto je ova stvar ušla u naš Ustav. Vi tražite da mora biti zajemčena potpuna sloboda, vere i savesti.

Vi tražite da crkva i crkvene organizacije u vršenju službe moraju biti što odvisnije, nezavisnije od države, od državne policijske vlasti. Pomislite, gospodo, samo kad naš žandarm i naš policajac pročita član 13. Ustava i u njemu nadje ovu odredbu: verske organizacije i njihovi članovi ne smeju upotrebljavati duhovnu vlast u političke smerove. Ja sam uveren gospodo, da će na temelju ovih reči policijske vlasti što se tiče vršenje duhovne službe činiti najviše ekcese. Gospodo moja, ja ću vam to potvrditi činjenicama. U Bačkoj i Baranji na službi liturgiji policajci uvek paze kakvu odeždu ima sveštenik pri vršenju liturgije i ako ima zelenu odeždu protečaju ga preko granice. Policajac dolazi stalno u crkvu na službu i nadzirava kako sveštenici propo-

vedaju narodu, da li je ta propoved duhovna i po tome se redjaju razne denuncijacije. Mi, gospodo, ne možemo dozvoliti da se policajci mešaju u crkvu i crkvene stvari i to tražimo i za katoličku crkvu, i za muslimansku, i za pravoslavnu.

Nemojte misliti, gospodo, da ja govorim sa partijskog i katoličkog stanovišta. Crkva neka bude crkva, ona mora da bude svetinja. Vi ne možete dozvoliti policijskim organima, da vrše nadzor nad duhovnom službom u crkvi.

U ime Jugoslavenskoga Kluba ja ću gospodo, staviti ovaj predlog koji mi se čini najbolji. Taj predlog glasi:

Član 13. Ujemčava se sloboda vere i savesti. Nesmetano vršenje verskih dužnosti i obreda priznatih veroispovesti zajemčuje se Ustavom i stoji pod zaštitom zakona. Uživanje građanskih i političkih prava nezavisno je od ispovedanja vere. Usvajaju se one vere, koje su u ma kojem delu Kraljevine već dobile zakonito priznanje. Druge vere mogu biti priznate samo zakonom.

Ovaj se moj predlog najviše približava predlogu starog srpskog Ustava. Ja smatram, da od toga predloga odnosno te odredbe u starom Ustavu, koja je u praksi pokazala se kao dobra i opravdana, ne treba da se udaljavamo. Neka Ustav sadrži glavne principe. Ja mislim da je stari Ustav pogodio najbolje to.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Živko Jovanović.

Živko Jovanović: Ja smatram da danas, u ovim momentima u kojima se donosi Ustav, treba jasno i nedvomisleno istaći dva principa. Da je vera i savest pojedinaca privatna stvar građana i da se crkva odvoji od države. Jednu i drugu stvar smatram da je potrebno uvesti iz nekoliko razloga. Pred ovim forumom nije nužno i bilo bi izlišno ulaziti u ta pitanja dublje predpostavljajući da je ovaj forum takav, da su svi njegovi članovi dovoljno o tome obavešteni. Ali ima nešto što se mora naglasiti i pred ovim forumom, da bi se shvatanje naše grupe jasnije shvatilo. Gospodo, i kao komunista, i kao kulturni čovek i u interesu pojedinaca, i u interesu društva, ja smatram da mi moramo ostaviti slobodu svakome da svoje versko, religiozno filozofsko shvatanje ispunja na način kako to njegovom shvatanju najbolje odgovara. Mi danas u ovom momentu, ne možemo tražiti ni od jednog građanina, da se on još kad se rodi i bez svoga pripita uvrsti u jednu veru ili ma u koju veru registruje, pa da smatra kad se tako isto manje više bez svoga pitanja po ceremonijama izvesne vere sahranjuje, kroz ceo život svoj, i kad se venčava i kad svoju decu pričešćuje ili kad se razvodi mora sve crkvene obrede da obavlja po principima jedne vere, koju on sam lično nije ispovedio i koja nije njegova. To je čisto praktičan razlog za svakoga čoveka, koji može danas imati svoje versko, svoje religiozno shvatanje. Dakle, to je jedan čisto praktičan razlog, koji traži, da se sva-

kome čoveku ostavi da, bez obzira na postojeće verske organizacije, sam određuje svoje religijsko shvatanje i svoje pripadništvo pojedinim verama. To je u interesu ne samo kulture čovečanstva, nego je i u interesu narodnih masa, koje možda nemaju svoga verskog shvatanja, koje po kulturi ne spadaju u red onih ljudi, koji su svojim shvatanjem izišli danas iz reda ma kog bilo današnjega shvatanja i došli do svoga, ali koje kao mase moraju da se opredele na ovu ili na onu stranu. Ja smatram da je baš i u interesu te mase, i u interesu naroda koji predstavljamo, da stanemo na to gledište. Jer ako masa i nema izradjeno to gledište kao svoje, ko je taj koji može da utvrdi kriterijum, i koji je taj, koji može da odredi, koje shvatanje treba nametnuti narodu u pojedinim pokrajinama? Ako se stavimo na to gledište, da se ne uzme princip slobode verskog ispovedanja, onda bi ispalo da u interesu baš te mase narodne treba tako reći nametati gledište pravoslavno; po drugima trebalo bi protestantsko, po trećima katoličko itd. Medjutim, gospodo, mi ne možemo prisvojiti ni jedno ni drugo ni treće, iz prostog razloga, što niko ne može da odredi unapred kriterijum u interesu celoga društva.

Što se pak tiče odvajanja crkve od države, razlozi za to postoje ovoga puta u ovakvoj zemlji još mnogo više nego li ranije. Mi imamo pet crkava. Ako danas mi hoćemo da uzmemo jednu crkvu za državnu, onda ostale četiri crkve, ostale četiri vere, stavljaju se u podređen, potčinjen položaj, i mi time činimo nepravdu. Ako li pak hoćemo da usvojimo svih pet vera, da ih sve pet favoriziramo, onda će tereti koji su već i sad tako veliki i koji tako teško padaju narodnim masama i poreskim glavama, bili veći nego li ikad dosada. U interesu onih, koji na svojim plećima nose sve državne terete, pre svega u tome interesu ja smatram da je potrebno odvojiti crkvu od države, da je potrebno crkve i vere ostaviti kao privatne organizacije, koje će se svojim privatnim sredstvima, koje će dobijati od onih, koji njihovim organizacijama pripadaju, izdržavati. Ali ja smatram da je to čak i u interesu pojedinih crkava i pojedinih vera. Na stranu to što je crkva od uvek bila sluškinja države. Ona je to bila onda, kad je u srednjem veku papa bio jači od pojedinih kraljeva i kad je crkva bila sluškinja državnih pokrajina. U svima zemljama odkako postoji do danas, crkva i religija služila je samo ciljevima državne organizacije, odnosno jedne klase, koja u danom momentu kao država postoji. To nije ni u interesu religijskom, ni u interesu etičkom. Na stranu to, kakvo shvaćanje ima ovaj ili onaj čovek, na stranu to što sam ja komunist i da je kao takav ne mogu imati ništa protiv nje kao takve, i smatram ih da sve imaju potpuno ravnopravnost da izidju sa svojim shvatanjem pred narod i da to svoje shvatanje propovedaju. Na stranu to, ja smatram da državu održava narod, i da taj narod, koji državu održava, nema interesa i potrebe, da takvu tešku i veliku organizaciju izdržava

o svome trošku. A kad se zna kako danas sve crkve imaju velike aparate i kako ti aparati koštaju mnogo, to u interesu radne mase koju predstavljamo mi smo za to, da se crkva odeli od države. I mi smo za to još i sa toga razloga, što u ovom momentu, u kome se nalazimo mi između pojedinih religija, između pojedinih verskih zajednica, vera je mnogo više obezbedjena, ako nijedna od vera nije favorizirana od države. Ja znam u početku ovo, da kad se počelo raspravljati pitanje o odvajanju crkve od države, da je bilo pravoslavnih sveštenika i pravoslavnih zastupnika koji su govorili da je nužno s pogledom na istorijsku ulogu naše crkve, da treba pravoslavnu crkvu favorizirati za to, što je ona slaba, a katolička crkva jača. A što bi bilo u stvari ostaviti je samu, značilo bi ostaviti je da propadne pred jednom jačom crkvom. Ja smatram, ako je katolička crkva ekspanzivna i da ima u sebi više životnog soka, neka živi, jer znači da ima u sebi života, a ako bi pravoslavna crkva živela samo od toga, što će je država favorizirati, — ona nema uslova za život, i neka umre. Baš zbog toga, što se takav princip postavlja, ja smatram da se odvajanje crkve od države ostavi svakoj organizaciji verskoj i da religija svoj život da sama svojim snagama i svojim naporima, a da država i radničke mase koje tu državu izdržavaju svojim novcem, ne podržavaju ni jednu crkvenu organizaciju.

To su razlozi koji me rukovode da sam s jedne strane za slobodu veroispovesti, a sa druge strane za odvajanje crkve od države.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Hrasnica.

Halibeg Hrasnica: Ja bih predložio jedan dodatak članu 13., da između trećeg stava dodje ovaj dodatak: »One samostalno uređuju svoje unutarne i vjersko-prosvetne poslove i upravljaju svojim zakladama i fondovima u granicama Ustava i zakona. Niko ne može biti primoran, da sudeluje u vjerezakonskim aktima ili obredima, niti da slavi vjerezakonske svečanosti drugih veroispovesti. Sve priznate veroispovesti mogu podržavati veze sa svojim vrhovnim verskim poglavicama i izvan granica države, u koliko to propisi dotične veroispovesti traže.

U državnom budžetu za vjerezakonske svrhe predviđeni izdaci imaju se deliti među pojedine veroispovesti srazmerno prama broju njihova stanovništva preko versko-prosvetnih samoupravnih vlasti, u koliko one postoje«.

Gospodo, ovaj prvi dodatak bi značio neku autonomiju u upravi verskoj i u upravi sa dobrima, koja služe verskim svrhama. Narod u Bosni vodio je jednu tešku borbu, dok je osnovao bosansku prosvetnu autonomiju. Ova bosanska prosvetna autonomija nalazi se u glavnom u zakonu, jednom statutu, koji je država sankcionisala i koji ima neku formu zakona, i na temelju ovoga statuta upravlja

svojim verskim fondovima i vakufima posve samostalno.

Samo u nekim stvarima ima država ingerenciju. Takodjer na osnovu ovih statuta, koje su više imovinske naravi, kao što je upravljanje fondovima, takozvanim Vakufima upravljaju Vakufsko-šerijafski Sabori. Ti Sabori imaju nadzor nad početnim verozakonskim školama. U tim školama uči se samo veronauka a isto tako ove vakufske uprave vode brigu o odgoju mladeži. S toga je ovakva stilizacija u ovom §-u za nas od vrlo velike važnosti. Sem toga događalo se u nekim slučajevima, da se makar i nehotice negde od jednog muslimana ili jednog koji pripada drugoj kakvoj veroispovesti traži da sude luje kod nekakvog verozakonskog obreda druge vere. To treba zakonom zajemčiti, da se niko ne sme od strane države siliti na to. Mora se i u tom pogledu ostaviti potpuna sloboda. Što se tiče budžeta u Bosni i Hercegovini, mi imamo poseban budžet koji plaćaju i muslimani i pravoslavni za izdržavanje svojih verskih prosvetnih potreba. Dakle mi doprinosimo sve za uzdržavanje naših verskih institucija iz sopstvenog džepa. Zato tražimo ako će država trošiti novac na verozakonsku svrhu, da ga troši s razmerno naprama stanovništvu. S toga je i predložen ovaj treći amandman kod ovoga člana. Što se tiče saobraćaja i veza sa verskim poglavicama izvan granica naše države, to se tiče u ovim prilikama samo muslimana i katolika, mi još sami ne znamo gde će biti Kalifat. Hoće li to biti u Misiru, ili u Anadoliji, ili u Carigradu. U islanskim propisima se traži, da se očuva ta veza sa Kalifatom, jer ima obreda koji su u vezi sa pristankom ili odobrenjem Kalifata. Stoga je potrebno, da se to i u Ustavu zagarantuje, kako ne bi eventualno drugim zakonima bilo izigrato.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Muftija Mehmed Alija.

Muftija Mehmed Alija: Ja u svom govoru ne bi imao drugo šta da kažem. Ja se slažem sa izvodima g. predgovornika i molim, da se njegov predlog prima.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Pošto se niko nije više javio za reč, objavljujem da je diskusija završena. Ima reč g. Ministar Pravde.

Ministar Pravde Marko Gjuričić: Načelo koje je uneo i u naš raniji Ustav i kroz druge zakone provedeno: da vere sve koje su priznate uživaju potpuno zaštitu u zakonu; upravo ta tolerancija verska u našoj državi je bila idealna. Načelo je bilo postojalo i u Ustavu, ali je ono tako sprovedeno u krivičnom zakonu, da se ni sa koje strane protivu toga ne može činiti kakav prigovor. Ja ću Vam pročitati jedan §, i ako se ovde ne radi o krivičnom zakonu, ali samo radi onih pojmova, koji postoje kod nas i koje mi želimo da sprovedemo i kroz Ustav. § 207 glasi:

»Zatvorom od tri meseca do tri godine da se kazni:

1) ko javno, usmeno, ili pismeno na Boga ili na čiju mu drago veru huli, ili javno ismehava čije mu drago vere način i običaje slavljenja Boga;

2) ko delom smeha upražnjavanje čijih mu drago u Srbiji dozvoljenih obreda verozakonskih; ili s obrazima svetih, ili drugim službi božjoj posvećenim stvarima na obešćestitelni i prezritelni način postupa i obezvećava ih«.

§ 207. a) kaže:

»Ko sveštena lica prilikom činodejstva delom napadne ili im pretnjom ili silom protiv stane, da se kazni zatvorom od dva meseca do dve godine.

Ako sveštena lica ili duhovno nadležateljstvo silom ili pretnjom prinudi ili prinuditi pokuša, da kakvo protizakono delanje, ili da ne čini štogod, što u krug njihove dužnosti spada, da se kazni zatvorom od tri meseca do četiri godine«.

§ 207. glasi:

»O rečima, pečatanim ili nepečatanim pismenim sastavom, likovima ili ma kakvim drugim izobraženjem ili znacima uvredi kakvo duhovno nadležateljstvo ili sveštena lica prilikom njihovog činodejstvovanja ili rada, ili i izvan mesta njihove dužnosti no u smotrenju ove, da se kazni zatvorom od 8 dana do jedne godine. Ako bi uvreda sadržala klevetu, da se kazni zatvorom od 1 meseca do dve godine«.

To su dospodo, propisi, koji tako jako zaštićuju i garantuju slobodu upražnjavanja veroispovednih obreda, da se ništa bolje u tom pogledu poželiti ne može. Dakle, načelo koje je postojalo i koje se želi sprovesti u toliko pre i kroz ovaj Ustav, to je načelo slobode veroispovedi. To je načelo sadržano i u ovoj stilizaciji koja je predložena u Vladinom nacrtu Ustava. Dopušta se, gospodo, sloboda veroispovedi, ali upotrebom te slobode veroispovedi ne smeju se vredjati postojeći zemaljski zakoni, jer država to dopustiti ne može. Mi smo imali, gospodo, ovde u Srbiji jednu veru tak. zv. nazaretsku. Oni su imali u svojim načelima vere da neće da prime oružje i zaista oni su izjavljivali i na sudu, da njihova vera ne dopušta da prime oružje. (Glas: Ali oni veruju u Boga!) Oni veruju u Boga, ali država ne može trpeti takvu veru, čiji članovi neće da prime oružje i neće da brane državu, koju bi neprijatelj napao. To je protivno principima države, na kojima danas ona počiva, jer on mora služiti kao vojnik u ovoj zemlji, a kad on to neće, država to ne može trpeti. To su, dakle, bila načela koja se nisu mogla primiti.

Ovde je, gospodo, govoreno, a vidim i iz jednog predloga koji je podnet, da se traži: da predstavnici pojedinih veroispovedi mogu opštiti sa funkcionarima tih veroispovedi na strani slobodno. Takvo je dno opštenje, gospodo, nikako ne bi odgovaralo dobrom redu stvari u jednoj državi. Veroispovedi su slobodne. Medjutim, država, preko Ministarstva Vera ima prava i dužnost da bude obavestena o svemu onome što pojedine veroispovedi rade, jer ništa se ne može raditi što bi bilo protivno interesima i op-

stanku države. Dakle, dobar red stvari iziskuje, da nikakvog opštenja ne može biti, o kome država ne bi bila obaveštena.

Kako su pojedina gospoda podnela ovde razne predloge kod ovoga člana, bilo nove predloge za ceo član, bilo predloge o izmenama i dopunama ovoga člana, jer mislim, da će najbolje biti, ako uzmemo malo vremena, uzmemo jednu malu pauzu, da bismo mogli bolje razmotriti sve te predloge, pa ćemo se onda sporazumeti o definitivnoj stilizaciji ovoga člana.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ja se slažem sa predlogom koji je izneo g. Ministar Pravde i

prekidam sednicu na 10 minuta, da bi se gospoda mogla složiti u pogledu redakcije ovoga člana.

(Nastaje prekid sednice).

Za vreme odmora.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Pošto se sporazum o ovom vrlo delikatnom pitanju na konferenciji koja još traje nije postigao, ja ću današnju sednicu da zaključim, a drugu zakazujem za sutra u 9 sati pre podne sa istim dnevnim redom.

(Svršetak u 12 sati 20 minuta).

XVII. SEDNICA
USTAVNOG ODBORA
USTAVOTVORNE SKUPŠTINE
KRALJEVINE
SRBA, HRVATA I SLOVENACA
držana 23. februara 1921. godine u Beogradu

Početak u 9 $\frac{1}{2}$ časova pre podne.

Predsedavao predsednik **dr. Momčilo Ninčić.**

Sekretar **Milan Bošković.**

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Otvaram, gospodo, današnji sastanak. Ima reč gospodin Ljuba Jovanović.

Ljuba Jovanović: Gospodi je poznato da smo juče jedan deo odbornika, svakako privatno, ali je to ipak poznata stvar, razgovarali o čl. 13. i mogu reći da je postignut jedan sporazum između onih koji su bili na tome sastanku, u pogledu svih glavnih odredaba sem jedne. I kako bi upravo došlo do oštrije protivnosti, ja bih, sa još nekim drugovima, bio mišljenja da tu stvar danas ne prelomimo i da se ne nadglasamo, nego da ostavimo nešto vremena da pokušamo naći neko sporazumno rešenje, ako ga budemo mogli naći. I zato bih ja predložio, da ovaj član koji govori o verama odložimo i da predjemo na član koji je na redu.

Predsednik g. dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Ministar Pravde.

Ministar Pravde Marko Gjuričić: Gospodo, ovaj je predlog, koji je učinio g. Jovanović, za mene takodje simpatičan. Vlada ima želju da ovde u ovome pitanju, prilikom rešenja ovoga člana koji govori o miru, obezbedjenju slobode svima veroispovestima u državi, da obrati najveću pažnju, da se donese tako kako će zadovoljiti sve interese koji su ovde u pitanju. Radi toga samo će biti od koristi, a ne može biti od štete, da se ovo pitanje tako odmah ne reši, i ako smo se juče starali da udjemo dobro u njegovu raspravu, i ja se slažem s tim da se rešenje ovoga pitanja i izglasavanje ovoga člana

odloži za docnije, da se on još malo bolje razmotri i da se vidi da li je nadjena solucija za sve interese, koji su vrlo važni i koji su ovde u pitanju.

Mihajlo Avramović: Sa ovim predlogom gosp. ministra pravde možemo potpuno da se složimo bar mi iz ove grupe, tim pre što mi smatramo da uopšte ova pitanja kulturne, privredne, socijalne prirode, trebalo bi u jednu specijalnu grupu izvoditi i tamo ih staviti, i zbog toga se mi sa ovim predlogom možemo složiti.

Jovan Gjonović: Mi nemamo ništa protiv toga da se odloži rešenje o ovome članu, ali samo da se ne smatra da je diskusija o njemu zaključena. Jer ova redakcija sasvim je drukčija od onoga o čemu smo diskutovali, zato mi ne smatramo da je diskusija u ovome članu završena.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ne smatramo da je diskusija zaključena. Diskusija će se nastaviti kad dodje ovaj član na dnevni red. Prema tome, da li se odbor slaže da se ovaj član odloži? (Slaže se.)

Izvolite čuti član 14.

Nedeljko Divac: Pardon, g. predsedniče, dopustite mi da ja učinim predlog dva nova člana koji stoje u vezi sa članom koji je bio predmet naše diskusije, da bi se donela odluka hoće li se o njemu rešavati sada ili će se odložiti sa ovim članom.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Da čujemo vaš predlog, izvolite.

Nedeljko Divac: Ja sam podneo veće predlog, da se unesu kao novi članovi po redu kako dodju.

Prvi predlog glasilo bi: »Brak je slobodan. Njegovi se uslovi i odnosi regulišu opštim gradj. pravom. Samo po zakonu sklopljen brak priznaje se.

Bračne sporove rešavaju redovni građanski sudovi«. To bi bio član zaseban.

Drugi predlog glasi: »Žena je naravno potpuno jednaka s muškarcem, ona uživa ista javna prava kao muškarac. Ukida se pravna razlika između bračne i vanbračne dece, da deca imaju ista prava spram roditelja kao i roditelji spram dece«.

Ako je uopšte odbor voljan da se diskutuje o ovim predlozima onda bih ja motivirao zašto sam ih podneo.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ja mislim da o tim novim članovima diskutujemo kad se završi odeljak, pa ćemo onda ako odbor primi, rešiti na kome mestu oni da dodju, posle koga člana i koje mesto da zauzmu.

Nedeljko Divac: Ako odbor usvoji to gledište i ja ga usvajam vrlo rado da se ovi članovi stave na dnevni red i da se o njima otvori diskusija.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ja vas molim da meni predate predloge i pri kraju odeljka javite se za te vaše predloge.

Dr. B. Vošnjak: Ja bih imao da predložim dva nova člana, koja su u najužoj vezi sa čl. 14. To što hoću da predložim, to je opšta formula, koja, po moje mišljenju, ide pred čl. 14. Moj predlog glasi:

»Svakome je u granicama zakona slobodno očitovati svoje mišljenje rečju, pismom, tiskom, slikama.« To znači da je pravo slobodnog izražavanja primarno pravo, iz koga posle sledi sve, što je u članovima sledećim: Pravo zborova, sloboda nastave, sloboda štampe i pravo peticije. Ja ću biti slobodan, ako su g. predsednik i odbor sporazumni, da i to predložim posle, kad je taj odeljak svršen. Posle bih imao predložiti još ovaj član:

»Umetnost i nauka su slobodne. Umetnost i nauka uživaju zaštitu i pomoć države. Univerzitet-ska nastava je slobodna«. Ja bih molio g. predsednika, ako je prihvaćeno da će se o tome raspravljati na svršetku odeljka, da se to odloži da se ovo posle uzme u pretres.

Predsednik: Ja vas molim da mi date predlog pa ćemo ići redom, kad se završi član i odredi mu se mesto.

Izvolite čuti čl. 14.

Sekretar Milan Bošković: Čita čl. 14.

Štampa je slobodna u granicama zakona. Ne može se ustanoviti cenzura sem za vreme rata i mobilizacije, niti kakva druga preventivna mera, koja sprečava izlaženje, prodaju i rasturanje spiska i novina. Novinama i drugim štampanim stvarima može se zabraniti rasturanje i prodavanje, ako sadrže uvredu Vladaoca ili članova Kraljevskog Doma, ili uvredu stranih državnih poglavara, ili neposredno ili posredno pozivanje građana da silom menjaju Ustav ili zemaljske zakone, ili ako izazivaju verski ili plemenski razdor i mržnju protiv države.

Za klevete i uvrede učinjene štampom privatnim licima odgovaraju: pisac, izdavač i štampar«.

Predsednik: Da li se ko javlja za reč?

Ima reč g. Jovan Gjonović.

Jovan Gjonović: Gospodo, političkih i građanskih sloboda nema tamo gde nema slobodne štampe. Sloboda štampe je sinonim građanskih sloboda. Tako isto nema ni kulturnog napredka narodnog, tamo gde nema slobodne štampe.

Štampa je bila, kao što vi svi znate, pored škole, jedan od najmoćnijih faktora društvenog i socialnog napretka, i na nju, kao na takvu, treba gledati. Ne treba gubiti iz vida da je ona popularizovala nauku, daje ona socijalizovala znanje, da je iz ljudskog društva proterala masu zabluda i nevolja, da je razgolitila čitave vojske delikvenata, — da je učinila dragocene usluge socialnom napretku i da je pomogla etičkom i intelektualnom preobražaju društva. Ne treba zaboraviti ni to, da je, pored osnovne škole, ona jedina škola koju permanentno uči najveći deo širokih masa jednog civilizovanog društva.

Naravno, da se u štampi kao i u svakom izražaju ljudskog duha, može naći po nešto što nije dobro. Može se desiti kod nje i rdjavog rada. Čovek valjda, nije nigde tako ličan, kao kad piše. On kroz štampu dadne celokupnu svoju ličnost, sa svima dobrim i rdjavim stranama.

Ali gospodo, zato što štampa može izuzetno učiniti štete, bilo pojedincima, bilo društvu u opšte, zato joj ne moramo metnuti omču na vrat. Put za lečenje štampe nije zadavljivanje. Neka bi ona ponekad i učinila štetu, zato što po pravilu donosi koristi. treba joj ostaviti što veću slobodu. Jer, samo u slobodi razvija se i štampa, kao i ličnost. Ja mislim, gospodo, da se i vi slažete samnom, da će, ako se svede bilans štampane delatnosti: saberi štete i koristi od nje, — da će njen bilans biti uvek u aktivu. To je slučaj sa štampom u opšte, a najposle i sa ovom našom. Ja ne bih išao dalje, nego bih vas samo potsetio na one velike koristi, koje nam je naša štampa učinila u toku poslednjih ratova.

Ako bi ostalo po projektu Ustava vlade g. Pašića, i ako bi zakonodavac produžio da radi po ovako konzervativnim indikacijama koje daje ovaj projekt Ustava, onda, iz bojazni da štampa ne učini kakvu štetu pojedincu ili društvu, bila bi gotovo zadavljena, njena krila bila bi spaljena, ona bi bila svedena na nivo obične političke sluškinje režima i novca.

Da nebi moja tvrdnja izgledala jeftino kazana, ja vas molim da me saslušate, te da vam pružim razloge za nju.

U čl. 14. drugoj rečenici, kaže se, da se može uvesti cenzura na štampu u slučaju mobilizacije i rata. Šta je mislio onaj, koji je pisao ovaj član, kad je upotrebio reč »mobilizacija«, nije mi jasno. Ja razumem da se radi ovakvog današnjeg nivoa štampe, u slučaju rata ili opšte mobilizacije traži njeno cenzurisanje. To se, donekle, može pravdati. Ali, treba praviti razliku u pojmu mobilizacije. Ima mobilizacija koje ne vode ratu i koje nisu skopčane sa ratom, a ima ih za kojima ide rat. Zato je potrebno

tačno i jasno naglasiti na koju se vrstu mobilizacija misli. Jer, ako je namerno upotrebljena reč mobilizacija i ako se za njom ne krije ratno stanje, onda znači da je zakonodavac hteo da ostavi vladi ili jednom režimu odrešene ruke, da u jednom momentu, kad mu štampa postane opasna, da može metnuti ruke na nju.

Kad bi svi ljudi bili dobri, kad bi kod njih bila razvijena pravna svest, onda, možda, ne bi bismo morali ni da pišemo zakone, građani bi međusobne odnose regulisavali kako treba. Isto tako, ako bi se pretpostavilo da su politički ljudi andjeli, da se neće, vladajući narodom, ogrešiti o građanska prava, onda ne bismo trebali praviti ni ovaj Ustav niti donositi političke zakone. No, stvarnost drukčije govori, i štampu treba zaštititi od političkih mobilizacija. Potrebno je, u ovom slučaju, jasno označiti da se misli na opštu mobilizaciju, koja je vezana sa ratom. Takodje treba naglasiti još i to, da će se cenzura i tada vršiti po zakonima, koji se neminovno moraju doneti. Vi znate, gospodo, da smo imali cenzuru i da je ona zloupotrebljavana za vreme rata, i to najviše stoga, što nije bilo nijednog zakona, koji bi regulisavao način na koji se ona izvodi.

Ja lično, ne bih bio za cenzuru ni u ratu, zato što mislim, da se može razgovorom i ubedjivanjem sa predstavnicima štampe učiniti mnogo više, nego sa izvesnim zakonskim represivnim merama. Ne bih bio za cenzuru još i stoga, što specijalno naša štampa nije učinila nikakvu štetu, nego je donela koristi državi i narodu, baš u toku ovih poslednjih ratova. I najzad, protivu cenzure bio bih stoga, što ona u ratu, s jedne strane može učiniti izvesne koristi, ali s druge strane isključuje javnost od mase poslova, a to može biti od direktnih i nedoglednih šteta i za državu i za narod.

U ovom članu Ustava uneta je i odredba koja čini da je smešno upotrebiti pored reči »štampe« i reč »sloboda«, a to je: da mogu biti zabranjene novine i druge štampane stvari i radi toga, ako posredno pozivaju građane da silom menjaju Ustav ili zemaljske zakone, ili ako izazivaju verske ili plemenske razdore i mržnju protivu države.

Ako bi ostalo ovako kako je predloženo onda više nemamo slobodne štampe! Svaki članak, svaka beleška, svaka vest, samo ako govori nepovoljno o zemaljskom Ustavu, može se protumačiti kao da posredno poziva narod na nasilno menjanje Ustava; a ako govori, naročito nepovoljno, o zakonima, onda da posredno poziva narod da ih prisilno menja; ako govori nepovoljno o nekoj veri, onda se može pronaći da razvija versku mržnju, ako govori o plemenima, da razvija plemenski razdor; i ako govori nepovoljno o državnim ustanovama i funkcionerima, onda se može pronaći kao da podstiče mržnju protivu države.

Ako bi ovakav član Ustava bio primljen, onda bi štampa mogla pisati o poljoprivredi, pa i to vrlo obazrivo. Jer ako bi na primer, hvalila ili preporu-

čivala jednu pasminu konja ili stoke iz jedne pokrajine, upoređujući je sa pasminom druge pokrajine, moglo bi se rastumačiti kao da i to raspiruje plemensku ili pokrajinsku mržnju! Moglo bi se pisati o astronomiji, naravno vrlo obazrivo, jer ako bi tvrdile izvesne istine, koje su protivrečne sa dogmama koje od mnogobrojnih vera u našoj državi, onda bi se moglo pronaći da raspiruje versku mržnju! Moglo bi se sasvim oprezno pisati o belom svetu, ali što manje dobro i što manje upoređujući sa našom zemljom, da se ne bi shvatilo, da se tim namerno potpiruje mržnja ili preziranje prema državi!

No, kako tako, naravno vrlo obazrivo, o tome bi se još i moglo po nešto pisati, ali o politici naše zemlje ne bi, zacemento, ništa!

Gospodo, u interesu i naroda i države bilo bi da se ovakva nakazna odredba izbaci, jer, iz bojazni od eventualnih šteta, koje štampa može napraviti, stvara se, na ovaj način, još veća; iz bojazni od zla pravi se gore, a iz bojazni od sramote napraviće se još veća. To bi od prilike, bilo: kao kad bismo iz bojazni da se ladje na moru ne potope i da tako ne propadnu naši državljani, zabranili vožnju morem; ili, kao da bismo, iz bojazni od bojazni željezničkih katastrofa, zabranili vožnju željeznicom!

Takve apsurdne zahteve nikada i niko ne bi smeo izneti i braniti. Stoga, mislim, tako isto apsurdne ustanovne odredbe o štampi treba izbaciti.

Vlada je u ovaj član Ustava unela i kolektivnu odgovornost: da za štamparske krivice odgovaraju: pisac, izdavač i štampar, — i preko nje, uništila je odredbu da novine i štampane stvari ne podležu preventivnoj cenzuri. Ona je sa kolektivnom odgovornošću neminovno uvela jednu vrstu cenzure štampe.

Država je i do sada preko svojih organa, zabranama i sudovima, posredno, vršila izvesnu cenzuru štampe, a sada umesto te birokratske i posredne, uvodi se nova, a to direktna: cenzura novca — kapitala. — Izdavač će kontrolisati pisca, a štampar obojicu, pošto i on odgovara za sve vrste štamparskih krivica. Tim načinom dobili smo dvostruku i odvratnu vrstu cenzure, cenzuru masnu — cenzuru kapitalističku!

To je, gospodo, dekadencija. Tim načinom štampa se neće popraviti, nego će se još više srozavati: Verujem, da se nije htjelo, da dodje dotle, kao što sam siguran, da nam to neće učiniti čast, ni doneti koristi, s toga tražim, da se redakcija ovog člana potpuno izmeni.

Ja ću vam predložiti jednu drugu redakciju, koja će mnogo više odgovarati potrebama i naroda i države a tako isto mnogo će bolje odgovarati i ovom novom demokratskom dobu. Ta redakcija, koju predlažemo, moj prijatelj g. Divac i ja, glasi:

»Svaki građanin ima pravo da u granicama zakona iskaže svoju misao: govorom, pismeno — štampom ili umetničkim načinom.

Štampa je slobodna. Ne može se ustanoviti ni cenzura, niti kakva druga preventivna mera, koja sprečava izdatak, prodaju ili rasturanje spisa i novina.

Za izdavanje novina nije potrebno prethodno odobrenje vlasti. Od pisca urednika izdavača ili štampara neće se tražiti inikakvo jemstvo (kaucija).

Štampa ne može nikada biti podvrgnuta administrativnim opomenama.

Svake novine moraju imati odgovornog urednika, koji uživa građanska i politička prava.

Pisac je odgovoran za spis; kad je pisac nepoznat, ili kad ne stanuje u zemlji, ili je nesposoban za odgovornost, odgovorni su: urednik ili štampar ili rasturač.

Pitanje o sablažnjivoj literaturi i umetnosti (pornografiji) urediće se zakonom.

Ovo bi bio naš predlog članku 14.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Ima reč g. Života Milojković.

Života Milojković: Mi smo u načelnoj debati, kao i u specijalnoj debati, koja je vodjena, izneli masu argumenata, koji nesumnjivo svedoče o reakcionarnom karakteru vladinog projekta Ustava. Ako se vladin ustavni projekat posmatra i u celini i u pojedinim članovima, on je ipak, po našem mišljenju, skroz i skroz reakcionaran. Ali reakcionarstvo vladinog ustavnog projekta dostiže svoju kulminaciju tačku u članu 14., koji treba da precizira principe slobodne štampe.

Ja, gospodo, neću ovde da govorim o značaju slobodne štampe. To je pitanje, koje iziskuje dužu diskusiju i na drugom mestu, ali ja sam dužan da kažem, da je princip slobodne štampe jedan od najvažnijih principa demokratije. Taj princip je istaknut još u XVII. veku i to od strane najvećih i najslavnijih duhova zemaljskih. Ja vas u tom pogledu podsećam samo na čuvenog filozofa Spinozu, koji je u svome čuvenom teološko-političkom traktatu zastupao princip najpunije slobode štampe. Tako isto engleski filozof i pesnik Milton takodje je branio princip najpunije slobodne štampe. Ali u tom pogledu najmarkantniji je primer koji nam pruža jedan od najvećih ljudi iz velike francuske revolucije i jedan od ideologa buržoaske klase, to je Robespier. Robespier je u doba velike francuske revolucije i u sednicama jakobinskog kluba i u konventu zastupao gledište najpunije slobode štampe. On je pobornik apsolutne slobode štampe. Robespier je u jednom svom govoru dao definiciju štampe koja glasi: »Slobodna štampa mora biti bezuslovna i bezgranična, ili inače ne postoji.«

Razume se, gospodo, da se pojam slobode štampe da se princip slobode štampe docnije od epigona francuske revolucije izokrenuo i izopačio. Sloboda štampe kao i svi drugi principi slobode koji su pokrenuli u francuskoj revoluciji docnije su modificirani u korist kapitalističke klase, koja je uzela svu političku vlast u svoje ruke.

Gospodo, u Srbiji je bilo političkih partija koje su zastupale princip najpunije slobode štampe. U nas je pre 40 godina bila jedna stranka, koja se zove radikalna i koja je tražila da se princip slobodne štampe u našoj zemlji realizuje u potpunosti. Ali, gospodo, ja sa žaljenjem moram da konstatujem da je radikalna stranka tražila ne samo najpuniju slobodu štampe nego i sva druga politička i građanska prava onda kad je bila u opoziciji i kad su joj ti zahtevi bili potrebni da pridobije šire mase naroda pod svoje zastave. Medjutim u onom momentu kad je radikalna stranka kao predstavница male srbijanske buržoazije dospela na vlast, kad je političku vlast u državi uzela u svoje ruke, toga momenta ona se počela odricati svoju svojih mladenačkih zahteva i težnji. I prvo i kobno bankrotstvo, koje je srpski radikalizam preživeo, to je bilo, po mome mišljenju, posle 1888. god. obeležava datum idejnog i političkog bankrotstva srpskog radikalizma u našoj zemlji. Od tada pa do danas radikalna stranka, nekadašnja pobornica političkih prava i sloboda, išla je sve dublje i dublje u reakciju i mi se danas ne treba ni malo da čudimo što imamo pred sobom jednu takvu redakciju člana koji govori o slobodi štampe.

Ja, gospodo, potsećam na ono što je o Ustavu u načelnoj debati rekao jedan od radikala, g. Nastas Petrović. On je ceo Ustav nazvao reakcionarnim i pri tom naročito mislio na član 14. koji govori o štampi. U članu 14. veli se: Štampa je slobodna u granicama zakona. To je kako je g. Petrović zgodno rekao isto kao kad bi se kazalo čovek je slobodan u okovima. Po redakciji koju nama vlada predlaže u našoj zemlji neće više postojati sloboda štampe. To se da zaključiti ne samo iz ove rečenice koja glasi: Štampa je slobodna u granicama zakona, po ovoj i po drugim rečenicama koje hoće prvu da potenciraju. Na drugom jednom mestu u ovom istom članu veli se da se novinama i drugim štampanim stvarima može zabraniti rasturanje i prodavanje ako sadrže uvredu vladaoca ili članova kraljevskog doma, ili uvredu stranih državnih poglavara, ili neposredno ili posredno pozivanje građana da silom menjaju Ustav ili zemaljske zakone, ili ako izazivaju verski ili plemenski razdor i mržnju protiv države. Gospodo, ako bi ovakva redakcija člana 14. ostala i bila primljena, ja tvrdim da u našoj zemlji više ne bi postojala sloboda štampe, u našoj zemlji ne bi više mogao da izlazi ni jedan jedini opozicioni list.

Ja gospodo, znam obudep onih koji su Ustav pisali da dadu ovakvu redakciju čl. 14. Ja znam zašto su oni morali da dadu reakcionarni i kontrarevolucionarni karakter ovome članu. Ja znam da se u čl. 14., u prvom redu, ide zatim da se uguši kom. štampa. Jednovremeno s tom težnjom ide se i za tim da se uguše sve druge štampe. Po ovakvoj redakciji kao što je ako bi ostala, ne bi mogli da izlaze ne samo komunistički listovi nego i svi socijalistički listovi. Po ovakvoj redakciji čl. 14. ne bi mogli da izlaze drugi opozicioni listovi, pokrenuti od strane drugih opozicionih pred-

stavnika buržoaske štampe. Zbog toga sam ja, gospodo, prinudjen izjaviti da ovakvu redakciju čl. 14. o štampi odbacimo s naše strane, da protiv nje protestujemo, i mi ćemo kao grupa podneti drugu redakciju čl. 14.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč dr. Ante Dulibić

Dr. Ante Dulibić: Gospodo, glede ovoga čl. 14., iznose se različna mišljenja. I zbilja, gospodo, ne može se razumeti zašto se za štampu čini posebna iznimka prema zadnjem članu 86. nacrtu ustava, gde se kaže u slučaju rata ili opšte mobilizacije mogu se pojedine odredbe ovoga ustava staviti izvan snage.

U zadnjem, 86. čl. Ustava govori se o tome, da se za slučaj rata i opšte mobilizacije mogu ukinuti razne slobodštine. Međutim, odnosno štampe ima u čl. 14. jedna iznimka. Dakle, ovde u čl. 14. razlika je u tome, što se kaže da se može ustanoviti cenzura za vreme rata i mobilizacije, dok u čl. 86. nacrtu Ustava govori se o opštoj mobilizaciji, a ne o običnoj mobilizaciji. Po tome, gospodo, prema odredbi čl. 14. može se ustanoviti cenzura za vreme delimične mobilizacije. Mobilizacija vojske može se narediti samo u jednom kraju naše države ili radi internih pitanja, i sama ova činjenica delimične mobilizacije mogla bi dati vladi ovlašćenje da ustanovi cenzuru u celoj državi. I onda bi se, gospodo, moglo dogoditi da bi cenzura ostala kao večna državna institucija ili bi cenzura uvek pretila kao damoklov mač nad glavom slobodne štampe.

To je, gospodo, potrebno razjasniti i ja neznam dali je ta iznimka učinjena navlaš u čl. 14. i rečeno opšta mobilizacija. Jer da je to učinjeno navlaš, onda bi ovaj umetak opšta mobilizacija bio sasvim suvišan, jer to imamo izrečeno u čl. 86. nacrtu Ustava.

Dakle glede ovoga pitanja, potrebno je jedno razjašnjenje, da li u čl. 14. treba da stoje ove dve reči »delimična« »opšta« mobilizacija, ili je to nehotice učinjeno.

Ovde je rečeno u čl. 14.: »štampa je slobodna u granicama zakona.« Imaju pravo oni predgovornici koji su nazvali ovakvu odredbu zakona o štampi reakcionarnom. To znači toliko isto koliko reči štampa je slobodna i štampa nije slobodna. Ako se, gospodo, kaže da se može jednim zakonom dirati u slobodu štampe onda treba ustanoviti načelo, princip kojim ćemo se voditi pri donošenju zakona o ograničenju štampe.

Nama fali u ovome članu Ustava odredba, kojom se zaštićuje mladost od gadne literature, od pornografske literature, uopšte odredba, kojom bi se mladost zaštićivala. Treba dakle u Ustav unijeti neki član, po kome bi se mogli odrediti izuzetci i za predstave u kinematografima kao i uopšte za suzbijanje pornografije.

Isto tako fali i jedna druga odredba: da za izdavanje novina nije potrebno prethodno odobrenje vlasti. Mi ćemo prikazati jednu posebnu odredbu, koja je izvadjena iz nacrtu drugih Ustava za našu

državu i za koje ja mislim, da su bolji i zgodniji nego li ovaj ovde. Svakako to da nije potrebno prethodno odobrenje vlasti za izdavanje novina, treba da se unese u Ustav, u ovaj član 14., jer ako ostane ovako da se bez odobrenja listovi ne mogu izdavati onda se ne može reći za štampu, da je slobodna.

Još fali jedna važna odredba u ovome Ustavu. Kao što sam malo pre kazao, u Ustavu ima odredba, da se može zabraniti rasturivanje novina u izvesnim slučajevima, ali tu je potreban jedan korektiv, jedna sankcija, stoga mi predlažemo da se doda ovo, što je predviđeno u drugim nacrtima Ustava, koji su izradjeni za našu državu: »Ali u tom slučaju vlast je dužna za 24 sata po izvršenoj zabrani sprovesti delo sudu, a ovaj je dužan takodjer za 24 sata osnažiti ili poništiti zabranu. U protivnom slučaju smatra se da je zabrana dignuta«.

Ovo je potrebno u interesu štampe i u interesu toga, da se isključi šikaniranje nad štampom, te da ona ne bude podvrgnuta administrativnim opomenama. To je načelo koje treba da bude sadržano u ovome članu.

Zameram jo, što se ovde na koncu za klevetu i uvredu učinjenu štampom stavlja odgovornost piscu, izdavaču i štamparu. Ja mislim, da je ova odredba neopravdana, da štampar, izdavač, odgovara, koji može biti u mnogim i mnogim slučajevima i nema pojma o tome što je pisano. Zato mi mislimo, da je pravilno, da je pisac odgovoran. Samo u slučajevima, ako je pisac nepoznat ili se nalazi van otadžbine, ili je nesposoban za odgovornost, onda da odgovara i štampar. Ja mislim, da bi ovaka odredba bila dobra i ja ne znam iz kakvih razloga naš Ustav ne bi primio.

Još jedna odredba fali i ovome članu, i molim gospodina zastupnika vlade, da nam ovo rastumači. Može biti da će o tome biti govora kasnije, ali ja mislim, da ovu stvar treba izvesti na čisto sad prilikom ove debate. U ovome članu nigde nije kazano, da verni izveštaji pretresa u Ustavotvornoj skupštini i pretresa u odboru, da uživaju onaj isti imunitet, kao što ga uživaju poslanici u svojim govorima u Skupštini. To je potrebno da se istakne, jer se može dogoditi, da ovde poslanik drži u skupštini govor, pa da ga posle cenzure zaplene za novine. To ne bi odgovaralo onome propisu, gospodo, koji se tiče imuniteta i odgovornosti poslanika za ono što oni govore u skupštini kao poslanici. Treba, dakle svakako da se dobije jedno potrebno razjašnjenje u smislu, da su zaštićeni i izveštaji javnoga zbora, ako su obelodanjeni putem štampe.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Tomljenović.

Dr. Tomislav Tomljenović: Gospodo poslanici! Mi smo ranije već i kod generalne i kod specijalne debate čuli, da je Ustav odraz prilika u kojima živi država kad podnosi ustavne propise, pa ako i mi kod ovoga stava to isto pravilo primenimo, i ako mi usporedimo propise o štampi kako se predlažu u našoj

državi kod donošenja ovoga Ustava sa prilikama i sa prilikama i sa propisima država, kako ih predlažu, onda ćemo vidjeti da su naši propisi kako su po vladi predloženi, odnosno kako će biti još može biti i promenjeni, daleko napredniji, nego što su propisi drugih država, koje žive u sličnim prilikama. Ako mi, gospodo, promotrimo države, koje se sad stvaraju, naročito države centralne Evrope, ako promotrimo stranke, koje imaju prevlast u tim državama, to ćemo mi videti, da je u većini tih država, gotovo u svima na krmilu danas ova struja, koja je otišla još dalje na levo od struja, odnosno grupa, koje vode i reprezentuju vladu u našoj državi. Ustav, koji je donešen u Kraljevini Grčkoj, i Ustav, koji se donosi u Nemačkoj, oba ova Ustava reprezentuju naziranje socijal-demokratsko na današnje prilike, na pogibelji u kojima žive države, koje se ovaj čas stvaraju. I Ustav česki, i Ustav poljski, i Ustav nemački garantuju slobodu svojim državljanima dotle, dokle vide, da im ne će biti bitni državni interesi ugroženi.

Ocenjujući prilike, koje su oko i u tim državama, koje se danas stvaraju one sužuju prava i slobode u toliko, da se to, što bi inače u Ustavu bilo garantovano, prepuštajući redovitom zakonodavstvu da se modernije, da se slobodnije, da se naprednije donese. kad prestanu te pogibelji, koje su u državi i oko države.

Nemački Ustav u članu svom 118, donesenom po socijalističkoj većini ne poznaje uopšte druge garancije za slobodu štampe, nego one garancije, što će im dati opšti zakoni. Sloboda štampe kako ju je češka država u svom ustavu zagarantovala, a na čelu te države svi mi znamo, da stoji jedan od najvećih slobodaraca slavni Mašaryk, dopušta da je samo preventivna cenzura u principu zabranjena. Poljski ustav u svom članu 108. prepušta po svojim posebnim zakonima, neka oni odrede privremeno, kako će se suzbijati zloupotreba štampe, Ako mi poredimo predloge, koje je vlada predložila za nacrt našega Ustava, onda ćemo mi videti, da je predlog vlade Nikole Pašića daleko napredniji, i daleko više garantuje slobodu štampe, nego što to garantuje i jedan od ovih Ustava i jedne od ovih država. (Jovan Gjonović: Onda znači, tamo nema uopšte slobodne štampe, ako je ovo naprednije), I onako kako je vlada predložila, i taj je predlog daleko napredniji nego u onim državama, kod kojih su socijaliste donosili Ustav. (Jovan Gjonović: To ne verujem).

Čast mi je izjaviti u ime demokratske i u ime radikalne grupe, da su se ove dve grupe složile, da predlože drugi predlog, koji se u mnogim stavovima razilazi od predloženog, po vladinom nacrtu člana 14. Taj predlog razilazi se u dva pravca. Na početku člana 14. ovaj predlog predlaže, da se ispusti ona opšta klauzula, kojom bi se sloboda štampe ograničavala. Nadalje predlažem, da se neka ograničenja slobode štampe unesu u prelazna naredjenja, u koliko ih iziskuju prilike u državi, da se mogu ukinuti čim

bi prilike dopustile da se ukinu. Prema tome bi ovaj predlog glasio ovako:

Član 14.

Štampa je slobodna.

Ne može se ustanoviti nikakva preventivna mera, koja sprečava izlaženje, prodaju i rasturanje spisa i novina. Cenzura se može ustanoviti samo za vreme rata ili mobilizacije, i to za stvari zakonom unapred predviđene.

Zabranjuje se rasturanje i prodavanje novina ili štampanih spisa, koji sadrže: uvredu Vladaoca ili članova Kraljevskog Doma, stranih državnih poglavara, Narodno Predstavništvo, neposredno pozivanje građana da silom menjaju Ustav ili zemaljske zakone, ili sadrže tešku povredu javnog morala.

Za krivice štampom učinjene odgovaraju: pisac, urednik, štampar, izdavač, vlasnik i rasturač. Naročitim zakonom o štampi odrediće se ovim i način odgovornosti ovih lica. Sve krivice štampom učinjene sudiće redovni sud.

Ovaj predlog ima tu novotu: da ove dve grupe predlažu, da se poput vladaoca, odnosno stranih državnih poglavara, zaštiti i Narodno Predstavništvo, a ima nadalje i tu novotu: da se istim načinom suzbiju spisi, koji sadrže tešku povredu javnoga morala.

Po ovom predlogu prepušteno je zakonu da on odredi način i obim odgovornosti nabrojanih lica; da ih odredi na posve slobodan način, da se uglavi pravi krivac i da se donese jedna puna odgovornost protiv ovih čina, koji su ovde taksativno nabrojeni. Po ovoj redakciji držimo da nije kolektivizam u odgovornosti prejudiciran tome zakonu, pa će taj zakon imati da u detalje izradi propise, u kojima i kada koje lice odgovara za počinjeno delo.

Sadrži takodjer ovaj predlog jednu drugu novotu: da za sve krivice štampom učinjene sudi redovni sud. Ja mislim da ni u ovoj tački ne treba pobliže izlagati, jer su sve krivice što su štampom učinjene tako istančane naravi, da se do pravde, do pune pravde može da dodje jedino onda, ako te krivice prosudjuju i rasudjuju suci, koji su obrazovani i koji su dorasli rasudjivanju takvih zapletenih slučajeva.

Prvi deo predloga naših grupa predstavlja jedno opšte naziranje koje ostaje stalno u Ustavu, a ovo ograničenje slobode štampe je tako minimalno, da mislim da ni u ovoj kući neće ni s druge strane naći nikakva ozbiljna prigovora. Sve ove tačke bile su i ranije u Ustavu, naročito uvreda veličanstva, odnosno članova kraljevskog doma; a iz povjesti Srbije znalo se, pošto toga nije bilo ranije da te uvrede članova stranih vladalačkih kuća dovodile do nemilih međunarodnih sukoba. Ja sam uveren, da će sve stranke uvideti da se mora i to zaštititi slično kao što i domaća dinastija. Dokle ovaj deo predloga ovih grupa ne sadrži gotovo nikakvih ograničenja, ili su takova ograničenja, koja sve stranke

i sve struje odobravaju, dotle ove grupe drugih ograničenja, koja smatraju da su nužna iz eminentne pogibelji u kojima svaka nova država postoji, stavljaju predlog: da se ta ograničenja stave u prelazna naredjenja, i da se ukinu, čim nestane te pogibelji, koja sili vladu, odnosno ove grupe koje vladu pomažu, da stave ta ograničenja. Drugi dio predloga, koji bi se unio u prelazna naredjenja glasi ovako (čita): Može se zabraniti izlaženje odnosno rasturanje novina i štampanih spisa, koji izazivaju: mržnju protiv države kao celine, verski ili plemenski razdor; a tako isto i kad posredno pozivaju građane da silom menjaju Ustav ili zemaljske zakone, samo ako se iz napisa očevidno vidi, da se time ide na tako pozivanje građana. Kada prestane naročita potreba, ovi se propisi mogu ukinuti zakonom.

Ovom delu predloga može se prigovoriti, da on teže skućava slobodu štampe, ali u koliko mu i stavi taj prigovor, on ne može da bude snažan, jer je intencija i grupa i vlade, da ova ograničenja prestanu, čim prestanu one pogibelji, koje još danas ne daju da se naša država potpuno sredi. Mi smo imali jedan anomalan slučaj u povesti, gde je blizu 70% državne teritorije i pučanstva prisajedinjeno staroj slobodnoj državi, a vi svi dobro znate da su prilike kako su se razvijale zadnjih godina ovde, doneli toliko pogibelji za našu državu, da mi još danas nismo svesni, hoće li te prilike uskoro da se kalmiraju, a kamo li da prestanu; i sem toga mi smo svi svesni da naša država od davnih davnina nije mogla da uopšte nastane u ovom prostranstvu za to, što smo bili na putu nebrojenim našim dušmanima. A kad ovaj svetski događaj, koji je omogućio da nastane naša Kraljevina na celom tom prostranstvu, nije mogao da izbriše one dušmane koji su stoljećima sprečavali nastanak te države, jer se njihovi interesi u tom prostranstvu bitno kose sa interesima našima, i dokle god smo svesni, da gotovo svi naši susjedi sa očitim neprijateljstvom rade protiv naše države ne samo iz vana nego nastoje i iznutra da donesu nereda i nemira, onda sam ja uveren kao i grupe, kojima imam čast pripadati, da je potreba, da država ima jedno sredstvo, kojim će suzbijati te invektive protiv sredjivanja prilika u našoj državi.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. dr. Živko Jovanović.

Dr. Živko Jovanović: Pre svega ja bih molio za jedno obaveštenje. Da li ovu korekturu, koju je predložio g. dr. Tomljenović mi možemo da smatramo u isti mah kao i korekturu, koju je vlada primila? (Glasovi: jes).

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Gospodin ministar je izjavio, da prima ovu izmenu gosp. dra. Tomljenovića.

Dr. Živko Jovanović: Prema tome ostaje mi da govorim o ovome članu s obzirom na izjavu koju je dao g. dr. Tomljenović.

I ako bez sumnje ova izmena, u izvesnom obliku, predstavlja napredak prema prvom članu, pred-

loženom u projektu Vlade g. Pašića, ipak, i ovako kako je sada redigovan, ovaj član ne garantuje i ne daje slobodu štampe.

I kad bismo mogli o ovom pitanju raspravljati 25 dana i to bi bilo malo s obzirom na važnost ovoga pitanja i s obzirom na ovu zemlju i na prilike, u kojima živimo. I kad tako govorim, ne govorim iz nekih teorijskih razloga, niti apstruktnih, nego s obzirom na iskustva, koja smo mi, koja je naša partija i uopšte opozicija imala ovde za sve vreme, od kada je nastala država.

Gospodo, ja bi želeo da čujem i sa suprotne strane, kako bi neko od gospode mogao da izadje iz ove dileme, u koju se zatvara, hteo ne hteo. Kaže se, štampa je slobodna. Kaže se po tom nekoliko stavova, nekoliko rečenica, koje apsolutno pokazuju, da štampa nije slobodna. Je li slobodna štampa, kad se ostavlja policijskoj vlasti, da po svojoj volji protumači, koji je spis uperen protiv sigurnosti države, koji je spis uperen na to, da razvija mržnju protiv države, koji je spis uperen na to, da uvredi Vladara ili člana Kraljevskog Doma, kojoj je spis uperen na to, da zasluži po neku od ovih inkriminacija? Dokle god je ostavljeno ma komu bilo članu policijske vlasti, da tako tumači na taj način, onda dotle nema od dve stvari, ili nemate slobodne štampe, onda kažete, vi odredbe ove unesite, a princip slobodne štampe neka spava, ili unesite princip slobodne štampe, onda izbacite sva prava i svu vlast, koju ste dali organima policijske vlasti. Trećega nema. Ja bi želeo, da čujem nekoga od gospode, koji će treću stvar izlaza iz ove dileme kazati.

Medjutim, mi, i za vreme rata i posle rata, sa našim novinama videli smo, kako to pravo iskorišćuje policijska vlast. Kaže se, da se za vreme rata i za vreme mobilizacije, ne kaže se da li za vreme opšte mobilizacije ili delomične, može ustanoviti preventivna cenzura.

Mi smo za vreme rata u našim novinama, koje su morale svaki drugi dan da menjaju ime, jer se nalazilo, da pišu stvari, koje su nezgodne za vojne operacije, mi smo pisali stvari, koje su isto tako slične i isto se tako odnose na vojsku, koliko je ovaj Ustav slobodoman, pa nam se svaki dan najnevinije stvari, koje nemaju nikakove veze sa vojnim operacijama, cenzurisalo. Mi smo posle rata a i za vreme rata god. 1918. i god. 1919. vrlo često pisali stvari, koje se nisu na ništa drugo odnosile, nego na politički rad vlade ili bilo kojeg činovnika. I tu je cenzura nešto nalazila, što je opasno kod vojne operacije.

Vi kažete, imate sud, pa se tuži, obori se stvar i kvit. Pardon, gospodo. Pre svega za vreme rata mi to nismo imali. A danas di znamo, kako to suviše skupo košta, jer mi smo materijalno silno oštećeni, pa smo dobili, da prekosutra tek izdajemo ono, što se u stvari napisalo pre dva dana i što se s obzirom na udaljenost i s obzirom na rdjav saobraćaj ima saopštiti tek posle nekoliko dana.

Imamo jednu prostu stvar. Ja bih bio i razumeo gospodu, kad bi s obzirom na ono, što je kazao gospodin dr. Tomljenović s obzirom na izvesne prilike kazali, nema slobodne štampe.

Ali bih razumeo to kad se kaže da je štampa slobodna, pa posle da jedna druga mera dolazi koja ograničava štampu i čini je da je onakva. To znači hteti održati pro forma princip demokratije, jer se bojite da ga ne pogazite, jer ste i došli na ovo mesto da gazite, a u isto vreme zajedno s tim želite da ugušite Ustav, da zapušite usta celokupnoj opoziciji, koja hoće da kritikuje vaš politički rad koji je čak i za vreme rata i mobilizacije na takve stvari bio najviše upravljen, a vi ste takve stvari najviše cenzurirali. I zato za mene izjava g. Tomljenovića da bi ovakva ograničena sloboda štampe trajala samo dok traju ovakve nenormalne prilike, ovakvi odnosi koji danas, postoje u zemlji, za mene ta izjava ni najmanje ne znači utehu za gušenje slobode štampe. Pre svega, gospodo, koji je taj ovde, kome možemo poveriti i dati da odredi kriterijum kad će te prilike da prestanu i koji je taj koji po svojoj volji može — na zadovoljstvo sviju, celokupne opozicije i celoga naroda — reći sad je prestala i ta opasnost. To je upravo ona ista vlada, ona ista izvršna vlast protiv koje u stvari i vrši se kritika opozicije. Drugim rečima, šta ste vi nama dali tom izjavom, g. Tomljenoviću. Da li ste nam dali to da izvršna vlast i danas ne da slobodu štampe, da ta izvršna vlast danas sutra ili prekosutra, ili kad joj je volja kaže: Još nalazimo da nije došao momenat opasnosti. Dokle god se ona nalazi kao takva u položaju da se boji kritike, dotle će se ona nalaziti da je zemlja u stanju slobodu štampe ugušiti. Na takvu stvar, gospodo, ne može opozicija, i komunistička partija gledati sa poverenjem. I sad vama ostaje ili da priznate da vi nećete tu demokratsku meru i onda smo kvit, ili baš i da ne kažete mi to konstatujemo jer iz vaših stvari iz vaših predloga mi suviše jasno vidimo to i zaključujemo.

Pa onda kažete, gospodo, da ima zemalja danas koje su možda malo privrednije kulturnije naprednije od naše pa kad one sebi mogu dopustiti taj luksus te reakcionarne mere i metnuta po neka ograničenja štampe, pa čemu ne bi mogla Jugoslavija, država SHS. Ja ovde vidim jednu čudnu naviku kod gospode iz vladajućih partija. Kadgod treba jednu reakciju na ostale zemlje u Evropi. Kadgod mi navedemo narnu meru braniti tada su vrlo lakoumni i pozivaju da u ostalim zemljama postoji nešto naprednije tada nam se odgovara: mi smo mali, mi nemožemo da idemo tako hitajući za ostalim zemljama, koje su na većem stepenu kulture i razvijenosti. Gospodo, u koliko se nećemo ugledati na naprednije stvari, nećemo se ugledati ni na reakcionarne, ili kad se već ugledamo na reakcionarne ugledajmo se i na naprednije, pa ćemo na onim stvarima na kojima smo tražili da se ugledamo na naprednije zemlje učiniti koncesiju, a mi gospodo, ne možemo tako slepo ići za tim naprednijim stvarima ostalih zemalja.

Stenografske beleške

Najzad, gospodo, ovaj nov predlog stavlja to, što je bilo ovde određeno unapred u ovome članu, u prelazno naredjenje. Ja mislim da to nije baš tako duhovit vic, jer stavljam li to ovde ili stavljali u prelazno naredjenje, vi sami pokušavate da nadjete, što je rekao g. S. Protić, ublažavnu okolnost (Ljuba Davidović: Što citirate g. St. Protića?) G. Davidoviću, možda je za vas i vašu partiju nezgodno što ne citiram češće vas, koji ste bili nekad levica g. Stojana Protića. Ovoga puta, na čast g. Stojanu Protiću stoji to što on stoji i prema vama i prema radikalnoj stranci kao levica; i ako ga citiram i pominjem, to je može biti, samo na vašu štetu. Ta ublažavna okolnost za nas kojih se vrlo mnogo tiče ovo pitanje o slobodi štampe, za nas opozicionu partiju, ta ublažavna okolnost, da je tako nazovem, tako isto kao i naprednom elementu, ne može doneti nikakve utehle. Ja gospodo, zbog toga smatram da mi ne možemo i ne smemo ni ovakvu novu redakciju primiti, i više nego to, ja smatram da se ovde, na ovome pitanju i pri ovoj novoj redakciji, mora dopustiti malo više pretresa i dati malo više dobre volje, da bi se odredbe, koje su još uvek reakcionarne, malo očestljale i očistile od reakcionarnog, pa bile koliko toliko jemstvo i za opoziciju.

Gospodo, naš predlog ovoga člana i suviše se razlikuje od projekta g. Stojana Protića. Ja sam kazao ublažavna okolnost gde je g. St. Protić pominje bez ikakve veze sa štampom da je ona naprednija od gospode iz bivše samostalne stranke. Ako to ne mora biti kod pitanja o štampi to se pokazalo u opštoj diskusiji, u načelnoj diskusiji kod mnogih ostalih pitanja.

Najzad i po novom projektu i po korekturi g. Tomljenovića ostaje to da odgovaraju i pisac i izdavač i štampar, dakle princip kolektivne odgovornosti. Ostaje zatim vrlo široko polje da se tumači o obimu i načinu odgovornosti tih lica koja podpadaju pod odgovornost. U svakom slučaju, i nov projekat i nova korektura ne izmiče i ne može umići primedbi i prigovoru da su reakcionari. I zbog toga i naročito zato što mi vidimo da ima izvesnih odredaba ovde koje se isključivo uperuju protivu komunističke partije i koje, tako, tako reći, još unapred šeretski baš na nju viziraju, a pored nas i na ostale. To iz tih razloga mi, kao predstavnici komunističke partije, apsolutno moramo biti odlučno protiv ove odredbe.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. dr. Sima Marković.

Dr. Sima Marković: U dopuni govora druga Jovanovića reći ću samo nekoliko reči. Iz njegova govora vi ste, gospodo, mogli uvideti da smo mi komuniste u principu protiv svake cenzure. Ali kad se i u novoj redakciji, koju je predložio g. Tomljenović, ipak predviđa cenzura u slučaju rata i mobilizacije, mi bismo željeli da istaknemo ovde potrebu da se u Ustavu naglasi da ta cenzura ni u kom slučaju, ni za vreme rata, ni za vreme mobilizacije ne sme biti politička.

Ja držim da tu korekturu možete prihvatiti zbog toga što je i za vreme rata i za vreme mobilizacije donekle razumljivo da se ne dopušta da se piše o razmeštanju vojske, o kretanju vojske, ali ni u kom slučaju ne može se dopustiti da i za vreme rata i za vreme mobilizacije narod nema nikakva prava da govori o politici vladinoj, u tim najsudbonosnijim momentima koji se tiču života samoga naroda. Jer baš tada, u tim najsudbonosnijim trenucima opšte mobilizacije niko nema veće potrebe da iskaže svoje misli slobodno o politici vladinoj, nego što je narod. Ako vi narodu zapuštite usta da u tim najznačajnijim momentima za život naroda govori, vi ste na taj način lišili narod jednoga od najvažnijih prava. Potrebno je gospodo, da se naročito u Ustavu naglasi, da cenzura ni za vreme rata ni za vreme mobilizacije ne može imati ni u kom slučaju politički karakter. Mi imamo jedno strašno iskustvo sa tom vojnom cenzurom ne samo u toku rata nego i posle rata. U toku 1919. g. bila je zavládala jedna tako divlja i varvarska cenzura koja je nepoznata u istoriji sveta. Nama se tada u Radničkim Novinama zabranilo da upotrebimo epitet »crveni« uz reč Uskrs i cenzura nam je baš tu reč »crveni« izbrisala, a ostavila samo Uskrs. Išlo se još i dalje. Treba uzeti samo »Radničke Novine« iz prve polovice 1919. godine, da vidite dokle da ide idiotizam jednog cenzora koji je imao diskrecionarnu vlast. Za vreme ministrovánja gospodina Pribičevića išlo se toliko daleko, da je g. Pribičević proglasio sebe za neprikosnovenog, jer se o njemu nije moglo u Radničkim Novinama ništa da piše. Mi smo u Radničkim Novinama često zakačivali čak i Dvor i Regenta, ali g. Pribičevića nismo mogli. On je direktno izdao nalog cenzoru da briše svaki napad protiv njega.

Stoga mi kod ovoga člana 14. predlažemo našu redakciju, koja traži slobodu štampe, ali slobodu štampe koja će ostati u granicama zakona i koji će član imati sve ostalo što i kod vas stoji.

Mogu da vam kažem, ako se izvršnoj vlasti da pravo, da određuje obim cenzure, onda ćemo imati takve slučajeve, kakvi su se već dešavali: da se uopšte ne može govoriti o politici vlade niti se mogu napadati pojedina konkretna akta, kakoga ministra ili načelnika, ako se to ne sviđi dotičnome cenzoru ili ako taj cenzor ima izrečno naredjenje od svojih predpostavljenih da te stvari ne sme propustiti. (Čuje se: A za Dušana Stefanovića?) Dušana Stefanovića, koji je počinio toliko zloupotreba, nismo smeli kritikovati i o njemu pisati zbog toga, što je svako imao veze sa izvršnom vlašću, koja je vršila cenzuru. Ja neću da ulazim u te detalje, jer bih ovde mogao hiljadu takvih strašnih primera navesti. Ali, mi ćemo opet imati takvu cenzuru, ne samo za vreme rata i mobilizacije nego i posle toga, ako se uopšte ova dopusti i naročito ako se dopusti ovako generalno kao što i druga redakcija vladajuće stranke dopušta, jer se mogu i parcijelne mobilizacije vrlo često izvoditi pa da se na račun njih i povodom njih

odmah i cenzura izvodi. Za vreme rata može se dopustiti cenzura samo za čisto vojne stvari. Ali treba uneti u Ustav da je politička cenzura i za vreme rata i za vreme opšte mobilizacije nedopuštena. Jer ako to ne uradite gospodo, onda ni u kom slučaju niste obezbedili ni onaj minimum slobode štampe, koji mora postojati u jednoj demokratskoj zemlji. (Dr. V. Janković: Mi se moramo boriti protiv defektističke akcije.) Imate zakone, koji postoje za vreme rata, pa onda gonite štampu i krivce.

Gospodo, ono što je naročito potrebno naglasiti ovde, to je da za izdavanje novina nije potrebno predhodno odobrenje vlasti. Ovakva jedna odredba bila je u našem Ustavu i čudi me, da je gospoda i ovoga puta nisu unela. Tako isto treba naglasiti da se od urednika pisca, izdavača ili štampara ne može tražiti jemstvo ili kaucija. Nekim ustavnim odredbama treba ograničiti zakonodavca, koji inače ima potpuno odrešene ruke, da zavodi ovakve odredbe u zakonu, koje će i ono malo slobode štampe, koje bi ovakav jedan predlog, koji gospoda predlažu garantovati. Potrebno je, dakle, da se izrečno kaže, da za izdavanje novina nije potrebno nikakvo prethodno odobrenje vlasti, i da se za štampara i pisca ne može tražiti kaucija, a mi smo gospodo, imali iskustva šta to znači.

Isto tako je potrebno naglasiti, da štampa ne može biti podvrgnuta administrativnoj kontroli, jer imali smo rdjavog iskustva, da zakonodavac, ako mu se ne vežu ruke u tome pogledu može da zloupotrebi svoje pravo, koje mu ovakva redakcija daje i da uništi i onu veoma malu slobodu štampe, koju bi ipak po ovoj redakciji možda imali sa onim granicama, koje mi predlažemo kao dodatak.

Najzad gospodo, kolektivna odgovornost koja se predviđa, i ako ne eksplicitno, ja znam posigurno da je to jedan težak udar za slobodu štampe. Kolektivna odgovornost nije eksplicitno pomenuta u ovoj redakciji kao što je g. Tomljenović predložio, ali ona otvara vrata i omogućava jednu takvu odredbu u zakonu koja će predvidjeti kolektivnu odgovornost. Ja držim, u Ustavu treba baš eksplicitno naglasiti, da je kolektivna odgovornost nemogućna, a to, međutim, redakcija koju je predložio g. Tomljenović ne čini, i zbog toga ta je redakcija već jedan težak udarac za slobodu štampe. Niti se, gospodo, u ovoj redakciji koju nam je pročitao g. Tomljenović ništa ne govori o tome, kad se zabrani jedan spis, kad se zabrane novine šta treba posle toga raditi. Međutim, mi smo u Ustavu našem imali da je vlast policijska koja zabranjuje novine dužna u roku od 24 časa tu zabranu sprovesti sudu, koji ima da donese definitivnu izvršnu odluku. Ja ne znam zašto je izostavljena iz ovoga Ustava jedna tako važna odredba koja donekle garantuje slobodu štampe. Mi u Srbiji, specijalno u Beogradu imamo u tome pogledu prilično utehe. Pored najreakcionarnijih vlasti, mi imamo relativno vrlo dobar sud. Ja mogu kazati da od svih mnogobrojnih zabrana koje je policijska vlast

po svojoj pakosti, srditoj nemoći i iz instinkta klasne mržnje prema nama vršila, gradski sud nije, ja mogu to iz iskustva reći, ni 5%, pa i to je mnogo tih policijskih zabrana osnaživao. Dakle, mi u sudu, naročito u ovom jednom prilično liberalnom sudu, imali smo odista dosta zaštite protiv razbojničkih napada beogradske policije. Beogradska policija nam je iz dana u dan zabranivala radničke novine, kao što to čini i sada sa republikanskim novinama, i ako je gradski sud ništio te zabrane. I gospodo, ili su u policiji glupaci ili nevaljalci, ali ne mogu biti glupaci. (Predsednik dr. M. Ninčić: Gospodine poslanice, ja ne mogu dozvoliti da se tako izražavate o predstavnicima državne vlasti.) Glupaci nemogu biti, jer su se zabrane iz dana u dan ponavljale, ne može biti da su tako glupi da, kad im sud iz dan u dan poništava zabrane, da ne mogu da uvide da to na osnovu čega zabranjuju ne daje im prava da zabranjuju. Pa zašto to čine? Iz čisto klasne mržnje prema nama, jer žele da nas što više materijalno oštete. Ustav ne sme dopustiti policijskoj vlasti koja je na ovakom nizkom stupnju, ne sme joj dopustiti to razbojničko pravo da može uništavati i materijalno upropašćivati pojedine partije i pojedine listove. Mi tražimo u Ustavu garanciju da u tom slučaju svu materijalnu štetu ima da podnese policijska vlast koja vrši zabrane mimo zakona i protiv zakona. Ako se hoće da se dopusti da se može zabranjivati onda se ne sme dopustiti ovakovo jedno suvereno pravo da i pored izrične opomene suda da ne sme na osnovu toga da zabranjuje novine, vlast policijska ipak zabranjuje.

I onda, gospodo, treba u Ustav uneti odredbu, da policijski organi znaju da svu materijalnu štetu od zabrane listova koje zabrane sud poništava imaju da oni podnesu, jer se gospodo pokazalo da policijski organi svesno vrše zloupotrebu, svesno vrše jedan razbojnički posao materijalnog upropašćivanja pojedinih partija zabranjujući njihove listove bez ikakvog osnova.

Ja vam, gospodo, ovo govorim na osnovu iskustva i naših prilika. I zato bih molio da se ta sankcija protiv zloupotreba policijske vlasti protiv zabrane listova unese u Ustav. Ako se ta sankcija ne unese u Ustav, onda nije nikakva garancija ni onakva garancija, to će sud poništiti zabranu policijske vlasti. jer materijalna šteta od zabrane listova ostaje uvek. Mi smo to gospodo osetili na sopstvenoj koži, i to što je nas postiglo, to će sutra i vas redom iz opozicije postići, a možda će to, a možda i one koji su danas na vladi i koji će sutra biti u opoziciji.

Najzad, gospodo, što se tiče redakcije koju je predložio g. Tomljenović i koja se razlikuje u toliko od čl. 14. po projektu Ustava vlade g. Pašića, što je drugi stav izostavljen iz ovoga člana i prenesen u prelazna naredjenja. Kao što vidite, gospodo, ništa se u suštini nije izmenilo. Jer ovaj postupak gospode iz vladajućih grupa, da član 14. podele na dva dela: jedan da ostane u čl. 14., a drugi da prenese u prelazna naredjenja, to nije nikakva dobit.

To je politički trik, to je udica, da se na nju namami po koja od opozicionih grupa. Jer prelazna naredjenja su sastavni deo Ustava. Prelazna naredjenja koja treba da traju 4 godine su sustavni deo Ustava, i ta prelazna naredjenja znače mnogo više nego sam Ustav. Mi pristajemo da se unese u Ustav: »slobodna štampa ne postoji«, — a da se u prelaznom naredjenju kaže: »štampa je slobodna«. Mi bismo radije pristali na to. Jer su prelazna naredjenja mnogo važnija nego ovaj Ustav, po kojima se sloboda štampe suspenduje za 4 godine i ostavlja se određene ruke vladi da suspenduje slobodu štampe na 10 godina, i onda ovakav Ustav ne znači ništa. Ja mislim gospodo da ceo ovaj posao ne znači ništa. Prema svima intencijama koje su jasne kad je reč o velikim grupama: one su voljne praveći trikove manevre da bi koju od opozicionih grupa privukle k sebi, one su gotove, da daju izvesne koncesije. Ja se obraćam gospodi iz opozicije i ponovo naglašujem, da sve ovo što se izostavi od reakcionarnih odredaba u nacrtu Ustava, to gospoda iz vladajućih grupa rezervišu sebi u prelaznim naredjenjima. To za nas iz opozicije nije uteha. Jer u prelaznim naredjenjima vlada zadržava sebi suvereno pravo, da sve te reakcionarne odredbe primeni na nas s brutalnošću s kojom su primenjivale protivzakone uredbe i naredbe, a koje i sad vladaju i kojima još se uvek vlada u ovoj zemlji.

Ja držim, gospodo, da svi oni koji bi hteli da glasaју za novu redakciju, koju predlaže g. Tomljenović ne smeju gubiti iz vida strahovito ograničenje koje sadrži prvobitni član 14. prvobitnog Ustava vlade g. Pašića i koji glasa za ovu redakciju, glasaće za ograničenje koje ne ostaje u broju nego se samo pomera, jer drugi stav čl. 14. se briše. ali se premešta u prelazno naredjenje. Vršī se ponovno jedan trik, jedan manevr, i ja držim da gospoda iz opozicije imaju toliko uvidjavnosti da pariraju manevre vladajućih grupa.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Vujičić.

Milorad Vujičić: Ja sam na prvom mestu za punu slobodu štampe, a na drugom mestu sam za potpuno ograničenje štampe od zloupotreba i na trećem mestu sam za pronalazak pravoga krivca, koji učini štamparsku krivicu. Stojeći na ovim gledištima kao bitnim uslovima za slobodu štampe, ja nalazim da se sva ona sadrže u ovom predlogu, koji je podneo g. Tomljenović, samo bi tome predlogu dodao još i ovo, posle onoga stava gde se kaže da se listovi mogu zabranjivati: »Ali i u tom slučaju vlast je dužna za 24 sata po izvršenoj zabrani sprovesti delo suda, a ovaj je dužan takodjer za 24 sata osnažiti ili oništiti zabranu«. Gospodin Ministar za Konstituantu prihvatio je već ovaj moj predlog, kojim se dopunjuje predlog g. Tomljenovića, te će tako predlog sadržati sve one uslove, koji su potrebni za razvitak štampe. Zbog toga o ovoj stvari nemam ništa

više ni da govorim. Ali, kako su neka gospoda ovde izjavila bojazan odnosno ustanovljenja cenzure za vreme rata i mobilizacije, smatram za potrebno da i u tom pogledu kažem nekoliko reči. Vi znate, da je vojska odbrana zemlje i potpora reda i zakonitosti u zemlji. Prema tome kad se naredjuje mobilizacija znači, da je zemlja u opasnosti bilo iznutra bilo spolja, i onda vlada koja naredjuje mobilizaciju, potpuno je u pravu što je naredjuje. Ona naredjujući tu mobilizaciju, nesumnjivo mora voditi računa da li je bilo neophodne potrebe da se ona naredi, jer kao što znate mobilizacija je skopčana sa velikim i teškim troškovima. Pa kad je zemlja u opasnosti spolja ili iznutra, onda je dužnost zakonodavčeva, da obezbedi sve ono što treba da naredjena mobilizacija može postići svoj cilj. Gospodu ne treba da bune izrazi »opšta« i »delimična« mobilizacija, jer je to sve jedno. Opšta se mobilizacija naredjuje onda, kad se pozivaju svi vojni obvezanici, a delimična kad se poziva samo jedan deo ovih. Bila dakle mobilizacija opšta ili delimična, znak je da je zemlja u opasnosti bilo spolja bilo iznutra, i zato je dužnost zakonodavca da za takav slučaj obezbedi onaj cilj, koji se hoće mobilizacijom da postigne. Delimična mobilizacija n. pr. može biti onda, kad se pozove samo prvi poziv, a ne poziva se drugi ili treći poziv ili se ne poziva poslednja odbrana. Prema tome, nepotrebno je uslovljavati, da se cenzura može zavesti samo za vreme opšte mobilizacije, a ne i za vreme kad se mobilizacija delimično naredi. Delimična mobilizacija može biti isto tako važna kao i opšta mobilizacija. (Dr. Živko Jovanović: Mi mislimo na delimičnu mobilizaciju radnika). To nije vojna mobilizacija, nego jedna vrsta vežbe. Prema tome kažem da gospodu ne treba ništa da buni, da se u Ustav unese ova odredba onako, kako je predlažemo.

Neko je kazao da mobilizacija može da bude za vreme manevra ili vežbe. To, gospodo, nije mobilizacija, to je pozivanje na vežbu ili na manever, jer kao što sam kazao mobilizacija se naredjuje samo u slučajevima kad je zemlja u opasnosti spolja ili iznutra. Sem toga, ne treba niko da zamišlja da se mobilizacija vrši samo u jednome delu zemlje. Mobilizacija se nikad ne vrši tako, nego se vrši po kategorijama pojedinih vojnih obveznika: pozivaju se n. pr. prvo obveznici I. poziva, pa onda II. ili III. poziva iz cele zemlje, a nikako samo obveznici iz jednoga kraja.

To sam smatrao za potrebno da kažem radi objašnjenja.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Ministar Pravde Marko Gjuričić.

Ministar Pravde Marko Gjuričić: Molim vas gospodo, pitanje koje je na dnevnom redu nesumnjivo je od najveće važnosti. Sloboda štampe u drugim zemljama pitanje je prvoga reda. Na to se mora obratiti najveća pažnja. A gospoda koja su učinila mnogobrojne zamerke i predstavila da je ovaj

član koji govori o štampi reakcionaran čak i u onom obliku kakav je podnet od strane g. Tomljenovića s pristankom vlade, a uz saradnju obe grupe koje su na vladi, ta gospoda traže neko veće obezbedjenje i traže da prilikom redigovanja ovoga člana u Ustav udju i mnogobrojni detalji kojima će se obezbediti štampa. Gospodo, kao što je g. Tomljenović u svome govoru kazao, a to je tačno, da države koje se stvaraju nisu to u svojim nacrtima Ustava predvidele. Ni u Ustavu nacrtu nemačkog socijalističkog, ni u Češkoj, ni u poljskom ustavu nema ničega od onoga što mi dajemo ovim našim projektom i naravno još manje od ovoga što se traži od strane gospode iz opozicije. Pa, gospodo, kad jedna nemačka socijalistička država može da kaže u Ustavu o štampi, da je štampa slobodna u granicama zakona i to tamo se smatra da je dobro, ovde kod nas, gde takodje imamo da stvaramo državu i da donesemo Ustav i da rešimo najbitnija pitanja koja stoje s tim u vezi, traži se da u Ustav udju najsitniji i najmanji detalji i da tako potpuno obezbede štampu kako oni misle, a što po pravilu nikako ne treba da udje u Ustav no bi to trebao da bude predmet najozbiljnije ocene kad se bude donosio sam zakon o štampi.

Predlog g. Vujičića i njegovu dopunu koju je on dodao predlogu g. Tomljenovića ja primam da i to bude sastavni deo vladinog predloga ovoga člana 14. koji govori o štampi, jer taj dodatak koji je učinio g. Vujičić takodje je jedna od garantija slobode štampe da će sud imati vazda da donese odluku o krivicama, koje proističu iz zakona o štampi.

Ne stoji ovo što su pojedina gospoda govorila da je ovde ovim članom Ustava, kako je predložen, ustanovljena kolektivna odgovornost lica koja se spominju da su odgovorna. On to ne ustanovljava. Kazato je izrično zakonom će se odrediti kako će oni odgovarati. Znači, da je zakon slobodan prilikom ocene njihove odgovornosti da je utvrdi. Dakle ta odgovornost nije kolektivna, nju ima tek sud da je utvrdi. (Dr. Sima Marković: Znači nije ni isključena). To pitanje o isključenju odgovornosti više lica za štamparske delikte nije pitanje ni u koliko prosto, nego je pitanje vrlo teško. Ja mogu da vas uverim da najugledniji pravnici veoma se razlikuju sa svojim mišljenjima u tome pitanju i najugledniji nemački pravnici stoje na tome gledištu da se odgovornost pisca ne može isključiti ma da urednik stoji koji odgovara i da onaj koji je pisao treba da odgovara. Dakle ta odgovornost treba da bude predmetom jedne ozbiljne studije i to će se izvesti u specijalnom zakonu o štampi, a ovde se ona ni u koliko ne prejudicira.

Gospoda su zamerila pa tvrde da je nekakav trik izveden i da je to udešeno time, što je jedan deo redakcije kako je predložena od strane g. Tomljenovića, bačena u prelazna naredjenja.

To, gospodo, nije nikakav trik, nego je ta stvar vrlo važna. Ono što se nalazi u prelaznim naredjenjima to ima zakonski karakter a ne ustavni. Ono je privremena baza za određivanje roka i to je ipak jedna jaka garancija, da ono, što je tamo uneto, neće važiti za dalja vremena. Dakle to nije nikakav trik nego je to jedna stvar koja ima svoju vrednost.

Ja mislim, gospodo, da je sa predlogom koji je ovde danas učinjen, i koji važi kao vladin predlog, da se zadovoljavaju bitne pogodbe za slobodu štampe. Tvrdim i to, da ovde ne može biti iscrpeno sve ono što treba da udje u zakon o štampi i prema tome da se nikakva ozbiljna zamerka vladinom predlogu učiniti nije mogla. Gospoda komunisti polaze od nepoverenja, zato su tolike zamerke i učinili. Oni tvrde: ovo je upereno protivu nas, protivu komunista. Vi hoćete nas da gonite. Razume se, kad vi nemate poverenja, vi onda drugčije stvari posmatrate, vi se bojite. Vi smatrate, da je to za vas opasno i ako nikakve opasnosti tu nema. Dakle, gospodo, predložena redakcija po mome dubokom uverenju obezbeđuje slobodu štampe, a dalje se nije moglo ići za to, što u Ustavna naredjenja ne može ući sve što spada u zakon i što su prema prilikama, u kojima se naša zemlja nalazi, prema celokupnom stanju koje postoji, ove odredbe potpuno zadovoljavajuće.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč gosp. Nedeljko Divac.

Nedeljko Divac: Gospodo, ja ne stojim na onom gledištu, koje je izraženo u misli velikog francuskog revolucionara Robespjera, da štampa mora biti ili apsolutno slobodna ili nikako. Po mome mišljenju u oblasti društvenoga života nema ničega apsolutnog, sve je relativno. Ali gospodo, baš polazeći sa toga gledišta, ja se nisam mogao zadovoljiti sa redakcijom 14. člana vladinog nacrtu ustava, jer tu ne samo da ne može biti reči, da on daje apsolutnu slobodu izkazivanja misli i štampe, već na protiv on je i suviše sputan. Na mesto redakcije toga člana, vlada nam je sad podnela jednu novu redakciju. Gospodo, mene čudi i iznenadjuje me, zašto je bila potrebna ta nova redakcija. Jer, ako se mislilo da će se stvoriti uverenje kod nas ovde da ta nova redakcija znači nešto više nego ova stara koja je bila u vladinom nacrtu, onda se prevarilo. Ja sam ovoga časa pročitao redakciju, koju nam je ovde podneo, izgleda baš u sporazumu sa vladom, g. Tomljenović, i pravo da vam kažem ova je redakcija daleko nesredjenija i daleko gora, ako u opšte može praviti poredjenje, nego što je redakcija člana 14. vladinog nacrtu.

Uzmimo samo ovu stvar o odgovornosti za pisane stvari. Dok ovamo mogu biti samo tri osobe koje odgovaraju. Dotle po ovom novom predlogu odgovaraju šest osoba, dakle dva puta više. Gospodo moja, dalje se od toga nije moglo otići.

Ministar Pravde Marko Gjuričić: Hoćete li dopustiti jednu primedbu, radi objašnjenja stvari.

Nedeljko Divac: Ja dopuštam sa zadovoljstvom.

Ministar Pravde Marko Gjuričić: U vladinom projektu predviđena je bila za klevete i uvrede, učinjene štampom, odgovornost za tri lica, a nije se govorilo o drugim štamgarskim deliktima, koji ne bi bili kleveta ili uvreda. A ovde se, u ovoj novoj redakciji, govori o svima štamgarskim deliktima.

Nedeljko Divac: U toliko gore! Tako, gospodo, stoji stvar sa ovom novom redakcijom, koja nam se podnosi i za koju se traži naš pristanak. Uz redakciju došla su motivisanja. Ja mislim, pre svega, da nije moglo biti gore i slabije motivisanje, nego što ga je dao g. Tomljenović, i ja mislim da je učinjen jedan nesrećan izbor, kad je ta stvar predata njemu, da on motiviše jednu nazadnu odredbu, koja se tiče jednog od najvažnijih političkih pitanja, a to je pitanje o slobodi štampe u jednoj zemlji, ili u jednom mestu, kao što je Beograd. Ako iko ima iskustva u tome šta znači sloboda iskazivanja misli usmeno i pismeno, to imamo mi, koji smo se rodili i smo odrasli u Srbiji. Ja mislim da radikali naročito nisu trebali da zaborave na tu okolnost.

Mi smo imali u svojoj novijoj istoriji dva perioda. Imali smo period vladavine Kralja Milana i Kralja Aleksandra do 1903. godine, a od tada pa na ovamo imali smo period vladavine, kako se ona obeležava, Kralja Petra. Za sve vreme vladavine Kralja Milana i Kralja Aleksandra, kod nas su sve vrste političkih sloboda bile sužene i bile su zabranjivane. I mi smo ušli u jedan period tzv. širokih političkih sloboda i građanskih prava tek od prevrata koji se desio 1903. godine. Setite se, gospodo radikali, kolika je razlika između onoga doba, između periode Kralja Milana i Kralja Aleksandra, kada se stajalo na tome gledištu: da slobodnu misao treba držati u kovčegu, i onoga vremena, kada je izražavanju misli usmeno i pismeno data potpuna sloboda.

G. Tomljenović naročito je istakao ovo u odbranu ovako nazadnjačkoga člana i nazadnjačke odredbe o štampi, da se mi danas nalazimo u izuzetno teškim i nenormalnim okolnostima, — i mislim da će ta era ograničavanja i sputavanja štampe moći baš da nam pomogne i posluži da se što sigurnije u tim nenormalnim okolnostima, održavamo. Ja ću vas opomenuti, gospodo, da Srbija ako hoće da se gleda spolja. nije imala ni jednoga jedinoga dana, da nije imala ni jedne godine a da nije bila u tim ne normalnim okolnostima, i ona je baš bila onda najjača i najsigurnija kad se smatralo da je sva unutra razrivena i da nema nikakve sposobnosti. To je bilo vreme od 1903. godine pa na ovamo, kad je narodu ostavljena puna sloboda, kad mu je ostavljeno da slobodno diše i da pusti svojim osećajima na volju da slobodno isparava i respirira. I baš oni naši dušmani, koje je naveo g. Tomljenović u prilici redakcije, koju nam je imao čast u ime većine kojoj pripada da predloži, ti dušmani naši izgleda da su se

prevarili tom okolnosti time što smo mi tako slobodno disali, što smo tako slobodno iznosili svoje misli, što se kod nas slobodno tako pričao i pisao i što smo se međusobno progonili svadjali i diskutovali, izgleda da ih je ta okolnost navela na to da smo mi slabi i razriveni unutra. Izgleda da je trebalo da dodju ti događaji, pa da se vidi da ta slobodna štampa i ta politička prava, koja su uživali građani Srbije ne samo da nisu oslabila našu životnu snagu, nego su je baš pojačala.

Gospodo, kad vi stojite na tom gledištu, da usred nenormalnih prilika u kojima se nalazimo treba sputavati slobodu štampe, treba sputavati slobodu tih osećanja (čuje se: a Cicvarić?) I Cicvarić! Onda vi stojite na istome gledištu na kome su stajali režimi i sve vlade koliko ih je bilo pod Kraljem Milanom i Kraljem Aleksandrom. Vi radikali u prvom redu i vi, gospodo demokrate, čiju partiju sačinjavaju najvećim delom samostalci, Vi ustajete sami protiv sebe i protiv svoje najbliže — može se kazati — dobre prošlosti.

Vi ste zaboravili, da se sloboda izkazivanja misli ne može sputati i ugušiti; i ako budete dali takve ustavne odredbe da se mogu da vrše zli pokušaji, onda ne samo da nećete na taj način pomoći sredjivanju naših unutrašnjih prilika već naprotiv vi ćete ih odmoći. Ono što ljudima nije dopušteno da kažu javno, to će učiniti tajno; jer će to zavisiti najviše od Ustava pošto on daje mogućnosti za to, prema ovakvim odredbama kakve su ovdje. Ako vi sputavate slobodu štampe u opšte, onda će se desiti ono, da one grupe političke ili ako hoćete one stranke, koje ne budu mogle javno da dišu u pogledu svojih misli i osećanja, one će biti prinudjene, da to rade tajno. I kad budete uputili ljude i građane na taj put, onda će to biti mnogo opasnije po sredjivanje naših prilika, nego kad bi im ostavili sasvim široku slobodu koju da dadu svojim osećajima u javnosti. U svima zemljama u kojima je sloboda iskazivanja misli bila sputana, u svim tim zemljama doživila su se docnije najveća razočaranja. Svakoj zemlji gde se pokušavalo da se vlada na osnovici nasilja . . . (Glasovi: u Rusiji!) ,a Rusiju lično ne mogu da posmatram sa onoga gledišta, s kojeg posmatram ostale zemlje, koje se nalaze u manje više normalnom stanju. Rusija se ne nalazi u normalnom stanju, nego se ona nalazi u jednom prelaznom stanju, i nju možemo samo da posmatramo sa onoga gledišta, sa kojeg smo posmatrali i s kojeg posmatramo veliku francusku revoluciju. Ja sam daleko od toga da primjećujem one norme, koje su važile za Rusiju na nas na Englesku, Nemačku i druge države.

Kod nas nema toga tako prelaznoga stanja, kako se to kaže (Velizar Janković: Prilično!) Nema. Ja bar to nisam mogao da osetim do sada, i ako ga ima, ja mislim, da ono nije takovo, da daje pravo i da poslužuje u opšte kao razlog, da se na jednom od najvažnijih pitanja ide nazad mesto da se ide na-

pred. Ovako, kako je stilizovana ova nova redakcija, daće mogućnosti najraznovrsnijim zloupotrebama. Hoće li biti tih zloupotreba ili ne će, to će zavisiti od mnogobrojnih okolnosti. Ako još zakon o štampi bude izradjen tačno u duhu ove nove redakcije, koju vlada sada podnosi, onda, gospodo, taj će zakon biti savršeno nazadan i savršeno reakcionaran.

Mi smo onomad imali prilike ovde da govorimo o jednoj pojavi, koju je g. Ljuba Jovanović nazvao nemilom pojavom u životu naše države, a to je, da se kod nas mnogo što šta radi baš od strane državnih organa, što nije zakonom dopušteno. Ako date takove zakone i takove odredbe, koje će biti dvomislene, koje će više ličiti, koje će se moguće osećati, kao da daju pravo da se vrši nasilje, nego da su protiv nasilja, onda možete tek zamisliti, koliko će biti zloupotreba naših vlasti uopšte, koje su sklone tim zlupotrebama može biti radi toga, što se mi u pogledu našeg društvenog razvitka nalazimo u jednoj izuzetnoj fazi, u fazi sirovosti narodne.

Usvajajući sve primedbe, koje je učinio moj prijatelj g. Gjonović, ja smatram, ne samo što smo imali puno razloga, da ne primimo ovu redakciju člana 14., kakovu smo imali u vladinom nacrtu, nego još daleko više imamo razloga, da se odupremo unašanju u Ustav ove nove redakcije, jer je nazadnija i daje mogućnosti za one zloupotrebe, koje su se činile od vlasti pod režimima Kralja Milana i Kralja Aleksandra. Ne zaboravite te dve faze u životu, od kojih je jedna donesla zlo, a druga dobro.

Ne zaboravite tu fazu osudstva sloboda i nemanja sloboda, koja je gotovo ustav naše duše i ustav našeg života i onu fazu, koja je dala toliko poleta i našem nacionalnom i našem državnom životu, a to je faza građanskih prava od 1903. god. Jedna nam je dala Slivnicu, a druga nam je donela gotovo potpuno nacionalno ujedinjenje i oslobodjenje. Dopustite, gospodo, narodu da može da diše; dajte mogućnosti osećanjima narodnim uvek da izadju u javnost da se ona ne bi prigušivala, jer narod ili će slobodno disati ili će se ugušiti, ili će nastupiti nešto treće, a to je, ako vi budete sputavali u opšte njega, ako budete pokušavali da mu udarite gvozdene kvrge njegovo će osećanje biti daleko jače nego što je vaša snaga okivanja i na kraju krajeva dolazi ono, što vi baš ne treba da želite, a to je prskanje. Dajte jedan kanal, dobar kanal, kojim će se kretati život; dajte jedan dobar pravac, gospodo. G. Ministar je naglasio sa puno prava i meni je to prijatno bilo da pitanje, o kome je reč ovde, dolazi u red možda najvažnijih pitanja u opšte što se mogu postaviti. Gospodo, pokušajmo onda da ga rešimo daleko bolje nego što će biti to slučaj, ako se primi ova, tako strašna redakcija nova redakcija čl. 14. koja nam je ovde podneta.

Ja žalim, gospodo, ovo što i vlada i oni koji su radili ovu redakciju nisu hteli najmanje da vode računa o nama levoj strani i nisu hteli da pitaju i nas za

mišljenje o tome pitanju. Ja razumem da je to pravo većine da rešava o stvari, ali, gospodo, ne zaboravite ne samo da je pravo manjine da sudjeluje u ovome radu, nego u isto vreme morate priznati to, da manjina vrlo često može da inspiriše celokupni naš rad u mnogo boljem pravcu nego što je onaj pravac, kojim često puta većina podje, podje možda baš iz toga osećanja veće snage nego što je manjina imala. I meni izgleda, ja neznam tačno, možda bi se došlo do jednog srećnog rešenja i redakcije da se vodilo računa i o ovoj destruktivnoj levici pa da je i ona pozvana, da u tome uzme učešća, ja ipak mislim, da nije dosta da se još jedanput vratimo na taj član i da se potraži jedna bolja, srećnija redakcija nego što je ova.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Mih. Avramović.

Mihajlo Avramović: Gospodo, ja na štampu ne gledam kao na kakvu prostu ličnu ili privatnu stvar. Ja na štampu gledam kao na jednu važnu funkciju društvenu i to na jednu funkciju osobene vrste. I iz toga što je to jedan takav funkcioner osobene, izuzetne vrste, izvodim, da prema njemu i držanje zakonodavca treba da bude tačno omeđeno, da ne kažem, da bude i ono osobene vrste.

Za vršenje sviju uloga, koje štampa ima u društvu, jedan od prvih uslova je sloboda. Ja mislim da nema zemlje koja je u drugoj polovini 19. veka i od početka 20. veka više diskutovala u svome parlamentu o štampi nego što je to naša zemlja bila, nego što je bila Kraljevina Srbija. Mi smo imali jedno vreme, kad su naši prvi istaknuti politički ljudi izlazili sa parolom: »Moj bi ideal bio kad u ustavu ne bi bilo više reči od tri reči: štampa je u Srbiji slobodna.«

Te ideje, gospodo, koje su tada sejane kod nas i koje su jednim dobrim delom kod nas bile primljene i unesene u Ustav Kraljevine Srbije, te ideje su pokazale dobre i obilne plodove. Dovoljno je, gospodo, da se okrenemo samo 20—30 godina u nazad, pa da pogledamo štampu kakva je onda bila, a kakva je opet bila pred rat i u toku samog rata. Štampa je u našoj zemlji bila dignuta na jedan visok nivo. Na štampi su počeli da rade inteligentni ljudi na mesto onih nedoučenih ili polu-učenih ljudi. Oni neduzi, koji su se nekada u našoj štampi pokazivali, oni su pod znacima slobode i pod garancijama slobode iščezali. A što su pak iščezli po mome uverenju ima da se blagodari jedino tom faktu što je štampa bila slobodna, što je priznat princip slobode štampe. Ja neću, gospodo, ovde da iznosim opšte pobude da štampa treba da bude slobodna u našoj zemlji. Ja hoću iz onog prvog principa koji sam naglasio, uopšte o slobodi, da je štampa po mome uverenju jedan sopstveni funkcioner osobite vrste, i hoću iz toga principa da izvedem da mi treba tome funkcioneru da pridodamo krila, da je to potreba u interesu sviju nas, da je to potreba u interesu unapredjenja države, te da mu pustimo slo-

bodna krila da se slobodno razvija, te da može da pusti neki put da se razviju do najveće visine i do najšire širine. Mi smo, gospodo, našu zemlju proširili posle rata, i kao takvi stekli vrlo povoljne uslove za svestrani socijalni i ekonomski razvitak. Ono u čemu je nekad Kraljevina Srbija oskudevala s obzirom na dodir sa drugim privrednim i socijalnim sredinama, to, gospodo, danas ne oskudeva. Mi imamo, gospodo, sve uslove sociološke da se brzo razvijamo, i da brzo stanemo u red najnaprednijih zemalja, ali i za taj razvitak jedan od prvih uslova je takodje u prvom redu sloboda. I kad je već reč o štampi onda jedan od prvih uslova — sloboda štampe. Štampa je, gospodo, učinila mnogo za popularisanje korisnih ekonomskih i socijalnih znanja. Ona je toliko učinila za naš narod, da ga je zadužila mnogo više nego i škola. Kao što vam je poznato mi smo bili u školama vrlo oskudni, i one su mogle samo jedan nedovoljan broj pismenih ljudi da nam izliferuju, dokle je štampa raznosila u celom narodu istinu na jedan popularan način u najširim slojevima, i to je iznosila najsuptilnija i najkorisnija znanja. Ona će i u tome novom stadijumu, u kome se nalazi naša zemlja, dati vrlo korisna znanja, da će se naša privreda i novi privredni oblici, koji se budu javili, razviti, i ona će tek onda moći da pokaže korisnu i plodnu ulogu samo ako štampa bude slobodna. S toga sam ja mišljenja, da se u toj pozitivnoj ulozi štampi, ne čine ograničenja, bar ne čine ograničenja takve prirode, koja bi njenu funkciju mogla da ometaju.

Ja sam još u početku kazao, kako gledamo na štampu i naročito sam podvukao, da je smatramo za socijalnog funkcionera. Iz toga principa hoću da izvedem jednu konzekvencu, koja se neminovno nameće. Mi gledamo na sve redove i na sva zanimanja u društvu, kao na društvene funkcionere, funkcionere koji su u društvu potrebni i kao takvi u društvu postoje i u njemu delaju. U tome pogledu mi idemo tako daleko, da smatramo: koliko ima više slobode za zamah svoj, u toliko će jedan takav funkcioner biti plodniji i svoju ulogu korisnije vršiti. Ali, gospodo, naporedo sa slobodom i naporedo sa pravima, mi ne razdvajamo drugi jedan elemenat takvog funkcionera. Neposredno sa pravima mi priznajemo i odgovornost toga funkcionera. I dosledno toj svojoj konsepciji, mi tražimo za jednog industrijalca ili jednog zemljoradnika, koji radi u svojoj oblasti, potpuna prava, sva potpuna prava, koja su mu potrebna da do najviše moći razvije svoju aktivnost, a u isto vreme tražimo, da na sebe primi i nosi odgovornost za svoju socijalnu funkciju. Tražimo na primer — da se zautstavim na samo ova dva primera, koja sam pomenuo — tražimo od industrijalca da je odgovoran prema radniku, čiju radnu snagu on upotrebljava; da je odgovoran prema liferantu sirovine, čiju sirovinu upotrebljava, pa da je najzad odgovoran i prema potrošaču, za koga radi i proizvodi.

U pogledu zemljoradnika, mi shvatamo, da

zemljoradnik, koji živi u društvu i dela po principu podele rada, mora snositi i odgovornost za svoj rad. Tražimo i primamo punu odgovornost za njegov rad, t. j. instrumenat, koji pritežava upotrebljuje socijalno i korisno i da ga upotrebljuje samo dotle, dokle ga korisno može da upotrebi.

Iz toga svog gledišta mi izvodimo za štampu tako isto jednu odgovornost, odgovornost, koja je vezana s njenom socijal. funkcijom. Samo bih hteo naročito da naglasim, da pošto kod ostalih funkcionera unapred odredjujemo meru u kojoj se ta odgovornost trazi i prema kome se ta odgovornost ima da utvrdi i da vrši, tako isto i kod štampe mi tražimo, da se tačno odredi prema kome štampa treba da bude odgovorna i u kojoj meri. Meni izgleda, da je težište celokupne ove diskusije u ovoj drugoj strani: u odgovornosti štampe, prema kome, u kojim slučajevima i do koje mere ona treba da bude odgovorna.

Gospodo, ja potpuno shvatam, da je odgovornost potrebna. Bilo bi nenormalno, bilo bi nešto vrlo opasno, ako bi se dopustilo, da jedan tako važan socijalni funkcioner, kao što je štampa, može nesmetano da nasrće na instrumente, koji su društvu potrebni, koje društvo traži u danome trenutku onakve kakvi su i koji moraju da ostanu takvi kakvi su. Isto tako bilo bi vrlo opasno po jednu društvenu sredinu, ako bi štampa, bez odgovornosti za svoje delanje mogla da nasrće na ličnosti i na porodice, a da zato nikome ništa ne odgovara.

Stoga sam ja mišljenja da se odgovornost štampe mora što pre naročito da podvuče i naročito tačno da odredi. No i kod tog pitanja ja mislim da bi bilo rizično ako bi se išlo odveć daleko. Iz predloga koje sam ovde čuo prvo iz vladinog pa onda i gospodina poštenog Tomljenovića meni se čini da se u shvatanju odgovornosti i određivanju odgovornosti ide malo predaleko. Kaže se na jednom mestu čak da će se sprečavati i širenje mržnje protiv države. Mi živimo danas gospodo u jednom režimu koji je sa izvesne strane nazvan i okvalifikovan kao kapitalistiki režim. Naša zemljoradnička grupa takodje ustaje protiv takvog režima, nezadovoljni smo takvim režimom, kritikujemo i tražimo drugi bolji poredak, tražimo socijalno i ekonomski pravedniji poredak. Hoće li se kritikovati državna uprava koja svesno podržava poredak u kome se kapitalu priznaje sve a radu ništa ili radu mrvice daju, a kapitalu pripisuje sve, hoće li se državna uprava staviti na jednu stranu ili drugu za nas je i za svakoga onoga koji zastupamo jedan izvestan interes, recimo onih, koji zastupaju interes rada, vrlo važno da možemo državnu upravu kritikovati. Ako se stane na to gledište da je i takva kritika zabranjena, da je uopšte zabranjena kritika kapitalističke države ili u kojoj vlada kapitalistički poredak, onda bi štampa bila dosta, i vrlo skućena i onda bi sam taj poredak izgubio vrlo mnogo, ako ne bi dopustio da se o njemu kaže sve ono što se misli, ako ne bi

dopustio jedan izvestan ventil za sigurnost svoju sopstvenu. Država i državna uprava koja bi na takvo gledišta stala da sprečava, onemogućava takvu kritiku sama sebi činila bi rdjavu uslugu. Baš je u interesu državne uprave koja brani kapitalistički poredak da bude u mnogim stvarima obaveštena. Ovaj primer koji se sada desio u Engleskoj, došao je posle pojave pokreta radničkih odbora, radničke kontrole, radničkih sovjeta trebao bi da bude vrlo poučan a naročito nama. Tamo ne vidimo sprečavanje jednog pokreta nego mu sama država daje maha da bi se sprečila eksplozija. Sa svih tih razloga, gospodo, mi u zemljoradničkoj grupi stojimo na gledištu, da štampi treba dati što je moguće veće slobode, ali da naporedo s time treba omedjiti odgovornost štampe i omedjiti jasno i tačno, a da se opet ono prvo, sloboda ne uništi. Do koje medje treba ići, o tome možemo još govoriti u pojednostima, kad ta stvar dodje u Odbor.

Predsednik dr. M. Ninčić: Gospodo, ima još dva govornika: G. Sahib Korkut i g. Marinković. Da čujemo još njih dvojicu.

Ima reč g. Sahib Korkut.

Sahib Korkut: Ja neću da govorim sa strahom i bojazni, kao što je g. ministar izvoleo reći. Ja hoću da povučem razliku izmedju našeg predloga i predloga koji je g. dr. Tomljenović izneo.

Gospodo, ja držim da predlog g. Tomljenovića nije dovoljno jasan niti garantuje slobodu štampe, koji je u prvom redu istaknuo slobodu štampe. Stoga ću ja, gospodo, da istaknem našu bojazan i rezervu. Ja ću uzeti za podlogu predlog g. Tomljenovića i ići ću redom da istaknem nedostatke njegove. G. Tomljenović kaže štampa je slobodna i da se ne može ustanoviti nikakva preventivna mera. U našem predlogu traženo je da se izrično naglasi da za izdavanje novina nije potrebno prethodno odobrenje vlasti.

Isto tako smo tražili, gospodo, da se istakne da štampa ne može biti podvrgnuta administrativnim opomenama. Zašto smo ovo tražili, ja ću da istaknem kratko. Mi smo se, gospodo, u Bosni i Hercegovini borili protiv jednoga režima, mi smo u Bosni i Hercegovini imali prilike da iskusimo šta znači kad nema ove ograde, jer mi smo imali i cenzora i imali smo ove administrativne opomene. Ako se hoće da državna vlast --a za stanje u zemlji, ako se hoće da ona bude obav. štena o tegobama i patnjama naroda, nužno je da štampa bude omogućena da ove tegobe i patnje naroda može da iznese. A kad dodje jedan predsednik vlade ili ministar unutrašnjih dela, pa dade naredjenje cenzoru da ne da, da se išta piše, onda se dodje do takvog tumačenja zabrane da se npr. zabranjuje da se u listovima našim pominje ime g. Pribičevića i njegovih drugova, predstavnika u Parlamentu. Cenzura je kod nas vršena na taj način, da se npr. kod nas u Sarajevu u listu zapleni ono što je izašlo u vladinom službenom listu. Kod nas se

npr. zaplene u »Pravdi« brzojavi Presbira, koji su izašli u svima opozicionim i vladinim listovima. Jer, g. cenzor, kad nije mogao ništa da nadje za zabranu, našao je za zgodno da zapleni ovakve brzojave, da nam za 2, 3 sata napravi materijalnu štetu.

Ja nisam za potpunu slobodu štampe, ja uviđam da je u težim situacijama potrebno ograničenje štampe, ali slobodna štampa treba da bude zaštićena od ovakvih zloupotreba policijske vlasti, jer ove zluporabe odnosno zabrane listova mi nismo mogli ni na koj način da ispravimo. Mi smo dobijali administrativne opomene, da se nemože da piše o izvesnim stvarima, međjutim i ako smo mi dobijali takve opomene, mi smo videli da se drugim listovima dopuštalo pisanje o onome o čemu se nama zabranjuje pisati. Ovome gospodo treba jednom stati na put. Ja držim gospodo da netreba da se ostave samo četiri reči nemože se ustanoviti preventivna mera, nego da se to izrično istakne.

U predlogu se dalje kaže: da se može zabraniti rasturanje novina, ako se radi o uvredi vladaoca, članova kraljevskoga doma, stranog poglavara, Narodnoga Predstavništva ili se neposredno poziva na otpor za menjanje Ustava ili drugih zakona. Ja ću ovde da istaknem, da bi trebalo umetnuti ovde još nešto, što ima bar toliko važnosti koliko i Narodno Predstavništvo, a to je pitanje vere. Gospodo, može biti da će gospoda iz Srbije ovo shvatiti kao odjek klerikalizma ili nečeg tome sličnog, jer kod njih nisu vični ovim formama, ali, gospodo, ja sam iz zemlje, gde su se otimala mala deca, i gde su se otimale devojke i žene i gde državne vlasti nisu mogle za ovom decom preći preko samostanskih zidova i gde su predstavnici vlade izjavljivali da državna vlast prestaje pred klosterskim vratima (Glasovi: Gde je to bilo? Toga nije bilo u Srbiji.). To je bilo u Bosni, a da se to odnosi na Bosnu, to se vidi iz toga što sam kazao, da se to dešavalo u klosterima. Mi smo tamo izmešani, i posledice toga još i danas stoje. (Jedan glas: Ko je to radio, koja je vera to radila?) Sporedna je stvar ko je to radio, samo kažem da je to bilo u Bosni pod Austro-Ugarskom. Dakle, mi smo u zemlji gde je usled takvog labavog držanja državnih vlasti razvijena propaganda, koja sama po sebi vuče s druge strane defenzivu, i usled takvih događaja kod nas, verske opreke su kod nas malo jače nego li kod vas. Vi možete mirno da čitate možda kad ovde kod vas jedan list napiše nešto o koranskoj posuvraćenosti jer vas, može biti, neće ništa uzbuniti, kad bi se tako što napisalo i za hrišćansku posuvraćenost (Dr. Sima Marković: Dabome da nas ne bi ništa uzbunilo). Kod nas bi ta rečenica izazvala revolt, i to jedan jak revolt. I kad se hoće da zaštiti Narodno Predstavništvo od ovakvih napada, ja držim, da bi se od ovakvih napada trebala zaštiti i vera, da se ovako važno pitanje ne bi trebalo da stavlja u prelazne ustanove, nego obzirom na to, da smo interkonfesionalna država treba da se metne

u Ustav odredba: »Ni vredjanje priznatih vera«. Ja ne tražim da se ne može pisati povoljno ni nepovoljno o verama, nego tražim da se ne može ni jedna priznata vera vredjati. Ja držim, da kad se ovim članom traži zaštita Kralja, zaštita Kraljevskog Doma, kad se traži zaštita stranih vladara i Narodnoga Predstavništva, da se u isto vreme može istaći tu i zaštita vere u tome pravcu, da se ona ne može vredjati. Ponavljam dakle da ne tražim da se ne može povoljno ili nepovoljno pisati o jednoj veri, nego da se ona ne može vredjati, da se takvo vredjanje ima zabraniti. Nalazim, da kod nas bar u Bosni, gde imamo tri vere, da je bar za nas apsolutno potrebna jedna takva odredba.

Treća razlika izmedju g. Tomljenovićevog predloga i našeg stoji u tome, što se u našem predlogu zahteva, da se konfiskacija ima obaviti za 24 sata, a sud za druga 24 s. dužan je da osnaži ili poništi zabranu. Pošto je već izjavljeno, da će se ovo prihvatiti, to se priključujem tome gledištu i hoću da bi se štampa zaštitila od upravnih vlasti i njenih šikana samo toliko dodati, da bi tome predlogu trebalo dodati i materijalno oštećenje. Ja mislim, da je apsolutno potrebno, da se izrično uz dodatak onaj koji je g. Tomljenović predložio umetne pored onoga roka za osnaženje uzapćenja unese i stav: »Materijalna šteta usled docnije zabrane ima se naknaditi«. Koja je, gospodo, korist od toga, što sud uzme redakciju u zaštitu i što sud ima da presudi, da li se pisac ogrešio o zakon o štampi, koja se korist ima od toga, što će on dobiti razrešnicu, kad je on izgubio dve hiljade kruna za to, što je štampao jedan broj, a policija ga uzapti, i on taj broj ne može da proda, no jedino može s njime sir da zavija? Ja mislim da kad policija neće da vrati one brojeve, sa kojih je skinuta zabrana, pa da se u njega sir zavije, pa kad se to i sutra dogodi i prekosutra ponovi, a sud ga stalno razrešava, ja mislim da u takvim slučajevima treba i novinama dati naknadu, jer se time od strane upravne vlasti ide sistematski na to, da se ruini štampa. (Dr. Velizar Janković: U takvom slučaju može da tuži državu). Materijalnu štetu posle ukinute zabrane treba dati novinama, pa bez obzira da li će tu štetu naknaditi država ili činovnik, koji je tu zabranu odobrio. Nama je svejedno, ko će tu materijalnu štetu nadoknaditi, ali ona se treba da da, jer inače upravna je vlast u stanju da uništi jedan list ili jednu stranku, koja se njoj ne sviđa.

Mi smo, gospodo, u svome predlogu bili istakli, da se ne može ustanoviti ni cenzura, niti kakva druga preventivna mera. Ali, pošto je u tumačenju redakcije ovoga predloga g. Tomljenovića istaknuto, da to spada u zakon o štampi, mi bi mogli da prihvatimo pitanje te cenzure, jer je ona u izvesnom momentu veoma potrebna i mogli bi u ovom pogledu prihvatiti tu novu redakciju. Pošto držim, da su naši prigovori stvarni i da ne idu ni za kakvim

tendencijama, nego zato da se osigura sloboda štampe u granicama zakona, ja držim, da bi bilo potrebno, da gospoda ove naše nadopune malo prošudiraju i ja bih predložio, da se ne glasa pre, nego se definitivno izjasni g. Tomljenović i njegovi drugovi o ovim našim dopunama. Potrebno je, da se ovo pitanje malo ventilira i da se ovako jedna ovako važna stvar, kao što je pitanje slobode štampe ne prelomi danas običnim glasanjem, nego da se još malo o ovoj stvari prodiskutuje u jednom odboru, u jednoj užoj konferenciji, pa da se tek onda predje na glasanje

Predsednik dr. M. Ninčić: Reč ima gosp. Pavičić.

Dr. Ivan Pavičić: Gospodo ja se jako veselim da sam stupio u ovaj Ustavni Odbor kao zamenik g. Dra. Laginje, baš u času kad se raspravlja jedno ovako važno pitanje, kao što je pitanje o slobodi štampe. Nas iz Bosne i Hercegovine naročito zanima ovo pitanje i mi smo se ovim pitanjem najviše interesovali jer nismo za vreme Austrije mogli osetiti šta znači sloboda štampe. Moj prijatelj, g. Korkut, dobro je naglasio kakvim je progonima bila izložena štampa za vreme austrijske vladavine te smo sa ljubomornošću gledali na vas, kad smo čitali vaše novine, kako vi slobodno pišete. A kad je došlo narodno oslobođenje, budite uvereni, da smo najveselije dočekali onaj čas, kada smo slobodno mogli izdavati novine. Ja sam, gospodo, mislio, kad sam došao ovde u Ustavni odbor da ćemo se svi složiti u principu da štampa mora biti slobodna i da ćemo nastojati svim svojim silama na tome da udarimo temelj slobodi štampe i u samome ustavu. Medjutim u predlogu g. Tomljenovića ima stvari sa kojima ja ne mogu da se složim a to su razna ograničenja slobode štampe. Pre nego što iznesem predloge narodnoga kluba, dopustite mi da se u kratko osvrnem na neke primedbe u predlogu g. Tomljenovića. G. Tomljenović kaže, cenzura se može ustanoviti samo za vreme rata ili mobilizacije i to za stvari zakonom napred predviđjene. Ja mislim, gospodo, da ovaj stavak ne bi smeo biti u članu koji govori o slobodi štampe. U prvom redu, što se tiče same mobilizacije, jedan od g. predgovornika je govorio šta je mobilizacija i tvrdio je da tu nema nikakve opasnosti, da bi se to moglo izigrati. Medjutim ja mislim, da se to može izigrati i da to može biti izigrano, jer ne samo da ima t. zv. opšte mobilizacije, nego znamo da postoji i t. zv. probna mobilizacija koja može biti svaki čas odredjena, a mi obični građani ne smemo znati ni pitati za što je to tako, jer ima posebnih državnih interesa, za koje se ne sme znati. Prema tome ako bi se htela dakle ugušiti sloboda štampe, mogla bi vlada za jedan do dva meseca i više puta odrediti probnu mobilizaciju i na taj način potpuno ugušiti štampu za to vreme. Ja potpuno odobravam da je spas države prvi naš rezon i da država treba da bude zaštićena od vanj-

skog neprijatelja. To je dužnost sviју nas i svakoga državljanika. Ali mi znamo i sami da se u našem ustavu koji će ovde biti primljen predviđja, da ako država bude napadnuta, da onda sam kralj navešćuje rat, a ako hoćemo da vodimo kakav osvajački rat, onda se mora pre oglašanja rata tražiti predhodno odobrenje narodnog predstavništva. Gospodo, u tom slučaju Narodno Predstavništvo može sa vladocem oglasiti rat. Kad bi Narodno Predstavništvo bilo uvek na svome mestu, pravi izraz narodne volje, onda se ja toga ne bi bojao, da će rat koji smo mi proglasili odgovarati u istinu narodnoj želji i potrebama. Ali mi znamo to, i nesmemo se tim zavaravati da Narodno Predstavništvo nije bilo uvek pravi izraz narodne volje. Prema tome, može se dogoditi, da Narodno Predstavništvo objavi jedan rat, koji ne odgovara pravoј želji narodnoj, a medjutim da se zabrani da narod ne sme o tome pisati i da ne sme to kritikovati.

Prema tome, ovo bi se moglo metnuti izvan Ustava, tako da ovaj paragraf ne bude nipošto smućen ovom rečenicom o cenzuri. Kad se govori o slobodi štampe, treba da bude isključena reč »cenzura«. U samom zakonu o štampi mogu se ove stvari eventualno nadomjestiti i urediti tako, da budu državni interesi zbilja zaštićeni.

U predlogu g. dr. Tomljenovića veli se: da se mogu zabranjivati rasturenje i prodavanje novina i drugih štampanih spisa, koji sadrže uvredu Kralja, članova kraljevskog doma i Narodnog Predstavništva. Ja sam za to, da se reči: »Narodnog Predstavništva« ispuste, i to iz razloga, koje sam malo pre naveo. Narodno Predstavništvo ne mora uvek biti pravi izraz narodne volje. Štampa je javna govornica kao i Narodno Predstavništvo. Dok se Narodnom Predstavništvu, koje eventualno ne predstavlja pravi izraz narodne volje i javnoga mnijenja, dopušta da u svojim sednicama i govorima svojih članova može javno napadati pojedine stranke koliko hoće, dotle se hoće da se jednom javnom organu štampi, predstavniku javnog mnijenja, ne dopusti da se sme braniti i napadati ono Predstavništvo, koje bez razloga vredja javno mnijenje. Za to sam ja, da se iz ovoga članka 14. ispuste reči »Narodno Predstavništvo«, te da se zbog vredjanja Narodnog Predstavništva ne može zabranjivati rasturanje i prodavanje novina. Toga, čini mi se, nije bilo ni u vladinom nacrtu Ustava, pa se čudim da se to dodalo u predlogu g. Tomljenovića, jer se time ograničava sama sloboda štampe.

Nadalje, u predlogu g. Tomljenovića je previše veliki krug onih lica, koja su odgovorna za krivice učinjene štampom. Kaže se istina, da će se to odrediti naročitim zakonom, ali to nije nikakva garantija, jer mi ne znamo kakav će taj zakon biti. Ja mislim da je previše širok krug ljudi, koji se mogu zvati na odgovornost za krivice učinjene štampom.

Odlučno sam proti tomu, gospodo, da se uvede tzv. prelazna naredjenja. Ova prelazna naredjenja su upravo jedan paradoks, kad se govori o slobodi štampe. Sama ta prelazna naredjenja ograničavaju slobodu štampe, i to na takav način, da mi ne znamo u nedogledno vreme kad ćemo mi uopšte moći uživati slobodu štampe, koju bi nam imao dati Ustav, I dobro je kazao onaj gospodin iz komunističke stranke: da bi on radije primio potpunu slobodu štampe izvan ustava kao prelazno naredjenje, nego ova prelazna naredjenja.

U predlogu dr. Tomljenovića se dalje kaže: da se mogu zabranjivati rasturanje i prodavanje novina i drugih štampanih stvari, kad izazivaju mržnju protiv države kao celine, verske i plemenske razdore, ili kad pozivaju građane da silom menjaju, Ustav i zemaljske zakone itd. Po prelaznom naredjenju to može zabraniti upravna vlast, dakle Ministar Unutrašnjih Dela. Kaže se, da će prelazna naredjenja prestati onda, kad se ukinu zakonom, a kad će to biti, to se u prelaznom naredjenju ne kaže. Ona mogu, dakle, trajati i više godina, i mi možemo imati gotov i primljen Ustav, u kome je zagaranтована sloboda štampe, a međutim da još uvek ostanu na snazi ova prelazna naredjenja, koja ograničuju slobodu štampe, da ostanu na snazi tako dugo, dok god Narodno Predstavništvo ne donese zakon o njihovom ukidanju. Kad bi se, gospodo, pretpostavilo da mi možemo dobiti jednu liberalnu vladu, koja bi shvatila da ova prelazna naredjenja nisu valjana i da ih treba ukinuti, ipak se ona ne bi mogla ukinuti, dok se ne donese jedan zakon o tome. A mi znamo vrlo dobro, gospodo, koliko je vremena potrebno, dok se jedan zakon podnese Narodnoj Skupštini i dokle ga ona pretresa i primi. Međutim, za sve to vreme, dok se takav zakon ne donese, mi mnogo gubimo time, što štampa ne može potpuno slobodno da kaže svoju reč.

Radi toga ja sam protivnik da se u opšte ova prelazna naredjenja spominju i da se stave kao prelazna naredjenja — i kažem da ovim prelaznim naredjenjem činimo iluzornim samo pravo slobode štampe.

Sad gospodo, čast mi je ispred Narodnog Kluba da dam neke nadopune. Predlažem da se u ovaj član 14. Ustava doda ova rečenica: »za izdavanje novina nije potrebno nikakvo predhodno odobrenje vlasti«. Moglo se kazati: to se samo po sebi razume, kad se kaže da je štampa slobodna. Ali može se naći takvih slučajeva da zbilja vlast može zabraniti slobodu štampe i slobodu rasturanja same štampe. Može se dogoditi n. pr. da neki ljudi hoće da osnuju akcionarsko društvo za izdavanje novina. Po našim trgovačkim propisima u Bosni i Hercegovini treba zato posebna dozvola od strane vlasti, i naravno, ako vlast zabrani to osnivanje, ne možemo u tom slučaju izdavati novine uopšte.

Prema tome trebalo bi da se u Ustav unese ova rečenica da ko hoće da izdaje novine ili da osnuje

akcionersko društvo za izdavanje novina, da ne treba nikakve dozvole sa strane vlasti osim kontrole koju traži porezni i trgovački zakon. Osim toga mi smo u Bosni i Hercegovini imali slučajeva gde se traži kaucija za izdavanje novina. Prema tome, bi se trebalo navesti u Ustavu da ne treba kaucije. Treba da se prekine sa onim što je prije bilo i da se napose naglasi, da za izdavanje novina nije potrebna nikakva kaucija.

Treći predlog Narodnog Kluba jest taj što mi tražimo da za krivice štamptom učinjene sudi porotni sud sastavljen od građana i jednog sudije. To je jedna velika i jaka garancija za samu slobodu štampe kad se krivci za krivice štamptom učinjene budu podvrgavali porotnom sudu a ne budu ih sudili redovni sudovi. Ja neću da ovom prilikom izrabljujem vašu strpljivost i da vam tumačim što su to porotni sudovi i koja im je vrednost za javni život, već stavljam kao svoj predlog to, da za krivize štamptom učinjene sude porotni sudovi.

Potpuno se slažem sa predlogom g. Korkuta, da se zapljena izriče presudom suda u roku od 24 sata i da se ta odluka ima doneti u tom roku, a ako se ne izreče zapljena, da se u roku od 24 sata zapljena može dignuti i izdavaču naknaditi šteta. Pošto su u našem Ustavu predviđene pokrajine, u čiju kompetenciju to spada, to bi ovu oštetu imale da plate pokrajine.

Konačno se potpuno slažem sa predlogom gosp. Korkuta da se danas u ovaj čas ne bi glasalo o samom tom članu Ustava, već da bi se moj predlog uzeo u pretres i da se eventualno usvoji te da bi se onda donjela konačna redakcija ovog člana.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Voja Marinković.

Dr. Voja Marinković: Gospodin predgovornik je mislio, da mu je to jedna specijalna kvalifikacija kad govori o slobodi štampe zato, što je on iz jednog kraja, koji tu slobodu ne uživa. A ja dozvolite mi da kažem da mislim, da su mnogo kvalifikovaniji za slobodu štampe oni, koji su živeli i pod jednim i pod drugim režimom, jer oni mogu bolje da ocene što je sloboda štampe. Kad se živi pod jednim režimom u kojem nema slobode štampe, onda se naravna stvar kao reakcija javlja kod svega želja, da se sloboda štampe pošto po to dobije; onda se u svemu vidi ograničavanje slobode štampe i onda nastupa ona zbrka, koja je često nastupila kad su takve struje pobjedjivale da se pobrka i sloboda i odgovornost. Te dve stvari međutim ne treba brkati. Jedna je stvar sloboda, a druga je neodgovornost. Kad bi neko tražio u ime tog principa, da su građani slobodni, da ne treba kažnjavati, i time ograničavati slobodu građana i da treba ukinuti krivični zakon, svima bi bilo onda jasno, da to ne bi bila zaštita slobode građana, nego da bi to bilo izvrgavanje poštenih građana i onih, koji hoće da budu ispravni članovi ljudskoga društva, teroru onih, koji su neispravni.

Gospodo mi hoćemo slobodnu štampu i odgovornost štampe, jer hoćemo slobodu pojedinca. Gospodin Avramović je vrlo lepo primetio, da štampa ima jednu jaku veliku socijalnu funkciju. Ja to potpuno potpisujem. Ona ima i veliku vlast. Vlasti nema bez odgovornosti. Svaka neodgovorna vlast je tiranska i nasilnička vlast. (Glas: Tako se danas vladu). Ovo stanje ja nisam stvarao nikakvim ustavom. Samo sam poslan od naroda, da stvaram nešto nova. Te primedbe možete praviti kod onih članova Ustava, gde ja budem išao na organizaciju nasilničke vlasti.

Gospodo, odgovornosti mora biti kod svake vlasti i kod svake socijalne funkcije. U jednom režimu štampa je prva i najveća vlast. Nemojte da se varamo, ako nije u zakonu kao vlast predviđena, štampa je u svim parlamentarnim zemljama najveća vlast, veća od Narodnog Predstavništva, jer ona Narodno Predstavništvo stvara, a zato što ga ona stvara, što utiče na sve odluke, na kraju krajeva mi smo ovde došli akcijom štampe. (Glas: Nije tako!) Vi ste došli tu, gospodine Šećerov, što je pisao Barun Spinozza. (Smeh). Živom reći može doći lično Petar mesto Janka ili Marka, ali su sve struje stvarene akcijom štampe.

Gospodo, mi želimo dvoje, slobodnu štampu i odgovornu štampu. Mi to smatramo, da je baš u interesu one funkcije, koju slobodna štampa treba da vrši, da ona bude odgovorna, jer će njezina vlast, njezin uticaj i njezin autoritet biti u toliko veći, u koliko bude štampa odgovornija. Ono, što danas u našoj zemlji fali štampi, što ne dostaje u njezinom autoritetu, po čemu može da bude, da se jedan čovek grdi svakodnevno u štampi i da pored svega toga uživa u narodu jedan autoritet, da bude vodja partije, da bude šef, što je dokaz da štampa nema dovoljno autoriteta. A nema ga zato, što se zna, da ona može neodgovorno da radi. (g. Divac: To ne znači. Narod ima sposobnost da razlikuje između onoga što jeste i što nije.) Dakle, gospodo, mi smo zbog toga protivni ograničenju slobode štampe. I u ovome nacrtu vi vidite, da ograničenja slobode štampe nema.

Gospodo, šta bi bilo ograničenje slobodne štampe? Maločas sam govorio u koliko su ona uopšte ograničenja slobode. Vi imate predviđenu samo mogućnost uzapćenja, nema druge mogućnosti, i nikakvu drugu. Izrično se kaže, da nema preventivnih mera, pa se onda pravi jedan izuzetak i kaže se, koje se preventivne mere mogu zakonom uvesti, a to je samo uzapćenje. Ono što se govori o administraciji, o pomenama, kauciji, o dozvolama za izdavanje lista, to je jasno kao dan, da toga ne može biti, jer su to sve preventivne mere, koje se zabranjuju osim uzapćenja. I uzapćenje se gospodo, svodi u samome članu Ustava prema predlogu na četiri slučaja, a u prelaznim narednjima raširuju se još na dva do tri druga. Gospodo, ova četiri slučaja zašto su ušla? To

nije potrebno mnogo obrazložavati. Pre svega molim, da primite da se ova četiri slučaja nisu odnosila na slučajeve uvrede. A ja tvrdim, gospodo, da je za slobodu štampe potpuno nepotrebno imati slobodu vredjanja. Evo baš jedan od vaših govornika komunista govorio je pre nekoliko dana o monarhiji čitav sat, a nije ni jedne uvredljive reči kazao. I mora se kazati da je kritikovao oštro i samu ustanovu monarhije i pojedine nosioce monarhije, ali uvredljivosti nije bilo. Vredjati se ne mora. Gospodo, to morate priznati, da je to potpuno nepotrebno za kritiku, ma kako oštru, da se vredja. Medjutim, ova četiri slučaja u kojima se dopušta uzapćenje lista, sva su četiri slučaja slučajevi vredjanja. Nikakvog ograničenja tu slobode štampe nema. Gospodo, kaže se, da nema dovoljno garancije da se ne će to zlo uotrebiti. Jednu od garancija čujem, da je gospodin Vujičić predložio tamo. Rečeno je, da to nije dovoljno, zato što će se materijalno oštetiti onaj list, pa na tome se i ostalo. Gospoda, zaboravljaju da ima drugih odredaba u Ustavu, po kojima se činovnik za protiv zakonito vršenje svoje službe, — i tu ga ne pokriva naredba ministрова — može neposredno tužiti sudu. E sad, ko je nama sada kriv, gospodo, što se mi nikada nismo koristili tom odredbom Ustava.

Ja znam te slučajeve, da je na primjer gospodin Jaša Prodanović, pre 20 godina pod vladom jednog drugog Ustava u kome je takodjer bilo predviđeno, da se činovnik može tužiti neposredno sudu, kada sam skrenuo pažnju na to, da niko živ u Srbiji ne tuži činovnika, a svakodnevno se vrše bezakonja, on je napisao članak: »Tužite sudu« i obrazložio vrlo lepo sa talentom, kojim raspolaže kada sedne da piše, naročito kad je reakcija, a na Jugovini je manje talentiran. Čitam u članku (Čuje se: Ne valjaju mu članci!) Ne valjaju mu članci znači, da nema dovoljno reakcije za gospodina Jašu Prodanovića. On sedne i napiše jedan članak kojim poziva sve građane u Srbiji da podnose tužbe, na sva bezakonja. I zaista da je malo tužbi 10.000, kako se kod nas svaki čas menja i kako činovnici pod Cincar-Markovićevom vladom nisu znali da će doći drugi režim i stanu osuđivati za ono što su radili, ko zna kako bi išla stvar. Niko nije podneo tužbu. Posle dve nedelje, policija dodje u redakciju »Odjeka«, rasturi pisani slog bez rešenja i spreči izlaženje »Odjeka« za dan dva. Ja sretnem gospodina Prodanovića posle 8 dana i on je govorio o ovome varvarstvu sav indigniran. Ja sam ga pitao: Jeste li tužili sudu? Odgovorio mi je: nisam (Nedeljko Divac: Znao je da mu nebi ništa vredilo). Vredelo bi, ne znam da li ste probali. To je bilo u martu mesecu 1903. godine. Posle dva meseca nastupio je 29. maj i ta tužba ne bi izašla pre jula meseca na sudjenje i još kako bi vredela! Lako je govoriti o drugima da to ne вреди, ali činovnik zna da to može da вреди. Mi se ne koristimo, i vi kažete, da se ne koristimo, nismo Englezi, onim, što nam zakon u Ustav daje.

Gospodo, kad postoji mogućnost da se činovnik za nezakonit rad kazni i tuži neposredno bez odobrenja kakve vlasti sudu za naknadu štete, onda je, gospodo ono što su gospoda želela da ovde udje o materijalnoj šteti dovoljno obezbedjenje. Jer, gosp. Markoviću, ako to nije obezbedjenje, ništa ne će biti obezbedjeno ono što mi metnemo u Ustav. Malo čas je g. Žerjav kazao da je u austro-ugarskom zakonu postojala takva odredba, pa kaže: nikad nismo videli ni filira (Glas: To je bilo u Austriji) Ovo je Srbija i ja vas pitam, jeste li tužili koga za materijalnu štetu? (Sima Marković: Žalili smo se pa ne vredi ništa.)

Gospodo, od stvarnih ograničenja slobode štampe imamo u ovome nacrtu Ustava samo jedno jedino, a to je mogućnost da se uvede cenzura za vreme rata i mobilizacije. Gospodo, to je faktično ograničenje štampe i mi ga u ustavima ranijim nismo imali. Pa i ako to ograničenje nismo imali predviđeno u Ustavu, čim je planuo prvi rat 1912. god., i to gospodo skrećem vam pažnju da to nije bio odbranbeni rat nego da je to stvarno, i ako formalno nije, nego da je to stvarno bio napadni rat, odmah je počela funkcionisati cenzura bez stvarnog protivljenja u zemlji, zato što se osećalo da to zahteva jedan tako visoki životni interes narodni da se protiv toga ne može protestovati. Gospodo, mi smo mislili da je mnogo bolje i pošteno i bolje i lakše da se ta stvar reguliše u Ustavu, te da se koliko koliko dobije garancije da se cenzura neće tako vršiti kako je ranije vršena.

G. Marković, mislim da je citirao neke slučajeve, a ja znam drugi slučaj da je njegov levičar pisao i članke pa kad mu se odgovorilo on uzme pa ih cenzurira, ne dopušta odgovor, pa napiše članak u kome obuhvati i mene da sam se služio sa jednom stvari, a kad ja napišem da se nisam služio onda se taj napis u drugom listu cenzurira.

Da bi se toliko koliko dobilo garancije protiv takvih stvari mi smo morali predvideti, jer smo smatrali da je potrebno predvideti cenzuru pa je zatim regulisati zakonom, jer ovako kao što g. Marković oće da je cenzura dopuštena za vreme rata samo za vojničke stvari a ne za političke, to je malo nezgodno, gospodo, jer je potrebno da se precizira šta su to vojničke stvari i treba potpuno odvojiti vojničke stvari od političkih pošto znate da u ratu ima puno političkih stvari koje su u vezi sa vojničkim stvarima. Sem ako bi hteli da unesemo u Ustav 20 članova koji bi govorili samo o štampi što je nemoguće izvesti, zato se to mora ostaviti zakonu o štampi, u kome će se tačno odrediti u kojim će se slučajevima cenzura zvesti. Gospoda kažu, da nam zakoni ne daju dovoljno garancije. Ja neznam kako se to može tako kazati. Kad ćemo Ustavom da regulišemo kako se u opšte mogu donositi zakoni, a specijalno što se tiče ovog zakona o štampi, mi imamo mnogo šanca da će taj isti zakon doneti ova Skupština koja donosi i Ustav. (Čuje se: To je hiperbolisanje.) Ako je hiperbolisanje da se donesu svi zakoni, nije hiper-

bolisanje da se unese u Ustav glavne odredbe zakona o štampi onako isto kao što će se u njega uneti opšte odredbe zakona o zborovima i udruženjima i t. d.

Mi smo dakle, gospodo, želeli da se cenzura za vreme rata i mobilizacije predvidi u Ustavu i da se u Ustavu naročito naznači da se ona može ustanoviti samo na osnovu zakona i samo za one stvari koje su zakonom izrično predviđene. Gospodo, ta stvar za koju gospoda kažu da nije nikakva garancija zato što se pozivamo na zakon, pošto će se te stvari zakonom predvideti i pošto to naročito važi za političke zakone, to isto važi i za prelazna naredjenja. Prelazna naredjenja gospodo, sem slučajeva uvrede koji su predviđeni u samom nacrtu Ustava u njemu se predviđaju i drugi teži slučajevi jer su političke prirode. Tu bi se moglo govoriti o ograničenju slobode štampe. Samo ja se ne slažem ni sa g. Jovanovićem, ni sa g. koji se sa one strane s njim složio da je to trebalo doneti u Ustav. Nije gospodo, nije to bolje. Mi idemo stopama mnogih velikih demokrata među ostalima i onoga Robespiera koji je spomenut ovde maločas, jer pravimo razliku između stalnog i privremenog stanja. Gospoda komuniste, koji su navodili stanje u Rusiji sa razlogom su podvlačili i iznosili da je stanje u Rusiji prelazno, da nije definitivno i da ono tek ima da se utvrdi. Gospodo, mi imamo tu pretenziju da smo i mi zemlja revolucionarna, i da ovaj naš Ustav završava veliku nacionalnu revoluciju, koju je jedan deo našeg naroda počeo pre 100 i toliko godina i koja se s učešćem celoga naroda. hvala Bogu, završava. I kao svi revolucionari od Robespiera do Lenjina i mi se trudimo da ovo stanje zaštitimo od kontra revolucionara.

I prema tome, nije nikakvo čudo što mi predviđamo izvesna prelazna naredjenja, koja nisu Bog zna kako stroga i koja se odnose na specijalno određene stvari. Predviđamo, dakle, da će se one regulisati zakonom i da će ih obična zakonodavna skupština moći ukinuti, ali više zvesti neće moći. Onda ostaje stanje, koje smo predvideli u članu 14. Kaže se, da nije određen nikakav rok. Pa u tome je sva liberalnost te mere, što nikakav rok nije određen. To znači, da ta mera ne treba da traje ni dva dana posle nego što je neophodno potrebno.

O tome, hoće li se ta mera ukinuti ili neće, neće rešavati izvršna vlast, ili njena veća ili manja liberalnost, kako je to jedan od gospode spomenuo, već će o tome rešavati narodna skupština i sa onoliko isto autoriteta. (Čujese: Vladina većina). Ja mogu samo da kažem, da se nadam, da ja tada neću biti ni u većini, ni u vladinoj većini, ali će to svakako rešavati većina.

Moja je lična nada, da će to prelazno stanje vrlo kratko trajati, da će cela ova agitacija i uzrujanost, kojom se koriste mnoge antidržavne i antinacionalne struje i tendencije i spolja i iznutra, pasti posle donošenja Ustava, i to mnogo brže, nego što se misli i da ćemo prema tome mi ovaku jednu meru mnogo brže

moći da ukinemo, nego kad bi se u ovoj groznici utvrdjivao rok dokle ona ima da traje. Medjutim, ja otvoreno kažem, da se ja ne bi ustručavao da glasam za tu meru čak kad bi ona imala i duže da traje, jer držim, da stvoreno stanje moramo braniti i težom merom nego što je ova, ako bi to bilo potrebno.

Mi smo u ovakom položaju da nalazimo, da ta potreba nije do te mere, ali se gospodo, ni u kom slučaju nećemo ustručavati da ovo stanje, koje je stvoreno, pravom i velikim i teškim naporima naroda održimo upotrebivši sve mere, koje su za to potrebne. A vi, gospodo, najbolje znate do kakvih se teško mera može da dodje, kad se brani jedan režim, za koji se veruje, da je dobar, kad se hoće da odbrani stanje, za koje postoji kod onih koji ga brane ubedjenje, da ga odbraniti treba. Ovo što mi preduzimamo nije ni lično, a nije ni ono, što su druge revolucije pre nas i u sadašnje vreme preduzele da odbrane i održe jedno stanje, za koje se misli, da odgovara interesima pravde, slobode i naroda.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Pre no što pristupimo rešenju, g. Ministar Pravde želi da učini jednu izjavu, a ja molim onu gospodu koja nisu članovi odbora da odu na levicu i desnicu, da bi se znalo ko ima pravo da glasa i da bi se mogao rezultat utvrditi. Ima reč Ministar Pravde, g. M. Gjuričić.

Ministar Pravde Marko Gjuričić: Molim, gospodo, da učinim jednu samo ogradu od prime-daba koje su pale i po kojima izgleda gospodi koja su govorila da će ovde biti potrebno da se traži dozvola za izdavanje listova. To ne stoji. Gospodo, kaže se, nikakve preventivne mere nisu dopuštene. Očevidno je da je traženje dozvole preventivna mera. (To se ne želi. Ta zamerka otpada i ona ne stoji. Ima još jedna stvar. Gospoda Muslimani izjavili su bojazan da se može u listovima unositi vredjanje vera, pa su čak mislili da bi trebalo za takav jedan delikt kad se pojavi u štampi, da se izvrši zaplena lista. Po našem mišljenju to bi daleko išlo da se zbog toga jedan list zaplenjuje. Vredjanje vera, naročito priznatih vera, gde spada i muslimanska vera i po zakonu Kraljevine Srbije vazda je bilo ugroženo paragrafom 207. krivičnog zakona po kome se vredjanje vera kažnjavalo zatvorom do tri meseca dana. Svakako da će ova država koja sada ima mnogo državljana muslimanske vere obratiti pažnju na religiozne mere i zaštititi svaku veru od vredjanja.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Molim vas, gospodo, sad ćete čuti kako glasi ovaj novi predlog koji je došao mesto vladinog predloga sa izmenama predloženim od strane g. Vujičića.

Potpredsednik dr. Tomislav Tomljenović (čita):

Član 14.

Štampa je slobodna.

Ne može se ustanoviti nikakova preventivna mera, koja sprečava izlaženje, prodaju i rasturanje

spisa i novina. Cenzura se može ustanoviti samo za vreme rata ili mobilizacije, i to za stvari zakonom unapred predviđene.

Zabranjuje se rasturanje i prodavanje novina ili štampanih spisa, koji sadrže: Uvredu Vladaoca ili članova Kraljevskog Doma, stranih državnih poglavara, Narodnog Predstavništva, neposredno pozivanje građana da silom menjaju Ustav ili zemaljske zakone, ili sadrže tešku povredu javnog morala. Ali i u tim slučajevima vlast je dužna za 24 sata po izvršenju zabrane sprovesti delo sudu, a ovaj je dužan takodjer za 24 sata osnažiti ili poništiti zabranu.

Za krivice štampom učinjene odgovaraju: Pisac, urednik, štampar, izdavač, vlasnik i rasturač. Naročitim zakonom o štampi odrediće se obim i način odgovornosti ovih lica. Sve krivice štampom učinjene sudiće redovni sud«.

U prelazna naredjenja.

»Može se zabraniti izlaženje, odnosno rasturenje novina i štampanih spisa, koji izazivaju: Mržnju protiv države kao celine, verski ili plemenski razdor; a tako isto i kad posredno pozivaju građane da silom menjaju Ustav ili zemaljske zakone, samo ako se iz napisa očevidno vidi, da se njime ide na tako pozivanje građana. Kada prestane naročita potreba, ovi se propisi mogu ukinuti zakonom«.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Ministar Pravde.

Ministar Pravde Marko Gjuričić: Molim vas, gospodo, ovaj dodatak koji je predložen da se u slučaju zapta lista ima sprovesti delo sudu, on važi i za prelazno naredjenje. To je opšti princip, da se u slučaju zabrane lista u roku od 24 časa mora delo sprovesti sudu.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Sima Marković.

Dr. Sima Marković: Mene čudi, gospodo, da je g. Tomljenović pročitao i ovaj stav koji ulazi u prelazno naredjenje kod člana 14. Mi ne glasamo o prelaznom naredjenju. Prelazno naredjenje svakako treba da bude poseban zakon, a ni u kom slučaju ne može se o njemu diskutovati u Ustavnom Odboru sada ili je od početka to trebalo staviti na pretres a ne da se sada šmugluje.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Molim vas, diskusija se ne može obnavljati. Molim vas, gospodo, da li ćemo glasati o celini zajedno sa prelaznim naredjenjem, koje će ući u Ustav, ili odvojeno: najpre o članu 14., a zatim o dodatku prelaznog naredjenja? (Glasovi: Da se glasa u celini). Onda, gospodo, da glasamo o predlogu g. dra. Tomljenovića, kao o celini člana 14.

Ima reč g. Avramović.

Mihajlo Avramović: Ja držim, gospodo, da je bolje rastaviti jedno od drugoga.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Većina želi da se glasa o celini, a sad se izjavljuje želja sa

raznih strana da se glasanje podeli. Većina nije protivna da se tako glasa. Prvo da glasamo o delu čl. 14. koji pripada Ustavu. Ona gospoda koja su za predlog g. Tomljenović, neka izvole sedeti; a ona gospoda koja su protiv neka izvole ustati. (Većina sedi).

Objavljujem da je prvi deo člana 14. usvojen većinom glasova.

Sad ćemo glasati za deo prelaznog naredjenja. Ona gospoda koja su za deo prelaznog naredjenja

kod člana 14. sedeće; a ona gospoda koja su protiv, ustaće. (Većina sedi).

Objavljujem da je ovaj dodatak za deo prelaznog naredjenja usvojen većinom glasova.

Današnju sednicu zaključujem, a drugu zakazujem za sutra u 9 časova prepodne sa istim dnevnim redom.

Sednica je zaključena u 13 časova.

XVIII. SEDNICA

USTAVNOG ODBORA

USTAVOTVORNE SKUPŠTINE

KRALJEVINE

SRBA, HRVATA I SLOVENACA

držana 24. februara 1921. godine u Beogradu

Početak u 9 i pol časova pre podne.

Predsedavao predsednik **dr. Momčilo Ninčić** i popredsednik **dr. Tomislav Tomljenović**.

Sekretar **Milan Bošković**.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Otvaram današnji sastanak. Pošto se g. dr. Laza Marković nije primio za člana redakcionog odbora, to, ako mi dopustite, predlažem na njegovo mesto g. Mišu Trifunovića. (Prima se). Sada molim vas, gospodo, da predjemo dalje na posao. Prošloga puta smo svršili član 14. Sada izvolite čuti član 15.

Sekretar Milan Bošković čita član 15. po predlogu vladinom.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Želi li ko od gospode da govori o ovome članu? Ima reč dr. Sima Marković.

Dr. Sima Marković: Gospodo, ovaj član 15. sadrži i govori o pravu udruživanja i pravu zbora i dogovora. To su nesumnjivo prava koja su, pored štampe, najznačajnija i najvažnija građanska politička prava. Ja bih zbog toga molio, pre no što bismo ušli u pretres ovog člana, gospodina ministra, da pristane da se ovaj član 15. rastavi na dva dela, pa da se u jednome delu govori o pravu udruživanja a u drugome delu o pravu zborova i dogovora. To su toliko važna dva dela, da zaslužuju da se o njima govori zasebno, Makar bile samo dve rečenice, koje govore o tim pravima, ipak je potrebno da se razdvoje i da se o njima govori u dva dela. Ja bih molio gospodina predsednika da zamoli gospodina ministra da odgovori da li pristaje na ovaj moj predlog.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Reč ima gospodin ministar Pravde.

Ministar Pravde dr. Marko Gjuričić: Ja nemam ništa protiv toga, pristajem na predlog gospodina Markovića, da se govori zasebno o pravu udru-

živanja i zasebno o pravu zborova i dogovora. To je stvar tehnike, mogu da budu dva člana, a može da bude i jedan član.

Dr. Sima Marković: Ja sam hteo, da podvučem potrebu da se ovaj član rastavi na dva člana zbog toga, što smatram da bi bila velika šteta, ako bi ovaj član koji govori o najvažnijim pravima ostao ovako stilizovan, kao što je u vladinom nacrtu Ustava. »Gračani imaju pravo udruživanja, zbora i dogovora u granicama zakona«. Sa ovo nekoliko suvih reči raspravljaju se najznačajnija i najvažnija prava građana. Mi smatramo, da treba i o pravu udruživanja i o pravu zbora i dogovora u Ustavu reći nešto više i dati veće garancije za slobodu udruživanja i za slobodu zbora i dogovora, nego što je to u Ustavu učinjeno. Pre svega ovde se o kakvoj slobodi udruživanja, zbora i dogovora, ništa ne govori. Dok se, na primer, za štampu kaže da je slobodna, dotle se ne pominje nigde ni pridev ni imenica »slobodan i sloboda«, kad je reč o pravu udruživanja i o pravu zbora i dogovora. Ja ne znam šta je vladu rukovodilo da izostavi reč slobodu udruživanja i slobodu zbora i dogovora. Kad je reč o udruživanju, mi smatramo da minimum garantija za pravo udruživanja treba da se formuliše na ovaj način:

Ovo pravo ne može se podčiniti nikakvoj preventivnoj meri. To smo imali i u ranijem Ustavu, i ako bismo izostavili ovaj dodatak, onda pravo udruživanja u stvari neće ni postojati. Vrlo je važno i to što nam naročito iskustvo ne samo kod nas nego osobito i u onim pokrajinama koje su ranije pripadale Austro-Ugarskoj Monarhiji izrečno nalaže da ovaj stav treba neizostavno primiti.

Sem toga ima još jedna stvar koju treba ovde naglasiti. Treba naglasiti naime da svako udruživanje ima karakter pravne ličnosti. Taj slučaj danas nije, naročito nije u krajevima koji su ranije pripadali Austro-Ugarskoj Monarhiji. Svako udruživanje

literarno, umetničko pa i političko treba da ima karakter pravne ličnosti: da može sticati svoje imanje, da može imati svoj posed i imati pravo na zaštitu svojine. To su tri važne stvari, tri momenta koje treba naročito istaći u redakciji, koja govori o pravu udruživanja.

Kad je reč o pravu slobodnog udruživanja naš bi predlog bio: »Ovo pravo ne može se potčiniti nikakvoj preventivnoj meri. Svako udruživanje ima karakter pravne ličnosti«. Toliko o pravu udruživanja.

Što se tiče prava zbora i dogovora, ja ne znam zašto je izostavljen onaj minimum garancije koji je već davao naš raniji Ustav u svome čl. 24. Kad je reč o pravu zbora potrebno je naročito naglasiti, kao što je to naš raniji Ustav naglašavao, da građani imaju prava okupljati se mirno i bez oružja u zborove, upravljajući se pri tome po zakonu. Ja neznam šta je gospodu moglo pobuditi da menjaju ovaj član i ovu redakciju koja je bila vrlo dobra u našem ranijem Ustavu. Isto tako neophodno je potrebno — kao što je i u našem ranijem Ustavu — da se i u ovom Ustavu naročito naglasi da za držanje zbora u zatvorenom prostoru nije potrebna nikakva prijava vlastima. To je vrlo važno i mi protestiramo na tome da se i u ovaj Ustav unese ta odredba, koja je postojala i u našem ranijem Ustavu. Pa ne samo to, ne samo što tražimo da postoji i u ovom Ustavu ono što je bilo u našem ranijem Ustavu, nego tražimo da u naš Ustav udje i ovo da za zborove pod vedrim nebom treba učiniti predhodnu prijavu na 24 sata. To je u duhu zakonodavstva i prakse, koja je vladala ranije kod nas. Te dve stvari treba neizostavno uzeti, kad je reč o pravu zbora i dogovora, dakle da za držanje zbora u zatvorenom prostoru nije potrebna predhodna prijava vlastima, a pod vedrim nebom potrebna je prethodna prijava na 24 sata.

Pored toga što sam predložio, mi moramo obratiti pažnju još na jednu stvar. One zborove koje drže narodni poslanici ili koji se drže u toku izborne borbe potrebno je osloboditi svakoga ograničenja, naime zborove koji se drže u toku izborne borbe treba osloboditi čak i ove obaveze da se prijave vlastima za 24 sata i onda kad se drže pod vedrim nebom. To bi bilo sasvim u duhu demokratije i meni je milo da su taku odredbu uneli u svoj nacrt Ustava i gospoda iz Zemljoradničkog kluba. Neophodno je potrebno da se zborovi koji se drže pred izborima i zborovi koje drže narodni poslanici oslobode svakoga ograničenja. To je demokratska mera koju treba svakako usvojiti. To je potrebna mera i zbog toga da se u buduće ne bi dešavale takve anomalije kao danas da mi komunistički narodni poslanici nemamo prava da držimo nikakve zborove.

Po jednoj opštoj naredbi Ministra Policije Draškovića, mi narodni poslanici nemamo prava da držimo nikakve zborove. Mi smo lišeni jedne dužnosti, a ne prava, da svojim biračima, kojima smo odgo-

vorni, podnesemo izveštaj o svome radu. Ja mislim, da je reakcija u ovoj odredbi dostigla vrhunac i da je g. Drašković prevazišao samoga sebe, kad je mogao takvu generalnu naredbu da sprovede. Naši poslanici lišeni su ne samo prava nego i dužnosti, da izveštavaju svoje birače. Da bi se u buduće onemogućilo takve reakcionarne anomalije čije smo žrtve mi, ne obhodno je potrebno da u Ustav udju garancije, koje smo spomenuli, da bi se onemogućile i sprečile ovakve zloupotrebe, koje obeležavaju današnji režim. To su u glavnom napomene, koje sam u pravu udruživanja i u pravu zbora i dogovora smatrao za potrebno da učinim. Posle ovih napomena, koje ako se usvoje a držim da će se usvojiti, nameće se potreba da se član 15: rastavi na dva dela u jednome da se govori samo o pravu udruživanja a u drugom o pravu zbora i dogovora.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Reč ima g. Divac.

Nedeljko Divac: Gospodo, ja sam takodjer mišljenja, da član 15. ovoga vladinog nacrta Ustava ne kaže gotovo ništa i da bi ga trebalo iz osnova izmeniti. Radi toga ja bih odmah predložio da taj član glasi ovako: napominjući u isto vreme da zaista pitanje o pravu zbora i dogovora i pitanje o pravu udruživanja mora da se obuhvati u dva člana, kako će od naše strane biti predloženo. Član 15. trebao bi da se odnosi isključivo na pravo slobodnog sastajanja i slobodnog dogovaranja i trebalo bi da glasi ovako:

»Sastajanje i dogovaranje građana slobodno je. Za sastanke u zatvorenom prostoru nije potrebna dozvola, niti prijava vlastima. Sastanci na otvorenom mestu imaju se prijaviti vlastima 24 časa ranije.

Na zborove se ne može dolaziti pod oružjem.

Političke vlasti mogu zabraniti sastanke samo u tome slučaju ako su sazvani s pozivom na nasilan i oružan otpor vlastima.

Za vreme rata može se zakonom ograničiti pravo sastajanja samo na ograničene prostorije i uz predhodnu prijavu vlastima«.

To bi bio predlog gospodina Jovana Gjonovića i moj i kao što vidite ovaj bi se član odnosio isključivo na pravo sastajanja i udruživanja. Što se tiče prava udruživanja mi ćemo i za to pitanje podneti jednu redakciju za sebe. Nego dopustite mi sada, da motivišem takodjer ovaj naš postupak u nekoliko reči. Neosporan je značaj štampe danas za naš javni život uopšte, naš politički život, pa onda pravo zbora i dogovora pa onda pravo udruživanja. To su najvažnija prava građanska. Po tome ja mislim, da nema gotovo ništa od čega bi pravilno razvijanje našega uopšte socijalnog života više zavisilo nego što su te stvari.

Izlišno je, da se vraćam na značaj slobodne štampe za razvijanje socijalnog života, izlišno je što je o tome prilično dosta juče govoreno. Kako stoji sa slobodom i značajem slobode zbora i dogovora. Kao god što je štampa obeležena juče kao jedno sred-

stvo pomoću koga se narod najviše školuje isto tako bi se moglo reći za sastajanje, dogovaranje i udruživanje. Pored toga ta sloboda sastajanja i dogovaranja ima isti značaj za razvijanje socijalnog života, to je postojalo danas i praktična potreba društvena. Naš je život postao i suviše komplikovan, suviše složen i on ima mnogobrojne potrebe. Te potrebe ne mogu ni na koji drugi način da se podmire, nameću mu se mnogobrojni zadaci, i te zadatke ne može drukčije da izvodi izuzev stvaranjem tih mnogobrojnih kolektivnih jedinica. To stvaranje kolektivnih jedinica vrši se danas prema naročitim okolnostima i naročitim razlozima. Na primer radnici koji su u današnjem društvu pod najtežim uslovima za život, imaju bezuslovno jaku potrebu, da imaju pravo ne samo na slobodno udruživanje, već da imaju pravo i na stalno slobodno sastajanje i dogovaranje. Radnička je klasa postala jedan značajan faktor u današnjem društvu, postala je značajan faktor po svojoj brojnosti postala je značajan faktor u pogledu produktivnom. Pa ipak ona je kao što znate veoma nezaštićena i neosigurana. Država ne samo kod nas, nego države u opšte nisu poklanjale nikakvu pažnju radnicima, ostavljale su radnike i celokupnu radničku klasu da se ona kako zna i na koji način zna bori za zaštitu svojih interesa. I ne samo da država nije pomagala radničku klasu nego je pravila i smutnje i velike poteškoće, ranije mnogo više nego danas. A to isto i danas radi država i što se došlo do izvesnih sloboda u svetu, naročito u Evropi što se došlo do prava na slobodu sastajanja, na slobodu dogovaranja, do slobode zborova, ima zaista da se blagodari borbi koju je radnička klasa činila u toku prošloga veka, prvo u Engleskoj, Francuskoj, u opšte u zemljama na zapadu koje su industrijski dobro razvijene, kod nas ti pobornici za udruživanje i sastajanje, za slobodu zbora i dogovora bili su radikali kojima može to služiti na čast, ali oni prošli radikali, koje je dao, stvorio Svetozar Marković (Ljuba Jovanović: Sigurno otac gospodina Pašića, on i njegovi drugovi) Nekada!

(Ljuba Jovanović: Pa i sada!)

(Dr Sima Marković: Sad ste se pretvorili u antipode.)

I zaista gospodo blagodareći borbi koju je vodila radikalna stranka u prošlosti, koja znatno drukčija bila po svome raspoloženju i karakteru nego što je danas, mi smo došli blagodareći udruženom narodu koji je socijalna demokratija produžila, jer ne može se ni njen značaj potcenjivati, — blagodareći tome narodu došli smo do Ustava u kome je narodu zagarantovana dosta sloboda, dosta široko pravo i sastajanje i zbora i dogovora i udruživanja.

I, gospodo, kad smo mi to mogli imati pre dvadeset i više godina, dabogme sa prekidima, jer u posledne vreme one mnoge slobode predviđene Ustavom od 1888. godine bile su više suspendovane nego li što su važile, ali tek od 1903. godine ono što je osvojeno 1888. godine, to je postojalo kao jedna stal-

na tekovina i vi znate koliko smo mi koliko je naš narod i koliko je naša država od toga videla koristi. Naš je narod srbijanski mislim samo na srbijanski deo našega naroda — on je vaspitan u slobodi i u pravima, i jednim velikim delom može se objasniti to, što je on pokazao ovoliko sposobnost i ovoliko otpornost u ovom velikom svetskom ratu, time, što je preživeo ako ne veliki, a ono bar skroman period pod tim političkim slobodama. Pa zašto bismo mi danas imali razloga, da se u tom pogledu vraćamo natrag, kad smo mi već imali jedno dobro iskustvo, da te slobode ne samo ne štete nego i koriste narodu. Radikali može biti neće imati toliko potrebe i nemaju potrebe danas, ne samo da se bore za proširenje političkih sloboda, nego verovatno čak imaju razloga, da te političke slobode suze. To je sasvim i logično: radikalna stranka, nekada eminentno seljačka, danas se pretvorila u jednu kapitalističku stranku, pretežno kapitalističku, pretežno buržoasku stranku sa svima njenim interesima, i zato ona sada ne želi da se ove političke slobode proširuju. Ona, ako ne može da ih suzi danas, ona sasvim prirodno teži tome da ih zadrži u ovim granicama u kojima su one do sada postojale. Ali, gospodo, iznad potreba kapitalističkih stranaka, koje sačinjavaju i radikalna i demokratska stranka pretežno, danas ostale stranke traže, ako hoćete izuzetno socijalistička stranka, izuzetno u opšte radnički pokret, dakle jedan deo našega naroda, te šire političke slobode. Taj deo našega naroda, to je radnička klasa, i potreba za širim političkim slobodama, to je potreba ne samo radničke klase i radnoga naroda varoši i sela, već je to u isto vreme potreba i cele naše zemlje, pošto ovaj radni narod, i ako je delom u pogledu svog partijskog pripadništva ušao u radikalnu i demokratsku stranku, pošto taj radni narod ipak ima potrebe za što širim političkim slobodama, jer će samo na taj način moći da brani svoje vitalne interese, a s druge strane samo šire političke slobode daće mu mogućnosti da se razvije i školuje onako kako valja. Zbog toga bih ja želeo, da se u Ustavu izrično ogarantuju, bar u tim minimalnim granicama ove potrebne slobode sastajanja, dogovaranja i udruživanja. Ja neću da idem tako daleko, samo tražim da građani, koji danas imaju vladu u svojim šakama, imaju ako ne šire slobode nego što smo ih imali po dosadanjem Ustavu, ono bar da se ostane pri onome, što smo do sada imali u tom pogledu. Nemojte da na izvestan način potkraćujemo svoje vlastito čedo, onu svoju vlastitu tvorevinu i prošlost, za koju smo mi priznali da je bila dobra, nemojte bar nju da danas upropašćujete.

I ja računam pored sve otpornosti i od strane radikala i demokrata i proširenju građanskih prava i sloboda, ja nalazim, da treba da se pokažu uvidjavni, pa ako ne mogu dalje ići, neka dadu sa svoje strane jedan pristanak, da se u ovim pitanjima ostane u onim granicama, koje su priznate dosadašnjim našim ustavom. To je što se tiče slobode zbora i dogovora.

Što se tiče slobode udruživanja, odnosno prava udruživanja, ja smatram da i njega također treba precizno odrediti u Ustavu i da mu treba posvetiti jedan zaseban članak. To je isto tako jedna velika potreba našeg društvenog života i svako skučavanje toga prava bilo bi na štetu naših opšte državnih interesa. Stoga bi i to pitanje trebalo bar u onim granicama priznati, u kojima je ono bilo priznato u našem starom Ustavu. Mi ćemo zato podneti jedan zaseban predlog. Uopšte moje je mišljenje, gospodo, da se treba starati, da se razvijanje našeg društvenog i nacionalnog života ne parališe, pošto zato nema nikakvih naročitih razloga, pa ako nećemo da mu se pomogne da se razvija što je moguće bržim tempom, onda ga bar netreba paralisati. Možda će se primetiti i kazati, pa ovde je predviđeno, da će se zakonom regulisati. Gospodo, ima mnogo štošta, što se ne može ustavom predvideti i u Ustav uneti, ali treba u Ustavu bar naznačiti pravac, po kome zakonodavac treba da se kreće. Vi ćete priznati, da ovo kako je stilizovano u vladinom nacrtu Ustava, nije dobro. Ovo nije ništa. Ima li tu kakve direktive za zakonodavca, ima li tu kakvih linija odredjenih po kojima treba zakonodavac da se kreće. Savršeno ništa. Pravo. Ustav u tome pitanju prenosi na zakonodavca i zakonodavac dobija određene ruke da postupi onako, kako on nadje za najbolje. I pretstavimo, da zakonodavac bude ne samo konzervativan, nego i reakcionarne sklonosti. Onda mi možemo na osnovu ovakvog jednog člana dobiti po jednom od najvažnijih prava građanskih, jedan može biti najvažniji zakon. I ako u Ustav netreba da ulaze i one odredbe, koje treba da budu stvari zakona, ipak u Ustav treba da udju bar linije, po kojima će zakonodavac da se kreće. I ja pitam, ima li koga, koji bi mogao kazati, da li bi znao kad bi hteo da pravi zakon, a on mora da se osvrne na Ustav po tom pitanju, da li bi mogao iz ovoga da vidi u kome pravcu treba da se kreće zakon pri regulisanju ovoga pitanja. Ja mislim, da u ovom skupu nema nijednoga koji bi to mogao kazati, jer ovaj član 15. o tome ništa ne govori, iz ovoga člana se ne može po tome ništa drugo videti. Prema tome izlazi, da ovaj član 15. ne može ostati ovakav kakav je.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Reč ima g. Milorad Vujičić.

Milorad Vujičić: Ja smatram, gospodo, da je pravo udruženja, zbora i dogovora građana, ako ne jedno od najvažnijih, ono jedno od vrlo važnih prava. Ova stilizacija u ovom projektu kako je sastavljena, ona se meni čini da ne zadovoljava građane u tim njihovim pravima. Ova stilizacija suviše je siromašna. Pitanja, koja ima da se raspravu kod ovoga člana 15. ona sadržava trojaka prava građanska.

Prvo je pravo zbora i dogovora, drugo je pravo, gospodo, pravo udruživanja građana i treće je pravo podnošenja peticijsa. O ova tri prava u ovom projektu apsolutno se ništa ne govori. Možda se time htelo učiniti to, da se to ostavi zakonu, da zakon ta

pitanja reguliše. Ali, gospodo, zakon ne može regulisati nešto što već nije Ustavom predviđeno. Ustav određuje glavne principe na kojima se država uređuje, a zakon ima samo da razradi te principe u pojedinostima. Stoga bih ja bio mišljenja, da mi ovaj član 15. redigujemo tako, da upravo uzmemo one odredbe, koje su stajale u našem Ustavu od 1888. godine, kao što su i gospoda predgovornici predložili, jer nalazim da su onim odredbama sva tri ova prava građanima dovoljno zagantovana. Ja bih molio g. Ministra za Konstituantu, da ili ovo primi, ili da nanovo redigujemo ovaj član tako, da njime obuhvatimo pravo zbora i dogovora i pravo udruživanja građana. Pravo udruživanja građana je, kao što znate, gospodo, jedno vrlo važno pravo. Kod nas postoji čitav jedan zakon o udruženjima, i kad to nije predviđeno u ovom Ustavu, nastalo bi pitanje: da li građani uopšte imaju pravo udruživanja. Stoga se to mora Ustavom predvideti.

Da li ćemo ovaj član podeliti u dva ili tri člana, ili ćemo to metnuti u jedan član u dva do tri odeljka, ja od toga ne bih pravio pitanje, jer to je svejedno. Na svaki način radi preglednosti. Lepše bi bilo da jedan član govori o pravu zbora i dogovora, a drugi član da govori samo o pravu udruživanja; ali cilj će se postići svakako ako se to sve metne i u jedan član, samo u dva ili tri odeljka.

Važno je i to pitanje: da se kod zbora ostavi i odredi jedan rok za prijavu od 24 časa, kao što je bilo u dosadanjem Ustavu. To se ne može ostavljati zakonodavcu. Zakonodavac bi mogao da odredi rok za prijavu od 10 do 15 dana, i na taj način bi zborovi mogli biti ometani, a to se nesme dopustiti.

Mini star Pravde Marko Gjuričić: U Ustavu nije bio određen rok, nego je samo predviđena bila prethodna prijava.

Milorad Vujičić: Bila je predviđena prethodna prijava u roku od 24 časa. Ja sam imao jedan slučaj u valjevskom sudu, kad su mi komunisti neblagovremeno podneli takvu jednu prijavu, ja sam je odbio, oni su me tužili sudu i naravno da me je sud oslobodio, jer sam to samo na osnovu zakona uradio.

Što se tiče onoga predloga g. Sime Markovića; da se poslanicima izuzetno dopusti, da oni ne moraju prijavljivati svoje zborove i da se zborovi za vreme izbora ne moraju prijavljivati, ja bih, pravo da vam kažem, tome bio protivian, ne za to što bih time hteo da skućim građanska prava, nego za to što mislim, da ne treba praviti nikakve izuzetke. Vi znate, gospodo, da za vreme zborova često puta može da dođe do sukoba među biračima, i onda radi održanja reda u zemlji i u interesu samih građana, red je da vlast zna gde će se i kada koji zbor držati. Stoga ja ne bih mogao prihvatiti predlog g. Sime Markovića.

To je što sam imao da kažem odnosno ovog člana 15.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Reč ima g. dr. Dulibić.

Dr. Ante Dulibić: Gospodo, član 15. namenjen je jako važnim pravima građana, a tako je škrt i svojim odredbama može da znači mnogo, a može da znači ništa. Ja mislim, da bi bilo svakako potrebno, da se ustanovi bar neko načelo, na temelju koga će taj zakon propisati ovo pitanje, i to je tim potrebnije, što se, čini mi se, naročito izbegavala reč: »o slobodnim udruživanjima«. Ovde je rečeno naprosto: »građani imaju pravo slobodnog udruživanja i zbora«, a nije rečeno: »građani imaju pravo slobodnog udruživanja i zbora«. Svakako da jedan poseban zakon mora da reguliše sva ova pitanja, ali trebalo bi već sad u Ustav dati neke garancije za slobodu udruživanja i slobodu zbora. Osobito u drugom redu trebalo bi da se nešto ipak ustanovi i reče. Prvo, što se tiče i tog udruživanja slobodnog, trebalo bi, ja mislim, u Ustav ustanoviti to, da, ako je jedno društvo ustanovljeno na temelju onoga zakona, što će se kasnije doneti, da to društvo ima sva svojstva i sve garancije pravnih lica. To je potrebno, da bi se izbeglo svima mogućim lošim shvatanjima. A drugo trebalo bi u Ustav uneti i to, da budu bar slobodni oni zborovi, koji su ograničeni na tu prisutne. Ja mislim, da treba ovu drugu stvar kasnije uneti u Ustav. U Ustavu fali i treća odredba, što se tiče peticija. Video sam u svim mogućim ustavima, da se govori o tome. Dakle, ja ću biti slobodan podneti jedan predlog kao nadodatak ovome članu 15., koji govori o peticijama, te je slobodno građanima prikazivati peticije, koje može da potpiše jedan ili više lica i da se te peticije mogu podnositi svima vlastima bez razlike.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Reč ima g. dr. Ivan Pavičić.

Dr. Ivan Pavičić: Gospodo, redakcija Ustava, što ga je predložio Narodni Klub, takodje je rastavila pravo zbora i dogovora i pravo udruživanja, a sem toga, u tom Ustavu navedeno je, ikao potreban članak 37., koji govori o tim peticijama. Ja se takodje slažem sa gg. predgovornicima, da se moraju pravo dogovora i zbora i pravo udruživanja rastaviti. To su dva posebna pravna pojma i ova dva građanska prava su u svima drugim državama uređjena posebnim zakonima. Stoga bi trebalo, da se napose označi u Ustavu kao posebna građanska prava, pravo zbora i dogovora, a kao drugo pravo slobodnog udruživanja. Ja mislim, da ne bi trebalo u ovom istom § 15. metnuti treće građansko pravo, pravo peticije, jer to nema nikakve veze sa pravom zbora i dogovora, odnosno pravom udruživanja. I ta peticija imala bi se staviti kao jedan poseban član. Baš ovo pravo peticije je vrlo važno i treba ga u Ustavu građanima zagaranovati, po gotovu kad se setimo mi, koji smo živeli toliko godina u jednom neustavnom režimu, da su naši ljudi i građani bili proganjani, kažnjavani, otpušteni iz službe i molestirani samo za to, što su se usudili da podnesu jednu molbu Narodnom Predstavništvu, da se nešto žale ili nešto zatraže putem molbe na kakvu višu

vlast. Stoga bi trebalo svakako ovaj član da dodje u Ustav, da se građanima zagaranuje pravo, da mogu podnositi peticije i to svima vlastima bez razlike, a i zbog toga, jer im je to pravo zagaranovano u Ustavu, da ne mogu biti pozivani na odgovornost od lične vlasti i radi toga šikanirani i kažnjavani. Član, koji govori o peticiji, a koji je predložio Narodni Klub u svojem Ustavu, glasi ovako (čita): »Državljeni imaju pravo peticije. Peticiju može potpisati jedan ili više njih. Peticije se mogu podnositi svim vlastima bez razlike. Narodno Predstavništvo ima pravo podnesene mu peticije upućivati Ministrima i od njih tražiti objašnjenja o njihovoj sadržini. Isto pravo pripada i pokrajinskim saborima prema pokrajinskoj vladi.« Ovaj je dodatak vrlo važan zbog toga, jer se više puta upućuju peticije na razne oblasti, i to se onda tamno baci ad akta, pa građani moraju često čekati na godine i godine, dok dobiju odgovor. Radi toga treba da bude u Ustavu zagaranovano to pravo, da imade tražiti Narodno Predstavništvo od Ministra objašnjenje.

Što se tiče prava udruživanja, to je sasvim ispravno kazano, da se njemu mora dati forma jedne pravne ličnosti, t. j. da se s njim postupa kao sa pravnom ličnosti. Treba navesti u Ustavu, da to pravo udruživanja nije ograničeno nikakvom preventivnom merom. Kod nas u Bosni i Hercegovini bilo je takodje zagaranovano ustavno pravo udruživanja, ali je bilo ograničeno preventivnim merama. Tako se n. pr. trebalo prijaviti vladi to pravo udruživanja u pet primeraka i vlada je imala pravo, da u roku od šest nedelja o tome odluči i konačno zabranila osnivanje dotičnog društva. Ovakve zabrane treba uopšte da se ukinu u Ustavu i treba naglasiti, da se ovakve preventivne mere ne mogu doneti no zakonom, koji će posebno uređivati pitanja o društvu.

Što se tiče zbora i dogovora, to bi trebalo u Ustav navesti, da su zborovi za vreme izbora potpuno slobodni i da se ne trebaju prijavljivati. Kod nas u Bosni i Hercegovini se dogodilo, da su neki kandidati hteli držati skupštinu i prijavili su u isto vreme i u istom mestu svoje zborove, a kotarski predstojnik je kazao: Ovaj se je prije i ovom sam dao dozvolu držanja zbora, a vi ste došli kasnije, pa vam ne mogu tu dozvolu dati. I tako su se neki poslanici morali vratiti kući, a da nisu mogli držati skupštinu. Isto tako bi trebalo navesti u tome članu, da državljani imaju pravo dogovora i zbora u granicama zakona. Ali bi trebalo navesti i to, da se zborovi, držani pod vedrim nebom, moraju prijaviti nadležnoj vlasti 24 sata ranije. Nije potrebno, da se posebno navede, da su sastanci u zatvorenim prostorijama slobodni i da ne trebaju prijave, radi toga, što se to navodi kod zborova pod vedrim nebom. Time onda argumento a contrario vredi, da se zborovi, koji se drže u zatvorenim prostorijama, ne trebaju prijavljivati i zbog toga bi bilo suvišno, da se to u Ustav unosi: to bi bio jedan nepotreban dodatak. Ja dakle

ispred Narodnog Kluba predlažem, da se ovaj čl. 15. razdeli u dva dela, da prvi dio toga člana Vladinog nacрта ima da govori o pravu zbora i dogovora i to sa ovom stilizacijom (čita): »Državljeni imaju pravo dogovora i zbora u granicama zakona. Na zborove se ne može dolaziti pod oružjem. Zborovi pod vedrim nebom moraju se prijaviti nadležnoj vlasti 24 sata ranije.«

Drugi član, koji govori o pravu udruživanja, glasio bi ovako (čita): »Državljeni imaju pravo udruživati se u svrhe, koje nisu po zakonu kažnjive. Ovo se pravo ne može ograničiti nikakvom preventivnom merom.«

A član, koji govori o pravu peticije, imao bi glasio ovako (čita): »Državljeni imaju pravo peticije. Peticiju može potpisati jedan ili više njih. Peticije se mogu podnositi svim vlastima bez razlike. Narodno Predstavništvo ima pravo podnešene mu peticije upućivati Ministrima i od njih tražiti objašnjenja o njihovoj sadržini. Isto pravo pripada i pokrajinskim saborima prema pokrajinskoj vladi.«

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč dr. Žarko Miladinović.

Dr. Žarko Miladinović: Nemam točne stilizacije predloga gospodina Vujičića, pa bih molio, da se pročita taj predlog, da znam, kako glasi.

Dr. Tomislav Tomljenović (čita):

I.

Gradjani imaju pravo udruživanja zbora i dogovora u granicama zakona. Na zborove se ne može dolaziti pod oružjem.

Zborovi pod vedrim nebom moraju se prijaviti nadležnoj vlasti 24 časa ranije.

II.

Gradjani imaju pravo udruživati se u ciljevima, koji nisu po zakonu kažnjivi.

Dr. Žarko Miladinović: Ja sam mišljenja, da je ovaj član 15. usko stilizovan. Ovde se samo konstatuje, da gradjani imaju pravo udruživanja, zbora i dogovora. Ni jedan princip u tom pogledu nije istaknut. Svakako je sretnija stilizacija srpskoga Ustava, a ja se slažem sa dodatkom gospodina Milorada Vujičića jedino u onoj izmeni, u pogledu odredjivanja vremena, po kojem se ima da prijavi zbor, držim, da ne bi bilo dobro, da se meće 24 sata, nego da ostane onako, kao što je bilo u srpskom Ustavu, naime »prethodno«, a zakonu da se ostavi, koje će vreme za prijavu biti ustanovljeno.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Znači, da vi predlažete, kako je bilo u srpskom Ustavu.

Dr. Žarko Miladinović: Ne, nego samo da se mesto 24 sata metne »prethodno«, kao što je bilo u srpskom Ustavu. Ja bih izostavio onaj rok od 24 sata. To nije nikakav princip, hoće li se 24 sata prijaviti zbor. To treba prepustiti zakonodavstvu.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Molim vas, učinite predlog.

Dr. Žarko Miladinović: Ja samo izmenjujem, mesto

24 sata da se stavi »prethodno«, ništa više. Ja se inače slažem. Drugo neka sve ostane. Neka ostane »prethodno«, a zakonodavac neka ustanovi posle vreme.

Što se tiče prava udruživanja, ja bih imao toj stilizaciji prigovoriti: »u celjima, koje nisu protivne zakonima«. Tamo se kaže »u ciljevima, koji su kažnjivi«. To je malo rastegljiv pojam i imao bih da prigovorim stilizaciji i da bi je trebalo izmeniti. Ja ću posle da stavim predlog, šta da se radi u predložu predloženih članova, a što se tiče prava peticije, o tome se ne govori u nacrtu, ja bar na to nisam naišao i trebalo bi i to da se ustanovi, ali to bi bilo posebno pitanje po mome shvatanju, koje bi trebalo onda posebno pretresati. Isto tako gospoda, koja su govorila o pravu peticije, znaju, zašto su govorila, jer oni su iz onih krajeva, gde se najnevinija peticija može progoniti i gde se kažnjavaju oni, koji su peticiju unosili. Kod nas u kaznenom zakonu ima propisa, po kojima se podpisnici žalbi kazne i svakako to je umereno i treba da dodje pravo peticije u Ustav, samo po mome shvatanju treba to zasebno da rešimo. Ako bi se sad htelo da reši o pravu peticije, onda bih molio, da se prekine sednica i pretvori u konferenciju, da bi se sporazumeli o sva tri predložena paragrafa, pa da se razumemo, kako je najbolje u pojedinostima.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Jovan Jovanović.

Jovan Jovanović: Molim vas, gospodo, mi se ne možemo složiti sa ovom stilizacijom čl. 15., koja ovde sa ovom odredbom »u granicama zakona« ostavlja široko polje za zloupotrebe. Te zloupotrebe se mogu činiti i zato smo mi naročito jednu stilizaciju spremili za ovaj član. a razlog je, u glavnom su svi čuli. Mi možemo da primimo stilizaciju, koju je dao g. Vujičić s tim, da se dodadu posle ovog člana novi:

»Državljeni imaju prava zbora i dogovora u granicama zakona. Na zborove se ne može dolaziti pod oružjem. Zborovi pod vedrim nebom moraju se prijaviti nadležnoj vlasti najmanje 24 časa ranije.« Ovde da se doda:

»Od ove prijave izuzimaju se zborovi za izbore poslanika za Narodnu Skupštinu i samoupravna tela i zborovi, koje zakazuju i drže narodni poslanici i poslanici samoupravnih tela.«

Drugi član primamo onako, kako je g. Vujičić predložio:

»Državljeni imaju prava udruživati se u ciljevima, koji nisu po zakonu kažnjivi.« Slažemo se zato, što je to isto u vašem predlogu. Za pravo peticije gradjana predložićemo jednu stilizaciju, koja će glasiti:

»Državljeni imaju pravo molbe. Molbu može potpisati jedan ili više njih, kao i sva pravna lica. Molbe se mogu podnositi svima vlastima bez razlike«. To sam, gospodo, imao da preložim.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Pavle Pavlović.

Pavle Pavlović: Posle garantije Ustavnog prava za slobodu štampe ovo je pravo najvažnije za potčinjene klase, koje u društvu u kolektivnim snagama traže zaštite i mogućnosti za život. Otuda ovome pitanju mi poklanjamo vrlo važnu pažnju i molimo Ustavni Odbor, da preko ovoga pitanja ne prodje prvim stilizacijama i sa nedovoljno datim izjavama. Zašto danas unositi nešto drugo, a ja verujem, da će se s obzirom na prilike u Hrvatskoj, Slovenačkoj, Bosni i Hercegovini i Dalmaciji, gde je dosada bila praksa austro-ugarskih zakona, koji su tražili mnoge garancije i unosili preventivne mogućnosti za administrativne vlasti, da odobri ili ne odobri udruživanje, — verujem dakle, da će se ovim, što je rečeno »u granicama zakona« uneti nešto drugo.

Koliko se pravo udruživanja u praksi reakcionarnih vlada, kad zavladaju reakcionarni politički kursevi u zemlji, moglo da gazi, vidi se — da ne govorim o »Obznani«, koja je zgazila preko 2000 radničkih organizacija, koja je konfiskovala imovinu i arhivu radničkih organizacija, da ne govorim o hapšenju ljudi samo za to, što su organizovani i što su funkcioneri i reprezentanti tih organizacija, da ne govorim o zabrani štampe, da ne govorim ni o čemu drugom, nego da istaknem, koliko se u reakcionarnom krugu može ići daleko u gaženju prava udruživanja, kažem, vidi se, najlakše se vidi kod radničkih Domova, koji se danas uništavaju i otimaju. Imate slučaj u Banja-Luci, gde je konzum radnički zatvoren i Dom udešen tako, da ga radnička klasa više nikad ne će dobiti. U Bečkereku je kupljen Dom, ali se u njega uselio jedan kapetan; u Novome-Sadu useljena je radikalna štamparija u Dom, koji je renoviran i uzet pod zakup; u Splitu se preti, da će se Dom radnički pretvoriti u žandarmerijsku kasarnu. Pa imamo i Dom radnički u Beogradu, koji je tako raskopan, da je strašno pogledati, kako izgleda. Kada su, gospodo, za vreme okupacije tamo uvedeni nemački konji, radnički Dom nije tako izgledao, kao što danas izgleda. U njemu su isprobijeni zidovi i kopano je po metar i više u zemlju, tražeći neka čuda i misterije, koja nisu nadiena. Juče smo molili, da nam se dozvoli, da radnici, koje Uprava bude odredila, podmažu mašine, da ne propadaju i da ne propadne vrednost od nekoliko stotina hiljada dinara.

On nam nikako nije dopustio, kazavši, »neka propadne«, jer imamo takvu naredbu.

Zašto se radničkoj klasi uopšte krnji pravo koalicije, a u ovom momentu i konačno uništava. Mi potsećamo, da je pravo koalicije dopušteno svima privrednim klasama i da je pravo koalicije jedna simpatična istina i pojava i da u celoj Jugoslaviji postoje preko tri hiljade i nekoliko stotina zemljoradničkih zadruga. Mi potsećamo, da postoji kartel mlina i rudnika u timočkoj oblasti, pa potsećamo, da su se u Hrvatskoj udružili svi industrijalci i imaju u

kasi preko 150.000.000 kruna, a preko toga udruženje njihovo ne samo da deluje za poboljšavanje uslova rada, no stvara i kolektivne odluke za izbacivanje radnika i još imaju za cilj pljačkanje konzumenata i potrošača u toj oblasti, jer sporazumno određuju visoke veštačke cene. Protiv tih građanskih veća u Hrvatskoj nije ustala ni jedna administracija u zemlji.

Gospodo, pravo koalicije je od ogromnog značaja po pravo slobode rada i pravo privrednog deljenja za posedničke klase. Pravo udruživanja za radničku klasu je od prvostepenskog značaja, jer radnička klasa ako nema tog slobodnog prava, apsolutnog prava udruživanja, ona je lišena mogućnosti, da osigura sebi materijalnu egzistenciju i biće u jednom vrlo sažalnom položaju. Oduzeti radničkoj klasi pravo na slobodu udruživanja i ograničiti joj to pravo udruživanja, znači onemogućiti joj opstanak u društvu privatne svojine, znači, da je iskustvom bacato intelektualno unazad i fizički joj onemogućiti opstanak. Da ne bi, gospodo, došli u položaj, da ima i suviše razlike u društvu, da su jedni u znatno povoljnijem položaju, dok su drugi u ogromnom broju, kao što i radnička klasa i ostala sirotinja, ostali u teškom materijalnom i duhovnom stanju, da ne bi dakle u tome društvu bilo toliko nepravde, potrebno je stvoriti mogućnost, da se ne dodje u onaj položaj, da jedna velika masa mora da škrguće zubima i da steže pesnice, nužno je dakle, da se na ovakvom jednom mestu, gde se skupljaju ljudi, jedared u decenijama godina, kao što je sad ovde, gde se pravi Ustav, te da se tu pokloni najozbiljnija pažnja koliko je god moguće iskreno, da se ova pitanja ozbiljno rasprave.

Mi smo, gospodo, pitali, zašto u ovaj nacrt Ustava da stoji ograda, da je dozvoljeno pravo udruživanja, zbora i dogovora u granicama zakona? Mi ne vidimo u ovoj ogradi ništa, što je samo po sebi razumljivo, kako inače treba da izgleda ovde. Mi u tome vidimo jedno sredstvo, koje unapred omogućava, da te granice budu što je moguće uže i tešnje, inače ne bi se mogla nikako ova pitanja drukče da protumače. Pre svega niko ne će pitati ni ustavotvorca, ni zakonodavca, ni upravne vlasti, ako neko hoće tajno da se udružuje ili tajno da se dogovara, ali, gospodo, je li to dopušteno i može li se i sme li se i pod kojom sumom rizika to da se radi i da se uradi. Prema tome zašto to onda nije u Ustavu kazano, da građani imaju puno prava slobodnog udruživanja zborisanja i dogovora. Kao što rekoh, oni, koji hoće tajno da rade, oni ne će da pitaju nikoga od faktora ni ustavotvorca, ni zakonodavca, ni administrativne vlasti, da im dozvoli to njihovo tajno udruženje. Prema tome oni, koji hoće da se podvrgnu ovoj kontroli, njima treba dozvoliti apsolutnu slobodu, neograničenu slobodu udruživanja, i prema tome onda je izlišno, da u Ustavu stoje ove reči »u granicama zakona«.

Gospodo, kad jedno udruženje publikuje javno svoja pravila, donesena na jednom zboru svojih čla-

nova, i publikuje imena tih članova kroz svoju podlogu svoje podružnice, i publikuje imena članova svoje uprave, publikuje ceo svoj rad kroz štampu, kao i svoj bilans, i sva svoja pitanja tretira i javno na zborovima i kroz štampu, onda je to udruženje izloženo najširoj kontroli javnosti.

Može čak i neko od nepozvanih kontrolisati rad toga udruženja i to je najbolja garancija da to društvo može da krije svoj rad. Takvo je društvo daleko podvrgnuto najširoj kontroli i onda našto opaska »sloboda u granicama zakona«. U našem starom srbijanskom Ustavu kad se publikuju pravila jednoga udruženja, i kad se ta pravila javno publikuju kroz listove, i u isto vreme publikuju i imena članova uprave, onda je tome udruženju dopušten potpuno slobodan rad.

Kartel mlinara u Beogradu postoji i vi znate koliko smo kampanje prošle godine imali zbog skupoće hleba. Vlasnici kuća imaju u Beogradu svoje udruženje, svoj list, pa zastupaju svoje interese i popularišu čak svoje zahteve da država odredi 18 milijuna godišnje, da primi na svoj budžet, da bi činovnici mogli tima vlasnicima kuća plaćati više kirije. Za njih nema cenzure.

Postoji štamparski kartel, koji je jedna opasnost za razvijanje štamparija, on pogadja političke, kulturne, duhovne interese sveta jer poskupljuje neprirodno preko svake mere štamparske proizvode. Taj kartel ausšperuje radnike i drži se 12 nedelja u štrajku a radnici prema Obznani nemaju prava štrajka jer bi njihove kolovodje bile bačene po nekoliko meseci u zatvoru.

Potpredsednik dr. T. Tomljenović: Ja bih molio gospodina govornika, da ne iznosi detalje, koji bi bili kao predmet interpelacija.

Pavle Pavlović: Kad bi bila interpelacija, imao bih mnogo da govorim, da objasnim, koliko je značajan momenat, u kome se rešava o pravu zbora i dogovora.

Gospodo, postoji u celoj Jugoslaviji kartel gostioničara, kafedžija i hoteljera-sopstvenika. Oni drže kongres; oni podižu publici cenu hrane i pića u hotelima, podižu cene stanovima za one koji kod njih svraćaju. Postoji i broderski sindikat, postoje mnogobrojna akcionerska društva, postoje mnogobrojna udruženja neprivrednih klasa koja imaju sopstvenost. Udruživanja pljačkanih produktivnih klasa moraju se priznati, ako se hoće da ima dovoljno poštenja političkog, ako se hoće dovoljno lojalno da gleda na interese građana i zemlje. Gospodo, mi tražimo da se ovoga momenta pravo udruživanja zagaranjuje neograničeno, razume se pod javnom kontrolom. Mi tražimo da pravo koalicije ne bude okrnjeno ni na koji način, tražimo da se kongresi i konferencije ne onemogućavaju i da se ne desi ono što se je desilo u mesecu julu prošle godine kad je zabranjen kongres u Vukovaru a međjutim drugi partijski kongres je održan, a naši delegati su se vratili ma da nam je u Ministarstvu dozvoljeno (Ljuba Davidović: Nije

bilo te dozvole.) Nama je to bilo odobreno od Kotarske vlasti da se može kongres držati.

Gospodo, nama se, na primer, zabranjuju manifestacije od 1913. god.: kroz Terazije ne sme proći ni jedna manifestacija radnička. Druge mogu da prolaze. Zimus kad smo sahranjivali poginule radnike u preduzeću, tada se je s nama terala sprdnja, jer nam se govorilo: tamo je put za groblje, idite tamo, ovamo ne možete, — a međjutim građanske pratnje mogu ići preko Terazija, a nama se zabranjuje da prenesemo tri mučenika, koji su poginuli na radu i mi smo morali pod nadzorom policije da obilazimo Terazije.

Mi smo sprovodili manifestacije radničke od 15 hiljada radnika u Beogradu bez ikakvog nereda i to nam priznaju najviši krugovi. Pa ipak nam se zabranjuju te manifestacije od 1919. godine.

Potpredsednik dr. Tomislav Tomljenović: Ja molim g. govornika, da ne izlaže materijal koji može biti samo predmet jedne interpelacije.

Pavle Pavlović: Ja iznosim fakta da se ne pređe žmureći preko ovog važnog pitanja o pravu zbora i dogovora, slobode sastajanja i udruživanja koje je tako obivno. Gospodo, ako vi podlažući član 12., koji govori o pravu svojine, meni dopustite da govorim o pravu štrajka, o pravu obezbeđenja rada, kad bude naknadno taj paragraf pretresan, ja onda o pravu štrajka neću sada govoriti i neću tražiti da se to pitanje ventilira kod § 15. Pravo štrajka za radničke koalicije tesno je vezano za pravom koalicije. Bez toga prava koalicije za radnike pravo štrajka je iluzorno. Za ostale građane to je ravnodušna stvar. Međjutim ako nam se obeća i predsedništvo izjavi da će se o tome diskutovati kod člana 12., koji je odložen, ja ću vas poštediti od razgovora o štrajku. Inače bez te izjave g. potpredsednika ja bih hteo da govorim o pravu štrajka kao delu prava koalicije. (Glasovi sa desnice: O tome će se govoriti kod 12.)

Molim kad se slažete ja odustajem od govora o pravu štrajka koalicije. Onda, gospodo, dozvolite mi još nekoliko reči pa sam završio govor odnosno te stvari.

Mi moramo tražiti od Ustavnog Odbora da se pravo koalicije ne može podvrgnuti preventivnim merama. Ono mora biti apsolutno, ono treba da bude apsolutno. Radnik ne treba da zavisi od čefa faktora u državnoj upravi i ikakvog drugog uticaja. Ako se samo to pravo učini apsolutnim, ako se kod prava udruživanja isključe preventivne i represivne mere, i kad je to pravo lojalno po zakonu pravno upotrebjeno na osnovu principa ustava, na kome će zakonodavac doneti specijalni zakon o zborovima i udruženjima, onda neće biti potrebe da se udruženja gone, jer ima sto načina da se ona kontrolišu, a najbolja je javna kontrola.

Mi možemo verovati u slobodu prava udruživanja kad je to pravo neograničeno, a da se ne može desiti da se jednima pravo zbora zabranjuje a drugima odobrava. To stvara nepravdu, stvara revolt,

od čega će država imati mnogo više štete nego li što će pojedinci patiti. U svakom slučaju apsolutno pravo javnog udruživanja zborisanja i dogovora nužno je ne treba da se desi ono što je rekao moj drug dr. Sima Marković. Ja sam u Kragujevcu 21. prošlog meseca trebao da držim zbor, da govorim o radu Konstituante. To je meni zabranjeno od strane okružnog načelnika, dok je demokratski poslanik g. Vidaković pre 8 dana držao takav zbor, sa istom temom, u istom mestu, i na tome zboru postarao se da kleveta komuniste. Ako se tako pravo zbora shvati i zloupotrebljava, onda se nemojte čuditi, ako se budete uverili posle kratkog vremena da sve reakcionarne mere budu izigrane sredstvima koja nisu za preporuku.

Potpredsednik dr. Tomislav Tomljenović: Ima reč g. Fehim Kurbegović.

Fehim Kurbegović: Ja sam mislio da stavim jednu nadopunu ovome članu Ustava. Ali, kako je već takva nadopuna predložena koja se potpuno poklapa sa onom koju sam ja hteo predložiti, to odustajem od toga, da stavljam poseban predlog u tom pogledu, nego hoću samo nešto da napomenem povodom onoga što je ovde kazao g. dr. Miladinović. Gospodin dr. Miladinović protivi se tome, da se ovde određuje rok za prijavu skupštine, pa se kaže da je dovoljno, da se unese to, da se mora »prethodno« da prijavi vlasti. Ja mislim, ako bi se primilo ovo što on predlaže, da se ne određuje rok, onda se može napraviti svakoga časa zloupotreba. Jer, gospodo, ova reč »prethodno«, može da bude i na dva sata, a i na pet dana pre, i ako dodje takav slučaj da se zbor prijavi na nekoliko sati pre, policijska vlast može rešiti, da to nije onaj rok, u kome je trebalo učiniti prijavu, da to nije taj prethodni sat, i onda može zbor zabraniti. Sem toga, kad se odredi rok, kad se kaže da se u stanovitom roku mora prijaviti sazivanje zbora pod vedrim nebom, onda je to u interesu očuvanja javne bezbednosti. Pošto na zborovima i na skupštinama vrlo često dolazi i do demonstracija, jer su zborovi i skupštine većinom političke naravi, potrebno je da policijska vlast na vreme bude obavestena o sazivanju dotičnoga zbora, te da na vreme može poduzeti korake, da se održi bezbednost u interesu samih sazivača, jer oni uvek mogu izazvati protivnike da ih napadnu, te da tako dodje do krvoprolića. Stoga je potrebno da se ustanovi jedan rok, i zato se ja pridružujem predlogu g. Milorada Vujičića i stilizaciji koju je on dao i izjavljujemo da ćemo za nju glasati.

Potpredsednik dr. Tomislav Tomljenović: Ima reč g. dr. Žarko Miladinović.

Dr. Žarko Miladinović: Ja nisam kazao, da treba da ostane ova reč prethodno, nego sam kazao, da to ne spada u nešto bitno što bi trebalo još sada odrediti, nego da se to ima ostaviti zakonodavcu, da on to odredi.

Potpredsednik dr. Tomislav Tomljenović: Ima reč g. Milosav Raičević.

Milosav Raičević: Ja neću da kažem, da član 15. Ustava nije važan član i da o njemu ne treba da se govori, jer je on u isto vreme i dopuna onome članu, koji govori o slobodi savesti. Sloboda savesti bez garancije, da se građani mogu udruživati u zborove i dogovarati, bila bi jedno mrtvo slovo. Ali iz dosadanjega rada, u koliko sam ja prisustvovao sednicama Odbora, uvideo sam, da se ovde radi sa nepoverenjem. Radi se sa nepoverenjem pojedinih grupa prema drugim grupama, a u isto vreme skupili su se ljudi sa raznim mentalitetima i sa raznim pogledima. Kad govori jedan poslanik iz Hrvatske, on iznosi teškoće, koje su se njemu desile u tome kraju. Kad bih ja govorio o prilikama, ja bih onda iznosio ono, što se dešavalo u Crnoj Gori. Ali svakako prilikom rešavanja ovih pitanja mi moramo početi sa gledišta svesti, do koje je došao narod u Srbiji. Mi ne možemo sad unositi u Ustav one stvari, koje su može biti bile teškoća u Srbiji pre 50 godina ili koje su bile teškoća u drugim pokrajinama.

Onda Ustav ne bi bio iznošenje principa, nego bi bio jedan, tako reći, skup zakona. A mi takav skup zakona ne možemo doneti jednim Ustavom. Ustav je samo iznošenje principa koji se dopunjuju zakonima. Pojedine grupe traže da rok prijave bude ograničen na 24 sata, ja smatram, da je i ovo ograničenje vrlo teško za zakonodavca. U pojedinim slučajevima, na primjer, zborovi koji se drže prilikom izbora narodnih poslanika, taj rok prijave od 24 sata je vrlo težak i mogao bi da bude pre 24 sata. Jedan poslanik, jedan agitator, u roku od 24 sata može obići nekoliko mesta i on sam ne zna prethodno koliko može obići pojedinih mesta i u koje će mesto održati zbor, da odredi rok, od 24 sata, zboru. Dakle, ograničenje je nepotrebno. Mi moramo, gospodo, dati mogućnosti i policijskim vlastima, da paze na red u zemlji. Ovo je potrebno ne radi političkih svrha, nego i radi nas samih. Jer kad mi držimo zbor, mi u isto vreme često puta tražimo zaštitu vlasti i onda je njihovo prisustvo potrebno ne samo radi održanja reda, nego i radi nas samih. Prema tome ja mislim, da ovo učenje ograničenja i svakih drugih dopuna koje je trebalo učiniti u članu 13. i 14., kad je bilo govora o slobodi vere i savesti i slobodi štampe, te kod ovoga člana, ja mislim, nemamo potrebe zadržavati se niti pojedina ograničenja unositi, nego će se to učiniti zakonom. Mi ne treba sami da vežemo ruke sebi, jer ako se rok od 24 sata unese u Ustav, onda za te zborove, za koje bi rok mogao biti i manji, a koje sam napomenuo kao za zborove prilikom izbora, ostaje takodjer rok od 24 sata, a ja mislim, da je taj rok veliki i ja bi tražio, da on bude od 2 sata. Prema tome ja mislim da ovakav član može ostati ovakav kako je predložen.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Laza Marković.

Dr. Laza Marković: Gospodo, ovo pitanje o zborovima i udruženjima nije tako prosto, da bi se mo-

glo iscrpno rešiti i najopširnijim Ustavom. Ja potpuno shvatam i sam delim to mišljenje, da je za političku delatnost i za, ako hoćete, vršenje građanskih dužnosti i građanskih prava, potrebno je obezbediti slobodu zbora, mogućnost zbora i obezbediti mogućnost slobodnog udruživanja. Ali, gospodo, mi moramo da vodimo računa ne samo o toj slobodi, nego moramo da vodimo računa i o zaštiti društva, i da vodimo računa i o onim interesima, koji nisu čisto individualni, nego su opšti. Koliko je ovo pitanje delikatno i teško rešiti, jednim ili sa dva člana Ustava i vezati zakonodavnu vlast, to pokazuju evo i predlozi, koji su pali, od pojedinih grupa. Na primer, jedna grupa, koja ima po svom načelnom programu i po izjavama, koje su dosad pale, i u skupštini i u odboru pretenziju, da je najslobodumnija grupa, grupa građanska, a to je republikanska grupa, ona predlaže nešto, što ja ne bi smeo primiti i što je direktno protiv slobode zbora.

Nacrt Ustava republikanske grupe kaže ovo u čl. 23.: »Jugoslavenski građani imaju pravo skupljati se mirno i bez oružja u zborove, upravljajući se pri tome po zakonu.« (Dr. S. Marković: To je iz starog Ustava od god. 1888.) To ništa ne menja, i ako je to po Ustavu starome. Zamislite, koliko je tu moguće zloupotreba, ako mi unesemo ovako ograničenje: da jedan učesnik zbora mora da se upravlja po zakonu. Taj isti član 23. stav II. pazite šta kaže: »Za držanje zbora u zatvorenom prostoru nije potrebna prijava vlasti. Za zborove pod vedrim nebom, koji podleže naročitim zakonima i uredbama — čak i uredbama — mora se prethodno vlast izvestiti.« Ja samo konstatujem, ako je ovo neka omaška, onda se može ispraviti. (Jovan Gjonović: Ima jedan nov predlog.)

Druga jedna grupa, koja toliko insistira na pravdi, a to je grupa zemljoradnička, da vidite šta ona predlaže. Ona predlaže privilegije za narodne poslanike. Ona deli građane u dve grupe: one, koji su imali sreće biti izabrani za narodne poslanike, i one koji to nisu. I oni, koji su narodni poslanici, oni mogu da drže slobodno zborove bez ikakva ograničenja i bez ikakve prijave, a građani koji to nisu, i oni čak koji su bili kandidati pa propali na izborima, oni moraju da se povinuju specijalnim propisima. Gospodo, meni se ta odredba, naravno, ne može dopasti, jer ona stvara dve grupe građana. Propisi Ustava o zborovima i udruženjima moraju biti jednaki za sve. Nacrt Ustava zemljoradničke grupe kaže: da za zborove pred izbore poslanika za Skupštinu i pred izbore poslanika za samoupravna tela ne vrede ograničenja; ne vrede, dakle ograničenja i one prijave onda, kad su najpotrebnije, onda kad su mase zatalasane, onda kad su strasti uzbuđene i onda, kad su članovi pojedinih političkih grupa dovedeni u iskušenje, da remete i kvare zborove svojih protivnika, kao što su to radile mnoge grupe, pa kao što su to radili i predstavnici baš

zemljoradničke grupe — ja sam to doživeo u Hercegovini.

Dakle, gospodo, vidite, to pitanje ne možemo mi da rešimo tako brzo i tako prosto, i moramo to ostaviti zakonodavnoj vlasti. Ja ću da se pozovem na govor baš g. Pavlovića. On se žali na trustove i kartele. Pa, gospodo, može li država da ima kakve vlasti nad tim trustovima i kartelima, ako vi unesete ovde, da država nema prava da ograniči slobodu udruženja sa takvim ciljevima. Ali ja hoću da državi dam mogućnost, da ona, ako nadje za potrebno, može to učiniti. Vi hoćete da vežete državu, a ja hoću da joj ostavim slobodne ruke, i to državi da ostavim slobodne ruke, da ona može to slobodno da učini, kad nadje da je to potrebno. (Pavle Pavlović: Da rastura radničke sindikate!) Ako je potrebno, g. Pavloviću, onda i to; ali ja mislim da neće biti potrebno, ako se ti sindikati ograniče samo na privrednu delatnost.

Mi smo imali ovaj slučaj. Naš Ustav od 1903. god. odnosno od 1888. god., predvideo je potpunu slobodu udruživanja, a imamo zakon o akcionarskim društvima, koji predviđa sistem koncesija. Imate dakle sukob jedan između privrednih interesa i jedne odredbe Ustava, koja kaže: slobodno je udruživati se u ciljevima, koji nisu zakonu protivni.

Hoće da se osnuje jedno društvo i sasvim je to po zakonu, ali privredna politika zemlje zahteva da se to društvo tako ne osnuje. (Jedan glas: donesite zakon!) Da, ali vi hoćete da sprečite, hoćete da vežete zakonodavnoj vlasti ruke, da ona nema mogućnosti da u tom privrednom pitanju interveniše. (Nedeljko Divac: predlog naš ni malo ne vezuje ruke zakonodavnoj vlasti u tom pogledu.) Jeste, g. Divac ima pravo. Predlog socijalističke grupe on je najradikalniji, ali taj predlog nam ne daje zaštitu za vršenje naših političkih prava. (Jedan glas: kome ne daje zaštitu?) Gradjanima. Evo vašeg predloga. (Nedeljko Divac: ja bih želeo da čujem zbog čega.) Evo da vidite. Vaš predlog je zbilja najradikalniji. On kaže: Svi državljani imaju prava na sazivanje zborova, koje ne treba prijavljivati vlastima. Eto vidite, gospodo u tome je opasnost. Ja u tome vidim opasnost, jer na jednom velikom zboru, pojave se, gospodo, i suprotna mišljenja, — i kao što je g. Raičević lepo kazao, — nama treba zaštite. Policijska vlast nije samo tu, da prati šta će ko da kaže, to i nije njena dužnost, nego je ona tu, da zaštiti građane, da zaštiti javni red i javnu bezbednost. Nemojte da budemo neiskreni. Priznajmo, kako su tekli zborovi prilikom ovih izbora za Ustavotvornu Skupštinu. Priznajmo, gospodo, da je bilo ometanja i kvarenja zborova, da je bilo nelojalne političke borbe. Ja imam jedno lično iskustvo, koje me baš opredeljuje, da želim, da zakon o zborovima predvidi tačno i da reguliše celo to pitanje. Ja sam, gospodo, u Hercegovini imao gorko iskustvo i dobro je što sam ostao i živ i zbog te slobode i zbog tih zborova bez prijave vlasti. A druga je stvar, kad se mi skupimo u zatvo-

renom privatnom prostoru; tu možemo govoriti sa pristalicama svojim kako hoćemo. Na javnim zborovima moramo biti osigurani da iza nas stoji autoritet državne vlasti i da možemo vršiti svoja građanska prava nemajući ničija smetanja, intervenisanja ili čijeg na kraju krajeva, terora. Dakle, gospodo, ja smatram i stojim na gledištu, da kad se jedno pitanje ostavi zakonodavnoj vlasti, da ona reguliše, nema toga čoveka koji me može uveriti, da je to nešto reakcionarno. (Jedan glas: onda nam ne treba ni Ustav.) Ustav nam treba da uredimo državnu upravu i osnovne principe.

U najslobodnijim zemljama ostavlja se zakonodavnoj vlasti da rešava i krupnija pitanja a ne ova ovako teška i komplikovana pitanja, gde vi jednom rečju — ako ju umetnete — svežete državi ruke i poremetite celu upravu i onemogućite reforme koje vi želite. (Glas: da otvorimo vrata da izadje. Ja nisam protivnik ako bi se željelo, ako se bojimo zloupotreba da se kaže baš da za javne zborove nije potrebno nikakvo odobrenje vlasti. Ako mislite da je to jedna garancija — i ja primam isto tako u svoje lično ime, jer to je Vladina stvar — da se predvidi da se ti javni zborovi koji se održavaju pod vedrim nebom moraju prijaviti prethodno nadležnoj vlasti. A što se tiče roka ja mislim da je to greška predvideti rok od 24 sata, i da je bolje predati zakonodavnoj vlasti, jer ako je sazivač iz mesta, može da bude rok i 12 sati, a ako je sazivač sa strane, može da bude i dulji rok.

Potpredsednik **dr. Tomislav Tomljenović**: Riječ ima g. zastupnik Ministra za Konstituantu g. Marko Gjuričić.

Ministar Pravde **Marko Gjuričić**: Ovaj član Ustava koji govori o pravu udruživanja i pravu zborova nesumnjivo je od velike vrednosti, zato su se prijavila toliko gospoda govornici koji su izneli svoje gledište. Kako je on bio stiliziran u podnetom projektu vladinom zameralo se, da je on kratak i da se tu ništa ne govori da je tu dosta neodređeno pa su se pojavili razni predlozi i nove stilizacije. Ja ću o tome docnije da govorim a sada mogu ukratko da bacim pogled na prigovore pojedine gospode govornika i na njihove predloge.

Govorilo se da treba zborove koje drže poslanici naročito privilegisati, da ti zborovi čine neku zasebnu privilegiju. (Avramović: Nije to privilegija, to je dužnost! Nemojte u takvu grešku pasti u koju je pao dr. Marković.) Ja se s tim ne mogu složiti. Narodni poslanici neka drže zborove, zašto njima praviti neke posebne propise, koji ne važe za druge, zašto ne bi i oni podležali onim propisima, koji važe i za druge koji nisu poslanici? Ako su ti propisi takvi da obezbeđuju slobodu zbora, zašto još tome tražiti neka naročita pogodovanja za zborove, koje drže gospoda poslanici? Sloboda zborova i dogovaranja treba da bude u jednoj pravnoj državi, ali nesumnjivo je da državna vlast, uprava države koja

odgovara za red u državi, mora takodje imati mogućnosti, da ona sve krivične radnje, koje bi se mogle pojaviti u takvim prilikama, može sprečiti. Ne može se ići neograničeno s tom slobodom udruživanja i zborova. Jedan od gospode, gospodin Divac, lepo je kazao, da je raniji Ustav Kraljevine Srbije garantovao slobodu zbora i udruživanja. Gospodo, ja držim, da bi neumesno bilo da se prilikom stvaranja ovoga Ustava izlazi sa zahtevima i preko toga. Imajući to u vidu izjavljujem, da primam predlog koji je učinio gospodin poslanik Vujičić gde se daje stilizacija pravu zbora i udruživanja onako kako je bila u starom Ustavu. (Glas: Ali je diferencija!) Vrlo mala diferencija.

Može biti govora o tom, da li je potrebno da se u Ustavu napomene rok od 24 časa kod prijave zbora, koji se drži na otvorenom prostoru, ili bi moglo ostati onako, kao što je to bilo. Na posletku od toga ja ne ću praviti nikakvo pitanje. Izgleda, da je bolja redakcija, kad se kaže, kakav je rok.

Nadalje ima prigovor, kad se odredi rok, da se ne će moći držati zbor. Ja mislim, da to ne stoji. Ko hoće da drži zbor, on će znati, kad će ga držati, pa će pravodobno prijaviti vlasti, da ga držati može. Prema tome ja ću primiti redakciju, koju je predložio gospodin Vujičić.

Dalje se govorilo ovde, da građani treba da imaju pravo peticije ili pravo molbe. Nesumnjivo je, gospodo, da u jednoj pravnoj državi građani mogu podnositi molbe. O tom nikada sumnje nije moglo biti. O tom ima jedan propis i u ranijem Ustavu. Tako je taj slučaj o pravu građana na podnošenju molbi predviđen i u predlogu gospodina Jovana Jovanovića. Stoga ću ja primiti stilizaciju, o tom, koju je g. Jovanović iznio. Prema svemu ovomu, član 15 sad bi glasio ovako (Čita): »Građani imaju pravo udruživanja, zbora i dogovora u granicama zakona. Na zborove se ne može dolaziti pod oružjem.

Zborovi pod vedrim nebom moraju se prijaviti nadležnoj vlasti 24 časa ranije.

Građani imaju pravo udruživati se u ciljevima koji nisu po zakonu kažnjivi.

Građani imaju pravo molbe. Molbu može potpisati jedan ili više njih kao i sva pravna lica. Molbe se mogu podnositi svima vlastima bez razlike.

Ja držim, gospodo, ovako učinjenom stilizacijom biće zadovoljene sve pogodbe, koje osiguravaju slobodu zbora i govora. (Dr. Sima Marković: Što je sa zborom u zatvorenom lokalima?)

Potpredsednik **dr. Tomislav Tomljenović**: Ustanovljujem da je iscrpljen prijavljeni broj govornika. Ima se sada preći na glasanje, a pre toga će se pročitati svi predlozi, koji su predloženi kod ovoga člana. Ja mislim, da nije potrebno pročitati predlog, koji je sada g. ministar pročitao.

Drugi dio predloga g. Jovana Jovanovića glasi (Čita): »Ustavnome Odboru. Predlažem da se član 15. vladinog predloga rediguje ovako:

»Državljeni imaju pravo zbora i dogovora u granicama zakona. Na zborove se ne može dolaziti pod oružjem. Zborovi pod vedrim nebom moraju se prijaviti nadležnoj vlasti najmanje 24 časa ranije. Od ove prijave izuzimaju se zborovi za izbore poslanika za Narodnu Skupštinu i samoupravna tela i zborovi, koje zakazuju i drže narodni poslanici i poslanici samoupravnih tela.

Državljeni imaju pravo udruživati se u ciljevima, koji nisu po zakonu kažnjivi.

Nadalje ima predlog g. narodnog poslanika dr. Ante Dulibića.

U čl. 15. dodaje se: »kao drugi stav«: »Gradjani imaju pravo peticije. Peticiju može potpisati jedan ili više njih. Peticije se mogu podnositi svima vlastima bez razlike.«

Nadalje je predlog narodnog poslanika, g. dr. Sime Markovića. Ja bih molio g. Markovića da ga sam čita, jer ne mogu da brzo čitam.

Ministar Pravde Marko Gjuričić: Ja ću pročitati:

»Član 15. Pravo slobodnog udruživanja zajemčuje se. Ovo pravo ne može se potčiniti nikakvoj preventivnoj meri. Politička udruženja imaju karakter pravne ličnosti.

Sloboda zbora i dogovora zajemčuje se. Za držanje zbora u zatvorenom prostoru nije potrebna prijava vlasti. Za zborove pod vedrim nebom potrebna je prethodna prijava vlasti na 24 sata. Od ove prijave izuzimaju se zborovi za izbor poslanika za narodnu skupštinu i samoupravna tela i zborovi koje zakazuju i drže narodni poslanici i poslanici samoupravnih tela.«

Na dalje je predlog gg. Nedeljka Divca i Jovana Gjonovića, da se izvrši dopuna novim članom 15. a) koji bi glasio:

»Svi državljani imaju prava udruživati se u cilju koji nije u protivnosti sa krivičnim zakonom. Ovo pravo ne može se ograničiti preventivnim merama ili formalnim zakonskim propisima.

Svako udruženje može steći sebi na osnovu odredaba privatnog državnog prava pravo juridičkog lica.

Ni jednom društvu (udruženju) ne može se poricati to pravo zbog toga, što ima političke ili socijalne ciljeve.«

Na dalje je predlog gg. narodnih poslanika Nedeljka Divca i Jovana Gjonovića o članu 15. Ustava:

»Član 15. Sastajanje i dogovaranje gradjana slobodno je. Za sastanke u zatvorenom prostoru nije potrebna dozvola, niti prijava vlasti. Sastanci na otvorenom mestu imaju se prijaviti vlastima 24 časa ranije.

Na zborove se ne može dolaziti pod oružjem.

Političke vlasti mogu zabraniti sastanke samo u tome slučaju ako su sazvane s pozivom na nasilan i oružan otpor vlasti.

Za vreme rata može se zakonom ograničiti pravo sastajanja samo na ograničene prostorije i uz prethodnu prijavu vlasti samo.«

Stavljam na glasanje najpre predlog kako ga je primio g. Ministar Pravde u zastupanju g. Ministra za Konstituantu, na ime predloga gospodina Vujičića sa dopunom predloga gospodina Jovana Jovanovića. Pošto ovi drugi predlozi sadrže izmenu ovih dva predloga, to će se onda glasati o njima samo u tome slučaju ako ne bi bio primljen ovaj vladin predlog. Ja mislim da je specijalno predlog g. Vujičića u celini identičan sa predlogom zemljoradnika, da nema nikakve razlike. Ja bih molio, da se gospoda poslanici, koji nisu poslanici ustavnog odbora, razdvoje na levicu i desnicu. Gospoda poslanici, članovi Ustavnog Odbora, koji su zato, da se primi vladin predlog, neka izvole sedeti, a ona gospoda, koja su protiv vladinog predloga, neka izvole ustati. (Većina se li.) Ustanovljujem, da je primljen predlog vladin sa većinom. (Mihajlo Avramović: Ne predlog vladin, nego sa ovim promenama i dopunama.) Ovo je predlog vladin, jer je to onoga časa vladin predlog, kada ona primi predloge pojedinih poslanika.

Prelazi se na član 16. vladinog nacrtu Ustava. Molim gospodina sekretara, da ga pročita.

Sekretar Milan Bošković čita čl. 16.:

»Osnovna je nastava opšta, obavezna i besplatna. Sve javne i privatne škole i drugi zavodi za obrazovanje stoje pod nadzorom državnih vlasti.«

Mihajlo Avramović: Povodom ovoga, pre no što se predje na debatu, jedan bih predlog imao da učinim o ovom članu.

Podpredsednik dr. Tomljenović: Reč ima nar. poslanik g. Avramović.

Mih. Avramović: Mi smo već jednom ovakav sličan član imali, imeno čl. 12., koji govori o jednom privrednom pitanju, o pitanju o svojini. Sad nailazimo ovde na jedno pitanje prosvetno, kulturno pitanje o nastavi. Kako smo imali ovde prilike da čujemo od gospodina Ministra za Konstituantu, da pristaje, da se o pitanjima takve prirode: privrednim, socijalnim, kulturnim govori u posebnim odredbama, imeno da se o njima tekst i redakcija tamo prebaci, to bih ja predložio, da izostavimo i ovaj član za te posebne odredbe i da tada o njemu govorimo, pošto on stoji u tesnoj vezi još s nekim drugim institucijama prosvetnim. S toga bi bilo nezgodno, da sada čupamo jednu po jednu odredbu iz ovih poslednjih odredaba i da ih diskutujemo ovako na parče.

Podpredsednik dr. Tomljenović: Gospodo, sa više strana očituje se želja, da bi se mali odmor u tu svrhu odredio, pa odredjujem pauzu od 5 minuta.

(Posle odmora.)

Podpredsednik dr. Tomislav Tomljenović: Nastavljamo rad, gospodo. Ja mislim, gospodo, da treba da produžimo sa pretresom člana 15., a u koliko bi se u pretresu ovoga člana pokazala po-

treba, da se redakcija Ustavnog Odbora kod ovog člana uvrsti na koje drugo mesto, onda ćemo i o tome govoriti.

Ima reč g. dr. Žerjav.

Dr. Gregor Žerjav: Ja predlažem za član 16. ovakvu redakciju:

Čita:

»Član 16. Znanost i umetnost slobodne su i uživaju zaštitu i potporu države. Jednako je slobodna univerzitetska nauka.

Nastava je stvar države.

Osnovna je nastava opšta, besplatna i obavezna u državnim školama. Verska se obuka u osnovnim školama daje deci, u koliko se ne protive roditelji ili staraoci, i to odelito po veroispovestima i u saglasnosti s njihovim verskim načelima.

Državne vlasti mogu dopustiti i privatne škole pod uslovima, koje će ustanoviti zakon. Sve ustanove za obrazovanje bez razlike su pod državnim nadzorom.«

Prvi stav ne kaže ništa novo, što nije već kazano u svima modernim Ustavima. Može biti da je novo samo to, da se na novo unose umetnost u—program državni kao važna i duševna potreba narodna, za koju treba da se brine država.

U drugom stavu se kaže, da nastava spada pod nadzor državnih vlasti. To je važno, jer treba škola da ispravi to, što je na nama grešila stoletna istorija. Tu se ne kaže, da se ne će obazirati na ove razlike, koje medju plemenima postoje, ali treba da imamo garancije, da će toj deci i temelj nacrtu u celoj državi biti jedan te isti. Po ovome nacrtu člana 16. dopušta se i privatna škola, ali pod uslovima, koji će se ustanoviti naročitim zakonom. Osim toga traži se za sve ustanove bez razlike, recimo učiteljske škole, muzeje itd., da su pod državnim kontrolom.

Naročito se, gospodo, u jednome stavu govori o pučkim školama, narodnim školama, tu se kaže, da je osnovna nastava opšta, besplatna i obavezna. Ako država preuzme školovanje, onda nastaje pitanje, što će biti s verskim obukama. Tu smo mi mnjenja, da odgovara kulturnom stanju i želji našega naroda, da se u osnovnim školama daje i verska obuka, i ako to stoji, tu treba da se dadu po principima verskih sloboda izvesne garancije verskoj slobodi. Prva garancija je, da se moraju vršiti ove obuke odelito po veroispovesti. Druga je garancija, da se verska obuka mora davati u saglasnosti sa verskim nazorima dotičnih veroispovesti. Treća je garancija — to je takodje izraz principa verske slobode — u tome, da roditelji ili staraoci, koji ne odobravaju tu versku obuku, koju dobijaju deca u državnim školama, da se mogu usprotiviti i sama obučavati svoju decu.

Ja mislim, da ako ovako stilizujemo ovaj član, da ćemo zagarantovati mir, što se tiče školstva.

Ja molim, da se ovaj član 16. primi ovako.

Podpredsednik dr. Tomljenović: Reč ima dr. Jovan Radonjić.

Dr. Jovan Radonjić: Gospodo, ja bih hteo izvesne dopune kod čl. 16. Moj predlog za član 16. imao bi ovako da glasi: »Nauka i umetnost su slobodne. Akademaska nastava je slobodna. Osnovna nastava je opšta, obavezna i besplatna. Stručna nastava (niža i srednja) besplatna je. Sve javne i privatne škole i državni zavodi za obrazovanje stoje pod nadzorom državne vlasti.«

Kao što vidite, gospodo, ovde je čl. 16. dopunjen naročitim umetkom, gde se govori o tome, da nauka i umetnost moraju biti slobodne. Nije potrebno detaljno da kažem, koliko je to danas nužno, da naučnici, koji traže istinu, da budu danas potpuno slobodni i da ničim ne budu smetani u tome velikom zadatku tražeći istine. Slažući se dakle u načelu sa predlogom g. dra. Žerjava, ja sam dodao još jedan član, naime, da je univerzitetska nastava slobodna. Ja mislim pod univerzitetskom nastavom slobodu govora i reči na katedri i u seminarskim vežbama. Ja nalazim, da je to bezuslovno potrebno, jedan sine qua non, da niko ne bude u univerzitetskoj nastavi ometan ni sa jedne strane.

Ovde se dalje govori, da je osnovna nastava opšta, obavezna i besplatna. Mi smo našli za potrebno, da dodamo, da je takodje i stručna nastava niža i srednja besplatna. Tu se naročito mislilo na privredne trgovačke i zanatlijske škole. Ne treba naročito da naglašavam, koliko smo mi oskudni u tim školama i držim, da treba svi da nastojimo, da se te škole što više razvijaju. Jer kod nas je u poslednje vreme sve nagrnulo u gimnazije, tako da mi stojimo pred jednim velikim problemom i da ne znamo, šta ćemo da radimo sa tolikim intelektualcima. Uzgred da napomenem, da je u prošloj godini n. pr. samo u gimnaziji u Beranama bilo 800 učenika. Mi danas samo na univerzitetima imamo oko 8000 učenika. Medjutim, naša stručna nastava potpuno je zanemarena. Kod nas se nije obraćala dovoljna pažnja na stručnu nastavu. Zato ja nalazim, da je potrebno, da država što veću pažnju pokloni toj stručnoj nastavi time, što će ona biti besplatna.

To je u glavnom smisao ove moje redakcije, a u ostalome zadržana je redakcija Vladinoga projekta.

Molim vas, da ovo imate u vidu i da izvolite primiti moju redakciju za čl. 16.

Podpredsednik dr. Tomljenović: Reč ima g. Ismet Beg Karabegović.

Ismet Beg Karabegović: Gospodo, dopustite mi, da kod ovog pitanja i ja kažem nekoliko reči.

Ja mislim, da mi kao narodni poslanici, koji radimo ovde u odboru, imamo za dužnost, da donešemo narodu sve mogućnosti, da može u svakom pogledu što lakše da napreduje. Zato smo mi pre dva dana onako dugo razgovarali o veri i mi smo vas u tom pogledu pomogli. To je pitanje bilo vrlo

važno za to, što u našoj državi ima i raznih narodnosti i raznih vera. Onako isto, kao što smo u toj diskusiji dali dovoljno garancije za vere svih naših državljana, tako isto, gospodo, mi treba i u ovom pogledu, u pogledu narodnog prosvetavanja da izađemo na susret svima narodnostima, pošto u našoj državi ima više narodnosti i više raznih jezika.

Gospodo, u mom kraju, gde ja živim, najviše se govori albanskim jezikom. Tako isto u Mačedoniji ima dosta mesta, gde se govori turskim jezikom. Mi, gospodo, do sada nismo imali sreće, da se u našim školama može slobodno da predaje na našem jeziku, i s toga su naši djaci morali da ostanu u nazad, jer nisu nikakva znanja mogli da nauče na srpskom jeziku, koji treba da je naš zvanični jezik. Zato ja mislim, da se u ovaj član Ustava unese, da i mi možemo da imamo škole na našem materinjem jeziku i to u osnovnim i srednjim školama. Tako isto treba dodati, da u tim školama treba da se uči srpski jezik, koji je naš zvanični državni jezik. Ako se ostavi, da naša deca uče samo na srpskom jeziku, ona će da nauče da čitaju srpski, ali ne znaju, šta znače te reči. Zato ja, gospodo, predlažem, da se u našim krajevima, gde se govori albanski i turski, osnuju škole na našem materinjem jeziku. Ja u isto vreme priznajem, da zvanični jezik mora biti srpski i da treba u tim školama da se predaje srpski jezik. Ja sam o ovom pitanju već razgovarao sa g. Ministrom Prosvete g. Pribićevićem i on mi je obećao, da će da potpomogne ovaj moj predlog, jer nema ništa protiv njega. S toga ja i vas molim, gospodo, da i vi ovaj moj predlog prihvatite.

Podpredsednik dr. Tomljenović: Ima reč g. Mihajlo Živković.

Mihajlo Živković: Član 16. vladinog nacrtu Ustava govori o narodnoj prosveti i narodnim školama, kao što ste to čuli prilikom čitanja i govora gospode poslanika. Ali je ovaj član i kratak i nepotpun. Ustav, koji utvrđuje temelje našeg narodnog i državnog jedinstva, treba u te temelje da unese i osnove, koje će unaprediti prosvetu i kulturu, jer osnove, koje nisu u ovom vladinom predlogu unete, a koje su tako važne za prosvetu i kulturni napredak, treba uneti u Ustav. To su ovi predlozi. Neki su od njih već naglašeni, a ja ću samo da ih podvučem i još ponešto dodam.

Prvo, nauka i umetnost su slobodne i imaju potporu i zaštitu države; drugo, nastava je državna i besplatna i to i osnovna i srednja i stručna. Nema školarine. Treće, verska obuka, dok je u državnim školama, fakultativna je i po želji roditelja i prema veroispovestima. Četvrto, univerzitetska nastava je slobodna. Peto, ustanove za narodno obrazovanje pomažu i država i samoupravne jedinice.

Sa ovim dodatkom član 16. glasio bi ovako: »Nauka i umetnost su slobodni, imaju potporu i zaštitu države. Nastava je državna i besplatna,

Osnovna je nastava opšta, obavezna i besplatna. Verska je obuka u osnovnim školama fakultativna po volji roditelja i odvojena po veroispovestima. Osnovne škole uzdržava država. Srednja i stručna nastava je besplatna. Univerzitetska nastava je besplatna i slobodna. Privatne škole dozvoljavaće se pod pogodbama zakona. Sve ustanove za narodno obrazovanje pod državnim su nadzorom i pomažu ih i država i samoupravne jedinice. Školarina se ukida.

Ja polažem na ove poslednje »Ustanove za narodno obrazovanje masa« veliku važnost, jer je vrlo potrebno, da te ustanove budu pod nadzorom države i da ih pomaže i država kao i samoupravne jedinice. Takovih ustanova ima mnogo i to su u opšte ustanove za obrazovanje masa. Zatim imamo muzej, pa radničke, zanatlijske i trgovačke škole, nedeljne i prazničke itd. Molim, da se ovaj moj predlog primi.

Podpredsednik dr. Tomljenović: Ima reč Muftija Mehmed Alija.

Muftija Mehmed Alija: Ja imam da istaknem u ime Muslimana ukoliko: Kao što je poznato, gospodo, u našoj državi u južnoj Srbiji živi danas preko 1 milion muslimana, koji u nekim mestima, nekim delom govore arnautskim jezikom, a u nekim mestima, nekim delom govore turskim jezikom, i ti su jezici njihovi materinski jezici. S toga je potrebno, da kod privatnih zasebnih muslimanskih škola, kao i u nižim i srednjim državnim školama nastava bude na arnautskom, odnosno turskom jeziku. Srpski državni jezik da bude kao obligatan predmet, a pored toga nama muslimanima potrebno je, da imamo jednu osobitu privatnu našu školu, koju zovemo »silgijan mekteb« i to je pre osnovne škole, deca ju pohađaju od 6. godine, pa će se zakonom kasnije odrediti, koliko će godina trajati ta škola. U isto vreme potrebno je, da imamo u sreskim, kao i u okružnim mestima po jednu bogosloviju muslimansku — medresu. A osim toga u Skoplju da bude jedna velika bogoslovija muslimanska, medresa, koju mi zovemo »mektebi Navab« kao što je u Bosni, u Sarajevu, u kojoj će se odgajati muslimanski sveštenici za muftije, za kadije, šerjate i za suce i za profesore medrese. To je nama vrlo važno i potrebno a to će se kasnije zakonom urediti. S toga imam čast predložiti vam samo ovo kao dodatak čl. 16.: U krajevima južne Srbije u kojima živi arnautski, odnosno turski živalj, nastava kako u privatnim, tako i u osnovnim i srednjim državnim školama biće na arnautskom, odnosno turskom jeziku, a srpski jezik se ima učiti kao obligatni predmet« i molim gospodu da usvoje ovaj predlog i da dodje kao dopuna 16. čl. Ustava.

Ismet Beg Karabegović: To neka se smatra kao predlog i od moje strane.

Podpredsednik dr. Tomislav Tomljenović: Reč ima narodni poslanik, g. Mihajlo Avramović.

M. Avramović: Predstavnici zemljoradničke grupe gledaju na nastavu kao na jedno moćno oružje u svome razvitku i u borbi za svoj opstanak. Oni naročito na nastavu i na sistem nastave polažu vrlo mnogo što su, kao mnogobrojniji red u našoj zemlji, ponajmanje do sada mogli da osete blagodati dobro organizovane nastave, i po najviše su osetili nezgode, teškoće i štete što se oskudevale u dobro uređenoj nastavi. Vama je poznato gospodo, da u našoj zemljoradničkoj zemlji nastave, naročito stručne nastave za najmnogobrojniji red gotovo i nema, jer se valjda ne može nazvati da je dovoljno i da je to neka stručna organizovana nastava ono nekoliko stručnih zemljoradničkih, nižih škola. U drugim zemljama koje imaju mnogo manji % zemljoradnika, ipak ima relativno mnogo više raznolikih po stupnjevima stručnih škola.

Ni osnovna nastava nije bila na zavidnoj visini, ni ona nije bila dovoljna, da zemljoradniku pruži osnovna elementarna znanja, da ume da čita i piše. Da ta osnovna nastava nije bila dovoljna, dosta je da pogledamo na brojeve koji predstavljaju količinu pismenih u našoj zemlji. Dosta je da pogledamo na taj tužan spomenik našeg stogodišnjeg života, tužan velim jer nam je to za vreme robovanja ulivalo rumen u lice u svim prilikama gde je trebalo čovek da se potpiše ili ma kakvu objavu da primi k znanju, a bilo je objava i to strahovitih koje su se ticale života. Masa nije mogla da ih primi k znanju, nije mogla da ih pročita, i da se potpiše na ono što se saopštava.

Osnovna nastava nije bila zadovoljavajuća, a sa stručnom nastavom mi smo jedina zemlja koja predstavlja jedan žalostan izuzetak. Stoga mi predstavnici zemljoradničke grupe naročito polažemo na to da se u prvom redu osnovna, a zatim stručna nastava preuredi tako, da može da zadovolji potrebe svega stanovništva. Kao u svim drugim pitanjima tako i u ovome pitanju mi ne polazimo samo od zemljoradnika, ma da su oni najmnogobrojniji, mi ne tražimo za njega samo stručnu nastavu, mi tražimo tako isto i za ostale redove u našoj državi. Mi tražimo za zemljoradnike stručnu nastavu u prvom redu, ali isto tako tražimo stručnu nastavu i za zanatlije, za trgovce, i ostala zanimanja. Nelogično je živeti u jednoj državi kao što je naša, gde ima mnogo zanimanja, a oskudevati u stručnoj nastavi za ta razna zanimanja. Naš bi predlog prema tome se razlikovao od predloga koji sadrži čl. 16. vladinog nacrt a i on bi glasio ovako:

Nastava je javna, slobodna i bezplatna. U celoj zemlji nastava počiva na jednoj i istoj osnovi.

Celokupna nastava u državi: Osnovna, sredna, stručna, i viša mora biti organizovana tako da odgovara zahtevima života i vremena i potrebama svih zanimanja. Stručne se škole otvaraju prema važnosti struke i broju onih za čije se potrebe otvaraju.

To isto vredi i za sve one mere i ustanove kojima je zadatak opšte i stručno obrazovanje narodno.

Škole nesmeju biti uredjene samo u gradovima već rasporedjene po celoj zemlji prema potrebama stanovništva i seoskoga i varoškoga i prema prirodi samih škola.

U našem predlogu udara se na jednu tačku u nastavi koja je dosada bila zanemarena i veli se u našem predlogu ovako:

Pored korisnih znanja sve škole moraju davati i moralno vaspitanje i razvijati državljansku svest u duhu narodnoga jedinstva, ličnu čestitost, versku trpeljivost i međusobnu pomirljivost.

U tome smeru zabranjuju se sve usmene pismene i slikovne radnje i predstave koje štetno utiču na moral, a naročito na mladež. Pa onda na kraju dolazi obaveznost osnovne nastave i naš predlog dalje glasi ovako:

Osnovna nastava je obavezna za sve bez razlike pola. Njeno trajanje odredjuje zakon.

U upravi škola saradjuju nastavnici i djački roditelji.

Svake godine u budžet se unosi naročiti kredit radi suzbijanja nepismenosti u narodu pored rashoda odredjenih za redovnu nastavu i to doklegod potreba bude to zahtevala.

Dopuštaju se privatne škole osim osnovnih a prema odredbama zakona.

Država se brine o čuvanju historijskih spomenika umetničkih predmeta i prirodnih znamenitosti.

Isto tako mi postavljamo princip saradjivanja roditelja naporedo sa nastavnicima. Dete je u školi vrlo malo, vrlo kratko vreme, a veći dio svoga života ono provede sa roditeljima. Stoga su i roditelji naporedo sa učiteljem dužni da saradjuju na izgradjivanju toga deteta. Zato i mi unosimo princip u upravi školom: saradjivanje sa nastavnicima i djačkih roditelja. Na žalost, u našoj zemlji ima vrlo mnogo nepismenih ljudi, ima vrlo mnogo ljudi, koji su zaostali u nastavi. Zbog toga mi unosimo jednu obavezu za državu prema tim ljudima, prema tome redu koji nije mogao proći kroz školu, i to u tome: da se svake godine unosi u budžet naročiti kredit radi suzbijanja nepismenosti u narodu. Poredak rashoda za redovnu nastavu, svake godine se ima u budžet unositi i jedna suma za ovaj cilj, koliko to potreba zahteva. Dopuštaju se privatne škole, osim osnovnih, a prema odredbama zakona. Država se brine o čuvanju istorijskih spomenika, umetničkih predmeta i prirodnih znamenitosti, koje su takodje jedno sredstvo za vaspitanje i nastavu.

Molim gospodu, da ovome predlogu poklone svoju pažnju. U njemu je izneseno nekoliko osnovnih principa koji, po našem mišljenju treba da udju u Ustav.

Potpredsednik **dr. Tomislav Tomljenović:** Ima reč g. Sušnik.

Poslanec **Anton Sušnik**: Gospodje, čuditi se moram, da preide vladni načrt preko tako važnega vprašanja kakor je šolsko vprašanje, samo s par besedami. Naš vladni načrt obravnava kar v enom svom članu, ni obsega cela dva stavka, **važno šolsko vprašanje**. Ustave drugih držav imajo o šoli cela poglavja.

Ne morem si misliti ustave, ki bi bila dobra, ne da bi začrtala vsaj principe in glavne smernice, po kateri se ima vršiti izobrazba in vzgoja v naši novi državi. Tolikokrat se naglašava, gospodje, da z ustavo gradimo temelj državi. Jaz se bojim, močno bojim, da bo naša državna zgradba stala na slabom temelju, ako ne bomo vzdali trdnega vogelnega kamena, ako ne bomo dobro uredili šolskega vprašanja in zarisali vsaj glavnih linij izobrazbe in vzgoje, ki jo zahteva nova doba, v kateri živimo.

Naša mladina mora biti vzgojena za dobre državljane. Mi ji moramo vcepiti v srce državno misel in velike nove ideje, ideje socializma. Naš novi rod mora biti samozavesten in narodno ponosen, drugače nego je sadanji rod. Umska izobrazba mora biti večja in se mora razvijati v drugi smeri nego do sedaj. Naša nova generacija mora imeti močno voljo in veliko moralno jakost, pred vami pa se mora zavedati, da je človek družahno bitje, da ima do družbe pravico in dolžnost, da je vsakdo dolžan produktivno, za družbo koristno delati.

Prvo dolžnost do izobrazbe otrok imajo gotovo starši, ker so dali otrokom življenje. Oni morajo skrbeti za to, da dobijo otroci vse, kar potrebujejo za telesno in duševno življenje. Otroci imejo od staršev to zahtevati. Starši imajo pa tudi pravico vzgoja, v kolikor to izvira iz njih dolžnosti, da vzgojijo otroke za dosego smotra, ki ga imajo na zemlji. Ta smoter je dvojen: Prvi in glavni je cilj posmrtnega življenja, drugi smoter pa je, da živi človek življenje vredno človeka, a postane koristan član človeške družbe.

Za posmrtno življenje je treba versko-pravnega pouka. Brez dvoma je v to poklicana v prvi vrsti cerkev, ki je dobila že od svojega ustanovitelja naloge: »Podjite in učite vse narode!« Starši, ki to uvidijo, morajo ali prepustiti cerkvi, da vodi versko-pravno vzgojo njih otrok, ali pa morajo skrbeti, da ne vrši vzgoja po cerkvenih naukih in navodilih.

Človek mora biti tudi koristan član družbe. Tudi za ta cilj so dolžni vzgojiti svoje otroke v prvem redu starši. Če tega ne morejo samo, je dolžna država, da poseže vmez. Kajti država mora skrbeti za blaginjo vsakoga posameznika, pa tudi za javni blagor, za blagor cele družbe. In ako država uvidi, da je v gotovi dobi neophodno potrebno, da ima vsakdo gotovo stopnjo izobrazbe, potem ima država tudi pravico in dolžnost, da uvede obvezni pouk.

Kaj naj se danes vse poučuje v šoli? Razmere so danes povsem drugačne kakor pred vojsko. Danes je nujno potrebno, da znata kmet in delavec

brati, pisati in računati. Danes se mora tudi kmet boriti proti birokratizmu in kapitalizmu, osnovati mora organizacije zadružništva in samo pomoči in znati soditi jih. Da je pa za to zmožen, mora znati mnogo več, nego je bilo kmetu treba znati poprej.

Prav tako mora biti delavec, če hoče uspeti v boju proti kapitalu, sposoben, da snuje organizacije da v teh organizacijah brani svoje pravice. Znanje pa tudi vzbuja v človeku samozavest in ponos.

Isto tako potrebuje danes vse večje izobrazbe trgovec in obrtnik.

Vsakemu državljanu je pa danes potrebna tudi politična izobrazba, da more ves narod takorekoč sodelovati pri zakonodaji in upravi. Resnično je, da vsak narod ima taklo upravo, kakoršno sam hoče. Če stoji narod na dovolj visoki stopinji izobrazbe, po tom najde sredstva, da zruši uprave, ki bi zanj ne bile dobre.

Pouk se ima na vsak način ravnati po kulturnih, socialnih in gospodarskih razmerah. Jaz mislim: mesto, da se danes uvaja v šole poseben zistem sokolske vzgoje, mesto da se na ta način otroci že v zgodnji mladosti navajajo na sovraštvo in prepir bi bilo mnogo bolj potrebno in pametno, da bi se otroci učili že v ljudski šoli, kaj to pomeni: delo. Treba bi bilo predavati otrokom že v ljudskih šolah o dolžnosti vsakega človeka do dela, o tom, da človek šele takrat postane koristen član družbe, ako dela, da gre samo delu čast in spoštovanje.

Poleg tega bi se v šoli moral uvesti pouk o higieni, o narodnem gospodarstvu, o zadružništvu itd. Kratko: pouk bi se moral ozirati tudi na vsa važna socialna in gospodarska vprašanja, ker živimo v dobi, ko socialna ideja preobraža ves svet.

V vladnem načrtu pogrešam tudi določbe, da znanost in umetnost uživa posebno zaščito in podporo države. Človek bi mislil, da je to samo po sebi umevno. Vendar pa je žalostno dejstvo, da ministarstvo prosvete le prerado pozabi na to. Lahko bi vam naštel več slučajev, pa bi me vodilo predaleč.

Rekel sem, da je smoter države, skrb za splošno blaginjo. Ako država uvidi, da je v danih razmerah neophodno potrebno, da ima vsak državljan gotovo izobrazbo, ima država dolžnost in pravico, da porabi vsa sredstva, ki vodijo do splošnega blagostanja, da uvede med drugim tudi obvezen pouk.

Vendar pa s tem ni rečeno, da bi morali vsi starši pošiljati svoje otroke samo v državne šole. V vseh državah imajo starši pravico, da lahko dajo izobraziti svoje otroke tudi doma, ali pa v privatnih šolah.

Vendar pa je ob današnji draginji težko misliti da bi se roditelji v veliki meri posluževali te pravice. Zato mora država ustanavljavati take šole, ki odgovarjajo zahtevom in svetovnemu naziranju starišev. Če so državne šole take, da nasprotujejo prepričanju krščanskih starišev, moraju državljani imeti pravico, da si sami ustanavljajo šole.

Privatne škole moraju seveda odgovarjati zakonskim predpisom. Na noben način pa ne sme vpetljati država šolskega monopola, da bi samo ona imela pravico ustanavljati škole in jih voditi. Ako državna škola ne odgovarja zahtevom starišev, mora biti dozvoljeno ustanavljati privatne škole. Te privatne škole mora država podpirati, ker ni izpolnila svoje dolžnosti nasproti starišem. Ako pride do ločitve cerkve od države in do cerkvene avtonomije, zahtevamo, da imajo v tem slučaju tudi cerkvene občine pravico, da ustanavljajo svoje konfesionalne škole.

Kar se tiče privatnega šolstva, je najboljši belgijski sistem, po katerem ima vsakdo pravico, da ustanavlja privatne škole pod gotovimi v zakonu določenimi pogoji. V Belgiji ima vsakdo pravico, da pošlje otroka v škole, v kakoršno sam hoče. Predno upiše oče svojega otroka v šolo, dobi pri občinskem uradu potrdilo, ki ga pri vpisu izroči ravnatelju dotične škole. S tem potvrdilom gredo ravnatelji nekaj dni po končanem vpisu na občino, kjer se jim iz občinskega proračuna nakaže vsota, ki odpade na posameznega otroka. (Poslanec dr. Šimrak: »Nato so pristali tudi socialisti v Belgiji, gospod minister Pribičević! To ni nič smešnega!« Minister Svetožar Pribičević: »A katoliški centum v Nemčiji je sklenil drugače!« Poslanec dr. Šimrak: »Nemčija nas tu nič ne briga, mi smo za belgijski sistem.«)

Naš klub stoji torej na stališču, da moraju imeti državljani pravico, snovati pod zakonskimi pogoji privatne škole, in da je država dolžna te privatne škole podpirati.

To bi bile v glavnem smernice, ki bi se jih morala držati naša ustava, ko govori o šolstvu. Zato predlagam v imenu našega kluba, da se glasi član 16. tako le:

»Umetnost i znanost ste svobodni in uživata posebno zaščito in podporo države. Vseučiliški pouk je svoboden. Poleg javnih škol se morejo ustanavljati tudi privatne škole pod pogoji, določenimi v zakonu. Ljudska škola je obvezna in brezplačna. Roditelji odločajo o verski in splošno etični vzgoji. Država se briga za umsko in socialno-etično vzgojo, ki mora biti u skladu z verskimi načeli starišev.« (Poslanec dr. Šimrak: »Belgrajsko časopisje pravi, da je to srednji vek. To je najnaprednije stališče, ki je mogoče. Mi smo sploh napredni ljudje!«)

Potpredsjednik dr. Tomislav Tomljenović: Gospodo, ja sam odredio, da se svi predlozi, koji su danas podneseni, povodom ovoga člana, pretuku na stroju u 10 primeraka, te da budu svi u 4 sata u tajničkoj sobi tako, da ih mogu imati sve grupe na raspoloženju.

Ima reč gospodin Kurbegović.

Fehim Kurbegović: Gospodo, Muslimanski Klub nije podneo poseban predlog glede nastave, jer predlozi koje su podneli gospodin Žerjav i Mihajlo Živković u skladu su sa nazorima Muslimana u pogledu

osnovne i srednje nastave. Gospodo, mi Muslimani baš idemo za tim, da se naša obadva spola tako izobrazbe, da mogu biti dobri i vredni članovi naše narodne zajednice. I naša je težnja, da ne samo muškarci, nego i ženskinje dobiju potrebnu izobrazbu, jer držimo, da ćemo na taj način moći imati i dobre majke, koje će odgajati dobru decu. Stoga potpuno usvajamo ovde istaknuto stanovište, da je nastava obavezna i opšta. Jedno je što mi se dopada u predlogu gospodina dra. Žerjava i Živkovića, da se veronauka daje odelito osnovnim školama, a mi tražimo i u srednjim u saglasnosti sa njihovim verskim načelima. Gospodo, isto tako usvajamo, da u onim slučajevima, ako se roditelji protive, da se ova verska obuka nikome ne daje protiv njegove volje, ne da se to ostavi ličnom raspolaganju i nahodjenju. Ja mislim, da nijedna verska zajednica nema nikakve koristi, nema nikakva interesa da silom jednoga čoveka drži u toj zajednici. Jer neka ako hoće i kani da postane hrišćanin ili židov, neka ide i ne treba ga zakonom sprečavati da tu ostane. Isto tako, ako je ko dobio uverenje da postane Muslimanin, neka ga, neka to bude. Stoga mi ovo gledište potpuno usvajamo. Kod nas je važno pitanje privatne škole. To je kod nas verska škola i nije upravo osnovna škola, nego u tim našim početnim verskim školama, u glavnom se daje samo verski uzgoj. Pošto u Bosni i Hercegovini nemamo mnogo osnovnih škola, to smo nastojali, da se naši učitelji tako osposobe, da na selima gde nema drugih škola, mogu deca dobiti nešto i iz svetskih nauka. Gospodin ministar Pribičević kao i ministar prosvete zna, da smo mi u težnji da naša deca dobiju što bolju versku i svetsku obuku stavili nekoliko naših vakufskih autonomnih zgrada ministarstvu prosvete na raspoloženje, da osnuje osnovne škole, gde će se uz svetovne nauke predavati u isto vreme i veronauka. Pošto je u ovom predlogu gospodina Žerjava i Mihajla Živkovića zajedničena i privatna škola, mi nemamo ništa protiv toga, da se to u Ustav ne unese.

Ja bih imao još nešto da primetim. U ovome predlogu se kaže: Nauka i umetnost su slobodne i uživaju zaštitu i potporu državnu. Ja bih dodao još: »U koliko nisu u protivnosti sa javnim moralom«. Gospodo, kazaće se, da znanost ne može biti u protivnosti sa javnim moralom, a tako isto i za umetnost, da ni ona ne može biti u protivnosti sa javnim moralom. Ali, gospodo, imate da uvažite, da danas mnogo što šta ide pod firmu znanosti i pod firmu umetnosti, a protivno je javnom moralu. Ja mislim, kad bi se predlog gosp. Živkovića i g. Žerjava dopunio s jednom dopunom g. Radenića, da bi mogli naći jaku i dobru ustanovu glede škola. Ja ću još nešto da kažem, glede naših narodnih manjina.

Gospodo, poznato je da mi u našoj državi imamo Albaneze i Turkuže. Ako država hoće da bude zaštitnica svojih gradjana, pa makar oni i ne bili članovi naše narodne zajednice, ona treba da ih za-

dovolji, jer će samo tako oni postati vredni i valjani građani ove države i neće imati potrebe da misle da su oni ovde pogodjeni. Stoga držim, da je potrebno, da se njima u pogledu početne nastave dađe kakva garancija, da oni mogu svoju decu u početnoj nastavi u osnovnim školama poučavati na svom maternjem jeziku, a da srpski jezik bude obavezan. Ako je jedno dete rodjeno u albanskoj kući, ono je od svoje matere naučilo samo albanski i najedanput kad dodje u školu predaje mu se srpski. Ono ne može da napreduje sa ostalom decom i tako nastaje jedna stagnacija, Ono za čim se ide, da se oni ovde osećaju voljko, ovim se ne postizava. Kako se to može postići. Treba da u krajevima gde su oni u većini nastanjeni da početna nastava bude na njihovom maternjem jeziku, a da učitelji predaju srpsko-hrvatski jezik obligatno tako, da kad izidju iz osnovne škole budu sposobni nastaviti nauke u srednjim školama na srpsko-hrvatskom jeziku. Iz toga držim, da se može naći mogućnost, da se ovi opravdani zahtevi naših narodnih manjina uvažee, jer samo dobrim školama mi ćemo moći, ako bi se pokušalo da se stvore neke težnje, da ih sprečimo, jer se kaže: Zadovoljstvo je građana glavni uvjet da se oni osećaju voljko u jednoj državi i da se oni priljube uz nas. Da se iz ovoga izidje, da se nadje jedna dobra i zgodna solucija, ja bih predložio, da se konačna redakcija glede opšte nastave i glede nastave narodnih manjina poveri jednom redakcionom odboru koji bi to izradio i izneo pred plenum ovoga odbora.

P o t p r e d s e d n i k dr. Tomislav Tomljenović:
Ima reč g. Nedeljko Divac.

Nedeljko Divac: Gospodo, pitanje škola i nastave, to je jedno takodje od naših najvažnijih društvenih pitanja. Škola nije više stvar mode već stvar potrebe, i to ne potrebe pojedinaca, već stvar potrebe celokupnog našeg naroda i celokupnog našeg društva. Mi stojimo na gledištu da država treba da osigura svakom detetu, ne samo da može da se školuje, već u isto vreme i da se školuje onako kako to najbolje odgovara njegovim umnim podobnostima. Napomenuto je ovde sa izvesne strane, da mi nažalost, nemamo sve one vrste škola, koje su potrebne našem narodnom i našem društvenom životu. Gотово sve škole svedene su na jednu jedinu vrstu kod nas a to je osnovna škola, koja je opšta i srednja škola, koja ima cilj ili formu gimnazije. I dok mi svatimo da osnovne škole treba da budu jednoobrazne za celokupnu zemlju dotle je vrlo teško razumeti to, da sva deca koja pokazuju sposobnosti da se školuju i dalje posle svršene osnovne škole moraju biti osudjena da idu u jednu jedinu vrstu škole bez obzira na to, da li ona odgovara njihovim prirodnim sposobnostima.

I stoga mi socijal-demokrati ne samo da stojimo na tome gledištu, da svakome detetu, bez razlike, u doba njegova razvijanja i osposobljavanja, treba dati mogućnost da se školuje, već nalazimo da mu

u isto vreme, treba stvoriti mogućnost, da mu treba stvoriti i dati takvu jednu školu, koja će odgovarati njegovim prirodnim sklonostima. Iz toga ističe potreba za stvaranje onih škola, čiju je potrebu naglasio naročito i g. Avramović ovde, a to je tzv. stručnih ili profesionalnih škola. U Ustavu se ne može, sasvim prirodno, to predvideti. Ali, kad se već govori o tome pitanju koje treba na izvesan način i Ustavom da bude obuhvaćeno, ja smatram da je nužno, da se ovde iznese i naglasi: na što sve treba obratiti pažnju u tome pitanju o nastavi i o školovanju naše dece. Ja sam ovu napomenu učinio naročito s obzirom na to, što kod nas ne stojimo danas dobro u tom pogledu.

Ovde se, u nacrtu vladinom, predvidja, da je osnovna nastava opšta, obavezna i besplatna. To je sasvim lepo i na svome mestu. U Srbiji je tako bilo i ranije. Ali, gospodo, ima druga jedna stvar. I ako je nastava opšta, obavezna i besplatna, i ako je na taj način kako bogatoj tako i siromašnoj deci data mogućnost da dodju do opšte pismenosti, ipak pored svega toga, postoji jedna duboka razlika između dece siromašnih roditelja i dece bogatih roditelja. Dok deca siromašnih roditelja imaju besplatnu i obaveznu nastavu, i dok je s te strane zadovoljena jedna potreba, koja nije samo potreba te dece, nego i naša narodna i društvena potreba, dotle kod te siromašne dece nije zadovoljena druga jedna potreba. Ta deca siromašnih roditelja, i ako imaju obaveznu i besplatnu osnovnu nastavu, nisu nikada u mogućnosti, zbog rdjavog materijalnog stanja svojih roditelja, da se koriste tom nastavom onako kako bi trebalo. Zato ja mislim, da bi i to trebalo predvideti: da će se svoj deci bez razlike kako bogatoj tako i siromašnoj, dati i stvoriti i materijalna mogućnost, da se mogu koristiti potpuno tom opštom i obaveznom osnovnom nastavom.

Dalje, gospodo, mi imamo još i ovo. Osnovna nastava u isto vreme daje priliku gde deca imaju da pokažu već svoje prirodne sposobnosti i naklonosti donekle. Još u tim prvim godinama života već se može zapaziti od prilike pravac sklonosti pojedine dece, i to je sasvim prirodno. Mi imamo ovakih slučajeva. Kako medju decom bogatih roditelja, tako i medju decom siromašnih roditelja, mi možemo da nadjemo slučajeve koji pokazuju prave talente. Greh bi bio i ne samo to, već bi bila šteta nacionalna i društvena ako se ne bi stalo na jedno krajnje demokratsko gledište, a to je: da se još u tom vremenu izvrši i obrati naročita pažnja toj deci, i ako su ona siromašnih roditelja, te neće imati materijalne mogućnosti da produže svoje obrazovanje, da se na njih obrati pažnja, da ih država i društvo prihvate i da im omoguće da svoje sposobnosti i svoje umne snage mogu dalje da razvijaju.

Jer tim se ne bi ukazala samo pažnja toj deci, time se ne bi učinila usluga samo njima, nego i čitavom našem društvu, čitavom našem narodu. I to je,

gospodo, jedan od razloga da osnovna nastava treba da bude ne samo obavezna i besplatna, nego u isto vreme da sva deca koja pokažu ma u kom pogledu naročitu sposobnost, treba da budu prihvaćena od društva i države, da im se omogući do kraja da se obrazuju i školuju. Ja sam već kazao, da to obrazovanje ne treba da bude samo gimnazijsko, jer se zna, što se sve danas u gimnazijama uči. Uči se izvestan broj predmeta, koji su naročito odredjeni na to, da bi dete koje prodje kroz gimnaziju, ako pokaže za to sposobnosti, moglo da se posveti univerzitetskoj nastavi, ali ima i dece, koja ne pokazuju toliko sposobnosti za učenja latinskog jezika ili uopšte i drugih živih jezika kao njemačkog, francuskog i engleskog, a koja moguće ne pokazuju ni prema matematici naročitu volju i sposobnost, pa njih ne interesuje moguće ni istorija, ali pokazuju već u prvim danima svoga života izvesni talenat i podobnost za predmete, koji imaju mnogo više praktične vrednosti, nego li predmeti kojima se u gimnazijama posvećuje tolika pažnja. Uzmimo samo mehaničke predmete. Ja sam imao toliko slučajeva da gledam decu, koja su još u prvim danima života pokazivala jedan naročiti konstruktivni ili mehanički talenat. To dete obično ne pokazuje podobnosti ni za latinski, ni za nemački, ni za francuski, ali pokazuje podobnosti za stvari i to velike stvari, koje imaju veliku vrednost za svagdašnje potrebe našega života. Dok se svesrdno prihvaća i pohvaljuje ono dete, koje znade odlično matematiku, latinski ili francuski jezik ili istoriju itd., dotle se na ono dete koje pokazuje naročitu sposobnost za konstruktivne predmete ili mehaniku, koja je od tolike vrednosti, ne posvećuje tolika pažnja. I tome talentu ne daje se nikakva pažnja jer nema za njega mesta u gimnazijskoj nastavi. Na to dete ne obraća se nikakva pažnja, što više, ono se ispušta iz vida. Ako se desi, da je to dete siromašno ono ne samo da ne može da produži gimnazijsko školovanje, nego ono ne može ni taj svoj prirodni talenat da razvije, jer za to nema ni mesta ni škole. Stoga razloga ja smatram, da nastava uopšte ne samo da treba da bude obavezna i besplatna, već u isto vreme treba dati materijalne mogućnosti svoj deci bez razlike — kako bogatoj tako i siromašnoj da mogu svoje podobnosti i sposobnosti do kraja da razviju.

Ja bih u razvijanju te misli mogao da odem daleko. U našem se narodu dešava mnogo slučajeva da ima osoba koje uopšte nisu stupile u školu ili su prošle samo osnovnu školu, koja je bila besplatna i docnije kao odrasli pokazali su izvesne sposobnosti koje su se razvile i otkrile. Evo što sam vam naročito napomenuo konstruktivni talenat. U našem narodu naći ćete ogroman broj ljudi sa tim izuzetnim talentom za izvesne stvari koje su od naročito velike važnosti za praktične potrebe našega života. Niko u nas tim prilikama i tim talentima nije posvećivao nikakove naročite pažnje. U toj prilici trebali

bi da imamo nekih slobodnih škola naročito za to udešenih, da prihvatimo te pojave i da im dademo mogućnosti da se usavrše u onomu pravcu, za koji pokazuju sposobnosti, sposobnosti koje se daleko izdižu iznad prosečnih ljudi. Ko zna koliko bi uopšte naša kultura i civilizacija i naša narodna produkcija samo na taj način bila uvećana.

Jer kako se zna, gotovo svi veći pronalasci, naročito u mehaničkom i tehničkom pogledu došli su od ljudi, koji su živeli u narodu, i koje škola i društvo nije ni najmanje pomoglo. To su bili možda srećni slučajevi, koji su mogli da izbiju na površinu, ali koliko ih ima takovih, koji naidju na jedan dobar put, ali su teške prilike, pa ne mogu da izbiju i ne mogu da dadu ono, što bi inače mogli dati, da im se poklanja izvesna pažnja od države i od društva i tako bi zadužili ne samo naš narod, nego i celo čovečanstvo.

Stoga vodjen tom misli, ja smatram, da nastava ne samo treba da bude opšta, već u isto vreme treba da bude o opštem trošku.

Dalje, gospodo, sasvim je prirodno, da nauka umetnosti kao i univerzitetska nastava treba da budu potpuno slobodne, i ja mislim, da je to jedno pitanje, koje ne treba kod nas diskutovati, jer sumnjam da ima ikoga, koji bi od toga pravio pitanje.

Isto tako smatram, da javna i privatna nastava kao i zavodi, koji služe za obrazovanje treba da stoje pod izvesnim nadzorom državnih vlasti. Zato ima razloga, jer kao i u svemu ostalom, tako svakako u tim ustanovama moglo bi se udariti jednim pravcem, koji bi mogao biti na štetu celine. Zato treba celina da to pitanje reguliše i treba da to pitanje stoji pod nadzorom i kontrolom njezinom.

Za versku nastavu ja sam mišljenja, kako sam bio i mišljenja za veru, da ona treba da se ostavi potpuno verskim ustanovama. Versku nastavu po mojem mišljenju trebalo bi izdvojiti iz škole i predati je u ruke verskim ustanovama.

Mi socijalni demokrate načelno stojimo na tom gledištu, da kod nas u našoj zemlji ima za to i specijalnih razloga.

To pitanje vera kod nas je veoma jako komplikovano, kao što se zna. Mi imamo ne jednu veroispovest, već jedan čitav niz veroispovesti, nekoliko hrišćanskih, jednu muslimansku i jednu mojsijevu. I kod nas do sada, pošto je ogromna većina u predratnoj Srbiji bila pravoslavnoga stanovišta, to je verska nastava bila ortodoksno-grčka ili ortodoksno-hrišćanska i bila je obavezna za svu decu. Koliko je bilo dece ostalih veroispovesti, njima je ostala sloboda, da veronauk uče kod svojih kuća i da podnesu samo ocene. Kad se moglo još ranije stati na to gledište, ja mislim, danas još više ima razloga, da se to učini, i uopšte da se verska ustanova učini slobodnom od škole. Na taj način bi se oslobodili od prigovora, koji su počeli padati i za koje se nadam da će padati sa svih strana, kako se čini nepravda

toj veroispovesti u školi, pa onda toj veroispovesti, a država bi se mogla lako od tih prigovora osloboditi. Naročito ćemo vidjeti često puta sa izvesnih strana, koje su osetljivije nego smo mi bili u Srbiji, kao što su naši prijatelji Muslimani, gospoda klerikalci, koji su osetljivi na najmanju stvar i u stanju su praviti veliko pitanje.

Dr. Janko Šimrak: Šta ste onda vi?

Nedeljko Divac: Ja sam slobodni mislilac.

Janko Šimrak: I ja sam slobodan mislilac. Ja sam slobodni mislilac u svome krugu a vi u svome.

Nedeljko Divac: Ja sam mislio da su naši prijatelji Muslimani dalje u tome pogledu nego naša braća klerikalci a sad vidim da sam se prevario. (dr. J. Šimrak: Mi smo Jugoslavenska pučka stranka.) Nije reč o vami ja sam govorio o klerikalcima. (dr. J. Šimrak: Mi smo klerikalci). Ja mislim da i ove pojave takodje daju dovoljno razloga zato da se mi oslobodimo na jedan lak način od svijih prigovora, koji mogu padati u Skupštini i državi i školama od strane pojedinih verskih ispovesti. Pitanje vere, njenu slobodu ostaviti njojzi na volju slobodno, pa neka ona to pitanje reguliše kako to najbolje zna. Meni izgleda da bi to bio opšti naš interes i da bi to rešenje takodje izgleda mi najbolje zadovoljilo čak i pojedine naše veroispovesti i izgleda mi da zato ne bi bilo danas nikakvih teškoća. I zbog toga ja predlažem jednu ovakvu redakciju toga člana:

Svako dete muškog ili ženskog spola ima pravo na obrazovanje koje odgovara njegovim sposobnostima i to o opštem trošku. Nauka, umetnost i univerzitetska kasta su slobodne. Sve javne i privatne škole i drugi zavodi za obrazovanje stoje pod nadzorom državne vlasti. Verska nastava ostavlja se verskim ustanovama«. To bi bio predlog moga priatelja Gionovića i moj.

P o t p r e d s e d n i k: Reč ima nar. poslanik Sima Marković. (Glasovi: da prekinemo sednicu.)

Dr. Sima Marković: I ja bih molio da prekinemo sednicu.

P o d p r e d s e d n i k: Molim vas imamo još tri prijavljena govornika i onda se produžuje rasprava, nije još 1 sat, a gospoda poslanici danas su došli posle pola 10. (Mih. Avramović: Mi smo došli tačno u 9. Molim vas koregirajte to.)

Dr. Laza Marković: Gospodo, ja predlažem za posle podne jednu konferenciju od svake grupe po jedan ili dva delegata da se sporazumemo o ovim redakcijama. (Sima Marković: Ja zadržavam pravo da govorim sutra.) Ja predlažem konferenciju za posle podne u 5 sati, a vi zadržavate pravo govora.

P o t p r e d s e d n i k dr. T. Tomljenović: Gospodo poslanici, prijavili su se još govornici: Dr. S. Marković, Pavičić i Ljuba Jovanović. Ja zaključujem listinu prijavljenih govornika. (Dr. S. Marković: Zašto zaključujete?) Oni će govoriti.

Dr. Sima Marković: Možete samo staviti na glasanje predlog, da li da se zaključi primanje govornika, ali nemate prava sami da zaključujete.

P o t p r e d s e d n i k dr. Tomislav Tomljenović: To se samo po sebi razume i molim vas da od svake stvari ne pravimo diskusije.

Kao što sam i pre objavio, danas do 4 sata biće svi predlozi prepisani, tako da će svaka grupa moći dobiti te predloge kod predsedništva.

Što se tiče konferencije, to je stvar inicijative samih grupa, pa neka izvole sami u tome pogledu i rešiti.

Ja zaključujem današnju sednicu, a drugu uričem za sutra 9 časova pre podne, i molim gospodu članove Ustavnoga Odbora, da tačno dolaze na sednice, jer danas nismo mogli početi sednicu na vreme.

Sednica je zaključena u 13 časova.

XIX. SEDNICA

USTAVNOG ODBORA USTAVOTVORNE SKUPŠTINE

KRALJEVINE

SRBA, HRVATA I SLOVENACA

držana 25. februara 1921. god. u Beogradu.

Početak u 9 časova pre podne.

Predsedao **dr. Momčilo Ninčić.**

Sekretar **Milan Bošković.**

P r e d s e d n i k dr. Momčilo Ninčić: Molim vas, gospodo, otvaram današnji sastanak.

Ima reč g. Sima Marković.

Dr. Sima Marković: Gospodo, posle onog niza vrlo dobrih napomena, koje su juče pale povodom

čl. 16. nacrtu Ustava vlade g. Pašića, ja ću se ograničiti, da istaknem samo nekoliko momenata.

Pre svega, gospodo, ja bih utvrdio, da u našoj prosveti isto onako, kao u privredi, i u finansiji. i u svima ostalim oblastima državnog i društvenog života vlada jedan strahoviti kaos. Ista ona kolebljivost, ista neodlučnost i nesredjenost, koja je predstavljala bitnu karakteristiku naše vlade od ujedinjenja pa do danas, karakterisala je i prosvetnu po-

litiku naše države. Strahovići haos, koji je izazvao svetski rat u svima oblastima državnog i društvenog života, nije se u našoj zemlji nikakvim specijalnim merama ublažio, nego se jednom smetenjačkom politikom sve više i više potencirao i povećavao. Svetski rat je uneo veliku pometnju u našim školskim prilikama, specijalno što se tiče Srbije. I u mesto da se odmah posle oslobodjenja i ujedinjenja pošlo odlučnim putem popravke naše škole, sve, što je radjeno u Ministarstvu Prosvete za poslednje dve godine, ako nije imalo cilj, ono je imalo taj rezultat, da taj haos, koji je svetski rat uneo u našu zemlju, prirodno samo pojačava, povećava. I bilo je logično, gospodo, što smo se mi profesori bunili protiv svih tih metoda, koje je Ministarstvo Prosvete sprovodilo. I ne samo kao profesori, kao pojedinci, ne samo profesorske kolegije, nego i na svima skupštinama i na prvom kongresu ujedinjenog profesorskog društva mi smo uložili protest protiv prosvetne politike, protiv politike prosvetnog haosa, koja se vodi u našoj zemlji. Ali, na žalost, to je bilo bez ikakvih rezultata. Ministarstvo Prosvete, već po odavno, u mesto da je postalo prosvetna žiža, ono je postalo leglo partizanstva i cela prosvetna politika vodi se ne u smislu reformama, nego u smislu prevladjivanja partijskih interesa.

Stalo se na sasvim jedno pogrešno gledište, da je trebalo deci, koja su izgubila jednu, dve, tri godine za vreme rata, što pre nadoknaditi izgubljene godine. Te želje, sasvim razumljive od strane djaka i djačkih roditelja, odmah je Ministarstvo prihvatilo kao osnovnu svoju politiku, i za kratko vreme ono je zbilja uspelo raznim merama da ozgo sve te želje roditelja i ostvari. I deci su i danas bez izuzetka odista naknadjene sve te izgubljene godine usled rata. Ali ta naknada je samo formalne prirode. I ova je mera ne samo na štetu škole, nego ako hoćete i na štetu same dece, kojoj su školske godine poklonjene bez ikakvog razloga i bez ikakve koristi. Ona je štetna i po nastavu i po školu i po sami državni život. Umesto da se pošlo putem jedne odlučne i energične reforme naše nastave i administrativnog uredjenja naših srednjih škola naročito, od svega toga nije bilo ništa i zbog toga mi naročito insistiramo, da u čl. 16. udje jedna odredba, po kojoj će se izrično naglasiti, da nastava i uprava u državnim školama treba da se reguliše naročitim zakonom. I nastava i sama uprava u državnim školama do sada je bila pod apsolutnim uticajem pojedinih Ministara, odnosno njihovog kolebljivog, promenljivog partizanskog raspoloženja, tako da je to sve više i više povećavalo nered i povećavalo one poremećaje, koji su se zavlacili u našu školu. Potrebno je, da se i nastava reformiše u duhu savremene nauke i prilagodi najnovijim metodama moderne pedagogije. Potrebno je, da se i administrativno uredjenje postavi na modernu osnovu. Nije dovoljno, kao što je vrlo dobro pomenuo g. Avramović, da se za upravu škole

treba da zainteresuju, angažuju roditelji, jer pored nastavnika roditelji su nesumnjivo jedan faktor, koji treba da igra jednu vidnu ulogu u školskom životu. Moderna pedagogika ide dalje i ona u upravu uvlači i one, koji su najviše zainteresovani, a to su djaci. To nije nikakva revolucionarna ideja. To je ideja, koju je pred 20—30 godina dao jedan od velikih pedagoga, koji je inače, kako bi se ovde kazalo, klerikalac. Međutim, ta je metoda djačke samouprave danas u veliko našla svoju primenu u mnogim modernim školama. Doduše ima samo jedna zemlja, u kojoj je potpuno primenjena, a to je sovjetska Rusija i nešto slično u Švajcarskoj i sjevernoj Americi.

U tome smislu trebala bi da se kreće i reforma nastave i administrativnog uredjenja škola u nas. Do sada je nastava i samo administrativno uredjenje zaviselo prosto od kaprisa pojedinih Ministara i otuda je administrativno uredjenje naše škole dospelo u ovako teško stanje. Nastavu ne može menjati jedan Ministar po svojoj volji. Isto tako treba mu oduzeti mogućnost, da može uticati na administrativno uredjenje jedne škole u tome smislu, da svaki direktor može promeniti i postaviti na nastavniško mesto svoga čoveka, čoveka, koji ima samo jednu kvalifikaciju, da je dobar prijatelj dotičnog Ministra. Sve bi to trebalo u interesu naše škole, ali se to ne može da predvidi Ustavom, ali zbog toga treba naglasiti, da će se ta pitanja regulisati naročitim zakonom i zakon će onemogućiti te zloupotrebe, koje Ministarstvo Prosvete čini na štetu naše prosvete i naše škole.

Što se tiče same nastave, gospodo, mi komunisti smatramo, da uopšte treba da bude besplatna. Meni je mило, što je bilo i gospode iz vladinih stranaka, kao što je direktor gospodin Živković, koja takodje staju na gledištu, da u nas i osnovna i srednja i najviša nastava treba da bude besplatna. To je jedan od najosnovnijih postulata savremene demokratije.

Taj postulat treba da nadje sankciju u čl. 16. Razume se, da besplatna nastava treba da važi za sve državne škole. Osnovna nastava treba da bude obavezna. To je doduše bilo i dosada u našem Ustavu i u našem zakonu. Ali to je ostala samo lepa želja, to su ostale samo reči na papiru.

Nastava u osnovnoj školi ne može biti u istini obavezna, dok država ne uzme obavezu na sebe, da stvori materijalnu mogućnost, da sva siromašna deca mogu proći barem kroz osnovnu školu. Sve dotle, dok se Ustavom ne nametne obaveza, da država stvori materijalne mogućnosti, da i siromašna deca mogu svršiti osnovnu školu, sve dotle ovaj stav: Osnovna nauka je obavezna, ostaće samo lepa želja ili nekoliko reči na papiru.

Treba dalje naročito istaći, da je osnovna nastava obavezna i za mušku i za žensku decu. To nije bilo dosada kod nas i zbog toga je mali procenat pismenosti kod ženske dece. I mesto da država uzme

inicijativu, inicijativu za školovanje ženske dece, inicijativu je uzela baš zdrava pamet našega seljaka, i seljak je taj, koji se najviše zauzima, da se i ženska deca školuju. Potrebno je dakle, da se ovaj stav: Osnovna je nastava obavezna, dopuni sa nekoliko reči i na kraju kaže: za svu decu i mušku i žensku.

Osim toga, gospodo, ima jedna anomalija, koja znatno ometa pravilan razvitak osnovnih škola. Funkcionisanje osnovnih škola zavisi velikim delom od opštinskih sudova u pogledu materijalnog uzdržavanja osnovnih škola. To je anomalija, koja je bila fatalna za razvitak i pravilno funkcionisanje osnovnih škola. Toj anomaliji treba učiniti kraj. Što će se u Ustavu naglasiti, da izdržavanje svih škola, pa i osnovnih škola, pada na teret državnoga budžeta. Ako vi, gospodo, i jedan deo izdržavanja osnovnih škola, kao što je stanarina, ostavite opštini i opštinskom budžetu, onda ćete imati vrlo mnogo neprijatnosti, što će sve to biti fatalno po razvitak i funkcionisanje osnovne nastave.

Dosledni svome zahtevu, da crkvu treba odvojiti od države, mi tražimo, da se i religiozna nastava sasvim isključi iz državnih škola. Pored teških prilika, u kojima se nalaze naše škole, naročito naša osnovna škola, usled ovih nesredjenih prilika, u kojima se nalaze naše škole, te prilike se znatno pogoršavaju, kao što sam naglasio nekoliko puta, sasvim nerazumljivom i bezumnom politikom, koja se vodi iz Ministarstva Prosvete. N. pr. po zvaničnim podacima Ministarstva Prosvete ima danas oko 450 škola u Srbiji, koje stoje prazne bez učitelja, dotle se u Beogradu nalazi preko 120 učitelja, koje je Ministarstvo Prosvete dovelo i postavilo u razne komisije, koji primaju velike diurne pored svojih plata. (Dobacivanje: Ima ih preko 300!) To oni kažu iz ministarstva, da takvih učitelja ima 120, ali ja primam korekturu, da ih ima preko 300. Pa ne samo to, da tih učitelja ima preko 300, koji ne rade ovde u Beogradu ništa, koji vrše partijske poslove, nego se ide i dalje preko toga, pa u današnje vreme vlada širom zemlje odpušta činovnike, naročito nastavnike osnovnih škola, odpušta učitelje, koji su komunisti. G. Pribićević stoji na gledištu, da svaki učitelj, koji je komunist, ne može biti nastavnik ni u jednoj školi. I dosledno tome stavu, koji nije našao izraza ni u najreakcionarnijoj zemlji, g. Pribićević kao Ministar Prosvete odpušta širom zemlje sve učitelje, koji su komuniste. To je, gospodo, zločin, koji treba naročito na ovome mestu žigosati.

Potrebno je, gospodo, dalje naglasiti i treba u Ustav da udje odredba, da je univerzitetska nastava slobodna. U svakoj drugoj zemlji to bi bilo izlišno pomenuti. Ali u zemlji, u kojoj se zacarila reakcija, u kojoj kesli reakcija svoje zube, nije isključeno, da će za najkraće vreme da se okomi i na naš najviši naučni zavod i da mu sputava svaku slobodu. Potrebno je radi toga spasti univerzitetsku nastavu

od kobnih i fatalnih uticaja reakcije, koja se manifestuje u našoj zemlji.

Što se tiče umetnosti, treba isto tako naglasiti, da je ona slobodna. Ne samo to, nego sa obzirom na njen veliki značaj, na potrebu njenog razvića u našoj zemlji, potrebno je u Ustav uneti odluku, da umetnost uživa i posebnu zaštitu i potporu države.

Ima još jedno pitanje, gospodo, koje je ovde pokrenuto od strane nekolicine gospode, nekoliko Muslimana. Gospoda su sasvim ispravno zahtevali, i taj zahtev su svoj vrlo dobro motivisali, da u našoj zemlji ima dosta Arnauta, ima dosta i Turaka, pa prema tome nastava u tim krajevima, gde žive Arnauti i Turci, treba da bude na njihovom materinjem jeziku. Gospoda su medjutim zaboravila, da osem njih ima u našoj zemlji mnogo više Magjara, Nemaca, Rumunja i drugih narodnosti, i to, što se daje našoj sabraći Arnautima i Turcima, nesumljivo da se mora dati sa istim pravom i iz istog razloga i našoj sabraći Nemcima, Magjarima, Rumunjima i ostalim narodnostima, koje u kompaktnim masama u izvesnim krajevima žive u našoj državi. Ja, dakle, u potpunosti primam predloge gospode Muslimana, ali sasvim logično zahtevam, da se ta privilegija, to u ostalom nije nikakva privilegija, to je jedna dužnost države, ne izvrši samo prema Arnautima i Turcima, nego da se protegne na sve nacionalne manjine, koje žive u našoj zemlji. Potrebno je, da se naročito i u Ustavu naglasi, da se nacionalnim manjinama ne samo garantuje pravo, da one mogu otvarati te škole, u kojima će nastava biti na materinjem jeziku, nego treba izrično naglasiti, da je država sama dužna, da izdržava sve te škole u krajevima, u kojima žive stanovnici, koji ne govore srpski, hrvatski i slovenački, da država izdržava te škole i da se nastava vrši na materinjem jeziku dotičnog stanovništva. Nije dovoljno samo da se nacionalnim manjinama obezbedi pravo, da one mogu otvarati privatne škole, u kojima će nastava biti na materinjem jeziku, pošto u našoj zemlji žive u kompaktnim masama te nacionalne manjine, bitno je potrebno, da i škole u tim krajevima budu državne. To je jedan državni razlog. Neka nastava bude u tim školama po istome planu i sistemu, kao i u školama u Šumadiji, ali neka se ona vrši na materinjem jeziku dotičnog stanovništva. To je vrlo potrebno, da se naročito i eksplicirano u Ustavu naglasi. Prema tome, gospodo, predlog člana, koji sam slobodan da podnesem, glasio bi ovako:

»Član 16.

Nastava i osnovna i srednja i najviša bez obzira na svoju prirodu besplatna je u svim državnim školama.

Osnovna nastava je obavezna za svu decu mušku i žensku.

Država je dužna, da svojoj siromašnoj deci omoguću, da prodju bar kroz osnovnu školu.

Izdržavanje državnih škola pada isključivo na teret državnog budžeta. Nastava i uprava u državnim školama regulisaće se naročitim zakonom.

Religiozna nastava se isključuje iz državnih škola.

Univerzitetska nastava je slobodna.

Umetnost je slobodna i uživa posebnu zaštitu i potporu države.

Država je dužna izdržavati škole i u onim krajevima, gde žive nacionalne manjine. U tim školama će nastava biti na materinjem jeziku dotičnog stanovništva.«

To bi, gospodo, bio predlog, koji bi trebalo na svaki način uzeti u obzir prilikom definitivne redakcije člana 16. nacrtu Ustava Vlade gospodina Pašića.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. dr. Ivan Pavičić.

Ivan Pavičić: Gospodo poslanici, kulturni nivo jednoga naroda zavisi u prvom redu od obrazovanosti toga naroda, a obrazovanost toga naroda ogleda se u prvom redu u stupnju pismenosti državljana. Naša država po stupnju pismenosti ne bi nipošto zauzimala jedno odlično mesto, jer mi svi vrlo dobro znamo, da je procenat nepismenosti kod nas preveliki. Za to je sasvim opravdano i lepo, da se u Ustav zagaranjuje osnovnoj nastavi jedno pravo i da ta osnovna nastava bude obavezna i besplatna. Kod nas baš zbog toga, što osnovna nastava nije bila obavezna i besplatna; kroz dugo vremena nije svet ni išao u školu i naši seljaci voleli su, da njihova deca čuvaju goveda, no da idu u školu, jer su školu smatrali teretom. Izbegavali su školu i sve globe, koje su kotarske oblasti dosudjivale, jedva su pomogle, da se roditelji prisile, da deca idu u školu. Uzrok nepismenost, koja je bila kod nas u celoj današnjoj državi, leži u prvom redu u tome, što je zanemarena osnovna nastava, i zbog toga toj osnovnoj nastavi treba posvetiti što veću pažnju. Ali, gospodo, nije samo dovoljno, da se u Ustavu zagaranjuje nastavi neka prava, da građani u smislu ustavnih odredaba moraju voditi svoje decu u školu, već treba s tim u vezi da se uvede jedna pametna i dobra školska politika u našoj državi. Mi te školske politike nismo imali u pravom smislu, a i današnja školska politika ne odgovara potrebama naroda, kako smo se nadali. Od dana našega oslobođenja — a ima tome više od dve godine dana — može se kazati, kod nas, u Bosni i Hercegovini, da se nisu otvorile ni četiri nove osnovne škole. Osim toga izrabljuje se prosvetna politika u partijske svrhe. Ja imam mnogo primera, gde znam, da je baš politička stranka igrala vidnu ulogu u premeštanju učitelja. A baš ti premeštaji učitelja iz jednog kraja na drugi je veliki razlog, da se zanemaruje osnovna nastava. Ne samo da time država trpi velike troškove na premeštanja, nego i sama nastava, jer deca moraju svaki put menjati svoje učitelje ili učiteljice, a mi svi vrlo dobro

znamo, da je duša deteta jedna zagonetka, koju treba upoznati i da je to teško; da tu treba vrlo mnogo rada na umnomu razvitku dečje duše. I kad učitelj upozna dušu detinju i kad zna, kako će nju moći bolje i uspešnije vaspitati, dodje politički protivnik, šef prosvetnog odeljenja i moli, da se učitelj ukloni zato, što mu smeta na političkom radu ili što hoće da dodje na njegovo mesto. On se premesti, dodje drugi učitelj, promeni se vlada i opet se premešta učitelj. I tako se dakle kod nas za jednu godinu dana premeste po dva do tri učitelja i dete gleda u čudu i ono zbog toga ne može da upozna dobro svoga učitelja, jer ga vrlo brzo izgubi. Medjutim kad bi učitelj bio duže vremena na istom mestu, on bi upoznao i dečju dušu, a i deca bi učitelja zavolela i onda bi se sa osnovnom nastavom moglo postići rezultat, koji se želi. Radi toga je neophodna potreba, da se ovome premeštanju učitelja jedanput stane na put, da se dakle učitelji više iz političkih razloga ne premeštaju, već ako oni svoju dužnost uredno i dobro vrše, da ostanu na svome mestu bez obzira na to, kojoj oni političkoj stranci pripadaju. Njih dakle ne treba premeštati iz partijske svrhe, već ga treba ostaviti na mestu, gde je duže vremena, da svoju dužnost odpravlja kako najbolje zna i ume. Tako će se pomoći osnovnoj nastavi, a država će uštediti mnoge troškove od preseljenja učitelja.

Ja bih, gospodo, primio u celosti predlog čl. 16., kako ga je sastavio juče redakcioni odbor. Osim one stavke, koja govori o privatnim školama. Ova stavka u čl. 16., kako ga je redigovao odbor, glasi: »Privatne škole osim osnovnih i učiteljskih mogu se dopuštati u granicama zakona.«

U Vladinom nacrtu Ustava nije bilo ovoga ograničenja, a ovde se kaže, da se privatne škole mogu osnivati u granicama zakona i ja ne znam, šta je rukovodilo ovaj redakcijski odbor, da ide dalje, no što je to uradio nacrt Ustava, jer ovo ovde isključuje i privatnu inicijativu za osnovne i učiteljske škole. Gospodo, ja ne mogu da razumem, koji su razlozi rukovodili redakcioni odbor, da osnovne i učiteljske škole ispusti iz slobodnog osnivanja, jer ja držim, da tu ne može biti bojazni, kad se kaže, da se privatne škole mogu osnivati u granicama zakona.

Mi, gospodo, u našoj državi ne stojimo dobro sa osnovnim školama. Mi znamo, da tako reći imamo mnogo praznih škola, a znamo i to vrlo dobro, da su mnoge naše osnovne škole izdržavane baš privatnom inicijativom i da možemo obrazovanosti našega naroda, osobito ženskog dela našeg naroda, u prvom redu zahvaliti privatnim osnovnim školama. Ja ću navesti samo neke primere iz Bosne i Hercegovine, da bi vas upozorio na opasnost, koja bi pretila našoj osnovnoj nastavi, ako bi se primio ovaj stav, koji govori o tim privatnim osnovnim školama. U Bosni i Hercegovini imamo preko 50 privatnih osnovnih škola, koje izdržavaju već 40 godina milo-

srдне sestre iz Zagreba. Ja mislim i mogu tvrditi ovde, da su najsvetlija tačka u kulturnom radu u Bosni i Hercegovini baš ove škole milosrdnih sestara iz Zagreba. Možda će neko kazati, da su to konfesionalne škole, da se tu širi katolička propaganda itd. Ja naprotiv mogu obratno dokazati, da baš ove škole posećuju i druge veroispovesti i da su mnogi građani srećni, ako mogu svoju decu dati u ove škole. Nigde se za vreme Austrije nije našla nacionalna misao, hrvatska, odnosno narodna misao, gajila kao u ovim školama, i kad bi mi sad zatvorili ovih 50 osnovnih škola, koje su prosvetivale i obrazovale žensku decu, mi bi učinili jedan veliki greh. Jer, naša država nije tako bogata i budžet njen nije tako jak, da bi mogla preuzeti na sebe teret, da uzdržava ove škole, i onda bi dočekali isto, što i u Srbiji, da bi se ovih 50 škola morale zatvoriti. Ovo je primer iz Bosne i Hercegovine. Isto tako imamo škola i u Hrvatskoj i Sloveniji, da se mirne duše može reći, da bi se onda na taj način morale ukinuti preko 200 škola, a koliko bi to bilo od štete za narodno prosvetivanje, prepuštam gospodi, koja su ovo ovde kod čl. 16. uneli.

Kad ovo govorim, ja ne mislim samo na konfesionalne privatne škole, jer se može dogoditi slučaj, da i pojedina sela, pojedini gradovi ili pojedine stručne organizacije hoće da osnuju svoje privatne škole, i onda po ovom članu Ustava to ne mogu učiniti, jer će ih država zabraniti. Kao što sam maločas kazao, mi najgore stojimo baš sa osnovnom nastavom, mi imamo vrlo malo osnovnih škola i zbog toga je nepismenost kod nas vrlo velika. Ako bi sada zabranili jednoj opštini, jednoj organizaciji ili kome gradu, koji bi hteo na svoj trošak da izdržava osnovnu školu, onda bi to išlo samo na štetu državnu i na štetu prosvetne politike, koju država treba da vodi. Zašto, gospodo, da mi budemo reakcionarni i da idemo dalje, nego što je i sama Austro-Ugarska išla. Za vreme austro-ugarske uprave sve osnovne škole bile su dopuštene kod nas u Bosni, pa su čak i u Istri bile dopuštene čisto nacionalne škole, a vi danas hoćete da ukinete privatne osnovne škole, da ih zatvorite, a time da oduzmete i mogućnost našoj deci, da se mogu obrazovati i školovati. Kao što sam maločas kazao, od tih osnovnih škola ne može biti nikakve opasnosti, jer i one stoje pod državnim nadzorom i osnivaju se u granicama zakona, kao i državne škole. Zato nikakve bojazni nema, ako te škole ostanu, i za to sam ja protivnik tome, da se ova stavka primi, t. j. da se osnovne škole isključi od privatne inicijative i privatnog osnivanja. Kad se mogu osnivati druge privatne škole u granicama zakona, zašto onda ne bi dali mogućnost osnivanju i osnovnih škola u granicama zakona. Baš kod onih osnovnih škola u Bosni i Hercegovini, koje su osnovale milosrdne sestre, odgoj dece je, kao što sam kazao, u najboljem redu, zbog čega su te škole i od današnjih i od ranijih uprava dobijale najbolje sve-

dočbe. I kad pomislite, gospodo, da te škole milosrdnih sestara u Bosni i Hercegovini država tako reći ničim i ne pomaže, te se one tako reći izdržavaju isključivo svojim sredstvima, dobrovoljnim prilozima, — da vam spomenem samo, da 35 osnovnih škola dobije kod nas od države svega 40.000 kruna godišnje, što na jednu školu ne dodje ni 1500 kruna — onda ožete razumeti, sa kakvom se ljubavlju ove milosrdne sestre posvećuju vaspitanju i odgoju naše dece. I što je najinteresantnije, te škole postoje u onim mestima, gde ih država nije mogla da podigne, u najzabačenijim krajevima naše zemlje, u Bosni i Hercegovini, tamo, gde se za vreme zime ne može ni otići, tamo te milosrdne sestre sa najvećim samopregorom izdržavaju ove škole i deca ih vrlo rado posećuju, radije, nego li i državne, jer imaju jednu solidnu nastavu i učitelji i učiteljice ne menjaju se svakog časa, kao što je slučaj u državnim školama. Sem toga ženska deca u tim školama, sem opšte naobrazbe, dobijaju i stručnu naobrazbu: pouke u kućanstvu, u ručnom radu i drugim domaćim poslovima i ove škole su odgajile mnogo specijalno baš seljačke dece, te se zato i čudim, da su zemljoradnici uneli u svoj Ustav, da se ovakve škole ukinu i da se dalje ne mogu osnivati. (Mihailo Avramović: Da, mi smo to uneli u svoj Ustav i na naš zahtev ovo je i uneto u ovaj član.)

Kako sam maločas kazao, ja bih se potpuno složio sa ovim članom 16. Ustava, jedino s tom razlikom, da se ovaj stav izbriše i da ostane onako, kako je bilo u vladinom nacrtu Ustava: da se privatne škole mogu osnivati u granicama zakona. Ovim sam završio.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Gospodo, pošto nema g. Ministra Prosvete, koji treba da da svoje mišljenje, ja prekidam sednicu za jedno kratko vreme, dok ne dodje g. Ministar, koji je već pozvat.

(Posle prekida sednice.)

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Molim vas, gospodo, da nastavimo sednicu. Ima reč g. Ljuba Jovanović.

Ljuba Jovanović: Gospodo, ja ću pročitati — to će biti glavan zadatak moga govora — nacrt ovoga člana 16. kako je po sporazumu između jednog dela narodnih poslanika u ovom Odboru utvrdjen, a na šta će, nadam se, i ostala gospoda pristati, jer on u isto vreme zadovoljava, gotovo bih rekao, sve zahteve, koji su ovde od strane raznih grupa izneseni. Taj nacrt jedino ostavlja otvorena neka pitanja, koja su pojedina gospoda pokrenula i koja će se moći raspraviti običnim zakonodavstvom, a koja, prema našem mišljenju, ne bi bilo umesno, da se sad Ustavom raspravljaju, pošto su to suvišna pitanja i pošto se ne može postići između grupa onaj sporazum, koji nam je radi ovoga posla potreban. Dopustite mi prema tome, da vam najpre pročitam, kako bi glasio taj član 16.

Član 16.

»Nauka i umetnost slobodne su i uživaju zaštitu i potporu države. Univerzitetska nastava je slobodna.

Nastava je državna. U celoj zemlji nastava počinje na jednoj istoj osnovi, prilagođavajući se sredini, kojoj se namenjuje. Sve škole moraju davati moralno vaspitanje i razvijati državljansku svest u duhu narodnog jedinstva i verske trpeljivosti. Osnovna je nastava državna, opšta i obavezna. Verska nastava daje se po želji roditelja, odnosno staralaca podvojena prema veroispovesti, a u saglasnosti sa njihovim verskim načelima. Stručne škole se otvaraju prema potrebama zanimanja. Državna se nastava daje bez upisnine, školarine i drugih taksa. U koliko će privatne škole i pojedine vrste njihove i pod kojim pogodbama biti dopuštene, odrediće se zakonom.

Sve ustanove za obrazovanje pod državnim su nadzorom. Manjinama druge rase i jezika daju se osnovne škole na njihovom materinskom jeziku pod pogodbama, koje će propisati zakon.

Kao što vidite, gospodo, ovde su upravo dva načela provedena: načelo, da je nastava, da je vaspitanje i spremanje kako opšte, tako i stručno, celokupnog podmlatka u našoj državi predmet staranja i brige državne; a isto tako i načelo, kojim se priznaje pravo i drugih krupnih činilaca u državi, da se i prema njima ima obzira, u koliko dopuštaju interesi celokupnosti države i njenog napretka.

Vodilo se računa i o nauci i o umetnosti, o njihovoj zaštiti i pomaganju. Isto tako, naročito vodilo se računa o veroispovestima i o onim interesima, o kojima se one posebno staraju, pa se vodilo računa i o onim našim građanima druge krvi i jezika, o kojima je i prestoni beseda govorila, tako da u tome postoji jedna značajna razlika između stanja, kakvo je do sada bilo u velikoj većini delova naše otadžbine, i ovoga stanja, koje ima da odsad nastane. Dosada, kao što vam je poznato, u Srbiji, specijalno u Srbiji do 1912. godine, i u Crnoj Gori, prema jednostavnom nacionalnom, pa i verskom stanovništvu u njima, nastava je mogla biti čisto državna, tako da kažem u najpotpunijem smislu te reči, tako, da smo mi videli, da je državni učitelj predavao ne samo sve ostale predmete, nego i veronauku. Ali, u samoj Srbiji to se promenilo proširenjem njenim, oslobođenjem i ujedinjenjem Stare Srbije i Makedonije, 1913. godine. Tada smo već imali u kraljevini i znatne grupe verske i narodne manjine, o kojima se moralo voditi računa i o kojima se, već u ono vreme, i počelo voditi računa. Gospodo, nešto slično bilo je i u Hrvatskoj, gdje je nastava bila tako isto, sa malim izuzecima, jednostavna i koja je odovarala ideji, kojom se politika kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije rukovodila. U Bačkoj, Baranji i Banatu bio je, naravno, sasvim drugi sistem. Tu uprava nije bila naša. Tamo je bila tuđinska

uprava, sa jednim naročitim sistemom, koji je išao na to: da nasilno pomagjaruje sve narodnosti i sve ljude, koji već nisu bili Mađari. Treći je sistem bio u austrijskim zemljama u Sloveniji i Dalmaciji, pa isto tako u Bosni i Hercegovini, gdje je Austrija prema mesnim prilikama prilagođivala svoj sistem, da nešto popušta narodima, da bi ih posle mogla uspešnije iskorišćavati za ciljeve celokupne svoje dinastičke politike.

Pitanje je, kojim putem mi sada možemo ići.

Nesumnjivo je, da ne možemo nastaviti, da idemo onim putem, kojim se išlo u Srbiji pre 1912. godine, ni onim putem, kojim se išlo u Crnoj Gori, ni onim u Hrvatskoj, a naravno ni onim putem, kojim je išla u Bačkoj, Banatu i Baranji ugarska vlada, pa zato je novi put i predviđen u ovom zakonskom predlogu.

Moje i mojih drugova je uverenje, da se u njemu išlo na susret prema predstavnicima veroispovesti do mera, koje im potpuno zajemčuju pravo staranje o onome, što je predmet njihova staranja, mislim versko vaspitanje omladine, i da je s druge strane u tom pogledu, potpuno sačuvan i državni interes. I kako je to postupljeno prema verama, tako je to isto učinjeno i prema manjinama drugih rasa i drugih jezika. Škole ostaju državne. Ali od toga načela može biti i izuzetka, a pod izuzecima misli se u nacrtu na škole za verske nastave i na stručne verske škole. Ipak i za te izuzetke predviđen je državni nadzor. Isto tako je predviđeno, da će se naročitim zakonom obezbediti i preduzeti sve, što treba, za škole nacionalnih manjina, te je time dovoljno obezbedjeno, da će tih škola moći i morati biti i s druge strane da će one biti onakve, kakove će naša država moći dopustiti.

Mi smo, gospodo, morali voditi računa, da ne dopustimo, da škole mogu biti orudje kakve anti-državne radnje, radnje tuđih država, ili samo domaćih elemenata, koje bi prema našoj državi bili neprijateljski. Morali smo se dakle starati o svojoj državi. Ali u isto vreme mi delimo mišljenje, da ćemo najbolje poslužiti interesima naše države, njenoj celokupnosti i nepovredljivosti, njenom napretku i budućnosti, ako se budemo starali, da u našoj državi bude zadovoljnih građana. Mi ćemo tih zadovoljnih građana imati samo onda, ako budu svi mogli potpuno razvijati svoje osobine i ako imadnu potpuno razloga, da ovu našu zemlju, zajedničku državu i otadžbinu, zavole kao svoju državu i svoju pravu otadžbinu i da joj budu isto tako dobri sinovi, kakvi smo joj mi sami.

Zato, gospodo, verujući, da ovaj pročitani vam član potpuno postizava te ciljeve, ja vas molim, da ga ovako, kako je pročitano, izvolite prihvatiti.

Jovan Gjonović: Molim reč radi izjave.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Gjonović radi izjave, ma da u poslovníku nisu izjave predviđene.

Jovan Gjonović: Ja sam hteo samo da konstatujem: da je većina ovoga odbora sa redakcijom, koju je pročitao g. Ljuba Jovanović, unela zaštitu verskoga obrazovanja; zaštitu za škole manjina, ali nije uzet princip za školovanje siromašne dece, onako, kako je to juče vrlo lepo izložio gosp. Divac. Mi smo podneli predlog za to, a vi niste ni u principu hteli da taj naš predlog usvojite. Nije se htelo to, da se omogućiti, o opštem trošku, obrazovanje i školovanje siromašne dece prema prirodjenim sklonostima i sposobnostima. Radi toga moram izjaviti, da ćemo glasovati protiv te redakcije, ako se bar u principu ne primi naš predlog.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Izjavljujem, da je diskusija dovršena. Ima reč gospodin Ministar Prosvete.

Ministar Prosvete Svetozar Pribičević: Molim vas, gospodo, da kažem nekoliko reči povodom predloga gospodina Ljube Jovanovića, koji ide za tim, da se izmeni član Ustava, koji je vlada predložila, a koji govori o školama.

Vrhovni princip je postavljen taj, da je škola državna. Razume se, veliko je pitanje, koje je u literaturi stručno raspravljano, je li škola roditelja ili države. Medjutim, ceo razvoj ide za tim, da se škole podržave. Naši veliki razlozi državni zahtevaju, da škole dodju u državne ruke. Sve, što se govori dalje u tom članku, da se dopuštaju škole manjinama, sve je to ekscepcija, sve je to izuzetak. Te škole, koje mogu biti privatne, koje će se kasnije posebno regulisati i pod kojim uslovima će se dopustiti, sve je to ekscepcionalno. Mi smo, vodeći računa o potrebama našega društva i naše države i složenoga našega društva, dopustili mogućnost, da može biti privatnih škola pod nekim pogodbama, koje će pogodbe zakon propisati, a te pogodbe mogu biti strože, a mogu biti i blaže. Mi to pitanje ne tretiramo ovde, nego ćemo ga tretirati onda, kad se bude to pitanje rešavalo zakonom. Država će postaviti takove pogodbe, takove uslove, koji će zadovoljiti državni interes.

Što se tiče manjina, omogućeno je manjinama druge rase i drugoga jezika, da mogu imati škole, i to državne na njihovom jeziku. Razume se, da državna vlada ima pred očima sve one manjine, koje su zbilja druge rase od naše i koje su drugog jezika od našega. Arbanaska narodnost, turska narodnost, Nemci, Mađžari mogu imati prema ovoj alineji, koja je poslednja u ovom članu, državne škole na njihovom jeziku, u koliko ne mogu te škole izdržavati iz svojih sredstava. (Prekidanje.) Jest, to se razume. Mogu imati i državne škole na svom materinskom jeziku, u koliko nemaju mogućnosti, da uzdržavaju škole, jer je vrhovni princip, da je škola državna, a manjinama se garantuje škola. To znači, da turska, mađžarska itd. narodnosti mogu imati škole državne na svom materinskom jeziku, jer kako je lepo kazao g. Ljuba Jovanović, mi ne ćemo da vodimo nikakovu prusku ili mađžarsku politiku. Opšte

je načelo pedagogije od Komenskoga preko Pestalozia a do danas, da dete u osnovnoj školi treba da ima nastavu u svom materinskom jeziku.

Ja bih molio, da Odbor, pošto smo ovo pitanje saglasno rešili, primi ovu redakciju.

Što se tiče primedbe gospodina Gjonovića, ja mislim, da nema nikakvoga razloga, da on tu primedbu održi i da izvede konsekvenciju, koju je naveo, da će glasati proti, što se ne prima redakcija, da će za siromašne biti nastava besplatna.

Mnogo se raspravljalo, gospodo, o tome, šta to znači besplatna nastava. Da li to znači, da se ne će zahtevati za posećivanje škole nikakva upisnina, posebna taksa, ili to znači, da će se davati nastava na državni trošak. To pitanje, koje je potakao ovde g. Jovanović, nije nikakvo pitanje, koje bi se imalo Ustavom da reši, doći će posebni školski zakon, koji će ta pitanja da reši, pa i pitanje o besplatnoj nastavi u onome smislu, kako je on razumeo besplatnu nastavu. Osnovna nastava uopšte je besplatna, bila je to i do sada po školskome zakonu i u drugim krajevima, koji su ušli u sastav ove naše današnje države. Razume se, da će školski zakon odrediti, ja mislim, da ne će biti nikoga u ovome domu, koji bi bio protivan tome, da će školski zakon odrediti, da siromašna deca u osnovnim školama dobijaju i udžbenike i potrebna sredstva za nastavu iz državnih sredstava. A što se tiče srednjih škola i što se tiče više nastave, isto će biti urađeno: rešiće se to pitanje blagodijanjem, davanjem stipendija, podizanjem internata i na druge moguće načine, koje će zakon predvideti, a ne može se reći, da je u srednjoj, da je u višoj nastavi cela nastava besplatna. (Voja Marković: Onda treba da važi za svu decu, a mi imamo 500.000 dece samo iz Srbije. — Sima Marković: 500.000 dece manje koštaju, nego 500.000 žandara.) Ja mislim, gospodo, da g. Gjonović ne treba na tome da insistira, ja sam ne bih bio načelno protivan, kad bi se moglo jasno i kratko formulisati u Ustavu, ali mislim, da to pitanje ne spada u Ustav i da će se na opšte zadovoljstvo rešiti u školskom zakonu.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Molim vas, izvolite čuti ovaj član, kako glasi po izmenjenom predlogu vladinom. Ja molim g. Jovanovića, da još jedanput pročita ovaj predlog, da bi gospoda znala, o čemu glasaju.

Ljuba Jovanović (čita): »Nauka i umetnost slobodne su i uživaju i potporu države. Univerzitetska nastava je slobodna.

Nastava je državna. U celoj zemlji nastava počinje na jednoj istoj osnovi, prilagođavajući se sredini, kojoj se namenjuje. Sve škole moraju davati moralno vaspitanje i razvijati državljansku svest u duhu narodnog jedinstva i verske trpeljivosti. Osnovna je nastava državna, opšta i obavezna. Verska nastava daje se po želji roditelja, odnosno staralaca, odvojeno prema veroispovestima, a u saglas-

nosti sa njihovim verskim načelima. Stručne škole se otvaraju prema potrebama zanimanja. Državna se nastava daje bez upisnine, školarine i drugih taksa. U koliko će privatne škole i pojedine vrste njihove i pod kojim pogodbama biti dopuštene, odrediće se zakonom. Sve ustanove za obrazovanje pod državnim su nadzorom. Manjinama druge rase i jezika daju se osnovne škole na njihovom materinjem jeziku pod pogodbama, koje će propisati zakon.»

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ona gospoda, koja su za ovaj predlog ovako izmenjen, neka izvole sedeti, a koja su protiv, neka izvole ustati. (Manjina ustaje.) Objavljujem, da je ovaj predlog primljen.

Izvolite čuti član 17.

Sekretar **Milan Bošković** čita čl. 17. vladina nacrt: »Nepovrediva je tajna pisama.«

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Za reč se javio g. Gjonović.

Jovan Gjonović: Gospodo, ja sam hteo da učinim nekoliko napomena. Ja mislim, da je vlada postigla rekord u kratkoći sa članom 17., upotrebila je svega četiri reči. To je dobro. Utvrđen je princip nepovrednosti tajne pisama. Ja mislim samo, da ga treba i kazati: »Nepovredive su telegrafske depeše i telefonski razgovori«. Smatram, da u ovom modernom dobu, kad su komunikacije tako razvijene, kad je komunikacija putem telegrafa i telefona toliko razvijena koliko i pismima, da je potrebno zagaranтовати i princip nepovredivosti depeša i telefonskih razgovora.

Nalazim, da nije potrebno naročito dokazivati od kolike bi štete bilo, i od kolike štete može biti, za pojedince i korporacije, ako se nebi zaštitila nepovrednost depeša i telefonskih razgovora. To naročito oseća koji se bavi privredom. Radi toga ja bih vas zamolio da pored nepovrednosti tajne pisama unesemo da su nepovredne i depeše i telefonski razgovori. Zamolio bih vas još i ovo: da damo i sankciju ako bi ta nepovredivost bila povredjena. Ja sam primetio, gospodo, čitajući nacrt Ustava ovo: da je onda, kad je reč bila o građanskim slobodama, Ustavotvorac ženerozno ostavio da sve reši zakonodavac zakonom. A onda, kad može biti reči o zloupotrebama vlasti, u tome slučaju, zakonodavcu nije ostavljeno gotovo ništa, preko toga se mudro prelazi. Stoga bih želeo da sad napravimo izuzetak i da utvrđujući princip nepovredivosti tajne pisama, depeša i telefonskih razgovora, da povredu utvrdimo i sankciju za njihovu povredu. Recimo da će zakonodavac imati da donese izvesne zakonske odredbe i učiniti odgovornim sve koji se ogreše. Radi toga g. Divac i ja imamo da učinimo jedan ovakav predlog o redakciji čl. 17.:

»Nepovredna je tajna pisama, telegrafskih depeša i telefonskih razgovora.

Stenografske beleške

Zakonom će se odrediti koji državni organi odgovaraju za povredu tajne pisama, telerafskih depeša i telefonskih razgovora.»

Predsednik: Ima reč g. Milorad Vujičić.

Milorad Vujičić: Ja sam mislio da kažem isto ovo, što je kazao g. Gjonović i ja bih se potpuno složio sa njegovim predlogom, da se obuhvati ovde i nepovredivost telegrafskih saopštenja i telefonskih razgovora, samo bi njegovom predlogu dodao: »Sem slučaja krivične istrage.« Jer, gospodo, važno je, da u krivičnoj istrazi ostavimo državi pravo, da ona, kad nadje da istraga zahteva, može neko pismo, da povredi, odnosno da ga otvori. Bilo bi vrlo nezgodno ako to nebi bilo Ustavom predviđeno. Značilo bi da prilikom istrage istražne vlasti ne mogu se koristiti materijalom koji im ide na to da se pravi krivac pronadje. Prema tome ja bih predložio, da čl. 14. glasi ovako:

Nepovredna je tajna pisama, telegrafskih saopštenja i telefonskih razgovora sem slučaja krivične istrage.

Što se tiče pitanja da se ostavi sankcija o Ustavu za kažnjavanje lica, koja bi ovo povredila, ja mislim da se to može zakonom predvideti. (Dr. V. Marinković: U Ustavu nije rečeno da se predviđa sankcija za ubistvo.)

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Mih. Avramović.

Mih. Avramović: Nije mi potrebno, gospodo, da trošim reči na navodjenje razloga zbog kojih bi predloženi član 17. trebalo izmeniti ili dopuniti, pošto su dva gospodina govornika već izneli gotovo sve razloge, koji bi u prilog takvog zahteva išli. Stoga ću biti slobodan da vam odmah predložim naš predlog za izmenu ovoga člana, pošto se u nekoliko razlikuje od predloga g. Gjonovića i od predloga g. Vujičića. I on glasi ovako:

»Nepovredna je tajna pisama, telegrafskih saopštenja i telefonskih razgovora osim u slučaju krivične istrage i rata. Osim u pomenutim slučajevima zabranjena je takodje i zaplena pisama i telegrafskih i telefonskih saopštenja. Povreda će se kazniti po zakonu.«

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč gospodin poslanik Sušnik.

Poslanec Anton Sušnik: Tu se govori o neprekršljivosti pisemske tajnosti. Danes se pa vrše razgovori z oddaljenimi tudi po telefonu in nujne vesti se sporočajo po brzojavu. Toda dogaja se, da se telefonski razgovori izdajajo nepoklicanim, kakor da so ljudje pri telefonu nalašč za to nastavljeni in plačani, da izdajajo take razgovore. Zato je nujno potrebno, da se poleg tajnosti pisem zajamči tudi tajnost telefonskih razgovorov in brzojavk, razem če nasprotno zahteva kaka nujna potreba, n. pr. kazenska preiskava ali vojno stanje.

Zato predlagam v imenu našega kluba, da se člen 17. glasi takole:

»Neprekršljiva je tajnost pisem, brzojavk in telefonskih razgovorov razem v slučaju kazenske preiskave in vojske. Kršenje te tajnosti se kaznuje po zakonu.«

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. dr. Žarko Miladinović.

Dr. Žarko Miladinović: Ja se slažem sa predlogom g. Mihajla Avramovića, koji se u glavnom slaže sa predlogom g. Vujičića, samo ovde gde se u tom predlogu kaže »za vreme rata« dodao bih još »ili mobilizacije«. Tako bi taj član bio u potpunoj saglasnosti sa članom koji govori o štampi i o zabrani za vreme mobilizacije. Što se tiče primedbe da se za povredu tajne ima podvrći kazni po zakonu to nije potrebno da ulazi u Ustav, jer ako u opšte ne bude zakona koji će predvideti kazne za te povrede onda će vam zaludno biti ovo što tražite da se unosi u Ustav i onda ta ustavna odredba neće imati nikakvu sankciju. Zato je moje mišljenje, da to ne treba stavljati ovde u Ustav nego treba ostaviti da se to unese u zakon.

Dr. Ivan Pavičić: Ja imam samo da kažem u ime Narodnoga Kluba, da se mi slažemo sa predlogom g. Antona Sušnika.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Ministar Pravde.

Ministar Pravde Marko Gjuričić: Gospodo, ovde je u ovom članu Ustava predviđeno da je nepovredna tajna pisama. Medjutim, od strane neke gospode predlaže se da bude nepovredna i tajna telegrafa i telefonskih razgovora. Ja nemam ništa protiv toga da ovde udju i telegrafi, ali što se tiče telefonskih razgovora, ako i ne stavimo ih ovde u Ustav, oni moraju biti zaštićeni zakonom. Ja nemam pri sebi projekat krivičnog zakona, koji je izradjen i koji će uskoro biti zakonom, gde je kazano da svaki činovnik koji sazna za kakvu tajnu prema svome pozivu ili prema službi ili u službi vršeći svoj poziv, dužan je tu tajnu da čuva. To se, gospodo, odnosi na sve činovnike, na lekare, na apotekare, na hirurge itd. Isto to mora biti i za telefonske službenike, koji moraju čuvati tajnu telefonskih razgovora. To mora, gospodo, ući u zakon. Medjutim, ako bi se samo ovako stavilo da su nepovredni telefonski razgovori to bi moglo da izazove nezgodna tumačenja, jer tamo će u zakonu biti da činovnik odgovara ako otkrije tajnu telefonskih razgovora. Medjutim, vi znate da se često dešavaju i ovakvi slučajevi. Ja na primer tražim na telefonu jednu vezu, medjutim ja čujem na jedared da se neki drugi razgovaraju i onda zašto ja da moram tu tajnu da čuvam, jer ja sam do toga slučajno došao, slučajno ne namerno, i ja ne znam da je to i tajna. Dakle, nije pravo da ja za to odgovaram. Ja dakle nemam ništa protiv toga da u Ustav udje i ta zaštita, ali ona će ući već inače u zakon. (Čuje se: to se i razume samo da važi za činovnike.)

Ova stilizacija, dakle, nije samo jasna, a za odgovornost činovnika nema sumnje da mora ući naročita odredba u krivičnom zakonu i to u opštem stavu: da se svaki činovnik koji ima neki poziv, da sazna neku tajnu vršeći svoju službu dužan je tu tajnu čuvati. To je jedno načelo. Medjutim, ima drugih tajni, koje mi ovde nismo stavili kao državne tajne. Ovo su pak tajne zatvorene i to je karakter tajne pisama i telegrafa. Dakle već u samom zavoju ogleda se da je vlasnik hteo da sačuva svoju tajnu da je ne može svaki saznati. Dakle zavoj je to već odredio, ali ima tajni koje nisu u zavoju, koje nisu zatvorene, koje saznaju činovnici i za te tajne doći će naročita odredba u krivičnom zakonu. Dakle, gospodo, ima mnogobrojno tajni. Samo kažem da bi ovo svakako bilo nezgodno, i moglo bi se razno tumačiti, a i inače to će već ući u zakon, i tu nema plašnje.

Dobra je primedba, koju je učinio g. dr. Miladinović, da ova zaštita tajne ne može važiti i za vreme mobilizacije kao i za vreme rata. Prema tome a i prema učinjenim predlozima, ja predlažem ovakvu stilizaciju ovoga člana:

»Nepovredna je tajna pisama i telegrafskih depeša, osim u slučaju krivične istrage, mobilizacije ili rata.

Zakon će odrediti koji državni organi odgovaraju za povredu tajne pisama i telegrafskih depeša.«

Ja nemam ništa protiv da vi kažete ovde, da će i telefonski službenici odgovarati za povredu tajne telefonskih razgovora, samo će to već ući u zakon. (Dr. Veljković: Treba uneti, to je princip.) Onda molim za dva minuta odmora radi stilizacije ove redakcije.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Dajem dva minuta odmora.

(Nastaje odmor.)

Posle odmora.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Gospodo, izvolite čuti novu sporazumnu redakciju čl. 17.

Sekretar Milan Bošković (čita): Nepovredna je tajna pisama i telefonskih saopštenja osim u slučaju krivične istrage, mobilizacije ili rata. Zakon će odrediti koji državni organi odgovaraju za povredu tajne pisama, telegrafskih ili telefonskih saopštenja.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Gospodo, sad ćemo glasati. Neka ona gospoda, koja primaju ovako predloženu izmenu izvole sedeti, a gospoda koja su protiv neka izvole ustati.

Sa zadovoljstvom konstatujem da je ovaj član jednoglasno primljen.

Izvolite čuti član 18.

Sekretar Milan Bošković (čita): »Svaki građanin ima pravo neposredno i bez ičijeg odobrenja tužiti sudu državne i samoupravne organe za

krivična dela koja bi oni činili prema njemu u službenom radu.

Za štete, koje učine građanima državni ili samoupravni organi nepravilnim vršenje službe, odgovaraju pored dotičnog organa i država i samoupravno telo.»

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Živko Jovanović.

Živko Jovanović: Gospodo, tri su glavna uslova za slobodu građana, i za vršenje njihovih prava, koji se predviđaju u celom ovom odeljku o kome već nekoliko dana govorimo. To su sloboda štampe, sloboda udruživanja i odgovornosti javne vlasti. Bez slobode štampe sloboda udruživanja je krnja, bez slobode udruživanja sloboda štampe je krnjava a bez odgovornosti javne vlasti sve se slobode izigravaju i mi smo videli do sada da dve prve slobode vi niste hteli dati građanima, da ste i jednu i drugu ograničili i slobodu štampe i slobodu udruženja. Kako bismo mogli verovati, i nadati se, da ćete ovu treću slobodu kao garantiju sviju dati bez ograničenja? Mi, gospodo, nemamo još unapred pa ni a priori nikakvih iluzija o pravnoj i istinskoj odgovornosti javne vlasti, o kojoj se govori ovde u ovome članu. Da te odgovornosti centralnih organa pa i samoupravnih u koliko su oni u odnosu sa centralnom, u ovoj državi nema. Mi te iluzije nemamo i znamo vrlo dobro šta znači pravna država u buržoaskom poretku i šta to znači neutralisanje vlasti? Kod vas izvršna vlast je baš glavna vlast i u jednoj vladajućoj klasi uvek je morala biti očuvana ta ideja da se toj glavnoj vlasti ostavi sloboda i garantija da može nad građanima i njihovim slobodama država uvek da vršljari. Iskustvo koje smo do danas imali, istorija celokupne organizacije javne vlasti ne samo ovde nego svuda gde jedna klasa upravlja drugom klasom, pokazuje i suviše kako kod ovoga čl. 17. o kome je reč mi koji smo u opoziciji i koji smo pod vlašću jedne klase koja vlada, mi ne možemo i ne smemo imati iluzija kad vidimo jednu ovaku odredbu gde se tobož garantuje organizacija odgovornosti javne vlasti.

Gospodin Marinković se u prošlom govoru čudi kako da se mi građani ranije po predjašnjem Ustavu nećemo da žalimo protiv organa državnih vlasti, kad povrede prava građana. A ja se opet čudim g. Marinkoviću kako se on može čuditi, kad je jasno i prosto baš na tome pitanju kod štampe, da i kad bi se građani žalili protiv onoga koji je hteo da pogrešno protumači štamarsku krivicu i uzapti list, tome organu i vlasti uvek u svim slučajevima bilo je i stajalo je u mogućnosti da kaže: »Ja sam tako protumačio tu odredbu, zabranio list i kvit.« Njegova odgovornost ostala je odgovornost na papiru.

O odgovornosti za više organe državne, o tome ne treba ni govoriti. Mi znamo, gospodo, da gospoda ministri, koji nisu samo članovi vlade nego su u isto vreme i vrhovni organi administracije, i

kao takvi oni bi mogli i trebali po ovome principu koji se izriče u čl. 17. da dodju pod odgovornost sudsku. A mi znamo vrlo dobro da sistem prethodnog ovlašćenja za sudjenje ministrima, koji postoji kao sistem odgovornosti za ministre, da o toj odgovornosti ministara ni principijelno ne može biti razgovora, a na praksi znamo da je nije ni bilo. A za ostale organe zakonske odgovornosti nema ni dan danas. Nije, gospodo, prvi put, da se urosi ovakva jedna odredba — klauzula za Ustav, imali smo mi takvu odredbu ili sličnu njoj i u prošlom Ustavu, ali odgovornosti javnih organa vlasti nismo imali i nemamo ni danas.

Garancije za slobodu građana za vršenje njihovih prava mi nemamo pokraj svega toga i ako je ona stajala u Ustavu, da centralni organi odgovaraju za povredu interesa građana. Prema tome ni na ovakvu odredbu, koja se nalazi u čl. 17., nemožemo polagati mnogo.

Ali, gospodo, i ako mi znamo, da Vi nećete dati u interesu slobode građana organizaciju stvarne odgovornosti javnih vlasti, vi ćete biti jednoga dana prinudjeni, da to date u vašem sopstvenom interesu. I onako isto kao što sav razvitak administrativne odgovornosti pokazuje, da je potrebno jednoj klasi, koja ima diktaturu u svojim rukama, da donekle maskira tu diktaturu, da izbegava šokove, i baš radi ublažavanja tih šokova potrebno je, da se u ovaj član 17. unese nešto više za stvarnu organizaciju odgovornosti javne vlasti. Zbog toga što te iluzije nemamo kad o tome govorimo, zato što je propala i sloboda štampe i sloboda udruženja, u interesu je slobode i prava građana, da se bar kod ovoga člana 17. obezbede građani od zloupotreba javne vlasti.

Zbog toga, gospodo, mi tražimo, da se u Ustav unese, da organi javnih vlasti odgovaraju pred redovnim sudovima. Mi nemamo garancije, mi nemamo iz iskustva nikakve vere u administrativne sudove. (Dobacivanje: To su redovni sudovi.) Ovde se ne kaže redovni sudovi. Mi tražimo, da se unese, da za povredu prava građana od strane centralne vlasti odgovaraju ti organi vlasti pred redovnim sudom. Da odgovaraju kao obični građani što odgovaraju za svoju krivicu pred redovnim sudom a za otštetu ima da garantuje država, građanin kome je povredjeno pravo ima da traži naknadu od države.

Mi istina delimo državu kao platca od države kao državna vlast. Jer država kao vlast to je vladajuća klasa, a država kao platac to smo mi radni narod.

I za to mi tražimo, da se unese garantija, da će za takve oštete imati organ da odgovara pred državom da ne bi državna kasa, a to će reći narodni džep za ova zločinstva i zloupotrebe vlasti, imala u stvari da plaća. Mi tražimo još da se unese da odgovornost i zapostavljenost organa ni najmanje nije

pokrivena zapovešću viših organa i da, prema tome, i oni odgovaraju za zloupotrebe vlasti a posle će se pred sudom utvrditi, koji je od ta dva organa kriv, onaj koji je dao zapovest, da li onaj koji je rđjavo izvršio zapovest, dali onaj koji je rđjavo dao zapovest, ili onaj, koji je rđjavo izvršio zapovest. Na posletku kao garanciju za ovo mi polažemo naročito na to, da se u ovu odredbu unese i to, da na tim načelima ima da se izradi specijalni naročiti zakon o odgovornosti i centralnih i lokalnih organa. Bez toga zakona, koji će dati organizaciju odgovornosti javne vlasti, mi ćemo imati jedan član ustava, koji će ostati samo član na papiru, kao što je bio i onaj, koji je postojao do sad, a niti je bilo zakonske niti stvarne odgovornosti.

Za to naš predlog glasi ovako:

»Čl. 18. Svaki građanin ima pravo neposredno i bez ičijeg odobrenja tužiti redovnom sudu državne i samoupravne organe za svaku povredu njegovih prava koju bi organi učinili u službenom radu. Zapovest pretpostavljenih ne pokriva organe od ove odgovornosti.

Za štete koje državni ili samoupravni organi učine građanima nepravilnim vršenjem službe odgovaraju pored dotičnog organa i država i samoupravno telo.

Na ovim načelima ima se izdati naročiti zakon o odgovornosti centralne i lokalne vlasti.«

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Ima reč g. dr. Žarko Miladinović.

Žarko Miladinović: Gospodo, ovim članom 18. htelo se, da se ustanove dve odgovornosti, krivična odgovornost i građanska odgovornost. I u prvom i u drugom stavu tačno se ta razlika ustanovila i vidi se iz prvoga stava, da će po krivičnoj odgovornosti jednoga službenika da sudi redovni sud. Tu nema posla administrativna vlast. Niti ona ima prava da rešava, da li je kakav organ učinio kakvo krivično delo — krišom ili ne.

Što se tiče drugoga stava tu se govori, da organ odgovara civilno, građanski za povredu nanesenu kome od državljana. I u takvim stvarima ima prava da sudi sud, a ne administrativna vlast. Ja ne vidim opravdanost prigovora, kao da bi se tu htelo, da uvuče da o naknadi učinjenih šteta od strane organa državnih ili samoupravnih ima da sudi administrativna vlast. Naprotiv jasno se vidi, iz stava II. ovoga člana, da ima i tu građanski sud da sudi, to je dovoljna garancija i više ne može da se traži.

Ja bih jedino dodao ovo, da ta odgovornost bude solidarna t. j. da uz službenika solidarno sledi odgovornost države ili samouprave. To je težište odgovornosti ili bezbednost za potraživanje jednoga oštećenoga državljanina, — a ovo što se predlaže, da niži činovnik ne može biti zaštićen naredjenjem više vlasti, ja držim da se to po sebi razume, i da to ovde nije potrebno naročito ustanoviti, jer se ne

pita, da li je organ, slušao kakvu pretpostavljenu vlast ako je to naredjenje bilo protivno zakonu, nego se radi o tome, da li je organ u smislu krivičnog ili građanskog zakonika odgovoran za svoje delo. Trećega nema. A ako ima prava po zakonu viša vlast da daje naredjenje, onda je druga stvar, onda viša vlast čini svoju dužnost a i niži organi čine svoju dužnost kad poslušaju naredjenja više vlasti; a ako je učinila viša vlast nezakonitost, onda su opet viši činovnici ili članovi saveta kod viših vlasti odgovorni takodje oštećenome državljaninu za štetu, t. j. odgovorni su i za svoju krivicu. Prema tome ovaj član 18. je potpuno jasan i potpuno zaštićuje interese oštećenog državljanina odnosno obezbeđuje državljanina protivu povreda organa službenih i u pogledu krivičnom i u pogledu građanskom.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Ima reč Mihajlo Avramović.

Mih. Avramović: Veliko je demokratsko načelo, gospodo, da građani imaju prava kontrole nad organima državne vlasti. Kad je ono pre godinu dana bilo kod nas u javnosti i u usmenoj literaturi mnogo povika na pojedine državne organe, kako zloupotrebljuju svoj položaj i kako se služe i sredstvima, koja se krivično kazne, onda je, kako se sećam, jedan narodni poslanik publikovao u javnosti poziv, kojim je pozvao sve građane da mu dostavljaju sve slučajeve takve prirode, za koje bi saznali.

Taj gospodin poslanik, zato što je stao na to veliko demokratsko gledište, pozvao je građane, da mu, i ako pisanog zakona za to nema, pomognu, da se kontroliše svaki državni organ. S toga nalazim, polazeći od toga principa da nije dovoljno ako se građanima, koji su oštećeni, prizna samo pravo tužbe i traženja zadovoljenja, da je potrebno da to pravo proširimo kao jedan princip i na one, koji nisu neposredno zainteresovani u danom slučaju. Hoću da kažem, da to pravo proširite, da svaki građanin, bio on zainteresovan, bio oštećen ili ne, ima prava da tuži onoga organa, koji se ogreši o ma koje građansko pravo, ili o ma koji predmet svojine pojedinih građana.

Pre nekoliko dana ovde je u govoru kazano kako ima mnogo zloupotreba pojedinih organa državne vlasti, ali kako ima mnogo ljudi koji ne reaguju na te zloupotrebe i otrpe pojedine zloupotrebe, dokle drugi, koji ne bi otpeli tako štogod, nemaju prava da se mešaju ili ostaju ravnodušni, te tako zloupotrebe ostaju nekažnjene. Takvih slučajeva ima vrlo mnogo. A da bi se građanima dalo pravo, da vrše kontrolu, koja je potrebna u jednom demokratskom društvu, treba priznati to pravo i neoštećenom da on može da uzme u zaštitu nepravdu pa ma njega neposredno ona i ne pogadjala u danom trenutku.

Zato mi predlažemo da se u čl. 18. posle reči: »Svaki građanin ima pravo neposredno i bez ičijeg

odobrenja tužiti sudu državne i samoupravne organe» stave reči: »I za povredu i za nevršenje zakonskih propisa u službenom radu«, umesto reči: »Za krivična dela koja bi oni činili prema njemu u službenom radu.«

Dakle, ne prema njemu samo, nego u opšte za povredu i za nevršenje zakonskih propisa u službenom radu. I onda zatim gde se ovde kaže u vladinom predlogu, da za štete koje učine državnim građanima državni organi, odgovaraju pored dotičnih organa i država i samoupravna tela. Mi predlažemo ovakvu redakciju, da odgovaraju neposredno država ili samoupravna tela pred redovnim sudovima a (država i samoupravna tela da imaju pravo da traže naknadu od svojih organa u slučaju njihove grube pogreške. Kao što vidite, gospodo, mi dva principa ističemo ovde: prvo: kontrola svakoga građanina bio oštećen ili ne i pravo žalbe protiv ovakve nedopuštene radnje, a drugo odgovornost države, samoupravnih i državnih tela za radnje takvih organa u prvoj liniji, a država i samoupravna tela neka traže naknadu od njih. Nalazim ako se ova dva principa usvoje, da će to biti mnogo efikasnije za moralisanje i za popravku neobuzdanih pojedinih organa, nego propovedanje 100 milijuna jevandjelika i moralika.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Ivan Pavičić.

Ivan Pavičić: Gospodo, ovaj paragraf člana 18. Vladinog nacarta Ustava deli se u dva dela. U prvome delu govori se o tako zvanoj krivičnoj odgovornosti državnih činovnika i samoupravnih organa, a u drugome o civilnoj odgovornosti. Što se tiče prvoga stavka ovoga člana ja nemam ništa dodati, jer se potpuno slažem sa predlogom koji je Narodni Klub u svome nacrtu Ustava usvojio. Što se tiče drugoga stava ovoga člana Ustava, ja bih želeo, da se specijalno, i ako se mnogim to čini suvišnim, navede kao zadnja reč, kao dodatak drugoga stava: »za štete koje učine građanima državni ili samoupravni organi odgovaraju pored njih i država i samoupravna tela pred redovnim sudovima.« Istina u prvome stavu se radi o krivičnoj odgovornosti, ali neka se i ovde navede »redovnim sudovima«, da bude stvar jasna, a da ne bude smutnje da se nebi kazalo da mogu odgovarati i upravnim vlastima. Dakle ovaj dodatak o redovnim sudovima mislim da neće biti suvišan.

Nadalje bih hteo da se navede ovde jedna vrlo važna okolnost, koja će donekle štititi i same činovnike od raznih teroriziranja.

Kazneni zakon poznaje, kao što je poznato, ustanovu zastarelosti. Pošto je ovde u pitanju jedan kaznenopravni akt, da svaki građanin može za povredu svoga prava tužiti činovnika neposredno sudu, to bih ja želeo da se u čl. 18. Ustava navede da pravo na ovu tužbu prestaje posle proteklih 6 meseci od učinjenog dela. To je potrebno uneti za to,

da ne bi jedan činovnik stalno bio izložen teroriziranju nekoga građanina, te da mu on stalno stoji više glave i preti: »Pazi šta radiš, ja te uvek mogu tužiti sudu.« Tako bi moglo trajati 10 do 15 godina, te bi taj činovnik stalno bio izložen teroriziranju dotičnog građanina. Stoga nalazim da u ovaj paragraf treba uneti dodatak: »Pravo na ovu tužbu prestaje u roku od 6 meseci od učinjenoga dela.« Ako vlada misli da je ovaj rok kratak, nemam ništa protivu toga da se on poveća, ali mislim da je rok od 6 meseci dovoljan.

Nadalje, imao bih predložiti da se ovde usvoji još jedan dodatak ovome paragrafu: »Država, pokrajine i samoupravna tela imaju prava da traže naknadu od svojih organa u slučaju njihove grube pogreške.« To je važno stoga jer može biti činovnika koji hoće hotimično da nanese državi štetu svojim grubim pogreškama u dužnosti, a država nije u stanju da drukčije pravno prema njima postupa osim primene krivične odgovornosti. Stoga nalazim da je pravo da država ima neko sredstvo protivu ovakvih činovnika koji su joj grubom pogreškom naneli štetu da protivu njih civilno-pravno postupa. Naravno, gde nema ništa, ne može se ni civilno postupati. Medjutim većina ovih činovnika načine takve pogreške za svoj džep i kad država plaća velike otštete za njih pravo je da ih ona i civilno-pravno progoni.

Slažem se sa gg. govornicima koji su kazali da nije dovoljno da se u Ustavu samo općenito navede civilno-pravna i krivična odgovornost činovnika, već da je potrebno reći da će se o ovoj odgovornosti doneti posebni zakoni. Stoga predlažem da se doda ovaj stav: »Pobliže odredbe o toj odgovornosti državnih organa doneće se državnim zakonom, a o odgovornosti pokrajina i pokrajinskih činovnika pokrajinskim zakonima.«

Time sam završio.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Vujičić.

Milorad Vujičić: Meni se čini gospodo, da u ovome drugome delu ovoga člana koji govori o naknadi štete kad činovnik učini krivicu prema jednome građaninu, da tu građanska prava nisu dovoljno obezbeđena.

Ovde ima dve stvari. Kaže se: »Za štete koje učine građanima državni ili samoupravni organi nepravilnim vršenjem službe odgovaraju pored dotičnog organa i država i samoupravno telo«. Prema ovoj stilizaciji izgledalo bi da oštećeni građanin ima u prvome redu da traži naknadu štete od dotičnog organa, pa tek onda od države. Ako se tako razume ovaj drugi deo ovoga člana, onda ja nalazim da građanima nisu dovoljno zagarantovana njihova prava. Po mome mišljenju na prvome mestu treba da odgovara država pa neka ona gleda koga postavlja za činovnika, pa tek u drugome redu da država ima pravo tražiti naknadu od dotičnog organa. Mi dakle

treba da damo pravo građanima da oni traže naknadu štete od države, a državi se ostavlja pravo da zatim traži naknadu od svojih činovnika.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Pretres je zaključen. Ima reč g. Ministar Pravde.

Ministar Pravde Marko Gjuričić: Molim vas, gospodo, ovde se radi o jednom vrlo važnom propisu koji predviđa da za učinjene zloupotrebe građani mogu tužiti činovnika neposredno sudu. To je jedno vrlo važno pravo građana kojim se štite njihovi interesi. Ono je bilo i u ranijem Ustavu predviđeno; ali gospodo moram konstatovati da je ovde u ovome nacrtu Ustava bolje izvedeno nego u ranijem Ustavu, koga svi hvalimo i koji je zaista bio dobar. Ovde je doista to pravo građana šire izvedeno nego u ranijem Ustavu.

Naime, ovde je uneto načelo, da država odgovara za štete koje učine njeni činovnici nepravilnim vršenjem službe i tako isto da odgovaraju i samoupravna tela za svoje činovnike. Ja ću se složiti sa palim predlogom koji na prvom mestu ostavlja odgovornost na državu, a posle da njoj odgovara njen činovnik, jer je to pravilno. Kod nas u Srbiji gospodo, sudovi su se sami stali na to gledište, koje u Ustavu nije bilo sprovedeno, putem tumačenja zakona da država, koja je uzela nesposobne službenike da joj rade poslove ima po jednom paragrafu Građanskoga zakonika u kome se kaže da je svaki dužan uzeti za sluge sposobne ljude, da se ona greši o taj propis kad uzme nesposobne službenike koji vredjaju tuđa prava i da je stoga bila dužna da naknadi štetu koju su njeni činovnici usled toga pričinjavali pojedincima. Istina, bilo je, i takvih sudija, koji nisu delili to gledište ali se može reći, da je država u glavnom bila osuđivana. Dakle ja se slažem sa ovim predlogom i pročitacu vam u tom smislu i svoju stilizaciju.

Što se tiče predloga g. Avramovića, da treba dati pravo svakome građaninu i čije pravo nije povredjeno, da može podneti tužbu protiv nekoga činovnika, koji je nečije pravo povredio, ja držim, da bi takva odredba bila i suvišna, i ona bi zadavala ogromne i nepotrebne teškoće. Kad je nekome već priznato pravo, da sam može podići tužbu i kad mu je data mogućnost, da sam svoje pravo brani, onda zašto dati nekome drugome pravo da to njegovo povredjeno pravo zaštićuje (Mihajlo Avramović: Ali ima ljudi, koji ne smeju da tuže sami u svoje ime). Ja ću vam navesti samo jedan slučaj iz koga ćete najbolje videti u kakav težak položaj može doći taj nametnuti zaštitnik tuđega prava. Zamislite n. pr. slučaj, da taj za čije pravo on tvrdi da je povredjeno i za koje se on zauzima izjavi, da mu nikakvo pravo nije povredjeno i da je on potpuno zadovoljan radom vlasti.

Dakle, gospodo, ne treba ići dalje no što je to potrebno za zaštitu prava građana, i ja nalazim, da je ovo kako je ovde rečeno za to dovoljno.

Gospodin Jovanović je govorio o tome, da bi trebalo dopustiti, da se i Ministri mogu neposredno tužiti sudu. Taj princip, gospodo, nije sproveden nigde. Ima još jedan red funkcionera, koji se ne mogu tužiti sudu, a to su sudije. Ta je zaštita vrlo potrebna i vrlo važna, i ta zaštita treba da postoji i za Ministre, jer ima jedno telo koje ceni njihovu odgovornost, i oni po zakonima odgovaraju pred Narodnim predstavništvom po naročitom zakonu, koji za njih važi.

Kad bi se, gospodo, dopustilo da se jedan sudija može neposredno tužiti sudu, što danas nije dopušteno, jer to zavisi od ocene najvišega suda, mi bi videli, kakve bi velike teškoće od toga iskrsele. Jer, ima građana koji izgube svoj spor za koji su mislili da su ga trebali dobiti, i odmah misle da su im zato krive sudije. Mi smo imali, gospodo, slučaj, da je Državni Savet, koji je jedna administrativni sud, obratio se za zaštitu Kasacionome Sudu moleći da Kasacioni Sud reši, da se ni oni ne mogu tužiti sudu bez odobrenja Kasacionog Suda, pošto su i oni sudije, a njih su počeli pojedinci da tuže neposredno sudu, i Kasacioni Sud je stvar pravilno ocenio i rešio, da su i oni sudije, samo sudije koji sude administrativne sporove, te da stoga i za njih važi odredba, da se ne mogu tužiti neposrednom sudu.

Prema svemu ovome, ostao bi prvi stav člana 18. onako kao što je i predložen, a drugi bi pretrpeo ovu imenu: »Za štete, koje učine građanima državni ili samoupravni organi nepravilnim vršenjem službe, odgovaraju država ili samoupravna tela. Dotični organ odgovoran je njima«.

Mihajlo Avramović: Mi za prvi ovaj odeljak ne možemo glašati. Podelite ga na dva odeljka, pa da posebno glasamo za svaki odeljak (Glasovi: da se prekine sednica, pa da se sporazumemo).

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Prekidam na kratko vreme sednicu radi sporazuma o stilizaciji ovoga člana.

(Posle prekida sednice).

Potpredsednik dr. Tomislav Tomljenović: Molim vas, gospodo, da nastavimo sednicu. Ima reč zastupnik gospodina Ministra za Konstituantu.

Ministar Pravde i zast. Ministra za Konstituantu Marko Gjuričić:

Molim vas, gospodo, dozvolite mi sad da posle objašnjenja sa gospodom poslanicima predložim definitivnu redakciju ovoga člana. Ona bi glasila ovako: Prvi stav ostaje kao što je bio i on glasi: »Svaki građanin ima pravo neposredno i bez ičijeg odobrenja tužiti sudu državne i samoupravne organe za krivična dela koja bi oni učinili prema njemu u službenom radu.

Drugi stav glasio bi: »Za štete koje učine građanima državni ili samoupravni organi nepravilnim vršenjem službe odgovaraju država ili samoupravno telo. Dotičan organ odgovoran je njima«.

Sad dolazi jedna stvar, koja je bila slučajno propuštena, a koju ste mogli i iz moga govora ra-

zumeti da tako mora biti. To je onaj stav iz ranijeg Ustava: »Za Ministre, sudije i vojnike pod zastavom važe naročite odredbe«. Ali pre toga dolazi stav: »Tužba za oštetu zastareva za 6 meseci«. To bi bila stilizacija ovoga člana.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Molim vas, gospodo, da pristupimo glasanju.

Žarko Miladinović: Ja sam predložio da ova odgovornost bude solidarna, i molim, da se to ne zaboravi.

Predsednik dr. M. Ninčić: Ona gospoda koja su za ovaj predlog, kako je g. Ministar pročitao, neka izvole sedeti, a gospoda koja su protivna neka izvole ustati. (Većina sedi).

Objavljujem, da je ovaj predlog primljen, kako ga je g. ministar pravde pročitao, većinom glasova.

Izvolite čuti član 19.

M. Avramović: Molim vas, gospodine predsedniče, kod čl. 19. biće duge diskusije, stoga bi ga trebalo ostaviti za iduću sednicu.

Predsednik dr. M. Ninčić: Moramo da radimo. Mi smo počeli rad posle 9 sati, a sad je tek 12. sati. Ja molim gospodu poslanike da dolaze tačno u 9 sahata pa da ranije počinjemo sednice. (Čuje se: Posle podne da držimo sednice).

Sekretar Milan Bošković: čita.

Član 19.

»Sva zvanja u svima strukama državne službe podjednako su dostupna pod zakonskim pogodbama svima državljanima po rođenju i onim državljanima po prirodjenju koji su narodnosti srpsko-hrvatsko-slovenačke«.

Predsednik dr. M. Ninčić: Ima reč g. Ante Dulibić.

Dr. Ante Dulibić: Gospodo, glede člana 19. samo bi želeo kazati ovo da bi se mogao ispustiti zadnji stav ovoga člana koji počinje od reči: »Po rođenju i onim državljanima po prirodjenju koji su narodnosti srpsko-hrvatsko-slovenačke«.

Vi znate, gospodo, da države u međunarodnom saobraćaju se vode načelom reciprociteta pa bi bio rad, da se međunarodni sukobi izbegnu. Ja neću staviti predlog, ali stavljam to na razmišljanje. Kad je reč o članu 19. ja smatram, da u ovaj odeljak spadaju i neke druge odredbe, kojih je bilo u svakom drugom Ustavu i koje se od njega ne mogu odvojiti. Prvo je pitanje zaštita naših državljana u inozemstvu. Treba staviti u Ustav odredbu po kojoj svaki državljanin naš u inozemstvu ima prava na zaštitu od zastupnika naše države. Ta odredba nije suvišna i nalazim da to treba uneti, jer je ima u svakom drugom Ustavu. Taj bi stav ušao kao novi član, član 20. u nastavku odeljka I. Sem toga mislim da je neophodno potrebno da se postavi načelo, da se ni jedan državljanin ne sme ekstradirati iz kojih bilo razloga u drugu državu. To je jedna načelna odredba, a to je i jedno važno pravo državljana, koje treba uneti u Ustav. Napokon fali jedna odredba, po kojoj jedan

državljanin može da se razreši od našeg državljanstva. Mi moramo dati državljanima mogućnost da mogu ostaviti naše državljanstvo i zameniti ga sa drugim. Svakako da u tom pogledu treba imati obzira prema vojnoj dužnosti i s toga bih predložio, da se, što se tiče toga, ustanovi načelo, da jedan državljanin može istupiti iz državljanstva, ali samo tada, ako je ispunio svoju vojnu obavezu. I po tom nov član 19. a) ili član 20. glasilo bi:

I. Svaki državljanin uživa zaštitu kraljevstva u stranim državama.

II. Zabranjuje se izručenje državljana stranim državama.

III. Svima državljanima je slobodno da istupe iz državljanstva, pošto ispune obavezu vojne aktivne službe.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč dr. Sima Marković.

Dr. Sima Marković: Ja mislim, da ovaj član 19. treba izmeniti baš u interesu same državne službe. Ovde se iz državne službe apsolutno isključuje svaki onaj državljanin, koji po rođenju niti po prirodjenju nije narodnosti srpske, hrvatske ili slovenačke. Mi u našoj državi, naročito medju činovnicima stručnjacima, imamo vrlo mnogo ljudi, naročito u krajevima koji su ranije potpadali Austro-Ugarskoj, — koji ne pripadaju narodnosti srpskoj, hrvatskoj ili slovenačkoj. Medju tim su kao stručnjaci jedan čitav niz godina proveli na tim mestima i pokazali se kao vrlo korisni državni radnici. Medjutim, kako je išla u nekim krajevima naše države manija, da se progone svi stranci, da se progone svi oni, koji nisu narodnosti srpske, hrvatske ili slovenačke, mnogo državnih činovnika napustilo je svoja mesta u državnoj službi i to se, kao što znate, osetilo na štetu same te državne službe. Podsećam vas samo na naše željeznice. Mi smo u željezničkim radionicama u Zagrebu i Bosni imali jedan niz stručnjaka, koji nisu bili Srbi, Hrvati ni Slovenci, ali su dugo vremena proveli na tim mestima i njima pripada zasluga, što je željeznički saobraćaj bio u tako dobrom stanju kao što je zatečen. Medjutim kako su oni bili na ovaj ili onaj način izloženi raznim šovinističkim šikanama, oni su napustili svoje službe, pa to je bilo na štetu samoga željezničkoga saobraćaja.

I željeznički saobraćaj u tim mestima nije, na žalost, ni iz bliza onakav, kakav je bio za vreme austro-ugarske uprave za to, što je jedan veliki broj sposobnih činovnika, koji nisu ni Srbi, ni Hrvati, ni Slovenci, jednim delom napustio svoje položaje, a drugim delom su potisnuti od raznih štrebera Srba, Hrvata i Slovenaca na mnogo niže položaje, na kojima ne mogu razviti svoju delatnost, tako korisnu po državu, kao što su je ranije razvijali. Stoga ja držim, ako bismo i Ustavom sankcionisali tu praksu, koja je osuđena samim dosadanjim našim iskustvom u našoj zemlji, mi bismo učinili jedan greh prema razvitku vrlo mnogih državnih poslova, za koje se traži takva stručna sprema, koju nemaju u dovolj-

noj meri ni Srbi, ni Hrvati, ni Slovenci, iz sasvim razumljivih razloga. Ja za to držim, da je u interesu baš državnom, da se opsolutno izostavi ovaj poslednji stav člana 19., prema kome se samo onima, koji su narodnosti srpsko-hrvatske-slovenačke daje ta privilegija: da mogu biti državni činovnici. Imamo mi u našoj zemlji mnogo Nemaca, Madžara i Turaka, koji će biti veoma sposobni za mnoge i mnoge državne poslove. U pitanju su ne desetine hiljada i stotine hiljada, nego je u pitanju sigurno više od jedan milijon ljudi. Prema tome, ja držim, da bi se država ogrešila ne samo o te naše državljane, koji mogu biti sasvim ispravni i čestiti, nego i o svoje sopstvene interese, ako bi jedan tako širok krug svojih državljana isključila iz državne službe.

Predsednik dr. M. Ninčić: Ima reč gosp. Gjonović,

Jovan Gjonović: Ja mislim, gospodo, da bi ovom članu trebalo dodati jedan dodatak, i to: da mogu i stranci, ako postanu građani naše države, dobijati državnu službu u njoj. Kad bismo mi imali dovoljno spremnih i stručnih ljudi i kad bi naše činovništvo bilo drukčije vaspitano i obrazovano, i ja bih bio za to, da se ono u prvom redu zaštiti i favorizira. Ali vi znate, gospodo, da naše činovništvo po svojoj spremi nije tako solidno, da bismo mi mogli istisnuti sve strance, koje eventualno imamo u državnoj službi i koji bi mogli ispasti iz nje, ako bi se ovaj član 19. striktno tumačio. Pored toga ima i takvih poslova, za koje naši građani nisu ni osposobljeni, kao n. pr. za industrijska i tehnička preduzeća, tako, da bi isključenje stranaca iz državne službe bilo na direktnu štetu naše radinosti. Stoga bi trebalo ovde uneti jedan dodatak, po kome bi i strancima, pod izvesnim uslovima, bilo omogućeno, da mogu postati državni činovnici.

Ja mislim, da bi trebalo dodati još nekoliko novih članova u ovom odeljku Ustava, ali nadam se, da ćemo o tome nakradno još razgovarati, i za to sada neću o tome da govorim.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. dr. L. Marković.

Dr. Laza Marković: Gospodo, ovaj član 19. govori na prvom mestu o državljanima, ne praveći razlike da li su to državljani narodnosti srpsko-hrvatsko-slovenačke ili koje druge, i kaže: da su sva zvanja u državnoj službi i u samoupravnim službama u svima strukama podjednako dostupna svima državljanima. (Dr. S. Marković: Svima državljanima po rođenju). Molim vas, dopustite mi da govorim. Ja ću izaći na susret baš vašim primedbama. — Dakle u članu 19. kaže se: da su sva zvanja podjednako dostupna svima državljanima. Državljana, gospodo, uvek ima dve vrste. Jedni su državljani po rođenju, oni koji su rođeni državljani naše Kraljevine, bez obzira na svoju narodnost, a to su oni, čiji su roditelji bili građani naše države.

Mi ne pravimo Ustav samo za ovaj momenat, nego ga pravimo za jedan duži period vremena, i

ako možda trenutno u nekim krajevima nemamo građana rođenih drugih narodnosti, u drugim krajevima imamo. Mi imamo naročito u Srbiji državljana naših po rođenju, koji nisu narodnosti ni srpske, ni hrvatske, ni slovenačke. I zato je prirodno što je Ustav rekao, da se državljanima po rođenju — jer to je jedna kategorija državljana — obezbeđuje jednakost u mogućnostima da dobiju državnu službu.

Sada dolazi druga kategorija državljana to su državljani po prirodjenju, koji mogu biti raznih narodnosti, ali za koje je potrebno da jednim posebnim aktom — koji akti mogu biti raznovrstni — pribave sebi naše državljanstvo. Tu je sada po tom shvaćanju — i u tom se u nekoliko slažem sa g. Markovićem — odredba čl. 19. nepotpuna i uska, jer u tom 19. članu stoji, da samo oni prirodjeni državljani koji su narodnosti srpsko-hrvatsko-slovenačke imaju mogućnosti da pod istim uslovima stupe u državnu odnosno samoupravnu službu, a oni prirodjeni građani koji nisu naše narodnosti, da to nemaju. To izlazi iz ovoga argumento a kontrario. I ja mislim da ovaj član 19. treba zato dopuniti, jer, ako ima razloga da mi one prirodjenike, koji su naše narodnosti, odmah izjednačimo sa državljanima po rođenju, nema razloga da trajno isključimo one prirodjenike koji nisu naše narodnosti, a koje primamo za građane naše države. Jer ako ih hoćemo trajno da isključimo iz svih javnih služba, onda ih ne bi trebali ni primati. I zato predlažem po inicijativi g. Velje Vukićevića — moram to otvoreno ovde priznati — jedan dodatak ovom članu 19., da drugi stav se njemu dodaje, koji bi glasio ovako (čita): »Drugi prirodjeni državljani« — ne dakle oni koji su narodnosti srpsko-hrvatsko-slovenačke — »mogu dobiti službu državnu samo ako su 5 godina nastanjeni u Kraljevini, a po naročitom odobrenju Državnog Saveta i na obrazloženi zahtev nadležnoga Ministra i pre toga« Molim da se ovaj predlog primi.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. V. Marinković.

Dr. Vojislav Marinković: Ja ću posle govora g. dra. Laze Markovića da budem što kraći. Jasno je da je član 19. rdjavo stilizovan i da ga se moglo rdjavo razumeti onako kako ga je razumeo g. dr. Marković da se narodnost odnosi i na državljane po rođenju. Time ne mislim da je ikome palo na pamet da jedne isključi iz državne službe a drugima da se daje mogućnost da stupe u državnu službu. To treba bolje stilizovati i mislim da je stilizacija g. dr. Markovića dovoljno jasna, gde se govori u dva stava i to u prvom da se govori o državljanima po rođenju a u drugom o državljanima prirodjenim. Što se tiče ovoga drugog stava ja mislim da kad se dopusti mogućnost da se prirodjeni građani i prije onoga roka kojim se predviđa mogu primiti u državnu službu, da je suviše kratak rok od 5 godina.

Gospodo, ovo deljenje po narodnosti treba naravno sasvim da otpada. Naravno, da je princip na-

rodnosti jedna garancija, ali ona pre svega nije apsolutna, jer može da bude izuzetaka, može neko biti Srbin, Hrvat ili Slovenac, a da se nema nikakve garancije u njemu, a drugo ona nije jedina. Fakat, da neko živi u nekoj zemlji, da se solidariše sa interesima i da se sljubio sa mentalitetom naroda, može biti često mnogo stvarnija garancija. Mi smo imali prilike, da su ljudi, koji nisu bili naše narodnosti, bili isto tako veliki rodoljubi, kao i drugi, koji su pripadali ovoj narodnosti.

Mi smo imali u starom Ustavu odredbu, da su prirodjeni građani morali provesti pet godina, dakle nije bilo moguće praviti izuzetke. Ja sam sam naišao kao ministar svoje vreme na jednu poteškoću, kad sam hteo postaviti jednoga činovnika, koji je bio jedan čak zaslužan čovek, ali nije imao pet godina bavljenja u zemlji, da se ukazu, koji sam podneo na potpis, zaineralo, da je protiv Ustava. Mi smo praktikovali, da ne vodimo računa od tih pet godina. (Glas: Je li potpisan ukaz?) Jest, i ja za tu protustavnost primam potpunu odgovornost.

Gospodo, mi smo u praktici išli mnogo dalje. Kod nas n. pr. za Crnogorce nije niko nikad pitao, da li su prirodjeni, nego je svaki priman u državnu službu, kao da je rođen u Šumadiji. Tako je bilo i sa nekim iz Rusije, pa čak i iz Hrvatske i Slavonije. (Glas: Mi Vojvodjani nismo.) (Vi niste! Prekidanje).

Predsednik dr. M. Ninčić: Molim vas, gospodo, da ne smetate govornika, a govornika molim, da ne reagira.

Dr. Voja Marinković: Dakle, to je bila jedna odredba koja je vrlo relativno poštovana. Sada su drukčije prilike. Sada su one izmenjene i verovatno je, da će se one morati poštivati. Zato je potreban ovaj izuzetak, koji je predložio g. dr. L. Marković, kad se predvidja rok, da se može od toga roka odstupiti, bilo za to što, onaj čovek pruža specijalne garancije, recimo jedan od naših ljudi iz Amerike, koji je američki državljani, a koji je dobar patriota, pa koji hoće se da se vrati, nema nikakva razloga, da mu se prave poteškoće, bilo za to, što je u pitanju neka služba, koja je tako specijalne naravi, da je sasvim indiferentno, je li naš državljani ili nije, gde se traži u prvom redu stručnost, a gde se osim one savešt, koja je potrebna da se traži, nije potrebna nikakva garancija odanosti državi.

Ja sam prema tome sasvim za redakciju gospodina dra. Laze Markovića, samo onda, kad već dajemo ovu odušku, da se može dati i pre roka, mislim, da je bolje za prirodjenje predvideti rok 10 godina, nego rok od 5 godina.

Zato što je taj rok i suviše kratak. Ako nam je neki činovnik potreban onda ne treba da čeka ni 5 godina i onda će se obrazloženim rešenjem predložiti da se primi odmah a ako nije potreban onda mirno može čekati i 10 godina, nema nikakve potrebe da se stvara jedna izlišna hiperprodukcija i ja ne znam šta će nastupiti kad Saveznici prestanu izdržavati Beč i Austriju i ko nam sve može doći i ka-

kvo nam stanje utrkivanju i traženju hljeba mogu stvoriti.

Predsednik dr. M. Ninčić: Pošto su ostala gospoda odustala ima samo reč g. Divac. Posle ćemo zaključiti diskusiju i rešiti o ovome članu. Ima reč g. Divac.

Nedeljko Divac: Gospodo, kao što se vidi svi su se govornici složili u tome da ovaj član 19. treba da se menja, jer je u svojoj stilizaciji potpuno nejasan i ja neću na njemu ni da se zadržavam, jer računam da će to biti učinjeno onako kako treba. Ali u vezi sa ovim pošto je ovo posljednji član drugoga odeljka ja hoću da učinim ovu napomenu. Ima izvesnih pitanja koja nisu obuhvaćena ovde a kojima je mesto u drugom odeljku Ustava. Prvo treba predvideti u ovome predlogu pravo istupanja iz podanstva isto onako kao što će se predvideti pravo stupanja u podanstvo. (Glasovi: sutra ćemo o tome govoriti). Ja neću o tome govoriti nego ću napomenuti ovde šta je propušteno a čemu je mesto u ovome odeljku.

Dalje, gospodo, u našem nacrtu Ustava člana 10. mi smo predvideli i to da se ni jedan državljani ne sme predati stranoj državi da ga goni ili kažnjava niti se sme isterati iz države. Takodje toga nema u ovome odeljku. Dalje, strani državljani ne mogu biti izdani radi politič. krivica, takodjer je propušteno da se naglasi u ovome odeljku. Najzad, ja mislim da bi trebalo i ovo predvideti kao što je to učinjeno u čl. 24. našega nacrtu da se državljanima drugih država priznaju sva prava koja predvidja ovaj Ustav za naše građane u koliko je zagarantovan reciprocitet. To bismo mogli lako sasvim da primimo. Ovim napomenama hteo sam da učinim da izvestan broj pitanja u stvari nije ubuhvaćen u ovom drugom odeljku i da se mi moramo na njima zaustaviti da bismo ovaj odeljak dopunili onako kako treba.

Predsednik dr. M. Ninčić: Gospodo, izvolite čuti g. ministra.

Ministar Pravde Marko Gjuričić: Gospodo, ovde su predložene dopune ovoga člana. Pošto nije bilo obuhvaćeno propisom kako je predložen koji prirodjeni državljani mogu dobiti državnu službu, koji nisu narodnosti slovenske, ta je primedba umesna, da država primi jednog gradjanina, koji živi ovde i onda je pravo, da on može dobiti državnu službu. Predlog, koji je učinio g. Marinković i predlog koji je učinio g. Laza Marković slažu se, članovi su jedni isti. Metnut je veći rok po predlogu g. Marinkovića, ali to po mome mišljenju, nije nikakva pogreška, kad se dozvoljava da se po odobrenju Državnog Saveta a na zahtev nadležnog ministra može odmah primiti. Dakle, onda u svakome slučaju kad država bude nalazila da neko, koji je postao podanik prirodjeni zasižuje, da dobije državnu službu obraća se Državnom Savetu i ta će se dozvola dati. Nema opasnosti za te naše građane, koji bi postali našim državljanima u toku vremena.

Onda bi prema tome ceo član 19. glasio ovako:

»Sva zvanja u svima strukama državne službe podjednako su dostupna pod zakonskim pogodbama svima državljanima po rođenju kao i onim državljanima po prirodjenju koji su narodnosti srpsko-hrvatsko-slovenačke«.

Pa onda dolazi drugi stav.

»Drugi prirodjeni državljani mogu dobiti državnu službu samo ako su 10 godina nastanjeni u Kraljevini, a po naročitom odobrenju Držav. Saveta, i na obrazloženi zahtev nadležnog ministra i pre toga. »Ne kaže se kad pre toga; znači može odmah ako to zahteva ministar. Ja mislim, da je taj predlog potpuno u saglasnosti sa predlogom g. Gjonovića i g. Divca kad se to dozvoljava da mogu biti primljeni u službu i da nema ovde nikakve razlike i da se može ovo primiti.

Predsednik **dr. M. Ninčić**: Sad ćemo da rešimo o ovome članu, samo da vam obratim pažnju da ima još predloga za nove članove; o njima ćemo diskutovati. Ja sam gg. predlagачe molio, da ostave te predloge za kraj odeljka, kad ćemo o njima rešavati i učiniti raspored gde koji nov član ima da dodje i kad rešimo član 19. nismo završili ovaj odeljak, pošto ćemo imati sutra o tim novim predlozima koji su predloženi da rešavamo. (Nedeljko Divac: Šta je sa članom o veri?) Za sad je to još rezervisano.

Gospoda, koja su za član 19. onako, kako ga je predložio g. Ministar Pravde, neka izvole sedeti, a gospoda, koja su protiv, neka izvole ustati. (Manjina ustaje). Objavljujem da je član 19. primljen većinom glasova. Prema tome, ovu sednicu zaključujem, a drugu zakazujem za sutra u 9 časova pre podne sa istim dnevnim redom. Molim gospodu, da dodju tačno u 9 sati. Sednica je zaključena u 13 sati i 45 časa.

XX. SEDNICA

USTAVNOG ODBORA USTAVOTVORNE SKUPŠTINE

KRALJEVINE SRBA, HRVATA I SLOVENACA

držana 26. februara 1921. godine u Beogradu

Početak rada u 9 $\frac{1}{4}$ časova pre podne.

Predsedavao predsednik **dr. Momčilo Ninčić**.

Sekretar **Milan Bošković**.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Otvaram današnji redovni sastanak. Ima reč gosp. Bogumil Vošnjak.

Bogumil Vošnjak: Gospodo, mi smo sada svršili odeljenje o građanskim pravima. Dozvolite mi, da učinim jednu napomenu glede celoga ovoga Odeljenja.

Ja mislim, da bi ovo Odeljenje moralo glasiti: »O građanskim pravima i dužnostima«. Ovde se je vrlo lepo govorilo o tome, kako je Ustav srbijanski bio jedno sredstvo građanskoga uzgoja, i mišljenje je da budući Ustav isto tako treba da bude sredstvo socijalnog uzgoja, a to će biti samo onda kada i dužnosti budu kodificirane. Svi noviji Ustavi, kao poljski nacrt Ustava, jer taj Ustav još nije primljen, češki Ustav i nemački Ustav, govore o državljanskim pravima, i dužnostima. I ja mislim da bi apsolutno bilo shodno svrsi da mi unesemo u naš Ustav i dužnosti. Ako govorimo o ovom opštem Odeljenju građanskih prava, svi uvidjamo da ovde nije toliko govora o kakvim subjektivnim javnim pravima, nego da su to više deklaracije, monolozi za ustavotvorca i da su to čak propisi buduće državne volje.

Ja bih vas samo upozorio na onaj veliki spor, koji je bio u literaturi Austro-Ugarskog državnog prava glede člana 14. Dok je jedna strana tvrdila, da čl. 14. o pravima narodnosti stvara subjektivna javna prava, bili su drugi mnenja, da tek zakon treba da stvori ovo subjektivno javno pravo. Ja tvrdim, da pravno značenje ovoga Odeljenja o pravima državljana nije tako veliko, dosta je mršavo ako ne bude sledovalo zakonodavstvo. Ako ja govorim ovde o potrebi, da se unesu i dužnosti, neće to značiti odmah jedan veliki slom, nego će morati da dodje zakonodavstvo, koje će jasnije obeležiti ove dužnosti.

Sa svakim pravom je sklopljen i pojam dužnosti. Nema prava bez dužnosti. Bio je već Macini 1848. godine, koji je kazao, da je opasnost, ako se odredjuju samo prava, a ako se u isto vreme u Ustavu ne govori i o dužnostima. Ja sam pregledao ove Ustave, koji su pred nama, i ja ne ču time kazati, da sam ih možda sve proučio, ali meni se čini, da u dužnostima državljana govori u jednoj formi konkretnije ipak samo predlog Ustava zemljoradničke stranke. Ja mislim, da su ovde izradjene neke misli, kojima treba da nadjemo mesta u budućem zakonodavstvu. Ako je ovde izradjena misao da je svakom građaninu dužnost biti apsolutno pokoran zakonima sigurno je to opšta formula. Ali ako Ustav ima zadaću pred očima da bude sredstvo uzgoja, ja mislim, da to nešto znači, ali ovde dolazi ova druga

tačka, a to je pitanje dužnosti rada. U našoj zemlji se malo radi, i ja mislim, da nema ni jedne zemlje gde se tako malo radi kao u našoj zemlji. Meni je kazao jedan stranac: Meni se čini da vi imate jedan »Safe depot«, kasetu u banci, — samo ste vi izgubili ključ. Mi ćemo naći taj ključ ako uzgojimo naš narod radom i radi toga treba da se unese taj pojam dužnosti rada u sam Ustav. Ja mislim, da treba uneti jednu formulu: rad je glavna osnov narodnog bogatstva, a kako ja govorim o dužnostima i ličnom radu, ja mislim, da je taj lični rad, vojni privredni i kulturni. Takav jedan strašan gubitak čovečanskoga rada mi vidimo u celome društvu pa čak i našem društvu. Jédna cela polovina našega društva — žene, u radu nije iskorišćena. Ja mislim, da je zadaća pametnog socijalnog rada, da se i ove žene uvuku sve više i više u ovu sveru delatnosti. Ovi koji su nesposobni za rad vojni, treba da rade privredno i kulturno. Neprirodno je to da neki imaju dužnost prema državi — oni koji su slučajno sposobni za vojnu službu, a drugi da ove dužnosti nemaju, premda bi ovi vrlo lepo izvršavali sve svoje obaveze na drugom polju.

Ja mislim, gospodo, da je to jedan jak socijalni princip koji zaslužuje da se unese u Ustav. Mi vidimo da se u svim velikim zemljama rad pretvara u državnu energiju. Mi to vidimo u prvom redu u Nemačkoj i ako Nemačka bude velika, biće velika jedino usled principa rada. Kod nas samo nepoimanje značenja rada čini da mi ne možemo razvijati energije koje se nalaze u našoj zemlji. S toga je zadaća države da se sprovede princip rada. U međunarodnoj utakmici pobeđuje samo onaj, koji radi i koji najviše radi. Zato bih vas molio da svi nastanemo na tome da u Ustav unesemo odredbe koje govore o dužnostima rada. Zemljoradnički nacrt u članku 21., 22. i 23. jasnije je opredelio dužnosti rada i ja bih ovde primetio još samo ovo, da bi bilo zgodno, da se unesu i glavne osnove narodnoga bogatstva. Nemojte misliti, da su to opšte reči, a ja sam rekao da su ovo monolozi, monolozi i da se može uneti ovakva opšta formula u Ustav.

Moj bi predlog bio najpre taj, da se u Ustav i u taj odeljak, koji je sada primljen i gde se govori samo o osnovnim građanskim pravima unese i to da on govori po osnovnim građanskim pravima »i dužnostima«, te da se kodificiraju i dužnosti državljana u Ustavu kao i dužnosti ličnog rada u korist zajednice.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč Mihailo Avramović.

Mihajlo Avramović: Pre no što bismo prešli na odeljak, koji se osvrće na dužnosti građana prema celini, ja držim, da mi nismo iscrpili potpuno odeljak, koji govori o pravima. Jednu vrlo važnu tačku ispustila je vlada u svome nacrtu, i to je onomad i g. Ljuba Jovanović konstatovao i izjavio. Bar meni lično izjavio, da ćemo se na tu tačku u danom mo-

mentu vratiti i da ćemo je uneti u Ustav, a to je tačka o državljanstvu ili podaništvu.

Mi o tome imamo ovakvu odredbu u svome predlogu i ja bih vas molio gospodo, da se najpre zaustavimo na toj odredbi, da o njoj diskutujemo i da se na njoj porazumemo, koliko je to u opšte moguće.

Naš predlog glasi ovako: »Svaki državljanin uživa zaštitu države u/stranim državama. Svakome je državljanu slobodno da istupi iz državljanstva pošto odgovori svojoj obavezi ličnoga rada«. Ova obaveza ličnoga rada stoji u neposrednoj vezi sa našim predlogom o dužnosti građana. Stoga bi bilo potrebno i malo objašnjenja kad ovo dodje u diskusiju. Dalje glasi ovako: »Zabranjuje se izdavanje državljana. Strani državljanin ne mogu se izdavati za čisto političke krivice«. Držim da ova odredba dolazi kao odeljak o pravima državljana i stoga molim da se na njoj zaustavimo i o njoj govorimo.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Nedeljko Divac.

Nedeljko Divac: Gospodo, ja sam juče učinio potrebnu napomenu o istome pitanju, koje je dodirnuo g. Avramović. Kazao sam, da drugi odeljak treba dopuniti izvesnim novim članovima i koliko se sećam, kad sam ranije učinio predlog za neke dopune, onda je rečeno, da će se o svima novim članovima diskutovati, kad se svrši celokupan pretres ovoga drugog odeljka.

Sada mislim, da mogu i učiniti konkretne predloge o pojedinim pitanjima, koja su ispuštena u drugom odeljku a treba u njega da udju. Prvo ja smatram i juče sam isto tako napomenuo, da u drugi odeljak treba da udje jedan član, koji će da reguliše pitanje o državljanstvu. U nacrtu socijal-demokratskoga kluba to je predviđeno: čl. 10. glasi ovako:

§ 10.

»Nijedan državljanin ne sme se predati stranoj državi, da ga goni ili kažnjava, niti se sme isterati iz države.

Strani državljanin ne mogu biti izdani radi političkih delikta«.

To treba da udje. Dalje, gospodo, ja smatram, da i pitanje o činovnicima takodjer treba da udje u ovaj drugi odeljak, jer je to pitanje pomenuto samo u čl. 20. trećega odeljka »Državne Vlasti«, ali o njemu ništa nije određeno rečeno, nego je rečeno, da će se to pitanje regulisati zakonom. Moje je mišljenje, da o tome pitanju treba doneti jednu ustavnu odredbu i mislim, da bi takvoj jednoj odredbi sasvim bilo mesta u drugom odeljku, a koja je predviđena u 151. članu nacrtu ustava social-demokratskoga kluba:

§ 151.

»Za sve javne službenike (državne i samoupravne) osnovana je naročitim zakonom službena pragmatika, koja određuje njihove dužnosti i odgovornosti, a u isto vreme zaštićava njihova prava.

U načelu mora im biti zagarantovano pravo udruživanja, pravo na službene i starostne prilagodljivosti i unapređenja po službenim godinama.

Nijedan javni službenik ne može biti kažnjen ili otpušten iz službe bez presude disciplinskog suda.»

Ja neću da ulazim u širu motivaciju o potrebi takve jedne odredbe, samo ću da napomenem ovo, da zaista pitanje o otpuštanju činovnika i u opšte pitanje o činovnicima netreba da ostane stvar ličnog shvatanja ministarskog, kao što je to dosada bilo, nego treba da se to pitanje postavi na jednu sasvim solidnu osnovu, po kojoj nebi bilo dopušteno, da po volji ministar može da postavlja i odpušta činovnike, nego bi u istinu trebala da postoji jedna nadležna instancija.

Prema tome mislim, da bi i to trebalo da udje kao jedan naročiti član u drugi odeljak Ustava. Dalje, trebalo bi da udje i ovo, kao što je to predviđeno u članu 24. nacrtu socijal-demokratskog Ustava, da se Ustavom priznaju prava državljanima drugih država, u koliko je zagarantovan reciprocitet. To bi takodjer bilo veoma važno. I sada, pošto izgleda, da to nije samo moje mišljenje, već ima još članova iz odbora, koji su toga mišljenja, da bi ovaj drugi odeljak trebalo dopuniti tim članovima, ja mislim, da bi samo trebalo utvrditi red, po kome bi trebalo diskutovati ove članove, ako se to mišljenje primi, i zatim da se oni stave na pretres. Mišljenja sam, da bi prvo trebalo uzeti ovaj član o državljanstvu, pa onda član o činovništvu, pa onda član o reciprocitetu za državljane drugih država. Dalje, gospodo, kad je bila reč o veroispovestima, ja sam smatrao da je bilo potrebno, da se kao dopuna unesu još i ovi članovi: »Brak je slobodan. Njegovi se uslovi i odnosi regulišu opštim građanskim pravom. Samo po zakonu sklopljen brak priznaje se. Bračne sporove rešavaju redovni građanski sudovi.« Zatim ovo: »Žena je pravno potpuno jednaka sa muškarcem. Ona uživa ista javna prava kao i muškarac. Ukida se pravna razlika između bračne i vanbračne dece. Sva deca imaju ista prava prema svojim roditeljima, kao i roditelji prema svojoj deci«.

To je jedno pravo, koje je, po mome mišljenju, vrlo važno, i koje Ustav apsolutno ne bi trebalo da obidje.

Ja molim g. Predsednika, da stavi prvo na rešenje: hoćemo li o ovim članovima voditi diskusiju, a zatim, ako se to primi, da se utvrdi red po kome će se o njima diskutovati.

Predsednik dr. M. Ninčić: Ja mislim, da i g. Ministar za Konstituantu treba da kaže o tome svoju reč. Ja mislim, da bi najzgodnije bilo da izaberemo jedan mali odbor, koji će se povući u zasebnu sobu, prodiskutovati i sporazumeti se o tome, koji bi od predloženih novih članova trebalo da udju u Ustav i kojim redom da se diskutuje o predloženim članovima. (Tako je!) Ja predlažem, da u taj odbor udju gg. predlagači: Divac, Avramović i Vošnjak, a sem njih i gospoda Demetrović, Ljuba Jovanović i

g. Ministar za Konstituantu. Mi ćemo prekinuti sednicu, dok gospoda ne svrše svoj posao.

(Nastaje prekid sednice.)

Posle prekida sednice.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Ministar za Konstituantu.

Ministar za Konstituantu Marko Trifković: Gospodo, mi smo se složili i ja primam da odeljak drugi, koji je do sada glasio: »Osnovna građanska prava« glasi: »Osnovna građanska prava i dužnosti«, i da se posle člana 19., metne član 20., koji će da glasi: »Svaki državljanin uživa zaštitu države u stranim državama. Svakome je državljaninu slobodno istupiti iz državljanstva, pošto ispuni svoje obaveze prema državi. Zabranjuje se izdavanje svojih podanika«. Za ovim bi došao nov član, koji bi glasio: »Svaki je državljanin dužan pokoravati se zakonima, služiti interesima narodne zajednice, braniti otačinu i snositi državne terete prema svojoj privrednoj sposobnosti, a prema odredbama zakona«.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Pošto je diskusija završena, stavljam na glasanje ove članove. Ko je zato . . .

Dr. Sima Marković: Otkad je pročitana ova stilizacija, diskusija ne samo da nije završena, nego nije ni otpočela. Mi dakle moramo o ovome članu diskutovati i reći svoje mišljenje. (Glasovi: Da se diskutuje).

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Pošto je Odbor raspoložen da se diskutuje, to dajem reč g. dru, Simi Markoviću, koji je jedino tražio reč, pa ćemo onda preći na glasanje.

Dr. Sima Marković: Molim g. Ministra da još jedamput pročita ovu redakciju. On ju je pročitao tako polako, da je nismo mogli da čujemo.

Ministar za Konstituantu Marko Trifković: Ja sam baš polako čitao, kao što i sami kažete i čudi me da me niste razumeli. Kako ima više gospode, koja nisu bila s nama kad smo ovu redakciju izradili, ja ću je dati g. predsedniku da je pročita.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: (Čita) »Svaki državljanin uživa zaštitu države u stranim državama. Svakome je državljaninu slobodno istupiti iz državljanstva, pošto ispuni svoje obaveze prema državi. Zabranjuje se izdavanje svojih podanika.

Svaki je državljanin dužan pokoravati se zakonima, služiti interesima narodne zajednice, braniti otadžbinu i snositi državne terete prema svojoj privrednoj sposobnosti, a prema odredbama zakona.

Dr. Sima Marković: Što se tiče prvoga od ova člana, ono što je najvažnije nije u njega uneseno. Vrlo često se dešavalo kod nas za ove dve godine, da su strani podanici, koji su potražili utočišta kao politički krivci, kod nas izdavani, i ako su samo politički krivci i na taj način izlagani su nesumnjivoj smrti. U našem Ustavu od 1888. g. postojalo je pravo azila. Tamo je iblo izrično zabranjeno, da se strani

državljeni izdaju, ako su samo politički krivci. Danas je takva jedna odredba mnogo potrebnija no što je to bilo ranije slučaj. Ima političkih krivaca koji traže utočišta, da bi izbegli osvetu raznih političkih grupa i raznih reakcionarnih grupa u pojedinim zemljama.

Takav je slučaj, gospodo, na primer sa Madžaskom. Horti, jedan od najvećih reakcionaraca zaveo je takav jedan režim, da jedan veliki broj najboljih sinova mađžarskog naroda morao je da pobjegne iz njihove zemlje. Oni su pokušali da nađu skloništa i kod nas. Naše su ih vlasti, i ako je vladao naš Ustav, po kome je bilo zabranjeno da se predaju politički krivci — strani državljani — naše su ih vlasti pored svega toga prebacivale preko granice bez ikakve njihove konkretne krivice, koju bi učinili u našoj zemlji, bez ikakve njihove krivice na dostavu Hortijevih detektiva, sa kojima su naše vlasti stalno bile u dodiru i izdato je mnogo njih. Na taj način nekoliko desetina je obešeno i našlo je svoju smrt tamo. To je, gospodo, varvarstvo, to je jedan zločin i ja bih želeo, da se takvi zločini u budućnosti onemoguće i isključe; a oni će biti isključeni, ako se u naš Ustav, koji se sada radi, ako se u njega unese jedna takva odredba, koja je već bila u našem Ustavu, da se strani državljani kao politički krivci ne mogu izdavati. To je dopuna, koju bi ja dodao ovom prvom članu.

Medjutim, što se tiče drugoga člana, ja ne uviđam nikakav *raison d'être* zanj da udje u Ustav. Što bi kazali: »Svaki je građanin dužan pokoravati se zakonu«, to se po sebi razume. Ja ne znam zašto da se ovo priča. To su priče. Takvim pričama nema mesta i mislim da ne treba da udje u Ustav. Ja verujem, da bi ovoj odredbi imalo mesta u predlogu Ustava, koji su podneli zemljoradnici, ali ona je deplasirana u ovom Ustavu, koji se sad donosi i ovo treba potpuno izbaciti.

Predsednik dr. M. Ninčić: Gospodo, prelazimo na glasanje. Oni, koji su zato, da se ovaj član 20. primi kako ga je pročitao g. Ministar za Konstituantu, neka izvole sedeti, a koji su protiv, neka ustanu. (Većina sedi.) Objavljujem, da je ovaj član primljen većinom glasova.

Stavljam na glasanje novi član 21. onako kako ga je pročitao g. Ministar za Konstituantu. Ko je za taj član, neka izvoli sedeti, a ko je protiv neka izvoli ustati. (Većina sedi.) Objavljujem, da je i ovaj član primljen prema predlogu g. Ministra za Konstituantu.

Izvolite čuti novi član 22.

Sekretar Milan Bošković (čita): »Odeljak III. Državne vlasti.

Naročitim zakonom će se zaštititi činovništvo u državnoj službi; isto tako državna služba od partijsko političkih uticaja«.

Predsednik dr. M. Ninčić: Ima reč g. ministar za Konstituantu.

Ministar za Konstituantu Marko Trifković: Mi smo se sporazumeli, da se ovaj član pre-

mesti u odeljak, koji govori o upravnoj vlasti, pošto je zgodnije da tamo dodje, pa ćemo onda kad dodje taj odeljak govoriti i o ovome, a naročito i zbog toga što ima i drugih predloga, koji su pali povodom ovoga člana.

Predsednik dr. M. Ninčić: (Ovaj predlog prirodan i logičan, pošto ovaj član ne bi trebao da dodje ovde, i ja mislim, da će to i odbor primiti. (Prima se). O ovome će se predlogu docnije govoriti. Pošto se niko ne protivi, objavljujem, da je odbor odlučio da se o ovom članu diskutuje, kad dodje odeljak o upravnim vlastima.

Izvolite čuti stari član 21., a novi 22.

Sekretar Milan Bošković (čita): »Čl. 22. Zakonodavnu vlast vrše Kralj i Narodno Predstavništvo«.

Potpredsednik dr. Tomljenović: Molim, da li se ko javlja za reč kod ovoga člana? (Dr. Pavičić: Molim reč). Reč ima g. dr. Pavičić.

Dr. Ivan Pavičić: Ja bih predložio, da se u ovom članu umetne reč: »zajedno« iza reči: »vrše« tako da glasi: »Zakonodavnu vlast vrše zajedno Kralj i Narodno Predstavništvo«; jer ovako je stilizacija nepodesna pa bi se moglo misliti da zakonodavnu vlast može da vrši napose Kralj a napose Narodno Predstavništvo.

Potpredsednik dr. Tomljenović: Reč ima g. Ministar za Konstituantu.

Ministar za Konstituantu Marko Trifković: Ja primam ovu dopunu.

Potpredsednik dr. Tomljenović: Reč ima g. Avramović.

Mihajlo Avramović: Mi, gospodo, kod cele ove konstrukcije o zakonodavnoj i o državnoj vlasti imamo sasvim drugo gledište i sasvim drugi predlog. U svim dosadanjim Ustavima Kralju, Vladaru se pripisuju neke dužnosti, koje on ne vrši. Kaže se: Kralj postavlja činovnike, Kralj saziva Skupštinu, kaže se: Kralj raspušta Skupštinu itd. i tako se tim načinom Kralju pripisuju neke funkcije, koje on ne vrši i vezuje se za nj odgovornost koja njemu ne pripada te se tako izlaže raznim kritikama i poveljnim i nepovoljnim za stvari, za koje ni malo ne zaslužuje da bude kritikovan. To su, gospodo, zaostavštine iz onoga doba, kad su narodi otimali jedno po jedno pravo, jednu po jednu dužnost i jednu po jednu funkciju od ondašnjih Vladara i u tom otimanju Vladari su gledali, da zadrže za sebe makar samo i forme ako već ne sadržinu. Mi stojimo na gledištu, da te forme iz prošlosti treba prečistiti; da treba zadržati, što de fakto danas postoji a odbaciti sve, što je forma bez sadržine. Mi držimo, da se čini rdjava usluga Vladaru, ako se njemu te forme zadržavaju a tovari mu se odgovornost, koju on ne mora da snosi. Mi držimo, da se time samo izlaže ugled Vladara nepovoljnim kritikama i ocenama i onde gde to ne treba da se čini, pa držimo, da to izlaganje nanosi samo štete ugledu i stalnosti, koju monarhija svojom prirodom predstavlja i koju treba da

ima. Ni sada, gospodo, Vlada ne sazivlje Skupštine, ni sada je ne raspušta, ni sada on ne postavlja činovnike, nego to vrši na predlog Vlade; i sada ne vrši te funkcije, koje mu se pripisuju nego ih vrši Vlada! Pa zašto onda njemu tovariti odgovornost sa nešto, zašto odgovornost ima da nosi Vlada. Zašto da ne nazovemo te radnje njenim pravim imenima! Zašto se neprestano bavljamo oko tih prošlosti, koje u stvari danas više ne postoje! Mi mislimo, da ovim svojim gledištem činimo jednu uslugu zemlji, što stavljamo svakoga na svoje mesto i što u monarhističkom obliku tražimo stalnost i ugled; mi mislimo, da se baš ovim našim gledištem tome najpotpunije i najbolje zadovoljava. Zato mi predlažemo, da se cela ta konstrukcija izmeni prema realnostima, koje u državi postoje. Ko god je imao naš predlog u rukama mogao je videti, da mi u opšte stojimo na jednom realističkom gledištu.

Mi odbacujemo forme, mi odbacujemo ono, što faktično ne postoji, već uzimamo samo realnost onakovu, kakova je i tu realnost oblačimo kroz norme Ustava i tu realnost želimo da kroz Ustav provedemo. Zato bi ja predložio, da se opet jedan uži krug ili odbor odvoji, da pretresa naše gledište, da pretrese naš predlog, da udje u detaljnu raspravu u ovom našem stanovištu i da vidimo, u koliko se ovo gledište, ovo stvarno gledište može primiti i kroz Ustav provesti. (Glas: dajte predlog.) Mi imamo svoj predlog celim našim Ustavom.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Živko Jovanović.

Živko Jovanović: Gospodo, vi ste još kod prvoga člana usvojili monarhiju, i na taj način izneli u stvari svoje gledište na oblik vladavine i uneli ga i u Ustav. Razlog zato, da ostane monarhija mogao je po vašem mišljenju biti u tom, što je za narodno jedinstvo, što je za interese i zemlje i naroda, i što je za zahvalnost naroda prema zaslugama dinastije po vašem mišljenju potrebno, da ostane na vrhu, na čelu državne uprave monarhi, Kralj.

Gospodo, kraj svega toga, što taj argumenat za nas nije argumenat od vrednosti, što smo mi već istakli u načelnoj debati, mi preko toga prelazimo, pošto je to postao fakat, što se odborske odluke tiče. I kad se u principu ovde rešilo, da bude monarhija, mi smo sada došli na jednu drugu tačku, koja ima da rešava o atribucijama monarha. Uzmimo za momenat, da prestavimo, što ne velim, da je tačno, da je zasluga dinastije i monarha i za narodno ujedinjenje i za interese naroda tolika, da on treba da bude na čelu državne uprave. I ako bi se moglo uzeti, da je n. pr. i pok. Vojvoda Mišić bio ako ne više, a ono isto toliko, koliko i dinastija i monarhi, za narodno ujedinjenje zaslužan, ipak nikome ne bi moglo pasti na pamet, da zbog toga Vojvoda Mišić ili ma koji drugi zaslužan čovek u poredjenju sa narodnom suverenosti i sa narodnim pravom uporedo stoji još i više, iz te njegove zasluge niko ne bi mo-

gao ni smeo izvesti zaključak, ako hoće da bude pravedan, da takav čovek odnosno njegova volja više vredi, nego volja celoga naroda i da je veći suveren od naroda. A ovde je sada o tom reč kod ovih atribucija vladara. Kaže se, zakonodavnu vlast vrši Kralj i Narodno Predstavništvo. Narodno Predstavništvo je predstavništvo naroda, delegirano od naroda, ono ovde predstavlja vlast od naroda, predstavlja suverenost naroda.

Pa ipak pred njom još vi ste stavili da zakonodavnu vlast vrši Kralj i iznad i pre narodne suverenosti je suverenost Kraljeva. Atribucija koja se deli ovde Kralju i kompetencija njegova i suviše je velika i ona nema nikakve veze sa onim tamo 1. članom, a ako ste vi po vašem mišljenju bez zasluga ili bez potrebe za jedinstvo naroda zadržali ustanovu monarhije, dakle nezavisno od ustanove monarhije mi ovde kod ovoga člana imamo da tretiramo pitanje o atribucijama o nadležnosti, vlasti monarhije. Mi smo razume se još u napred protivni tome da se stavi da kod atribucije, a ovde je reč o zakonodavnoj atribuciji, da kod zakonodavne atribucije vlast pripada ne samo podjednako Kralju i narodu nego još više Kralju nego narodu. Mi smatramo da princip narodne suverenosti na kome vi stojite, koji stoji u dnu demokratije za koju se vi zaklanjate, da taj princip narodne suverenosti isključuje apsolutno učešće Kralja u zakonodavnoj vlasti. A kad se još ima na umu da u ovoj zemlji i pre nekoliko dana u ovoj Skupštini, učešće Kralja u zakonodavnoj vlasti znači pravo Kralja da otvori Skupštinu, i po ranijem iskustvu i po ovome što ovaj član znači, da odgodi skupštinu, da raspusti skupštinu, onda je jasno da teži, veći i glavni deo zakonodavne vlasti stoji u njegovim rukama. Ovim članom vi priznajete, gospodo, da je stvarni, prvoklasni pravni u stvari zakonodavac Kralj. A princip narodne suverenosti koji stoji u dnu vaše demokratije taj princip narodne suverenosti kaže da je glavni i jedini zakonodavac narod preko svoga predstavništva. E gospodo, na stranu ovde sovjetski Ustav, kod vašeg Ustava, kod vaše demokratije, kod vašeg principa stojeći, ja smatram da vi ne možete i nemate doličnog osnova u duhu vašeg principa da stavite da zakonodavnu vlast pored naroda i pre naroda i više naroda vrši i Kralj. Otuda ja smatram i naša grupa stoji na tome gledištu da treba zadržati u čl. 21. da zakonodavnu vlast vrši narodno predstavništvo. U tom smislu dakle predlog nam se poklapa sa predlogom grupe zemljoradnika. Na svaki način razlozi su kod nas drugi i motivi su različiti u izvešnoj meri, ali predlog je isti i ja smatram da tako i u tom duhu ako se donese ovaj član mi smo nedirajući, bar što se kompetencije odbora tiče, u samu ustanovu monarhije, kod atribucija monarhije, njene atribucije ostavili u njene granice, atribucije narodnog predstavništva ostavili na svoju pravu meru.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Sima Marković.

Sima Marković: Gospodo, ja mislim, da bi ovaj odeljak o državnim vlastima trebalo da počne sa jednim članom, koji bi bio analogno onome članu, kojim je počeo taj isti odeljak u našem starom ustavu a koji je našao mesta još u nekim nacrtima ustava kao što je nacrt Ustava g. Stojana Protića i svih onih koji su mnogo demokratskiji i mnogo bolji nego što je ovaj reakcionarni projekat vlade g. Pašića.

Taj prvi član u ovome odeljku o državnim vlastima treba da konstatuje, da sve državne vlasti proističu iz naroda i vrše se po odredbama ovoga Ustava. Ja ne znam, zašto je taj član izostavljen. On se nameće kao prvi član u odeljku o državnim vlastima i ja mislim, da bi taj stav mogao prihvatiti g. Ministar. (Ministar za Konstituantu Marko Trifković: Ja nisam čuo). Sve državne vlasti proističu iz naroda i vrše se po odredbama ovoga ustava. Kad ste već počeli unositi i priče u Ustav, onda da pričamo nešto, što se tiče naroda, a ne nešto što se tiče Kralja.

Ministar za Konstituantu **M. Trifković:** Netačno citirate Ustav od 1888. god. Tamo ne piše tako.

Dr. Sima Marković: Piše.

Ministar za Konstituantu **M. Trifković:** Izvinite, evo kako piše tamo: »Sve državne vlasti vrše se po odredbama ovoga ustava«.

Dr. Sima Marković: Ja to i kažem.

Ministar za Konstituantu **Marko Trifković:** Vi ste još nešto dodali, što nije u pomenutom Ustavu napisano.

Dr. Sima Marković: Ne, ja sam kazao onako, kako je predviđeno u nacrtu Ustava g. Stojana Protića: »Sve državne vlasti proističu iz naroda i vrše se po odredbama ovoga Ustava«. To je prva alineja po čl. 38. nacrtu Ustava g. St. Protića. Ja mislim, da je to logični početak ovoga odeljka, koji govori o državnim vlastima. Čl. 32. starog Ustava to isto kaže.

Kad je reč o zakonodavnoj vlasti, mi, pošto smo pristalice i zakonodavne inicijative i referenduma, predložili bismo da zakonodavnu vlast vrši ne Kralj i Narodno Predstavništvo, nego vrši narod i Narodno Predstavništvo. Jer narod može i direktno da vrši zakonodavnu vlast, a ne samo preko Narodnog Predstavništva. Zato na ovome mestu, kad je reč o zakonodavnoj vlasti, mi tražimo, da se izbriše Kralj, a da se na njegovo mesto postavi narod. Prema tome, taj drugi stav u prvom članu u odeljku o državnim vlastima glasio bi: »zakonodavnu vlast vrši narod i Narodno Predstavništvo.«

Treća rečenica u tom prvom članu u ovome odeljku trebala bi da konstatuje, da ustavnu vlast vrši Ustavotvorna Skupština. To su ta tri momenta, koje treba da sadrži prvi član u odeljku o državnim vlastima.

Predsednik **dr. M. Ninčić:** Ima reč gosp. Nedeljko Divac.

Nedeljko Divac: Gospodo, ja stojim na gledištu da zakonodavnu vlast može vršiti samo narod, i on

tu vlast može vršiti na dva načina: neposredno ili posredno. Neposredno to je referendum i nisu retki slučajevi da narod treba o pojedinim važnijim pitanjima da neposredno svoje mišljenje i da to mišljenje dobije obavezu zakona ne samo za taj trenutak, kad narod izražava svoje mišljenje nego i vrednost zakona za veći period vremena. To je referendum gospodo, ili neposredno glasanje. Ako narod ne može da glasa neposredno po svima pitanjima zakona što stoji u stvari, onda je jedini put, da narod vrši zakonodavnu vlast posrednim putem ili preko Narodnog Predstavništva. I s naše socijalističke tačke gledišta, mi, u tom pogledu, ne možemo nikom priznati nikakvo pravo u donošenju zakona izuzev narodu bilo neposrednim putem bilo posrednim putem.

Stojeći na tome gledištu, gospodo, mi smo u svome nacrtu, a u članu 48. koji se odnosi na to pitanje, kazali: »Zakonodavnu vlast vrši narod putem Parlamenta ili putem referenduma«. Ja mislim, gospodo, da Kralj stvarno i ne vrši zakonodavnu vlast. On u donošenju zakona učestvuje na jedan sasvim posredan način. Taj posredan način sastoji se u tome što može da stavi veto na izvesan zakon izglasan u Parlamentu, ako se on ne bi njemu svidio. Ja mislim u koliko to pravo postoji i koliko mu je priznato, da mu to pravo treba oduzeti. Pravo je naroda da donosi zakone onakve kakvi njemu najbolje odgovaraju a vladalac kad već postoji ima prosto da sankcionira te zakone.

Za sve ostalo ima da odgovara vlada. Naravno, vladalac da bude taj, koji će staviti veto. a vlada neka pravi pitanje od toga može li se jedan zakon primiti ili ne koji je jedan Parlamenat u jednom dotičnom momentu izglasao. Ako bi nastupile nesuglasice između vlade i parlamenta kao što je to moguće onda vlada ima mogućnosti, da po tome i s tim pitanjem izadje ponova pred narod i da se narod neposredno o tome pitanju izjasni i sasvim je prirodno ako bi narod i ponovo u jednom spornom pitanju doneo odluku u korist Parlamenta, onda onaj zakon koji je Parlamenat izglasao ima da postane zakon. A ako bi se desilo suprotno, onda sasvim prirodno imaju da se zakažu novi izbori i da dodje nov Parlamenat. To bi bio jedini redovan put da se narodu prizna isključivo pravo da donosi zakone i da vrši zakonodavnu vlast pa bilo posrednim ili neposrednim putem prema tome kako prilike nalažu.

Stoga bih ja molio, a podnosim i predlog da se primi ova redakcija social-demokratska, koja je u našem nacrtu kao član 48. na mesto ove vladine redakcije.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić:** Ima reč g. Jovan Jovanović.

Dr. Jovan Jovanović: Gospodo, u ovom nacrtu za Ustav ne govori se ništa o ustavotvornoj vlasti. U poslednjem odeljku broja 11. izmene u Ustavu, a u čl. 44. govori se samo o izmeni Ustava i Ustavotvorne Skupštine, koju sastavljaju po ovom predlogu

Narodna Skupština i Senat udruženi. Po našem mišljenju i po našem predlogu, u ovaj Ustav i u ovaj odeljak treba da dodje i jedan odeljak o ustavotvornoj vlasti. I u našem projektu za predlog Ustava, koji se nalazi pred vama, ima tri člana, koja mi predlažemo, da se usvoje, pošto se prodiskutuju. Taj član 42. glasi ovako:

»Sve državne vlasti proističu iz naroda i vrše se po odredbama, koje je on ovim Ustavom propisao. Državne su vlasti: ustavotvorna, zakonodavna, izvršna i sudska.

A. Ustavotvorna vlast.

Čl. 45.

Ustavotvorna vlast je jedino nadležna izmeniti ovaj Ustav u celini ili pojedinostima. Ustavotvornu vlast vrši Narodna Ustavotvorna Skupština. Ustavotvornu Skupštinu bira narod na način, koji je ovim Ustavom propisan za Narodnu Skupštinu. Broj narodnih poslanika za Ustavotvornu Skupštinu veći je za jednu trećinu od broja narodnih poslanika zakonodavne Narodne Skupštine.

Predlog o svakoj promeni Ustava može učiniti Narodna Vlada i Narodna Skupština. Ako je predlog učinila Narodna Skupština, ona će o njemu glasati dva put u dva uzastopna saziva.

Ovde ima jedan termin Narodna Vlada.

On je upotrebljen u ovome smislu, u kome je govorio moj drug gospodin Avramović, koji je govorio, da zakonodavna vlast treba da pripadne samo Narodnoj Skupštini, a izvršna vlast, kao što će to biti pomenuta, samo Narodnoj Vladi. Čim Narodna Vlada dalje saopšti Narodnoj Skupštini predložene ustavne promene i čim takve predloge sama Narodna Skupština reši, ona se raspušta i naredjuju izbori za Ustavotvornu Skupštinu u roku od 2 meseca. Ustavotvorna Skupština sastaje se 20 dana od dana izbora; ona radi, dok ne svrši ustavne promene. Posle toga naredjuju se novi izbori za običnu Narodnu Skupštinu. Ustavotvorna Skupština može rešavati o promenama Ustava samo ako je u njenoj sredini prisutno tri četvrtine članova, za najvažnije zaključke traže se dve trećine od ukupnoga, Ustavom predviđenoga broja članova. Njena rešenja staju na snagu posle mesec dana. To je naš predlog, da se u ovaj Ustav kod državnih vlasti unese o ustavotvornoj vlasti a pre zakonodavne vlasti i molim g. predsednika, da stavi ovaj moj predlog i mojih drugova na diskusiju i na glasanje. A ako li ne bi usvojili, onda bi član ovaj o zakonodavnoj vlasti u predlogu vladinom ovako po našem predlogu glasio: »Zakonodavnu vlast vrši Narodna Skupština po propisima ovog Ustava«.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Raja Filipović.

Raja Filipović: Ja mislim, da je dužnost Ustava, da u kratkim potezima položi osnove za organiza-

ciju državne vlasti. Ja mislim, da predložim ovde, da se kod člana 22. učini ova dopuna: »Sve državne vlasti vrše se po odredbama ovoga Ustava. Zakonodavnu vlast vrši Kralj i narodni zastupnici.«

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Gjonović.

Jovan Gjonović: Gospodo, kod ovoga člana, u kom se govori o državnim vlastima, mislim, da treba naglasiti princip, po kome vlasti treba da vrše svoje funkcije. Taj je princip bio unet i u Ustav od 1903. godine, te i ja mislim kao i gospoda Marković i Filipović, da ga treba uneti i u ovaj Ustav. Potrebno je, naime, reći, da sve državne vlasti vrše svoje funkcije po odredbama ovoga Ustava. To je, gospodo, baš u prvom članu, kad se govori o državnim vlastima, potrebno naglasiti.

Ovde se kaže: »Zakonodavnu vlast vrše Kralj i Narodna Skupština.« Lepo, gospodo, a šta je sa ustavnom vlašću, šta je sa donošenjem Ustava?

Vi ste, kao što se vidi iz celoga projekta Ustava, za to, da obična Narodna Skupština može da menja Ustav. Ja mislim, da je to pogrešno i da bi trebalo zadržati Ustavotvornu Skupštinu, da ona suvereno rešava o ustavnim promenama.

To je jedno, zatim mi stojimo na principu narodnog suvereniteta, a on je jedan i nedeljiv. Ako se prizna princip narodnog suvereniteta, onda se ne može priznati nikakav drugi suverenitet. Suvereno pravo naroda oličeno je najjasnije u donošenju zakona. Zato kad se govori o donošenju zakona, treba izbaciti reč kralj, a ostaviti, da zakonodavnu vlast vrši Narodno Predstavništvo. Ja ću o ovom članu podneti jedan predlog, u koji bi ušlo ovo, što mi tražimo da se unese.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Ministar za Konstituantu.

Ministar za Konstituantu Marko Trifković: Ja vidim u odboru raspoloženje, da se ovaj odeljak treći, koji govori o državnim vlastima, započne drukčije, a ne onako, kako je u ovom nacrtu Ustava kazano. Ja vidim dakle raspoloženje, da se iz Ustava 1888. godine, koji ima i član 32., unese ova odredba, koja kaže: »Sve državne vlasti vrše se po odredbama ovoga Ustava.« Za to, što vidim ovo raspoloženje, ja nemam ništa protiv toga, da primim ovaj predlog i da član 22. glasi ovako:

»Sve državne vlasti vrše se po odredbama ovoga Ustava. A zakonodavnu vlast vrši Kralj sa Narodnim Predstavništvom zajedno.«

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Pošto je diskusija zaključena, ja ću staviti predloženi član 22. na glasanje sa izmenom, na koju je pristao gosp. Ministar za Konstituantu. Ona gospoda, koja su za to, da se ovaj član 22. primi ovako, kako ga je g. Ministar za Konstituantu pročitao, neka izvole sediti, a ona, koja su protiv, neka izvole ustati. (Većina sedi.)

Objavljujem, da je član 22. ovako izmenjen primljen većinom glasova.

Izvolite čuti član 23.

Sekretar **Milan Bošković** čita član 23., stari član 22. nacrtu Ustava, koji glasi.

Član 22.

»Upravnu vlast vrši Kralj preko odgovornih ministara po odredbama ovoga Ustava«.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Ima reč g. Mihajlo Avramović.

Mihajlo Avramović: Isti oni razlozi, koji su nas opredelili, da predložimo stilizaciju, da zakonodavnu vlast vrši Narodna Skupština, ti su isti razlozi potencirani sa mnogo i mnogo procenata, određuju nas, da i ovde predložimo drugu stilizaciju, i naša stilizacija člana 23. ovako glasi: »Izvršnu vlast vrši Narodna Vlada po propisima Ustava i zakona.«

Držim, da je suviše starim parlamentarcima, kojih ima ovde dosta i koji su nekada ovako govorili, a možda i jače u ovome smislu, kao predstavnici zemljoradničke grupe, držim, da je izlišno, da toj gospodi dodam još nešto više pored onoga, što sam ja govorio i što su druga gospoda navela, govoreći o zakonodavnoj vlasti.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Ima reč g. dr. Živko Jovanović.

Dr. Živko Jovanović: Gospodo, ako smo bili protiv toga, da Kralj učestvuje u zakonodavnoj vlasti iz razloga, koje smo naveli, mi smo iz tako isto jakih razloga i za to, da Kralj ne bude na čelu upravne vlasti na način, koji se predviđa u ovom članu 23. nacrtu Ustava. Gospodo, Kralj je neodgovoran, a izvršna vlast je jedna od onih vlasti, koje su za građane, za prava i slobode građana, najopasnije zato, što su u neposrednom dodiru s njima. Jedan neodgovorni činilac, kao što je Kralj, ne može biti na vrhu vlasti kao što je izvršna vlast, ako hoćemo slobodu i garancije građana s jedne ili ako hoćemo da čuvamo interese naroda i celine s druge strane. Vi ćete reći: Znamo, kralj je neodgovoran, ali odgovorni su ministri i prema tome pokrivaju svojom odgovornošću njegovu neodgovornost.

Gospodo, ovom odgovornošću, čak kad bi stvarno i postojala, a mi smo imali prilike, da vrlo često naglasimo, kako je to jedna odgovornost na papiru, i kad bi postojala ta odgovornost, svojom odgovornošću Ministri i Vlada ne mogu pokriti neodgovornost monarha. Monarh, koji ne odgovara, ne može vršiti nikakvu vlast, i baš tom neodgovornom činiocu daje se ovde najviša vlast, a mi znamo svi, što to znači i ovde ne treba isticati naročito, da je on na čelu izvršne vlasti, kakve sve atribucije i kakva prava on ima u svojstvu šefa izvršne vlasti. Zbog toga ja i ne mislim dugo na ovom predmetu ostati, ja želim da naglasim samo, da s obzirom na njegovu neodgovornost, van svih ostalih razloga, navedenih kod ostalih članova, Kralj ne sme i ne treba da bude na čelu izvršne vlasti.

Stenografske beleške

Zbog toga smo protiv ovoga člana i za to smo, da na čelu izvršne vlasti stoji odgovorna vlada.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Reč ima dr. Sima Marković.

Dr. Sima Marković: Dosledni, gospodo, svome poslovnom stavu i starom radikalskom načelu, da je narod izvor i utoka vlasti, mi smo želeli, da se i ova izvršna upravna vlast ne odvajala od naroda. I kao što smo zahtevali, kad je reč o zakonodavnoj vlasti, zahtevamo kad je reč o upravnoj vlasti, da upravnu vlast ne vrši kralj, nego da je vrši narod. I ovoga puta, gospodo, predlažemo, da se izbaci reč »Kralj« i neka se na njegovo mesto postavi reč »narod«.

Prema tome, konkretno govoreći, član 23. glasio bi prema našem predlogu: »Upravnu vlast vrši narod preko izabrane i odgovorne vlade i činovnika.«

Narod bira i vladu i činovnike, oni odgovaraju narodu, narod je u stanju u svako doba da ih opozove. To bi bio konkretan predlog.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Za reč se prijavio dr. Ivan Pavičić.

Dr. Ivan Pavičić: Nacrt Ustava, koji je predložio Narodni Klub, predviđa u svome Ustavu tako zvano pokrajinsko predstavništvo i pokrajinske vlade, i, dosledno tome, ja bih predložio, da se u članu 23. vladinog nacrtu Ustava doda uz reči: »izvršnu vlast vrši Kralj preko odgovornih ministara« i reči: »odgovornih pokrajinskih vlada po odredbama ovoga Ustava.«

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Pošto se niko ne javlja za reč, objavljujem, da je diskusija o ovome članu završena. Staviću ovaj predlog vladin na glasanje. Gospoda, koja su za predlog, neka izvole sedeti, a koji su protiv predloga, neka izvole ustati. (Većina sedi.) Objavljujem, da je ovaj predlog većinom glasova primljen.

Izvolite čuti član 24, a stari 23.

Sekretar **Milan P. Bošković** (čita): »Sudsku vlast vrše sudovi. Njihove presude i rešenja izriču se i izvršuju u ime Kralja na osnovu zakona.«

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Ima reč g. Mihajlo Avramović.

Mihajlo Avramović: Mi predlažemo, gospodo, da se ovaj čl. 23. rediguje ovako: Posle reči »sudsku vlast vrše sudovi« da se dodadu reči: »na osnovu zakona«, a ono ostalo »u ime Kralja« da se izostavi.

Nedeljko Divac: Vladalac nije odgovoran, a u ime njegovo izvršuje se nad građanima jedna od najtežih kazna, a to je smrtna presuda. To je jedan paradoks.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Predlog je potpomognut od gospode. Pošto se niko ne javlja za reč objavljujem, da je diskusija završena. Stavljam na glasanje član 24. vladinog predloga koji ste čuli.

Ko je za to, da se ovaj član primi, neka izvoli sedeti, a ko je protiv neka izvoli ustati (većina sedi). Objavljujem, da je ovaj član vaćinom glasova primljen.

Izvolite čuti član 25. nov, a stari 24.

Sekretar Milan Bošković (čita):

Odeljak IV.

Kralj.

Član 25.

»Kralj potvrđuje i proglašuje zakone, postavlja državne činovnike i daje vojne činove po odredbama zakona.

Kralj je vrhovni zapovednik sve suvozemne i pomor. vojne sile. On daje ordene i druga odličja.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Radonić.

Dr. Jovan Radonić: Ja bih predložio nešto što je ovde zaboravljeno a to je ovo: »Kralj je vrhovni zapovednik sve suvozemne, pomorske i »vazdušne« sile«.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Avramović.

Mihajlo Avramović: Ja sam upućen na to, da neprestano ponavljam jedno i isto. Mi smatramo, da Kralj ne postavlja Kneževića činovnika; mi smatramo, da Kralj ne postavlja činovnike i da onda ne treba da nosi odgovornost za postavljanje činovnika. Mi smatramo, da je to rad Vlade i dosledno tome, mi ne možemo da se pomirimo s tim, da se Kralju nameću funkcije, koje on ne vrši i da on nosi odgovornost, a ovamo u drugom se članu Ustava kaže, da je Kralj neodgovoran. Zato mi u mesto člana 24. odnosno 25. predložimo drugo nešto, Ovo je predlog našega kluba i ja to hoću naročito da naglasim. Mi predložimo ovako: »Kralj je vrhovni zapovednik sve suvozemne i pomorske vojne sile. Za akte Kraljeve kao vrhovnog zapovednika vojske odgovara Narodna Vlada a izuzetno, u ratno vreme, i načelnik Glavnoga Štaba Vrhovne Komande«, i ništa više,

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Gjonović.

Jovan Gjonović: Ja se slažem sa g. Avramovićem. Kralju je dato mnogo: da potvrđuje i proglašava zakone. Ako biste se složili s tim, kao što izgleda da ste se već složili, onda ostaje u istini da on potvrđuje i proglašava zakone. Ja sam protiv toga, kao što sam protiv toga da Kralj postavlja činovnike.

Njih treba da postavlja Vlada i odgovorni ministri.

Ja predlažem, da se izbaci: »Kralj je vrhovni zapovednik suvozemne i pomorske vojne sile«. Ja mislim da Kralj u demokratskoj državi ima da vrši druge funkcije. On nije vojnik, nego je građanin. Ima ko da komanduje vojskom! Tu su generali, oficiri itd., a Kralj treba da vrši građanske funkcije

i za to mu mi ne smemo dati atribucije vrhovnog zapovednika sve suvozemne i pomorske sile. Taj je princip istaknut i ja ga samo sad ponavljam. Jer kad možemo kazati, da je vrhovni zapovednik suvozemne i pomorske sile, onda možemo reći, da je isto tako vrhovni zapovednik policije; vrhovni zapovednik prosvete, predsednik kacionog suda i t. d. A to kao apsurdno nitko ne bi zahtevao da se unese u Ustav. Vi ste očuvali princip, da Kralj bude na čelu državne uprave i to je dosta. Zašto da se nabraja ovde, da je Kralj Vrhovni zapovednik sve suhozemne i pomorske, i kako gosp. Radonić predlaže još i vazdušne sile?

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. dr. Sima Marković.

Dr. Sima Marković: Gospodo, mi smo protiv toga da Kralj potvrđuje i proglašuje zakone već po tome, što smo Kralja sasvim eliminirali iz zakonodavne pa i upravne vlasti. Protivni smo tome da Kralj postavlja državne činovnike zbog toga, što mi smatramo da činovnike, i civilne i vojne ne treba postavljati naredbama ozgo, nego ih treba birati konkursom.

Mi smo protivu toga, da se kaže da je Kralj vrhovni zapovednik sve suhozemne i pomorske vojne sile zbog toga, što je Kralj neodgovorna ličnost, a jednoj neodgovornoj ličnosti ne mogu se poveravati takva odgovorna mesta kao što je vrhovna komanda nad suhozemnom i pomor. vojnom silom. Ja mislim da je nelogično, da se jedno mesto sa tako velikom odgovornošću poverava jednoj neodgovornoj ličnosti. Najzad mi smo i protivu toga, da Kralj daje ordene i druga odličja. Zbog čega? Zbog toga, što smo protivu svih ordena i odličja. Najzad, mi smo ne samo protivu svake reči i rečenice nego i protivu celog ovog odeljka, koji govori o Kralju, jer smo protivu Kralja.

Dr. Jovan Radonić: Ja sam, gospodo, maločas predložio, da se doda: »i vazdušne sile«, ali vidim, da je nezgodno detaljisati to, jer se može pojaviti i neka nova sila. Prema tome najbolje bi bilo da se stavi: Kralj je vrhovni zapovednik sve vojne sile. Sem toga u ovome stavu gde se govori o tome, da Kralj daje ordene, predložio bih, da mesto stare slovenske reči odličja stavi reč odlikovanja.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Divac, i onda je diskusija zaključena.

Nedeliko Divac: Gospodo, u celom ovom predlogu mi ćemo se spotaći na jednu ustanovu, koja se protivi našem načelnom gledištu; to je vladalac. Ali, kad ova ustanova već postoji tu, onda treba njena prava mnogo odredjenije predvideti, no što je to učinjeno u odredbama ovog Ustava. Mi nismo u stanju, ja to priznajem, da tu ustanovu otklonimo, jer je ona već tu, ali je moguće odrediti njena prava na jedan mnogo jasniji način, nego što je to učinjeno. »Kralj je neodgovoran«, — kaže se u Ustavu. To

je na jednoj strani, a na drugoj strani mu se priznaju i takva prava, koja mogu da povuku i najtežu odgovornost. To je jedan prilično veliki paradoks, i trebalo bi potražiti načina, da se taj paradoks izbegne. Stoga ja smatram, da ne treba dopustiti vladaocu da on potvrđuje zakone. On ima prosto da ih primi, a ako je potrebno da neko i proglašuje zakone, onda neka ih proglašuje vladalac, ali nikako da ih on može potvrđivati, jer kad se tako kaže, onda bi izišlo, da ih on može ili potvrditi ili ih i odbaciti. Ja sam protivu toga, da se vladaocu prizna jedno pravo, koje bi bilo veće od prava Narodnoga Predstavništva.

Maločas sam spomenuo, da može nastati i takav slučaj, da zaista nastane pitanje: da li treba jedan zakon, koji je Skupština već donela, primiti ili ne, i tu je vladalac da to ocenjuje. Ako bi vlada bila mišljenja da taj zakon, koji je Skupština već donela redovnim putem, treba da ode pred narod, te da se on izjasni, da li ga treba ili ne treba usvojiti, jer to može da se desi, ja to ne poričem, onda ima drugi put da se to sazna, a taj je put referendum, iznošenje dakle toga pitanja pred narod, a ni u kom slučaju ne treba dopustiti vladaocu to pravo, da on može staviti svoje veto na jedan zakon, koji su doneli narodni predstavnici. Neka se narod izjasni.

Isto tako, gospodo, ovde izrično stoji, da Vladalac postavlja državne činovnike i daje vojničke činove po odredbama zakona. Gospodo, ja mislim, da prema ovoj stilizaciji kakva je ovde znači, da je to jedno direktno Vladaočevo pravo. Ma da se to tako praktikuje, jer ja kao i vi svi znamo, da Vlada postavlja činovnike, a da ih Vladalac ne postavlja, niti je Vladalac to u stanju, jer kud će on znati toliki svet činovnika u jednoj dosta prostranoj zemlji kao što je naša, već to radi dakako na predlog odgovorne Vlade, i onda je bar to trebalo da se kaže, da on vrši na predlog Vlade postavljanje činovnika, unapredjenje, kao i davanje činova. Dalje, gospodo, meni izgleda prilično nezgodno priznati takvo jedno široko pravo Vladaocu nad narodnom odbranom — nad vojskom. I ja mislim da vojska ne bi trebala opšte da stoji pod neposrednim i izuzetnim zapovedništvom Vladaoca, nego bi trebala da stoji i da bude njena upotreba u opšte u zavisnosti od narodnoga Predstavništva i od Vlade. Isto tako, gospodo, što se tiče ordena i drugih odličja, to je odredba po mojem mišljenju bar prema današnjim prilikama beznačajna stvar. Ja sam o tome već govorio. To je jedna stvar, koju bi trebali u opšte ukinuti. Zbog čega? Prosto zbog toga, što ordenje treba da bude kao znak izvesne pažnje prema izvesnim osobama ili licima, koja imaju izuzetne zasluge za našu zajednicu društvenu. A da li je tako, gospodo u stvari? Da li se taj znak pažnje čini baš onima, koji imaju najvećih zasluga za našu narodnu zajednicu? Gospodo, ja znam, da vi sami znate, da odličje — taj znak paž-

nje — ne dobijaju oni, koji ih u prvom redu zaslužuju, već sasvim suprotno. Izidjite na ulicu i videćete, da ima najviše oficira, koji ordene nose. Nose ih oficiri, koji su u dvorskoj službi, jer Vladalac, na primer, kad učini nekome posetu na strani, prvo što će doći posle te posete, stranome dvoru, to je jedna kiša od odličja. Tako dobijaju odličje oni, koji su već odlikovani time, što su imali da besplatno putuju i što su učestvovali na masnim i bogatim ručkovima i vrh toga došlo je još i to da se odlikuju. Međutim, na ulici videćete, da junaci, invalidi bez ruku i nogu ili nemaju odličje nikakvo, ili pak, ako ga imaju, imaju jedno skromno odličje, kakvu srebrnu medalju ili malu zlatnu medaljicu, dok dvorske sluge imaju toliko tih odlikovanja, da nemaju već mesta gde će ih staviti, pa ih stavljaju u dva do tri reda. Vidite, gospodo, vi svi to znate, da je tako, a to je znak, da je ova stvar profanisana.

Ona je imala izvesne vrednosti, ja to neću da poričem. Odlikovanje, znak pažnje, to je bio jedan veliki faktor, jedan veliki činilac za pokretanje na rad. To je bio jedan faktor, koji je igrao veliku ulogu ne samo u ovim modernim društvima, nego isto toliko i u primitivnim društvima. Svaka pažnja podstiče na rad, podstiče na aktivnost; ali danas, kad se to izopačilo tako, pa se ta pažnja poklanja onima, koji to najmanje zaslužuju, onda to nije više činilac koji će podsticati na što bolji rad, nego je to naprotiv, jedno sredstvo, koje parališe socijalan rad i socijalnu akciju kod onih, koji najviše tu pažnju zaslužuju.

Iz svih tih razloga, i ako ovo izgleda tako beznačajna stvar, ja mislim, da bi uopšte ordene i odličja trebalo ukinuti. Ja sam toga uverenja bio i ranije, a naročito od rata ja sam savršeno toga uverenja, jer sam imao prilike da neposredno posmatram, da najveći i najbolji jedva da su kakvu i najskromniju pažnju zasluživali, a oni koji su najgori, njima je ta pažnja ukazivana. Znali su i oni, koji im ukazuju tu pažnju formalno, da ti ljudi to ne zaslužuju, ali su zažmurili, jer su se oni nalazili na takvim mestima, da im se to činilo, i onda je cela ta stvar profanisana, izgubila je prvobinu vrednost koju je imala.

Predsednik dr. M. Ninčić: Pošto se niko više ne javlja za reč, diskusija je zaključena. Ima reč završnu g. Ministar za Konstituantu.

Ministar pripreme za Ustavotvornu Skupštinu i Izjednačenje Zakona Marko Trifković: Mnoga gospoda iz odbora pravila su primedbe na ovaj drugi odeljak novog člana 25.

(Mih. Avramović: I na prvi, da Kralj postavlja činovnike!)

Što se tiče prvog odeljka, ja te primedbe ne primam, i za to o njima neću da govorim. **(N. Divac:** Moglo bi se reći: »na predlog vlade«. Bar tu koncepciju mogli biste učiniti!) Ja prihvatom predlog g. Radonića, koji glasi: »Kralj je vrhovni zapovednik

sve vojne sile. On daje ordene i druga odličja». Primam da tako glasi drugi odeljak člana 25.

Predsednik dr. M. Ninčić: Ja ću staviti na glasanje ovako izmenjeni nov član 25. Ona gospoda, koja su za to, da se ovaj član primi ovako, kako je g. Ministar za Konstituantu izjavio da ima glasati, neka izvole sedeti, a koja su gospoda protiv, neka izvole ustati. (Većina sedi.) Objavljujem, da je ovaj član primljen onako, kako ga je usvojio g. Ministar za Konstituantu. Izvolite čuti član 26.

Sekretar Milan Bošković čita član 25., koji postaje član 26., po vladinom nacrtu Ustava.

Član 25.

»Kralj ima pravo amnestije za političke i vojne krivice. Amnestijom se nište pravne posledice kažnjivog dela, ali se njome ne mogu vredjati prava privatnih lica na naknadu štete. Amnestija se može dati pre početka krivičnog postupka, u toku postupka i posle izvršne presude. Amnestija je opšta ili pojedinačna.

Za amnestiju ministara, potreban je predhodan pristanak Narodne Skupštine, ali se ona ni u kom slučaju ne može dati ministrima pre izrečene presude.

Kralj ima pravo pomilovanja. On može dosudjenu kaznu oprostiti, smanjiti ili ublažiti,

Ovo ne vredi za dela kažnjiva samo po privatnim tužbama.

Predsednik dr. M. Ninčić: Ima reč g. Mihailo Avramović.

Mihailo Avramović: Mi imamo jedno svoje gledište i hoćemo da ostanemo dosledni tome gledištu, u punom uverenju da time najbolje služimo stalnosti i same monarhije. Vi, gospodo, znate i bez naročitog podsećanja kakvih je sve slučajeva kod nas bilo sa pomilovanjem i ako bi ostavili i nadalje tako da Kralj vrši pomilovanje, kao što je ovde predloženo moram i opet da kažem da se čini rdjava usluga i ugledu i položaju Kraljevu. Mi za sve te radnje činimo odgovornom Vladu Narodnu i nalazimo da to činimo vrlo dobro i da to treba da i vi primite. (Marko Trifković: Ima u Ustavu). Zato mi mesto ovoga predloga činimo svoj predlog koji glasi (čita): »Kralj ima pravo pomilovanja na predlog Narodne Vlade; dosudjena se kazna može preobratiti u kaznu drugog blažeg reda ili se smanjiti ili sasvim oprostiti ako su ispunjeni uslovi koje zakon određuje. Ovo ne vredi za kazne izrečene po privatnim tužbama. To isto važi i za amnestiju za političke i vojne krivice. Amnestijom se nište pravne posledice kažnjivoga dela, ali se njome ne mogu vredjati prava privatnih lica na naknadu štete. Amnestija se može dati pre početka krivičnog postupka, u toku postupka i posle izvršne presude. Amnestija je opšta i pojedinačna. Za amnestiju Predsednika Narodne Vlade potrebno je prethodno pristanak Narodne Skupštine,

ali se ona ni u kom slučaju ne može dati pre izrečene presude.

Ovde imade termin Narodne Vlade zato što mi smatramo da samo predsednik Narodne Vlade treba da odgovara za akta vladina kao vlada, a da ministri ili državni sekretari treba da odgovaraju kao obični činovnici.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Pošto se niko nije javio za reč objavljujem, da je diskusija završena i stavljam ovaj član 26. na glasanje. Ona gospoda koja su za to da se taj član ovako primi neka izvole sedeti, a ona gospoda koja su protiv toga neka izvole ustati. (Ustaje manjina). Objavljujem da je ovaj član primljen kako je predložen.

Izvolite čuti član 27. novi, ili stari 26.

Sekretar Milan P. Bošković (čita): »Čl. 27.

Kralj predstavlja državu u svima njenim odnosima sa tuđim državama. On oglašuje rat i zaključuje mir. Ako zemlja nije napadnuta ili joj rat nije oglašen od koje druge države, za oglas rata potreban je, prethodni pristanak Narodnog Predstavništva.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč dr. Sima Marković.

Dr. Sima Marković: Gospodo, mi — razume se — ne možemo prihvatiti ni ovu prvu rečenicu, da Kralj predstavlja državu u svima njenim odnosima sa tuđim državama. Ali to još nije najgore što sadržava ovaj član. On sadržava još nešto mnogo gorega i strašnijega a to je, da se njemu dade apsolutno pravo da oglašuje rat i zaključuje mir. To se pravo doduše ograničava ovom poslednom rečenicom gde se kaže (čita): »Ako zemlja nije napadnuta ili joj rat nije oglašen od koje druge države, za oglas rata potreban je prethodni pristanak Narodnog Predstavništva.

Ovde se dakle predviđaju i čisto osvajalački, imperijalistički ratovi; oni se stavljaju u izgled na taj način što se predviđa način objave takvoga rata. Rat god. 1912. bio je odbranbeni, a ne napadni. Gospodin Marinković ovde je već više puta tvrdio kako je taj rat bio napadni. Ja smatram, da on nije bio napadni. Uopšte to je vrlo raztežljiv pojam, što je napadni, a što odbranbeni. I zbog toga ne treba pretpostavljati mogućnost jednog napadnog, rata kao što se to ovde izrično eksplicite predviđa. Ja mislim da je nama Srbijancima bilo dosta rata i da nema ni jednoga Srbina koji bi se mogao zagrejati za rat. (Marko Trifković: Barem mi buržozi smo siti rata).

Mi proleterii smo siti rata. Ja smatram, da govorim u ime najširih slojeva našega naroda, u ime radnika i seljaka (Mihailo Avramović: Mi govorimo u ime seljaka). Smatram, da nema nijednoga medju njima, koji bi se mogao zagrejati za ideju rata u ovom momentu. Pri takvoj jednoj situaciji stavljati u izgled napadne ratove, mislim, da je nepolitički i nepametno i s vašeg buržoaskog gledišta. Na svaki način i pod svaku cenu treba Kralju oduzeti moguć-

nost, da on proglašuje rat i zaključuje mir. Kad on oglašuje rat, njemu se daje pravo, da može bez ikakve kontrole izvoditi na klaonicu stotine hiljada i milijona najboljih sinova našega naroda. Kad mu se daje mogućnost, da zaključuje mir, može biti najstrašnije zloupotrebe naročito za to, što on nikome ne odgovara. Kako možete takovu najtežu stvar poveravati jednom čoveku, koji uopšte ne odgovara? Vi gospodo radikali imate iskustva sa kraljem Milanom, vi znate, da je on iza ledja naroda prodavao zemlju Austriji. Ko nam garantuje, da u buduće to isto ne će drugi koji Milan činiti? Zašto da se ne osiguramo protiv toga? Mi smo imali jedno rđavo iskustvo, zašto da se time ne služimo. Ja razumem gospodina dra. Marinkovića, koji je odrasao u tradicijama dinastije kralja Milana, ali ja se čudim radikalima, koji ne će da nešto nauče iz našeg iskustva.

Zbog toga ja smatram, da bi bio jedan težak greh prema ne samo suverenosti naroda, nego prema najbitnijim i najvećim interesima našega naroda, ako bi se ovaj član primio onako, kako ga reakcionarni projekat vlade g. Pašića predlaže.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč gospodin Nedeljko Divac.

Nedeljko Divac: Gospodo, ja polažem važnost na ovaj drugi deo člana 26., gde se govori o kraljevom pravu za slučaj rata. Rat zaista može biti odbrambeni, a može biti i napadni.

Ali moje je mišljenje, da, bilo da je rat odbrambeni ili napadni, za objavu rata treba da se dobije pristanak Narodne skupštine, a po mogućnosti i pristanak samoga naroda, jer ja sam malo čas kazao, da narod može dvojako da se konzultira ili preko Narodnoga Predstavništva ili putem referenduma, t. j. na taj način, što će narod uvek neposredno da se pita. Ja mislim, da nema težeg pitanja i važnijeg pitanja, nego uvlačenje jednoga naroda u rat. O tom imamo iskustva iz naše sveže prošlosti i zbog toga, kad treba narod da se uvuče u jedan posao, u kom on ima da podnese najteže žrtve, onda je neosporno potrebno, da se prethodno dobije za to i pristanak samoga naroda.

Vladaocu ne treba dati to pravo, da on može da oglašava rat čak i onda, ako bi taj rat bio defanzivan. Razlog je ovaj, gospodo, što smo mi imali iskustvo u prošlosti, u prošlom ratu, da se ne može da utvrdi, da li je rat defanzivan, ili ofanzivan. Još od početka svetskoga rata 1914. godine zapodeo se spor s jedne strane između sila Saveza, a s druge strane između Nemačke, koji je prvi pre objavio rat da li Nemačka Francuskoj ili Francuska Nemačkoj. Nemačka je, gospodo, tvrdila stalno da je ona bila napadnuta a da nije ona napala. Francuska pak od svoje strane zajedno sa Rusijom i ostalim svojim saveznicima tvrdila je, da je ona bila napadnuta od strane Nemačke, a da nije ona napala. Onaj, koji je pripremio rat, on je čutao. To je jedan najbolji pri-

mer, iz koga se može videti, koliko je teško utvrditi, da li je jedan rat zaista defanzivan ili ofanzivan i kad već mora narod da udje u rat, kad država već treba da bude uvučena u rat onda narodu treba dati pravo, da se izjasni o tome, hoće li rat ili neće. Doduše naš veliki učitelj Jaures jedared je dao mogućnost zato, našao je načina, na koji se može da utvrdi, da li je rat zaista defanzivan ili je ofanzivan. On je baš na kongresu u oči samoga svetskoga rata predložio ovako: da narod ne treba da ide u rat ako je on ofanzivan. Onda kada su mu Nemci postavili pitanje: a kako će se utvrditi, da li je jedna zemlja napadnuta ili je ona napadač on je našao jedno sasvim lepo rešenje. Kazao je ovako: treba odmah predložiti jedan izborni sud, koji će da reši spor između dve zemlje ili države između kojih je u izgledu rat. Napadač je ona država, koja ne bude pristala na taj izborni sud. Na taj način zaista Nemačka je ispala kao napadač u minulom svetskom ratu, jer je njojzi predloženo, bolje učinjen predlog, da se stvori jedan izborni sud, koji će pokušati da reguliše sporna pitanja između Nemačke i njenih protivnika. To je isto od naše strane učinjeno prema Austriji i na taj način zaista sledeći tome predlogu odnosno tome načinu, koji je predložio naš neumrlji Jaures moglo se utvrditi, a to je jedino merilo, koje je docnije služio da se utvrdi, da su Nemačka i Austrija bili napadači u cvome ratu a da nije bila Srbija napadač a tako isto i da nije bila Francuska napadač. Što se tiče daljih stvari, koje su stajale pozadi tog velikog događaja, koji je u glavnim potezima prošao, ja u to neću ulaziti i mogu da kažem s obzirom na sve to i s obzirom na velike i krvave žrtve, koje je narod imao u ratu da podnese, jedino narod ima pravo da da svoj pristanak, da odluči hoće li rat ili neće, pa bilo da se to tiče defanzivnog ili ofanzivnog rata.

Ostavljati kralju određene ruke odnosno predavati kralju pravo, da on može u slučaju defanzivnog rata, za koji je teško utvrditi, da li defanzivan ili ofanzivan, oglasiti rat, to znači ostavljati pravo jednom čoveku da po uvidjavnosti uvlači jednu celu zemlju u katastrofu. Iz tih razloga ja bih tražio, da se čl. 26. izmeni u toliko, što će se u svakom slučaju predvideti pravo naroda da on odlučuje o tome: hoće li rat ili neće rat.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. dr. Pavičić.

Dr. Pavičić: Gospodo, čl. 26. vladinog Ustava potpuno se slaže sa prvom rečenicom čl. 23. Ustava, koji je predložio narodni Klub i ja ću za ovu stilizaciju glasovati, jer smatram, da je to potreba državne nužde i da zahteva to potreba otadžbine u slučaju, kad se rat navesti ili kad je država napadnuta, da se nema vremena da se dogovaramo hoćemo li rat ili ne. Kad je potrebno, da branimo otadžbinu, gospodo, u koliko se opravdava ova mera, da se dozvoli vladaocu, da može oglasiti rat, u toliko mislim, da kad se sklapa mir, kad su se duhovi umirili, nema

žurbe i opasnosti, nalazim, da bi se, takodje, u čl. 27. Ustava navelo, da Kralj zaključuje ugovore sa stranim državama, ali za ratifikaciju sviju ugovora, pa i ugovora o miru, potrebno je predhodno odobrenje Narodnog Predstavništva, da za ugovore o predmetima pokrajinske nadležnosti, i pristanak pokrajinskih sabora.

Osem toga predlažem, da se ovome doda treći stav »Ugovor da strana vojska posjedne zemljište državno, ili da prijedje preko njega, ne vrijedi bez prethodnog odobrenja Narodnoga Predstavništva.«

Predsjednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. dr. Živko Jovanović.

Dr. Živko Jovanović: Gospodo, kao predstavnik radnog naroda ja sam dužan izjaviti povodom ovoga pitanja sledeće: Posle šestogodišnjeg evropskog rata u kome je naš radni narod podneo najstrašnije žrtve, ja smatram da niko nema prava ni Kralj ni Narodno Predstavništvo rešavati o ratu. O ratu mogu rešavati samo oni, koji rat na svojim leđima nose. Zbog toga ja sam protiv ovoga člana i smatram, da o tome pitanju rata može rešavati isključivo i samo narod.

Predsjednik dr. Momčilo Ninčić: Ima još reč g. Dulibić.

Dr. Ante Dulibić: Ja sam kod ovoga člana imao da učinim jedan predlog. Što se tiče prve tačke, mi se s njom slažemo. Što se tiče druge tačke, mi smatramo da je potrebno, da se nadoda, da Kralj oglašuje rat sa prethodnim pristankom Narodnog Predstavništva. Ako je zemlja napadnuta ili joj rat oglašen treba odmah pozvati Narodno Predstavništvo. Mi mislimo, da za te slučajeve treba prethodni pristanak Narodnog Predstavništva. To isto vredi i za zaključke mira, i kad se mir zaključuje potrebno je da se sasluša Narodno Predstavništvo.

Što se tiče treće tačke, ako zemlja nije napadnuta, ili joj rat nije oglašen od druge koje države, samo se po sebi razume, da onda ništa ne sprečava da se odmah sazove Narodno Predstavništvo, koje ima o tome da se izjasni.

Stoga prema našem predlogu tačka 2. i 3. ovoga člana 26. ima da glasi ovako:

»Kralj oglašuje rat i zaključuje mir sa prethodnim pristankom Narodnog Predstavništva. Ako je zemlja napadnuta ili joj je rat oglašen treba odmah sazvati Narodno Predstavništvo.«

Predsjednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. dr. Jovan M. Jovanović.

Dr. Jovan M. Jovanović: Ja ću biti vrlo kratak, gospodo. Moji drugovi i ja, koji smo podneli zaseban predlog Ustava, mislimo, da je ovaj čl. 26., koji je Vlada podnela, nepotpun i ako u njemu ima ograničenja, koja bi se mogla primiti. Zato moji drugovi i ja predlažemo drugu redakciju ovoga člana, koja bi glasila ovako: (Čita):

»Narodna Vlada oglašuje rat i zaključuje mir sa prethodnim pristankom Narodne Skupštine. Prista-

nak Narodne Skupštine je potreban ako država bude rat oglasila ili ako bude napadnuta. Narodna Vlada zaključuje ugovore sa stranim državama ali ih ne može ratifikovati pre nego što ih odobri Narodna Skupština izuzimajući čisto političke sporazume. Ugovori da strane sile posednu zemljište ili da preko njega predju ne vrede bez odobrenja Narodne Skupštine. Narodna Skupština može kad to iziskuje Narodna Skupština rezolucijom u napred ovlastiti Narodnu Vladu da izda mere za neodložnu pripremu predloženih ugovora.«

To je naš predlog.

Predsjednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Ministar za Konstituantu a diskusija je zaključena.

Ministar za Konstituantu Marko Trifković: Povodom govora gg. Dulibića i Pavičića imam da kažem ono isto što je i sam g. Pavičić kazao da se član 27. Vladinog predloga slaže sa članom 93. predloga Narodnoga Kluba i prema tome on usvaja samim tim ovaj član. Samo g. Pavičić čini dopunu ovome članu tražeći da se unese u njega da Kralj zaključuje ugovore sa stranim državama, ali da je za ratifikovanje ugovora potrebno odobrenje Narodnog Predstavništva a za ugovore o predmetima Pokrajinske nadležnosti i pristanak Pokrajinskih sabora. Medjutim u članu 50. Vladinog predloga postoji ta ista tačka od reči do reči. To isto važi i za slučaj kada strana vojska ima da predje naše zemljište. Dakle sve smo to kazali u članu 27. i 50. našeg projekta što je i Narodni Klub kazao u svome čl. 93. Prema tome ja mislim da će g. Pavičić odstati od onog svog predloga.

Dr. Ivo Pavičić: Ja odustajem od mog predloga.

Predsjednik dr. Momčilo Ninčić: Ja ću, gospodo, sad staviti na rešenje čl. 26. Ko je zato da se član 26. primi po predlogu Vladinom neka izvoli sedeti a koji je protivan neka izvoli ustati. (Većina sedi.) Objavljujem, da je član 26. primljen.

Izvestilac Milan Bošković: Čita član 27. po predlogu Vladinom. Član 27. postaje čl. 28.

Član 27.

»Kralj saziva Narodno Predstavništvo u redovan ili vanredan saziv.

On otvara i zaključuje sednice lično, prestonom besedom, ili preko Ministarskog Saveta poslanicom ili ukazom. U prestonu besedu i poslanice i ukaz premapotpisuju svi ministri.

Ukaz, kojim se zaključuju sednice jednoga saziva, mora uvek sadržavati i naredbu za dan novoga saziva.

Kralj može u svako doba, po državnoj potrebi pozvati Narodno Predstavništvo, koje je svoje sednice odgodilo.

Kralj ima pravo, da raspusti Narodnu Skupštinu, ali ukaz o raspuštanju mora sadržavati naredbu za nove izbore najdalje u roku od tri meseca, i naredbu za saziv Narodnog Predstavništva najdalje za četiri meseca od dana raspuštanja Skup-

štine. Ukaz o raspuštanju Narodne Skupštine premapotpisuju svi ministri».

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Nedeljko Divac.

Nedeljko Divac: Gospodo, ja gledam sasvim praktično na ovaj član. Kralju se daje pravo da raspusti Narodnu Skupštinu i u ukazu mora biti označeno i vreme za nove izbore. Raspuštanje Narodne Skupštine znači, da može izazvati neka potreba. Ta potreba može da se desi u ovome, da se između Vladaoca i Narodne Skupštine došlo do izvesnih nesuglasica po nekom pitanju. Ja priznajem, da se može na jednom spornom pitanju dopustiti Kralju ili Vladi da izvrši raspuštanje skupštine, jer je sasvim logično, da je jedna skupština posle dve ili tri godine rada ne samo mogla prestati biti predstavnik i pravi izraz raspoloženja, koje vlada kod naroda o jednom pitanju, koje je iskrslalo, nego često puta može da se desi, da još odmah od početka na jednom pokrenutom pitanju skupština zauzme prema njemu jedno držanje, koje inače većina naroda ne bi zauzela. Vlada odnosno kako se ovde kaže Kralj, može pravdati jedno raspuštanje Skupštine. Ali čim se to raspuštanje Skupštine izvrši na osnovi jednog spornog pitanja, koje je iskrslalo između Narod. Predstavništva i vlade, onda na izbore u prvom redu treba ići sa tim pitanjem, pa ako i nova Skupština, koju narod izabere po tom istom pitanju zauzme isto tako držanje, koje je bila zauzela skupština, koja je raspuštena onda gospodo. ostaje jedno otvoreno pitanje, da li vladalac ima prava i po drugi put da raspusti Skupštinu. Jer, gospodo, ako bi se to desilo, onda to ni manje ni više ne znači nego da Vladalac stoji na tome gledištu, da treba priznati njegovo mišljenje o tome pitanju. Medjutim, mi stojimo na gledištu, da je pravo naroda iznad prava Vladaoca i da posle jednoga raspuštanja Skupštine po jednom spornom pitanju Vladaocu ne treba dopustiti, ne reba dati to pravo da može još i ponovo da raspusti skupštinu, Vladalac ima da se povinuje raspoloženju naroda, pa stoga, gospodo, ja smatram, da ovaj odeljak treba dopuniti jednom ogradom, da se raspuštanje skupštine po jednom istom pitanju ne može izvršiti više od jedared. Odluku, koju bude narod doneo na ponovnim izborima, Vladalac, odnosno Vlada, imaju da je akceptiraju, inače bismo došli u suprotnome u takav položaj, da bi Vladaočeva vlast bila apsolutna i da bi pravo naroda samo jednim slučajem bilo sasvim poništeno i porečeno. Mi se, dakle, s time ne bismo mogli složiti i smatramo, da bi ovaj član trebalo bezuslovno dopuniti; da Vladalac odnosno Vlada, po jednom istom pitanju ne mogu raspustiti Skupštinu više od jedanput.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Gjonović.

G. Gjonović: Ja sam hteo, gospodo, samo jednu napomenu da učinim. Kad je reč, da Kralj može raspustiti Skupštinu, onda bi trebalo reći i u kojim

slučajevima može još da bude raspuštena Narodna Skupština. Ja mislim, da bi najbolje bilo da ostane, da o tome sama Narodna Skupština odlučuje, a zatim, i kad to narod traži. Mi smo uneli u naš ustavni predlog princip referenduma, da jedan broj birača može tražiti raspuštanje Narodne Skupštine, i ako narodni referendum odluči, neka se Skupština raspusti, Ali, dati Kralju pravo, da raspušta Narodnu Skupštinu, to je, ja mislim, više nego bi trebalo i smelo biti. Naravna je stvar, da Kralj ne raspušta Skupštinu, nego da to čini vlada, stoga se slažem sa gosp. Divcem, a samo u jednoj stvari ne bih se sa njim složio.

Ako Vlada nadje da Narodna Skupština ne odgovara narodnom raspoloženju pitam vas: ko je bolji izraz narodnog raspoloženja, Skupština ili Vlada? Ja mislim, pre Narodna Skupština nego Vlada. Tu diskrecionarnu moć u principu ne treba dati Vladi, odnosno kralju i tu se ne slažem sa g. Divcem.

Najzad, učinio bih jednu primedbu na jednu tehničku odredbu, a to je, gde se kaže, da će u roku od tri meseca Kralj narediti nove izbore »izdati naredbu« za saziv Narodnog Predstavništva. Ja mislim, da reč »naredbu« treba izbaciti. To i suviše liči na vojsku, na zapovedanje vojničko ili policijsko. Treba naći izraz, reč koja više dolikuje. odgovara ovome članu i faktičnom stanju nego reč »naredba«. Uzmite, na primer, reč »odredbu« ili »poziv«, »Ukaz«, itd.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Avramović.

Mihajlo Avramović: Ja smatram, gospodo, da treba postaviti stvar na njeno pravo mesto i da umesto predloženoga teksta, treba da glasi predlog ovako: »Narodna se Skupština redovno sastaje u prestonici 1. oktobra svake godine. Ako je u slučaju rata prestonica izmeštena, Narodna Skupština se sastaje u mestu privremene prestonice. Kad je Narodna Skupština raspuštena, a nova još nije izabrana, raspuštena se Narodna Skupština može vanredno sazvati, ako nastane potreba za hitno rešenje jednog pitanja koje spada u nadležnost zakonodavne vlasti. Tako sazvana Skupština može rešavati samo o tome pitanju.

U slučaju rata tako sazvana Skupština traje dokle god ne bude mogućnosti za nove izbore.

Narodna vlada saziva Narodnu Skupštinu samo u vanredan saziv. Ona može u svako doba po državnoj potrebi pozvati Narodnu Skupštinu, koja je svoje sednice odgodila. Narodna Vlada zaključuje sednice Narodne Skupštine, ali u redovnom sazivu to ne može učiniti, dok Narodna Skupština ne reši državni budžet.

Predsednik Narodne Vlade može raspustiti Narodnu Skupštinu osim slučaja, da je Narodna Skupština rešila njegovo smenjivanje i nikad pre, nego što Narodna Skupština glasa o njegovoj smeni. Skupštinsko rešenje o njegovoj smeni odmah je izvršno i iste skupštinske sednice pristupa se izboru

novog predsednika. Narodne Vlade. Ukaz o raspuštanju mora biti pročitao Narodnoj Skupštini i sadržavati naredbu za nove izbore u najdaljem roku od dva meseca kao i naredbu za saziv Narodne Skupštine najdalje za tri meseca od dana raspuštanja.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Živko Jovanović.

Živko Jovanović: S obzirom na to, što se stalo na gledište, koje je većina i usvojila, da Kraji učestvuju u donošenju zakona, u proglašavanju zakona, da je zakonodavni činilac, ja smatram, da ne treba ponavljati naše stare argumente, da ovde nije mesto da se govori u ovom članu o sazivanju, otvaranju, zaključivanju, ogradjanju i raspuštanju Skupštine. Tome bi bilo mesta tamo, gde se govori o Narodnom Predstavništvu. Ali, kako se je ovde na ranijim diskusijama usvojilo to gledište, da Kralj učestvuje u donošenju zakona, da je zakonodavni činilac, onda mi ostaje, da kod ovoga pitanja izjavim ovo:

Da sam ja iz grupe, čiji sam član, protiv toga, da kralj saziva, otvara, zaključuje ili raspušta Skupštinu u redovnom sazivu. Mi smatramo, da u redovnom sazivu po odredjenom roku po Ustavu, Skupština treba sama da se saziva, da zaključuje, odgadj a raspušta Skupštinu. Samo u vanrednom sazivu, pošto Skupština ne može sama sebe sazivati, saziva je Vlada, To je ono, što sam sa obzirom na mesto, koje je ovome članu dato u nacrtu Ustava imao da izjavim.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Jovan Jovanović.

Jovan Jovanović: Ja bih skrenuo pažnju, da se sve ovo, o čemu govorimo, odnosi i na Senat i na Narodnu Skupštinu. Hoće li stilizacija ostati ovakova?

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Kad budemo to pitanje o Senatu rešili i ako rešimo, da se Senat ukine, onda moramo redigovati sve ove članove ponovo.

Pošto je debata svršena stavljam na glasanje član 28. Ona gospoda, koja su za ovaj član 28. neka izvole sedeti, a ona gospoda, koja su protiv. neka izvole ustati. (Većina sedi). Objavljujem, da je ovaj član primljen većinom glasova.

Molim, da svršimo i ovaj član 29., kod koga neće biti diskusije, pa da onda zaključim sednicu.

Sekretar Milan Bošković: Čita član 29. stari član 28. nacrtu Ustava vladinog.

Član 28.

»Kralj ne može biti u isto vreme poglavar druge koje države bez pristanka Narodnog Predstavništva.

Ako Kralj, protivno ovoj odredbi, ipak primi Krunu druge koje države, smatra se, da je dao ostavku na Presto Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca.

Predsednik dr. M. Ninčić: Pošto se niko ne javlja za reč, stavljam na rešenje član 29. Ona gospoda, koja su za to, da se primi član 29. neka izvole sedeti, a ona gospoda, koja su protiv, neka izvole ustati. (Većina sedi). Objavljujem, da je član 29. primljen većinom glasova.

Ima reč g. Gjonović.

Jovan Gjonović: G. Ministar za Konstituantu, g. Trifković, na jednoj od ranijih sednica izjavio je, da je obrazovan neki odbor koji radi na administrativnoj podeli zemlje. Pošto će ustavni odbor doći uskoro da to pitanje raspravlja, onda je potrebno, da nam g. Ministar za Konstituantu kaže, da li je ta komisija za administrativnu podelu zemlje završila svoj posao i da li će nam ona dati materijal za diskusiju. To je najvažnije pitanje za po neke grupe, stoga treba unapred da znamo, kako će to pitanje rešiti komisija i da imamo njen elaborat.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Ministar za Konstituantu.

Ministar za Konstantu **Marko Trifković:** Detalji o administrativnoj podeli zemlje neće ulaziti u Ustav. U Ustav će ući samo princip.

Jovan Gjonović: Znamo, g. ministre, ali svakako treba imati osnovne principe, osnovne elemente na osnovu kojih ćemo diskutovati to pitanje.

Ministar za Konstituantu **Marko Trifković:** Pa vi imate u Ustavu osnovne principe i prema njima stranke će moći da se opredele.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Divac.

Nedeljko Divac: Gospodo, vi znate da je na redu bio odeljak o regulisanju ekonomskih i socijalnih odnosa, on je trebao da dodje posle odeljka o građanskim pravima, i mi smo socijaliste učinili predlog u tom pogledu i moji drugovi iz zemljoradničke stranke, a mislim i Jugoslavenske pučke stranke. Dobili smo ne zvanično privatno obaveštenje, da se produži diskusija o vladinom nacrtu s tim da se izbere jedan odbor, koji će taj odeljak izraditi na osnovu predloga koji postoje, i čim odbor bude gotov, da se pristupi diskusiji toga odeljka o regulisanju ekonomskih i socijalnih odnosa. G. Predsedniče, ja vas molim da se svrši sa izborom toga odbora, kako bismo mogli posle pristupiti radu.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ja sam izjavio da će se paralelno sa diskusijom u Ustavnom odboru vršiti sporazum medju grupama. Ja mislim da ne treba da biramo nikakav odbor radi toga nego neka grupe izberu svoje delegate, i delegati s jedne i s druge strane moći će do ponedeljnika da svrše svoj posao.

Mihajlo Avramović: Ja predlažem da to bude u 3 časa posle podne.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ne može zato što smo umorni.

Mihajlo Avramović: Onda ja predlažem za sutra pre podne.

Nedeljko Divac: Molim, g. predsedniče, da se izaberu sekcije.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ne, preko delegata mi ćemo se sporazumevati.

Ja ovu sednicu zaključujem, a drugu zakazujem za ponedjeljak u 9 časova pre podne.

Sednica je zaključena u 12 i pol časova.

XXI. SEDNICA
USTAVNOG ODBORA
USTAVOTVORNE SKUPŠTINE
KRALJEVINE
SRBA, HRVATA I SLOVENACA
držana 28. februara 1921 god. u Beogradu.

Početak u 9 i 20 časova pre podne.

Predsedavao predsednik dr. Momčilo Ninčić.

Sekretarev zastupnik Jovan Jovanović.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Otvaram današnji sastanak.

Prelazimo odmah na dnevni red. Izvolite čuti član 30. stari 29.

Zastupnik sekretara **Jovan Jovanović:** čita član 29. koji postaje članom 30. vladinog nacrtu Ustava.

Član 29.

„Nijedan čin Kraljevske vlasti nema snage. niti se može izvršiti, ako ga nije premapotpisao nadležni ministar. Za sve Kraljeve čine, usmene ili pismene, premapotpisane ili nepremapotpisane, kao i za sve njegove postupke od političkog značaja, odgovara nadležni ministar.

Za čine Kraljeve kao vrhovnog zapovednika vojske odgovara Ministar Vojni i Mornarice.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Reč ima g. Jovan Gjonović,

Jovan Gjonović: Ja bih imao svega jednu primedbu da napravim na ovaj član.

Ovde je uneto, da za sve činove kraljeve usmene ili pismene premapotpisane ili nepremapotpisane, kao i za sve njegove postupke od političkog značaja, odgovara nadležni ministar. To je lepo. To znači, da za sve njegove političke akte odgovara nadležni ministar. Ali šta je gospodo, sada sa nepolitičkim aktima? O tome nije ništa rečeno. Nije rečeno za akte kraljeve privatne prirode ko će odgovarati. U članu 30. kaže se, da je kraljeva ličnost neprikosnoven. »kralju se nemože ništa u odgovornost staviti niti kralj može biti tužen«. Ovo ne vredi za Kraljevo privatno imanje. Pa lepo, ako Kralj napravi kao što može svaki drugi čovek da napravi kakav delikt, ko će da odgovara za nj? Znači da niko ne odgovara, jer Kralj ne može biti tužen, on je neprikosnoven!

Mi smo imali slučajeva iz kraljevih porodica, da neki član napravi kakav akt, koji podleže odgovornosti, koji je čak kažnjiv po krivičnom zakoniku.

Za to bih molio, da se ovde doda, da i za Kraljeve lične postupke, kao i za političke, odgovara ministar, odgovara vlada. Kada ne može on lično da odgovara, onda, svakako, neko treba da odgovara. Vi se sećate slučaja sa Kolakovićem. Za taj čin nije niko odgovarao, a jednome čoveku je oduzet život!

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Reč ima g. Pavičić.

Dr. Ivan Pavičić: U čl. 30. vladinog nacrtu Ustava stoji kao alineja zadnja: »Za čine kraljeve kao vrhovnog zapovednika vojske odgovara ministar vojni i mornarice«. To je dobro, gospodo, ali ja bih bio slobodan, da se ovoj rečenici doda još jedan dodatak i to: »Izuzetno u vreme rata odgovara i načelnik glavnog štaba vrhovnog zapovedništva, u koliko bi ti akti bili van domašaja nadležnosti ministra vojnog i mornarice za vreme rata«. Gospodo, ja mislim da je to vrlo važno, jer mi svi znamo da u vreme rata cela odgovornost i sve vojničke snage prelaze baš u ruke načelnika glavnog štaba vrhovnog zapovedništva. Vojni ministar u vreme rata nije ništa drugo, nego izvršilac naloga glavnog štaba vrhovnog zapovedništva. On nema ništa drugo nego da uzpostavlja kadre, da sakuplja u zaledju vojsku i onda da tu vojsku šalje prema nalogu načelnika glavnog štaba vrhovnog zapovedništva. I ovaj načelnik štaba nosi potpunu svu odgovornost i moralnu i strategičku za uspehe vojske i nije pravo da se za tu odgovornost čini odgovornim čovek, recimo ministar vojni i mornarice, koji u tome pravcu nema nikakve ingerencije, i bilo bi veoma potrebno u tome pravcu da se ova rečenica dopuni dodatkom koji sam malo pre naveo: »Da u vreme rata može izuzetno da odgovara za sve vojne čine kraljeve takodjer i načelnik glavnog štaba vrhovnog zapovedništva.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Reč ima g. Ljuba Jovanović.

Ljuba Jovanović: Ja mislim, da je ono što je kazao g. kolega opravdano. I naše iskustvo, koje imamo u ovome ratu, daje mu potpuno za pravo. Položaj i prava Ministra Vojnog i faktički odnosi i prilike takve su, da on može odgovarati, možemo ga

učiniti odgovornim, pa može biti, ako hoćete i kažnjen i osuđen, ali time se u isto vreme izvlači od odgovornosti onaj, koji treba mnogo više da odgovara, a to je načelnik štaba. Načelnici štaba imaju teške i krupne zadatke, a prema tome i vrlo veliku odgovornost, ali cela ta odgovornost ne treba da bude samo pred istorijom nego i pred zemaljskim zakonima. Jer je vrlo iluzorno kad u vreme rata imate na tako sudbonosnim mestima činioce, koji su, možemo da kažemo, svemoćni ili gotovo svemoćni, a ne odgovorni. Isad, ako gospoda kolege u Odboru misle, da nismo potpuno na čistu sa ovim pitanjem i nisu raspoložena, da zbog toga samo prime predlog g. Pavičića, ja bih predložio, da ovaj dodatak odložimo, da malo razmislimo o njemu do sutra, kada će ovde biti i Ministar Vojni, pa onda da ga rešimo.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ako gospoda dopuste, ja bih mogao s pristankom svih vas, da vam dam neka obaveštenja povodom ovoga člana, jer kao Predsednik Odbora ja inače nemam prava niti hoću da učestvujem u diskusiji.

O ovome članu bila je velika diskusija u Ministarskom Savetu, kad sam ja bio njegov član. Bila su podeljena mišljenja, da li da bude odgovoran i šef štaba ili ne, jer on ima stvarne vlasti, i po tome on bi trebao i da odgovara, ali mi smo ipak došli do rešenja da njega ne treba mešati, jer politička odgovornost šefa štaba može ga dovesti u zabunu, može ga odvojiti od poslova kad bi ovo odvajanje sa nekih ratnih operacija bilo najopasnije. Politička odgovornost pretpostavlja odgovornost pred parlamentom, te bi šef štaba imao da odgovara na pitanja i interpelacije. Pa kako će on da odgovara parlamentu, ako ne dodje u parlamenat da se tu izjasni? Medjutim sve to, dešava se za vreme rata, onda kad on svu svoju pažnju ima da posveti vojnim operacijama. I stoga razloga većina je prišla tome gledištu, i ako znamo da uticaj ministra Vojnog za vreme rata nije veliki pa bi prirodnije bilo da šef štaba nosi posvemašnju odgovornost.

Hteo sam da vam dam samo ovo kratko objašnjenje, te da vidite kakvi su bili razlozi, koji su opredelili vladu, da ovaj član predloži ovako, kako je ovde pročitano. Ako je većina raspoložena da se ovaj predlog vladin promeni, onda bismo morali odložiti rešavanje, dok ne dodje ministar za Konstituantu; ako on uopšte danas ne dodje, da to odložimo za sutra. Ako gospoda misle da ovo može da se primi, onda da učinimo jedno probno glasanje.

Dr. Ante Dulibić: Po dužnosti moram da izjavim da se potpuno slažem sa predlogom g. Pavičića, i sa izvodima g. Jovanovića, jer smatram da nije pravo da se Ministru Vojnom nametne jedna odgovornost koju on ne može da primi izuzetno ratno vreme, odgovoran je i šef glavnog štaba vrhovne komande, u koliko bi njegovi akti bili van za vreme rata. Stoga u ime Jugoslavenskog kluba predlažem ovaj dodatak, koji glasi: »i izuzetno, u

domašaja nadležnosti ministra vojnog i mornarice za to vreme«.

Ja mislim, gospodo, da je to moguće, jer ona bojazan da bi to bilo teško sprovesti za vreme rata ne stoji.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Reč ima g. Jovan Radonić.

Jovan Radonić: Odustajem od reči.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Molim vas gospodo, da rešavanje ovoga člana odložimo, dok ne dodje g. ministar za Konstituantu. Izvolite čuti član 30. stari, a sadašnji član 31.

Zamenik sekretara Jovan Jovanović: Čita član 30. koji postaje član 31. vladinog projekta Ustava.

Kralj i Prestolonaslednik su punoletni kad navrš 18 godina.

Kraljeva je ličnost neprikosnovena. Kralju se ne može ništa u odgovornost staviti niti Kralj može biti tužen. Ovo ne vredi za kraljevo privatno imanje«.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Reč ima g. Nedeljko Divac.

Nedeljko Divac: Gospodo, ja ne znam šta je služilo vladi kao norma za odredjivanje punoletstva Kraljevog i Prestolonaslednikovog. Zna se, da za sve smrtno građane treba 21 godina, pa da im se prizna punoletstvo. Po čemu je potrebno Kralju i Prestolonasledniku, da se prizna punoletstvo kad navrš 18 godina? Zbog toga sam ja mislio, da i Kralja i Prestolonaslednika treba izjednačiti u tom pogledu sa ostalim smrtnim građanima ove zemlje. Ja mislim, kad se zakonski prizna punoletstvo vladocu kad napuni 18 godina, on stvarno nije punoletan, jer vrlo dobro se zna, da i 20 godina nije dovoljno, pa da se prizna punoletstvo jednom običnom smrtnom građaninu. U toliko je teže priznati punoletstvo u tim godinama jednoj osobi koja se nalazi na čelu jedne čitave države i jednog čitavog naroda. Iz tih razloga ja stojim na gledištu, ne samo da Vladaoc ne može biti punoletan po navršetku 18 godina, nego ne može biti punoletan za poslove, tako velike poslove i tako velike zadatke, koji mu se poveravaju, ni kad navrš 20 godina. I ja mislim, da ovo, gde se govori o punoletstvu Vladaoca, treba izmeniti i izjednačiti vladoca u tom pogledu sa običnim smrtnim građanima. (Mih. Avramović: Ovo je tačna primedba. I mi ćemo biti zato.)

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Pošto se niko više ne javlja za reč, ja stavljam ovaj predlog na glasanje. Ona gospoda, koja su za, neka izvole sedeti, a koja su protiv, neka izvole ustati, (Većina sedi). Objavljujem da je ovaj predlog većinom glasova primljen.

Izvolite čuti član 32. a stari 31.

Zamenik sekretara Jovan Jovanović: Čita član 31. koji postaje član 32. vladinog nacrtu Ustava.

» U kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca vlada Petar I. Karagjorgjević. Kralja Petra nasleđuje Prestolonaslednik Aleksandar i njegovo muško potomstvo iz zakonitog braka, po redu prvorodjenja.

Kad Kralj nema muškog potomstva on će odrediti sebi naslednika iz pobočne linije s pristankom Narodnog Predstavništva. Za to je rešenje potrebno polovina više jedan od celokupnog broja Narodnog Predstavništva.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Reč ima g. Nedeljko Divac.

Nedeljko Divac: Gospodo, ovde se mogu učiniti ozbiljne primedbe naročito u odeljku drugome člana 31. Tu stoji, ako Kralj nema više potomstva, da on može da odredi sebi naslednika iz pobočne linije sa pristankom Narodne Skupštine. Pre svega, ne kaže se koja će to biti Narodna Skupština, koja će dati za to svoj pristanak. Da li ona Skupština, koja se već zatekla, ili neka druga skupština, koja treba da se izabere isključivo radi toga posla. Ako ovu odredbu treba tako razumeti, kao da to pitanje treba da rešava Skupština, koja se već zatekla, onda sam ja odlučno protivu toga.

Za jedno tako važno pitanje uopšte o nasleđstvu Kralja, ja mislim, da treba da se bira naročita skupština, i to da se bira skupština, pred koju će se izaći isključivo s tim pitanjem, koje je otvoreno. To je jedna primedba, gospodo. Druga primedba bila bi u ovome. U ovom članu stoji: »Za to je rešenje potrebno polovina više jedan od celokupnog broja Narodnog Predstavništva«. Ja mislim da je takva većina nedovoljna za rešenje toga pitanja. Pre svega, ne zna se na koju se skupštinu to odnosi: da li na skupštinu koja se zatekla, ili na skupštinu koja treba da bude izabrana. Ali, ma kako bilo, ja mislim, da ovo pitanje ne bi trebalo skupština da rešava, nego bi to pitanje trebalo da rešava sam narod, i to tako važno pitanje trebalo bi rešiti putem referendumu. Da se usvoji, ili da se prizna da za kraljevog naslednika dodje naslednik iz pobočne linije, trebalo bi najmanje dve trećine naroda muškog i ženskog pola da se izjasni za to. Ovakvo rešenje, kakvo vlada predlaže u svome nacrtu, bilo bi sasvim nepravilno. Stoga ja tražim pre svega jedno objašnjenje: na koje se Narodno Predstavništvo mislilo, kad se donosila ovaka jedna odredba; da li je to Narodno Predstavništvo koje se već zateklo, ili Narodno Predstavništvo, koje bi imalo da bude izabrano isključivo po ovome pitanju o određivanju prestolonaslednika.

Ljuba Jovanović: Eto, i g. Divac postavlja pitanje. Na to pitanje treba neko da odgovori. Ja na to pitanje ne mogu da odgovorim, niti može ko drugi odgovoriti. U ovim slučajevima mi ne treba dalje da radimo, ne za to što nemamo prava, nego za to što ne ćemo da radimo bez Ministra. Za to ja predlažem da prekinemo rad, dok ne dodje predstavnik Vlade.

Predsednik dr. M. Ninčić: Vladina je stvar da prisustvuje sednicama Ustavnog Odbora. Ministri imaju pravo i da govore ovde, ali mi radimo nezavisno od Vlade. Medjutim, ima doista mnogo slučajeva, gde ministar treba da da objašnjenja, i za to ja prekidam sednicu, dok ne dodje gosp. Ministar za Konstituantu.

Poslije odmora.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Molim vas, gospodo, izvolite zauzeti svoja mesta. Ima reč g. Gjonović.

Jovan Gjonović: Gospodo, ja se slažem sa napomenama, koje je učinio moj prijatelj g. Divac. Svakako ovom ustavnom odredbom Kralju je dato jedno pravo, koje mu nije trebalo da bude dato. Presto nije privatna svojina, kruna je jedna državna institucija i to jedna od najvažnijih, kako se vidi i iz ovoga projekta Ustava vlade gospodina Pašića. I onda, kad je to jedna od najvažnijih funkcija, svakako treba, kad Kralj nema muškoga potomstva, da narod rešava o tom pitanju. Jedna obična zakonodavna skupština, koja je birana za druge stvari, nije kompetentna da donosi o tom pitanju rešenje. Zato pitanje prestola ne treba prepustiti običnoj skupštini, da ga ona rešava. Odluku treba da donese ili sam narod referendumom, ili ako se ne može tako, onda se neka izabere jedno naročito telo, a to je Ustavotvorna skupština, koja bi bila izabrana za rešenje toga jednog pitanja, i neka ona odluči o prestolu, neka odluči o samoj instituciji. Dati to pravo kralju, mislim, da je mnogo. Stoga sam protiv ovoga dodatka člana 31. kao što sam u principu uopšte protiv monarhije. Ja, čak i u vašem položaju, ne bih mogao ostaviti da kralj odredjuje svoga naslednika, ako nema muškoga potomstva. U tom slučaju treba apelirati na narod.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč gospodin Jovanović.

Jovan Jovanović: Molim vas, gospodo, mi smo već u samom uvodu našega predloga Ustava rekli, da se naša država zasniva i počiva na načelu mirnoga razvijanja, evolucije. I baš zato što smo postavili kao osnovno načelo, na kojem treba da počiva naša država, mirno razvijanje, ono pretpostavlja u isto vreme i stalnost.

Zato ovaj čl. Ustava, kako ga predlaže vlada, čl. 31. mi bi hteli da dopunimo i promenimo u toliko da on stalnost u našoj zemlji još više osigura. Jer, gospodo, svima je poznato, kada nastane pitanje o nasleđju, u celoj zemlji nastaje u narodu komešanje, nastaje izborna kampanja, razni uticaji i iz nutra i sa strane i ono, što mi želimo, da imamo stalnost, ne bi je mogli imati. I zbog toga mi smo u našem Ustavu uneli i predlažemo; da se on ovako rediguje (čita): »U jugoslavenskoj državi Srba, Hrvata i Slovenaca vlada Petar I. Karagjorgjević kao kralj Srba, Hrvata i Slovenaca. Kralja Petra nasleđuje naslednik Prestola Aleksander i njegovo muško potomstvo iz zakonitog braka po redu prvorodjenja.

Ako nema muškog potomstva nasleđe prelazi na Kneza Pavla Karagjorgjevića; u slučaju da se on ne primi ili da ostane bez potomstva naslednik će biti određen po sporazumu između Kralja i Narodne Skupštine. Za to je rešenje potrebno polovina više jedan od celokupnog broja članova Narodne Skupštine.»

Kao što rekoh malo pre, mi smo ovo uneli radi stalnosti u zemlji, što duže stalnosti u zemlji, a specijalno ako smo uneli ovde Kneza Pavla Karagjorgjevića mi smo mislili na dve tri okolnosti koje su u ovome.

Prvo, Knez Pavle Karagjorgjević on je od dinastije Karagjorgjevića, on je sin brata Kralja Petra, drugo to je dečko koji se vaspitao od početka, celu gimnaziju svršio je u našoj zemlji, i najzad on je sad svršio u Engleskoj u Oksfordu Univerzitet i tamo dobio doktorat. Ja sam mislio sa svojim drugovima, koji smo predložili ovaj naš Ustav, da je u tome najbolja garantija za ovo što sam rekao i za stalnost u isto vreme i za budućnost. **Ovako** kako je predloženo u vladinom nacrtu nesumnjivo mi se nadamo svi, čak i želimo da Prestolonaslednik Aleksandar se oženi i ima muško potomstvo i da na taj način osigura stalnost u ovoj našoj zemlji, ali kao svaki čovek tako i država mora da se stara o tome, da osigura u svojoj porodici i u svome krugu stalnost i da osigura za ranije i za vremena kako nebi doznije došle i svadje i perturbacije. I predlažući ovaj član onako kako sam ga ja pročitao malo pre, molim da se stavi na diskusiju i molim da ga eventualno odbor primi.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Milorad Vujičić.

Milorad Vujičić: Ja neću gg., da govorim ništa o važnosti pitanja u pogledu nasleđa prestolja i neću da otežem zbog toga naš rad. Vi svi dobro znate koliko je to pitanje važno i stoga nemam ništa protiv ovoga prvog stava kako je predložen u ovom članu. Ali drugi stav meni se čini da nije ovo pitanje potpuno obuhvatio onako kako bi to trebalo. Ovde se na primer kaže: »Kad Kralj nema muškog potomstva on će odrediti sebi naslednika iz pobočne linije sa pristankom Narodnog Predstavništva.« Na prvom mestu kao što vidite, ovde se imperativno nalaže Kralju da odredi sebi naslednika, ali se ne predviđa, ako Kralj to ne učini ma iz kakvih razloga, ili što ne bude hteo, ili što bi to pitanje odlagali za doznije, ili što kod Kralja kao kod svakog čoveka može da se desi naprasna smrt, i onda bi zemlja ostala bez vladavca i ovo pitanje ne bi bilo rešeno i ne bi se znalo ko je naslednik prestolja, i to bi stvorilo u zemlji trzavice. Ja bih molio da se ovo pitanje dopuni. Ja neću da činim kakve predloge, neka izvoli g. Ministar sam dati stilizaciju ovog člana, ali skrećem pažnju Odboru da meni izgleda da je to pitanje propušteno i nije precizno regulisano.

Drugo, izgleda mi i ovo »sa pristankom Narodnog Predstavništva« da i tu nije dobra stilizacija izvedena. Pretpostavimo mi da Kralj želi jedno da baš odredi sebi naslednika, a Narodno Predstavništvo neće, i tu može da dodje do sukoba, i to pitanje izgleda mi nije pravilno rešeno, odnosno nije stilizacija izvedena kako treba. To sam imao da rekнем u cilju što pravilnijeg rešenja ovoga pitanja.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Ivan Pavičić.

Dr. Ivan Pavičić: I ja sam takodje hteo da govorim o drugoj stavci kod člana 31. Ustava u kojoj se veli kad Kralj nema muškog potomstva određuje sebi naslednika iz pobočne linije ali sa pristankom Narodnog Predstavništva i na dalje se veli za to rešenje treba polovina više jedan od celokupnog broja Narodne Skupštine.

Ja ću u prvom redu citirati samo stavku vladinog nacarta, pa onda bih posle rekao i svoje mišljenje. Ja mislim da je ovde jedna kontradikcija, jedna nelogičnost, u kojoj se veli za ovakvo rešenje da Kralj može odrediti sebi naslednika, da o tome ima odlučiti Narodno Predstavništvo sa polovinom više. 1. Ja mislim da je to u kontradikciji sa § 85. vladinog nacarta ustava. Jer u § 85. vladinog nacarta Ustava veli se, da kad Kralj učini predlog Ustavotvornoj skupštini za promenu Ustava, da onda za taj predlog odlučuje Ustavotvorna Skupština s većinom od dve trećine od ukupnog broja članova svakoga doma. Dakle, po čl. 85. Ustava, gde se radi o izmenama Ustava, faktička promena na prestolu ili dovodjenje na presto iz druge linije, dakle izmena Ustava, a u smislu čl. 85. vladinog nacarta Ustava odlučuje Ustavotvorna Skupština o tome sa dve trećine od ukupnog broja svojih članova, dok u § 40. mesto Ustavotvorne Skupštine govori se o Narodnom Predstavništvu i traži se samo polovina više 1 od celokupnog broja poslanika. Ovaj § je u kontradikciji sa § 85. vladinog nacarta Ustava. Ali ja sam u opšte za to da se drugi stav ispusti i da ostane samo prva stavka, koju je vlada donela, jer nasledno pravo to nije pravo vladarevo, to nije njegovo pravo kojim može raspolagati, već je to pravo koje daje Ustav vladaru; o pravu nasleđa odlučuje narod u svojoj Ustavotvornoj Skupštini, i to pravo, kad to nasledstvo bude iscrpljeno pripada narodu putem Ustavotvorne Skupštine. Prema tome, u slučaju kad bi se prestol po odredbama ovoga Ustava iscrpio. rešava po čl. 85. vladinog nacarta Ustava ne Narodno Predstavništvo, kako se veli u čl. 40. Ustava, nego Ustavotvorna Skupština. Opasno je da se, kao što kaže g. Vujičić, vladaru imperativno naloži da odredi naslednika.

U tome slučaju može se dogoditi, da se oko vladara skupljaju razne političke stranke, koje hoće ovoga ili onoga naslednika prestola, i vladara time uvlače u borbu, te će jedna stranka želeti da vla-

dar odredi ovoga, a druga onoga nasljednika, i vladar se time uvlači u partijsku podvojenost.

Ja bih želeo ispred Narodnog Kluba da uvod u čl. 31. vladinog nacrtu Ustava glasi sledeće: »Ustavotvorna Skupština potvrđuje da u državi Srba, Hrvata i Slovenaca vlada po volji naroda Petar I. Karagjorgjević«, a ostalo da ostane: »Kralja Petra nasledjuje prestolonaslednik itd.«. Ja na ime hoću time da istaknem da ova Ustavotvorna Skupština, koja ima da da narodu Ustav, deklarira da je vladar Srba, Hrvata i Slovenaca Kralj Petar I. Karagjorgjević, da se to specijalno u Ustav uvede i da Ustavotvorna Skupština, koja stvara taj Ustav, ovde svečano to potvrđuje po volji celog naroda. Zato bih želeo da se ova stavka u tome pravcu primi, da Ustavotvorna Skupština potvrđuje, da u državi Srba, Hrvata i Slovenaca vlada po volji naroda Petar I. Karagjorgjević.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Da li se još ko javlja za reč? (Niko se ne javlja za reč.) Pošto je tu g. Predsednik Vlade, ja mislim da prekinemo sednicu za nekoliko minuta, da bismo se mogli sporazumeti o oba člana, koja su nerešena. Diskusija je o ovome članu zaključena.

Posle odmora.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Molim vas, gospodo, povodom ovoga člana 32., koji je bio stari 31. ima još reč g. Ministar za Konstituantu.

Ministar za Konstituantu **Marko Trifković**: Gospoda koja su tražila, da se ovaj član Ustava bliže, detaljnije i jasnije odredi, tražila su to zbog toga što su htela da bude što više stalnosti na prestolu. Tako smo i mi u vladi koji pripadamo skupštinskoj većini za to, da bude što više stalnosti na prestolu. Tako smo i mi u vladi koji pripadamo više tada ako taj član ostane ovako kako glasi. Gospodo, naš današnji Kralj ima svoga nasljednika i mi sad ne treba da se brinemo o nasljedniku. Taj nasljednik je i mlad i zdrav i još neoženjen te prema tome nema nikakve opasnosti da taj nasljednik prestola neće imati nasljednika. Zbog toga mi mislimo da ovaj član Ustava treba da ostane ovakav kakav je jer ako bi se u ovaj član Ustava unosila još neka nova odredjivanja i nove ličnosti koje treba da budu nasljednik prestola to ne bi bilo utvrđivanje stalnosti i mirnoće na prestolu nego bi moglo da stvori izvesne male nezgodice, zato Vlada želi da ovaj član treba ovako i da ostane.

Gospodin iz Narodnog Kluba kazao je da je ovaj član u kontradikciji sa članom koji govori o promeni Ustava. Medjutim, gospodo, ovde nema kontradikcije. Gospodin je kazao da ovde ima i promene Ustava i promene na prestolu. Nema, gospodo, ovde ni jedno ni drugo. Promene Ustava nema to je jasna stvar, jer se Ustav ni u koliko i ni u čemu ne menja. Promene na prestolu takodje nema, jer se ovde govori samo o odredjivanju nasljednika prestola, u slučaju kad Kralj nema svoga potomstva.

Promene na prestolu bi bilo da se menja vladalac pa na njegovo mesto da dolazi drugi a ovde toga nema.

Ja mogu da vam kažem, gospodo, da je ova odredba ušla u ovaj nacrt Ustava iz jednoga od naj-slobodumnijih Ustava, iz belgij. Ustava. U belgij-skom Ustavu ovako isto stoji i kad su Belgijanci našli da je to korisno za njihovu državu mi smo mislili da će to biti vrlo zgodno i za našu državu. To sam imao da kažem.

Nedeljko Divac: Ja imam da postavim jedno pitanje koje treba g. Ministar da objasni.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Molim vas, gospodo, pretres je po ovom članu završen. Ali su se prijavili da postave pitanje gg. Nedeljko Divac i g. dr. Jovan Jovanović. Ja molim gospodu da budu slamo kratka u svojim pitanjima.

Nedeljko Divac: Ja sam ovu primedbu koju želim sad da učinim učinio još u početku, a ta je: koja će biti to Narodna Skupština koja će odlučivati o nasljedniku prestola ako njega ne bude. Hoće li to biti Narodno Predstavništvo jer se ovde predviđa da Narodna Skupština i Senat čine Narodno Predstavništvo, ali ako Senat otpadne onda je pitanje hoće li ovo pitanje da reši Narodna Skupština koja se zatekla na okupu, ili će se za to pitanje birati naročita Narodna Skupština.

Ministar **Marko Trifković**: Ja, gospodo, mislim da po ovom pitanju ne mogu da dam sasvim autentičan odgovor nego mogu da dam odgovor koji proističe iz samog teksta ovoga člana Ustava. Iz teksta ovoga člana vidi se da će to biti Narodna Skupština i to će biti ona koja je već tu jer ovde u ovom Ustavu nema ni jedne odredbe koja predviđa da će u takom slučaju Skupština da se raspusti pa da dodje nova, znači dakle, da će to biti ista Skupština.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Ima reč g. Jovan Jovanović.

Dr. Jovan Jovanović: Ja bih molio, da mi gospodin Ministar za Konstituantu da malo objašnjenja, kako je on ovde razumeo ovo: »Kad Kralj nema muškog potomstva, onda će on odrediti nasljednika iz pobonče linije«. Da li bi gospodin Ministar mogao da mi da ovome obaveštenja?

Ministar za Konstituantu **Marko Trifković**: Mislim, da na ovo pitanje ne mogu dati autentično objašnjenje, jer pitanje nije konkretizovano. (Protest na levlci.)

Nedeljko Divac: Vi ste tvorac, i vi treba da imate odredjenu zamisao.

Ministar za Konstituantu **Marko Trifković**: Ja imam odredjenu zamisao. Što se tiče ovoga ja mislim, da tu mora biti ono nasledje i ona pobončna linija, koju bude odredio nadležni zakon, a to je građanski zakon. Medjutim iznešenje objašnjenja nije konkretizovano.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Gospodo, pošto je diskusija zaključena, stavljam na glasanje

član 32., stari 31., po predlogu Vladinom. Gospoda, koja su »za«, neka izvole sedeti, a gospoda koja su »protiv«, neka izvole ustati. (Većina sedi.)

Objavljujem, da je ovaj član 32., stari 31., većinom glasova primljen po predlogu vladinom.

Sad, gospodo, da se vratimo na član 30., stari 29., kod kojeg je diskusija zaključena, ali glasanje nije izvršeno zato, što se očekivao odgovor Ministra za Konstituantu u pogledu odgovornosti šefa štaba za vreme rata. Hoćemo li da čujemo ponovo taj predlog?

Zastupnik sekretara **Jovan Jovanović** čita:

Član 29. (Novi 30.)

»Nijedan čin Kraljevske vlasti nema snage, niti se može izvršiti, ako ga nije premapotpisao nadležni ministar. Za sve Kraljeve čine usmene ili pismene, premapotpisane ili nepremapotpisane, kao i za sve njegove postupke od političkog značaja odgovara nadležni ministar.

Za čine Kraljeve, kao vrhovnog zapovednika vojske, odgovara ministar Vojni i Mornarice.»

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Reč ima g. Ministar za Konstituantu.

Ministar za Konstituantu **Marko Trifković**: Gospodo, kad smo bili u izbeglištvu, onda je u Parizu postojalo prosvetno odeljenje. Šef toga odeljenja bio je jedan veliki dostojanstvenik, rektor univerziteta i član akademije nauka. Zvaničnim poslom došao je on u Nicu i mi narodni poslanici, koji smo tada tamo bili, iskupili smo se, da razberemo, zašto su naši djaci bili neodeveni, kad smo na Krfu Ministru Prosvete dali za to budget, i kad je Ministar Prosvete obećao, da će dati sve ono, što se tražilo. Tada smo mi tome gospodinu kazali: »Gospodine, djaci su neodeveni, a i ako je Nica na jugu, ipak su dani hladni i kišoviti, te deca mogu propasti. Zašto deca nemaju odela? Jeste li tražili od Ministra, što vam je potrebno, pa vam Ministar nije hteo da odobri? Ako nije, oni će zbog toga interpelirati Ministra. Medjutim predsednik prosv. odeljenja odgovorio je: »Pardon, gospodo, vi nemate nikakva posla s Ministrom Prosvete. Ja primam svu odgovornost na sebe. Ako ima čega, što tu ne valja, ja za sve to primam odgovornost.« Na to sam mu ja onda ovo odgovorio: »Gospodine, vi jako grešite. Vi ste veliki činovnik naše države, veliki dostojanstvenik i uživate veliko poverenje naše vlade i imate veliki naučni stepen, ali mi za vas ne ćemo da znamo ni toliko, koliko za kakvog niskog činovnika. Mi smo narodni poslanici i mi imamo posla samo sa ministrima. Mi ćemo prvo da pitamo nadležnog ministra, da li ste tražili sve ono, što vam je potrebno i da li vam je ministar odgovorio na vaše traženje. Ako ministar kaže, da ste razumeli svoju dužnost i da ste tražili sve, što je potrebno, a da on nije bio u stanju, da vaše tražnje zadovolji, onda je odgovoran sam ministar, što nije dao, a ako naproti vi niste umeli da tražite, što

vam treba, onda je on odgovoran, što vas je postavio na to mesto. To, što se odnosi na velikog dostojanstvenika, to se isto odnosi na šefa štaba. Ministar Vojni je taj, koji odgovara i Narodnom Predstavništvu i Kralju i istoriji. Ako on nije u stanju, da izabere dobrog šefa štaba ili na to mesto postavi nekoga, koji hoće da sluša svakoga, onda razume se da zato mora da nosi odgovornost sam ministar vojni. Ja mislim, gospodo, da mi ne treba da komplikujemo ovu stvar koja je u parlamentarnom pravu već odavna raspravljena. Vi znate, da i u drugim zemljama ima ministar vojni i šef glavnog štaba, pa je tamo regulisana odgovornost kao što sam izneo. U Francuskoj za vreme rata imali ste Joffra, Nivella i Petaina, sve veliki maršali i nikome nije palo na pamet da traži da odgovornost pred skupštinom nosi šef štaba nego ministar vojni. Dalje da ministar vojni ima da nosi odgovornost za sve poslove činovnika, pa bili oni veliki ili mali činovnici.

Predsednik **dr. M. Ninčić**: Gospodo, diskusija je po ovome članu završena i stoga ću ga staviti na glasanje. Gospoda, koja ga primaju neka izvole sedeti, a gospoda koja su protiv neka izvole ustati.

Objavljujem, da je ovaj član većinom glasova primljen.

Izvolite čuti član 33. stari 32.

Zastupnik sekretara **Jovan N. Jovanović** čita: Kraljevski Dom sastavljaju kraljica supruge, živi pretci i potomci u pravoj liniji sa svojim suprugama, rođena braća i njihovi potomci sa svojim suprugama i sestre Kralja vladaoca. Odnosi i položaji članova u kraljevskom domu urediće se statutom koji se ima uzakoniti. Ni jedan član kraljevskog doma ne može biti ministar ni član narodnog predstavništva. !

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Reč ima g. Gjonović.

Jovan Gjonović: Molim vas, ja sam hteo da učinim jednu primedbu. Ja znam da će ona proći isto kao i pre, ali ipak oću ovde da je kažem, da se zna. Ovde se kaže da u kraljevski dom ulaze rođena braća kraljeva i njihovi potomci. Pa lepo, gospodo, ako se jedan rođeni brat bude morganatički oženio, objasnite mi, da li će onda on i njegova deca ulaziti u kraljevsku familiju. To je vrlo važno da znamo. Zatim, kaže se da tu ulaze i sestre kralja vladaoca. Pa lepo gospodo, šta je sa sestrama, koje su udate? Recimo, kraljevska sestra može da se uda za čoveka, koji nije od kraljevske familije, i da li ona onda još zadržava pravo na sva dobra i na sve beneficije koje daje jedna ovaka odredba ustava? Molim da se ovo objasni. Ovako kako je rečeno u ovom članu može se tumačiti, da sva braća i svi potomci rođeni čak i u morganatičnom braku, i sestre rođene morganatično udate, sačinjavaju kraljevsku familiju i da imaju sve beneficije, koje im daje ovaj Ustav.

Predsjednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč dr. Ivan Pavičić.

Dr. Ivan Pavičić: Ovaj član vladinog nacrtu Ustava mogu primiti u celini osim primedbe gosp. Gjonovića kad se govori o sestrama kralja članovima Kraljevskog Doma, da se kaže neudate sestre Kralja Vladaoca. Ja smatram da je ispravno mišljenje g. Gjonovića, da nama nije sve jedno ko se broji u članove Kraljevskog Doma. Mi moramo tu biti oprezniji, da Kraljevski Dom bude na visini i dostojanstvu, koji smo mi dužni poštovati.

Osim toga ja bih se složio s time što smatram, da samo neudate sestre Kralja Vladaoca spadaju u Kraljevski Dom, da bi bila potrebna još jedna ograda da naslednici prestola i ostali članovi Kraljevskog Doma ne mogu stupiti u brak bez prethodnog odobrenja Kraljevog. Deca rođena u braku sklopljenom bez takvoga dopuštenja, kao i njihova mati nisu članovi Kraljevskog Doma.

To je garancija da će se štititi ugled Kraljevskog Doma, da se ne mogu članovi Kraljevskog Doma ženiti i udavati kako hoće, nego da ima reč Kralj koji zna dostojanstvo svoga Doma da sačuva. Dalje u ovom se članu veli položaj i odnosi članova uređiće se statutom koji se ima ozakoniti. Ja mislim da bi trebalo ovde navesti ko će doneti taj statut, to je važna stvar i ja mislim treba ovde reći da se taj statut ozakoni putem Ustavotvorne Skupštine, odnosno da Ustavotvorna Skupština donese taj statut.

Predsjednik dr. M. Ninčić: Diskusija je završena.

Gospodo, stavljam član 33. na glasanje. Ona gospoda, koja su za član 33 po nacrtu Ustava neka izvole sedeti, a ona gospoda koja su protiv neka izvole ustati. (Većina sedi).

Objavljujem, da je član 33 primljen kako ga je vlada predložila. Izvolite čuti član 34. stari član 33 nacrtu Ustava.

Zamenik sekretara **Jovan Jovanović** čita član 34. stari član 33. nacrtu Ustava po vladinom projektu.

»Kralj polaže pred Narodnim Predstavništvom zakletvu, koja glasi ovako: Ja (ime) stupajući na Presto Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca i priznajući Kraljevsku vlast, zaklinjem se svemogućim Bogom, da ću čuvati jedinstvo naroda i nezavisnost države i celinu državne oblasti i da ću Ustav nepovredan držati; da ću po njemu zakonima vladati i da ću u svima svojim težnjama dobro naroda pred očima imati. Tako mi Gospod Bog pomogao! Amin!«

Predsjednik dr. M. Ninčić: Pošto se niko ne javlja za reč stavljam čl. 34 na glasanje. Ona gospoda, koja su za član 34. kako ga je g. sekretar pročitao, neka izvole sedeti, a ona gospoda koja su protiv neka izvole ustati? (Većina sedi).

Objavljujem da je član 34. primljen kako ga je vlada predložila.

Izvolite čuti član 35. stari član 34. nacrtu Us-

tava, koji govori o slučaju kad Kralj ode izvan zemlje.

Zastupnik sekretara **Jovan Jovanović** čita član 35. po projektu vladinom.

»Kralj boravi stalno u zelji. Ako se pokaže potreba, da Kralj ide iz zemlje na kraće vreme, zastupa ga po pravu Naslednik Prestola. Ako Naslednik Prestola nije punoletan ili ako je sprečen, Kralja će zastupati Ministarski Savet. Zastupništvo se vrši po uputstvima, koja Kralj daje u granicama Ustava. Ovo vredi i za slučaj Kraljeve bolesti, koja ne stvara trajnu nesposobnost.

Zastupništvo Ministarskog Saveta može trajati najduže šest meseci. Po isteku toga roka stupaju u važnost ustavni propisi o namesništvu«.

Predsjednik dr. M. Ninčić: I ovde kod ovoga člana niko se ne javlja za reč. Stavljam na glasanje član 35 nacrtu Ustava. Ona gospoda, koja su za ovaj član neka izvole sedeti, ona gospoda koja su protiv neka izvole ustati? (Većina sedi).

Objavljujem da je ovaj član primljen po vladinom nacrtu većinom glasova.

Jovan Gjonović: Molim za reč.

Predsjednik: Šta hoćete.

Jovan Gjonović: Hoću da predložim jedan nov član.

Predsjednik dr. M. Ninčić: Ima reč gosp. Gjonović.

Jovan Gjonović: Ovde, kad je reč o Kralju, baš u ovom odeljku, treba da dodje jedan nov stav, koji bi govorio o vaspitanju Kraljevom. Nije bez interesa za državu, kad već imate monarha, kako će on biti vaspitan. Prema tome ja mislim, da bi trebalo, ako se ministar za Konstituantu slaže sa tim, da se ovom odeljku doda jedan član, koji će govoriti o vaspitanju Kraljevom. Nemože se dopustiti, da se on vaspita kako on hoće, ili volja roditelja, nego o njegovom vaspitanju treba država da se brine i da to vaspitanje bude u interesu države i kako odgovara interesima države.

Predsjednik dr. Momčilo Ninčić: Ja mislim, gospodo, da predjemo na odeljak V. Namesništvo. Izvolite čuti član 36. a stari 35.

Zamenik sekretara **Jovan Jovanović** čita član 35.

»Kraljevsku vlast vrši namesništvo: 1. Kad je Kralj maloletan, 2. Kad je zbog duševne ili telesne bolesti trajno nesposoban da vrši kraljevsku vlast.

O obrazovanju i prestanku namesništva rešava Narodno Predstavništvo tajnim glasanjem.

Kad ministarski savet nadje, da je nastupio slučaj Kraljeve nesposobnosti, on to saopštava Narodnom Predstavništvu, zajedno sa mišljenjem tri lekara uzeta sa domaćih medicinskih fakulteta. Na isti se način postupa kad je u pitanju Naslednog Prestolja«.

Predsjednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Jovan Gjonović.

Jovan Gjonović: Ja bih hteo, da učinim jednu kratku napomenu na ovaj odeljak. Gospodo, Vi ste primili monarhiju u Kraljevsku vlast. Svakako kad se govori u kojim slučajevima Kralj neće moći vršiti dužnost nego neko drugi mesto njega, a to je kad je maloletan, to se može primiti. Ali kad je Kralj duševno ili telesno nesposoban, ne može se primiti da ima namesnika. Kad je Kralj, kao i svaki drugi funkcioner fizički nesposoban, onda treba birati novoga Kralja, dovesti drugoga, a ovaj neka se ukloni sa prestolja. Zbog toga, mislim, da mu ne bi trebalo namesništvo obrazovati nego njegovom detetu ako je maloletno. Moja je misao da onda kad Kralj postane nesposoban, da njegova dužnost i njegov položaj prestaju, od tada prestaje biti Kralj.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Jovan Jovanović.

Dr. Jovan Jovanović: Ja mislim, gospodo, da bi se moglo ovde u prvoj alineji prvoga stava, pored ovoga: »Kraljevsku vlast vrši namesništvo: 1. Kad je Kralj maloletan; 2. kad je zbog duševne ili telesne bolesti krajnje nesposoban da vrši kraljevsku vlast« dodati još i ovo: »Kad je odsutan duže od 4 meseca«. (Voja Marinković: To ima u drugom stavu). Ja mislim ovde da se metne.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč dr. Ivan Pavičić.

Dr. Ivan Pavičić: Ja sam hteo predložiti isto što i g. predgovornik, da se u prvom stavu prvoga člana doda treća tačka »kad je Kralj odsutan«. To je sasvim dolično kada se ovo uzme u vezu sa čl. 34. Taj čl. 34., kaže, ako je odsutan Kralj najduže 6 meseci, da ga onda zamenjuje Ministarski Savet. Ako je to odsustvo duže od 6 meseci onda dolaze propisi o namesništvu. Sasvim je dolično, ako je Kralj odsutan, a to po čl. 34. odnosno 35. može da bude najduže 6 meseci, i preko šest meseci, da je onda potrebno da se ovde i doda treća tačka, dakle da kraljevsku vlast vrši namesništvo: 1. kad je Kralj maloletan; 2. kad je zbog duševne ili telesne bolesti krajnje nesposoban da vrši Kraljevsku vlast i 3. kad je Kralj trajno odsutan, — a to će biti ako je odsutan duže od 6 meseci.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Pošto se niko ne javlja reč, to objavljujem da je diskusija zaključena. Ja ću staviti na glasanje vladin predlog. Ko je za ovaj član kako je predložen po vladinom predlogu neka izvole sedeti, a ko je protiv neka ustane. (Većina sedi). Objavljujem da je ovaj član primljen po vladinom predlogu. Izvolite čuti član 37. stari član 36.

Zamenik sekretara dr. Jovan Jovanović čita: »Namesnička vlast pripada po pravu Nasledniku Prestola, ako je punoletan.

Ako Naslednik Prestola, iz uzroka nabrojanih u članu 35. ne može da vrši namesničku vlast, Narodno Predstavništvo bira u zajedničkoj sednici oba Doma tajnim glasanjem tri Kraljevska Namesnika. Kraljevski namesnici se biraju za četiri godine

posle koga roka, u slučaju da namesništvo mora da se produži najmanje za godinu dana, biva ponovan izbor ako namesništvo ima duže da traje izbor se vrši opet za četiri godine. Namesnici mogu biti samo onaj rodjeni Srbin, Hrvat ili Slovenac građani kraljevine Srba, Hrvata ili Slovenaca koji ima 45 godine starosti i više obrazovanje.

Pre nego što uzmu Kraljevsku vlast u svoje ruke, namesnici će pred onim predstavništvom, koje ih je izabrao, položiti zakletvu: »da će Kralju verni biti i da će vladati po Ustavu i zakonima zemaljskim«.

Dr. J. Radović: Dozvolite mi da učinim samo jednu napomenu kod ovoga člana jer nalazim da bi se ovde trebala da unese jedna stvar. Ovde se govori o zajedničkoj sednici oba doma. Ako bi ostao sistem dvodomi, onda bi trebalo da se predvidi ko će predsedavati u toj sednici. U Francuskoj je to izrečno predviđeno u čl. 11. Ustava dokle to ovde nije slučaj. Ja bih molio da se to izpravi i unese.

Predsednik dr. M. Ninčić: Ja sam na ovu stvar već odgovorio povodom pitanja g. Jovanića. Kad bude to pitanje rešeno i ako se ono reši da bude jedan onda će se ponovna redakcija izvršiti. U ostalom mi imamo jedan vladin predlog sa jednim domom, pa će se onda te odredbe koje govore o tome moći uzeti.

Jovan Gjonović: Ovde se kaže da namesnička vlast pripada po pravu nasledniku prestola, ako je punoletan, a namesništvo će nastati u momentu kad Kralj postane nesposoban fizički ili psihički. Ovde se predvidja slučaj da je Naslednik sposoban, ali šta će biti ako i on ne može vršiti kraljevsku vlast, t. j. ako je i on nesposoban da vrši kraljevsku vlast? Onda imamo da je Kralj nesposoban i Prestolonaslednik nesposoban i onda se bira namesnik obojicima. U tome slučaju, gospodo, ako su obojica nesposobni, a to može biti naročito ako je nasledna pojava, treba otvoriti pitanje Prestola. Ja bih želeo da se g. Ministar za Ustavotvornu Skupštinu izjasni u ovome pitanju. U ovom članu kaže se: »Ako naslednik Prestola, iz uzroka nabrojanih u čl. 35., ne može da vrši namesničku vlast« to znači ako je i on fizički ili psihički nesposoban, da se onda ima da bira namesništvo. U tome slučaju ja mislim da može biti potomaka Kraljevoga Doma, koji su punoletni i onda zašto je potrebno namesništvo? Jer oni, ti nesposobni mogu da žive dugo i dokle god ne umru imaju namesnici da vladaju! Kad ste vi već primili monarhiju, onda treba da razpravite i to pitanje. Ja sam učinio ove napomene sa vašeg gledišta, a mi smo i protiv monarhije i protiv namesništva.

Dr. Jovan Jovanović: Ja bih ovde kod člana 37. predložio da se, kad se već govori o zakletvi namesnika, on i rediguje, da u Ustav, udje tekst, ili da se kaže da tekst zakletve utvrđuje Narodna Skupština. Jer ovo ne će biti dovoljno kao što je ovde kazano: »Da će kralju veran biti i da će vla-

dati po Ustavu i zakonima zemaljskim«. To je jedan svečani akt i on onda ima da se precizira.

Dr. Ante Dulibić: Gospodo, kod ovoga člana je zaboravljeno to što nije naznačeno kako će namesnici postupati, da li je za njihovu odluku dostatna većina. Ja mislim, da bi to ovde trebalo naglasiti.

Mislim, da bi bilo potrebno u vezi sa ovim članom dodati jednu odredbu, koja bi predviđala šta će se dogoditi u tome slučaju, ako jedan od namesnika iznenada postane nesposoban da vrši svoju dužnost. U tom slučaju mislim da je potrebno da se predvidi u Ustavu već sad jedna ustanova, da druga dva namesnika mogu da vrše svoju dužnost. Stoga bih predložio jedan dodatak, ili kao poseban član, ili kao dodatak ovome članu, a koji bi glasio: »Ako je jedan od trojice namesnika privremeno odsutan ili sprečen, druga dva namesnika moći će i bez njega otpravljati državne poslove.«

Još bih predložio jedan dodatak u pogledu vaspitanja i u pogledu imanja i maloletnoga Kralja. To ne će biti ništa suvišno, jer bi inače moglo doći do zabune.

Što se tiče vaspitanja maloletnoga Kralja, o tome odlučuju namesnici, ali što se tiče imanja, oko toga bi moglo doći do zabune i nesporazuma. Ja bih stoga predložio ovaj predlog: »O imanju maloletnoga Kralja brinuće se staratelji, odredjeni kraljevim testamentom. Ako preminuli kralj nije odredio staratelje, imenovaće ih namesnici u dogovoru sa Državnim Savetom.«

Molim da se ova obadva predloga prime.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. dr. Pavičić.

Dr. Ivan Pavičić: Gospodo, ja bih potpuno prihvatio redakciju člana 36. vladinog nacrtu Ustava s tom jedinom izmenom, da namesničku vlast vrši samo jedan namesnik. Čemu ćemo mi uvoditi ovo trojstvo sem ako vlada nije mislila da jedan od tih namesnika treba da bude Srbin, drugi Hrvat, a treći Slovenac, pa je zato uvela trojicu. Ako je to mislila, ja nemam ništa protivu toga. Ali time se stvara neko sporazumevanje, neko natezanje, što može imati za posledicu da se poslovi ne svršavaju kao što treba, nego da se razvlače i odugovlače. Stoga bih ja predložio da bude svega jedan namesnik. Mi znamo i iz istorije čemu su doveli triumvirati pojedine države, na pr. rimsku imperiju. Oni su uvek bili smetnja pravilnom radu i izazivali ratove. Ja mislim, ako bi bio svega jedan namesnik koga Narodna Skupština izabere, i koji će odgovarati Narodnoj Skupštini, da je to dovoljno, time će se izbeći onomu što se želi sa tri namesnika, jer će inače svako pleme, i Srbi i Hrvati i Slovenci tražiti za sebe po jednog namesnika, a time će uvek ovo naše SHS isticati i izražavati. Zato je moj predlog, da bude svega jedan namesnik.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Ministar za Konstituantu.

Stenografske beleške

Ministar za Konstituantu Marko Trifković: Govor g. Pavičića meni je vrlo simpatičan, i zato mi je baš žao što ne mogu da njegov predlog primam. Ja sam u Ministarskom Savetu zastupao isto mišljenje, ali je većina bila raspoložena za to da budu tri namesnika.

Što se tiče predloga g. Dulibića, on dodaje ovome članu dva predloga. Jedan je koji bi trebao po njemu da bude 36 a. Ja mislim, da mi ne treba da označujemo članove Ustava sa azbučnim pismenima a, b, v, već po brojevima. Prvi njegov predlog glasi: »Ako je jedan od trojice namesnika privremeno odsutan ili sprečen, druga dva namesnika moći će i bez njega otpravljati državne poslove«, a drugi je: »O vaspitanju maloletnoga Kralja brinuti će se namesnici.«

O imanju maloletnoga Kralja brinuće se staratelji odredjeni Kraljevim testamentom. Ako preminuli Kralj nije odredio staratelje, imenovaće ih namesnici u dogovoru sa Državnim Savetom.«

Ja, gospodo, ostavljam Ustavotvornom Odboru da se on opredeli, a ja izjavljujem da nemam ništa protivu tih predloga, ako ih Ustavni Odbor primi.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ja ću staviti na glasanje ovaj član s dopunama koje je učinio g. Dulibić. Ko je dakle za to da se primi ovaj član sa tim dopunama na koje je pristao i g. Ministar za Konstituantu, taj će sedeti, a ko je protivan tome taj će ustati. (Većina sedi.) Objavljujem, da je ovaj član primljen sa većinom glasova.

Gospodin Ministar za Konstituantu naknadno izjavljuje, da ovo što je izmenjeno sad treba da bude zaseban član. Prema tome ovaj će biti novi članovi 38. i 39. a ovaj naredni član 40. biće stari 37. Dakle izvolite čuti novi član 40. a stari 37.

Zamenik sekretara Jovan Jovanović čita član 37. koji postaje član 40. vladinog nacrtu Ustava:

»Do izbora namesnika Ministarski će Savet privremeno vršiti pod svojom odgovornošću Kraljevsku vlast.«

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Pošto se ovde niko ne javlja za reč, stavljam na glasanje. Gospoda, koja su za ovakvu izmenu neka izvole sedeti, koja su protiv, neka izvole ustati. (Većina sedi.) Objavljujem, da je ovaj član primljen. Izvolite čuti član 41. a stari 38.

Zamenik sekretara Jovan Jovanović čita član 38. koji postaje član 41. vladinog nacrtu Ustava:

»U slučaju smrti ili ostavke Kraljeve, Naslednik Prestola, ako je punoletan, prima odmah vladu i objavljuje to narodu proklamacijom. U roku od deset dana on polaže zakletvu Ustavom propisanu pred Narodnim Predstavništvom u zajedničkoj sednici oba doma. Ako je Narodna Skupština ranije raspuštena a nova još nije izabrana, saziva se stara Narodna Skupština.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Pošto se niko ne javlja za reč, stavljam ovaj član na glasanje. Gospoda koja su za ovaj član neka izvole sedeti, a koja su protiv neka izvole ustati. (Većina sedi.) Objavljujem, da je ovaj član većinom glasova primljen. Izvolite čuti član 39. koji postaje član 42.

Zamenik sekretara **Jovan Jovanović** čita član 39. koji postaje član 42. vladinog naceta Ustava.

»Ako Kralj po smrti svojoj nije ostavio potomstva, ali bi Kraljica u vreme smrti Kraljeve bila trudna, Narodno Predstavništvo bira privremeno namesnika, koji će vršiti Kraljevsku vlast samo do porodjaja. Vlada je dužna podneti Narodnom Predstavništvu pre izbora namesnika mišljenje tri lekara uzeta sa domaćih medicinskih fakulteta o Kraljičinoj trudnoći. To isto vredi i za slučaj kad bi Prestolonaslednik preminuo a njegova bi žena bila trudna u trenutku smrti Kraljeve.«

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč dr. Ivan Pavičić.

Dr. Ivan Pavičić: Gospodo, ja mislim, da je ispala jedna reč koja je vrlo važna. Ovde se veli u vladinom nacrtu: »Ako Kralj po smrti svojoj ne ostavi potomstva«. Ja mislim, da treba reći: »Muškog potomstva.« Može Kralj imati i kćeri. Dakle treba dodati reč: »Muškog«.

Jovan Gjonović: Ja sam hteo isto da napomenem.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Ministar za Konstituantu.

Ministar za Konstituantu **Marko Trifković:** Primam ovaj predlog.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Stavljam na glasanje ovaj predlog sa dodatkom, koji je predložio g. dr. Ivan Pavičić, a koji je g. Ministar za Konstituantu primio. Koja su gospoda za ovaj član, ovako izmenjen, neka izvole sedeti, a koja su protiv neka izvole ustati. (Većina sedi.) Objavljujem da je ovaj član većinom glasova primljen.

Izvolite čuti stari član 40. koji sad postaje član 43.

Zamenik sekretara **Jovan Jovanović** čita član 40. koji postaje član 43. vladinog nacrtu Ustava.

U slučaju kad Presto prema odredbama ovoga Ustava ostane bez naslednika, Ministarski će Savet uzeti u svoje ruke Kraljevsku vlast i odmah pozvati Narodno predstavništvo u naročiti saziv, u kome će se rešiti o Prestolu.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Jovan Jovanović.

Jovan Jovanović: Ja bih predložio ovde, da se unese: da se predstavništvo mora pozvati najdalje za deset dana. Dakle ovako bi taj član glasio:

»U slučaju kad Presto, prema odredbama ovoga Ustava, ostane bez Naslednika. Ministarski će Savet uzeti u svoje ruke Kraljevsku Vlast i najdalje za

deset dana pozvati Narodno Predstavništvo u naročiti saziv, u kome će se rešiti o Prestolu.«

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Pošto se niko više ne javlja za reč, stavljam na glasanje ovaj član. Koja su gospoda za to, da se ovaj član primi po vladinom predlogu neka izvole sedeti, a koja su protiv neka izvole ustati. (Većina sedi.) Objavljujem, da je ovaj član većinom glasova primljen po predlogu vladinom. Izvolite čuti član 41., koji postaje član 44.

Zamenik sekretara **Jovan Jovanović** čita član 41. koji postaje član 44. vladinog nacrtu Ustava.

»Civilna lista Kraljeva odredjuje se zakonom. Jednom odredjena civilna lista ne može se povisiti bez pristanka Narodnog Predstavništva, ni smanjiti bez pristanka Kraljevog.

Kraljevski će namesnici za vreme vršenja svoje dužnosti primati iz državne kase onoliko koliko im odredi Narodno Predstavništvo pri biranju.«

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Gjonović.

Jovan Gjonović: Hteo sam ovo da kažem: U ovome članu kaže se: »Jednom odredjena civilna lista ne može se povisiti bez pristanka Narodnog Predstavništva, ni smanjiti bez pristanka Kraljevog.« Ja mislim da treba izostaviti reči: »ni smanjiti bez pristanka Kraljevog«, nego da se kaže: da se civilna lista Kraljeva ne može ni povisiti ni smanjiti bez pristanka Narodnoga Predstavništva. Jer, ako se traži pristanak Kraljev za smanjenje, onda se on sigurno nikad neće dobiti. Narodno Predstavništvo ima da odredjuje i rešava o svima isplatama iz državne kase, da rešava o budžetu, pa neka ono rešava i o civilnoj listi samostalno, ne vezujući se za Kraljev pristanak.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Pošto se niko više ne javlja za reč, stavljam na glasanje ovaj član. Gospoda, koja su za to, da se ovaj član primi, po predlogu vladinom, neka izvole sedeti, a koja su protiv neka izvole ustati. (Većina sedi.) Objavljujem, da je član 44. primljen većinom glasova po predlogu vladinom.

Prelazimo, gospodo, na odeljak VI. Narodno Predstavništvo. Izvolite čuti član 45., stari član 42.

Dr. Janko Šimrak: Kod ovoga odeljka imaćemo da raspravljamo o veoma važnim pitanjima, i za to mislim, da bi trebalo dati odmora. (Glasovi: Treba dati odmor!)

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Treba, gospodo, još da radimo. Imali smo već odmor. Molim vas, gospodo, da čujete član 45.

Jovan Gjonović: Ima ovde grupa, koje traže da se pre odeljka VI. raspravlja o ekonomskim problemima. Posle podne može da se završi taj posao, i možda bi se o tome novom odeljku govorilo i raspravljali pre ovoga odeljka.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Mi smo već rezervisali odeljak III. za ekonomsko-socijalna

pitanja. Izvolite čuti sada član 45., stari član 42.

Ljubomir Jovanović: Ja mislim, da ovako postupimo: da rešimo, hoćemo li jedan, ili dva doma. Ako rešimo da hoćemo dva doma, onda ćemo prelaziti i usvajati član po član, ovako kako želi g. dr. Ninčić; a ako rešimo da bude jedan dom, onda moramo izabrati nekoga, koji će izraditi novu redakciju ovoga odeljka.

Predsednik dr. M. Ninčić: Ja se slažem sa g. predgovornikom. Mi ćemo kod ovoga člana 45. rešiti to pitanje: hoćemo li jedan ili dva doma. Ako većina odbora bude za jedan dom, onda ćemo izabrati jedan redakcioni odbor, ili poveriti starom redakcionom odboru da izradi novu redakciju. (Glasovi: Za to treba dati odmor, da se sporazumemo. Dajte četvrt sata odmora!)

Gospodo, dajem pet minuta odmora.

(Nastaje odmor.)

(Posle odmora).

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Molim, gospodo, da nastavimo sednicu. Izvolite čuti čl. 45., stari čl. 42.

Zastupnik sekretara **Jovan Jovanović** (čita): »Narodno Predstavništvo sastavljaju Narodna Skupština i Senat. Narodna Skupština sastavljena je od 300 poslanika koje narod slobodno bira opštim, jednakim, neposrednim i tajnim glasanjem. Narodna Skupština bira se na 4 godine. Pravo biračko ima svaki državljanin po rođenju ili prirodjenju, ako je navršio 21. godinu. Zakon će poimence označiti izuzetke od ovoga. Oficiri aktivni i u nedejstvu kao i podoficiri i vojnici pod zastavom ne mogu vršiti biračko pravo ni biti birani. Bliže odredbe o izborima propisaće se zakonom. Zakon će rešiti i o ženskom pravu glasa«.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Otvaram diskusiju o ovome članu. Ima reč g. Gjonović.

Jovan Gjonović: Ja sam samo hteo da stavim pitanje na g. ministra za Konstituantu. Malo pre smo rekli, da pre nego li predjemo na diskusiju o Narodnom Predstavništvu da bi se ministar za Konstituantu morao izjaviti, dali ostaje kod dva doma ili ne, jer će biti drugčija diskusija, ako budu dva doma, a drugčija će teći diskusija, ako bude jedan dom. Ako ministar u ime vlade primi da ostane jedan dom, skratice se diskusija, a ako ostaje kod dva doma, onda treba da o tome raspravljamo.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. ministar za Konstituantu.

Ministar za Konstituantu **Marko Trifković:** Gospodin Gjonović mi od jutros neprestano postavlja pitanja. Neka me izvini, ali ovo mu kažem onako u prijateljskoj nameri. Ja bih gospodina Gjonovića molio, da prvo učini jedan izvestan predlog, jer ako je za dva doma, ja bih ga molio ... (Gjonović: Nisam za dva doma); Dobro! Vlada je podnela svoj predlog i ovako, dok ne padne drugi predlog, nemam razloga, da odustanem od vladina predloga. Kad g. Gjonović podnese predlog, ja ću

se onda moći izjasniti; jer ako ste vi za dva doma, kako ja onda mogu odustati od predloga, koji je vlada podnela.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Avramović.

Mihajlo Avramović: Gospodo, mi se ne možemo složiti sa predlogom, imeno sa ovakvim sistemom izbora kako je u nacrtu vlade predložen. Mi smatramo, gospodo, da smo već odavna izašli iz periode kad su se mogli po ovom izbornom sistemu izbori vršiti i kad se moglo ovakvim izborima vršenim po ovom sistemu zadovoljiti. U ono vreme kad su bila u pitanju politička prava građana, kad su ona bila glavni momenti u političkom životu naroda, moglo je da se ide na biralište u masu neorganizovanih birača i da se tamo traži poverenje i da se traže glasovi radi odbrane i radi zajemčenja političkih prava građanskih.

Moglo je tako da bude u tom periodu, jer je tada bilo glavno odbraniti i zajemčiti jednu stvar političke slobode, politička prava, i sve dotle dok su ta pitanja, dok su ta prava bila u pitanju, sve dotle ovakov sistem mogao je zadovoljavati i mogao je odgovarati svojoj nameni. Mi neprestano pominjemo i neprestano slušamo, kako su politička prava ujemčena, kako je to pitanje o političkim pravima rešeno, i voljni smo da verujemo, da su pitanja o političkim pravima i rešena.

Ali, gospodo, mi sada imamo sasvim druga pitanja po sredi i imamo sasvim druge mase pred sobom, kojima se obraćamo i od kojih tražimo poverenje, tražimo biranje i glasanje. Imamo mase diferencirane po interesima, po zanimanjima, imamo mase, koje dele duboko i široko njihovi privredni interesi. Nemoguće je, gospodo, danas otići pred te mase, sastavljene iz bezbroj raznih interesa, predstaviti se njima i tražiti od njih, da one zaborave sve svoje interese i da se ujedine u jednom kandidatu, koji nema nikakove veze s tim raznolikim interesima i koji ne može imati nikakove veze.

Zamislite, gospodo, jednu masu od deset hiljada građana, gde ima zemljoradnika, gde ima zanatlija, gde ima industrijalaca, gde ima trgovaca, gde ima radnika, gde ima slobodnih zanimanja, i zamislite tu masu sa tako raznolikim zanimanjima, sa tako raznolikim interesima, zamislite tu masu, da se ona treba da složi na jednom kandidatu, koji s tim masama ne živi i nema s njima nikakove veze, čiji su interesi daleko od interesa mase. Zamislite tu jednu neprirodnost, da jedan kandidat treba u sebi da ujedini sve te interese i da predstavlja sve te interese!

Što biva kod takvog izbornog sistema? Biva to, da kandidat ne predstavlja na kraju krajeva nijedan od onih interesa, kojima se obraćao da bude biran. Na kraju predstavlja sam sebe i nikoga više. Politički život, ne samo u našoj zemlji nego u celom svetu, u velike pokazuje neprirodnost takovoga izbornoga sistema.

Pokazuje neodrživost takvoga izbornoga sistema, cepanje pojedinih stranaka na manje grupe, cepanje na disidente, cepanje na nezadovoljnike, sve su to gospodo, za nas simptomi da ovakav izborni sistem ne zadovoljava onako raznolike interese koji su oličeni u onoj raznolikoj masi od 10 do 20.000 birača. Njihovi interesi ekonomski, njihovi profesionalni interesi za njih su mnogo važniji, gospodo, nego ma kakva načela koja biste vi pred njih istakli. Otuda i vidimo jednu veliku krizu kod svih građanskih demokratskih stranaka, jednu krizu koja ih sve više i više cepa, sve više i više dovodi do raspadanja i do novih i novih formiranja. Kao što je nemoguće, gospodo, dvadeset vrsti voća predstaviti u mustri jedne kruške ili jabuke tako je nemoguće predstaviti dvadeset vrsti interesa u jednom kandidatu. Zato mi smatramo, da izborni sistem treba u prvom redu da vodi računa o raznolikim interesima koji postoje u današnjem društvu i da treba da se oslonimo na te raznolike interese. Smatramo, da bi se tek tada došlo do jednoga mira u društvu, da bi se izbegli oni silni sukobi koji su neminovni, narod strada od ovog izbornog sistema na kome vladin predlog stoji. Da bi se došlo do jedne harmonije, do izrade harmonije, tih raznolikih interesa, da bi se postavila baza za novu solidarnost u društvu, za onu solidarnost, koju društvo samo sobom nameće, smatramo da bi ako bi se stalo na gledište raznolikih interesa, smatralo da bi se dala jedna sigurna podloga za miran razvitak današnjeg diferencijalnog društva. Suprotno dakle svima onim gledištima koji su ovde do sada iznešeni kako bi ovakav sistem koji zemljoradnička grupa zastupa značio baciti narod ponovo u neku borbu ponovo u razmirice. Suprotno tome gledištu i tim gledištima mi nalazimo da bi ovaj sistem naš kako ga mi predlažemo, kako ga mi zamišljamo na protiv povratu mir koji je potreban za razvitak politički i privredni u zemlji. Specijalno za ove naše današnje prilike, mi smatramo da je naš predlog, da je naše gledište biranje po privrednim interesima, biranje po zakonima, da je danas neophodna potreba, da je imperativna potreba. Mi smo gospodo, jedna ruinisana zemlja, ruinisana po najviše privredno. Pred nama stoje veliki i mnogi privredni zadaci. U tome na izgradnji, na rešavanju tih zadataka svako privredno zanimanje ima veliku ulogu da igra i da odigra. Ali da mogu zanimanja, da mogu privredne grupe svojoj ulozi potpuno da odgovaraju one treba da dodju do punog svoga izražaja. One mogu doći do tog svog izražaja ako se bira kao što vlada predlaže. One mogu doći do punog svoga izražaja samo tada ako se biraju na osnovi kako mi predlažemo, na osnovi raznolikih zanimanja. Palo je ovde jedno mišljenje kako bi takav način biranja značio raspirivanje klasne borbe, i kako nama ni za ovaj trenutak ni u onšte klasna borba i u onšte borba društvena nije potrebna. Klasna borba, gospodo, postoji, klasna borba, gospodo, postojala je, i klasna borba postojaće.

Ja ne delim mišljenje ni gospode, koja misle ako bi društvo bilo organizovano na socijalističkoj ili komunističkoj osnovi, da bi tada nestalo klasa, pa dosledno, i klasne borbe. Ja to mišljenje, gospodo, ne delim. Razna zanimanja, razni redovi, — pardon, ja pojam red ne shvatam kao imovinsku kategoriju nego kao jednu radnu kategoriju — razni redovi, razna zanimanja, gospodo, postojaće u svakome društvu pa i u socijalističkom pa i u komunističkom. Klasne diferencije klasne borbe ali da ne upotrebim tu reč, da kažem profesionalne borbe, profesionalne diferencije postojale su i uvek će postojati. Mi imamo da istražujemo koji je način profesionalne borbe zgodniji, koji više ide na to ka mirnom rešavanju sukoba i diferencije. I ja smatram da pošto klasna borba postoji, pošto se ona ne može izbeći, da imamo da potražimo samo oblike kroz koje će ta borba da bude plodna, korisna, a ne štetna. Mi smatramo gospodo da klasna borba kako se danas vodi u neorganizovanom društvu u rasturenim rasejanim jedinicama, da je ta klasna borba takva, kakva se vodi štetna i opasna po društvo, i obratno: mi smatramo, da bi klasna borba, koja je neizbeživa, koja se otkloniti ne može, bila plodna a ne štetna, ako bi se vodila organizovano, ako bi se vodila disciplinovano, ako bi se vodila kanalizovano. Naš predlog rešava i to pitanje. Naš izborni sistem obuhvata i to pitanje i rešava to pitanje i, kako mi smatramo, rešava ga na jedan vrlo spretan način. Ako se da prilika svima zanimanjima da dodju potpuno do svoga profesionalnog interesnog izražaja onda prestaje samim tim povod za surovu klasnu borbu. Obrnuto: ako se uguši mogućnost slobode izražavanja svoga interesa, samim tim raspiruje se podhranjuje se, raspljuje se surova klasna borba. Prema tome ne gledamo mi na klasnu borbu onako, kao što čusmo pre nekoliko dana neku gospodu ovde, kao na nekoga bauka, od koga treba bežati, što treba kao kugu proterivati iz našeg društva nego na protiv u klasnoj borbi, u profesionalnoj borbi vidimo jedan veliki postrek za progresivanje našeg društva, samo što mi tražimo da se ta borba organizuje, da se disciplinuje, a ona se u organizovanoj grupi, samim tim što je vodi organizovana grupa, ona se ublažava, ona se disciplinuje, ona postaje plodna i korisna.

Gospodo, društvo, kapitalističko društvo, pod čijim režimom živimo, stvorilo je toliki kaos u privrednom životu, poremetilo je svaki odnos između proizvodnje i potrošnje i onom svojom institucijom koju je ono mehanički stvorilo, tako da kažem, svojim zakonom ponude i tražnje, svojim regulisavanjem cena, pokazuje se apsolutno ne kadro da izidje iz haosa, koji je ono samo stvorilo.

Vi vidite, gospodo, pojavu za vreme rata, tkz. statističku privredu, što će reći mešanje države u privredne odnose pojedinih. Država je htela tim svojim mešanjem da one haotično stanje koje je

kapitalizam stvorio u privredi da to haotično stanje svojim mešanjem otkloni, U drugom redu vidimo pojavu sindikalizma, pojavu slobodnog udruživanja pojedinih profesija. U tim organizacijama i profesijama u osnovi leži ovaj razlog da pojedinci grupisani otklone koliko je moguće onaj kaos koji je kapitalističko društvo poremećenjem odnosa između proizvodnje i potrošnje stvorilo. Najzad vidimo pojavu trustova koji u osnovi svojoj zato što počivaju na kapitalističkoj osnovi opasni su po društvo, ali čija tendencija kad ne bi bili u kapitalističkim rukama i kad ne bi postojali na kapitalističkoj osnovi, sadrži u sebi dobrih posledica za rešenje pravih odnosa između proizvodnje i potrošnje, za rešenje na međunarodnoj i internacionalnoj osnovi.

Mi smatramo, gospodo, da je ovaj izborni princip koji mi predlažemo pogodan za rešenje i za otklanjanje toga haosa koji u današnjem društvu postoji između proizvodnje i potrošnje. Danas se gospodo, proizvodi a ne zna se za koga se proizvodi. Proizvodjač ne zna za koga proizvodi i ne zna hoće li prodati to što proizvodi ili ne. Jedini mu je regulator zakon ponude i tražnje. Ali taj regulator dolazi dockan, kad je kaos već tu, dolazi kad je već poremećaj izvršen. Mi, gospodo, iz ovoga haotičnog stanja moramo izaći. Radi toga mi treba i moramo da upotrebimo sva sredstva. Jedno između tih efektivnih i jakih sredstava za izlaz iz takvog stanja jeste dopuštenje, priznanje principa da svi privredni interesi dodju do punog svoga izražaja.

Stoga, gospodo, mi smatramo da naš predlog sadrži u sebi ne samo jedno pravedno rešenje izbornog sistema, ne samo jedno pravedno predstavništvo u Narodnoj Skupštini, jedno Predstavništvo onako kakav je i sam narod. Jer valjda neće niko danas da tvrdi da se narod sastoji iz samih advokata, profesora i birokrata. U francuskom parlamentu imamo na 450 poslanika 350 advokata i profesora. (Čuje se: Nije nego treba da bude sve sami seljaci). To ste dobro приметili. Te primedbe su do sad već mnogo puta padale na našu grupu u Skupštini, kao da mi hoćemo da dodjemo do većine i do nekakve diktature, a neki su čak izjavili kao da mi hoćemo jednu čistu seljačku državu. Obrnuto mi hoćemo, gospodo, baš zato što mi stojimo na gledištu profesionalnog parlamenta, time samim kažem da mi nećemo samo seljačku državu, nego državu svih redova i svih zanimanja. Ako bismo hteli samo čistu seljačku državu, mi bismo se pomirili sa vašim predlogom i budite uvereni da ćemo posle jednog ili dva izbora doći u većini kao seljački predstavnici.

Vi velite, da to nema nigde u svetu. Pa lepo, da to predpostavimo. Ako je to dobra stvar, i ako je istina da narod nije prosta organizovana masa oličena samo u jednome redu, već da je to masa podelena po raznim zanimanjima i interesima, onda

je logično i pravo, da ta masa dodje tako u parlamentat predstavljena, kako je i u svojoj sredini i u svojoj masi zastupljena. Ne možete tražiti dakle, da jednu takvu masu sa raznim profesijama i raznim interesima zastupa jedna profesija.

Naš predlog dakle obuhvata ne samo jedno pravično rešenje Narodnog Predstavništva: da narod bude predstavljen onakav, kakav je, nego u isto vreme naš predlog u sebi sadrži i bazu, za rešenje ekonomskih sukoba i ekonomskih pitanja, koja nikada nijedan parlamentat kao što je ovaj i po ovom predlogu ne može rešiti.

Ja sam malo pre pomenuo, kako smo mi baš sada u tim trenucima, u tome periodu, kad predstoje veliki privredni redovi. I to, gospodo, ne samo da smo u trenutnim prilikama takvim, nego mi smo danas i jedna velika zemlja, koja po socijološkim zakonima ima i uslova, da postane u brzo i gusto naselena zemlja. Uz to mi smo zemlja sa otvorenim vratima prema celome svetu, i sasvim drukčije će se kretati naša privreda u ovim velikim granicama, nego što se kretala u uskim granicama kraljevine Srbije, dakle mnogo bržim tempom i mnogo različnije. Prema tome za ta velika pitanja, koja će doći na rešavanje, ne moguće je da ih rešavaju samo predstavnici jednog zanimanja, samo predstavnici jednoga reda. Naprotiv tu se mora potražiti kooperacija svih redova, koji treba da sudeluju u izgradjivanju tog novog privrednog života i te nove strukture.

Zato, gospodo, mi ostajemo pri svome predlogu, u punom uverenju da time činimo veliku uslugu našoj zemlji ne samo za sadašnjost nego da time polažemo i temelje za mirno rešavanje svih privrednih pitanja i sukoba u budućnosti. Naročito polažemo na tu tačku mirnog rešavanja, jer nikome kao privrednom redu nije više potreban mir i mirna rešenja, a ona se ne mogu postići onde, gde se neprestano javljaju sukobi i nezadovoljstvo. Ta nezadovoljstva na posletku moraju biti, i njihov je kvasac tu, kad pojedini privredni redovi ne dolaze do svoga punog izražaja. Mi bismo sasvim mirne duše mogli da ostavimo tu stvar ovako, kako vi u većini želite i da čekamo na svoje vreme, a ono će doći nesumnjivo i brže će doći nego što se lko od vas nada. Mi bismo to mogli, ali nama nije do toga. Mi bismo hteli da vidimo sada, kada se postavljaju temelji našoj državi, otklonjenje klica za društvene i privredne sukobe i da postavimo temelj za miran razvitak kako to traže razni interesi raznih profesija naše zemlje. Zato predlažem, da se mesto odredbe gde se kaže, »narod bira neposrednim i tajnim glasanjem...« da se biraju predstavnici za Narodnu Skupštinu prema dopuštenim i organizovanim zanimanjima.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Živko Jovanović.

Živko Jovanović: Mi smo, gospodo, još u načetnoj debati kazali svoje gledište o parlamentar-

nom sistemu i sa obzirom na sklop parlamenta, i sa obzirom na njegove attribute, i sa obzirom na njegove odnose prema izvršnoj vlasti, i sa obzirom na izborni sistem u parlamentarnom sistemu. Mi smo se izjasnili protiv parlamentarnog sistema i tom rilikpom kazali smo svoje gledište na sistem politički kakav mi branimo, na sistem sovjetski. O tome ovde nije potrebno reći više ni jednu reč, ali povodom ovoga člana koji je na dnevnom redu, potrebno je učiniti nekoliko napomena.

Ja sam u ime svoje grupe dužan izjaviti ovo:

Pre svega, jedna opšta napomena nameće se još u početku, a to je, da ste Narodno Predstavništvo, kojim ste usvojili sistem parlamentarne vladavine, stavili ovde u član 42. Narodno Predstavništvo vi ste svega dali jedan član, i u tome pitanju niste uzeli u oobzir ni onoliko nužnih potreba koliko je uzeto u prošlom Ustavu od 1903. god. Ali posle te opšte napomene tri stvari su, na koje ja želim naročito da udarim i skrenem pažnju. Po ovom članu vladinog predloga predviđa se senat. Gospodo, zbilja je čudnovato da se pitanje senata, da se ustanova senata javlja u našoj zemlji sad. Šta će senat u ovoj zemlji u kojoj do sada nije postojao, u kojoj sem toga nema plemstva i nema onih razloga koji su onda kad je senat stvaran u drugim zemljama postojali za njegovo stvaranje? Gospodo, odgovor je jasan. Senat je ovde potreban da kao i u ostalim zemljama s jedne strane ograniči i inače već ograničeno pravo Narodnog Predstavništva i naroda u koliko on može da govori kroz parlamenat, a s druge strane senat je potreban da, i onako jakoj, izvršnoj vlasti posluži posredno i da je ojača. Mi nemamo aristokracije, ali mi imamo reakciju. Senat treba da bude ustanova te reakcije. Mi nemamo aristokracije, ali mi imamo reakcije i isključivo zato da reakcionarne tendencije podrži i da izvršnu vlast pomaže, kao drugi njen pomoćni organ, ustanovljava se senat.

Svi koji su do danas ma gde bilo, ma u kojoj zemlji branili Senat, branili su ga razlozima da bi jedno kolegijalno telo kao što je Skupština kao što je zakonodavno telo da bude tako sastavljeno da o zakonima, na kojima počiva sav poredak i cela država, da o zakonima može dublje i svestrano da razmišlja i da je zbog toga potrebno da sem Parlamenta gde preovladjuju strasti raznih interesa, da postoji gornji dom u kome isključivo vlada objektivna inteligencija koja umerava i temperira one strasti iz donjeg doma.

To su, gospodo, čisto reakcionarni **razlozi**. Ti razlozi došli su da pokriju stvarnost u svima zemljama gde on postoji. Senat je postao u Engleskoj radi toga da pobedjenom plemstvu jednim delom pobedjenom da njegov Parlamenat pored naroda. Senat je postao u Francuskoj posle ukidanja plemstva da reakciji abezbedi još jedan organ. Senat se ustanovljava ovde iz istih razloga da se isključivo pomogne reakciji da ona može još na jedan način og-

raničiti rad Narodnoga Predstavništva. Zato je jasno da ti razlozi o potrebi Senata ne stoje i ne vrede i da za njega ono što postoji, jasno ga osudjuje pred svima pravim predstavnicima narodnim a pred narodom još više. I pošto on još uz to i suviše košta, pošto on sem te reakcionarne funkcije nijedne korisne funkcije nema, mi smo, razume se, protiv Senata.

Ali u ovom članu, — sem toga pitanja o Senatu o kome ćemo mi u plenarnoj sednici govoriti više, ako t. jest Senat prodje u Ustavnom odboru, u što ja sumnjam, — ima još dve stvari na koje moram obratiti pažnju. Ovde stoji da oficiri aktivni, podoficiri i vojnici pod zastavom ne mogu vršiti biračko pravo niti biti birani. Drugim rečima, da se biračkoga prava lišava čitav red ljudi i ograničava čitav deo naroda koji stoji pod zastavom. Zašto se lišavaju vojnici toga političkog prava? Opet dolazi stari reakcionarni izgovor: pa vojska netreba da se meša u politiku i vrlo je opasno kad se vojska meša u politiku. To smo videli, vele oni, i za vreme Rimskoga carstva i u svima slučajevima u istoriji kad se vojska mešala u političke stvari, isključivo iz tih božem opravdanih objektivnih i istorijskih razloga treba odstraniti vojsku od političkih prava. Mi i taj reakcionarni izgovor vrlo dobro razumemo. Mi vrlo dobro znamo da on isključivo tome služi, da vojsku i sve što sa vojskom u vezi stoji odvuče od političkog života u tom smislu, da vojsku što bolje napravi mašinom za održavanje postojećeg vladajućeg poretka.

I samo zato da vojska bude što poslušnija mašina toga poretka, ona se lišava političkih prava, i baš zato što smo protiv takvoga sistema i tendencija, mi smo protiv toga, da se čitav red ljudi — imajući tu na umu vojnike, koji nose najveće terete državne lišava političkih prava. Kad ljudi, koji za vreme mira služeći vojsku, i za vreme rata ginući za interese vladajućeg poretka, daju vrlo mnogo, oni moraju da imaju i politička prava. I baš za to, što se vojska nalazi u položaju, da bude upotrebljena na način, koji je može koštati života u svakome momentu, ona mora imati i politička prava. I kao što smo kod pitanja o ratu i miru tražili da onaj koji ratuje ima prava da rešava o ratu i miru, tako i ovde, s obzirom na te ratnike, mi tražimo, da i oficiri i vojska imaju politička prava.

Najzad, u ovom članu se kaže: »Zakon će rešiti i o ženskom pravu glasa«. Mi smo već u početku — tamo gde je bila reč o građanskim stvarima — videli, kako se u Ustavnom Odboru vrlo brzo prešlo preko toga pitanja o građanskim pravima žena. S obzirom na to, mi još sad unapred znamo šta znači ovo »Zakon će rešiti i o ženskom pravu glasa«. Ovde se nije istakao nikakav princip. Nije se kazalo, da će žene imati politička prava, pa će samo na tome principu doći zakon i razraditi stvar. Ovde se govori, da Ustavotvorna Skupština ostav-

lja drugima da to pitanje o ženskom pravu glasa reši, a mi, naša grupa, stojimo na gledištu, da i politička prava i građanska prava treba dati ženi u potpunosti isto onako kao i čoveku. I zbog toga mi tražimo, da se i kod ovoga pitanja, u poslednjem redu ovoga člana, kod pitanja o političkim pravima žena, još sad u ovome članu jasno naglasi, da će se ženama dati pravo glasa, a da će zakon, koji

treba da reši to pitanje, imati samo da donese tehničke odredbe.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ja mislim, gospodo, da diskusiju za danas zaključimo, i prema tome današnju sednicu zaključujem, a drugu zakazujem za sutra u 9 časova s istim dnevnim redom.

Sednica je trajala do 12¼ časa.

XXII. SEDNICA

USTAVNOG ODBORA

USTAVOTVORNE SKUPŠTINE

KRALJEVINE

SRBA, HRVATA I SLOVENACA

držana 1. marta 1921. godine u Beogradu.

Početak u 9½ časova.

Predsedavao predsednik dr. Momčilo Ninčić.

Sekretar Milan Bošković.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Otvaram gospodo, današnji sastanak. Na dnevnom redu je član 45. stari 42. U tome članu ima dva stava. Ja mislim, gospodo, da će radi diskusije, radi što boljeg rezultata diskusije, radi što veće jasnoće, biti zgodnije, da mi tu diskusiju podelimo na dve: prvo da raspravljamo načelno pitanje o tome, da li ćemo imati jedan ili dva doma, pa onda da raspravljamo sva ona detaljna pitanja, koja su izložena u ovom odeljku. Ja mislim, da gospoda, koja se sada budu javila za reč, da govore o tome načelnom pitanju: jedan ili dvodomski sistem. Ima reč g. Jovan Gjonović.

Jovan Gjonović: Gospodo, ja sam na jučerašnjoj sednici zamolio gospodina ministra za Konstituantu, da nam da izjavu, u ime vlade, da li odstaje od ustanove gornjeg doma. Ja sam smatrao, da reba da učinim jednu takvu molbu gospodinu Ministru za Konstituantu radi toga, da bi se skratila diskusija o ovome odeljku, i da bi se naročito skratila diskusija o dva doma, ako bi izjavio da pristaje na jednodomski sistem. Gospodin ministar je na jedan gotovo pitijeski način odgovorio. On je izjavio, da nema nijednog drugog predloga i prema tome vlada nema razloga odustati od svoga predloga! Znači, da gospodin ministar hoće što dužu diskusiju, a kao je tako, onda ni on ni Vlada ne može da pravi odgovornim drugoga za to, što se produžava diskusija, nego samo sebe.

Nalazim gospodo, da se o ovom prvom članu ne može govoriti a da se ne progovori nekoliko reči o celoj ovoj vladi i o Narodnom Predstavništvu uopšte. Zato, ja mislim, da govorim ne samo o ovome članu, onako kao što bi hteo gospodin Ninčić:

dva doma, nego da bacim jedan sumaran pogled na ceo ovaj odeljak.

Očigledno je, gospodo, da narod ne može direktno upravljati sobom, a tako isto da ne može direktno ni donositi zakone. Ali to ne znači, da se donošenje zakona kao i upravne vlasti ne treba da dovedu u što direktniju zavisnost od naroda.

Vi ste, gospodo, upravnu vlast prilično izmakli od naroda samom ustavom Monarhije, jer Monarhija, kao takva, upravnu vlast izmiče kontroli narodnoj i to u onome obliku i onakvom stepenu kako bi to bilo korisno i za narod i za državu. Ali, ako ste izmakli upravnu vlast kontroli narodnoj, upravo, ako ste učinili kontrolu narodu nad upravnim vlastima, što slabijom, prirodno je, da ste dužni zakonodavnu vlast dovesti u što tešnju zavisnost i što jaču vezu sa narodom. Jer, ako izmaknete zakonodavnu vlast, kao što ste izmakli upravne vlasti što tešnjoj narodnoj kontroli i što direktnijem uticaju narodnom, onda ste pogazili princip demokratizma i odvojili zakonodavstvo od života narodnog. A to, gospodo, biće na štetu i narodu i njegove države.

Vi znate, da se narodni život teško kalupi u formi, koja je daleko od narodnog shvatanja i narodnih potreba, a da svi ti kalupi, ma kako lepo bili izmišljeni, ostaju samo kalupi, forme, i da se život u njih ne može ukalupiti.

Gledajući na zakonodavnu vlast sa ovog principijelnog gledišta, da narod treba da bude u što tešnjoj vezi sa tom vlašću, ja nalazim, da ustanova gornjeg doma udaljava zakonod, vlast od naroda, jer ona čini distanciju između zakonodavnog tela i naroda većom i zato sam odlučno protiv toga.

Ja ne mislim, gospodo, da ulazim u splet razloga za i protiv gornjeg doma. Oni su i u našoj javnosti, i u našoj političkoj literaturi, kao i kod drugih naroda, mnogo raspravljani, i oni su mnogo-brojni. Ja želim, da na to pitanje gledam sa jed-

nog našeg gledišta. U opšte, ja mislim, da ne čine velike koristi narodu oni ljudi, koji pronalaze neke ustanove kod drugih naroda, ispituju njihovu vrednost kod tih naroda, i za to što su dale dobre rezultate tamo kod drugih, oni ih prenose ovde. Ono, što je dobro za druge, ne mora biti dobro za nas. Mi smo živeli pod specijalnim prilikama, i mi smo različni od drugih, mi nismo isto što i oni. Bolje je, ja mislim sve ustanove koje mislimo preneti kod nas, da ih merimo jednim našim merilom, da okrenemo oči u nas same, pa ako nadjemo da nam trebaju i da nam odgovaraju uzmemo ih; a ako nam ne trebaju ne moramo ih primiti, pa makar one bile i dobre pa ma gde smo ih videli.

Gornji dom imao je smisla da postoji tamo, gde ga je socijalni život stvorio, gde je imao da zaštićava izvesne posebne interese. Gornji dom u Engleskoj je bio dom plemića i zaštićavao je kastinske interese. Danas je gornji dom i u Francuskoj i u Engleskoj predstavnik krupne buržoazije. On tamo ima da štiti izvesne interese, ima, možda, razloga da još postoji. On je jedna kočnica demokratiji i političkoj i ekonomskoj, on je čuvar tradicija. Ali, ako je gornji dom kod njih u istoriji izvršio, možda, vrlo važnu ulogu, ako je nekada bio potreban, danas ga život ne samo koriguje, nego ga čini i nepotrebnim. Ta je ustanova na umoru tamo gde je postala. Vi se, gospodo, sećate velike parlamentarne krize u Engleskoj pre rata. Liberali engleski dali su jedan udarac gornjem domu u Engleskoj, od koga se on neće oporaviti. Francuski senat trpi svakoga dana sve više udaraca, i svakoga dana sve više postaje gotovo izlišan.

Ja sam ovo napomenuo samo za to, da se vidi, da ta ustanova izumire baš tamo gde je postala i gde je vršila jednu istorijsku misiju, koja je, možda, donela i koristi, i, gospodo, na što ćemo mi da prenosimo jednu takvu ustanovu, koja izumire i u svojoj kolevci? Lepo je i duhovito rekao g. Veljković, kad je govorio u načelnoj diskusiji o Ustavu, da nam to neće doneti nikakove koristi, već nas može učiniti i smešnim. Ja mislim, da bi za nas to bio jedan luksuz, koji nije potreban, i koji bi nas, ne samo učinio smešnim, nego bi nam doneo i štete.

Naša zemlja je demokratska. Ogromnih diferencija, kao na zapadu, medju nama nema. Više od 80% našega naroda sitni je sopstvenik, i stvoriti jednu ustanovu, koja ima da brani neke specijalne interese kod nas, u takvoj zemlji, to je, gospodo, jedna budalaština. Ni ekonomskih ni velikih političkih razlika nema medju nama. Mi n. pr. nemamo plemstva, tako da bi nam trebala ustanova, koja će štiti njihove interese. Na protiv, želeti bi bilo da se demokratska osećanja i sklonosti u narodu što pre razviju, jer bi to bilo i u interesu naroda i u interesu njegove države. Specijalno za naše prilike ne postoji onaj razlog za ustanovu gornjeg doma, po kome bi ustanovom gornjeg doma trebalo metnuti

jednu konzervativnu branu, koja bi usporila suviše ubrzani razvitak i težnje ka demokratizmu.

Po mome shvatanju, gospodo, mi nismo patili od preteranog demokratizma, od novačenja. Naša permanentna bolest, to je, po mome shvatanju, konzervatizam, koji ima jedno gotovo atavističko obilježje, i želeti bi bilo, da ga se što pre otarasimo. Narod može pogrešiti — ja to priznajem — ali bolje je, da on pogreši, jer njegove greške nisu fatalne i lakše se snose, nego ako pogreše oni, koji se nameću njemu za tutora.

Mi smo imali jedan pokušaj sa gornjim domom — senatom za vlade poslednjeg Obrenovića, i on je bedno svršio i izazvao buru nezadovoljstva u narodu. Narod je instinktivno osetio, da mu je senat metnuo kvrgu njegovom napretku. Šta će nam, gospodo, još jedan takav pokušaj? Sama monarhija je bremza napretku naroda. Ako metnemo još jednu, prekoračili smo meru celishodnosti.

Ako niste skloni da podjete niz demokratsko raspoloženje narodno, onda ne gomilajte brane njegovom napretku. Dom politički isluženih ljudi, koji će samo tutorisati narodu i izazvati konflikte sa drugim zakonodavnim faktorom, to je ono, što nam najmanje treba.

Neka od gospode u ovom odboru, braneći gornji dom, patetično su naglašavali, da je gornji dom jedna ustanova, koja se vidi u svim republikama kao i u svim ustavnim monarhijama i da ga zato, što je on opšta pojava, treba i mi da uzmemo; pa je, čisto s naglaskom zadovoljstva, poentirano, da ga ima čak i Amerika.

Ja bih toj gospodi, koja se pozivaju na republiku, skrenuo pažnju na fakt, da one nisu monarhije i da one nemaju onu jaku konzervativnu kočnicu, koja se zove monarh i da još mogu sebi dozvoliti luksus, da naprave jednu vrstu brane demokratizaciji gornjim domom. Da li je to opravdano ili ne, pokazaće njihov život u skoroj budućnosti. U koliko se meni čini i u naučnom svetu i u životu tih naroda opaža se stalna težnja, da se gornji dom izbaci.

Što se tiče Amerike, ja bih skrenuo pažnju na neke činjenice, koje ne treba gubiti iz vida, a koje čine, da će se njihov senat održati duže, nego igde drugde, i da je komparacija naše zemlje sa Amerikom najmanje umesna. Hoću da naročito uprem prstom na ogromnu ekonomsku razliku izmedju američkih građana. To je zemlja klasične ekonomske nejednakosti. Nigde na svetu nema manje onih, koji se zovu sitnim sopstvenicima, nego u Americi. Onog srećnog prelaza izmedju proletera i bogataša u Americi je najmanje. Distanca izmedju redova društvenih nigde nije veća, nego u Americi. I sam taj fakat čini, da je ustanova gornjeg doma onoj zemlji i onoj socijalnoj konstelaciji potrebna. Oni će je zato braniti više i duže, nego ma ko drugi. No, pored toga ekonomskog razloga za održanje senata ima drugi jedan, možda mnogo važniji, nego onaj prvi.

I on izvire iz strukture državnog uređenja njenog. Amerika je savezna država. Svaka država sačuvala je svoj individualitet, na koji je osetljiva mnogo više, nego to izgleda na prvi pogled jednom površnom posmatraču. Svaka od njih hoće da bude ravnopravna u opštoj zajednici. To im je nemoguće postići proporcionalnim predstavništvom u jednom domu zato, što u Americi ima država i saveza, koje su po 5—10 puta brojno veće nego druge. Njujork država veći je i 15 puta, ako ne više, od Arizone ili Nju-Meksika. Ali one tu jednakost postižu Senatom. Ako u doljni dom Njujork šalje n. pr. 15 puta više poslanika, nego Arizona, u senat šalju obje podjednako: po dva senatora. Svaka država u savezu bira po dva senatora. Senat, dakle, to je inkarnacija jednakosti svih američkih država i garancija, da se ne će nadglasavati i interesi slabo naseljenih država žrtvovati interesima gusto naseljenih. Američki senat, dakle, ima pored zakonodavnog i jedan politički momenat. On, kako štiti interese federativnih država u zakonodavnom pogledu, da ne bi, t. zv. industrijski istok svojim brojem donio zakonodavstvo na štetu agrarnog severa i zapada, tako isto čini, da se glas svake države podjednako oseća na polju uprave Amerikom. Otuda i onoliko zamašaj senata u Americi i otuda on može da sa onoliko otpornosti i autoriteta vodi borbu sa predsednikom. Slučaj sa Wilsonom. I upoređivati, odnosno tražiti analogijom, da i mi stvorimo senat za to, što ga ima Amerika, i za to, što je senat u njoj vrlo moćan, to je po mom mišljenju budalaština. Mi nismo federalna zemlja, i ne želimo da budemo. Kod nas nema ni ekonomskih, ni političkih razloga, dakle, da ga kopiramo, a najmanje za to, što postoji u Americi.

Ja nalazim i kod nas i u hodu današnjega čovečanstva jedan siguran razlog, da ga ne primimo. Svet se sve više demokratizuje, on teži, da što direktnije učestvuje u upravljanju samim sobom i u donošenju zakona. Za to ne znam, zašto bi mi pravili izuzetak. Odbacimo tu ustanovu, za koju mi niti imamo tradiciju, niti nam je potrebna, niti nam može biti od koristi, a koja će nam, bez sumnje, doneti štete. Ostavimo zakonodavnu vlast narodu, da ju vrši, bilo, delom, direktno, bilo preko jednog zakonodavnog tela, koje direktno bira.

Dakle, kao što vidite, ja sam za jedan dom, za jedno zakonodavno telo. Ali ja sam i za to, da narod direktno učestvuje u donošenju zakona, ja sam za jednu novinu, za našu zemlju, ako ne za druge napredne narode. Čini mi se, posle ovih teških iskušenja po narod, kad je nesumljivo dao dokaza o svojoj visokoj svesti, da je potrebno dati mu prilike, da i direktno učestvuje u donošenju zakona referendumom. A to naročito u slučaju konflikta dvaju zakonodavnih faktora, koji su predviđeni ovim Ustavom. Ja nalazim, da naš narod ima kvalifikaciju, da može prosudjivati o zakonima u svojoj zemlji. No, i pored toga ja bih bio za referendum i iz ovog razloga. Smer je svake dobre politike, ne samo da na-

rodom dobro i humano upravlja, nego i da ga što više politički vaspita i razvija njegovu pravnu svest. Referendumom se narod uči, da razmišlja o zakonima, upućuje se, da uči njihovu tehničku stranu, upravo upućuje se u zakonodavni rad. Referendum ima ogromni vaspitni zamašaj, jer podiže ne samo pravnu svest građana, nego i svesnost o svojoj moći i podiže njihov sopstveni ugled. I radi toga, a ne samo što je to demokratska ustanova, ja sam mišljenja, da u zakonodavni rad uvedemo narod direktno: preko referenduma.

Šesti odeljak Ustava pored ova dva principiska nedostatka ima i taj, što nije predvideo Ustavotvornu Skupštinu. Po mom shvatanju u zemlji, gde se onako gaze zakoni, gde se laka srca ne mogu naterati upravni faktori na poštovanje Ustava, ne sme se dozvoliti, da ustavne promene vrši obična Skupština. Ako to uzakonimo, onda ne očekujemo dobro ni zemlji, ni narodu! Ustav je ipak najautoritativniji zakon zemaljski, kao što je to lepo rekao jednom prilikom gospodin Divac, i ja mislim, da mu autoritet treba što više očuvati, što više podići. To se ne će učiniti, ako se spusti na stepen jednog običnog zakona, koji može jedna obična Skupština izmeniti.

Čuvajmo autoritet Ustava, a to ćemo učiniti samo tako, ako njegove promene oduzmemo običnoj Skupštini i damo velikoj Ustavotvornoj Skupštini. Naravno, gospodo, da rad Ustavotvorne Skupštine ne može biti cenjen, ne može imati onoliko respekta, ako njen suverenitet ne bude zagarantovan. Njezine odluke ne smeju da bi postale izvršne, podležati nikakvoj sankciji. Ono, što ona reši, rešeno je. Iz svih ovih razloga ja predlažem, da se VI. odeljak Ustava nazove: Ustavotvorna i zakonodavna vlast; i njegov prvi član glasio bi ovako: »Narod je izvor i utoka svake vlasti. Ustavotvornu vlast narod vrši preko Ustavotvorne Skupštine, a zakonodavnu preko Narodnog Predstavništva i direktno, referendumom.«

Ovakom redakcijom čl. 1. utvrđen bi bio princip, da je narod iznad svega, da je najveća vlast u državi. Takodje uglavljeno bi bilo, da on ima pravo zakonodavne inicijative i da ustavne promene ne mogu biti vršene, što on ne će biti naročito konzultovan, i to od tela, koje je za taj posao naročito izabrao.

Zatim, gospodo, pošto smo diskusijom vezani za čl. 1. VI. odeljka, dozvolite mi, da učinim još ovu primedbu. Može biti, da će o ovome docnije biti više govora, ali ja nalazim, da je potrebno, da na ovome mestu i sada kažem, što o tome mislim.

Biračko pravo daje se principski svima građanima po navršetku 21. godine starosti, osim vojnicima. Ja se, gospodo, slažem, da vojnici ne glasaju, da se, dok su u mundiru, ne bave politikom, ali ne mogu da ne konstatujem, da se time čini i nepravda i razlika medju građanima. A evo kako: Potpuno zdravi građani služe rok u vojsci i oni nemaju glasačko pravo. Medjutim njihovi vršnjaci van vojske

u tome vremenu glasaju. Iz toga izlazi, da su oni, koji služe Otadžbini, kažnjeni; a oni, koji po svojoj fizičkoj slabosti ne služe, favoriziraju se. To je nejednako postupanje na štetu onih boljih, i to je nepravično. Stoga, kad nije za preporuku, da građani vojnici glasaju, jer bi to glasanje bilo neslobodno, pa i pretorijansko, onda, dok traje vojni rok službe, ili treba vojnike raspustiti, da glasaju ili ne treba dozvoliti ni drugima da glasaju. To zahteva princip pravičnosti i jednakosti društvene, kojemu treba dati mesta u Ustavu zemaljskom.

Zatim u ovome članu se ne kaže, po kakvom se izbornom principu sastavlja zak. telo. Ovo telo Ustavotvorna Skupština, izabrano je tajnim, neposrednim glasanjem, po proporcionalnom sistemu. Ja ne vidim, zašto bismo se mi stideli i zašto bi bežali od toga, da kažemo, da će Narodno Predstavništvo biti izabrano i sastavljeno opštim, tajnim glasanjem po proporcionalnom sistemu.

Ovo su, gospodo, napomene, koje sam imao učiniti odeljku VI. i molim vas, da o njima diskutujemo.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. dr. Janko Šimrak.

Dr. Janko Šimrak: Protiv senata, kako se nalazi u jednoj formi vladinog predloga, izneseni su dosada u Ustavnom Odboru toliki razlozi, da o ovoj stvari u opšte ne bi trebalo govoriti. Pristaše današnjeg parlamentarizma argumentiraju protiv senata ovim razlozima: narodna volja, narodna suverena volja je samo jedna. A kad imademo dvodomi sistem u ovakom obliku, onda izgleda, kao da su dvije narodne suverene volje. Može se dogoditi, kao što se dogodilo, da donji dom glasa o istoj stvari sa »za«, a gornji »protiv« i obrnuto, i tako se zapravo i ne zna, koja je prava narodna volja.

Mesto senata, koji je ovde jedan istorijski zaostatak i u kojem će se pojavljivati ista ona partijska strana, koja se pojavljuje u samom parlamentu, naš klub predlaže tako zvanu socijalno-ekonomsku kuću ili socijalno-ekonomski parlamenat.

Na jučerašnjoj sednici, u ime srpskog zemljoradničkog kluba, gospodin Avramović je izneo mnoge razloge, dokazujući, da je apsolutno potrebno jedno predstavništvo za rešavanje socijalno-ekonomskih pitanja. Sa ovim predlogom zemljoradničkoga kluba mi se u glavnom slažemo u dvije stvari. Prva stvar je u tome, što zemljoradnička stranka priznaje Narodno Predstavništvo, koje sačinjavaju predstavnici svih dopuštenih i organizovanih zanimanja. Ova socijalno-ekonomska kuća morala bi sigurno rešavati i politička pitanja, ona bi morala izradjivati Ustav i preinake Ustava, morala bi izradjivati izborni zakon i unifikaciju svih zakona u našoj državi. Dakle, ta socijalno-ekonomska kuća morala bi se baviti više manje čisto političkim pitanjima tako, da bi socijalno-ekonomska pitanja i ovde bila potisnuta u pozadinu, kao što su i kod današnjeg sistema parlamentarizma, i dogodilo bi

se isto to, što imamo i danas, da Narodno Predstavništvo radi političkih strana svoga rada ne nalazi nikako vremena za izgradnju dobrih socijalno-ekonomskih zakona.

Radi podele rada mi tražimo dakle, da bude jedan politički dom, koji će raspravljati čisto politička pitanja, a s druge strane da bude i jedan dom, koji će se baviti i sa socijalno-ekonomskim pitanjima. Današnji politički parlamenat dobio je u neku ruku onnipotenciju, on izradjuje zakone pobrže. Pa, budući da zakonodavstvo socijalno-ekonomske naravi treba većeg razmišljanja i dubljeg značenja, to je potrebno; da se za politički parlamenat osnuje još jedno telo, koje će više o političkim stvarima rešavati, ali koje ne će da rešava na osnovu partijskih pogleda i prilika, nego tako, kako će najviše koristiti državi.

Druga stvar, u kojoj se razilazimo sa zemljoradničkim klubom, to je u tome, što zemljoradnički klub traži, da mandat bude vezan. Kod današnjeg kapitalističkog sistema čini nam se, da bi ova stvar bila zla. Ako hoćemo vezani mandat, onda moramo ukinuti opšte pravo glasa, moramo znati one ljude, koji su glasovali za pojedine poslanike tako, da ga oni mogu i opozvati, ako on ne radi onako, kako su mu oni naložili i mandat dali. Dakle, moramo onda u tome slučaju ukinuti tajno glasanje i dati javno. Međutim, gospodo, mi vrlo dobro znamo, što znači javno glasanje i kako bi ga kapitaliste izrabili upravo protiv seljaka.

Ovoj se stvari može i time doskočiti donekle, da se sistem zakonodavnog rada skрати. Ne mora biti 4 godine, može da bude dve godine.

Što se tiče izbora u ovaj socijalno-ekonomski dom, mi velimo ovo: »Socijalno-ekonomska skupština sastoji se od 200 poslanika, od kojih polovinu bira narod po staležima jednakim, neposrednim i proporcionalnim tajnim glasanjem, a drugu polovinu sačinjavaju delegati pokrajinskih staleških zastupstva. Dokle se ova zastupstva ne ustanove, i ova druga polovina bira se direktno, kao i prva.« Dakle polovina se bira direktno, a druga se polovina bira indirektno. Mi još nemamo organizovanih komora. Mi nemamo seljačke komore, mi nemamo radničke komore, barem u čitavoj državi nemamo obrtničke, zanatske komore. Dakle zamišljamo, da bi ovaj drugi deo 100 poslanika imalo birati rezmerno da kako ovo Predstavništvo pojedinih radnih klasa. Međutim dok nemamo organizovana ta predstavništva, i ova druga polovina birala bi se direktno, izravno kao i ona prva.

Drugo je pitanje kompetencije, koji će poslovi spadati političkom domu, a koji će spadati socijalno-ekonomskom. Mi smo nastojali, da ovu stvar tačno označimo.

U delokrug političke skupštine spada, što se tiče potpunog zakonodavstva, prvo državljanstvo, domovno pravo, sloboda kretanja, policija (putni propisi, nadzor nad tudjincima itd.). Drugo pravo udru-

živanja i zborovanja, štampa, treće sve civilno, kri-
vično, zemljišno i strukovno pravo. Okvireno za-
konodavstvo, to znači u centralnom državnom zako-
nodavstvu u novom okviru pokrajine izdavaju za-
sebno same svoje posebno zakonodavstvo u svojim
saborima. Tu spada prvo odnos između države i
crkve; prava i dužnosti verskih udruženja; drugo
spada prosveta; treće organizacija uprave i sud-
stva.

U delokrug ekonomsko-socijalne skupštine
spada: potpuno zakonodavstvo glede ovih posala:

1. novac, monopoli, državni zajmovi i svi finan-
sijski poslovi, koji se tiču cele države;

2. saobraćajna sredstva, koja su važna za celu
državu;

3. svi poslovi, koji su predviđeni posebnim za-
konima u članovima 12., 20., 76., 79., 80. predloga
Ustava vladinog;

okvirno zakonodavstvo glede ovih posala:

1. svi staleško-pravni poslovi;

2. razvlastba, socijalizacija prirodnog blaga i
ekonomskih preduzeća, organizacija i nadzor pro-
dukcije, prodaje i konzuma važnih potrepština;

3. strukovno školstvo;

4. zdravstvo, socijalna politika;

5. osiguranje.

Dalje je određeno, što spada »pred plenum, koji
se sastoji od obeju skupština Narodnog Predstavni-
štva«:

a) odobrenje naveštaja rata i sklapanje mira i
svih političkih i carinsko-trgovačkih ugovora sa tu-
đjim državama;

b) rešenje o državnom proračunu;

c) poslovi, glede kojih su predviđeni zakoni u
čl. 31., 41., 84., 85. ovoga Ustava.

Treće pitanje, što će biti onda, kad nastane ne-
suglasica, kolizija između jednog i drugog doma.
Mi smo tu stvar predvideli i mislimo, da bi se u ta-
kvoj koliziji imalo ovako postupati. Predlog, koji
jedna Skupština usvoji, šalje se drugoj na odobrenje,
i ako ga druga skupština usvoji bez primedaba, sma-
tra se, da je Narodno Predstavništvo predlog usvo-
jilo.

Ako je druga skupština učinila kakove izmene,
tako izmenjen predlog šalje se prvoj skupštini na
ponovnu ocenu. Ako ona primi izmene druge skup-
štine, smatra se, da je zakonski predlog usvojen od
Narodnog Predstavništva; a ako ih pak ne primi,
ona šalje svoj prvi predlog ili svoj izmenjen pred-
log drugoj skupštini na ponovnu ocenu. Druga skup-
ština u tome slučaju rešava samo o tome, da li prima
ovaj predlog u celini ili ne. Ako ga primi, smatra se,
da je zakonski predlog primljen od Narodnog Pred-
stavništva. Ako ga odbaci, rešava se o njemu u ple-
numu Narodnog Predstavništva. Plenumu predse-
davaju izmenice predsednici obeju skupština. Prvi
se predsednik bira kockom.

Gospodo, to je u glavnom naš predlog o poli-
tičkom i njemu koordiniranom socijalno-ekonom-

skom domu. Mi mislimo, da je ova stvar od velikoga
zamašaja i da će se na ovaj način podele rada moći
najbolje i najbrže rešiti važna socijalno-ekonomska
pitanja. Mi vas molimo, da o ovoj stvari razmislite,
bez obzira na to, što je ona došla od strane jugo-
slavenskog kluba. Da razmislite, jer kao što su svi
poslanici ovde toliko puta naglasili, današnje doba
je doba socijalno-ekonomskih pitanja.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ja bih
želeo samo da obratim pažnju gospodi poslanicima,
da je ta diskusija o jednom ili dva doma vodjena u
načelnoj debati. Naravna stvar, gospoda imaju
prava, da govore i sada, ali ja mislim, da je ta na-
čelna diskusija već završena. Ima reč g. Divac.

Nedeljko Divac: Gospodo, senat je neosporno
jedna stara ustanova. Ona u našoj zemlji nije po-
znata, sem ako se ne će da misli na ono kratko
vreme njenog trajanja od 1901. do 1903. U drugim
zemljama ta je ustanova imala svojih razloga, ona je
u zemljama na zapadu ponikla i stvorena tada, kad
je vreme bilo, kad su je prilike i društvene potrebe
tražile i razvijala se jednim logičkim redom. Kod
nas, gospodo, kad se traži senat, onda se traži pro-
sto jedna nova ustanova, koja nam je dosad bila
nepoznata. Ja nisam protiv novih stvari, sasvim na
protiv, ali pitanje je, kakve su te nove stvari, kakva
je upravo ta nova stvar. Pitanje je, da li je senat
zaista jedna neophodna potreba našeg političkog ži-
vota. Palo je dosta prigovora, da senat postaje go-
tovo izlišna ustanova čak i u onim zemljama, u ko-
jima je ona ponikla i gde je ne desetine, već čitave
vekovе postojala i vršila izvesne socijalne funkcije.
Svuda se pokazala, i tamo, gde je originalna, već
kao jedna zastarela i gotovo izlišna ustanova i svuda
se pokazala težnja, da se te ustanove, koje se poka-
zahu kao smetnja napretku, otresu.

Mi imamo sveže uspomene o tome, kolika je
borba vodjena između gornjega i donjega doma
1908.—1910. godine, kad je bilo pitanje o novom
finansijskom zakonu. Dok je baš današnji predse-
dnik Ministarstva u Engleskoj Lojd Djordj tražio kre-
ditne reforme u finansijskom zakonu, koje bi išle
na to, da se veći del tereta prenese na bogatije slo-
jeve engleskog društva, i dok je Lojd Djordj imao
bristanak donje kuće, dotle gornja kuća odlučno je
bila protivna tome. I borba se vodila između gor-
njeg i donjeg doma u Engleskoj, jedna borba, koja
se pretvorila u čitavu bitku. Senat je pretrpeo
krizu i tada je Senat izgubio bitku i pokazalo se je,
da je Senat bio smetnja napretka, a ne sredstvo na-
pretka. Kao i u ostalim zemljama, sa pitanjem Se-
nata došlo se do uverenja, da je to jedna ustanova
koja se nigde ne pokazuje kao neophodno potrebna
I zašto bismo mi danas pokušali, da pošto po to
presadimo Senat u našu zemlju. Koliko malo razloga
ima za to, najbolji je dokaz ono, šta je sve palo u
odbranu te ustanove.

Tu su ustanovu branili u ovom odboru svega
dvojica: g. dr. Milenko Vesnić i g. Marko Trifković.

Kakvi su razlozi g. dra. Milenka Vesnića? Jedini i najjači razlog, koji je on naveo, jeste, da je ustanova Narodnoga Predstavništva u našoj zemlji kompromitovana, i on smatra, da bi ustanova Senata bila jedino u stanju, da poljuljati ugled Narodnog Predstavništva popravi. Gospodo moja, ja držim, da nije potrebno mnogo zadržavati se na opovrgavanju te tvrdnje. Senat ne samo da ne bi mogao popraviti ugled Narodnom Predstavništvu, ako je taj ugled u opšte poljuljan dotle, da treba da se spasava na neki način, nego moglo bi da se kaže obratno.

Jedan drugi razlog u korist uvođenja Senata došao je od strane g. Ministra za Konstituantu Trifkovića. On kaže, da bi Senat bio potreban kao neka vrsta kočnice, da se ne ide suviše brzo u izradi zakona. (Dr. Sima Marković: Do sada se barem išlo brzo.) Protiv toga mišljenja g. Trifkovića pali su opravdani prigovori, da kod nas i ako nismo imali Senat, da ne samo ne može se požaliti, da se išlo brzo sa donošenjem zakona, nego obratno: išlo se suviše sporo, nije samo slučaj sa Privremenim Narodnim Predstavništvom, koje je patilo od duboke paralize, da nije bilo u stanju za dve godine dana da doneše jedan jedini zakon, nego je isto takav slučaj bio i sa našim Narodnim Skupštinama. Narodno Predstavništvo ili Skupština je neosporivo jedan glamazan aparat, koji se inače sam po sebi suviše sporo kreće. I to je sasvim prirodno. Da bi se složila mišljenja nekoliko stotina ljudi, kao što je slučaj kod nas, potrebno je ne samo nekoliko dana, nego i nekoliko meseci treba, da se slože mišljenja samo na jednom jedinom pitanju. U tome radu Narodne skupštine, odnosno Narodnog Predstavništva, postoji jedna kočnica, koja onemogućava, da se brzo radi u jednom telu kao što je Narodno Predstavništvo. Nije to, gospodo, slučaj samo kod nas, da Narodno Predstavništvo ide sporo sa svojim radom. Tako je, gospodo, u celom svetu. Tako je bilo i tako će ostati, dokle god postoji ovakav sistem Narodnog Predstavništva. Prema tome nema nikakve bojazni, da može nastati to, da Skupština suviše brzo ide sa fabrikovanjem zakona i da će joj trebati ustanova, koja će joj služiti kao kočnica, što bi u ovome slučaju, prema mišljenju g. Ministra za Ustavotvornu Skupštinu, trebao da bude Senat. To su, gospodo, dva mišljenja, koja su u Odboru pala u korist Senata. Jedno treće mišljenje palo je u korist Senata van ove Skupštine, a to je mišljenje g. Stojana Protića. G. Stojan Protić poziva se na Senat od 1901. godine. On kaže, da je to bila jedna nova ustanova u našoj zemlji, i zaista je tako. To je bila ustanova, koju smo mi hteli da presadimo sa strane. Kakvi su razlozi bili za to presadjenje, sporedna je stvar, ali je glavno to, da smo mi tu ustanovu uspeli da presadimo u našu zemlju. I kakve je rezultate ona dala? G. Stojan Protić kaže, pre svega, da ustanova sama po sebi nije primljena nesimpatično u zemlji; po tome je ona opravdana i takodje se pokazala kao dobra, i ističe naročito jednu njenu dobru

stranu, a to je, što se pokazala u političkome pogledu kao veoma dobra. On kaže, da se ona pokazala kao čuvar političkih sloboda i ne samo da ona narodu nije bila neprijatna, nego je naprotiv Vladaocu bila neprijatna, a da je narodu bila u volji, i on smatra, da je to jedan od glavnih razloga, što je vladalac kralj Aleksandar 1903. godine izvršio državni udar. To je, gospodo, prilično smelo tvrdjenje, jer ko je živio 1903. godine u Srbiji, znaće zaista, da se teško može uzeti ustanova Senata kao jedan od glavnih razloga, koji je pokrenuo pok. Kralja Aleksandra, da izvrši udar marta meseca 1903. godine. Tu su sasvim drugi razlozi po sredi bili. Ja neću da kažem, da je Senat, koji smo imali tada, radio sve ono, što je hteo da radi Kralj Aleksandar. Ja neću da kažem, da naš tadašnji Senat nije bio u volji Kralju Aleksandru. Verovatno je on bio protivu njega, kao što je bio protivu Narodne Skupštine, protivu cele zemlje i protivu svakog zakonitog reda u zemlji. Ali su sasvim drugi razlozi, koji su njega pokrenuli, da tada izvrši udar, kao što je poduzimao i sve ranije udare, koji su ovome prethodili. Prema tome, ni u tome pogledu ustanova Senata kod nas ne može da se brani. Ona se ni tada nije mogla braniti tim razlozima, a danas još manje. Jer, ja se pitam, da li u opšte ima opasnosti za naše unutrašnje političke slobode sa ma koje strane? Ja odgovaram, da nema nikakve ozbiljne opasnosti u tome pogledu i u koliko ih ima, ja sumnjam, gospodo, kad bi se htela time da pravda ustanova Senata, da bi ta ustanova bila ona činjenica, koja bi mogla da zaštiti naše političke slobode. Sasvim naprotiv ja mislim, prema načinu, na koji bi Senat bio sastavljen, on bi pre mogao da stoji u službi one stranke, koja bi želela, da se političke slobode sužavaju, nego na onoj strani, kojoj je stalo do toga, da političke slobode budu što je moguće šire. Kad se osvrnemo na sve ovo, koliko su slabi razlozi, koji su ovde u Odboru i van Odbora pali za ustanovu Senata, onda se iz toga može najbolje videti, da se ustanova Senata, čije se uvođenje kod nas želi, apsolutno savršeno ne može braniti. To bi bila u glavnom jedna novina za nas, ali jedna novina sasvim izlišna, nepotrebna. I dok svi mi imamo razloga biti potpuno za novine, koje su od koristi i koje su savremene, dotle se moramo energično odupreti ovakvim novinama, koje nemaju nikakve vrednosti i nikakva smisla za nas. Ali, gospodo, kao god što je s drugih strana poteklo mišljenje, da treba ovu Skupštinu, odnosno ovaj sistem Narodnog Predstavništva, ovakav, kakav je, dopuniti nečim novim, kao god što je mišljenje od strane zemljoradničke stranke i od jugoslovenske pučke stranke istaknuto, tako isto i ja delim mišljenje, da bi na mesto senata, koji treba apsolutno odbaciti, trebalo uvesti jednu novu ustanovu, koja bi se pokazala svakako daleko više na visini vremena, u kome živimo, nego što je to Senat. Ja bih bio takodje za to, da se pokuša s jednom ustanovom, s uvođenjem jedne ustanove,

koja bi imala čisto privredni karakter. U tome, ja moram priznati, ni ja, a koliko mi izgleda ni druge stranke, koje su se izjasnile za uvođenje jedne takve ustanove, nemamo potpuno izradjeno i određeno gledište, ali imamo jedno naziranje, jedno osećanje potrebe za ovakvom jednom ustanovom. Ja bih bio mišljenja, da bi sasvim lepo na mesto Senata mogao da dodje jedan ekonomski ili privredni savet. Taj ekonomski ili taj privredni savet, kako bi i na koji način bio biran, na koji bi način bio organizovan, u kojim bi granicama imala da se kreće njegova nadležnost, to je pitanje, koje bi tek imalo da se reši. Ali, u svakom slučaju, pored ovoga tako reći bezbojnog sistema Narodnoga Predstavništva, koje nosi čisto politički karakter i koje se u prvom redu, neću da kažem isključivo, ali koje se u prvom redu i pretežno, gotovo sa osam desetina svoga posla, bavi isključivo političkim pitanjima, dobro bi bilo, kad bi bilo jedno dopunsko telo ovakvom sadanjem Narodnom Predstavništvu, koje bi imalo da obrati poglavitu pažnju našem privrednom i našem ekonomskom životu. Ja stojim na tome gledištu, da bi ovo telo, ova ustanova u prvo vreme mogla da ima čisto savetodavni karakter, a pored toga da ima karakter jednog tehničkog tela, jednog tela, koje bi učestvovalo u izradi onog dela zakonodavstva, koje se odnosi na čisto privredni i ekonomski život. Neka to telo ne glasa, neka ne donosi odluke o tim zakonima, ali neka ono bude taj organ, koji će davati elaborate iz te oblasti i koji će davati savete. Na taj način ono bi moglo veoma mnogo da pomogne i olakša poslove jednom ovakvom Narodnom Predstavništvu, kao što je Narodna Skupština, koja nosi eminentno politički karakter. Uvođenje jedne takve ustanove za mene bi imalo jedan čisto ugledni karakter. To bi trebala da bude jedna ustanova, koja bi imala da se stavi na probu i da joj se da mogućnost, da se razvije, jedna nova stvar, čiju mi potrebu svi osećamo, ali sasvim prirodno još ne možemo da joj damo potpuno jasnog izražaja. Mi imamo jedan osećaj, da ovo, što sad imamo, da je nedovoljno i da naš rad ne može da ostane isključivo samo politički, nego mora da se dopuni i da se obrati veća pažnja pitanjima, koja su čisto materijalne prirode i koja danas vrše daleko veći uticaj na tok društvenog života, nego što to čine politička pitanja. Jer, pitanja politička, to su danas pitanja hleba. To je danas ono, oko čega se sve okreće. Nama je potrebno, da tu materijalnu stranu, tu ekonomsku i privrednu stranu organizujemo. Takvo jedno telo, kao što je Narodna Skupština, nije to u stanju da učini i stoga bi je trebalo dopuniti jednom novom ustanovom, za koju ja smatram, da treba da bude ekonomski savet. Granice nadležnosti toga tela, njegovo biranje i drugo, imalo bi se odrediti docnije. I u tome se ja načelno slažem sa gospodom zemljoradničke stranke i sa gospodom... (Milajlo Avramović: Kako se slažete, kad smo mi re-akcionari?) iz pučke stranke. Ja bih želeo, da vidim

samo, hoćete li istrajati u tome. (Mih. Avramović: Više nego sigurno!)

Gospodin Šimrak je takodje osetio teškoće u izvođenju takve ustanove. On je osetio teškoću u pogledu biranja te ustanove i lepo je primetio, da u pogledu profesionalnom naše je društvo neorganizovano i onda bi zaista nastala teškoća, kako će se izabrati takav jedan ekonomski savet i kako će se birati. Da se bira na ovoj osnovi, na osnovu koje se bira Skupština, to ne bi imalo smisla, jer bi promašen bio cilj, jer zaista treba da imamo predstavnike pojedinih profesija. Da bi mogli to dobiti, onda se mora pretpostaviti, da je naše društvo organizovano po profesijama. Na primer, radnička klasa treba da je organizovana, da bi mogla da da svoje predstavnike. Isto tako red industrijalaca treba da je organizovan, da bi mogao da da svoje predstavnike. Isto tako red trgovački treba da je organizovan, da bi mogao da da svoje predstavnike. Isto tako red zanatlija svih vrsta treba da je organizovan tako, da može dati svoje predstavnike. Isto tako red intelektualaca svih vrsta treba da je organizovan tako, da može dati svoje predstavnike. Kad bi u opšte naše društvo bilo organizovano po profesijama, onda bi ovo pitanje o izboru i sastavu takvog jednog ekonomskog tela bilo lako izvodljivo i rešljivo. Ali kad se obazrem na to, što je sistem organizacije kod nas još suviše slab i nerazvijen, onda bi neosporno bilo vrlo velikih teškoća. Ali ipak ja mislim, da bi se u tom pogledu moglo nešto učiniti. Mora se pretpostaviti, da pre svega moramo da dobijemo komore. Imamo nešto, naime zemljoradničku komoru, a imamo zanatsku, industrijsku i trgovačku komoru, samo što nisu protegnute na celu zemlju i to bi pre svega trebali da dobijemo. Koristi od te ustanove bile bi u ovome: Što bi ta ustanova doprinela retrospektivno, jer, kad bi se stalo na tu osnovicu, da se svi redovi profesija redovno organiziraju, onda bi preko svojih organizacija vršili uticaj na rad jednog takvog tela i jedne takve ustanove.

A, gospodo, može se misliti koliko bi velike koristi bilo, ako bi se bar taj rezultat postigao, ako bi uvođenje takve jedne ustanove uticalo na naše društvo, da celokupno bude organizovano kroz svoje profesionalne organizacije. Onda bismo imali manje više ono — ako opet i ovde nisam u zabludi — što želi zemljoradnička stranka, a to je: da dobijemo jednu sindikalnu osnovicu za organizovanje ove zemlje. (Glas: To bi bili sovjeti). Sindikalističku, a ne sovjetsku! To je što se tiče Narodnog Predstavništva. Prema tome, ja stojim na tom gledištu: da Narodna Skupština, ovakva kakva je, mora ostati za danas; da ustanovu senata treba savršeno odbaciti; da mesto ustanove senata treba zaista uvesti jedan ekonomski savet, jedno čisto ekonomsko telo, koje bi poslužilo kao dopuna ovome sistemu Narodnog Predstavništva.

Kod člana 6. ja bih učinio ove primedbe, između kojih jednu od najvažnijih, koju je učinio i moj prijatelj g. Gjonović, a to je, da Narodno Predstavništvo treba da bude dopunjeno i referendumom.

Ja sam još ranije jednom prilikom rekao, da narod može uopšte da vrši učešće u donošenju zakona na dva načina: posredno i neposredno. Dosađ je kod nas bio običaj, da narod učestvuje u donošenju zakona i u rešavanju sviju pitanja samo posrednim putem, to znači preko Skupštine. Ja sam mišljenja, da bi trebalo izaći iz tih granica, i da bi trebalo kod nas uvesti i sistem referenduma ili sistem neposrednog narodnog glasanja, neposrednog narodnog učešća u rešavanju ili donošenju odluka po pojedinim pitanjima. Pored toga što je to način, da se najbolje dodje do pravog izraza narodnog raspoloženja, kao što je rekao g. Gjonović, to je jedno od sredstava, jedan od načina, koji veoma dobro utiče i u pogledu vaspitnom na narod. Narod se tako politički vaspitava. Mi imamo kao najbolji primer u tom pogledu Švajcarsku. Tamo odavna postoji referendum, gospodo, i zaista s pravom se može reći, da nijedan narod u političkom pogledu nije tako odgajan i tako razvijen, kao što je švajcarski narod. (dr. Vošnjak: To je djelovalo u Švajcarskoj samo u konzervativnijem smislu!) Ali je dobro! Narodna je volja, pa ako je i konzervativna. Ja sam za to. Vox populi, vox filii Dei — na tome gledištu stojim.

Pored toga što bi trebalo ovaj odeljak o Narodnom Predstavništvu dopuniti i unošenjem referenduma, ja mislim da bi ovaj odeljak trebalo dopuniti i izvesnim odredbama, kojima je mesto u Poslovniku. Ja se slažem potpuno sa primedbom, koju je učinio g. Stojan Protić u svome nacrtu: da je Poslovnik zaista jedan deo Ustava i da ima izvesnih odredaba Poslovnika, koje su toliko važne, da one treba da udju izrično u Ustav. Ja bih mogao i navesti neke od tih odredaba, koje treba bezuslovno da nadju mesta u Ustavu, i kojima bi, u tom slučaju, bilo baš mesto u ovom odeljku VI. vladinog nacrta.

Npr. pitanje o verifikaciji poslaničkih mandata treba da udje unutra, pa onda pitanje o tome, ko može biti biran ko ne može. U ustavu treba da se naglasi, da zaista državni liferanti i državni preduzimači, pa i oni koji ma na koji drugi način stoje u poslovnoj vezi sa državom, ne mogu biti u Skupštini, dakle svi oni koji ma koji način rade sa državom da ne mogu da udju u Skupštinu, jer imamo rdjavo iskustvo o tome, da se s time najveće zloupotrebe vrše. Ima ljudi ovde — i to moram otvoreno da priznam — koji dolaze ovamo više iz svog ličnog interesa, više da obave svoje lične poslove, nego da obavljaju naredne poslove. To su advokati, profesionalni i neprofesionalni. Isto tako treba da udje u Ustav, da parlamenat sastavlja poslovnik po kome će raditi, i taj poslovnik treba da važi i za idući parlamenat dokle god ga on ne donese. Nadalje treba da udje u Ustav to, da svaki poslanik ima pravo da upućuje ministrima interpelacije, dakle pravo inter-

pelacije. Po tom treba da se predvide tu i potrebni odbori, tako npr. odbor za spoljne poslove, koji je toliko važan, pa zatim ostali odbori kao imunitetni, koji je takodjer vrlo važan. Nadalje treba da udje u Ustav odredba kojoj je mesto u poslovniku o održanju reda, da je to isključivo pravo parlamenta da održava red u parlamentu. Zatim treba da udje i to, da državni činovnici, koji su izabrani za narodne poslanike, imaju da se smatraju da su za vreme svoga mandata na odsustvu. To je jedno pravo, koje su dosad uživali kod nas u Srbiji činovnici u izvesnoj meri, ali koje je u poslednje vreme na jedan nedelikatna način oduzeto. Ja nisam protiv toga, što je to pravo činovnicima oduzeto i što je doneseno odlukom po kojoj činovnik gubi pravo na službu, kad bude izabran za narodnog poslanika, ali je nedelikatno kad je autor toga zakona mogao da to tako sastavi, da svi činovnici sem profesora pravnog fakulteta i ministara, na raspoloženju i aktivnih, gube to pravo. Zar se nevidi, da jedan čovek, koji je bio profesor pravnog fakulteta, jedno takvo pravo za država za sebe koje se drugima ne dozvoljava!

Predsednik **dr. M. Ninčić**: Gospodine poslanice, Vi ste se udaljili od predmeta.

Nedeljko Divac: Ja samo hoću da branim tu stvar. Nije samo da se to nalazi kod nas, nego to isto imate i u češkom i u nemačkom ustavu izrično priznato.

To bi bile moje napomene na ovaj odeljak 6. i ja bi molio, da se one uzmu u obzir i da se prema tome u ovom smislu učine izmene i dopune kod ovoga člana.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Gospodin poslanik je učinio sve svoje napomene na ovaj odeljak. O tom ćemo voditi računa, kad se bude o drugim članovima vodila diskusija.

Ja bih molio gospodu poslanike, da se pre raspravi ovo pitanje kod člana 45. novoga, a 42. staroga. Ovde imamo dva odelka. Prvi sadržaje načelno pitanje o jednom ili dva doma. Drugi stav govori, kako se biraju poslanici narodne skupštine. Ja mislim, da će biti najbolje, da diskusiju podelimo za svaki stav odvojeno i da tako i glasamo. Prema tome molim gospodu poslanike, koji bi još želeli govoriti, u koliko nisu govorili u načelnoj debati, da govore samo o prvom stavu.

Ima reč gospodin dr. Vojislav Marinković.

Dr. Vojislav Marinković: Gospodo, i ako nije do sada nikakav pozitivni predlog podnet za jednodomno ustrojstvo, vi svi znate, kao i ja, prema onomu, što je do sada ovde bilo, da će Ustavni Odbor usvojiti jednodomni sistem Narodnoga Predstavništva. I po tom, kad bi ovaj Odbor imao samo da sprema svoj elaborat Ustava za Ustavotvornu Skupštinu, ja bi mogo biti vrlo kratak, i ostaviti ono, što ću kazati ovde, da kažem u samoj Skupštini. Ali kako je karakter ovoga Odbora drukčiji, i kako se zbor glomaznosti Ustavotvorne Skupštine želi, da se glavna diskusija o pojedinim ustavnim pitanjima

prenese u sam Odbor, to ja mislim, da mi je dužnost, da jedno zasebno mišljenje, koje ja imam o ovom pitanju, branim ovde ostavljajući da u Ustavotvornoj Skupštini prosto glasam za ono, što bude Ustavni Odbor ovde svršio.

Gospodo, o parlamentarnom režimu moramo razmišljati. Razvitak parlamentarnih ustanova u Evropi je zaostao i mi nećemo biti u tom sretnom položaju, da u buduće prosto kopiramo ustanove sa zapada. Moraćemo se sami potruditi na njihovom do našanju i izgradnji. Nema sumnje, ja sam to naglasio u načelnoj debati, da parlamentarni sistem potrebuje usavršenje. Onakav kakav funkcioniše danas u celoj Evropi, on je zamišljen još u XVIII. veku. A socijalne, i pravne, i psihološke, su promene taklike, da je nesumnjivo, da jedna ustanova iskombinovana pre 150 godina, ne može odgovarati potrebama, koje danas postoje. I ako bi parlamentarna vladavina evoluirala vrlo lagano, ako bi se usavršivala polako, kako je do sada bio slučaj, postala bi opasnost da jednoga dana parlamentarizam kao nepotreban i nepodoban da odgovara potrebama, da bude odgurnut na stranu. Ja smatram, da bi to bila velika šteta i veliki gubitak. I zato smatram, da oni, koji parlamentarni režim vole i koji uvidjaju i njegove dobre strane, treba da se trude, da parlamentarni režim evoluiru i da se usavršava, da postaje složeniji i sposobniji, da odgovori svim potrebama mnogobrojnim i društva i države.

Gospodo, parlamenat ovakav, kakav je danas zamišljen je pre 150 godina, ima svoje daleko poreklo i on je vrlo evoluirao u prvo vreme. Da se poslužim izrazom, koji je upotrebio jedan moj prijatelj u drugoj stvari.

Jedan engleski parlamentarac sa početka 18. veka ne bi poznao parlamenat kad bi ga danas video. Parlamenat je postao kao jedna staležna ustanova i tek pobedom buržoazije, koja se oslonila bila na seljačke i na radničke mase, on je 1832. godine u Engleskoj postao od prilike ovo što je. Gospodo, toj evoluciji parlamenta kao ustanove predsedavala je buržoazija. Ona je pobedila, ona nije pobedila samo u svoje ime i svojom snagom, ona je pobedila, u ime mnogobrojnih seljačkih i radničkih redova, pa je onda — a to se često dešava u istoriji — pokušala da vlast koju je otela i u svoje ime i u ime svojih saveznika zadrži samo za sebe. Gospodo, to stanje moglo je da traje neko vreme, ali to stanje ne može trajati stalno. I ako se buržoazija bude, dopustite mi da upotrebim jednu reč koja je malo neparlamentarna, zainatila da drži veću vlast, nego što joj pripada i po njenoj snazi i po njenoj ulozi u društvu, ona će, gospodo, izgubiti i ono na šta ima pravo. Parlamenat se mora adaptirati novo stvorenim prilikama i okolnostima. Gospodo, tu težnju za nekom transformacijom opažamo mi u celoj Evropi, i u poslednje doba se opaža mnogo lakše nego ranije. Predlozi, koje su ovde podneli zemljoradnička

stranka i Jugoslavenska pučka stranka, nisu ništa novo što nam treba. Izraz te želje opažamo na drugim mestima, u drugim zemljama, u onim sovjetima, u onom sovjetskom uredjenju, pa onda u onom privrednom parlamentu o kome se mnogo govorilo itd. Ja, gospodo, tu težnju i razumem i odobravam, i što se mene tiče ja je i delim. Ja samo hoću da skrenem pažnju, da ja ne mogu ni u kom slučaju ići onako daleko kako ovde već idu, da ne kažem gospoda komunisti nego kako već idu gospoda iz zemljoradničke i gospoda iz jugoslavenske pučke stranke, ne mogu ići zato, što, i ako postoji, i ako je potreba nesumnjiva da se parlamentarna vladavina usavršava, mi još — kako je maločas lepo spomenuo g. Divac — samo naziremo šta bi to novo moglo biti ali nemamo jasnu predstavu, niti bismo mogli stvoriti jednu konstrukciju sigurnu, za koju bismo znali kakve bi sve persekucije u društvenom, pravnom i političkom životu imali. I, gospodo, onda kad nailazimo na jedan put, koji je nov, na kome još nikoga nismo videli, da je uspeo mi moramo biti veoma oprezni. Ako smo za evoluciju parlamentarnog režima onda to treba da bude evolucija, a formula je evolucije, da se nova sadržina meće u stare forme, znači, da ovo, novo što budemo tražili moramo ga tražiti što bliže onome što nam je već poznato, moramo probati. Socijalni i politički problemi tako su kompleksni da nema ljudskoga uma koji može iskonstruisati čitav jedan sistem pa da zna kakve će sve posledice on u praksi imati. Tu se, gospodo, uspeva samo probom i samo probanjem, a kad se proba onda se ne sme daleko ići.

I ja gospodo, i ako sam, što se mene lično tiče, voljan, da pomognem ove napore, koje pokazuju gospoda zemljoradnici i gg. iz jugoslavenske pučke stranke, sa kojima se malo pre složio g. Divac, ja ću to biti u jednoj mnogo opreznijoj formi, i što se mene lično tiče, i ja ću u tom pogledu nešto i predložiti, ali mislim da to učinim onda kad dodju prelazna ustavna naredjenja na dnevni red. Treba i na taj način da pokažemo, da ne mislimo stvoriti nešto, što je definitivno i što nećemo promeniti nego da probamo da idemo jedan korak napred, a da nećemo da pravimo nikakav skok ka nepoznatom.

Gospodo, ja sam, međjutim, i sem toga i sem te potrebe, koju osećam da se Parlamenat ovakav, kakav postoji, dopuni još nečim novim, ja sam i za samu političku skupštinu da bude dvodomna. Ne samo da ja mislim, da parlamenat treba da dobije jedan nepolitički organ nego mislim da i onaj deo parlamenta, koji je par ekselans politički treba da bude sastavljen iz dva doma. Razlozi zato moje mišljenje su principijelni i politički. Principijelni su ovi. Pre svega, gospodo, vlast politička, koju Parlamenat ima, vrlo je velika. (Dr. Sima Marković: To pokazuje »Obznana«). »Obznana« je njegova, parlamentova, jer on drži i ministra i vladu, koja je izdala »Obznanu«. (Dr. Sima Marković: Nije). Ja bih imao najviše razloga, da kažem nije naše, ali

moje je isto onoliko koliko i gospode, koja ovde sede. I dok parlamenat ovako trpi na onim mestima vladu koju drži . . . (Dr. Sima Marković: Koja ima manjinu). Ima većinu, jer inače ne bi mogla sedeti. Ja vas uveravam, da je vlada dobila manjinu, da bi davno dala ostavku i otišla. (Nedeljko Divac: Nema većine. Sastavljena je samo iz dve stranke, koje su u manjini).

Predsednik dr. M. Ninčić: Molim vas, gospodo, da se govornik ne ometa.

Dr. V. Marinković: Gospodo, Parlamenat ima stvarno i pravno ogromnu političku vlast, upravo svu političku vlast. I sa obzirom na to, da parlamentarna vladavina po pravilu treba i mora da bude partijska vladavina, onda jedna od garantija protiv isključivosti te partijske vladavine, protiv toga da se velika moć Parlamenta i jedne većine u Parlamentu, protiv toga da se vlast većine u Parlamentu ne izvrgne u tiraniju, to je dvojstvo, to je jedna od garantija, koje su vrlo davno pronadjene. Iz tih razloga bila su dva kralja u Sparti, dva konzula u Rimu, dva sufeta u Kartagini. Podela vlasti je jedno od sredstava kojim se težilo da se vlast, sve-moćna vlast, koliko toliko ograniči.

Drugi razlog principu za postojanje dva politička doma u tome je, što je samo tako moguće garantovati demokratsku vladavinu.

Gospodin dr. Sima Marković je takav argument Ministra za Konstituantu nazvao vicem i čini mi se rdjavim vicem, a to, gospodo, nije nikakav vic. Ako demokratija treba da bude vladavina naroda, onda se ona nemože osigurati, gospodo, sa jednom skupštinom izabranom na određeno vreme neopozivnim mandatom i bez imperativnog mandata. Da narod dodje do svoje volje u velikim državama, kakve su današnje moderne države gde je direktna vlada celoga naroda, neposredna vlast, nemoguća, treba da se dobiju garantije da će onaj advokat narodni, koji u njegovo ime govori, govoriti zaista samo ono, što odgovara narodnoj volji. (J. Gjonović: Zato ga i bira). Da, zato ga i bira. Ali sada, gospodo, setimo se, kako narod bira. Kad bi bilo samo jedno pitanje o kome bi taj Parlamenat imao da rešava onda bi, naravno, narodni izbor bio dovoljan da osigura da će taj parlamenat rešavati onako kako narod hoće. Ali je politički život i državni život kompleksan i ima jedna masa pitanja medju kojima birači biraju. I onda obično pri biranju Narodne Skupštine jedno pitanje igra odlučnu ulogu i na tome pitanju narod glasa i on se o tome pitanju izjašnjava. Medjutim oni, koje on izabere, ne rešavaju samo o tome pitanju nego i o mnogim drugim pitanjima.

Gospodo, naročito mi koji smo monarhiste ne možemo stajati na gledištu nekog fiktivnog jedinstva volje naroda. Jedan od razloga, zbog kojih smo mi monarhiste jeste baš taj, što mi znamo da narod o svakome pitanju ima svoju volju i da se ta volja narodna ne može podvesti pod jedan sistem. Ima

delova narodne volje koji se ne menjaju nikako, koji stotinama godina ostaju jedni i isti, i to je baš dubok princip i jasan razlog monarhije. Zato što se misli da ima stvari za koje je nepotrebno konsultovati narod svakih 15 dana, svake 3 godine, ili i svakih 15 godina, o kojima je narod jednoga mišljenja po 200 do 300 pa i 500 godina, onda se za ta pitanja bira jedan naročiti predstavnik volje narodne. Čiji se interesi solidarišu s tom permanentnom narodnom voljom i koji o njima ima da vodi brigu. U tome je upravo funkcija monarhizma.

Gospodo, dopustite mi, da to osvetlim jednim primerom. Stranke, koje su za vreme posljednjih nekoliko godina predstavljale tradicionalnu nacionalnu politiku našega naroda, nisu stigle da za jedan deo našega stanovništva učine ono, što su prema njemu bile dužne učiniti. Pretpostavite sad, da je taj narod glasao i većinu dao zemljoradničkoj stranci. Valjda je dopuštena ta pretpostavka. Gospodo, šta bi to onda značilo, da li bi to značilo da narod svakako ne odobrava onu politiku, koju su ove dve stranke vodile. Ne, znači da on ne odobrava jedan deo tepolitike, i za to što mu druga stranka za to pruža bar tu garanciju da je nova, on se obraća njoj. Ali pretpostavite da ta stranka, koja u tome pogledu, sa gledišta narodne volje, pošto je dobila većinu, ima prava da počne napuštati i onaj drugi deo tradicionalne nacionalne politike, koju narod nije hteo napustiti svojim glasanjem za nju, onda ste osuđeni, da četiri godine date toj većini pravo da ona prevrne ono što narod nije hteo prevrnuti. (Dr. Šećerov: Zato će propasti.) Da, na idućim izborima će propasti.

Vezani mandat, opozivni mandat bila bi, gospodo, jedna garancija. Samo je to nemoguće izvesti sa sadašnjim sistemom biranja, jer bih ja do sada već bio opozvan, ali ne od mojih birača, nego od onih, koji me ni prvi put nisu hteli glasati. (Mih. Avramović: Po našem sistemu je moguće). Ali mi govorimo o našem sistemu. (Mih. Avramović: Vi ste logični po svome sistemu). Gospodo, postoji i zaista postoji jedna težnja kod parlamenta, da se pretvori u oligarhiju i da smatraju kao delegiranu vlast koju imaju da zaboravljaju, da su advokati nego da misle, da su vlasnici svoje vlasti, koje imaju delegiranu pa da je upotrebljuju kao da je imaju po svome sopstvenom pravu. Ta tendencija postoji. Ona je u jednoj parlamentarnoj državi u Evropi dovela do te mere, da je n. pr. u Francuskoj postala nekonstitucionalna republikanska skupština, a pravilno funkcionisanje parlamentarnoga režima bez raspuštanja Skupštine i bez povremenog konsultovanja narodne volje apsolutno ne može biti.

Gospodo, spomenuo se monarh, ali i da se nije spomenuo, ja bih ga ipak morao spomenuti. I protiv jedne i druge težnje postoji jedna garancija, a to je monarh i za to se njemu i daje pravo — odnosno u republici predsedniku republike — da mogu raspuštati Narodnu Skupštinu i apelovati na na-

rod. Tu postoji druga jedna opasnost. Monarh je šef vlasti. I ako se on ovom vlašću počne koristiti, odmah se javlja opasnost da on koji je već šef izvršne vlasti nedobije toliko vlasti da posle toga ni parlament ne će biti garancija za narod. I za to se u svima parlamentarnim zemljama javlja jaka tendencija protivu čestog mešanja šefa izvršne vlasti u ova pitanja i vi vidite, da šef izvršne vlasti sve više i više izbegava, da se nepokriven od Narodne Skupštine izlaže tome duelu sa eventualnom većinom u Narodnoj Skupštini. Oni raspuštaju Skupštine, ali na predlog onoga, koji ima većinu u tim Skupštinama ali se vrlo teško navože na to, već i zbog sviju iskustava koja su imali, da se usprotive jednoj skupštinskoj većini koja postoji. Gospodo, pošto monarh i šef države ima da brani one permanentne interese, o kojima sam govorio, onda će se on samo na njihovom odobrenju i zadržati a ovo suzbijanje gospodo, oligarhijskih težnja Narodne Skupštine neće imati ko da vrši.

Gospodo, rečeno je ovde neliko puta, da bi se senat protivio svakoj naprednoj meri. Gospodo, ja moram da počnem sa priznanjem, da bi senat bio jedan konzervativan faktor u ustrojstvu parlamenta, ali to ne znači da bi bio jedan faktor, koji bi otežavao i onemogućavao stvarne progrese. On bi se jednoj novoj, progresivnoj meri mogao odupirati samo dotle, dok u državi može da nadje dovoljno jake konzervativne sile, koja će ga u tome podržavati. Onoga trenutka, kad ga nema, on je i suviše nemoćan prema Narodnoj Skupštini, da može dalje sprečavati. I, gospodo, tu ja baš vidim blagotvornu akciju drugog političkog doma. Ako gospodo, hoćemo evoluciju onda onako isto ka što ne smemo želiti pretirani konzervatizam, koji je izvor svima revolucijama, isto tako ne smemo želiti ni da se neobuzdano ide napred, jer je to vazda bio izvorom svima reakcijama. Mi moramo imati jedno telo, koje će učiniti, da se ide napred, lagano napred, ali stalno napred. Da se ne kreće dva koraka napred, a dva nazad; već dva koraka napred, a jedan nazad; ili dva koraka napred, a nikako nazad, nego stalno napred. Ja ću, gospodo, u tome da spomenem još sada 3—4 praktična razloga. Prvo gospodo, videćete kad dodjemo na pitanje menjanja Ustava, da se ono mnogo teže rešava sa jednodomim nego sa dvodomim parlamentom.

Medjutim, ja vam skrećem pažnju, da kod evolucije današnje države i državnih odnosa i prema zaostalosti, u kojoj se mi nalazimo i koju su gospoda sa leveice tako isto podvlačila, mi moramo prilično brzo evolucionirati i menjati svoj Ustav i doterivati, koji budemo sami napravili. Za njega će postojati većina i ako se sumlja. Ali ta većina će primiti Ustav u nadi, da će se brzo popraviti i za to treba da zadržimo odredbe, koje će omogućiti njegovo brzo popravljanje. Onda to ne zavisi od jednog ovako glomaznog političkog tela, kao što je Konstituanta,

jer, gospodo, budite iskreni, pa priznajte, da će se na saziv Konstituante u ovoj generaciji prilično teško rešiti. (Dobacivanja: Zašto?) Ne ću da govorim zašto; zato, što se i dosad izbegavalo, zato, što nije u interesu monarhije. (Dobacivanja: Onoga, ko je na vladi.)

A drugo, gospodo, što je za ovaj momenat vrlo važno, jeste, što bi stvaranjem dva politička tela omogućili borbu i iskorišćavanje svih političkih snaga.

Mi se nalazimo na prekretnu i s tim treba biti nacisto. Novu državu moći će izgraditi novi ljudi. Mi moramo gledati, da obnovimo svoje političko plasiranje. Mi se moramo na tome truditi iz onih istih razloga, iz kojih je Mojsije vodio po pustinji Jevreje pre nego što ih je uveo u obećanu zemlju. Mi smo se rodili u raznim državama i pod tuđom vlašću i mi ne možemo stvoriti državu, koja našem narodu treba. Mi ne možemo čekati, da ta generacija izumre, ona će da se brani, to je u suštini svakoga organizma, ona će gledati, da zadrži po što po to svoje mesto, ona ga šale upustiti ne će. Senat bi bio zlatan most, koji bi pružao, da se i politički život počme i napravi mesta i drugima. (Nedeljko Divac: Ako je to cena, onda ga i mi primamo.)

Gospodo, ne zaboravimo, da ti ljudi, ako im ta jedna stvar smeta. što su se rodili i što su se vaspitali pod okolnostima drukčijim, nego što naša država živi, oni imaju veliko političko i administrativno iskustvo, koje ne treba prezirati i koje bi dobro došlo tim novim ljudima, koji imaju da zamene ovu generaciju, koja ovu državu stvara. Guranje tih ljudi iz političkog života bilo bi jedno raspikućstvo prema onome, što oni mogu da dadu, bio bi jedan greh prema našoj zemlji i našem narodu.

Gospodo, dvodomnom sistemu pravljene su izvesne primedbe, koje nalazim, da su neopravdane. Pravljene su i neke opravdane primedbe, o kojima ne ću govoriti. Rečeno je, da je gornji dom nedemokratski. Ja sam na to već odgovorio. Govoreno je i o tome, pošto je narodna volja jedna, treba da bude predstavljena u jednom domu. I o tome sam malo čas govorio. Najviše se zamera Senatu, što je on ostatak prošlosti. Medjutim, on je ostatak prošlosti u izvesnim zemljama veoma promenjen i ne liči na ono, što je bio. Kod nas bi bio Senat jedna novina, i kod nas ne može se zameriti, da je Senat ostatak prošlosti. (Dobacivanje komunista: To je sofizam!) Kad tražim ustanovu drugog političkoga doma, ne tražim za to, što je ostatak prošlosti, niti zbog toga, da Senat sačuva neke tradicije, nego zato, što je to politička potreba. O tome sam malo čas govorio. Dakle osudjivati Senat po tome, što je ostatak prošlosti, po mome mišljenju nije pravo, i naročito ja, koji sam po ubedjenju monarkista, ja taj razlog ne mogu da primim za to, što bih mogao tako isto osuditi i vojsku i monarhiju i vazdan drugih ustanova i veštine i umetnosti kao ostatak prošlosti. Ja, gospodo, isto tako ne mogu da primim ni razlog

skupoće, jer taj razlog, dopustite, ne igra nikakvu ulogu i da se na njega ne zadržavamo. Govoreno je, da bi Senat usporavao zakonodavni rad. (Čuje se: To je očigledno!) Pa, gospodo, jedan malo čas od tih, koji su mi to zamerili, kazao je, da i ova sadašnja Skupština bez Senata nije ništa radila. Šta on može tu usporiti, ako mi ništa novo ne stvorimo; ako mi Skupštinu ne dopunimo u onome pravcu, u kojemu sam u početku svoga govora spomenuo, onako od prilike, kako žele zemljoradnici i pučka stranka, kako je govorio g. Divac; ako mi ne pokušamo, da usavršimo Parlamenat, da može zakonodavne poslove vršiti i svršavati — ne samo vršiti, nego i svršavati, — to, što mi hoćemo imati Senat, ne će ni malo ubrzati posao, a ako mi budemo našli načina, da omogućimo zakonodavni posao i donošenje zakonodavstva u našoj zemlji, onda nam tu Senat ne će smetati ništa.

Gospodo, pitanje gornjega doma u nas ima čitavu istoriju. Ja ću samo uzgred da ju spomenem za to, što je potrebno, da se na to osvrnemo. Pojedine stranke i pojedini ljudi u pitanju Senata, koje se pitanje postavljalo neprestano od 1869. godine na ovamo, menjali su svoja mišljenja. Jedna stranka, koja se je u bliskoj prošlosti bila jasno eksponirala na pitanju dva doma, smatrajući to kao najglavniju tačku svoga programa — napredna stranka — imala je za šefa, pravoga šefa, čovjeka, koji je bio protivu gornjega doma i koji je pisao protivu gornjega doma. Gornji dom kod nas je, gospodo, propao za to, što ga nisu hteli oni, koji su bili za jaku izvršnu vlast. On u svoje vreme nije propao opozicijom odozdo, koja bi i njega primila kao i vazdan drugih stvari, da dobije ono, što je glavno on je propao opozicijom odozdo, i nije mogao da digne glave donde, dokle je gore izvršna vlast bila tako jaka, da je htela da ima pretenzija, da bude jedina vlast; dokle je bio mogućan lični režim i njegovi nosioci su bili stalno protivu gornjega doma.

Gospodo, danas toga nema, i po mome dubokom uverenju gornji dom, drugi politički dom, propašće po zakonu inercije za to, što su ljudi, koji su se angažovali... (Dr. Slavko Šećerov: Inertni.) Ne inertni, jer onda vi ne razumete taj izraz.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Molim gospodu, da ne upadaju u govor. G. Marinković može biti zadovoljan s efektom, koji je učinio svojim govorom, jer vidim, da gospoda ne mogu mirno da podnesu ni jedan od njegovih argumenata, već svaki preprate upadom. (Mihailo Avramović: To znači, da je opozicija tolerantna.) Molim gospodu, da upadima ne odugovlače debatu.

Dr. Voja Marinković: Gospodo, on će propasti, kao što rekoh, po zakonu inercije. To znači za to, što su struje, stranke, ljudi, zauzeli jedno stanovište i pošli jednim pravcem, koji čini nemogućim za sad i u ovom momentu; to je moje uverenje, da je to za sad i u ovome momentu: ni da se vraćaju, ni

da zauzmu drugi stav. (N. Divac: Je li to zakon inercije?)

Ali, gospodo, ja mislim, što se mene tiče, da ćemo mi, kad prebrinemo ovu veliku narodnu brigu, koju sad imamo da svršimo, morati još na ovo pitanje da se vratimo i da ćemo razumeti, da budućnost parlamentarnog režima ne leži u njegovom simplificiranju, nego u njegovom kompliciranju, u diferencijacijama, u stvaranju njegovih organa tako da može da odgovori svim potrebama, i mi ne samo da ćemo imati, gospodo, po mome uverenju, dvodomni sistem, nego ćemo imati trodomni i može biti četvorodomni sistem. (Dr. S. Šećerov: To ne može biti.) To vama, g. Šećerov, ne može biti, ali mlad ste čovek, i ja se nadam, da ćete dočekati vreme, kad će to biti.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Molim gospodu, da ne ometaju govornika, jer ću inače biti prinuđen pojedince da opominjem.

Dr. Voja Marinković: I, gospodo, naročito mi, koji smo za ovaj sadašnji društveni sistem, upravo za njegovu evoluciju, koji smo protivni tome, da se on nasilno menja i da se na slepo traži nešto novo, bez garantija, da će to novo biti u isto vreme i nešto dobro, — moramo misliti o toj velikoj potrebi i tražiti, da parlamentarni režim usavršimo ne prema onome, kako se mislilo pre 150 godina i na osnovu argumenata, koji su izneseni u francuskoj Konstituenti, nego na osnovu iskustava stečenih za tih 150 godina i na osnovu sadanjenog društvenog stanja.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ja bih molio gospodu govornike, da budu malo kraći, jer je ovo pitanje u načelnoj diskusiji već raspravljeno.

Ima reč g. Vošnjak.

Dr. Bogumil Vošnjak: Gospodo, ja mislim, da ste i vi saglasni, da mi nismo došli ovde, da držimo profesorska predavanja o Senatu, jer ako bih, bilo ja, bilo ma ko među nama, hteo da govori o Senatu, onda bismo mogli govoriti po više dana. Ali to nije zadaća ove diskusije, zadaća je njena, da se izjasnimo u pogledu prvoga stava čl. 45. Ja izjavljujem odmah, da ću glasati protiv toga, da ću glasati protivu Senata. Ja govorim u svoje lično ime. I ja sam pristalica sindikalne ideje, i ja sam uveren, da će sindikalna ideja jednoga dana pobediti, ali, ako hoćemo da dodjemo do jednoga razloga jasnijega i bržega, ja mislim, da mi ne smemo zaboraviti, kako da spremimo put toj velikoj ideji. Ovde ne će da se progura Predstavništvo po zanimanjima, ali ja mislim, da bi se moglo nešto stvoriti, što bi značilo baš taj put k tom velikom cilju.

Ja mislim, da pred nama u ovoj kući leži jedna lešina; ta je lešina Senat, i ja mislim, da je uzaludno, da se ovoj lešini pokušava još nešto da se injicira.

Gospodo, jedna velika stvar leži u onoj kritici demokratije: da je demokratija kult nekompetencije. Ja mislim, da je to najveća osuda demokratije, i

mislim, da svaki, ko želi dobra demokratskoj ideji, treba to da ispravlja. Ja mislim, da za to nema drugoga puta i načina, nego da spremimo mogućnost stručnim ljudima, da dodju do izražaja u javnom životu. Ja ne mogu danas da vam predlažem, a nemam ni volje, da vam predlažem nešto, što je već udešeno u paragrafe, kako mi predstavljamo taj budući privredni dom, ili kako bih ga ja nazvao: »Dom rada«. Ni u kom slučaju taj dom ne bio jedan deo Narodnoga Predstavništva, nego bi bio uz Narodno Predstavništvo sa izvesnom svojom kompetencijom. Ovom nacrtu, koji je ovde predložen od Jugoslovenskog Kluba, ja mislim, da je pravi otac doktor Krek. On sigurno izražava ovu potrebu po višem stupnju ekonomskih problema u parlamentarizmu, ali meni se čini, da bi ovakva jedna organizacija bila vrlo teško izvodljiva, gde bi u Narodnom Predstavništvu bio jedan politički dom i jedan socijalno-ekonomski dom. Ja mislim, da bi bilo vrlo teško izvesti ovu deobu kompetencije i da bi tu bilo vešto svadje zbog kompetencije između ovog političkog i ovog socijalno-ekonomskog doma. Ja takodier ne razumem, kako bi se vršilo ovo šetanje zakonskih predloga iz jednog doma u drugi. Ja mislim, da bi se time stvaralo puno teškoće.

Ja sam branio ideju ekonomskoga doma u »Književnom Glasniku« pre mnogo meseci i osnovna mi je misao bila: da u tome domu treba da budu predstavljene sledeće društvene jedinice — ja sam odredio pet takvih jedinica: Prva jedinica su polio-privrednici, druga jedinica industrijski i obrtni radnici, i ova jedinica razdeljena u radenike i preduzimače; treća jedinica je trgovina, pomorstvo i saobraćajna sredstva; četvrta jedinica je javna služba, a peta intelektualni rad: akademija, univerzitet, organizacija umnih radenika.

To je jedna sprema, koja može biti dobra i slaba, a koja na svaki način zaslužuje, da se o njoj razmišlja.

Ako ja govorim danas o ovakvom jednom predstavništvu gospodarskih i socijalnih interesa, ja ne govorim u tom smislu, da bih zagovarao dvodomni sistem, nego mislim, da se to ustanova na osnovu jednodomnog sistema. Ja mislim, da bi se uz jedan dom trebalo da postavi ovakav jedan »dom rada«. Ja mislim, da ne možemo mi davati ovakvoj jednoj organizaciji potpunu jednakost sa političkim domom. Ja smatram, da pošto je ovde gornji dom sahranjen, i ako smo već doživeli taj sprovod, ja mislim, da glavni razlog leži u tome, što ovaka jedna demokratija, kakova je naša, njoj se ne može naturiti nešto, što je njoj tuđe. To je moguće bilo u Češkoj, da se uradi, gde nisu bile ove jake domaće tradicije kao u ovoj našoj zemlji. I ja mislim, da je izlišna borba za gorni dom baš sa ovih psihološko-političkih razloga. Ako se govori o jednoj dopuni parlamentarnog sistema, govorilo se više puta o neakvim savetodavnim telima, govori se čak i o tome, da bi se pojedinim ministarstvima dodala nekakva savetodavna tela. Ja mislim, da to nikakvog značenja

nema, jer su takvi saveti tela bez ikakva značaja za državni život. Ova misao ekonomskog predstavništva može se samo tada realizirati, ako se to unese u Ustav. Samo kao jedna ustavna organizacija. Ima i Češka ovaj svoj privredni parlament, ali on ne može imati svoga velikog značaja, kad to nije jedna ustavna institucija. Ako mi hoćemo da stvorimo nešto, treba da to unesemo u Ustav, a ne kao savetodavno telo pojedinih ministarstava, jer oni ne bi imali nikakva uticaja na državni život. Ja vas podsećam samo, gospodo, da smo mi imali kod ministarstva trgovine svoj privredni savet pod predjašnjom vladom i bio je jedan načelnik između ostalih načelnika, koji je kao markiz de Tas u francuskoj narodnoj skupštini, kad je izaslanik Kralja stupio pred Mirabo-a i tražio od njega, da se Narodna Skupština raspusti, isto tako je tamo jedan načelnik kazao: Razidjite se. Ja mislim, da mi moramo dati jedan veći značaj takvoj jednoj instituciji. Vrlo je lepo kazati, mi ćemo to sve doneti. Lepo je, kad se kaže, da treba budućnost da nam to donese. Ali ja mislim, kad smo mi već u tom položaju, da nešto stvaramo i kad već donosimo Ustav, trebalo bi uneti u njega nešto, što bi odgovaralo takvom jednom privrednom domu, a što se ne bi kosilo sa jednodomnim karakterom Narodnog Predstavništva. Ja zamišljam, da ovakav jedan »dom rada«, da bi bio jedan strogo stručni predstavnik socijalnih i gospodarskih interesa. Da bi u njemu zasedavalo na primer dve stotine članova izabranih po izvesnom dobu i da bi u tom domu predstavnici bili onih pet jedinica, kako sam već pokazao. Šta bi bio delokrug ovakog jednog stručnog doma? Svi nacrti stručni, koji se tiču socijalnih i socijalno-ekonomskih pitanja imali bi se najpre podneti tome »domu rada«, koji daje svoje mnenje.

Jedan vrlo važan privilegij, to je pravo inicijative, pravo zakonodavne inicijative. Ja mislim, da bi se moglo dati ovakom jednom »domu rada« pravo legislativne inicijative u svemu, što se tiče stručnog, socijalnog i socijalno-ekonomskog zakonodavstva. Kontrola, koju vrši zakonodavno telo nad vladom, može biti bez političke sankcije, a obično je sa političkom sankcijom. Kako je pitanje o tome: da li vlada može da padne pred Senatom, rešeno bilo u tom smislu, da vlada ne može više da padne pred Senatom, ja mislim, da se ne bi mogla dati mogućnost, da vlada nosi potpuno političku odgovornost pred ovakvim jednim telom. Ali ono, što je važno u državnom životu, to je kontrola, i to stručna kontrola, a ova stručna kontrola ne izvršuje se u savremenim parlamentima. Zato bi bilo korisno, da se dade ova stručna kontrola ovakvom jednom domu, bez političke sankcije. Zašto ne bi ovakav jedan »dom rada« predložio Skupštini svakoga saziva jedan izveštaj o stanju uprave u zemlji? Ovakav izveštaj bio bi jedna slika državne uprave, mnogo bolja slika, nego što bi se dobila putem diskusije, putem parlamentarne kontrole.

G. Marinković je kazao: da je gornji dom potreban radi toga, da se oni stari političari, koji smetaju u parlamentu, pošlju u nekakav penzionat. Ja to mnenje baš ne delim, nego mislim, ako su ovi ljudi stručni, ako su ovi ljudi od značaja, od znanja i iskustva, zašto oni ne bi došli putem izbora u ovakav jedan stručni dom, gde bi oni mogli da razviju svoje iskustvo i da upotrebe svoje sile, ako su sposobni. Ja mislim, da je u jednoj zemlji opasno, ako ova zemlja ima da da samo 300 osoba jedan privilegijani položaj. Velike ambicije se onda razvijaju, a borba u partijama dobija posle jedan vrlo težak karakter. Lakše će biti, kad ćemo mi imati u pokrajinama oblasne skupštine, gde će se sve ove energije već moći da ispolje. Ja ne bih bežao od toga, da se članovima ovakvog jednog privrednog parlamenta, jednog »doma rada«, ne bi dale i poslaničke privilegije, da su imuni, i da imaju ovaj jači položaj, koji nosi jedan narodni poslanik.

To su neke misli samo nabačene. Ja neću da iznosim ovde jedan konkretan predlog. Ja bih samo molio, da se o tome razmisli. Ja bih samo molio, da se ova ideja jednog stručnog parlamenta uzme u najozbiljniji pretres.

Ja se ne bih mogao zadovoljiti, ako bi se u Ustav unela samo ova misao, da treba savetodavna tela u državi, nego ja bih hteo, da se ide jedan korak dalje i da se stvori zaista jedno jako predstavništvo ekonomskih, stručnih interesa, koje ne bi smetalo zakonodavnom telu i koje bi od političkog doma bilo potpuno odeljeno, a koje bi imalo pravi karakter parlamenta, ali koje ne bi, kako kažem, tome parlamentu smetalo u političkoj radnji i koje ne bi celi legislativni proces činilo još sporijim. Ja mislim, da bi ovakvo jedno telo, koje bi imalo zakonodavnu inicijativu, vrlo ubrzavalo proces zakonodavstva. Ne zaboravimo, kakav ogroman rad čeka budući naš parlament: izjednačenje zakona, kakav veliki posao je stvaranje jedne pravne države i kakav ogroman posao je jedno stručno zakonodavstvo u svim strukama i granama državne uprave. Ja mislim, da bi ovakav »dom rada« ili privredni sabor, da bi ovakvo jedno telo, koje bi imalo pravo zakonodavne inicijative, bilo jaka poluga i faktor u stvaranju jedne savremene uprave i pravne države. Zato s pogledom na ovo, ja bih molio, da taj odbor uzme u pretres ovu ideju o jednom privrednom saboru, ili, ako hoćete, o »domu rada«, jer vidim u ovakvoj jednoj instituciji nešto novo, što nijedna druga zemlja nema, jer nijedna druga zemlja nije svoj t. zv. privredni parlament unela u Ustav. I ja mislim, da bi mi morali imati toliko kuraži, da i nešto novo sprovedemo u Ustav. Naš Ustav ne treba da bude sasvim onakvi, kao što je češki, koji nije doduše dao nijednu novu ideju, premda je dao jednu jako lepu osnovu za češki državni život.

Moleći vas, da uvažite ovakvu jednu primenjenu ideju jednog gornjeg doma, koji zapravo nije nikakav gornji dom, nikakav politički dom i koji nema poli-

tičke funkcije, nego funkcije strogo ekonomske naravi, a koji isto tako ne dira ni u karakter Narodnog Predstavništva, koji bi bio nešto za sebe i koji bi bio samo jedno vrelo inicijative i stručnog znanja i jedna mogućnost, da se ispoljava iskustvo ekonomsko i socijalno. Ja svoj govor završavam.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. dr. Pavičić radi izjave.

Dr. Ivan Pavičić: Ja držim, da se o ovom t. zv. jednodomnom i dvodomnom sistemu — a dapače u najnovije doba u smislu govora g. Marinkovića i o t. zv. trodomnom sistemu — kod nas ovde u odboru i u načelnoj i u specijalnoj debati mnogo raspravljalo. Ja mislim, da nije potrebno, da ja ponovno iznosim stanovište, je li bolji jedno ili dvodomni sistem, jer su gospoda predgovornici to dovoljno iscrpili; i vidim na gospodi, koja ovde sede već dva tri sata danas, da je stvar postala i dosadna. Ja sam slobodan, da u tom pravcu iznesem kratak predlog i stanovište, koje Narodni Klub u tom pogledu zastupa.

Narodni Klub u svojem nacrtu je u principu za dvodomni sistem, ali hoće da nadje neku korekturu dosadašnjim sistemima i to tako, da nadje neku garanciju, da će se u ovom dvodomnom sistemu zagarantovati takodjer i privrednim i kulturnim institucijama jedno obavezno učešće. Narodni Klub stoji na stanovištu, da se Narodno Predstavništvo sastoji od Narodne Skupštine i Senata. Skupština se bira po opštem tajnom, proporcionalnom izbornom redu, dok se Senat sastoji od stotinu članova i to od 53 člana, koje Ustav zove senatorima, koje biraju pokrajinski sabori izvan svoje sredine, a 47 senatora biraju organizacije i ustanove, i to sledeće: organizovane veroispovesti: pravoslavna, katolička i muslimanska po dva, protestantska i jevrejska po jednoga;

sveučilišta u Beogradu, Zagrebu, Ljubljani po jednoga senatora;

visoke škole u rangu fakulteta biraju zajedno sa sveučilištima u odnosnom gradu ili pokrajini;

zemljičarske komore po dva, industrijske komore, trgovačke komore, zanatlijske komore, zanatlijske obrtničke komore, radničke komore po jednoga senatora u svakoj pokrajini, no ako je više staliških zastupstva u jednoj pokrajini ujedinjeno u jednu organizaciju, takova organizacija bira toliko senatora, od koliko je vrsta sastavljena. Način biranja ovih 47 senatora određiće se državnim zakonom.

Time bi se donekle dala mogućnost, da i stručni ljudi i stručne organizacije dodju u priliku, odnosno da im bude zagarantovano, da mogu dati svoje mnenje, da će se doći do uspeha, jer će stručni ljudi moći dati svoje mnenje i time eventualno deprimeti, da zakoni budu odgovarali potrebama pojedinih organizacija. To bi bio predlog Narodnog Kluba.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Gospodo, ima još dva govornika, i to g. dr. Žarko Miladinović i g. Pero Marković. Oni će biti kratki, pa ćemo onda završiti diskusiju.

Ima reč g. dr. Žarko Miladinović.

Dr. Žarko Miladinović: Gospodo, ja sam već prilikom generalne debate rekao, da sam protiv gornjega doma, da sam protiv Senata. Tome sam naveo i razloge, a to je, što se Senat preživeo već u svojoj kolevci, u Engleskoj. To dokazuje i nacrt naše vlade, da je Senat više forma, jer što se tiče donošenja zakona, imao bi Senat pravo, da stavi prigovor, koji bi Narodno Predstavništvo moglo usvojiti, ako ga ne bi usvojilo, vratiti natrag zakon i ako Senat ne bi ponovno uvažio, onda Narodno Predstavništvo može samo rešiti. Što se tiče budžetnoga prava, još manje ima Senat pravo, jer može samo jedanput prigovoriti, i čim se vrati proračun natrag u Narodno Predstavništvo, onda konačno rešava Narodno Predstavništvo o budžetu. Prema tome, da bi Senat bio više forma, a drugo iz fiskalnih razloga bio sam protivan Senatu, jer bi zabadava tovarili terete na državna ledja, a bez potrebe. Treće, što sam smatrao, da bi se Senatom sada stvorile porodice sa preimućstvima, sa izvesnim preimućstvima privilegisanim, a mi smo bar protiv toga, i u Srbiji su bili protiv toga privilegisivanja, jer Srpski Ustav nije dozvoljavao, da bude plemstva, pa i ovaj naš novi nacrt to isto normira, što je i opravdano.

G. dr. Vojislav Marinković veli, da bi se Senatom sprečavala tiranija partijske većine ili većine parlamentarne, koja bi predstavljala jednu partiju, a moglo bi biti i dve ili više, zavisi od toga, kako je sastavljena Narodna Skupština, t. j. da li je jedna partija došla u većini ili je možda kompromis napravila sa još nekim strankama. Prema tome ta tiranija ne bi se mogla ostvarivati u svakoj prilici. A osim toga, ako bi bilo kakve tiranije, ja držim, da Senat ne bi mogao stati na put tome, a najmanje ovakvim ustanovama, kakve su donesene u predlogu nacrtu sa onim pravom, koje obično Senat ima. To onda nije razlog za uvođenje Senata, premda je ovde dobro spomenuto, da se kod idućih izbora može da izmeni, to zavisi od birača, koji će ući u parlamenat. Na posletku svaki narod ima parlamenat onakav, kakav zaslužuje, t. j. kakvog ga on bira, a garantija, da će biti izabranici narodni, to je opšte i tajno pravo glasanja, dakle tu je zagarantovano, da udju pravi narodni predstavnici.

Ja držim, da je i onaj drugi razlog neosnovan, koji je izneo dr. Marinković, a to je, da se samo putem Senata ili u Senatu sa Senatom može održati demokratska vladavina. Mene reči g. Marinkovića nisu mogle o tome da uvere i rekoh, kad se zna, šta sve Senat može da uradi, onda ja ne vidim, da bi mogao uvesti neku demokratskiju vladavinu, nego što može da uvede Narodno Predstavništvo, koje je narod slobodno birao i to još putem tajnog glasanja.

G. Marinković se naročito pokazao kao prijatelj evolucije što se tiče sastava Narodnog Predstavništva, i pitam kakva bi bila evolucija kad bi sada uveli Senat, a posle tražili da ga ukidamo, zar ne bi taj Senat posle se protivio i pravio smetnje evoluciji?

Mi bismo imali dva faktora, sa kojima bi se morali boriti: sa Narodnim Predstavništvom Donjim Domom i Senatom Gornjim Domom. Ako je neko prijatelj evolucije, mogao bi biti prijatelj što manje zapreke od evolucije, a Senat po mome mišljenju bio bi velika zapreka evolucije.

Što se tiče privrednih saveta, koji su spomenuti ovde pri ovoj raspravi, ja ne mogu da se složim u tom pogledu sa predlagačima, jer privredni Savet pre svega bio bi samo Savet, ne bi bio jedan organ, koji bi imao pravo odlučivanja, a kad nema prava odluke, onda će opet Narodno Predstavništvo da reši onako kako za dobro nadje.

Taj privredni Savet ne bi mogao imati uticaja na rad Narodnog Predstavništva. A ja se slažem da treba čuti stručna mišljenja, ali to može da bude i ovako, kako je predloženo, može se samo doterati da odbori imaju saslušati stručno mišljenje, da se stvore ankete za istraživanja i pretresanja izvesnih pitanja, gde se to može da učini pa da se postigne ono isto i mnogo više nego što bi se moglo postići sa tim t. zv. Privrednim Savetom (Dr. Janko Šimrak: Ili kao što je to do sad bilo). pa ako ima što da se popravi i treba da se popravi, niko nije protiv toga, samo sa Privrednim Savetima ne bi čovek ništa postigao, kad Privredni Saveti nemaju pravo odlučivanja, ne mogu ništa menjati na odlukama Narodnog Predstavništva, ako ne usvoji predlog šta vredi Privrednim Savetima. To bi bio samo jedan organ od parade. Više bi može biti vredelo, da ostane onako, kao što je bilo u srpskom Ustavu, a to je, da Državni Savet kaže svoje mišljenje o pojedinim zakonskim predlozima. U ostalom ja sada neću o tome govoriti, govoricu posle, ali ovde govorim sada o Senatu i kažem da Privredni Savet ne bi ništa učinio. Predlaganje kako da se biraju ti Senati ili kako da kažem Privredni Saveti, ti novi organi, to bi bilo čisto predstavništvo klasno, to ne bi bilo Narodno Predstavništvo. Mi bar znamo, da je zahtev novog vremena, da se što više pokazuje snaga i volja naroda, a ovde se ne bi pokazivalo to, nego bi se pokazivala možda volja pojedinih klasa. (Dr. J. Šimrak: Jesu li seljaci narod?) Hoćemo li sve da podelimo po klasama, pa da klase biraju? (Mih. Avramović: To je podeleno i ne ćemo više da delimo.) Svaka klasa gleda svoje interese i to onda nije vođenje računa o narodnim interesima. (Mih. Avramović: To je podeleno, to je svršeno i ne ćemo mi deliti). U srednjem veku bilo je klasnih predstavnika, to je samo stari materijal, ali prevučen firnajsom, malo je namazan. (Mih. Avramović: Vi se varate, g. doktore). Ne varam se. To je tako zvani

Interesse sind gemeinschaft. Te bi se klase brinule za sebe, a ne za narod, ja uzimam opštu volju naroda, a ne klasa.

Gospodo, ja ne mogu da se složim ni sa predlogom, da bi se mogli poslanici opozivati. Dobro je prigovoreno da moramo ukinuti tajno glasanje a drugo to bila Skupština i poslanici na odkaz. Kakva bi snaga bila u toj Skupštini, koja bi se mogla sutra ili prekosutra opozvati. Drugo nastupile bi najveće trzavice, jer oni koji nemaju računa, da se čuje volja naroda u Narodnom Predstavništvu, pokušavali bi sve moguće da ometu rad Narodne Skupštine i opozivanjem odnosno traženjem izvesnih lica, koja bi tražila i činila to opozivanje.

Može biti da bi bilo podmićivanja i onda bi se upravo postiglo sasvim protivno onome, što se htelo, a to je, da ne bi bilo Narodnog Predstavništva, nego predstavništva koje bi se moglo oduvati kad se hoće. A Narodno Predstavništvo svakako treba da ima snagu, da može predstavljati i volju naroda, a to samo tako, ako se bira na izvestan broj godina. Razume se, da se broj godina može diskutovati, ali ja mislim, da je dovoljno četiri godine.

Što se tiče referendumu, pre svega treba znati, da je taj referendum u svim državama uveden danas samo kao izuzetak i kao o izuzetku trebalo vrlo dobro prethodno o njemu razmisliti, da li se on može još danas kod nas da uvede. I ako sam ja u principu prijatelj referendumu, ja držim ipak da se taj referendum ne bi sada mogao kod nas još usvojiti i ne bi bilo dobro, da se on u Ustavu zavede, jer mi za njega nismo još dorasli. Gospodo, onaj koji je navikao da pije uvek vino, ne može piti neprestano mleko, nego se na mleko mora postepeno navikavati. Kad je u Švajcarskoj dugo vremena prošlo dok se usvojio referendum, onda ni mi ne možemo još danas da usvojimo referendum, kad još i ne znamo kako će se razvijati naš novi život na temelju ovoga Ustava. Tek onda kad budemo imali iskustva i kad budemo videli, da su se svi naši narodi u ovoj državi srodili i sazreli za referendum, tek onda možemo doći na to pitanje, da se promislimo, da li bi i kada i u kojoj stvari trebalo referendum uvesti. Treba znati i to, da se referendum ne uvodi za sva pitanja, nego samo za vrlo važna pitanja, za pitanja finansijska i vojna. Prema tome, za danas se još ne može usvojiti referendum, i ako ja principijelno nisam tome protivan. Prema tome, ja sam da se i u našem Ustavu briše senat, i da se usvoji jednodomi sistem.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Pera Marković.

Pera Marković: Gospodo, protivu senata izneti su razlozi sa sviju strana i ja ih usvajam i još da naglasim, da senat ima razloga za svoj opstanak samo onda, kad postoje istorijski razlozi za njegov postanak, dakle kad ima da zahvali za svoj postanak istorijskome razvitku. Senat ima svoga razloga samo tamo, gde su se vodile borbe izmedju Kralja i

naroda o prevlasti, pa je i tamo usvojen kao delo kompromisa, da služi kao brana protivu brzine u rešavanje a služio je i Kralju, kao brana da ne mora neprestano ulaziti u svakidašnje političke borbe. Da razmotrimo samo ukratko istorijski razvitak kod nas, pa da vidimo, da li ima opravdanja, da se senat i kod nas usvoji.

Ni u jednom delu našeg troimenog naroda nema senat za svoj opstanak istorijske osnove. Onim delovima našega naroda, koji su bili pod austrijskom carevinom, sve što je bilo, bilo je protiv naroda pa i ustanova magnatske kuće i gospodska bečka kuća. I ako je ko išao u njih kao član, on se smatrao kao izrod naroda.

Što se tiče nas Srba u Srbiji, nesumnjivo da tu još najmanje ima opravdanja za ovu ustanovu, jer još od Sretenskog Ustava pa sve do danas sva istorijska data govore o tome, da tu nema nikakva opravdanja za senat. Za vreme vlade t. zv. turskog Ustava oligarhija je želela da se organizuje kao senat protivu volje naroda, ali je ona jednom narodnom revolucijom — Sveto Andrejskom Skupštinom — zbrisana. Dalje, vidimo da u zakonu o Narodnoj Skupštini donetom od St. Andrejske Skupštine a i docnije u Ustavu od 1869. senat se ne uvodi. Docnija borba za Ustav, koja je svršena kao kompromis izmedju Kralja Milana i naroda Ustavom od 1888. god. ustanovu senata kao nedemokratsku ne uvodi. Ono što je kod nas senat najviše kompromitovalo jeste njegovo postajanje za vreme darovanog Ustava od 1901. godine. Za vreme Kralja Aleksandra vladavine pored njegove ženidbe sa kraljicom Dragom, najantipatičnija je bila ustanova senata.

I kada se u izveštaju gospodina Stojana Protića veli, da je narod simpatično posmatrao senat, to je sasvim pogrešno. Da ništa drugo senat nije uređio, nego što je upropastio zakon o zborovima i udruženjima, koji je usvojila i Narodna Skupština, pa bi njegovu ustanovu moralo osuditi. Gospodin Stojan Protić mogao je i lično biti tim aktom pogodjen, jer je u Narodnoj Skupštini bio predsednik odbora za donošenje toga zakona. Iz toga primera vidi se, da je senat ulazio u rešavanje čisto političkih pitanja i rešavao ih protiv želje Narodne Skupštine, toga jedinog i pravog predstavnika volje narodne. Pogrešno je tvrdjenje da je Kralj Aleksandar izvršio martovski udar zbog senata, naprotiv on je i posle toga udara zadržao ustanovu njegovu samo sa izmenjenim ličnostima. Majska revolucija od 1903. godine izbrisala je senat, jer je imala pred sobom jednu na delu dokazanu rdjavu instituciju.

Danas pak vraćati se tome sistemu nema nikakvoga razloga. Ustavotvorna Skupština ima da donese Ustav ne putem kompromisa, već po svojoj slobodnoj volji, i kad je ona u Ustavnom Odboru sačuvala sve privilegije i prerogative Krunine, ona je pozvana da sačuva i prerogative narodne.

Jedna od tih jeste da Narodno Predstavništvo bude sastavljeno iz jednog doma. Dalje razloge o

tome, da se narodna volja ne može cepati na dvoje, rdjava organizacija senata, a naročito sukobi koje bi on izazivao sa donjim domom u današnje vreme diktatuju nam, da budemo protiv njega.

Dakle, iz svih tih razloga ja sam lično protivan gornjem domu, a u ime demokratske grupe imam da izjavim ovo: poštujući pravo opredelenja u ovom pitanju svakoga svoga člana ogromna većina demokratskog kluba je u principu za to, da Narodno Predstavništvo bude organizovano na jednodomnom sistemu.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Debata je svršena, ima reč gospodin ministar za Konstituantu.

Ministar za Konstituantu **Marko Trifković:** Gospodo, vlada podnoseći nacrt Ustava, ona je u njem podělila zakonodavnu vlast na dva doma, ona je time želela da Ustavotvornoj Skupštini podnese što je najbolje prema njenom mišljenju, i što će najkorisnije poslužiti državnim interesima i interesima narodne zajednice.

Parlamentarni je sistem nesumnjivo najbolji sistem vladavine. On je dosta komplikovan, ali to što je komplikovan, to baš ujemčava njegovu dobrotu. Parlamentarni sistem, gospodo moja, nije naše delo, nije on ni tvorevina našega duha, to je delo zapadnih naroda. I kad smo već primili da našu vladavinu zasnovamo na parlamentarnom sistemu, treba da ga primimo onako kako je zasnovan i kako se praktikuje kod zemalja, koje su nesumnjivo na visokom stepenu kulturne i političke obrazovanosti, i koje su nesumnjivo demokratske. Neće biti zgodno, gospodo, da primajući parlamentarni sistem sa zapada, da ga skratimo i suzimo kako mislimo da će biti zgodnije, bojeći se da ga nekako nepokvarimo u dobroj nameri da ga popravimo. Od nekuda se uvuklo kod nas to mišljenje, da je podela zakonodavne vlasti na dva doma nešto, što se ne da razumeti, a primanje jednoga doma, da je to demokratski. Medjutim, kad pogledamo da sve demokratske zemlje na zapadu imaju dva doma, a da samo mi Bugari i Grci imamo samo jedan dom, onda će ta demokracija nekako čudnovato izgledati. (Nedeljko Divac: Gornjem domu je rudimenat u Engleskoj). Nema sumnje, da protivnika gornjega doma ima i u Engleskoj, u Francuskoj i u drugim zapadnim zemljama. Ali interesantna je stvar, da svi protivnici gornjega doma u politički vrlo dobro razvijenim zemljama nisu ni do sada uspeli da ukinu gornji dom. Gornji dom posle svih tih težnja u tim zemljama jednako stalno postoji.

Ja, gospodo, posle onako lepoga govora koji je držao g. Marinković ne mislim ulaziti dalje u odbranu gornjega doma iz dva razloga. Prvo zato, što je g. Marinković vrlo sjajno branio ustanovu gornjega doma, a drugo zato, što već vidim nesumnjivo da je raspoloženje u Ustavnom Odboru unapred određeno protiv gornjega doma. Kad se vidi takvo raspoloženje, onda je zbilja malo teže braniti stvar.

Ali ipak ne mogu da ne odgovorim na neke primedbe govornika, koji su dodirnuli moj govor.

Na pr. g. Divac je kazao, da sam u svome govoru naročito istakao da senat treba da bude nekakva odbrana od brzog donošenja zakona. Ja sam i malo pre u privatnome razgovoru kazao, a moram i javno ovde da istaknem, da ja to nikada nikome nisam kazao. Ja to nisam kazao ni u ministarskim sednicama, kada je bila reč o tome, ja to nisam kazao ni u našem klubu; ja to nisam kazao ni ovde. Drugo je nešto što sam ja rekao. Ja sam kazao, da je senat brana protivu prenatrženosti Narodne Skupštine. To sam ja rekao. Ja sam rekao, da senat daje garancije za dobro donošenje zakona i istakao sam, da senat zbilja ublažava i odstranjuje sukobe, koji mogu nastati između krune i Narodne Skupštine. To su razlozi koji su me rukovodili i ranije i sada da budem za senat. G. Divac je našao da je lakše napasti ono prvo, pa je to i napao. G. Gjonović je kazao kako je senat, a to je kazao i gosp. Pera Marković, sad, izazvao u 1901. godini jednu strašnu buru i nezadovoljstvo u našem narodu. Ja, gospodo, živim u istome narodu u kome živi i gg. Pera Marković i Gjonović. (Čuje se: Vi ste bili protiv senata). I kako mi se čini gospodo, a meni se čini da ja malo duže živim u tome narodu od njih, jer sam se malo ranije rodio, i ja nisam zapazio tu buru od nezadovoljstva. (Čuje se: Nezadovoljstvo to je opozicija). Ja ću da navedem dva fakta, koja mi ni g. Marković, ni g. Gjonović neće moći poreći kojima ću dokazati, da te takve bure nije bilo, bilo je nezadovoljnika ali nije bilo strašne bure.

1903. godine, gospodo, mi smo imali jednu potpuno suverenu Skupštinu, to je taman dve godine posle Ustava od 1901. god. kad je zaveden gornji dom kod nas, i da je bilo te strašne bure i užasnoga nezadovoljstva i ogorčenja u narodu, da li bi koji smeo od tih poslanika zatražiti Ustav od 1901. godine kome je bio zagarantovan gornji dom. Ali onda se bila otvorila diskusija, da li da se Ustav od 1903. godine primi ili Ustav od 1888. godine, jer je bio priličan veliki broj poslanika (Čuje se: Ne veliki). kojima je imponovalo, kad su u senatu gijenerali, koji nisu od naroda izabrani nego Kraljevim Ukazom postavljeni, a koji nisu hteli da vode računa o tome šta gospodar želi; njima je imponovalo to što su znali da su ti gijenerali kao komandanti divizija imali slepo da izvršuju, ono, što kaže vrhovni komandant, ali za to što su otišli u gornji dom oni su postali samostalni, i za to što su videli, da su gijenerali postali samostalni oni su tražili da ostane Ustav od 1901. godine. (Žagor.) Ali je onda prevladala većina koja je htela Ustav od 1888. godine, u kome nisu bila dva doma. Šta vidimo, gospodo, posle punih 20 godina? (N. Divac: zbog čega je udar od 1903. godine?) To je bilo posle dve godine. O tome sam ja govorio. O tome je bilo diskusije. Zbog senata (N. Divac: Nije to bilo zbog senata, nego zbog drugih stvari).

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Molim g. Divca i g. Šećerova da ne upadaju g. ministru u reč.

Ministar za Ustavotvorbu u Skupštini Marko Trifković: Državni udar u martu mesecu došao je zbog toga, da bi mogli neposlušni savetnici, koji su postavljeni Kraljevim Ukazom, da se uklone s tih mesta. A šta bi bilo posle 20 god? Posle punih 20 god. vidimo da jedna Vlada sastavljena od radikala i demokrata podnosi Ustavotvornoj Skupštini Ustav sa dva doma. (Čuje se: Što je odbačeno?) U vladi su bili prvaci i jedne i druge stranke. Obe su stranke demokratske, jer se jedna i zove demokratskom, i obe su stranke slobodoumne i, eto vidite, te dve stranke podnose predlog Ustava sa dva doma.

Da svedem. Nije dakle u narodu tako omrzruta ustanova podele zakonodavne vlasti na dva doma i to nije izazvalo takvu buru, kad su bila ustanovljena dva doma, nego će tu biti ono, što je g. Marinković lepo okarakterisao rečju: »inercija«. Da kažem još jednu reč pa ću da završim.

G. Pera Marković je počeo sa istorijom i dokazuje kako kod nas Srbijanaca nema tradicija za senat i kad ih nema ne treba ih ni stvarati. Na to ja mogu odgovoriti: nismo imali parlamentarizam, nismo imali ni senat. Ni Miloš Obrenović ni Mihajlo Obrenović ni drugi vladavci nisu voleli parlamentarizam i ne voleći parlamentarizam nisu davali ni Parlamenat ni Senat, i na to se ne treba pozivati. Ako hoćemo da se pozivamo na tradicije imamo tradicija iz Ustava od 1869. god., koji je važio priličan broj godina, po kome su postavljeni vladini posla-

nici i mislim da nikome ne bi palo na pamet da sad zato što je 20 godina bio taj Ustav u ovoj zemlji i što je svet na to već svikao, kaže: u našoj je tradiciji to i to, i da na tome nešto bazira. Mi nismo imali Parlamenat, pa nismo mogli imati Senat, niti je moglo biti tradicija za Senat.

Ali, gospodo, vlada, podnoseći ovaj predlog Ustava u kome je zakonodavna vlast podeljena na dva doma, želela je da uradi nešto, što je najbolje i najkorisnije po narodnu zajednicu i kad se u Ustavotvornom Odboru javlja opozicija koja ne prima taj predlog, vlada ne misli da pravi od toga pitanje. Vlada će prihvatiti onakvu podelu zakonodavne vlasti, na kakvu se podelu ustavotvorni Odbor ovde bude složio.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Gospodo, stavljam na glasanje prvi stav člana 42. starog, a 45. novog. Taj stav glasi: »Narodno Predstavništvo sastavljaju Narodna Skupština i senat.« Molim gospodu, koja su za to da se ovaj stav primi da izvole sedeti, a koja su protiv da ustanu. (Većina ustaje). Objavljujem da je ovaj prvi stav većinom glasova odbačen.

Prema tome, gospodo, pošto je većina u Ustavnome Odboru odbacila vladin predlog o dvodomnome sistemu i izjasnila se za jednodomni sistem, to mislim da dalje celu diskusiju vodimo na osnovi jednodomnoga sistema, a članove, koji su u vezi sa gornjim domom da izostavimo.

Ovu sednicu zaključujem, a drugu zakazujem za sutra 9 časova pre podne, s istim dnevnim redom.

Sednica je trajala do 12 i ¼ časa.

XXIII. SEDNICA

USTAVNOG ODBORA

USTAVOTVORNE SKUPŠTINE

KRALJEVINE

SRBA, HRVATA I SLOVENACA

držana 2. marta 1921. godine u Beogradu

Početak u 9 i 15 časova pre podne.

Predsedavao predsednik **dr. Momčilo Ninčić.**

Sekretar **Milan Bošković.**

Predsednik dr. M. Ninčić: Otvaram današnji sastanak.

Na dnevnom redu je drugi stav novoga člana 45. a staroga 42..

Ima reč gospodin Ljuba Jovanović.

Ljuba Jovanović: Ja bih rado prije svega da predložim ovo: da se u napisu ovoga odeljka i svuda dalje u članovima, a tako isto i u onim članovima, koje smo već primili, mesto reči »Narodno Predstavništvo« stavi »Narodna Skupština«. To odgo-

vara našoj jučerašnjoj odluci: i to je jedan naziv, koji smo nasledili od političkog, upravo ustavnog života kraljevine Srbije, to je naziv, koji je u isto vreme stari naš narodni naziv, do je »predstavništvo« jedna kovanica po ugledu njemačkom i koji smo mi za nevolju trpeli ove dve godine i za nju se ne moramo vezivati. To bi bio moj predlog.

Predsednik dr. M. Ninčić: Prima li odbor ovaj predlog? (Prima se). Ovaj predlog je primljen. Ima reč g. dr. Jovan Radonić.

Dr. Jovan Radonić: Ja bih hteo da govorim o ovom drugom stavu 45. člana. Ovde je nešto izostalo. Ovde se predviđa ko može imati pasivno pravo izbora, a ko ne može, pa se kaže: »oficiri

aktivni i u nedejstvu kao i podoficiri i vojnici pod zastavom ne mogu vršiti biračko pravo niti biti birani«. Medjutim, ne kaže se ko od građana ima pasivno izborno pravo. Ja mislim, pošto se ovde sužava individualno subjektivno jedno pravo, da se ovo pitanje ne ostavi specijalnom zakonodavstvu da ga reši, nego da se Ustavom tačno odredi, koji od građana mogu imati pasivno izborno pravo, a koji ga ne mogu imati. Vi znate, da je pravilo, da se činovnici smatraju, da su nepogodni da budu birani za članove legislativnog tela, jer su oni većim delom organi egzekutivne, izvršne vlasti i prema tomu oni bi mogli da svoj položaj kao takovi zloupotrebe. Ali izmedju takih kategorija činovnika ipak ima izvesnih kategorija, čije su funkcije kompatibilne sa funkcijom narodnih poslanika ili sa članovima parlamenta; i to bi trebalo da se izrazi u Ustavu.

Osim toga ovde se govori, da će Narodna Skupština biti sastavljena od 300 poslanika. Ja držim, da taj broj nije zgodan, jer će se taj broj u toku vremena promeniti, pa držim, da bi bolje bilo, da se mi držimo slične odredbe kao što je predviđena ranije, da se na svaki 40.000 državljana bira po jedan poslanik. Dalje- ovde se kaže, da se Narodna Skupština bira na 4 godine. Ja mislim, da treba da se mandat narodne skupštine produži na 5 godina.

U pogledu svega što sam rekao za pasivno pravo činovnika, ja nemam faktičnog predloga ali molim Ustavni Odbor, da bi po ovom pitanju poveo diskusiju.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Ljuba Jovanović.

Ljuba Jovanović: Gospodo, pošto smo jučer izmenili tako reći ceo sistem narodnog Predstavništva, to bi trebalo da se ove odredbe koje je vlada predložila podvrgnu jednoj malo dubljoj studiji. Nije stvar, gospodo, samo u tome, da se prosto izmene reči »Narodno Predstavništvo« sa rečima »Narodna Skupština«, nego ima ovde još izmena potrebnih, koje su svakojako vrlo važne. I ostaje, ili da izaberemo jedan odborčić uži, koji bi zajedno sa gospodinom Ministrom pripremio što god što bi bila podloga diskusije i rešavanja ovoga našeg Ustavnog Odbora, ili onda da radimo malo sporije pa da zajednički tražimo rešenje.

Ja sam, gospodo, dobio, a moram da kažem, iz vladinih krugova, za slučaj da ne bude primljen predlog vladin, jednu kao skicu, u kojoj su izmenjeni neki članovi ovoga šestog odeljka. Izmedju ostaloga, tu ima i skica promenjenoga člana 42. Tu nije samo izmenjeno ono što se tiče jednodomnosti ili dvodromnosti, nego ima i drugih izmena. Ja bih Vam onda predložio da mi dopustite da to pročitam, a ja ću onda kazati šta ja mislim o nekim pitanjima, koja se pokreću koliko u starom toliko i u ovome predlogu. Taj novi član bi glasio ovako: »Narodna Skupština sastavljena je od poslanika koje narod slobodno bira opštim, jednakim, neposrednim i tajnim gla-

sanjem na svaki 40.000 stanovnika dolazi po jedan poslanik. Narodna Skupština bira se na četiri godine. Pravo biranja ima svaki državljaniin po rođenju ili prirodjenju, ako navršši 21. godinu. Oficiri aktivni i u nedejstvu, kao i podoficiri i vojnici pod zastavom ne mogu vršiti biračko pravo. Bliže odredbe o izborima propisane se zakonom.

Što se tiče ovako izmenjenoga člana, ja moram kao svoje lično mišljenje izneti neke napomene. Pre svega, gospodo, tiče se vremena na koje se bira Narodna Skupština, Mi smo predlog o dvodromnom sistemu odbili. Vlada i oni koji su branili ovaj sistem i koji ga u ostalom brane uopšte a svetu, oni polaze od toga, da je za zakonodavni rad, za predstavništvo narodno potrebna veća stalnost, a da nije dovoljna ona stalnost obična koju sobom donosi jedno Narodno Predstavništvo jednoga dana izborom narodnim. Koliko sam ja slušao ovu diskusiju, taj razlog, da je potrebna stalnost, bio je osporavan samo s jedne strane ovoga odbora. Velika većina, i mogu da vam kažem, predstavnici većine grupa ovoga odbora, nisu osporavali taj razlog, taj moment stalnosti i nestalnosti. Da državi treba stalnosti, to je jasno, i da jedan ovako krupan činilac, kao što je Narodna Skupština, treba po mogućnosti da izložimo što manjim velikim promenama, i to je jasno, naravno u koliko se to može složiti sa pravom narodnim, da tu Skupštinu bira. Kada bi bio gornji dom, onda bi, gospodo, ona nestalnost koja se javlja usljed toga što narod svakog izbora menja sastav, pa prema tome i struje u Narodnoj Skupštini bila popravijena ili oslabljena, ublažila bi tu nestalnost doma onim stalnim domom. Dakle, taj stalni dom ili senat nije primljen ali razlog o potrebi stalnosti, gospodo, stoji. I onda, ja sam za to, da mi treba sa svoje strane učiniti šta možemo, da na drugi način tu stalnost pojačamo. Po mome mišljenju ta bi se stalnost ojačala kad bi se produžila.

Ja ću vam kazati svoj razlog za to, pored onoga, što sam vam već rekao.

Vi znate pre, svega, da je u velikom delu zemalja trajanje mandata duže nego kod nas. Drugo, gospodo, osobite prilike u kojima se naš politički život dosada razvijao, naročito od vremena oslobođenja, one po mom uverenju imperativno zahtevaju, da se ta promena učini. Protiv toga mogu biti ona gospoda, koja su se i dosada izjasnili u tom smislu tvrdeći, da treba da se narodu dade mogućnost, da stalno i što češće iskazuje svoju volju. Gospoda, koja tako misle naravno, ona, koja iskreno misle dosledna su sama sebi, jer oni hoće da narod upravo stalno prosudjuje u državnim poslovima. Ja da se zapitam, da li su naše prilike takve, da mi treba da tim putem idemo, otvoreno ću vam reći, da ja mislim, da još ne možemo. Ja ne govorim apsolutno, ne govorim teoretski, ja ću vam priznati, da iz principa demokratizma taj zahtev izvire. Ali je pitanje, gospodo, kako se taj princip može izvesti. Treba pretpostaviti, da je ta demokratija, prava demo-

kratija, ne samo po onim pisanim paragrafima u Ustavu i zakonu, i u novinarskim i drugim publicističkim člancima i besedama političkih ljudi, nego je to jedan narod, koji je svestan da raspolaže svojom sudbinom, svojom srećom. Koliko je naš narod dovoljno svestan prava, ja mislim, da smo mi, ili barem ja, na čisto.

Gospodo, mi smo suviše dugo robovali, mi znamo, da se vladanje samim sobom ne može steći lako, i ja nisam jedan od onih, koji misle, da ne treba ući u vodu, zato što se ne može plivati, a isto tako ne mislim, da se na pučinu baca onaj koji ne ume plivati, nego se mora plivati polako ili treba ići u školu plivanja. Mi moramo polako polaziti. Gospodo, iz jednoga apsolutizma, kakav je bio apsolutizam Abdula Hamida, ili iz jednoga režima, kakav je bio u Crnoj Gori, ili iz režima, kakav je bio u Bosni i Hercegovini, ući u jedan demokratski režim, to je jedan skok, koji se mora izvršiti, ali se mora pažljivo izvesti. Ako mi to ne uredimo, nego pustimo, da kod nas demokratizam radi punom parom, svestrano sa svima nagodbama, kojima radi u najrazvijenijim demokratskim zemljama, mi ćemo postići, da nećemo imati demokratizma mi ćemo imati ko zna kakve kratizme, ali pravo upravljanje samim sobom i kovanje svoje sreće i sudbine mi imati nećemo.

Ovde je bilo reči o referendumu, o plebiscitu, to je jedan od razvijenijih stupnjeva narodnoga učešća u državnim poslovima.

Pa, gospodo, naravno pretpostavimo sada prvu stvar da onaj koji ima na plebiscitu da rešava državna pitanja zna ta državna pitanja (Gjonović: Ne zna, neće nikada doznati. Divac: Vi ste dobro kazali: u vodi se uči plivanju.) Ja ću i o tome govoriti, ako mi dopustite.

Gospodo, vi vrlo dobro znate koliko je naših krajeva koji nisu imali prava ni onoga seoskog muktara da biraju, a vi hoćete ovde od jedan put da rešavate ovoliko komplikovana pitanja. Na osnovu čega će oni rešavati pitam vas na osnovu čega će i svoju svest izraziti? (Jedan glas: Za to što ćete vi izići pred Vladu i objasniti.) Tako je, ali pre svega treba da nastane to silaženje; treba da počnemo da se razumevamo, i drugo ne može se samim trčanjem u samo glasanje i neposredno pred glasanjem ta svest izraditi. Ta svest se mora izraditi, stalnim učestvovanjem i praćenjem javnoga života. Ali u nas nema ni onih najelementarnijih pogodaba za to, u nas nema pismenosti, to je česta stvar u nas, da oni koji imaju da rešavaju ne mogu da pročitaju onaj predlog o kome će glasati. (Divac: A zar je bilo u Srbiji kad ste vi stajali na ovome stanovištu na kome mi danas stojimo? Avramović: Profesionalni parlamentarizam, pa će biti i pismenosti. Neka narod ovde rešava.) Gospodo, razvitak, politički razvitak jedno je, gospodo, što se pretpostavlja kao vrlo važan element pismenost, i ja vam, gospodo, ovde kažem do uočljivosti potrebu da može glasač pročitati ono što mu je potrebno, a

vi upotrebljavate jedan argumenat, koji je kao vic dobar, ali koji nije, gospodo, nikad pravi argumenat, a to argumenat ad hominem, argumenat koji se crpi lično, dovodi se govornik u zabunu jer je on u kontradikciji sa samim sobom. U ovom slučaju hoćete da kažete da ja kao radikalac dolazim u kontradikciju sa drugovima koji su, gospodo, te stvari tražili u Srbiji u početku rada radikalne stranke. Jeste, bilo je kad se tražilo. To je bio jedan zahtev, programatičan zahtev naše stranke, i gospodo, mi to treba da postavimo i sada kao programski zahtev, ali u isto vreme da izmenimo sve ono što će omogućiti nove izmene, a ne možete vi meni reći da kad bi mnogo poštovana Ljuma i Poreč i ono oko Krive Palanke i ono oko Ivana kad bi bilo pismeno ne možete reći da bi ono politički bilo razvijeno u koliko je bila Srbija 80-tih godina, jer, onaj unutrašnji politički život u Srbiji bez ikakvih obzira na pismenost ne ima ono učešće ili rešavanje o svojoj sudbini, koje je stalno bilo u Srbiji od oslobođenja. (Divac: Izradilo se.) Jeste, izradilo se sa životom — gospodo, ne mogu tako lako steći oni, koji su bili nesrećni da ne žive u onakvim prilikama, u kojima je živeo narod u Srbiji.

Gospodo, zato moramo, kao što sam rekao, i u tome se sada, vidite, slažemo g. Divac i ja, moramo izradjivati tu svest. Ali, gospodo, ne moramo sada od jedanput bacati odmah u pučinu dete ili mladića, nego, gospodo, onako kako je i u drugom svetu bilo i kako se pokazalo kao dobro da vaspitamo i da damo mogućnosti da taj naš plivač pliva.

Gospodo, da mi damo mogućnosti i u opštini i u srezu i u oblasti i u državi, za skupštinu. Samo se, gospodo, vidite, mi razlikujemo. Gospoda misle, da je plivanje i da je, prema tome, i zrelost za politički život neka stvar apsolutna, a ja znam da u političkom životu nema ničega apsolutnog. Ali u ovome slučaju, o kome govorim, razlika je između mene i njih jedna godina: mesto 4 godine ja predlažem 5 godina. I ja ne verujem, gospodo, kad ja predlažem 5 godina, da to znači, kao što gospoda hoće da mi imputiraju, da ja ne dam, da se naš narod vaspitava i da vrši svoje građanske dužnosti i prava. Gospodo, sasvim smo daleko od onoga, što ja hoću, i od onoga, što vi hoćete da rećete, kao da ja hoću. (Mih. Avramović: Lako je da se pomirimo. Vi tražite profesionalne poslanike, a mi tražimo profesionalni parlamenat. Vrio smo blizu.) G. Avramović prebacuje sada pitanje na nešto drugo; na profesionalnost. Tu vas boli taj zub, pa neprestano o tome zubi govorite. (Mih. Avramović: Nas ne boli ništa.) Evo ja pristajem, vidite, ako svi ostali, od kojih zavisi pristanak da u ovaj narodni dom unesemo i profesionalne predstavnike, nemaju protiv toga, ali to nema nikakve veze s tim hoće li taj mandat trajati 4 ili 5 godina. Ja samo ne vidim, nego ako bi bili profesionalci, onda može biti i 20 godina, a ako bi bili ovaki poslanici kao do sada, onda treba da bude 3 godine. I ovde sam čuo čak, gospodo — ja ću sada

s tim i završiti — kako bi upravo bilo da se od narodnih poslanika može i oduzeti mandat, ako birači s njima nisu zadovoljni i da dotle ide taj t. zv. naš narodni suverenitet. Ja ne mislim da je u tome narodni suverenitet. Gospodo, to bi bio jedan veliki atentat na slobodu i atentat na ispravno funkcionisanje Narodne Skupštine. Mi smo, gospodo, imali ne u Skupštini, ali smo imali u opštinama to izjavljivanje nepoverenja, pa smo mi videli, gospodo, da to nije bilo jedno oružje narodno protiv rdjavih njegovih slugu, nego da je to bilo oružje reakcije protiv predstavnika slobode, pa bi, gospodo, to i kod nas bilo, kad bi se neko zamerio nekom silnom ili jakom, pa bi se onda taj silni i jak, bio on bankar ili predstavnik najvećeg preduzeća, bio ministar ili velikodostojnik crkveni, okrenuo se protiv toga čoveka i izazvao protiv njega jedno narodno nezadovoljenje ili pokušavao svaki čas da mu naškodi i mesto poslanik da gleda da vrši dužnost u Narodnoj Skupštini imao bi da se stara da u narodu brani svoj položaj. (Jedan glas: Ako bi primili ceo sistem toga ne bi bilo. M. Avramović: Govorite o celom sistemu, a ne o jednoj čiviji.)

Ja ću, gospodo, još neto reći. Što je naročito stradao parlamentarizam u Srbiji, pa što je stradao za ove dve godine i kod nas, to je bilo, gospodo, za to što su narodni poslanici suviše bili malo obezbeđeni u vršenju svoje dužnosti, pa su suviše mnogo gledali šta će sutra s njima biti. Suviše je, gospodo, čest razmak izmedju jednih i drugih izbora. Eto u tome je stvar. Ali mi znamo, gospodo, vrlo dobro možemo medju nama i javno da kažemo koliko mi vrlo često ne glasamo ovde onako kako ovde u duši mislimo nego kako će se galeriji ili drugima iza galerije svideti. (Nedeljko Divac: To ne može na nas da se odnosi, nego na one sa vaše strane.)

Kad već traži gospodin Divac, ja ću priznati, da on nikad ne govori s obzirom na svoje birače, i moje je mišljenje, da više govore s obzirom na svoje birače oni, koji su manjina i koji nisu u položaju, da svojim glasanjem reše jedno državno pitanje. Oni su stavljeni u taj položaj, da biraju izmedju svoga pravog mišljenja i onih izbornih obzira, koje imaju svojim glasom da u danom trenutku presude i protiv volje birača ono, što se u ovom domu iznese. Zato kad ja ovako govorim, na prvom mestu mislim, da to treba uraditi, i moj predlog primiti s obzirom da mogu slobodno po svome uverenju glasati oni, koji u ovome domu prvo se staraju, da dobro svrše državne poslove.

Dopustite mi još jednu stvar da spomenem o jednom novom pitanju, koje su, čini mi se, gospoda sa leveice pokretala, a to je, što su se bunila protivu toga, što ne glasaju oficiri i vojnici pod zastavom. Ja ću biti kratak. Što se tiče oficira, mislim, da je stvar jasna: oni imaju jedno mnogo veće pravo, nego glasači, isto tako kao što i članovi Kraljevskog Doma imaju mnogo veće pravo, nego obični građani. I zato, gospodo, što oni imaju to veće

pravo, zato, što neko ima to, zato se tome i ne daje loptica.

A što se tiče običnih vojnika, i oni sami ne mogu i ne treba da glasaju, jer oni imaju i top i pušku i bajonet i ostalo. Ako bi ovde u Ustavotvornoj Skupštini bilo raspoloženja, da i o tim građanima vodimo računa i da ne damo veće pravo onima nespособnim od onih sposobnih branioca otadžbine, onda je i tu prosta stvar, koja se lako može urediti. Ako taj vojnik ima roditelje, naročito ako je u zadružnoj kući, onda neka za njega glasa njegov otac, pa kad on postane svoj čovek, onda će i on dobiti pravo glasa. Time bi se dalo priznanje jednom vrlo važnom principu, koji neke demokratije malo cene, ali koji je ipak temelj i demokratijama i društvu uopšte, a to je, gospodo, porodični princip. Time sam završio.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Reč dajem gospodinu Miloradu Vuičiću, ali prethodno moram upozoriti gospodu članove Odbora, da ne proširuju ovu diskusiju, jer bi ovakva diskusija obuhvatila ceo izborni zakon, a ovde je reč samo o opštim principima. Izborni zakon medjutim ima da utvrdi sve ostalo.

Milorad Vuičić: Gospodo, posle ovoga pitanja, koje smo već rešili, da ne bude dvodomi sistem, nego samo jednodomi sistem, smatram da je vrlo umestan onaj predlog gospodina Ljube Jovanovića i ona njegova opaska, da bi trebalo naročito ovaj odeljak o Narodnom Predstavništvu preraditi, bilo putem užega odbora u sporazumu sa gospodinom ministrom za konstituantu, ili da se ostavi, da to sam uredi gospodin ministar. Ovoga sam mišljenja na prvom mestu još i zato, što je jedan od najvažnijih odeljaka u Ustavu organizacija Narodnog Predstavništva i pravo Narodne Skupštine, a drugo i stoga, što se bojim, kad ovako sada izostavimo ovde sve ove članove, koji govore o senatu, a medjutim ne primimo ovaj projekat o dvodomom sistemu, koji nam je sinoć predat, mi ćemo se daleko duže zadržati, nego kad bi se ostavio jedan dan, da nam se ovaj projekat putem Odbora ili od strane gospodina ministra za konstituantu izradi kao jedna osnovica i na osnovu nje se i reši.

Sem toga nalazim, kao što sam već kazao, da je ovaj odeljak veoma važan i da u ovome projektu dvodomog sistema, kako je prestavljen u vladinom projektu, ni u ovom projektu, koji nam je sinoć razdat, nisu obuhvaćena sva pitanja, koja su od načelnog značaja i koja treba da udju u Ustav. Tako n. pr. vrlo lepo je primetio gospodin Radonjić, da ovde nije predviđeno, ko može biti izabran za narodnog poslanika.

Zatim ovim se Ustavom, gospodo, ne predviđaju birački odbori i glavni birački odbori. Ja mislim, da ta pitanja ne treba ostaviti, da ih rešava zakon, jer vi vrlo dobro znate, da smo mi pre godinu dana imali jedan projekat od strane ministarstva pravde, u kojem su bili predsednici biračkih

odbora sreski načelnici i ja mislim, da mi sada ne možemo dopustiti. Dalje mi imamo jedno pitanje takodje koje treba da se raspravi u Ustavu, a to je pitanje, da li činovnici mogu biti birani i koji mogu biti birani, to jest, ako budu izabrani, koji od činovnika mogu da zadrže svoje činovniške položaje. Vi znate, koliko je to pitanje bilo sporno u privremenom Parlamentu. Ne treba da ga ostavimo, a da ga u Ustav ne unesemo. Sem toga u ovom Ustavu ne raspravlja se pitanje: ako poslanik primi državnu službu, da li zadržava mandat ili ne; ne raspravlja se pitanje, da li poslanik, koji vrši liferacije državi, ima da zadrži mandat. Dalje, u projektu vladinom onom, koji je sinoć razdat, ne raspravlja se pitanje, ko pregleda i odobrava poslanička punomoćija. Najzad ne predviđa se jedno od najvažnijih pitanja, to je pitanje, da niko drugi sem Narodne Skupštine ne može razrezivati porez i druge dažbine, koje se nameću na narod. Mi, gospodo, iz iskustva za ove dve godine vidimo, kako se svaki dan nemilice baca narodni novac, doći će jedan dan, kada će sve to morati da se plaća i kada će sve to pasti na teret narodu. Stoga treba kazati, da vlada može trošiti samo onaj novac, za koji dobije odobrenje od Narodne Skupštine. Sve to nije predviđeno i ja molim, da usvojimo predlog g. Ljube Jovanovića, da sve to prouči bilo Ministar za Konstituantu, bilo jedan odbor i onda da produžimo rad u Ustavnom Odboru.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Ministar za Konstituantu.

Ministar za Konstituantu Marko Trifković: Ja mislim, gospodo, da bi najbolje bilo primiti predlog g. Ljube Jovanovića, da se izabere jedan uži odbor, koji bi pripremio redakciju celoga ovog odeljka.

Dr. Voja Veljković: Bilo bi korisno za pojedine grupe, da pojedine grupe dadu indikacije, po kojima će taj odbor da radi. Ima izvesnih stvari, koje nisu

nikako ušle u projekat. Ima na primer predlog našega kluba, da u Ustav treba da dodje odredba o predstavništvu manjine. Kako će to biti redigovano, to je druga stvar, tek to je princip i treba da se unese. Dobro bi bilo, ako bi druge grupe imale indikacija, da se unesu, kako bi odbor imao da ih primi ili odbije.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Gospodo, daću 5 minuta odmora, da se grupe sporazumeju o članovima odbora. Danas pre podne radiće odbor, a posle podne će se nastaviti sednica.

Ljuba Jovanović: To ne može tako da bude, to je vrlo važna stvar.

(Posle odmora.)

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Dakle, mi smo se za vreme prekida sednice sporazumeli da izaberemo jedan odbor, koji će sva ova pitanja odeljka 6. proučiti pre nego što se ona iznesu na diskusiju u Ustavnom Odboru. Ja molim pojedine grupe, da mi dadu kandidate za taj odbor. (Radikalna grupa kandiduje g. Ljubu Jovanovića, demokratska grupa kandiduje dra. Voju Marinkovića, g. dra. Juraja Demetrovića i dra. Žerjava, zemljoradnička grupa kandiduje g. Jovana Jovanovića i g. Mihajla Avramovića.)

Da ne bi bilo suviše kandidata, ja kandidujem iz Narodnoga Kluba dra. Dulibića, iz Jugoslovenske muslimanske organizacije g. Fehima Kurbegovića, g. Divca od strane socijalista, g. Jovana Gjonovića iz republikanske grupe i g. dra. Simu Markovića iz komunističke grupe.

Ja ovu sednicu zaključujem, a drugu zakazujem za posle podne. (Čuje se: Za posle podne je nemoguće, pošto odbor ima da radi.)

Onda zakazujem sednicu za sutra u 9 časova pre podne. Molim članove odbora, da dodju u Ministarsku sobu, da počnu rad.

Sednica je zaključena u 10 časova pre podne.

XXIV. SEDNICA

USTAVNOG ODBORA

USTAVOTVORNE SKUPŠTINE

KRALJEVINE

SRBA, HRVATA I SLOVENACA

držana 3. marta 1921. godine u Beogradu.

Početak rada u 9 i četvrt časova.

Predsedavao predsednik **dr. M. Ninčić.**

Sekretar **Milan Bošković.**

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Gospodo, otvaram današnji sastanak. Ima reč g. Ljuba Jovanović.

Ljuba Jovanović: Gospodo, Odbor se sastao

i radio je juče celo pre podne i posle podne. Kako još nije dovršio rad, to Odbor moli, da se sačeka kraj njegovog rada. Nadam se, da ćemo jutros biti gotovi. Veliki deo pitanja, koja se pokreću u ovome odeljku, Odbor je raspravio. Ostala su još naročito ona pitanja, koja pokreću pojedini klubovi ili pojedina gospoda poslanici. O njima ćemo jutros raspravljati.

Predsjednik dr. Momčilo Ninčić: Onda sednicu prekidam do 11 sati. Sednicu ćemo nastaviti u 11 sati.

Sednica je prekinuta u 9 i 20 časova.

(Nastavak u 11 i 10 časova.)

Predsjednik dr. Momčilo Ninčić: Otvaram sednicu. Pošto mi je predsjednik Odbora g. Ljuba Jovanović saopštio, da poslovi nisu gotovi, zaključujem današnju sednicu i novu zakazujem za sutra u 9 časova pre podne.

Sednica je zaključena u 11 i 15 časova.

XXV. SEDNICA
USTAVNOG ODBORA
USTAVOTVORNE SKUPŠTINE
KRALJEVINE
SRBA, HRVATA I SLOVENACA
držana 4. marta 1921. godine u Beogradu.

Početak u 9 i 45 časa.

Predsjednik dr. Momčilo Ninčić.

Zastupnik Sekretara Ante Franić.

Predsjednik dr. Momčilo Ninčić: Otvaram današnji sastanak. U užem Odboru, koji smo izabrali na prošlom sastanku, koji je radio dva dana, postignut je sporazum u izvesnoj meri. Molim jednoga člana Odbora, da nam podnese izveštaj, šta je urađeno. Reč ima g. dr. Pavičić.

Dr. Ivan Pavičić: Odeljak VI. imao bi glasiti ovako (čita):

Odeljak VI.

Čl. 45.

Narodnu Skupštinu sastavljaju poslanici, koje narod slobodno bira opštim, jednakim, neposrednim i tajnim glasanjem.

Na svakih 50.000 stanovnika bira se po jedan poslanik. Ako višak stanovnika u jednoj izbornoj jedinici bude veći od 30.000, biraće se i za taj ostatak jedan poslanik.

Narodna Skupština bira se na četiri godine. Bliže odredbe o izborima propisaće se zakonom.

Čl. 46.

Pravo biračko ima svaki državljanin po rođenju ili prirodjenju, ako je navršio 21. godinu.

Oficiri aktivni i u nedejstvu, kao i podoficiri i vojnici pod zastavom ne mogu vršiti biračko pravo, ni biti birani.

Zakon će rešiti i o ženskom pravu glasa.

Čl. 47.

Za poslanika u Narodnoj Skupštini može biti izabran samo onaj, koji ima biračko pravo bez obzira, je li uveden u birački spisak. Od svakog se poslanika traže ovi uslovi: 1. da je državljanin po rođenju ili prirodjenju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Prirodjeni državljanin, ako nije narodnosti srpsko-hrvatsko-slovenačke, mora biti nastanjen najmanje deset godina, računajući od dana prirođenja; 2. da je navršio 30 godina; i 3. da govori i piše narodnim jezikom.

Čl. 48.

Policijski, finansijski, šumarski i činovnici za agrarnu reformu ne mogu se kandidovati, osim ako su to prestali biti godinu dana pre raspisa izbora. Ostali činovnici, koji imaju teritorijalnu nadležnost, ne mogu se kandidovati u izbornom okrugu njihove teritorijalne nadležnosti. Ministri aktivni i na raspoloženju, državni savetnici i profesori Univerziteta mogu se kandidovati i ako budu izabrani, za državaju svoj položaj.

Činovnici, koji budu izabrani za narodne poslanike, zadržavaju sva prava, sem prava na platu, dok primaju dnevnice, i prava na unapredjenje.

Čl. 49.

Svaki narodni poslanik predstavlja ceo narod, a ne samo one, koji su ga izabrali.

Birači ne mogu davati ni narodni poslanik primati zapovedna i obavezna uputstva.

Svi narodni poslanici polažu zakletvu, da će Ustav verno čuvati.

Čl. 50.

Narodna Skupština sastaje se u prestonici u redovan saziv svake godine 20. oktobra, ako pre toga nije Kraljevim ukazom sazvana u vanredan saziv.

Ako je u slučaju rata prestonica izmeštena. Narodna Skupština sastaje se u mestu privremene prestonice. Redovan saziv ne može se zaključiti, dok ne bude rešen državni budžet.

Sednice Narodne Skupštine mogu se odložiti ukazom najviše na dva meseca.

Čl. 51.

Narodna Skupština bira za svaki saziv iz svoje sredine svoje časništvo.

Narodna Skupština pregledava punomoćstva svojih članova i odlučuje o njima.

Čl. 52.

Zakonske predloge podnosi po ovlašćenju Kraljevom Ministarski Savet ili pojedini Ministri.

Pravo podnošenja zakonskih predloga pripada i svakom članu Narodne Skupštine.

Čl. 53.

Kralj zaključuje ugovore sa tuđim državama, ali je za potvrdu tih ugovora potrebno prethodno odobrenje Narodne Skupštine. Za potvrdu čisto političkih sporazuma, ako nisu protivni Ustavu i državnim zakonima, nije potrebno prethodno odobrenje Narodne Skupštine.

Ugovor, da tuđa vojska poseduje zemljište Kraljevine ili da predje preko njega, ne vredi bez prethodnog odobrenja Narodne Skupštine.

Narodna Skupština može, kad to iziskuje državna potreba odlukom unapred ovlastiti Ministarski Savet, da izda mere, za neodložnu primenu predloženog ugovora.

Čl. 54.

Zakone proglašuje Kralj ukazom, koji sadrži i sam zakon rešen od Narodne Skupštine. Ukaz premapotpisuju svi Ministri. Ministar Pravde stavlja nanj državni pečat i stara se o obnarodovanju zakona u »Službenim Novinama«.

Zakon dobija obaveznu snagu 15 dana po obnarodovanju u »Službenim Novinama«, ako sam zakon drukčije ne odredi. Dan obnarodovanja u »Službenim Novinama« računa se.

Čl. 55.

Narodna Skupština ima pravo ankete kao i istrage u izbornim i čisto administrativnim pitanjima.

Čl. 56.

Svaki član Narodne Skupštine ima pravo upravljati Ministrima pitanja i interpelacije. Ministri su dužni dati na njih odgovor u roku koji odredi Poslovnik.

Čl. 57.

Narodna Skupština opšti neposredno samo sa Ministrima.

U Narodnoj Skupštini imaju pravo da govore samo njeni članovi, članovi Vlade i Vladini povrenici.

Čl. 58.

Glasanje u Narodnoj Skupštini biva javno; samo se izbori vrše tajnim glasanjem. Glas se može dati samo lično.

Ni jedan zakonski predlog ne može se pretresati u Narodnoj Skupštini dokle prethodno ne prodje kroz nadležni odbor.

O svakom zakonskom predlogu mora se glasati dva puta u istom sazivu Narodne Skupštine pre nego što se on konačno usvoji.

Čl. 59.

Niko i nikad ne može uzeti poslanika na odgovor za glas, koji je dao kao član Narodne Skupštine.

Za sve izjave i postupke pri vršenju mandata bilo u sednicama Narodne Skupštine, ili u odborima, ili u osobitom izaslanstvu ili u osobitoj dužnosti po odredbi Skupštine poslanici odgovaraju samo Narodnoj Skupštini po odredbama Poslovnika.

Čl. 60.

Bez odobrenja Narodne Skupštine ne može se

nikakva poreza niti opšti državni prirez ustanoviti ni izmeniti.

Bez pristanka Skupštine nemože se država zadužiti. Vlada je dužna da Narodnoj Skupštini podnese Glavnom Kontrolom overeni tačan izveštaj, da li su finansijski ugovori zaključeni i završeni u opsegu zakona.

Čl. 61.

Bez ovlašćenja Narodne Skupštine njezini članovi ne mogu se za krivice bilo kakve vrste uzimati na odgovor, niti u ikojem slučaju, niti od ikoje vlasti lišiti slobode dok traje njihov mandat, sem kad se zateku na samom delu zločina ili prestupa. Ali se i u tome poslednjem slučaju Narodna Skupština, ako je na okupu odmah izveštava i daje ili odriče ovlašćenja, da se nadležni postupak produži za vreme saziva.

Ako ko postane poslanik pre nego što je nad njim po kakvoj krivici izrečena izvršna presuda, vlast koja vrši izvidjanje i izragu, izvešće o tome Narodnu Skupštinu, koja daje ili odriče ovlašćenje za produženje postupka.

Član Narodne Skupštine se može uzimati na odgovor samo radi onog dela za koje je izdan.

Čl. 62.

Narodnoj Skupštini pripada isključivo pravo da u svojoj sredini održava red preko svoga predsednika. Nikakva oružana sila ne može se postaviti u zgradi Narodne Skupštine, niti u njezinom dvorištu bez odobrenja Predsednika Narodne Skupštine. Isto tako bez njegovog odobrenja, ne mogu nikakvi državni organi činiti u Narodnoj Skupštini akte vlasti.

Niko oružan ne sme ući u zgradu Narodne Skupštine, osim lica, koja po propisu nose oružje, a nalaze se na službi kod Narodne Skupštine.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ja mislim, gospodo, da će najbolje biti, da mi diskusiju vodimo na osnovu ovoga predloga, koji je izišao iz užega Odbora. Pošto sekretara nema, molio bi, da jedan od gospode iz zemljoradničkoga kluba vrši dužnost sekretara. (Sekretarsko mesto zauzima g. Ante Franić). Neka g. sekretar izvoli pročitati nov član 45. (dr. Spaho: Stavljam predlog, da se sednica odloži do posle podne).

Zamenik Sekretara **Ante Franić** čita: Član 45. po predradnji užeg odbora.

Čl. 45.

Narodnu Skupštinu sastavljaju poslanici, koje narod bira opštim, jednakim, neposrednim i tajnim glasanjem.

Na svakih 50.000 stanovnika bira se po jedan poslanik. Ako višak stanovnika u jednoj izbornoj jedinici bude veći od 30.000 biraće se i za taj ostatak jedan poslanik.

Narodna Skupština bira se na četiri godine. Bliže odredbe o izborima propisaće se zakonom.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Sima Marković.

Dr. Sima Marković: Ja bih predložio, pošto se čl. 45. sastoji iz tri stava, da se ponaosob o svakom članu diskutuje a ponaosob glasa. Tako stav prvi glasi: »Narodnu Skupštinu sastavljaju poslanici, koje koje narod slobodno bira opštim, jednakim, neposrednim i tajnim glasanjem«.

Drugi stav govori o tome, koliko stanovnika bira jednoga poslanika, i treći stav govori o trajanju Skupštinske periode.

Ja mislim, da su to tri stvari o kojima se može ponaosob govoriti i ponaosob glasati, jer će moći biti bitni poslanika, koji će za pojedine stavove glasati, ali neće za ceo član. Ja bi molio g. Ministra za Konstituantu i g. Predsednika Odbora, da izjave da li pristaju na ovo.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Doista ovo su vrlo važne stvari, koje se tretiraju u ovome članu. Nema ništa protiv toga, da stavim na glasanje stav po stav, samo da se diskusija ipak vodi o celom članu. Kad bude glasanje, ja ću staviti stav po stav.

Dr. Sima Marković: Gospodo, ja sam i u plenarnoj sednici Odbora i u užoj sednici redakcionog odbora zastupao mišljenje da u ovu odredbu, koja govori o biranju poslanika udje neizostavno princip proporcionalnog predstavništva. I moj je konkretan predlog bio da se na kraju ove rečenice, koja sastavlja prvi stav koji glasi: »Narodnu Skupštinu sastavljaju poslanici koje narod slobodno bira opštim, jednakim, neposrednim i tajnim glasanjem«, da se doda: »po načelu srazmernog Predstavništva«. Ostaje ova cela rečenica, samo se dodaje: »po načelu srazmernog Predstavništva«.

Ja ću u tome smislu podneti konkretan predlog gospodinu predsedniku.

Gospodo, ja držim da princip proporcionalnog Predstavništva danas ne može u opšte biti sporan, ako se hoće da ostane na temelju savremene demokratije. Princip proporcionalnog Predstavništva, kad se unese u Ustav, kao takav još ni u koliko ne prejudicira ovaj ili onaj izborni sistem. U okviru principa proporcionalnog Predstavništva mogu se teorijski zamisliti beskrajno raznoliki izborni sistemi a u praksi, kad je reč o proporcionalnom Predstavništvu, imamo već ostvarene vrlo mnoge i vrlo različne izborne sisteme, od kojih su jedni vrlo razumljivi i vrlo napredni a drugi gori i nazadni. Sam princip proporcionalnog Predstavništva još ni u kom slučaju ne garantuje sve ono, što bismo mi na primer želeli. Kada bi bilo ovde reči o izbornom kakvom zakonu, koji mi danas donosimo na temelju principa proporcionalnog Predstavništva, onda bi se tek moglo govoriti o svima tim raznolikim sistemima, koji se mogu doneti i koji bi svi bili u okviru principa proporcionalnog Predstavništva, i ako bi bili vrlo raznoliki među sobom, i ako bi bili među njima mnogih koji su znatno napredniji a drugi koji su reakcionarni. Ja držim da ne stoji na putu apsolutno nikakva smetnja, da je to jedan od za-

hteva od koga se ne sme odustati da se ovde na ovome mestu naglasi princip srazmernog Predstavništva.

Juče je u užem odboru gospodin Ministar za Konstituantu dao jednu čudnu izjavu i kazao, da i stranke koje pomažu vladu i vlada stoje na gledištu da taj princip proporcionalnog Predstavništva doista treba sprovesti kroz zakon, ali zato taj princip ne treba da udje u Ustav. Mene je to čudilo, i ja sam kazao da mi taj silogizam ne izgleda dovoljno doličan. Jer ako zbilja stranke, koje pomažu vladu, a i sama vlada, stoji na tome gledištu, da taj princip treba neizostavno sprovesti kroz izborni zakon, koji će svakako biti jedan od prvih zakona koji će izraditi možda ova Skupština, onda ja ne bih imao nikakvog razloga da se taj princip ne unese i u ovaj član 45.

Govorilo se o tome da zakonodavcu ne treba vezivati ruke. Ja sam pomenuo ovde da ne treba ulaziti u detalje o najraznovrsnijim izbornim sistemima, koji se mogu doneti na osnovu ovoga principa, pa bi se videlo da se odista samim unošenjem toga principa ni u koliko ne prejudicira ovaj ili onaj izborni zakon. I baš zbog toga držim da ova vlada, ako odista stoji na principu srazmernog Predstavništva, ne može biti protiv toga da tome principu da svoj izražaj i na ovom mestu, gde je najprirodnije kad je reč o biranju Narodne Skupštine.

Govorilo se o tome, da princip proporcionalnog Predstavništva favorizira izvesne manjine, pa se u tom pogledu išlo čak dotle, da se pozivalo na ovaj poslednji izborni zakon po kome je birana ova Ustavotvorna Skupština. Ja gospodo, neću na ovome mestu da ulazim u tu stvar. a ako bi se razvila diskusija, ja bih mogao ciframa, vrlo prosto, pokazati, da je ovaj izborni zakon favorizirao baš radikale i demokrate, a najteže pogadjao manje grupe. To je stvar elementarne računice, ali ja smatram, da ovde nije mesto da o tome govorim. Samo najodlučnije odbijam, da je ovakav zakon pored svih nedostataka bolji, jer on ne garantuje sistem proporcionalnosti, i da taj sistem favorizira manjine kako se to vrlo često bez ikakvih cifara sa raznih strana dobacuje i tvrdi. Mi ćemo imati prilike, da to sa ciframa u ruci i dokažemo, samo ja smatram, da ovde nije mesto, da se o tome detaljno govori, ali ponavljam, da se tim principom, za koji se insistira da udje u član 42., nikako ne prejudicira sam izborni sistem.

Što se tiče drugoga stava mi smatramo, da je 50 hiljada stanovnika velika cifra i da bi svakako njemu trebalo smanjiti kad je reč o tome na koliki broj stanovnika treba da dodje jedan poslanik i mi ćemo zbog toga glasati protiv ovoga stava.

Što se tiče trajanja jedne skupštinske periode mi smatramo, da su 4 godine jedan veliki rok i da je u interesu narodne vladavine, da se Narodna Skupština ne bira na 4 nego na 3 godine, najduže na 3 godine. Gospoda koja su išla dotle da su 4 godine malo, da treba taj rok povećati na 5 godina.

iznosila su kao jedan najvažniji argumenat, da je nama potrebna stalnost u zakonodavnom radu, međutim, gospodo, pored te stalnosti nama je potrebno, da Narodna Skupština bude veran izraz narodne volje i narodnog raspoloženja, a treba imati u vidu, da se danas događaji razvijaju mnogo većom brzinom nego što je to bilo pre rata i da je zbog toga potrebno, da se što češće konsultuje narod, jer se sa promenom događaja menja politička situacija i s time raspoloženje naroda mnogo većom brzinom, sa kojom se sada razvijaju događaji sada posle rata, jer je to karakteristika ovoga istorijskog perioda kroz koji idemo i koji proživljujemo i to je jedan od najvažnijih argumenata protiv ovakvog trajanja jedne Skupštine. Mislim, da su tri godine najduži rok, koji može da traje jedan skupštinski period.

Gospodo, to su **primedbe** koje sam smatrao za dužnost da učinim u ime komunističke partije povodom čl. 42.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Juraj Demetrović.

Juraj Demetrović: Ja bih pre svega želeo, da učinim dve konstatacije. Prva je konstatacija, da prvi stav člana 45. nije proizvod nekoga sporazuma, da se u tom pogledu nije postigao sporazum većanjem u samom odboru, jer su postojali drugi predlozi i ostalo je otvoreno pitanje odnosno predstavnništva.

Druga je konstatacija, koju imam da učinim sa obzirom na govor g. Sime Markovića, da su sve grupe stale na gledište proporca, njihovo je gledište proporcionalni sistem, samo ostalo je pitanje ctvoreno u koliko je oportuno, da se vezuje zakonodavac da li će taj sistem održati i dokle će održati. Jer nas mora voditi ova misao da učinimo parlamentat podesnim za svršavanje poslova koje on ima da vrši. Sasvim je dobro, da parlamentat bude izraz raspoloženja narodnog i da parlamentarni sistem može funkcionisati potrebno je, da bude sastavljen i stvoren tako da može svoje poslove obavljati. Zato bih bio mišljenja da se taj sistem ne unosi, da se ne vezuju zakonodavcu ruke, da on ima mogućnosti da na drugi način to pitanje reši. To je pitanje elasticiteta narodne volje koja može na drugi način da se izrazi. Pitanje je, da li je povoljno, da se u ovom stadijumu vezuju ruke narodu, da ne može svoju odluku da promeni. Ali ja konstatujem, da sve grupe stoje na gledištu predstavnništva manjine.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ja sam vam dao reč g. Demetroviću, da učinite jedan predlog kod ovoga člana 45., a ne da razvijate diskusiju.

Juraj Demetrović: Ja mislim, da je potrebno konstatovati te stvari i sad hoću da učinim predlog, da pošto član 45. nije plod sporazuma u odboru, da se odgodi rešenje ovome članu, da se ne rešava nego da se to prepusti na odluku klubovima, da se postigne sporazum, a sad da predjemo na dalje članove.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Prima li odbor predlog g. Demetrovića, da se ovaj član 45. odloži? (Prima).

Ustavni odbor prima predlog g. Demetrovića i prelazimo dalje.

Dr. Mehmed Spaho: Samo molim, da se naznači da sam ja taj predlog pre stavio od gosp. Demetrovića, ali da nisam ovako obrazložio, a vi niste hteli u to ulaziti.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Vi ste tražio, da se svi članovi ovoga odeljka odlože.

Dr. Mehmed Spaho: Ne, ja sam tražio da se odloži član 45.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Molim g. sekretara, ra pročita član 46.

Zamenik sekretara **Ante Franić** čita član 46. koji glasi:

»Član 46.

Pravo biračko ima svaki državljanin po rođenju ili prirodjenju ako je navršio 21. godinu.

Oficiri aktivni i u nedejstvu, kao i podoficiri i vojnici pod zastavom, ne mogu vršiti biračko pravo, ni biti birani.

Zakon će rešiti i o ženskom pravu glasa.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Nedeljko Divac.

Nedeljko Divac: Ja sam ustao da izrazim svoje mišljenje o dve stvari u ovom članu 46. Prvo smatram, da nije trebalo činiti ograničenje izbornoga prava za vojnike. Još više smatram, da nije trebalo ostaviti nerešeno pitanje po izbornom pravu žena.

Ja sam smatrao, da će Ustavotvorna Skupština učiniti jedan veliki greh ako i ženama, ovoga puta, ne prizna ona ista prava politička koja uživaju i ljudi. Ako ikada, to su pravo naše žene zaslužile u ovim minulim ratovima, i ako nikada naše su žene baš tada pokazale da stoje u pogledu shvatanja građanskih dužnosti na istoj visini na kojoj se nalaze i ljudi. To važi u opšte za sve naše žene, počev od najprostije seljanke, pa do najinteligentnije i najbolje obrazovane naše žene. Tada se pokazalo, gospodo — uzmimo specijalne slučajeve, da pojedine žene po visini svoga školovanja i svoga duševnog obrazovanja, stoje u najmanju ruku na onoj visini, na kojoj stoje najinteligentniji ljudi. Kako se može zamisliti danas da se čitavi redovi žena, koje imaju isto društveno i političko obrazovanje kao i ljudi, mogu da liše jednoga prava, koje mi isključivo za sebe rezervišemo. Kako se danas može stati na to nazadno gledište, da se čitav red žena iz reda radničke klase, koje vode potpuno samostalan život kao i svi ljudi liši takodjer toga prava. Meni gospodo neide u glavu jedno tako držanje naše Ustavotvorne Skupštine. Doduše, možda će pasti ovakav odgovor: ostavljeno je zakonu da to pitanje reši. Ali gospodo zakon isto tako može stati na to stanovište da se ženama ne prizna nikakvo učešće u izbornom pravu, isto tako kao što može stati na to stanovište, da im se prizna; ja mislim da bi bilo potrebno, da

se Ustavom izrično priznaju sva politička prava ženama, koja uživa i čovek. Žene su to potpuno zaslužile i to im pravo treba priznati. Ako mi to učinimo, onda smo se mi ogrešili o jednu čitavu polovinu našega bića, jednu polovinu, koja ima isto toliko vrednosti, koliko imamo, gospodo, i mi danas. Ne ide mi u glavu, da čitavi redovi učiteljica, nastavnica srednjih škola, nastavnica stručnih škola, da čitavi redovi slobodnih radnica koje zaradjuju sebi hleb, na isti način na koji i mi zaradjujemo i samostalno i nezavisno vode svoju egzistenciju, — mogu biti lišeni onih političkih prava, koja smo mi rezervisali za sebe.

Iz toga razloga, gospodo, ja ću glasati protiv člana 46. ako se ne bude on izmenio u tome smislu, da se priznaju politička prava i ovim redovima, koji su isključeni ovim članom, a u prvom redu, ako se ne prizna izborna pravo ženi isto onako, kao što to ima čovek.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Anton Sušnik.

Poslanec Anton Sušnik: Gospodje, Tudi jaz se popolnoma strinjam z izvajanja gospoda predgovornika Divca, da morajo biti že v ustavi zasigurne ženskam iste politične pravice kakor moškimi, da jim mora biti torej že v ustavi zajamčena tudi volilna pravica. Mislim, da glede volilne pravice ne more biti razlike med moškim in žensko.

Stari Stuart Mili je rekel, da je volilna pravica pravo, ki ga dobi človek žepo rojstvu, in državni pravnik in zgodovinar Henrik Sybel piše: »Če dobi človek volilno pravico že po rojstvu, tedaj se ženskam, ki so gotovo rojene in ljudje, volilna pravica ne more odrekat«. To je stališče individualizma in liberalizma, ki povdarjata v prvi vrsti pravice individua in ne poznata socialnosti in socialnih dolžnosti.

Mi stojimo na stališču krščanskega socializma. Po našem naziranju je volilna pravica socialna funkcija ki jo da družba z obzirom na socialno dobro. In ker je volilna pravica socialna funkcija sta za njo merodajna dva prava: Prvo in glavno merilo je splošna socialna blaginja, drugi pravec pa je socialna pravičnost. Zato pri ženski volilni pravici nastane za nas vprašanje: 1. Je li to socialno koristno, ali kvarno? 2. Je li to socialno pravično?

Najprej hočem odgovoriti na vprašanje, ali je podelitev pravice ženskam v skladu s socialno pravičnostjo.

Človek je socialno bitje in ima kot tak do družbe pravice in dolžnosti, prav za prav moramo reči obratno: Človek ima dolžnosti in pravice, ker v prvi vrsti pravice potičejo iz dolžnosti.

Prva in glavna dolžnost človekova je dolžnost dela. Vsakdo je dolžan delati produktivno ali drugače za družbo koristno.

Od darov narave same bi moglo živeti samo malo ljudi. Skoro vse, kar rabimo za življenje, si moramo pridobiti z delom. Človek ima duševne in

telesne potrebe, zato je tudi delo duševno in telesno. In glede duševnoga in telesnoga dela so ženske danes enakovredne z moškimi. Nikdo ne more trditi, da ženske fizično ne delajo enakovredno kakor moški, če gleda naše kmetice in tovariške delavke. Prav tako nastopajo ženske tudi enakovredne kot delavke na polju vzgoje in prosvete, pri karitativnem in socialnem delu.

Ženskam gre torej volilna pravica i po pojmovanju liberalizma, po katerem velja za vse enaka pravica, i po pojmovanju socializma po katerem izvirajo pravice in dolžnosti.

Drugo vprašanje je, ali je to socialno koristno, če se da ženskam volilna pravica. Proti temu se čuje več ugovor.

Mnogi pravijo, da bi bilo to socialno škodljivo, češ da ženske niso dosti inteligentne in da za volilno pravico niso zrele. To v nobenem slučaju ne držim. Če bi to stališče obveljalo, potem bi tudi mnogi moški ne mogli imeti volilne pravice, ako se namreč analfabeti.

Drugi zopet ugovarjajo ženski volilni pravici, češ da je ženske ne zahtevaju. Toda to ni resnica. Ženske zahtevaju volilno pravico. Ko se je razpravljalo pri debati o volilnem zakonu za konstituanto o tem, ali naj se da volilna pravica ženskam, je žensko udruženje, v katerem so zastopane ženske iz vse naše države, zahtevalo v posebni resoluciji volilno pravico. Isto tako je došla iz Slovenije od več nego sto društev prošnja, da se da ženskam volilna pravica. Sam sem poslal to prošnjo na predsedstvo vlade. Konstatirati moram torej, da ženske zahtevaju volilno pravico.

Najresniji ugovor protiv ženski volilni pravici je ta, da bi to škodilo rodbini. Socialni ekonom Roscher pravi, da bi bila emancipacija žene negacija familije. Rad priznam, da je rodbina glavno torišče kjer se uveljavljuje žena kot mati, gospodinja in vzgojiteljica otrok. Pozabiti pa nesmemo, da je rodbina prva družabna organizacija in da je kot taka podlaga vsaki družabni organizaciji, torej tudi državi. In še je žena v rodbini neobhodno potrebna, tako da je ne more nikdo nadomestiti, je prav tako potrebna tudi v veliki rodbini — državi. Tudi tu se mora uveljaviti kot žena in mati ter zahtevati in zagovarjati svoja prava. Zakonodavstvo ima velik vpliv i vmaterijalnim i v duševnem oziru tudi na ženo in otroke (n. pr. carina, šolski zakon, i dr.). Zato je potrebno da ima tudi žena vpliv na zakonodajo. Pot v politiko pa ji odpira volilna pravica.

Nekateri ugovarjajo ženski volilni pravici vsled psihofizične diferencijacije med moškim in žensko in srdijo; če ženska ni sposobna za vojaka, ne sme biti tudi ne sodnik, ne zakonodajec in ne parlamentarec. Toda že sama evolucija življenja je dokazala, da taka trditev ni resnična. Dandanes nimamo niti ene kulturne zemlje, v kateri bi ženske ne delovale kot doktorice medicine in prava, kot profesorice

itd. In koder imajo ženske volilno pravico, jih vidimo tudi v parlamentih in na ministarskih sedežih.

Zlasti v današnji socijalni dobi je potrebno, da vnese ženska v politično življenje svoj posebni pogled. Danes je treba važnih zakonov: zakonov o varstvu žen in otrok pri delu, zakon o invalidih, o vdovah, in sirotah, o higijeni, prosveti itd. Povsod je treba, da uveljavi ženska svoj posebni nadzor.

Priznati se mora, da ženska v političnem parlamentu ne bo mogla tako delati kakor v socialno-ekonomskem parlamentu. In ker mi zahtevamo socialno-ekonomski dom, zahtevamo dosledno tudi volilno pravico žene.

Niti ženi niti rodbini bi ne bilo v kvar, če bi se žena udeleževala tudi na socialno-ekonomskem polju. Prvoboriteljica za ženske pravice Ellen Key pravi, da bi bil volilni listek v roki žene prav tako malo kvaren kakor kuhinjski recept. Ta pisateljica povdarja tudi, da bo še le tedaj, ko bodo v parlamentu zopet zastopani stanovi, ko bomo torej imeli stanovski parlamenat, mogla ženska v prvi vrsti pokazati svoje sposobnosti kot žena in mati.

Večkrat se naglašja, da leži pomen parlamentarizma v tem, da sodeluje narod pri zakonodaji. Toda če so izključene ženske od volilne pravice, tedaj polovica prebivalstva ne sodeluje pri zakonodaji. Če vpoštevamo še one, ki so nedorasli, ki so vojaki, časniki in podčasniki, in one, ki svojevoljno ne gredo na volišče, vidimo, da poslanci zastopajo komaj četrtino prebivalstva. To nesorazmerje bi se ugodno izpremenilo, če bi sedala še ženskam volilna pravica, kakor tudi, če bi ne sprejela uvedba referendumov ki ga predlaga naš načrt ustave. Potem bi res o važnih zakonih vsaj kolikor toliko odločal narod.

Zato mi zahtevamo, da se glasi stavek, kjer se govori o volilni upravičenosti, takole:

»Pravo biračko ima svaki državljani po rojdenju ili prirodjenju bez razlike spola, ako je navršio 21. godinu«.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč dr. Žarko Miladinović.

Dr. Žarko Miladinović: Gospodo, pre svega bih hteo da primetim, da mi izgleda da brojevi, kojim su naznačeni članovi kao 45., 46. itd., ne odgovaraju pravome stanju, jer, u koliko se sećam, čl. 12. je izostavljen. To sam hteo da primetim, da ne bi doznije bilo kakvih nepravilnosti.

Što se tiče pitanja o ženskom pravu glasa, neka je i meni dopušteno da o tome kažem nekoliko reči.

Ja, pre svega, držim da ova stvar nije prečišćena u narodu. Mi možemo uneti takav princip u Ustav, gde je već pojam o tome principu u narodu prečišćen. Ima zastupnika ženskoga izbornoga prava i to izgleda onako dosta moderno i napredno, ali ih ima koji se s time ne slažu. Naročito u samome narodu, po selima, ta stvar nije prečišćena, i ja sam uveren, kad bi pitali sela naša i žene na selu, da bi one kazale: neka muž vodi tu brigu, mi imamo drugu brigu. Kod nas postoji poslovice: »Ne stoji kuća

na zemlji nego na ženi«. I onda se pitam, da li bi bilo socialno korisno kad bi žena dobila izbornu pravo? O tome bi se moglo mnogo debatovati i moglo bi se naći dobrih branilaca protivnosti onoga, što zastupaju pobornici biračkog prava za ženske, a to je: da ne bi bilo socialno korisno, kad bi se zavelo opšte biračko pravo za ženske. Jer, uzmimo samo šta bi bilo od jedne kuće, kad bi muž bio član jedne stranke a žena druge stranke. (Čuje se od strane komunista: jaki razlozi). Takvih bi slučajeva bilo i zamislite sad kakav bi tu mir i napredak bio. Ne možemo mi ljudi, koji nismo u jednoj stranci i koji nismo u srodstvu, tako lako, da se složimo među sobom ako pripadamo raznim strankama. Naš je temperament takav, da mi jedan drugoga čak mrzimo zato, što ne pripadamo jednoj stranci. (N. Divac: Ja vas ne mrzim). I ja vas, ali mi smo izuzetak. (N. Divac: ja vas volim). I ja vas, ali mi smo izuzetci. Gospodo, ja govorim o pravilu, a ne o izuzetcima i kažem da je kod nas to pravilo, da članovi jedne stranke obično ne trpe članove druge stranke, i velim i pitam se, šta bi tek onda bilo kad bi se usvojilo žensko izbornu pravo, pa da žena pripada jednome načelu, a muž drugome? Aratos! Ja sam razgovarao i sa našim inteligentnim ženama i Boga mi sve nisu bile oduševljene za to biračko pravo, a izgleda mi kao da i gospoda, koja brane biračko pravo ženskih, uviđaju i sama da ne bi bilo bolje da sve ženske dobiju biračko pravo, jer, ja sam čuo gde kažu, da ne bi bilo pravo da one, koje su inteligentne, koje su samostalne nemaju biračko pravo.

Dakle, izgleda, da bi se pravila neka razlika, neko diferenciranje, pa bi bilo ženskih sa pravom glasa i ženskih bez toga prava, a to ne bi bilo dobro. (Glasovi: Pa to je doskora bilo među ljudima). Bilo je, ali se mi za to i borimo, da tu nejednakost izgladimo i naučimo prvo ljude, da se oni dobro vladaju u političkim pitanjima, pa onda neka dodju ženske na red.

Ja sam, dakle, protivan tome, da se još sada reši to pitanje o ženskome pravu glasa i zadovoljavam se ovakvim stavom u vladinom predlogu, t. j. da se ostavi zakonu da on reši ovo pitanje. Time hoću da kažem da mi ne smemo vezati ruke budućem zakonodavcu. Ovo pitanje nije za sada još sazrelo, a kad sazre imaće vremena da ga zakonodavac pravilno reguliše. Ja ne ću da kažem i da tvrdim da to ne će nikada biti, da ne će nikada biti ono, što predlažu neka gospoda, ali tvrdim, da je danas i suviše rano prelomiti ovu stvar bilo na jednu bilo na drugu stranu. Prema tome sasvim je opravdano, da se ovo pitanje ostavi otvoreno i da se pusti zakonodavcu, da ga on reši onako, kako bude odgovaralo narodnim potrebama.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. dr. Sima Marković,

Dr. Sima Marković: Kad je reč o ovome članu 46., želeo bih da podvučem dva momenta, o kojima

je govorio moj prijatelj g. Divac. Reč je o pravu glasa vojnika i o pravu glasa žena. Ja ne znam zašto bi se vojnici lišavali jednog tako značajnog i važnog prava, kao što je pravo glasa. Tehničkih teškoća tu može biti samo na prvi pogled, ali, ako bi se usvojilo u principu pravo glasa i za vojnike, onda bi se vrlo lako moglo naći tehničkih mogućnosti da i vojnici upotrebe ovo najvažnije građanin, pravo, kao što je pravo glasa. Koje oficira, koje vojnika, koje žandarma, mi u našoj zemlji imamo sigurno do 150.000. Zašto bi se tih 150.000 najposposobnijih i najzdravijih ljudi lišavalo pravo glasa? Zašto da oni ne učestvuju u onim poslovima, koje će možda oni dobiti. Ja izvršuju u korist cele državne ili društvene zajednice? Sasvim je nelogično svaliti na njih sve terete, a lišavati ih toga najosnovnijega prava, prava glasa.

Vrlo je čudnovato bilo, kad je juče uvaženi g. Ljuba Jovanović, govoreći protivu glasa vojnika, kazao: šta će njima pravo glasa, kad oni imaju topove? Vrlo čudnovata argumentacija! Drugim rečima; šta će njima gumene kugljice, kad oni imaju live, kad oni imaju topove? Nemaју oni, gospodo, ni topove ni live kugljice. To nije njihovo, oni time ne mogu raspolagati, i to nije nikakva privilegija što su oni određeni da budu sluge tih topova, a ne njihovi gospodari. To je vrlo slab argumenat, i ja samo mogu žaliti, što je on ovde mogao pasti.

Mi dakle tražimo, da se i oficirima i vojnicima i žandarmima u Ustavu obezbedi pravo glasa. Isto to tražimo i kad je reč o ženama. I gospodin Divac i g. Sušnik vrlo su lepo obrazložili potrebu ženskoga prava glasa.

Gospodin dr. Žarko Miladinović ne poznaje prilike u Šumadiji kad tvrdi kako bi naše žene i naše seljanke bile protiv toga. Ja tvrdim, da naša seljanka ne samo nije protiv toga, nego da je i derasla da to pravo glasa neizostavno dobije. To bi bio minimum nagrade za velike žrtve, koje je ovaj dom dužan našim seljankama i radnicama da da, koje su za vreme sedmogodišnjeg rata ne samo sve terete domaće, nego i opšti i državnih poslova nosile na svojim plećima. To je minimum nagrade, koju im treba dati. Vi im činite nepravdu ako im to ne date i ja smatram za potrebno, kao njihov predstavnik, da to najodlučnije odbijem. (Dr. Žarko Miladinović: Da li su one to tražile?) Gospodin Sušnik je spomenuo, da su žene podnele molbu sa 10 hiljada potpisa poduprtu i tražile su to. Žensko pravo glasa nije danas moda. To je jedna stvar ekonomsko-socialne potrebe, i ako ima velikih gospodja iz tako zvanih najotmenijih krugova, koje iz mode iz dosade to traže, to nije slučaj sa našim seljankama i radnicama, za koje je pravo glasa jedno životno pravo.

Govori se, kako će učešće žena u politici izazvati potres u porodičnom životu i kako će dovesti do toga, da se sruši porodica. Nesumnjiva je stvar, da je porodica još uvek jedna ćelija društvenog života. Ali ko je u današnje vreme porušio osnovu porodičnoga života. To je kapitalizam. On odvaja muža

od žene. On odvaja ženu od dece, decu od roditelja. Kapitalizam je taj, koji je srušio osnovu porodičnog života. Nije žensko pravo glasa, jer žene nemaju pravo glasa u najvećim kapitalističkim zemljama, pa ipak je srušena porodica; to znači, da ga je srušio kapitalizam. Medjutim, mi imamo svetao primer u Rusiji, gde su žene radile sa ljudima i da su uspele da se uzdignu do najvećeg stepena. Naša drugarica Klontej, pokazala je takve sposobnosti, kojima se divi ceo kulturni svet. (Svet. Pribičević: Koju niko ne zna!) Jedan ogroman broj žena nalazi se u svima izbornim telima u sovjetskoj Rusiji, koje pokazuju svima tim poslovima jednu vrlo veliku sposobnost, koja ni u kom slučaju nije ispod prosečne ljudske sposobnosti. Mi imamo najzad iskustva i u našoj zemlji. U našim zemljoradničkim zadrugama u poslednje vreme najposposobniji i najvredniji članovi. — ja žalim, što nije g. Avramović tu da to posvedoči — jesu naše seljanke. Dakle, ako hoćete da se ne obziremo na iskustvo drugih naroda, nego na svoje sopstveno, onda nam ono nalaže prema radenicama i seljankama nesumnjivu dužnost da im ovaj minimum najosnovnijeg prava zagarantujemo.

Ja bih zbog toga usvojio redakciju, koju je predložio g. Sušnik, da se posle reči: »Svaki državljanin po rođenju ili prirođenju«, doda: »bez obzira na spol«. To je, gospodo, minimum korekture, koju mi zahtevamo za član 46. da bismo mogli glasati i za njega.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Ima reč g. Ljuba Jovanović.

Ljuba Jovanović: Što se vojnika tiče moram da objasnim svoju misao. Ja se, gospodo, ne mogu u tome složiti, jer drukčije gledam na služenje u vojsci, a gospodin predgovornik smatra da je to robovanje. (Dr. **Sima Marković**: Oni su sluge takve kao što smo, mi sluge škole, ili kao što su drugi sluge svoje dužnosti.) On je baš upotrebio reč robovi, — ja sam bar tako razumeo vaše reči i vi ste ih kazali, a mi kažemo, da oni nisu robovi nego samo vrše dužnost prema svojoj otadžbini, i to naročitu dužnost; onda, gospodo, kad im se daje jedna naročita dužnost može da im se privremeno vršenje prava uskrati. Dakle njima se ne oduzima pravo, nego vršenje prava privremeno. Kao što je poznato Ustavi i u drugim zemljama rešavaju to pitanje u ovome pravcu. Na osnovu iskustva koja su se imala, šta može oružana sila učiniti u političkom životu jedne zemlje, kakva nasilja nad celokupnim narodnim i državnim zajednicama može izvršiti; s toga se razloga vojska isključuje od učešća u političkom životu. Nesumnjivo je, ako vi priznate da vojnik, podoficir i oficir može glasati, dakle vršiti biračko pravo, da onda i sve drugo dajete. Vi mu morate onda dati — to je nesumnjivo — i druga politička prava, i da čita novine, i da ide na zborove, i da se upisuje u partije, a u isto vreme da drži i topove i mitraljeze i sve ostalo. Tada je to, gospodo, jedno veliko iskušenje, da od vojnika ne po-

stane pretorijanac i da od komandanta ne postane dahija. To je bilo i u stranim zemljama, mi smo to videli, mi moramo svoju otadžbinu čuvati od toga.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Reč ima dr. Šimrak.

Dr. Janko Šimrak: Gospodo, o ovoj stvari nisam mislio da govorim, ali iza govora g. Žarka Miladinovića prinudjen sam reći nekoliko reči. Kad se govori o ženskom pravu glasa, onda mi se čini da je vrlo neumesno šaliti se, kao što je to lepo kazao g. Sima Marković. Gospodin dr. Miladinović veli, da bi nastale mnoge rastave brakova, a kako to da nisu nastale tolike rastave brakova radi ženskoga prava glasa u čitavoj Australiji, Švedskoj; kako to da nema toga u Finskoj, Češkoj, i da češki političari nisu došli do toga zaključka do koga je došao g. Miladinović. Takodjer u Austrijskoj Republici i u Nemačkoj gde žene imaju pravo glasa. Ja kažem da je ovo iznašasće g. Miladinovića dosta neduhovito. Lepo je kazao predgovornik g. Marković da je posve neispravno stanovište protiv prava glasa naših seljakinja. Neispravno je, jer ako su naše seljakinje za vreme rata mogle nositi ne samo tri nego i sva četiri ugla od kuće, onda su one dostojne da im se može dati pravo glasa da mogu uticati na državno zakonodavstvo.

U velikim industrijskim gradovima a i u manjim industrijskim gradovima, množe se sve više ženske radnice. Te ženske radnice istiskuju muškarce a one nikako ne mogu doći do svoga prava. Već ovaj momenat morao bi vas, gospodo, potaknuti, da ozbiljno razmišljamo da u osnovu moramo metnuti, da i žene imaju pravo glasa. Medjutim današnja naša vlada, koja je sastavljena od manjine u Ustavotvornoj Skupštini iz radikala i demokrata, pošla je ovde korak napred u tome što je u Sloveniji za općinskih izbora ukinula žensko pravo glasa, i ako je to pravo glasa bilo posebnom uredbom dato, koja je bila objavljena u jesen prošle godine.

I Njegovo Visočanstvo Regent Aleksandar je potpisao uredbu i, pomislite, izlazi sada današnji kabinet da se pokaže napredan, da se pokaže kako on ide korak napred, i on ukida to žensko pravo glasa, a to čini za to — kako sam čuo iz prikrajka — jer bi to koristilo klerikalcima. Ja nisam čuo, gospodo, da su u Australiji i Zelandiji klerikali, pa je tamo ipak uvedeno žensko pravo glasa. U Češkoj i u Austrijskoj Republici nisu svi klerikalci, pa je i tamo žensko pravo glasa. (Glas: A u Belgiji!) U Belgiji nema ženskog prava glasa, i to je sigurno jedna natražnjačka stvar.

Gospodo moja, naš narod u Sloveniji, koji ima, verujte, poštovanja prema vrhovnom činiocu u državi, danas se pita: pa šta ćemo držati do potpisa Regentova, kad se ovake stvari događaju? Naš narod se s punim pravom tako pita, i pita se, kako je Vlada mogla u neku ruku kompromitovati najviše mesto takovim svojim postupkom.

Ja se, radi toga, pridružujem potpuno predlogu g. Sime Markovića i predstavnika Jugoslovenske socijalističke stranke g. Divca, i molim slavni odbor, da u nacrt Ustava metne: da svi građani, koji su navršili 21. godinu, bez razlike spola, imaju pravo glasa.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Diskusija je završena. Ima reč g. dr. Miladinović radi ličnog objašnjenja.

Dr. Žarko Miladinović: Ja ne bih ponovo govorio, ali moram, posle govora g. Šimraka, da kažem nekoliko reči u odbranu svoju, i da ustanem protiv ovakvog postupka i napadaja g. Šimraka, a koji ja nisam zaslužio, niti su to moje reči zaslužile, i koji ja ne mogu, stoga, nikako da razumem.

Ja, prvo, nisam govorio o rastavama, nego o nemirima kućnim, i kad sam o tome govorio, ja se nisam šalio, nego sam to govorio zabrinut za kućni mir naših čestitih porodica. Ako je to u očima g. Šimraka šala, e, onda neka me izvini, ja se u tome ne mogu s njime složiti. Još manje mogu da razumem njegovu primedbu o mome duhovitom govoru i o netačnom iznošenju prigovora protiv ženskog biračkog prava. Ono, što sam izneo u svome maločasnjem govoru, izneo sam pogledom na život, na društvo. Ja nisam hteo da budem ni duhovit, ni neduhovit, nego sam hteo da iznesem jednu jaku činjenicu, o kojoj treba mnogo razmišljati, i zbog koje ne treba tako lako prihvatiti žensko biračko pravo. Sem toga, ja se nisam izjavio konačno i principijelno protiv ženskog biračkog prava, nego sam kazao: danas još ta stvar nije sazrela i ne treba vezivati ruke zakonodavcu, nego neka zakonodavac ovo pitanje reši prema potrebama našeg društva i interesima državnim. A da o ovoj stvari treba veoma dobro razmisliti, mene naročito sada upozoruje na to taj fakat, da se u ovoj stvari slažu i komuniste i gospoda iz katoličke ili, kako se kaže, pučke stranke. (Dr. J. Šimrak: Ne katolička, nego jugoslovenska pučka stranka!)

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ja ću staviti na glasanje ovaj član onako, kako je predložen. Ona gospoda, koja su za ovaj član 46., neka izvole sedeti, a koja su protiv, neka izvole ustati. (Većina sedi.) Objavljujem, da je član 46 primljen onako, kako je predložen, većinom glasova.

Molim g. sekretara, da pročita čl. 47.

Sekretar Franić (čita):

»Član 47.

Za poslanika u Narodnoj Skupštini može biti izabran samo onaj, koji ima biračko pravo bez obzira, je li uveden u birački spisak. Od svakog se poslanika traže ovi uslovi: 1. da je državljanin po rođenju ili prirodjenju Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Prirodjeni državljanin, ako nije narodnosti srpsko-hrvatsko-slovenačke, mora biti nastanjen najmanje deset godina, računajući od dana prirođenja. 2. da je navršio 30 godina, i 3. da govori i piše narodnim jezikom.«

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Pošto se niko nije javio za reč kod ovoga člana, staviću ga na glasanje. (Dr. Pavičić: Molim reč.) Ima reč g. dr. Pavičić.

Dr. Pavičić: Ja bih samo predložio, da se kod ovoga člana umetne jedan dodatak. Kod ovoga člana navodi se, ko ima aktivno biračko pravo, pa držim, da treba da se navedu i oni, koji nemaju biračkog prava. Ja predlažem, da se iza 46. člana, a pre 47., umetne ovo (čita): »privremeno gube biračko pravo:

1. koji su osudjeni na robiju (tamnicu), dok se ne povrate u prava;

2. koji su osudjeni na gubitak građanske časti za vreme, dok traje ta kazna;

3. koji su u zatvoru ili pritvoru za krivična dela pomenuta u tačkama 1. i 2.;

4. koji su pod stecištem, i

5. koji su pod starateljstvom.«

O tom smo se bili u odboru složili.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Molim g. Ministra za Konstituantu, da dade reč o ovome.

Ministar Marko Trifković: Primam ovaj dodatak sem tačke treće.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Stavljam na glasanje. Gospoda, koja su za to, da se ovaj član primi, neka izvole sedeti, a koja su protiv, neka izvole ustati. (Ustaje manjina.) Objavljujem, da je ovaj član primljen. Izvolite čuti čl. 48.

Sekretar Ante Franić (čita):

»Član 48.

Policijski, finansijski, šumarski i činovnici za agrarnu reformu ne mogu se kandidovati, sem ako su to prestali biti godinu dana pre raspisa izbora. Ostali činovnici, ako imaju teritorijalnu nadležnost, ne mogu se kandidovati u izbornom okrugu njihove teritorijalne nadležnosti. Ministri, aktivni i na raspoloženju, državni savetnici i profesori Univerziteta, mogu se kandidovati, i ako budu izabrani, zadržavaju svoj položaj.

Činovnici, koji budu izabrani za narodne poslanike, zadržavaju sva prava, sem prava na platu, dok primaju dnevnice, i prava na unapredjenje.«

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. dr. Radonić.

Dr. Jovan Radonić: Ja bih, gospodo, kod čl. 48. predložio neke dopune. Prvi stav glasi ovako (čita): »Policijski, finansijski, šumarski i činovnici za agrarnu reformu ne mogu se kandidovati, sem ako su to prestali biti godinu dana pre raspisa izbora.« Ja bih posle toga stava dodao ovaj stav (čita): »Tako isto i šefovi nadležstva u opšte, koji administriraju svojim nadležstvima, ne mogu se kandidovati.« Ja ovde mislim na šefove gimnazija, koji su ujedno administratori i ako bi direktor otišao u parlamenat, onda bi škola stradala. (Glas: A rektori univerze?) Rektor univerziteta je privremena institucija, koja se menja, a direktora gimnazije za-

menjuje prodirektor. Osim toga imate šefove bolnica, kao uopšte i šefove nadležstava, koji, kad su odsutni od svojih instituta, onda dotični instituti trpe.

Osim toga ja bih predložio u poslednjem stavu mesto (čita): »Činovnici, koji budu izabrani za narodne poslanike, zadržavaju sva prava sem prava na platu, dok primaju dnevnice, i prava na unapredjenje«, da taj stav glasi ovako (čita): »Činovnici, koji budu izabrani za narodne poslanike, zadržavaju sva prava sem prava na unapredjenje.« Dakle plate im ostaju.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč gospodin Ministar za Konstituantu.

Ministar za Konstituantu Marko Trifković: Ja mogu da objavim, da vlada ne će praviti nikakvo pitanje, ako bi se primila izmena, kako ju predlaže gospodin Radonić. Samo bi molio, da ovaj poslednji odeljak: »Činovnici, koji budu izabrani za narodne poslanike itd.« ne dodju tu, nego posle ovoga (čita): »Ostali činovnici, ako imaju teritorijalnu nadležnost, ne mogu se kandidovati u izbornom okrugu njihove teritorijalne nadležnosti«, onda tu da dodje poslednji odeljak. (Glas: To je logičnije.) Jest.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč gospodin Rajčević.

Milosav Rajčević: Ja mislim, da bi prema činovnicima trebalo uzeti jedno isto postupanje. Ja bih bio za to, da svaki državni činovnik ima pravo, da se kandiduje, osim policijskih činovnika, u svom mestu; da činovnici, koji budu izabrani, time prestaju biti činovnici i nemaju nikakova prava na platu i unapredjenje. Ja činovnika smatram kao i ostaloga radnika; smatram, da činovnik ima prema državi one iste obaveze, koje ima radnik prema svome gazdi. Jedan gazda nikada ne će plaćati radnika, koji ne radi. Ja mislim, da državna služba isto traži i ona traži radi toga, ako se daje činovnicima pravo, da budu birani i da zadržavaju pravo na platu kao i ostali činovnici, onda je velika želja kod činovnika, da se kandiduju za narodne poslanike. Takav postupak nosi nestašicu radnika, pa se često puta događa, da pojedini sudovi ostaju potpuno prazni, a ako ti činovnici zadržavaju svoja prava na platu i na svoj položaj, onda ste u nemogućnosti, da stavljate druge činovnike, jer je po budžetu odredjen broj činovnika, i onda čitava struka zastaje u radu. To donosi rdjave posledice. Ne samo pošto se činovnik bude izabrao, nego i pre izbora nekoliko meseci, dva do tri meseca, prestaje rad u nadležstvu. Ja mislim, ako se unese, što je bilo kod prošlih izbora, da svaki činovnik ima pravo, da se kandiduje, to će trajati nekoliko meseci, dok se kandiduje, i ako činovnik ne bude izabran za poslanika, vratiće se odmah na posao, a onaj, koji bude izabran, ostaviće još pre rad, a na njegovo mesto postaviće se drugi činovnik, i onda činovnici rade. Ja sam protiv ovakve redakcije člana 48.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč gospodin dr. Sima Marković.

Dr. Sima Marković: Povodom ove druge rečenice, ja bih želeo, da učinim jednu primedbu. Ovde se kaže: »Ostali činovnici, ako imaju teritorijalnu nadležnost, ne mogu se kandidovati u svome izbornom okrugu« itd. Ovaj izraz »teritorijalna nadležnost« vrlo je rastezljiv i elastičan i on bi se mogao upotrebiti na štetu prava činovničkih. Ja znam na primer ovo: sve naše gimnazije imaju svoju teritorijalnu nadležnost po zakonu o srednjim školama, prema tome svi profesori srednjih škola na osnovu ovoga bili bi isključeni iz prava, da budu birani. Kaže se u zakonu: svaka gimnazija ima svoju teritorijalnu nadležnost, to se izrično kaže, i ako upotrebite reč »teritorijalna nadležnost« u tom slučaju, onda ste lišili sve profesore srednjih škola i sve ostale profesore, da budu narodni poslanici. To je ono, što je mene pobudilo, da ustanem protiv ove stilizacije. Svakako, koliko ja mogu da razumem, gospoda od vlade i vladinih stranaka nisu htela da liše gospodu profesore srednjih škola prava, da budu poslanici, i ako se nije htelo, treba izvršiti korekturu u stilizaciji, jer bi ovakva stilizacija lišila sve profesore srednjih škola, da budu narodni poslanici. Ja, gospodo, ministre na raspoloženju, državne savetnike i profesore Univerziteta ne bih izdvajao iz ove opšte grupe činovnika, jer ako se kaže Državni Savet nema foruma i ovo i ono, jer se ne može pretpostaviti, da će ostati večito ovaj zakon o Državnome Savetu, i zbog sadašnjega stanja ne treba praviti nikakve izuzetke, kad je reč o državnim savetnicima.

Ja mislim, da ovo ograničenje, da činovnici, koji budu izabrani za narodne poslanike, zadržavaju svoja prava, samo pravo na platu, ali dodaci treba da važu isto tako za sve, apsolutno sve činovnike. Ovde se htelo, da se izuzmu ministri, ministri na raspoloženju, državni savetnici i profesori Univerziteta. Zašto da se oni izuzmu, kad su oni u mestu, u kome zasedavaju poslanici, a ministri kao ministri imaju 150 dinara dnevnice pored plate i 120 dinara poslaničke dnevnice, jedino učitelju ili grešnom profesoru treba oduzeti dnevnicu zato, što je prinudjen, da napusti porodicu, da dodje ovde i da živi na skupoči da sa tom zlekudom dnevnicom izdržava svoju porodicu tamo. To nije pravo, nije dopušteno, i ja mislim, da ni u kom slučaju ne mogu se tim ljudima izuzimati materijalne prinadležnosti, a davati beneficija tobož, što su ljudi od visokog položaja i favorizirati ih, bilo bi nešto nedopušteno, ili da upotreblim težu reč, što je po mome shvatanju morala — nemoralno.

To su primedbe, koje sam učinio i molio bih samo, da se na svaki način, ako se nije htelo, da se profesori srednjih škola liše prava, da budu narodni poslanici, izmeni stilizacija druge rečenice.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ja ću

moliti gospodu, koja zamenuju članove odbora, da mi se uvek pre sednice jave.

Ima reč g. Pavle Čubrović.

Pavle Čubrović: I ja nalazim, gospodo, da je ovde pojam »teritorijalna nadležnost« tako razvučen, da se njim može obuhvatiti što god se hoće. Tu se može razumeti i direktor gimnazije i okružni načelnik i šef finansijske uprave i svaki uopšte činovnik, koji zauzima jedan veći resor i koji bi mogao imati uticaja na svoj okrug ma bilo posrednim ili neposrednim putem. To je, što se tiče ovoga samoga stava »ako imaju teritorijalne nadležnosti«, ovo treba da otpadne, pa da se zameni tačno odredjenim jasnijim stavom, koji će tačno precizirati, šta se ovim stavom mislilo.

Što se pak tiče učešća činovnika uopšte u politici, to je jedno pitanje od neobično velike važnosti. Mi smo u ovom prošlom izbornom zakonu imali jedno iskustvo, koje je faktički bilo po mome mišljenju neobično, nepraktično i nepolitičko. Uneto je na primer, da činovnici, ako budu izabrani za poslanike, ne mogu biti činovnici i na taj način jedan veliki deo najposposobnijih naših ljudi u Otadžbini mi smo odvratili od politike.

Može se reći ukratko, da oni, koji nisu imali 10 godina za penziju, oni su u većini slučajeva reterirani od svakoga učešća u političkom životu. Medjutim to je za naše sadašnje političke prilike neobično štetno i neobično nepraktično. Jer ako ne budu vodili ljudi od škole, ako ne budu ljudi inteligentni vodili politiku, onda ja mislim, ne ćemo valjda ostaviti celu politiku da vodi svet nepismen ili polupismen. (Dr. J. Šimrak: Seljaci.) Vodiće je i seljaci, ali to nije znak, da inteligenciju isključimo, nego naprotiv inteligencija i seljak dolaze kao dva elementa, koji se stalno dopunjuju, gospodine, i kad se dopunjuju, tek onda daju pravi i zdrav rezultat za život državni. Budete li isključili jedne ili druge, onda unosite nešto nezdravo u socijalni život. I zbog toga ja sam mišljenja, da ovde stvar, koja govori o činovnicima, formuliše se tako, da se apsolutno činovnicima ostavlja odrešene ruke, da mogu uopšte ostati činovnici i dalje i kad budu izabrani kao poslanici.

Što se tiče prigovora: pa činovnici dobivaju platu za vreme trajanja skupštinskih sednica itd., to je istina, ali treba da pretpostavimo i to, da jedan činovnik, budući izabran i budući činovnik, ima sve, što ima kao prihod, platu i što dobiva kao dnevnicu. Uzmite trgovca: njemu i dalje dućan radi; uzmite seljaka: njemu stoji njegova njiva nepokretna, njegovi prihodi, njemu ne će ni pojeftiniti ni povećati se proizvodi, koje je dobio. Na taj način, ako hoćemo da govorimo objektivno i da ne unosimo ni malo demagogije u politiku, tu se jasno vidi, da se činovničko pitanje time veoma jako tangira i sa obzirom na zdrav politički život moramo zaštititi one činovnike, da mogu imati slobodnog i najaktivnijeg učešća u političkom životu. I ako budemo na ovaj način formulisali ovaj član, tako ćemo voditi jednu zdravu

politiku. Ja ne znam, po čemu bi se nazivali demokratija, ako počnemo jednu ili drugu klasu, jedan ili drugi stalež bilo direktnim, bilo indirektnim putem isključivati iz politike. Vi ste ovde isključili političke činovnike, pa onda finansijske činovnike, pa onda činovnike za agrarnu reformu, pa onda šumske činovnike, pa zaredite tako, isključite profesore, sudije, isključite uopšte sve činovnike, i onda ne ćemo na taj način imati ni jednog intelektualca u Parlamentu. Ja mislim, da uopšte nije cilj uredjenja zemlje, da se isključi ono, što misli, nego da se što više unese baš toga elementa, koji ume da misli i unosi zdrav život u politički život. Eto, zato bih ja predložio, da se u ovome stavu, koji govori o činovnicima, unese jedna ovaka odredba: »Činovnici izborom za poslanika zadržavaju svoje činovničko pravo, bez obzira na sve druge okolnosti zadržavaju svoje činovničko pravo«, a ovaj stav, gde se govori o t. zv., kao što rekoh malo pre, teritorijalnoj nadležnosti, taj pojam da se izbriše, a prvi da se ostavi, gde se jasno govori, ko nema učešća u politici: policijski činovnici, finansijski činovnici, činovnici za agrarnu reformu i šumski činovnici. Što se tiče šumarskih činovnika, ja mislim, da je tu učinjena jedna nepravda, ali ja neću da se upuštam u veliku diskusiju, ne znam zbog čega šumarski činovnik ne može da glasa, valjda zato, što stražari seku šumu. I to je nepravda. Pa onda i za finansijske činovnike je učinjena nepravda. Ovde bi se moglo govoriti o policijskom osoblju. I vojnike bi mogli isključiti. Dakle treba isključiti samo policiju i vojsku, inače sve ostale pustiti. Što se tiče činovničkog pitanja, ovo pitanje apsolutno treba da se uzme najobjektivnije u razmatranje. Ja bih bio mišljenja, da se unese retrogradno značenje odredbe, da važi za sadašnje činovnike u Konstituenti. Jer moramo priznati, da je prošla vlada bila prilično konzervativna, misleći da će u Parlament doći ljudi, koji ne će umeti da misle, a to je jedna velika pogreška, i ja bih želio, da se to popravi.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. dr. Bogumil Vošnjak.

Dr. Bogumil Vošnjak: Ja mislim, gospodo, da ovaj član 48. projekta Ustava znači jedan veliki napredak u pogledu položaja činovnika u državi. Nikako ne mogu da se složim s tim, da se shvata položaj činovnika kao jednog običnog građanina ili radnika u jednom poniznom položaju prema nekakvom državnom suverenitetu, prema nekakvom gospodarstvu. To je jedno potpuno rdjavo shvatanje. On nije nikakav sluga, nego činovnik ima kao i svi ostali građani svoja prava i svoje dužnosti. Nas je, gospodo, uvek bolelo u ovoj novoj zajednici, u kojoj živimo, kad smo videli činovnika u jednom nezaštićenom položaju, u kome se i danas nalazi, a posle radi toga biva da oni nisu mogli da vrše dužnost onako, kao što treba da vrše. Ako je i bilo zloupotrebe prilikom poslednjih izbora, za to nisu krivi činovnici, nego je kriv neko sasvim drugi. Krivi

su oni, koji su hteli da drže činovnike u stezi, a međutim nisu imali snage, da održe činovnike u dobroj disciplini. U jednoj zemlji, gde je dobra disciplina, činovnici ne će moći vršiti zloupotrebe i onda protiv njih ne će biti vike. Kaže se to je jedna austrijska stvar, ako mogu činovnici da se biraju i da imaju izborno pravo, ali za Boga miloga, naj-slobodoumniji Ustavi, koji su stvoreni u poslednje vreme, daju činovnicima najvećeg prava glede učešća u državnom životu. Vi ste kazali jednom, da je češki Ustav opet neka austrijanština, ali ja vam kažem, da i u poljskom Ustavu, koji je vrlo daleko od Beča, ima dosta stvari, kojima je regulisan položaj činovnika glede parlamentarnog prava. Meni je vrlo simpatično to, što je predložio g. dr. Radonić, ali ja bih samo imao da kažem, da ako se primi to, što je on predložio, te da posle o tome ne govorim, ja mislim, da se ovde ističu aktivni ministri, državni savetnici i profesori Univerziteta, da se za ove grupe hoće da stvori jedan »privilegijum odijozum«. Po članu 15. izbornog zakona učinjeno je profesorima Pravnog fakulteta jedna užasna privilegijum odijozum. Šta je bila posledica toga privilegijuma? Bilo je to, da su svega trojica od 417 poslanika ušli u Skupštinu i to su ušli ne radi toga, što su oni slučajno profesori prava, nego radi njihovih sasvim drugih kvaliteta. Ja se, gospodo, ogradjujem protivu svih takvih privilegija, jer to ni u jednom Ustavu ne ćete moći da nadjete. Ja zaključujem svoju reč, moleći vas, da date pasivno izborno pravo činovnicima, jer smatram u tome veliki korak u napred u stvaranju jedne države, u kojoj ne će biti ovog starog shvatanja policijske vlasti, starog shvatanja, da je činovnik neko, koji stoji u nekakvoj protivbi protivu slobode građana. Ovaj pojam policijske vlasti, kako imamo ovde i kako su imali u Austriji, ne ekzistira u naprednim zemljama. Policajac u Engleskoj i Americi to je dobar prijatelj slobode građana, to nije faktor, koji će denuncirati i ljude zatvarati, niti onaj, koji čini ne znam kakva zla dela.

Dakle, u tome stanju, u kome smo danas, može biti da je još oportuno, da se isključe tako zvani policijski činovnici, premda ovu reč »policijski činovnik« smatram kao krajnje nespretno. Dobro, ali mislim, da se u buduću to ne sme uraditi i da će doći jedan dan, kada će svi činovnici imati isto pravo, kada će svi činovnici učestvovati u svim građanskim pravima i kada oni budu imali sva ta građanska prava, onda će oni biti i savesniji članovi ove državne zajednice i vršiće mnogo bolje svoju dužnost.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Milorad Vujičić.

Milorad Vujičić: Gospodo, što se tiče ovoga pitanja, da li činovnici mogu biti kandidovani za narodne poslanike ili ne, ja držim, da je to pitanje ovim projektom vrlo lepo raspravljeno, u koliko se odnosi na činovnike policijske, finansijske, šuma i činovnike agrarne reforme. Jer, gospodo, ovaj rok,

koji je ostavljen, da se oni mogu kandidovati tek posle godinu dana, pošto su napustili svoju službu, držim da je dovoljan i da tako reći može prilično da izventilira onu njihovu uticajnu moć, koja bi mogla da utiče na slobodu birača.

Što se pak tiče pasivnog izbornoga prava činovnika ostalih struka, ja mislim, da to nije ovim članom dobro raspravljeno. Izgleda mi, da se tu upalo u jednu grešku, koja potiče iz ovoga, što se na prvom mestu gleda na izbornu pravo tih činovnika, a tek na drugom mestu gleda se interes državne službe. Ja mislim, gospodo, da je ovde mnogo preči interes državne službe, nego što je interes izbornog prava dotičnog činovnika. Preči je interes državne službe u toliko pre, što se ipak pravo činovnika, da bude izabran za narodnog poslanika, ni u koliko time ne krnji. (Nedeljko Divac: Iznad interesa državne službe i države!) Gospoda, koja zastupaju to gledište, da ovaj član ostane ovakav, kako je redigiran, i nehotice učinila su jednu nepravdu prema ostalini našim građanima, koji imaju prava, da se kandiduju. Kao što znate, svi građani, koji ispunjavaju uslove, koje zakon i Ustav predviđa, imaju prava, da se kandiduju za narodne poslanike. Ti ljudi, kad budu izabrani, oni prema državi ništa više nemaju, sem mandata i onih prava, koja im mandat sam sobom donosi; dok na primer kod činovnika, koji su izabrani za narodnog poslanika, ako bi ovaj član ostao ovakav, kakav je, onda pored prava na mandat njima država daje još jedno pravo: daje im platu ili periodske povišice ili daje pravo na sticanje penzije za ono vreme, za koje su bili u službi, ili dopušta, da zadrže ona mesta, koja su oni dotle imali. Međutim, ja mislim, da je nelogično, da od narodnih poslanika pravimo dve kategorije sa različitim pravima prema državi. Zato mislim, da treba ostaviti svim činovnicima kao slobodnim građanima, da se oni slobodno mogu birati i kandidovati za narodne poslanike, naravno sa onim ograničenjem, da oni ne bi uticali svojom službom na slobodu izbora. Ali kad budu izabrani, da oni od države ne mogu imati apsolutno ništa više, nego ono, što imaju i svi ostali narodni poslanici. Prema tome, kao što rekoh, ja sam mišljenja, da se dopusti činovnicima, da se slobodno biraju, ali kad budu izabrani, da onda ništa drugo nemaju, nego što imaju i svi ostali poslanici.

Ovde su učinjeni nekoliko prigovori, n. pr. se kaže na prvom mestu, da se time sprečava biračko pravo narodu, da bira koga hoće, a u nekoliko se krnji i pravo građana, da se kandiduju, ali to ne stoji, da takvi činovnici nemaju dovoljno mogućnosti i sredstava, da se izdržavaju. Ja smatram, gospodo, da je svakomu činovniku ostavljena sloboda, da bira ili voli, da bude činovnik, da osigura materijalno sebe i svoju porodicu ili da bude poslanik. To je njegovo pravo. (Nedeljko Divac: Poslanik nije Geschäft!) Gospodine Divče, ako hoće ko da pravi gešeftove, on može da ih pravi kao poslanik i kao

neposlanik, a ima činovnika, koji su poslanici, pa prave gešeftove, a ima ih, koji i ne prave. To je stvar vaspitanja, pogleda dotičnog čoveka, to je stvar karaktera i njegovog poštenja.

Isto tako nalazim, da treba da otpadne i onaj razlog, da u Skupštini ne ćemo imati dovoljno inteligencije. Ja smatram, da mi u našoj državi imamo dovoljno ljudi školovanih i slobodnih profesija i oni mogu doći u Skupštinu, ako ih narod bude izabrao. Dakle, kao što rekoh, ja sam za to, da se ovaj član 48. izmeni, da svaki činovnik ima pravo, da se bira, ali kad bude izabran, da ima prestati biti državni činovnik i na taj način omogućiti državi, da na njegovo mesto nadje drugog funkcionera.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Kurbegović.

Fehim Kurbegović: Gospodo, mi smo u užoj sekciji dugo raspravljali o pitanju, da li činovnici mogu biti birani za poslanika. Većina toga odbora je za to, da činovnici imaju pasivno izbornu pravo. Da činovnici ovo pravo zaslužuju, najbolji je dokaz, da su činovnici dali najveći deo državnika Kraljevine Srbije, a što dokazuje najbolje sama istorija Kraljevine Srbije. Danas mi znamo, da medju najvećim državniciima našim imademo ljude, koji su baš regrutovani iz činovničkog staleža. Imamo profesore sudije, lečnike i inženjere, koji su danas najbolji naši državnici i koji su baš ovu državu doveli do toga, da postane ovako velika, a ti su ljudi regrutovani iz činovničkog staleža. Svi oni, koji su protiv činovničkog prava, naslanjaju se najviše na nekakav birokratizam i tako mi izgleda, kao da smatraju, da je narodni poslanik nekakav Geschäftsmann, nekakav čovek, koji ima posebne privilegije, čovek, koji brani interese naroda i koji učvršćuje državu. Gospodo, kad narod hoće, da da jednome čoveku poverenje, da ga zastupa, da saradjuje na izradu državnih zakona, toga čoveka kazniti, da svoja stečena prava izgubi, kad postane poslanik, držim, da nije dobro ni umesno. Naprotiv to je najbolji dokaz, da je on vredan. Kad bi se činovnicima ograničilo pasivno izbornu pravo, kao što se po ovome čl. 48. predlaže, držim, onda bi bila pogodjena jedna klasa, koja bi imala da zastupa narod, a narodni poslanici bili bi samo bogataši, advokati i lihvari, a to znači privilegovani političari. Ja mislim, gospodo, ako jedan činovnik kao činovnik steče toliko poverenja kod naroda, da mu narod daje poverenje i hoće da ga bira za poslanika, mi ne smemo da ga kažnjavamo. Ne smemo, ako postane poslanik, pristati da činovnik izgubi svoja stečena prava i da dobijajući dnevnicu njegovu, on gubi existenc minimum za svoju obitelj i svoju decu, jer dnevnicu nije nikakav dobit. Mi treba da smatramo jednoga poslanika i njegovu dnevnicu kao činovnika, koji je otišao u komisiju, da izvidi neki uredovni čin. Mi znamo, da činovnik ima svoju platu, ali kad činovnik ide 8 kilometara izvan svoga mesta radi nekoga posla, on dobija doplatu. Zašto? Zato, što njegova familija

nije u stanju, da troškove podmiri. Činovnička plata to je existenc minimum. Stoga, gospodo nalazim, da ova redakcija, koju je predložila komisija, odnosno odbor izabran od strane Ustavnog Odbora, nije podesna, jer činovnici ne smeju biti kažnjeni, kad budu izabrani za narodne poslanike, gubitkom svojih stečenih prava, i zato predlažem, da zadnja alineja član 48. glasi ovako: činovnici, koji budu izabrani za narodne poslanike, zadržavaju sva prava, samo za to vreme ne mogu biti unapredjeni, ali zadržavaju red. Zašto? Zato, što znamo, da je činovnički stalež siromašan i da nije u stanju, da izdržava sebe i svoju obitelj, i ono, što je jedan činovnik stekao kao činovnik, treba da ostane za njegovu familiju.

Istina, treba jednu stvar sprečiti, kad jedan činovnik bude izabran za poslanika, da ne može zloupotrebiti svoj položaj, da sebe proturi u pet klasa. Zato sam ja u svome predlogu i kazao: da činovnik kao narodni poslanik ne može da bude unapredjen, ali da zadržava red. Ali kad se on povрати u službu i kad bude došao red, da dobije unapredjenje, da bude unapredjen onako, kako mu to pripada.

Ja mislim, da će ovaj izmenjen predlog zadovoljiti sve članove, odnosno većinu Ustavnog Odbora i da će biti primljen.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. dr. Ante Dulibić.

Dr. Ante Dulibić: Gospodo, jedna je stvar utvrđena, da činovnici sačinjavaju pretežni deo narodne inteligencije. Sa ovim članom 48. ne čini se ništa drugo, nego se taj pretežni deo inteligencije isključuje iz pasivnog izbornog prava, potpuno isključuje, da saradjuje na javnom upravnom i političkom polju.

Gospodo, bilo je govora o nekim obzirima službe. Ako sam dobro čuo, rečeno je bilo neki dan, da mi imamo u našoj zemlji oko 200.000 činovnika. Kad bi pretpostavljali, da budu izabrani za narodne poslanike sve sami činovnici i cela Skupština da bude sastavljena iz činovnika, u njoj ne bi bilo više od 300 činovnika prema ovome nacrtu. Ja sam uzeo najgori slučaj, da za narodne poslanike budu izabrani samo činovnici. Recite mi, gospodo, da li to može poremetiti državnu službu, imaju li pravo oni, koji kažu, da činovnici, kad postanu narodni poslanici, da gube svoju platu i da se ne može naći neki drugi način, da se uredi to pitanje, da se smatra, da jedan činovnik kao poslanik da je na radu kao u nekoj komisiji.

Gospodin Vujičić je učinio prigovor, da činovnici uživaju ista prava kao i drugi građani, ali je krivu posledicu izveo, da činovnik izgubi platu kad postane narodni poslanik. Kad jedan građanin, koji ima svoju kuću, ima svoju radnju, ili jedan trgovac koji vodi svoju trgovinu, ne gubi dnevnicu kad postane poslanik, isto tako netreba činovnik da gubi svoju platu kad postane poslanik, jer se on sa samom dnevnicom ne može starati o svojoj obitelji.

Što se tiče državne službe, nije pravo da se izuzmu policijski činovnici ali s toga razloga što smo izuzeli vojnike i oficire i što smatramo da između policijskih činovnika i oficira i vojnika ima neke analogije, oni su tu da štite red i imaju razne funkcije, ja mislim da je pravo što se njima neda je izborno pravo.

Ali za sve druge činovnike činiti izuzetak, to nije pravedno, nije razborito niti je korisno za našu državu. Gospodo na posledku da kažem da odredba čl. 48. nije apsolutno savršena. Ako se misli, da se jedan činovnik može po ovoj odredbi kandidirati, to onda držim da se može stvoriti takav izborni zakon, da se takav činovnik ne može kandidirati. Bilo je govoreno o proporcionalnome izbornome pravu, i onda je kazano da je najpravičnije da cela država sačinjava jedan izborni okrug. Jest, gospodo, to je po teoriji ali u praksi je to nemoguće izvesti. Zamislite vi tu mogućnost da cela država sačinjava jedan izborni kotar i onda činovnik ne može biti kandidiran niti izabran. Ali ovaj član isključuje činovništvo iz toga razloga što se neće pomisliti da se od cele države načini jedan izborni kotar već može doći do toga da država ima 7 do 8 okruga. Kako će onda jedan činovnik moći biti izabran ako on u velikim pokrajinama Srbiji, Bosni ili Hrvatskoj itd. ne može da bude kandidiran i onda je isključeno da činovnik bude kandidovan i izabran.

Gospodo, ovde je bilo reči i o obzirima državne službe. Uzmite učitelja u malome selu. On ne može biti kandidovan i izabran u okrugu svoje delatnosti, jer bi mogao delovati na tok izbora. To je, gospodo, nemoguće, on može delovati u tome mestu ali ne može imati upliva na jedan ceo okrug. Činovnik uopšte ako ne vrši svoju dužnost kako treba, može uplvisati na tok izbora na drugi način i to, bilo kao birač ili bilo kao član ma koga društva. On kao takav može imati upliva na izborni tok i na agitaciju. I kad sve to može biti onda ne znam zašto mi skraćujemo izborno pravo da činovnik bude izabran a tada kad bude izabran da bude upropašćen.

Ja moram, gospodo, biti i protiv toga što je učinjeni izuzetak za Ministre aktivne i na raspoloženju. I kod ovih Ministara aktivnih i na raspoloženju mora se praviti razlika. Što se tiče tih ministara može se reći, da njih ne smatramo za činovnike, ali Ministri mogu biti i činovnici u isto vreme. Kako mi ne znamo šta sve može biti, to je onda i ova odredba u pogledu Ministara nepotrebna i treba da otpadne.

Još nešto. Rečeno je ovde o činovnicima ali nije rečeno o kojim se činovnicima radi. Da li i o privatnim činovnicima? Da li se i tako ovo može tumačiti? Misao je da se radi o javnim činovnicima, ali to nije jasno rečeno, a to treba da bude tačno učinjeno pa da bude kazano radi li se o državnim činovnicima, ili o samoupravnim ili opštinskim činovnicima, jer su i opštinski činovnici javni organi. Da li ova odredba smerā i na njih?

Što se tiče pitanja o teritorijalnoj nadležnosti i ta stvar nije konkretirana ni na kakav način. Jedan činovnik Ministarstva na pr. ima svoju teritorijalnu nadležnost a to je cela država. U opšte svaki onaj koji je u javnoj službi ima delokrug svoga rada, a taj delokrug može biti kao što vidite i cela država i otuda vi vidite da i u ovom pogledu ovaj član nije dobar.

Ja sam, gospodo, protiv sužavanja građanskih prava činovnicima a što se tiče posebno ovoga člana držim da je potrebno da se ovaj član revidira, jer ovako može dati povoda raznim tumačenjima na štetu staleža, koji ne zaslužuje od Narodne Skupštine da se na ovako nemili način ogradjuje i da se isključuje iz javnoga života.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Divac.

Nedeljko Divac: Ja smatram i očekujem, da će ova gospoda, koja su protiv pasivnog izbornog prava ostati u manjini i smatram da ne bi trebalo da se dalje vodi diskusija o tome. Dalje, ja neću da diskutujem sa gospodinom Vujičićem, ali ću to zadovoljstvo rezervisati za drugu priliku. Ovde ću samo učiniti napomenu povodom rečenice: »Ostali činovnici ako imaju teritorijalnu nadležnost, ne mogu se kandidovati u izbornom okrugu njihove teritorijalne nadležnosti«. I ja mislim, kao što je već sa izvesne strane primećeno, da ova rečenica ovako stilizovana može dati povoda rdjavom tumačenju, i zbog toga mislim, da bi je trebalo u ovome smislu ismeniti: »Ostali činovnici mogu se kandidovati u izbornom okrugu u kome na glasače ne mogu vršiti uticaj silom svoga činovničkog položaja«. Posle toga hoću da učinim još nekoliko napomene.

Ovim se htelo da postigne to, da se činovnici onemoguću, da silom svoga činovničkog položaja utiču na glasače u svoju korist, ali ipak na ovaj način zloupotrebe činovnika odnosno njihovih položaja nisu isključene niti otklonjene. Jer vi svi znate da po ovome članu 48. isključeni su iz tog razloga policijski činovnici, finansijski činovnici, šumarski činovnici i činovnice za agrarnu reformu. Razlozi su za to, što se smatra, da ti činovnici imaju takav položaj državni i društveni, da mogu silom tih položaja jako uticati na glasače (Čuje se: zloupotrebom, ne silom) zloupotrebom, da, popravljam. Ali, gospodo, ako mi isključujemo i onemogućavamo u opšte ove redove činovnika gore ovim ograničenjem dole, i ako pustimo, da činovnik ne može u svoju korist vršiti zloupotrebu, on je može vršiti u korist partije kojoj pripada — i mi svi znamo, da oni to i čine (Čuje se: Tu je verifikacioni odbor) vi znate, da svi činovnici policijski, šumarski, finansijski, činovnici za agrarnu reformu, profesori, sudije, učitelji itd. pripadaju po nekoj partiji i ako mi onemogućimo, da zloupotrebljavaju svoj činovnički položaj za sebe lično, oni ako su uopšte skloni tome, i ako nisu u tom pogledu savestni upotrebiće ga u izvesnoj meri za svoju partiju, možda u manjoj meri nego kad bi

bili sami lično u pitanju, ali će ga upotrebiti. To se dešavalo. Zbog toga i ova odredba ovde, koja se predlaže i sa kojom se i ja mogu pomiriti na kraju krajeva, ima relativnu vrednost. Ne treba se varati, da će na taj način biti isključene zloupotrebe činovničkih položaja prilikom izbora.

Još jednu stvar hoću da dodirnem. Poslednji stavak ovoga člana glasi: »Činovnici koji budu izabrani za narodne poslanike zadržavaju sva prava sem prava na platu, dok primaju dnevnice, i prava na unapredjenje«. U izgledu je, da će se redakcija ove postavke i ismeniti i to će verovatno otpasti ovaj deo »sem prava na platu«. Ja ne znam tačno kako je raspoloženje i pored svega meni izgleda nejasno i ovo, da činovnici za to vreme neće imati prava na unapredjenje.

Šta se upravo podrazumeva pod rečju unapredjenje? Znači li to, n. pr., to: da se jednom profesor ne će priznati godine službe za njegovu ličnu ili porodičnu penziju, koje bude proveo kao narodni poslanik? Ako bi to značilo, onda ova odredba ne bi vredela savršeno ništa, činovnici onda ne bi time ništa dobili, a evo iz kojih razloga. Za mene je glavna potreba bila ovo: da činovnici koji budu izabrani za narodne poslanike mogu da zadrže svoj činovnički položaj, da bi na taj način bila izvršena jedna vrsta osiguranja njihovog ličnog položaja i osiguranja njihove porodice kad prestanu biti poslanici, kad ne budu imali ni od čega živeti. Ja iz toga razloga stojim na istom gledištu, da se izvede osiguranje i svih ostalih radnika bez ikakvih razlika. Jer ako vi ne ćete jednome čoveku da osigurate sredstva za život, on će biti prinudjen, da kao poslanik podje jednim putem koji će biti najgori po one poslove, koje on bude imao da vrši. I da to ne bi bilo, mi smo stali na to gledište, da činovniku treba priznati pravo na službu i onda kad bude izabran za narodnoga poslanika i da mu se na taj način stvori jedno osiguranje, da bi mogao pošteno i savesno vršiti dužnost i da ne bi bio doveden u takav položaj da dodje u iskušenje.

Ja bih molio samo za jedno objašnjenje što se tiče ove reči »unapredjenje«, šta ona upravo treba da znači.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Diskusija je zaključena. Ja mislim da je najbolje da stavim na glasanje stav po stav. Dakle stavljam na glasanje prvi stav člana 48. Izvolite čuti kako on glasi sa izmenama, na koje je pristao i g. Ministar za Konstituantu. (Glasovi: Da čujemo te izmene).

Ministar za Konstituantu **Marko Trifković** (čita): »Policijski, finansijski, šumarski i činovnici Ministarstva za agrarnu reformu. ne mogu se kandidovati, sem ako su to prestali biti godinu dana pre raspisa izbora«.

Dr. Sima Marković: Ovo je redigovano tako da se može uzeti da se odnosi samo na one činovnike, koji su u centrali, u samom Ministarstvu, a ne i na

ostale činovnike ovoga Ministarstva koji su često puta od mnogo većeg uticaja.

Ministar za Konstituantu **Marko Trifković**: Ja mislim, da je ovo dovoljno jasno određeno, jer su i ti drugi činovnici opet činovnici Ministarstva agrarne reforme. (Glasovi: Neka se kaže: činovnici agrarne reforme).

Hoćete dakle da se tako kaže: Činovnici za agrarnu reformu? Dobro, onda će prvi stav glasiti ovako: Policijski finansijski, šumarski i činovnici za agrarnu reformu ne mogu se kandidovati sem ako su to prestali biti godinu dana pre raspisa izbora.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Dakle, stavljam na glasanje ovaj prvi stav člana 48., kako ga je sada pročitao g. Ministar za Konstituantu. Koji su za to, da se taj prvi stav primi, oni će sedeti, a koji su tome protivni oni će ustati. (Većina sedi). Pošto je većina sedela, oglašujem, da je prvi stav primljen. Izvolite čuti dalje.

Ministar za Konstituantu **Marko Trifković** (čita): »Ostali činovnici, ako imaju teritorijalnu nadležnost, ne mogu se kandidovati u izbornom okrugu njihove teritorijalne nadležnosti.

Izabrani za narodne poslanike zadržavaju sva prava, samo što ne mogu biti za to vreme unapredjeni«. Isto tako činovnici nadležstava uopšte, koji administriraju svojom nadležnošću, ne mogu se kandidovati«. (Čuje se: Neka se glasa o svakome stavu posebno).

Vi znate, kako smo se sporazumeli u pogledu prava činovnika i zato sam ja i učinio po predlogu g. Radonića koncesiju, da vežemo ovo jedno s drugim. (Nedeljko Divac: Zašto niste primili moju stilizaciju, koja je mnogo jasnija?) I ova je, gospodine, stilizacija jasna.

Predsednik **dr. M. Ninčić**: Dakle, gospodo vi ste čuli ovaj predlog gospodina Ministra za Konstituantu, i ja ću ga staviti na glasanje. Ko je za to, da se ovaj predlog primi onako, kako je pročitano, neka izvole sedeti, a gospoda koja su »protiv« neka ustanu. (Većina ustaje). Ja ću staviti obrnuto pitanje, da bi mogao tačno konstatovati, gde je većina. Ko je za to, da se ovaj predlog primi, kako je predložen, neka izvoli ustati, a ko je protiv, neka izvoli sedeti. (Većina sedi).

Onda ćemo ovaj stav odložiti.

Dr. Sima Marković: Konstatujem, da je ovaj član propao u odboru.

Ministar za Konstituantu **Marko Trifković**: Vama je lako tako govoriti, ali ovde ima teškoća, koje ne mogu da se prebrode i to nije lako. (Čuje se: Nema teškoće.)

Predsednik **dr. M. Ninčić**: Koliko sam ja video iz govora gospode, koja su ovde govorila, uvidjam, da će mesto ovoga stava doći nešto drugo, i zato sam mišljenja, da umesto diskusije o ovome stavu predjemo dalje, a da se o ovom stavu spo-

razumemo. Dakle, gospodo, izvolite čuti sledeći član 49.

Zastupnik sekretara **Ante Franić** (čita) »Svaki narodni poslanik predstavlja ceo narod, a ne samo one, koji su ga izabrali.

Birači ne mogu davati ni narodni poslanici primati, zapovedna i obavezna uputstva.

Svi narodni poslanici polažu zakletvu, da će Ustav verno čuvati«.

Predsednik **dr. M. Ninčić**: Ima reč gosp. Sima Marković.

Dr. Sima Marković: Ja bih želeo da se u ovome članu posle reči: »Svi narodni poslanici polažu zakletvu, da će Ustav verno čuvati«, doda jedan stav: da niko ne može izabranog narodnog poslanika sprečiti da udje u Skupštinu i vrši svoju dužnost. Mi imamo jedno iskustvo, da je jedan poslovník, koji je pokušala da nametne vlada g. Vesnića, lišio mogućnosti ulaska u Skupštinu . . .

Ministar Pripreme za Ustavotvornu Skupštinu **M. Trifković**: Dokle ćete da tvrdite te neistine? Šta će vam to? Ja molim g. Predsednika da opomene g. poslanika.

Dr. Sima Marković: Taj je poslovník bio nametnut od strane vlade g. Vesnića.

Predsednik **dr. M. Ninčić**: Nije reč sada o poslovníku, g. poslaniče.

Dr. Sima Marković: Jeste reč! Ja hoću da motivišem svoj zahtev.

Predsednik **dr. M. Ninčić**: Već je krajnje vreme, da se prestane govoriti o tome nametanju poslovníka. To za koje cela Skupština zna, da je netačno već je postalo smešno.

Ministar Pripreme za Ustavotvornu Skupštinu **Marko Trifković**: Vi neprestano ponavljate tu neistinu.

Dr. Sima Marković: Ja tvrdim, da je vlada g. Vesnića svojim poslovníkom lišila mogućnosti da udje u Skupštinu jedan veliki broj ljudi, među kojima se nalazi i vaš Stojan Protić.

Ministar Pripreme za Ustavotvornu Skupštinu **M. Trifković**: Jeli lišila vas? Vi ste protiv države, pa Vas nije lišila.

Dr. Sima Marković: Nije nas. Ja ne govorim pro domo mea, nego govorim uopšte. I baš na osnovu toga iskustva, ja bih želeo da se Ustavom onemogućí za u buduće, da jedna vlada, ili jedna oligarhijska većina u parlamentu, svojim postupkom onemogućí jednom broju propisno izabranih narodnih poslanika da udju u Skupštinu i vrše svoju dužnost, namećući im još neke kvalifikacije, koje izborni zakon ne poznaje. Ja smatram, na osnovi iskustva, koje smo imali, da je vrlo potrebno, da se ovde dometne jedan stav: da niko ne može onemogućiti izabranog narodnog poslanika, da udje u Skupštinu i vrši tamo svoju dužnost.

Predsednik **dr. M. Ninčić**: Pošto se niko više ne javlja za reč, stavljam na glasanje ovaj

član. Ko je za to da se član 49. primi onako kako je predložen, neka izvoli sedeti, a ko je protiv neka izvoli ustati. (Većina sedi). Objavljujem, da je ovaj član primljen onako kako je predložen većinom glasova. Izvolite čuti član 50.

Zamenik Sekretara **Ante Franić** (čita):

»Član 50.

Narodna Skupština sastaje se u prestonici u redovan saziv svake godine 20. oktobra ako pre toga nije Kraljevim ukazom sazvana u vanredan saziv.

Ako je u slučaju rata prestonica izmeštena Narodna Skupština sastaje se u mestu privremene prestonice. Redovan saziv ne može se zaključiti, dok ne bude rešen državni budžet.

Sednice Narodne Skupštine mogu se odložiti ukazom najduže za dva meseca.

Predsednik **dr. M. Ninčić**: Ima reč gosp. dr. Pavičić.

Dr. Ivan Pavičić: Ja sam juče predložio u odboru, da se kod ovoga člana doda jedna važna rečenica, i to: da je za vreme rata Narodno Predstavništvo stalno na okupu. To je jedna jaka ustavna garancija koliko za sam narod, toliko i za vladu, koja za vreme rata preuzima na se najveću odgovornost. Vlada za vreme rata ima da rešava o najvećim i najsudbonosnijim stvarima za ceo narod, pa je za to potrebno, da u Ustavu bude zagarantovano: da će za vreme rata Narodno Predstavništvo biti neprestano na okupu tako, da može voditi računa o svima poslovima, koji se tiču u prvom redu sudbine celoga naroda i cele države. S toga sam ja za to, da se ovaj dodatak unese u sam Ustav.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Ima reč g. dr. Miladinović.

Dr. Žarko Miladinović: Ja predlažem, da se u ovome članu naznači gde se nalazi Prestonica, u toliko pre, što se ovde govori o izmeštavanju Prestonice, za slučaj rata, pa se govori i o privremenoj Prestonici. Ja predlažem, da se iza reči »prestonici« stavi reč »Beogradu«, jer je svakako ova varoš u kojoj se nalazimo i u kojoj zasedavamo prestonica naše države, i ništa nije prirodnije, nego da se i u samome Ustavu naznači. To bi bilo mnogo jasnije i opredeljenije, prema pravom stanju stvari, a i mnogo opravdanije.

g. Divac.

Nedeljko Divac: Ja sam protiv toga, da se skupština može odlagati ukazom. Skupština može sama da svojom inicijativom donese rešenje, ako je potrebno za to, da ne radi za vreme, za koje je to potrebno. Mi smatramo za umesan predlog g. dr. Pavičića, da se unese, da Narodna Skupština za vreme rata treba da bude stalno na okupu.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Ima reč g. dr. Jovanović.

Dr. Živko Jovanović: Mi smo protivu toga, da se u ovaj član 50. unese da sednice Narodne Skupštine mogu biti odložene ukazom najduže na dva

meseca. Mi smatramo da ovu reč »Ukazom« možemo izbaciti zato što Narodna Skupština može i ima pravo da sama — prema potrebama koje budu i koje budu nalagale, — reši, da se odlože sednice za ovoliko i onoliko vreme. Zbog toga što to sama skupština ima pravo i što tome nema tehničkih smetnja mi smo protiv toga da se ukazom te sednice mogu odložiti.

Predsednik **dr. M. Ninčić**: Diskusija o ovom članu je zaključena. Neka ona gospoda, koja su za to, da se taj član primi, kako je predložen, izvole sedeti, a ona gospoda, koja su protivu, da izvole ustati. (Ustaje manjina.) Objavljujem, da je ovaj član primljen kako je predložen. (Dr. Sima Marković: Pošto smo najutuli g. ministra, on više i ne govori s nama.)

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Ima reč g. Ministar za Konstituantu.

Ministar za Konstituantu **Marko Trifković**: Ja primam predlog g. dra. Žarka Miladinovića, da se označi prestonica. Predlog gospodina dra. Pavičića i gospodina Jovanovića ne mogu primiti.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Prima li se ovaj dodatak gospodina dra. Žarka Miladinovića? (Prima.) Objavljujem, da je ovaj dodatak primljen.

Sada dolazi predlog gospodina dra. Pavičića. Ona gospoda, koja su za to, da se predlog gospodina dra. Pavičića primi, neka izvole sedeti, a koji protiv toga, neka izvole ustati. (Glasovi: Nismo čuli predlog. Dr. Šimrak nešto govori.) Gospoda poslanici izjavljuju da nisu čuli nisu ni mogli čuti, kad gosp. Šimrak uvek govori. Molim gospodina poslanika Šimraka, da toliko ne prekida govornika, jer gospoda poslanici nisu čuli predlog. Ja vas gospodine poslanice, ponovno opominjem.

(Dr. Janko Šimrak: prekida). Molim gospodina poslanika, da se umiri, da ne bih bio prinudjen, da se poslužim poslednjim sredstvom, koje mi po poslovniku stoji na raspoloženju.

(Dr. Janko Šimrak: Ja se ne dam terorizirati). Prekidam sednicu na 5 minuta.

Posle prekida sednice.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Molim vas, gospode, nastavljamo rad. Molim g. dra. Pavičića, da pročita svoj predlog, pošto ga mnoga gg. poslanici nisu čuli:

G. Pavičić: Moj predlog glasi: Da se članu 50. vladinog nacrtu Ustava doda sledeći stav: »Za vreme rata Narodna Skupština je stalno na okupu sem ako sama drukčije ne odluči«.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Ima reč g. Ministar za Konstituantu.

Ministar za Konstituantu **Marko Trifković**: U ovoj stvari vlada ne pravi pitanje kako Ustavni Odbor odluči Vlada prima.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Stavljam na glasanje ovaj predlog g. dr. Pavičića. Ona gospoda, koja su za to, da se predlog primi, neka izvole sedeti, koja su protiv, neka izvole ustati. (Ve-

čina sedi.) Objavljujem, da je većinom glasova ovaj predlog primljen.

Gospodo izvolite čuti član 51.

Zamenik Sekretara **Ante Franić** (čita):

»Član 51.

Narodna Skupština bira za svaki saziv iz svoje sredine svoje časništvo.

Narodna Skupština pregledava punomoćstva svojih članova i odlučuje o njima«.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Ima reč g. Jovan Radonić.

Dr. Jovan Radonić: Ja bih ovde predložio, da se od ovoga jednog člana naprave dva, da su dispartatni. Ovaj drugi stav neka bude član 51.: »Narodna Skupština pregleda punomoćstva svojih članova i odlučuje o njima« a član 52.: »Narodna Skupština bira za svaki saziv iz svoje sredine svoje časništvo«.

Ministar za Konstituantu g. **Marko Tričković**: Ja primam ovaj predlog g. Radonića.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Ona gospoda, koja su za to, da se primi ovaj član s izmenom predloženom od g. Radonića, neka izvole sedeti, koja su protiv, neka izvole ustati. (Većina sedi.) Objavljujem, da je ovaj član primljen s tim, da se popravi ovako, kako predlaže g. Radonić: Da se izdvoji u dva člana, s tim da drugi stav bude član 51., a prvi član 52.

Izvolite čuti stari član 52.

Zamenik Sekretara **Ante Franić** (čita):

»Član 52.

Zakonske predloge podnosi po ovlašćenju Kraljevom Ministarski Savet ili pojedini Ministri.

Pravo podnošenja zakonskih predloga pripada i svakom članu Narodne Skupštine«.

Predsednik **dr. M. Ninčić**: Prima li odbor ovaj član? (Min. Avramović: Molim za reč). Ima reč g. M. Avramović.

Mihajlo Avramović: Ja sam bio u tome užem odboru i kod toga člana stalo se i reklo, da će se on redigovati po sporazumu o onome telu drugom, koje će se baviti privrednim socijalnim i kulturnim pitanjima. Pa kako to ne vidim ovde, moliću za objašnjenje, šta je sa tim drugim telom. Izgleda kao da ne će biti uneseno. (Dr. A. Pavičić: To će se drugo telo posebno rešiti.) Ja molim za objašnjenje o tome.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Ima reč g. Nedeljko Divac.

Nedeljko Divac: U ime socijal-demokratskog kluba imam da dodam još ovo: da treba pravo zakonske inicijative priznati celom narodu referendumom. Ja sam se već nekoliko puta vraćao na tu stvar i smatram za svoju dužnost, da taj zahtev postavim i ovde. Pored Ministarskog Saveta, pored poslanika, koji imaju pravo da podnose zakonske predloge, to pravo treba priznati i celom narodu.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Ima reč g. Živko Jovanović.

Živko Jovanović: Ja bih tako isto onome članu dodao i treći stav, u kome se naglašava, da pravo podnošenja zakona pripada i narodu u tome smislu, što bi 10.000 glasača imali pravo da podnose zakonske predloge onako isto, kao što imaju pravo poslanici i kao što ima pravo vlada.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Ima reč g. A. Sušnik.

Poslanec **Anton Sušnik**: Gospodje! Tudi naš klub je vložil poseben predlog glede referenduma. Jaz se popolnoma strinjam z izvajANJI gospoda Divca in Jovanovića in predlagam, da se tu ustavi, da ima tudi narod pravico, da predlaga zakonske predloge, ako glasuje za to 10.000 volilcev.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Ima reč g. Jovan Gjonović.

Jovan Gjonović: Ja se tako isto slažem, da se narodu dade pravo na zakonodavnu inicijativu. Ja mislim, da bi ovaj član trebalo dopuniti jednom rečenicom i kazati: Pravo podnošenja zakonskih predloga pripada i svakom članu Narodne Skupštine. Priznaje se i narodu pravo zakonodavne inicijative«. O broju, koliki bi bio, da li 10.000 ili 20.000 mogli bismo se naknadno sporazumeti.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Diskusija je zaključena, gospodo. Stavljam na glasanje član 52. Ko je za to, da se ovaj primi, neka izvoli sedeti, a ko je protivan neka ustane? (Većina sedi). Većina je sedela, prema tome objavljujem, da je ovaj član primljen onako kako je vlada predložila.

Izvolite čuti član 53.

Zamenik Sekretara **Ante Franić** (čita):

Član 53.

Kralj zaključuje ugovore sa tudjim državama, ali je za potvrdu tih ugovora potrebno prethodno odobrenje Narodne skupštine. Za potvrdu čisto političkih sporazuma ako nisu protivni ustavu i državnim zakonima, nije potrebno prethodno odobrenje Narodne Skupštine.

Ugovor, da tudja vojska poseduje zemljište Kraljevine ili da predje, preko toga, ne vredi bez prethodnog odobrenja Narodne Skupštine.

Narodna Skupština može, kad to iziskuje državna potreba odlukom unapred ovlastiti Ministarski Savet, da izda mere za neodloživu primenu predloženog ugovora«.

Predsednik **dr. Momčilo Ninčić**: Ima reč g. Nedeljko Divac.

Nedeljko Divac: Ja smatram gospodo, da bi trebalo uskratiti Kralju ovo pravo da čisto političke ugovore može bez odobrenja Narodne Skupštine da sklapa. Jer, gospodo, baš politički ugovori spadaju u red najvažnijih ugovora i ako je igde potrebno ovlašćenje Narodnog Predstavništva, to je baš tu, i po mome mišljenju bilo bi suviše opasno po interese državne i narodne ostaviti vladaocu u tom pogledu određene ruke.

Ja znam, da se može primetiti da vladalac ne sklapa te ugovore sam na svoju ruku, nego da radi po sporazumu i savetima odgovorne Vlade. Možda će se učiniti takva primedba pa ipak gospodo, ja smatram da su ti poslovi — politički ugovori — naročito opasni jer vezuju sudbinu naše zemlje u ovom ili onom pogledu, da su to poslovi koji mogu biti od tako velikih posledica ako rđavo ispadnu po sudbinu naše zemlje, i da zbog toga vladaocu treba to pravo uskratiti i to pravo preneti isključivo na narod, odnosno na Narodno Predstavništvo, Narodnu Skupštinu. Ako igde ima razloga da se jedan posao poveri samo Narodnom Predstavništvu, to su ti politički ugovori, gospodo. Vi svi znate, kakvih političkih ugovora može biti. Oni mogu biti za defenzivne ratove, a mogu biti i za ofenzivne ratove, mogu biti ugovori, koji govore o održanju dinastije, jer su to politički ugovori, kao što je već bilo između Austrije i Kralja Milana. Pa možemo li mi gospodo, dozvoliti i stati na to gledište da vladalac zaključuje te političke ugovore sa stranim državama na račun naše zemlje i našeg naroda?! Može se reći da ovde nema opasnosti da će vladalac učiniti taku grešku, jer naš vladalac je iz narodne dinastije. Pa Srbija gospodo, i nije do sada imala druge vladare, nego vladaoce iz narodne dinastije.

Pokojni Kralj Milan i Kralj Aleksandar, i ako su bili Vladaoci iz narodne dinastije, mi ipak imamo iskustva koliko su oni zloupotrebe u tome pogledu činili. Oni su svi radili, svi su mogli raditi, ali ništa nisu radili, što bi bilo dobro za zemlju u tome pogledu. Pokojni kralj Milan više je vodio računa, da osigura svoju dinastiju, nego da osigura zemlju. Njemu je interes njegove kuće bio iznad interesa države i zemlje. Zašto se to ne bi moglo desiti i danas i sa nekim drugim Vladaocem, pa bio on iz narodne dinastije ili ne. Da se ne bi mogla desiti jedna takva zloupotreba, baš u pitanjima koja bi mogla da dovedu sudbinu zemlje u pitanje, onda treba prepustiti to pravo sklapanja političkih sporazuma Narodnome Predstavništvu. Ja mislim da bi bila krupna greška ako bi se ovakva redakcija ovoga člana 53. primila.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Gjonović.

Jovan Gjonović: Ja se potpuno slažem sa gosp. Divcem i mislim, ako ovim članom prepustimo pravo zaključivanja međunarodnih ugovora Kralju, a bez odobrenja Narodne Skupštine mislim da se na taj način i narod i Narodna Skupština lišavaju jednog od najelementarnijih, najjačih i najvećih prava; upravo mi bismo onda dozvolili njemu da može, ako nije savestan trgovati i prodati svoj narod, samo da bi zaštitio svoje interese. Mislim, da to ne treba učiniti. Može se reći, da je Parlamenat glomazno telo i da može imati bojazan da u njega ne dodju nenarodni i antidržavni elementi koji bi bili opasni, pod pretpostavkom ako bi se Parlamentu saopštavali svi politički ugovori. Ali, gospo-

do, ne treba zaboraviti da i naš Parlamenat treba da dobije novinu, koju imaju svi Parlamenti u svima demokratskim zemljama, a to je Odbor za Spoljne Poslove. Učinite da bez odobrenja toga Odbora za Spoljne Poslove ne može biti zaključen ni jedan ugovor ni sa jednom spoljnom državom. Mislim, da bi bilo u interesu naše zemlje i njenoga napretka da se tako učini, a vi, gospodo, najzad odlučite kako hoćete.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Živko Jovanović.

Živko Jovanović: Naša je grupa protivu celog I. odeljka čl. 53. i to iz dva razloga: prvo, zato što se kaže da Kralj zaključuje ugovore sa tuđim državama, i drugo, zato što se kaže da za potvrdu čisto političkih sporazuma, ako nisu protivu Ustava nije potrebno ovlašćenje Narodnog Predstavništva.

Mi smatramo da ni ugovore ostale vrste dakle i ne političke ugovore ne treba da zaključuje Kralj, već njih zaključuje odgovorna Vlada sa odobrenjem Skupštine. Ali gospodo, ako ipak ove ostale ugovore nepolitičke zaključuje Kralj sa odobrenjem Skupštine, političke ugovore više nego ma koje, pa ma ko ih zaključivao, treba da ih zaključuje sa odobrenjem Narodne Skupštine. Ako bi, gospodo, imalo da se bira, koji bi ugovori imali da se zaključuju bez pristanka Narodne Skupštine, mi bismo pre pristali, da to budu trgovački ugovori, nego politički ugovori, a to, gospodo, iz prostog razloga što znamo da ma ko bio na čelu uprave ne može dovesti toliko u opasnost zemlju zaključujući jedan trgovački ugovor, kao što može dovesti u opasnost zemlju zaključujući jedan pogrešan i štetan i opasan politički ugovor. i o tim ugovorima takve prirode koji suviše skupo mogu koštati i zemlju i narod više nego ma koji, ima da rešava Narodno Predstavništvo.

Pitanja o ratu i miru, pitanja o savezima i pitanja o svima političkim ugovorima koji danas u ovome Parlamentu mogu biti na dnevnome redu, to su pitanja koja tangiraju najvitalnije interese naroda i cele zemlje, i s toga kazati za njih da nije potrebno odobrenje Narodnog Predstavništva znači da se ne traži odobrenje Narodnog Predstavništva za one ugovore koji su najvažniji.

S toga naša grupa traži, da se u članu 53. unese: »Da ugovore sa stranim državama zaključuje Vlada po odobrenju Narodnog Predstavništva, pa bili oni politički ili nepolitički, dakle za svaku vrstu ugovora«.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Diskusija je zaključena, gospodo. Stavljam na glasanje ovaj predlog koji je sporazumno donet. Gospoda, koja su za taj predlog, neka izvole sedeti, a gospoda, koja su protiv, neka izvole ustati. (Većina sedi).

Većina sedi prema tome, gospodo, objavljujem da je ovaj član 53. po sporazumnoj redakciji primljen. Izvolite čuti član 54.

Zamenik sekretara Ante Franić: (čita):

»Član 54.

Zakone proglašuje Kralj ukazom, koji sadrži i sam zakon rešen od Narodne Skupštine. Ukaz premapotpisuju svi Ministri. Ministar Pravde stavlja na nj državni pečat i stara se o obnarodovanju zakona u »Službenim Novinama«.

Zakon dobija obavezu snagu 15 dana po obnarodovanja u »Službenim Novinama« ako sam zakon drukčije ne odredi. Dan obnarodovanja u »Službenim Novinama« računa se«.

Predsednik dr. M. Ninčić: Pošto nema niko da se javlja za reč, to stavljam na glasanje ovaj član i molim gospodu, koja su za to, da se ovaj član primi da izvole sedeti, a gospoda, koja su protiv da izvole ustati. (Sedi većina).

Objavljujem, da je ovaj član većinom glasova primljen.

Izvolite čuti član 55.

Zamenik sekretara Ante Franić (čita): član 55. koji glasi: »Narodna Skupština ima pravo ankete kod istrage u izbornim i čisto administrativnim pitanjima«.

Predsednik dr. M. Ninčić: Stavljam na glasanje predloženi član 55. i molim gospodu, koja su za to da se ovaj član primi, da izvole sedeti, a gospoda, koja su protiv da izvole ustati. (Svi sede).

Objavljujem da je član 55. jednoglasno primljen.

Izvolite čuti član 56.

Zamenik Sekretara Ante Franić čita član 56. koji glasi: »Svaki član Narodne Skupštine ima pravo upravljati ministrima pitanja i interpelacije. Ministri su dužni dati na njih odgovor u roku koji određuje poslovnik«.

Predsednik dr. M. Ninčić: Ima reč dr. Sima Marković.

Dr. Sima Marković: Ja molim, da se kod ovoga člana doda: »U toku istoga saziva u roku koji određuje poslovnik«.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Ministar za Konstituantu.

Ministar za Konstituantu Marko Trifković: U ranijem je članu po predlogu vladinom glasila u toku »istog saziva«, pa su gospoda u užem odboru tražila da se kaže u roku koji određuje poslovnik. Da bismo zadovoljili gospodu primamo neka bude i tako.

Predsednik dr. M. Ninčić: Stavljam na glasanje ovaj član. Gospoda, koja su za to, da se ovaj član primi, neka izvole sedeti, a gospoda, koja su protiv, neka izvole ustati. (Svi sede).

Objavljujem, da je ovaj član primljen sa dodatkom gospodina dr. Sime Markovića jednoglasno.

Izvolite čuti član 57.

Zamenik sekretara Ante Franić čita član 57., koji glasi: »Narodna Skupština opšti neposredno samo sa ministrima. U Narodnoj Skupštini imaju pravo da govore samo njeni članovi, članovi vlade i vladini poverenici.«

Predsednik dr. M. Ninčić: Ima reč gosp. Radonić.

J. Dr. Jovan Radonić: Ja bih samo napomenuo ono što sam i ranije. Kod ovoga člana mogla bi se napraviti dva člana: Jedan: »Narodna Skupština opšti neposredno samo sa ministrima, a drugi u »Narodnoj Skupštini imaju pravo da govore samo njeni članovi, članovi vlade i vladini poverenici«.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Ministar za Konstituantu.

Ministar za Konstituantu Marko Trifković: Ja primam ovaj predlog g. Radonića, da se ovaj član razdvoji na dva člana.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Gjonović.

Jovan Gjonović: Gospodo, vi znate da je potrebno a i u našem užem odboru bilo je o tome razgovora, da se u svima ovim članovima kad se govori da mogu govoriti vladini članovi i vladini poverenici, ostavi jedan ventil da mogu i predstavnici drugoga tela, Privr. Saveta, da učestvuju. Ja mislim, da se ovim to ne zatvara. Treba da znamo, da se ne zatvara? (Ministar za Konstituantu Marko Trifković: Ne zatvara se).

Predsednik dr. M. Ninčić: Stavljam na glasanje ovaj član sa predlogom g. Radonića. Gospoda, koja su za to, da se ovaj član primi sa izmenom g. Radonića, neka izvole sedeti, a gospoda, koja su protiv, neka izvole ustati. (Svi sede).

Objavljujem, da je primljen jednoglasno.

Moliću gospodu članove redakcionog odbora da izvrše popravku broja članova.

Izvolite čuti dalje.

Zamenik sekretara Ante Franić čita član 58. koji glasi:

»Član 58.

Glasanje u Narodnoj Skupštini biva javno, samo se izbori vrše tajnim glasanjem. Glas se može dati samo lično.

Ni jedan zakonski predlog ne može se pretresati u Narodnoj Skupštini dokle predhodno ne prodje kroz nadležan odbor.

O svakom zakonskom predlogu mora se glasati dva puta u istom sazivu Narodne Skupštine pre nego što se on konačno usvoji«.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Reč ima g. dr. Jovan Radonić.

Dr. Jovan Radonić: Ja bih opet predložio da se naprave dva člana na mesto člana 58. (Glasovi: Nemajte nije potrebno).

Molim vas ovde imate disparatne stvari. U prvom stavu govori se da se glasanje vrši tajno, a u drugom stavu kaže se da nijedan predlog ne može se pretresati, dok ne prodje kroz nadležni odbor. Dakle zato tražim, da se od ovoga člana 58. naprave dva člana.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. dr. Spaho.

Dr. Mehmed Spaho: Ja bih hteo da pokrenem

jedno pitanje, koje nije pomenuto ni u jednom članu, a to je pitanje kad je Skupština sposobna, da stvara i donosi zaključke. Kad se nalaze odredbe u Ustavu: kako se glasa, kako Skupština opšti i s kim govori, ja mislim logično je, da moramo uneti načelo kod ovoga člana 58. kad Skupština može donositi pravovaljane zaključke. Na svaki način, kad se govori o drugim sitnijim stvarima, treba da se doda u članu 58. kad je Skupština sposobna da donosi punovažne zaključke. Uži odbor predvideo je mnoga detaljna pitanja, a ovo tako važno pitanje nije našao za potrebno da pomene. Ja molim članove užega odbora da objasne tu prazninu. Ja mislim da je to nehotice ispušteno, jer nemogu verovati da je tako krupno pitanje promašeno.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Ministar za Konstituantu.

Ministar za Konstituantu Marko Trifković: Primam predlog g. Radonića da se član 58. podeli na dva člana, jer zaista u prvom delu člana 58. govori se o jednoj radnji, a u drugom delu govori se o sasvim drugoj radnji. Što se tiče predloga g. Spaha držim, da nije potrebno još nešto dodati.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: O tome je bilo govora u jednom ranijem članu.

Ima reč gosp. Gjonović.

Jovan Gjonović: Ja mislim, gospodo da ima važnosti predlog g. dr. Spaha, da treba doneti odluku o njemu, a to je: kad skupština može punovažne zaključke donositi? Ako bi se ostavilo ovako, onda može i jedna četvrtina poslanika izglasati jedan zakon. Potrebno je dakle da se predvidi, kao što je g. Divac predložio, da se tačno kaže koliki je broj narodnih poslanika potreban za punovažne odluke.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Divac.

Nedeljko Divac: Ja sam u užem odboru kazao da se treba osvrnuti i na pitanje kvoruma i da to treba da udje kod ovoga člana. Moj predlog u ime socijalističke grupe glasi ovako: Narodna Skupština može punovažno rešavati, ako je na sednici prisutna jedna trećina svih poslanika. Za punovažna rešavanja je potrebna većina glasova prisutnih poslanika. U slučaju ravne podele glasova predlog o kome je glasano smatra se da je odbijen.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Ministar za Konstituantu.

Ministar za Konstituantu Marko Trifković: Ja bih molio predsednika Ustavnog Odbora, da prvo stavi na glasanje čl. 58., pa onda predlog gospodina Divca. Što se tiče predloga g. Divca, ja mogu izjaviti da ga primam.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Avramović.

Mih, Avramović: Ja bih predložio odboru odredbu iz našeg nacrtu Ustava: Da Narodna Skupština može rešavati samo tako, ako je na njenoj sednici prisutno više od polovine celokupnog broja

Narodnih poslanika. (Čuje se: To je mnogo). Ja mislim, da je važno to, jer nije dovoljno jedna trećina, pošto naš zakonodavac kaže ovde tri četvrtine.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: G. Ministar je primio predlog g. dr. Spaha u načelu, kako ga je formulisao g. Divac.

Ja ću staviti na glasanje ovaj član a zatim ovaj predlog. Gospoda koja primaju član, onako kako je pročitao, neka sede, a koji su protiv, neka ustanu, Razume se, sa predlogom g. Radonića, koji je g. ministar usvojio, da se predvoji na dvoje.

Ko je za to neka sedi, ko je protiv neka ustane. (Većina sedi.) Objavljujem, da je ovaj član većinom glasova primljen. Molim, g. Divca, da pročita svoj predlog još jedanput.

Nedeljko Divac: Ja sam predložio, da je za kvorum dovoljno prisustvo jedne trećine svih poslanika. Ja stojim na ovome gledištu.

Ministar za Konstituantu Marko Trifković: Ja sam primio.

Nedeljko Divac (čita): »Narodna Skupština može punovažno rešavati, ako je na sednici prisutna jedna trećina svih poslanika. Za punovažno rešavanje je potrebna većina glasova prisutnih poslanika. U slučaju ravne podele glasova predlog, o kome je glasano smatra se da je odbijen«.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Stavljam ovaj predlog na glasanje. Ko je za to, da se primi neka sedi, ko je protiv, neka ustane. (Većina sedi.) Objavljujem, da je ovaj predlog većinom glasova primljen.

Ministar za Konstituantu Marko Trifković: Ja bih molio, da ovaj predlog g. Divca dodje posle članova 57. i 58., pre ovoga glasanja u Narodnoj Skupštini. (Glasovi: Dobro).

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Molim članove redakcionog odbora da o ovome vode računa. Molim izvolite čuti dalje.

Zamenik sekretara Ante Franić: čita član 59. koji glasi: »Niko i nikad ne može uzeti poslanika na odgovor za glas, koji je dao kao član Narodne Skupštine.

Za sve izjave, postupke pri vršenju mandata bilo u sednicama Narodne Skupštine ili u odborima ili u osobitom izaslanstvu ili u osobitoj dužnosti po odredbi Skupštine poslanici odgovaraju samo Narodnoj Skupštini po odredbama Poslovnika«.

Ministar za Konstituantu Marko Trifković: Ja bih molio Ustavni Odbor da se ovaj član uzme u diskusiju posle člana 60., tako da ovaj član koji je sad pročitao dodje u vezu sa ovim: »bez ovlašćenja Narodne Skupštine itd.«

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Može sada da se primi, pa posle da se stavi na svoje mesto.

Ko je za to neka sedi, a ko je protiv neka ustane. (Svi sede.) Objavljujem, da je ovaj član jednoglasno primljen. Izvolite čuti dalje.

Zamenik sekretara Ante Franić čita:

»Član 60.

Bez odobrenja Narodne Skupštine ne može se nikakva poreza, niti opšti državni prirez ustanoviti ni izmeniti.

Bez pristanka Skupštine ne može se država zadužiti. Vlada je dužna da Narodnoj Skupštini podnese Glavnom Kontrolom overeni tačan izveštaj, da li su finansijski ugovori zaključeni i završeni u smislu zakona.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč dr. Sima Marković.

Dr. Sima Marković: Ja bih predložio, da se ovde posle reči: »nikakva«, stave reči: »ni direktna ni indirektna«. Jer, oni mogu reći, da carine nisu poreze, a one jesu poreze. Stoga, da bi bilo ovo jasnije, molim da se ovde posle reči: »nikakva«, stave reči, »ni direktna ni indirektna«.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima pisaca, koji ne primaju tu podelu na direktnu i indirektnu porezu. Ali ja mislim, da je ovo potpuno jasno, naročito, kad se već g. Ministar izjasnio da se to po sebi razume.

Stavljam na glasanje ovaj član. Gospoda, koja su za ovaj član, kako je pročitao, neka izvole sedeti, a koja su protiv neka ustanu. (Svi sede). Objavljujem, da je ovaj član jednoglasno primljen.

Izvolite čuti član 61.

Zamenik sekretara Ante Franić (čita):

»Član 61.

Bez ovlašćenja Narodne Skupštine, njezini članovi ne mogu se za krivice bilo kakve vrste uzimati na odgovor, niti u ikojem slučaju niti od ikoje vlasti lišiti slobode, dok traje njihov mandat, osim kad se zateku na samom delu zločina ili prestupa. Ali se i u tome poslednjem slučaju Narodna Skupština, ako je na okupu odmah izveštava i daje ili odriče ovlašćenje, da se nadležni postupak produži za vreme saziva.

Ako ko postane poslanik pre nego što je nad njim po kakvoj krivici izrečena izvršna presuda, vlast koja vrši izvidjaje i istrage, izvestiće o tome Narodnu Skupštinu, koja daje ili odriče ovlašćenje za produženje postupka.

Član Narodne Skupštine se može uzimati na odgovor samo radi onog dela, za koje je odan.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Žarko Miladinović radi kratke napomene.

Dr. Žarko Miladinović: Ja hoću da kažem ovo. Iz ovoga se člana ne vidi kad počinje imunitetsko pravo poslanika, t. j., da li od momenta kad je poslanik izabran ili kad je verifikiran. Po mome shvatanju čim je poslanik izabran, počinje imunitet i to bi trebalo ovde da se konstatuje.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ne javlja se više niko za reč. Stavljam na glasanje ovaj predlog. (Dr. A. Dulibić: Ja sam se javio za reč). Izvolite.

Dr. Ante Dulibić: U užem odboru se pokrenula misao o imunitetu izveštaja, koji su obelodanjeni u novinama sa pretresa u Narodnoj Skupštini, U ovo-

me elaboratu, koji nam je prikazan, ja ne vidim da je prihvaćena ikakva odredba u tome pogledu, ma da je rečeno, da će o toj stvari biti govora i da će se štogod i predložiti. Pošto ništa nema od toga, a ova stvar stoji u vezi sa odgovornošću, ja bih molio, da se ovde izjavi, da li ćemo o tom ovde raspravljati sad ili docnije.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ovo ne pripada uz ovaj član. Taj je predlog bio pred odborom i tamo nije usvojen.

Dr. Ante Dulibić: Ja onda predlažem, da se ovde doda stav: »istiniti govori sa pretresa u javnim sednicama Narodnog Predstavništva i njegovih odbora ostaju slobodni od svake odgovornosti«.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Pošto se niko više nije javio za reč, to je diskusija završena i stoga stavljam na glasanje ovaj član onako, kako je predložen. Koji su za to, da se on primi, neka izvole sedeti, a koji su protiv, neka izvole ustati (Većina sedi). Objavljujem prema tome, da je ovaj član primljen onako, kako je predložen.

Molim g. dra. Dulibića da pročita kako glasi njegov predlog.

Dr. Ante Dulibić: Moj dodatak glasi ovako: »Istiniti govori sa pretresa u javnim sednicama Narodnoga Predstavništva i njegovih odbora ostaju slobodni od svake odgovornosti«.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Ima reč g. Ministar za Konstituantu.

Ministar za Konstituantu Marko Trifković: Gospodin dr. Dulibić je ovaj isti predlog, koji sad ovde podnosi, podneo i u užem odboru, i u koliko se meni čini, mi smo se tamo složili da se ova stvar razpravi u zakonu o štampi. Kad dodje zakon o štampi, onda ćemo tu stvar tamo i raspraviti. Jer joj je i tamo mesto. Mi Ustavom treba da ogarantujemo poslanicima pravo govora u Skupštini i da im damo slobodu kretanja u njihovom poslaničkom radu, ali, što se tiče štampanja njihovih govora ili agitacije sredstvom njihovih štampanih govora, to je stvar zakona o štampi i zato ja i mislim da to tako treba da i ostavimo.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Stavljam dakle na glasanje ovaj predlog g. Dulibića, Koji je za to, da se on primi, neka sedi, a koji je protiv neka ustane. (Većina ustaje). Većina je ustala prema tome je predlog odbačen.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Formulisan predlog gospodina Žarka Miladinovića glasi ovako: »Imunitetsko pravo nastaje danom izbora«. Gospoda koja su za to, da se ovaj predlog primi, neka izvole sedeti, a koja su protiv, neka izvole ustati. (Većina sedi).

Objavljujem da je ovaj dodatak primljen većinom glasova. Izvolite čuti član 62.

Zamenik sekretara Ante Franić (čita):

»Član 62.

Narodnoj Skupštini pripada isključivo pravo da u svojoj sredini održava red preko svoga predsed-

nika. Nikakva oružana sila ne može se postaviti u zgradi Narodne Skupštine, niti u njezinom dvorištu bez odobrenja Predsednika Narodne Skupštine. Isto tako bez njegovog odobrenja, ne mogu nikakvi državni organi činiti u Narodnoj Skupštini akte vlasti.

Niko oružan ne sme ući u zgradu Narodne Skupštine osim lica koja po propisu nose oružje, a nalaze se na službi kod Narodne Skupštine.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Gospodo, stavljam ovaj član na glasanje, Ko je za ovaj član kako je pročitao neka izvoli sedeti a ko je protiv neka izvoli ustati. (Većina sedi). Objavljujem da je član 62. primljen.

Ima reč g. Ljuba Jovanović.

Ljuba Jovanović: Mi smo, gospodo, rešili ovde ono što je u Odboru pretreseno. Medjutim, ostalo je nekoliko pitanja koja nisu do kraja pretresena. Me-

dju tim pitanjima nalazi se i jedno krupno pitanje, koje je pokrenuo g. Avramović u ime svoje grupe i jedan predlog g. Marinkovića koji se tiče prelaznog naredjenja ovoga Ustava, ali koje je u vezi sa pitanjem koje pokreće g. Avramović, i onde ima jedan moj predlog u vezi sa tim, koji sam već naglasio prilikom jednoga svoga govora. Pored toga, postoji i jedan predlog g. Demetrovića. Kad se sva ta pitanja pročiste u jednom užem odboru, onda ćemo to izneti plenumu, a sad moje je mišljenje da možemo nastaviti debatu o nacrtu Ustava dalje.

Predsednik dr. Momčilo Ninčić: Posle ove izjave g. Ljube Jovanovića, zaključujem današnju sednicu, a iduću zakazujem za sutra u 9 časova pre podne, sa istim dnevnim redom.

Sednica je trajala do 13 časova po podne.

Univerzitetna knjižnica Maribor

S

II 2297/2

000604775

COBISS ©